AL DYER

FOR ENGLAND

AT JULLUNDUR

owing telegram to the *Pioneer* undur, dated 20th instant, account of General Dyer's de- for England from that sta-

JULLUNDUR, APRIL 20.

On the evening of the 6th April Brigadier-General R. E. H. Dyer, C.B., and Mrs. Dyer left for England by the Bombay mail. Large numbers of officers, British and Indian, together with most of the ladies were at the station to see them off. In fact it can be said that practically the whole station was there. Cheers and "He's a jolly good fellow" nearly ... the Station Roof and effectively woke the other passengers. General and Mrs. Dyer were visibly effected by the warmth of the send off.

On the same afternoon an address, very beautifully illuminated by a Jullundur lady artist, had been presented by a small deputation on behalf of over one hundred English ladies in the Punjab, the spokes-woman of whom addressed General Dyer as follows:—

"General Dyer, on behalf of many ladies of the Punjab, we wish to present you with this address. We hope you will accept it as coming, not only from those who have already signed it, but also from many others who would have done so had time permitted."

The wording of the address was as follows:—

"To Brigadier-General R. E. H. Dyer, C.B.

Sir,—We, the undersigned desire to express our heartfelt gratitude for the firmness you displayed in the crisis which arose in this Province last April.

We deplore the lost of life which occurred, but we believe that it was your action which saved the Punjab and thereby preserved the honour and lives of hundreds of women and children.

We trust, Sir, that you will understand that we, who would have suffered most had the outbreak spread, are not unmindful of what we owe to you."

THE RUPEE BANK CASE

IMPORTANT PROCEEDINGS

(FROM OUR OWN CORRESPONDENT.)

DARJEELING, APRIL 21.

HAVING regard to the large number of limited liability companies floated all over India recently, a case of considerable interest is at present engaging the attention of Mr. N. K. Roy, a magistrate specially deputed to hear what is known as the "Kurseong Conspiracy Case," in which Satis Chunder Dutta and four other Bengalees, stand charged with criminal conspiracy for the purpose of cheating the public, by starting a company called the "Industrial Rupee Bank and Tea Company," with its head office at Kurseong. It was alleged that all the accused were directors of the company, while two other of the accused were in addition,

... to have ... return ... fty casualties ... ons, and these ... ction of many ... s, as the house ... have convinced ... of opposing the ... ertheless with the ... tion of the oriental ... man Khel delay ... sion, but it is a

... of Shaki Wazirs, ... mber rudely disturbed ... camp at Kanigurum ... t one o'clock in the ... sowar and two camels, ... re was not altogether ... quet sentry ... a ... ome effect.

... telegraph cables has ... ided, the 38th Signal ... devised means in which ... s an effective part, ... cutting of the lines a ... ation.

... the Shakai area still ... ammunition and money ... ula, Haji Abdul Razak ... the latter of whom ... sort of transport officer ... een Matun and Shakai. ... ifty of his levies, twenty- ... ach, representing two ... Whose rupees they are it ... to say. Shah Daula ... week that he had ... to construct posts at ... and Shakin and asked ... provide the necessary ... ld be interesting to know ... eceives his orders.

... CIATED PRESS.)

SIMLA, APRIL 22.

... ing *communiqué* is

... ernment rifles and fines ... steadily. The Bar ... the Aka Khel and the ... have practically cleared ... nts, and the Sepah have ... eir share of the fine in ... has been slight sniping ... during the past week, ... neighbourhoods of Landi ... rud. No casualties are ... iding in the Peshawar ... reased.

... urrender of rifles and ... s of the Tochi Wazirs, ... Khel, has continued ... The Kabul Khel occupy ... between Thal and

Advertisements.

Run-down

When your system is undermined by worry or over-work—when your vitality is lowered—when you feel "any-how"—when your nerves are "on edge"—when the least exertion tires you—you are in a Run-down condition. Your system is like a plant that is drooping for want of water. And just as water revives a drooping plant—so 'Wincarnis' gives new life and new vitality to a "run-down" constitution. Because 'Wincarnis' possesses a four-fold power. It is a Tonic, a Restorative, a Blood-maker and a Nerve Food—all in one. Therefore

WINCARNIS
The Wine of Life

creates new strength, new blood, new nerve force, and new vitality. The benefit begins from the first wineglassful. You can feel it doing you good. You can feel your whole system being ... charged with new vitality and new life. That is why over 10,000 Doctors recommend 'Wincarnis.'

Don't continue to suffer needlessly. Get well the 'Wincarnis' way—the quick, sure, and safe way to obtain the new health you need.

Begin to get well TO-DAY.

Buy a bottle of Wincarnis to-day. It can be obtained from all Druggists, Stores, Bazaars, etc.

Wincarnis is Made in England by COLEMAN & CO., L... Wincarnis Works, NORW...

ildag

machinery.

rmit us to explain fully the Reasons Why Oildag ensures Perfect
e shall be gad to supply Pamphlets which do so to those interested.

ew Results which *will follow its use:—*

ailable engine power.

petrol and fuel consumption.

ning of your engine.

0 per cent. if desired in your Oil consumption.

ION of Valve Pitting.

of all moving parts enormously reduced and
your REPAIR BILLS.

IT on your cylinder heads greatly lessened.

not wear oval.

will remain a perfect fit.

EVER run hot.

parts will be impregnated with Ache

O FLY, FLOAT,
SUBMERGE

NERY'S PROPHECY

banquet of the Society
rine Engineers and
was held at the Con-
gsway, in mail

annery, M.P., the first
Society replying to the
ciety," which was pro-
Stephens, K.C., claim-
of engineers had made
as marine engineering
o or three generations,
that had to deal with
e aerial engineer had
om the lessons taught
e engineer. The inter-
ngine, the screw pro-
scillating rudder were
stock-in-trade which
the elder brother, the
to start his younger
il engineer, upon his
the air. The airship
which could, in fact,
uld submerge was, in
impossible dream of
of them might live to

g forward, he continu-
ientific progress, but
erity. The facilities
his country presented
perity to our trade
ver before seen, the
overcome the diffi-
selves which at pre-
ng us from executing
e floating in upon us
carried out at profit-
ubt we should have
in shipping from
n, but we were not
ad led ship construc-
engineering in the
certain we should

ON ANGLO-
RELATIONS

NCE AND GOOD
MPER

n Hay), speaking at
rimrose League head-
bject of "Our Rela-
," said that those
ther a delicate state
in the West of
what this coun-
r, and simi-
eciate what
the war
is going on
now
Pest Ger-
that
rifles that
chi Wazion
Khel occup
Thal and

"THE STATESMAN" PICT

ROYALTY AND RECORD MAKING.

The Crown Prince of Rumania, on the eve of his departure from London for Bombay, visit Gramophone Company at Hayes, Middlesex. He is here seen with the Earl and Countess of Athlo of Teck and Princess Alice of Albany) watching the polishing of a "record."

4896
529.37
SYE S
4896

صوفی جنتری ۱۹۱۹ء

۱۳۳۷ ۱۳۳۸

جسے حسب الحکم

قدوۃ السالکین زبدۃ العارفین الحاج حضرت سیدنا و مولینا ابو البرکات

سید محمد فضل شاہ صاحب سجادہ نشین جلالپور شریف ضلع جہلم

بقلم الفقرا ملک محمد الدین ایڈیٹر صوفی

زمیندار پنڈی بہاؤالدین ضلع گجرات و وظیفہ خوار سرکار آصفیہ

حیدرآباد دکن نے تیار کیا

اسلامیہ اسٹیم پریس لاہور میں باہتمام حافظ مظفر الدین چھپی

صوفی

گذشتہ چند ماہ کے رسالوں کی فہرست مضامین ملاحظہ ہو

ستمبر سنہ ۱۹۱۶ء

اکتوبر سنہ ۱۹۱۶ء

نومبر سنہ ۱۹۱۶ء

نقشہ تعطیلات محکمہ جات ممالک محروسہ سرکار نظام حیدر آباد دکن بابت سنہ ۱۹۱۹ء

نام تعطیل	تاریخ انگریزی	تاریخ فصلی	ایام تعطیل	تعداد ایام	کیفیت
نیو یر ڈے	یکم جنوری	۲۹ بہمن	چہار شنبہ	۱	عیسائیوں کیلئے
سنکرانت مکر	۱۳ جنوری	۱۱ اسفندار	دوشنبہ	۱	عام
گیارھویں شریف	۱۴ جنوری	۱۲ اسفندار	سہ شنبہ	۱	//
بسنت پنچمی	۵ فروری	۴ فروردین	چہار شنبہ	۱	//
عرس جمال بہار	۱۴ فروری	۱۳ فروردین	جمعہ	۱	مونگیر کیلئے
شوراتری	یکم مارچ	۲۸ فروردین	شنبہ	۱	عام
ہولی	۱۶ مارچ	۱۲ اردی بہشت	یکشنبہ	۱	//
عید نوروز	۲۱ مارچ	۱۷ اردی بہشت	جمعہ	۱	//
ادگادی	۲ اپریل	۲۹ اردی بہشت	چہار شنبہ	۱	//
عرس خواجہ اجمیر	۸ اپریل	۴ خورداد	سہ شنبہ	۱	بلدہ و حوالی کیلئے
گڈ فرائیڈے و ایسٹر	[illegible]	جو تاریخ مقرر ہو		۴	عام
عرس کوہ مولا	۲۰ و ۲۱ اپریل	۱۶ و ۱۷ خورداد	یکشنبہ و دوشنبہ	۲	//
شب معراج	۲۸ اپریل	۲۴ خورداد	دوشنبہ	۱	//
سالگرہ حضور نظام	دکن	جو تاریخ مقرر ہو		۱	//
شب برات	۱۵ مئی	۱۰ تیر	پنجشنبہ	۱	//
عرس بابا شرف الدین	۲۱ مئی	۱۶ تیر	چہار شنبہ	۱	//
[illegible]	۳ جون	۲۹ تیر	سہ شنبہ	۱	//
شب قدر	۲۷ تا ۲۹ جون	۲۳ تا ۲۴ امرداد	جمعہ تا یکشنبہ	۳	//
عید الفطر	۳۰ جون تا ۲ جولائی	۲۵ تا ۲۷ امرداد	دوشنبہ تا چہار شنبہ	۳	//
راکھی پورنم	۱۱ اگست	۵ مہر	دوشنبہ	۱	//
عرس گلبرگہ شریف	۱۲ اگست	۶ مہر	سہ شنبہ	۱	گلبرگہ کیلئے
جنم اشٹمی	۱۹ اگست	۱۳ مہر	سہ شنبہ	۱	//
گنیش چوتھ	۲۹ اگست	۲۳ مہر	جمعہ	۱	//
عید الضحیٰ	۵ تا ۸ ستمبر	۳۰ مہر تا ۳ آبان	جمعہ تا دوشنبہ	۴	//
انت چودس	۹ ستمبر	۴ آبان	سہ شنبہ	۱	//
محرم الحرام	۲۹ ستمبر تا ۶ اکتوبر	۲۴ آبان تا یکم آذر		۸	//
دسہرہ	۳ و ۴ اکتوبر	۲۸ و ۲۹ آبان	جمعہ و شنبہ	۲	//
دیوالی	۲۳ اکتوبر	۱۸ آذر	پنجشنبہ	۱	//
عرس خواجہ شیخ العلوم	۳۰ نومبر تا ۲ دسمبر	۲۶ تا ۲۸ دے	یکشنبہ تا سہ شنبہ	۳	//
دوازدہم شریف	۶ دسمبر	۳ بہمن	شنبہ	۱	//
کرسمس ڈے	۲۵ و ۲۶ دسمبر	۲۲ تا ۲۸ بہمن	پنجشنبہ و جمعہ	۲	عیسائیوں کیلئے

علاوہ اسکے ہر جمعہ کو تعطیل ہوتی ہے اگر تعطیلات میں کوئی جمعہ ٹھہر جائے تو اسکا معاوضہ نہیں دیا جاتا عیسائیوں کی بجائے جمعہ کے اتوار کو تعطیل ہوتی ہے سورج گرہن کے روز اور چاند گرہن کے دوسرے روز ایک دن کی تعطیل اہل ہنود کے لئے مقرر ہے محکمہ فوجداری پولیس خرچ جنگلات تعمیرات اور ... وغیرہ میں ہر روز کام ہوتا ہے ۔

منیجر کارخانہ صوفی آتجیا ڈاکخانہ صوفی آتجیا منڈی بہاؤالدین ضلع گجرات (پنجاب)

4896
CUSTODIAN
EVACUEE PROPERTY
With Powers of Collector ... L.R. Act ...
KASHMIR, PROVINCE.
3N A

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

الحمد للہ الذی بمن جمع الاحباب بعد الممات فیحیطون فی الجنان بالنظر الی الوجہ الکریم وجمیع اللذات ۔ والصلوٰۃ والسلام علےٰ منہاج روضۃ اہل الشفاعات وعلیٰ آلہ وصحبہ السادات ما دامت الارض والسمٰوٰت وفاز محب بصحبۃ عروس اہل الحضرات

قصیدہ مدحیہ بمدح اعلےٰ حضرت محی الملت والدین ناصر الاسلام میر سر عثمان علیخانصاحب بہادر فتح نواز جنگ خلد اللہ ملکہ وسلطنۃ

دکن جیسا ہے ہوسکتا نہیں باغ عدن ایسا ۔ عدن کیسا خدائی میں نہ نکلیگا چمن ایسا
یہاں جب جلنے آتے ہیں تو جی اٹھتے ہیں پروانے ۔ کہیں دیکھا ہے تو نے رنگ شمع انجمن ایسا
ہزاروں کوس تک چلتا ہے سکہ خلق کا ان کے ۔ کہاں سے سیکھ آئے ہیں دکن والے چلن ایسا
مدبر جیسے جیسے ہیں یہاں ثانی نہیں ان کا ۔ بنیگا اب نہ دنیا میں کسی سے نورتن ایسا
درباروں سے در و دیوار کے جلوے ٹپکتے ہیں ۔ بنا تو دے مرقع کوئی سورج کی کرن ایسا
قدم عثمان علی خاں کے حکومت چوم لیتی ہے ۔ کوئی ذی شان کیا ہوگا تہ چرخ کہن ایسا
قسم کھاتا ہے چرخ پیر بھی شان شباب ایسی ۔ جو دیکھے دیکھتا رہ جائے ان کو بانکپن ایسا
قرابے عطر کے بھرتے ہیں بالوں کے پسینے سے ۔ کہاں سے لائیگا اب مشک اور عنبر ختن ایسا
چپک جاتے ہیں دونوں ہونٹھ جب لیتے ہیں نام انکا ۔ سخن میں یہ حلاوت خسرو شیریں سخن ایسا
بھلا اسلامیوں کا بول بولا کیوں نہ ہو جائے ۔ دکن ایسا ہے اور پھر مالک ملک دکن ایسا
صدا ناقوس سے آنے لگی اللہ اکبر کی ۔ تصرف میں نہ ہوگا اور کوئی بت شکن ایسا
چمک اٹھے ستارے سے سواد تار صوفی میں ۔ جمال جلوۂ سلطان ہوا پرتو فگن ایسا
ترقی عمر و ملک و مال میں ہو روز و شب ان کے ۔ کرے اقبال دونا خدائے ذو المنن ایسا
جو ہوں دشواریاں احباب کی آسان ہو جائیں ۔ کبھی آسان نہ ہو دشمن پہ وقت آئے کٹھن ایسا
ہو اس تقویم پر بھی اک نگاہ ذو العطا ایسی ۔ صحیفہ ہو نہ عالم میں کوئی رشک چمن ایسا

دعا دیتا ہے صوفی یا کہتا کا نہ لگا اپنی
بس اب خاموش ہو اچھا نہیں یہ آپن ایسا

احقر العباد ضیاء الدین ایڈیٹر صوفی

فہرست تعطیلات عدالتہائے دیوانی و چیفکورٹ پنجاب بابت ۱۹۱۹ء

نام تعطیل	تاریخ انگریزی	تاریخ ہندی	نام روز	تعداد ایام	کیفیت
نیو ایرس ڈے	یکم جنوری	۱۸ر پوہ	چہار شنبہ	۱	
لوہڑی	۱۲ر جنوری	۲۹ پوہ	یک شنبہ	۱	
بسنت پنچمی	۵ر فروری	۲۴ر ماگھ	چہار شنبہ	۱	
شوراتری	یکم مارچ	۱۸ر پھاگن	شنبہ	۱	
ہولی	۱۴ تا ۱۶ر مارچ	یکم تا ۳ر چیت	جمعہ تا یکشنبہ	۳	
میلہ چراغاں	۲۹ر مارچ	۱۶ر چیت	شنبہ	۱	صرف لاہور کیلئے
سوماوتی اماوس	۳۱ر مارچ	۱۸ر چیت	دوشنبہ	۱	
گڈ فرائیڈے و ایسٹر	بموجب گزٹ		جمعہ تا دوشنبہ	۴	
درگا اشٹمی	۸ر اپریل	۲۶ر چیت	سہ شنبہ	۱	
بیساکھی	۱۳ر اپریل	یکم بیساکھ	یک شنبہ	۱	
شب برات	۱۵ر مئی	۲ر جیٹھ	پنجشنبہ	۱	
میلہ بھدرکالی	۲۵ر مئی	۱۲ر جیٹھ	یک شنبہ	۱	صرف لاہور کیلئے
میلہ پنجیر بادشاہی	۲ر جون	۲۰ر جیٹھ	دوشنبہ	۱	صرف لاہور کیلئے
سالگرہ شہنشاہ ہند	۳ر جون	۲۱ر جیٹھ	سہ شنبہ	۱	
نرجلا ایکادشی	۹ر جون	۲۷ر جیٹھ	دوشنبہ	۱	
جمعۃ الوداع	۲۷ر جون	۱۴ر ہاڑ	جمعہ	۱	
عید الفطر	۳۰ر جون	۱۷ر ہاڑ	دوشنبہ	۱	
بیاس پوجا	۱۳ر جولائی	۳۰ر ہاڑ	یک شنبہ	۱	
رکھڑی	۱۱ر اگست	۲۷ر ساون	دوشنبہ	۱	
جنم اشٹمی	۱۹ر اگست	۳ر بھادوں	سہ شنبہ	۱	
سوماوتی اماوس	۲۵ر اگست	۹ر بھادوں	دوشنبہ	۱	
عید الضحیٰ	۶ر ستمبر	۲۱ر بھادوں	شنبہ	۱	
درگا اشٹمی	۲ر اکتوبر	۱۶ر اسوج	پنجشنبہ	۱	
دسہرہ	۲ تا ۴ر اکتوبر	۱۶ تا ۱۸ر اسوج	پنجشنبہ تا شنبہ	۳	
محرم الحرام	۲ تا ۵ر اکتوبر	۱۶ تا ۱۹ر اسوج	پنجشنبہ تا یکشنبہ	۴	
دیوالی	۲۳ر اکتوبر	۷ر کاتک	پنجشنبہ	۱	
بھیادوج	۲۵ر اکتوبر	۹ر کاتک	شنبہ	۱	
دیو اٹھان	۳ر نومبر	۱۸ر کاتک	دوشنبہ	۱	
ٹکھڑی	۷ر نومبر	۲۲ر کاتک	جمعہ	۱	
عرس داتا گنج بخش	۱۳ر نومبر	۲۸ر کاتک	پنجشنبہ	۱	
آخری چہار شنبہ	۱۹ر نومبر	۴ر مگھر	چہار شنبہ	۱	
بارہ وفات	۶ر دسمبر	۲۱ر مگھر	شنبہ	۱	
سوماوتی اماوس	۲۲ر دسمبر	۸ر پوہ	دوشنبہ	۱	
کرسمس ڈے	۲۴ تا ۳۱ر دسمبر	۹ تا ۱۶ر پوہ	چہار شنبہ تا چہار شنبہ	۸	

نوٹ۔ ہر مہینہ کے آخری ہفتہ اور ہر اتوار کو تعطیل ہوتی ہے دیوانی عدالتیں ماہ ستمبر میں بند رہتی ہیں لیکن پہاڑی مقامات اس سے مستثنیٰ ہیں دیوانی کاروبار کیلئے چیفکورٹ پنجاب ۲۲ر اگست سے ۲۲ر اکتوبر تک بند رہتا ہے لیکن حکام تاریخیں بدل سکتے ہیں مقامی تعطیلات کیلئے حکام کا اختیار ہے فہرست میں مقامی تعطیلات درج نہیں ہیں۔

فہرست تعطیلات عدالتہائے دیوانی و چیفکورٹ ممالک متحدہ آگرہ و اودھ بابت ۱۹۱۹ء

نام تعطیل	تاریخ انگریزی	تاریخ ہندی	نام روز	تعداد ایام	کیفیت
نیو ایرس ڈے	یکم جنوری	۱۸ر پوہ	چہار شنبہ	۱	
سنکرانت مکر	۱۳ر جنوری	یکم ماگھ	دوشنبہ	۱	
گیارھویں شریف	۱۴ر جنوری	۲ر ماگھ	سہ شنبہ	۱	
سوماوتی اماوس	۳۱ر جنوری	۱۹ر ماگھ	جمعہ	۱	
بسنت پنچمی	۵ر فروری	۲۴ر ماگھ	چہار شنبہ	۱	
شوراتری	یکم مارچ	۱۸ر پھاگن	شنبہ	۱	
ہولی	۱۴ تا ۱۶ر مارچ	یکم تا ۳ر چیت	جمعہ تا یکشنبہ	۳	
آٹھوں کا میلہ	۲۴ و ۲۵ر مارچ	۱۱ و ۱۲ر چیت	دوشنبہ و سہ شنبہ	۲	
سوماوتی اماوس	۳۱ر مارچ	۱۸ر چیت	دوشنبہ	۱	
گڈ فرائیڈے و ایسٹر	بموجب گزٹ		جمعہ تا دوشنبہ	۴	
درگا اشٹمی	۸ر اپریل	۲۶ر چیت	سہ شنبہ	۱	
رام نومی	۹ر اپریل	۲۷ر چیت	چہار شنبہ	۱	
ولادت علی مرتضیٰ	۱۴ر اپریل	۲ر بیساکھ	دوشنبہ	۱	
شب برات	۱۵ر مئی	۲ر جیٹھ	پنجشنبہ	۱	
میلہ مہابیر	۱۹ر مئی	۶ر جیٹھ	دوشنبہ	۱	
سالگرہ شہنشاہ ہند	۳ر جون	۲۱ر جیٹھ	سہ شنبہ	۱	
جمعۃ الوداع	۲۷ر جون	۱۴ر ہاڑ	جمعہ	۱	
عید الفطر	۳۰ر جون	۱۷ر ہاڑ	دوشنبہ	۱	
ناگ پنچمی	یکم اگست	۱۷ر ساون	جمعہ	۱	
سلونو	۱۱ر اگست	۲۷ر ساون	دوشنبہ	۱	
سری کرشن جنم اشٹمی	۱۹ر اگست	۳ر بھادوں	سہ شنبہ	۱	
سوماوتی اماوس	۲۵ر اگست	۹ بھادوں	دوشنبہ	۱	
عید الضحیٰ	۶ر ستمبر	۲۱ر بھادوں	شنبہ	۱	
اننت چودس	۹ر ستمبر	۲۴ر بھادوں	سہ شنبہ	۱	
مہالیا اماوس	۲۴ر ستمبر	۸ر اسوج	چہار شنبہ	۱	
تعطیلات کلاں	بموجب گزٹ			۳۰ یوم	
دسہرہ	۲ تا ۴ر اکتوبر	۱۶ تا ۱۸ر اسوج	پنجشنبہ تا شنبہ	۳	
محرم الحرام	۲ تا ۵ر اکتوبر	۱۶ تا ۱۹ر اسوج	پنجشنبہ تا یکشنبہ	۴	
دیوالی	۲۳ر اکتوبر	۷ کاتک	پنجشنبہ	۱	
دیو اٹھان	۳ر نومبر	۱۸ر کاتک	دوشنبہ	۱	
کاتکی اشنان	۷ر نومبر	۲۲ر کاتک	جمعہ	۱	
جہلم	۱۴ر نومبر	۲۹ر کاتک	جمعہ	۱	
آخری چہار شنبہ	۱۹ر نومبر	۴ر مگھر	چہار شنبہ	۱	
بارہ وفات	۶ر دسمبر	۲۱ر مگھر	شنبہ	۱	
سوماوتی اماوس	۲۳ر دسمبر	۸ر پوہ	دوشنبہ	۱	
کرسمس ڈے	۲۴ تا ۳۱ر دسمبر	۹ تا ۱۶ر پوہ	چہار شنبہ تا چہار شنبہ	۸	

نوٹ۔ ہر اتوار کو عام تعطیل ہوتی ہے ہر مہینہ کے آخیر ہفتہ کو عدالتہائے دیوانی بند رہتی ہیں عدالتہائے دیوانی ڈیرہ دون کو بجائے تعطیل دسہرہ کے ۱۶ر دسمبر سے ۱۵ر جنوری تک تعطیل ہوتی ہے جب جج صاحب سہارنپور کا اجلاس ڈیرہ دون میں ہو تو ان کی عدالت قاعدہ عام میں داخل ہوتی ہے۔

نقشہ طول بلد عرض بلد مقامات مختلف کا مع تشریح مقدار فرق نصف النہار کے دہلی کے نصف النہار سے

نقشہ اُن مقامات کا جن کا نصف النہار دہلی کے نصف النہار سے پہلے ہے

نام شہر	طول بلد درجہ	طول بلد دقیقہ	عرض بلد درجہ	عرض بلد دقیقہ	مقدار فرق گھنٹہ	مقدار فرق منٹ
اٹاوہ	۷۹	۴	۲۶	۴۶	۰	۵
بالنس بریلی	۷۹	۲۸	۲۸	۲۳	۰	۶۰
نینی تال	۷۹	۳۰	۲۹	۲۰	۰	۶
فرخ آباد	۷۹	۴۰	۲۷	۲۴	۰	۷
کالپی	۷۹	۴۸	۲۶	۷	۰	۷
جبل پور	۷۹	۵۷	۲۳	۷	۰	۷
قنوج	۷۹	۵۹	۲۷	۵۳	۰	۷
حمیر پور	۸۰	۱۴	۲۵	۵۸	۰	۹
مدراس	۸۰	۲۱	۱۳	۵	۰	۱۰
باندا	۸۰	۲۳	۲۵	۲۸	۰	۱۰
کانپور	۸۰	۲۵	۲۶	۲۹	۰	۱۰
فتحپور	۸۰	۵۴	۲۵	۵۷	۰	۱۲
لکھنؤ	۸۰	۵۸	۲۶	۵۲	۰	۱۲
فیض آباد	۸۱	۱۰	۲۶	۴۷	۰	۱۳
ہردوئی	۸۱	۱۷	۲۶	۲۳	۰	۱۳
بہرائچ	۸۱	۲۳	۲۶	۲۷	۰	۱۵
الہ آباد	۸۱	۴۱	۲۵	۲۸	۰	۱۶
مرزاپور	۸۲	۳۶	۲۵	۶	۰	۲۱
بنارس	۸۳	۴	۲۵	۱۷	۰	۲۱
پٹنہ	۸۵	۱۵	۲۵	۳۳	۰	۲۹
مرشدآباد	۸۸	۱۷	۲۴	۱۲	۰	۴۱
کلکتہ	۸۸	۲۷	۲۲	۴۱	۰	۴۲
ڈھاکہ	۹۰	۲۸	۲۳	۵۰	۰	۴۶
چٹ گام	۵۱	۵۴	۲۲	۲۰	۰	۵۷
رنگون	۹۶	۰	۱۶	۴۷	۱	۰

نقشہ اُن مقامات کا جن کا نصف النہار دہلی کے نصف النہار سے پیچھے ہے

نام شہر	طول بلد درجہ	طول بلد دقیقہ	عرض بلد درجہ	عرض بلد دقیقہ	مقدار فرق گھنٹہ	مقدار فرق منٹ
قسطنطنیہ	۲۹	۲	۴۱	۱۰	۳	۱۵
مصر	۲۱	۰	۲۸	۳۰	۳	۷
مدینہ منورہ	۳۹	۴۵	۲۵	۲۸	۲	۳۲
مکہ معظمہ	۴۰	۸	۲۱	۱۰	۲	۳۰
بغداد	۵۴	۲۵	۳۳	۲۲	۲	۱۳
صدان	۴۵	۱۰	۱۲	۴۶	۲	۱۱
بصرا	۴۷	۳۵	۳۰	۲۹	۱	۵۰
شیراز	۵۲	۴۹	۲۹	۴۰	۱	۳۶
بخارا	۶۴	۲۵	۳۹	۴۷	۱	۱۳
کراچی	۶۷	۲	۲۴	۵۱	۰	۴۲
حیدرآباد سندھ	۶۸	۲۸	۲۵	۲۲	۰	۳۷
کابل	۶۹	۵۱	۳۴	۴۷	۰	۳۴
ملتان	۷۱	۳۰	۳۰	۱۲	۰	۲۶
بمبئی	۷۲	۵۲	۱۸	۵۷	۱۰	۲۱
لاہور	۷۴	۲۱	۳۱	۳۶	۰	۱۴
اجمیر	۷۴	۲۳	۲۶	۴۹	۰	۱۳
امرت سر	۷۴	۴۵	۳۱	۴۰	۰	۱۳
جیپور	۷۵	۵۵	۲۶	۵۶	۰	۰
انبالہ	۷۶	۴۹	۳۰	۲۴	۰	۴
بھوپال	۷۷	۲۳	۲۳	۱۴	۰	۴
آگرہ	۷۸	۵	۲۷	۱۰	۰	۰
حیدرآباد دکن	۷۸	۳۲	۱۷	۲۲	۰	۰
گجرات پنجاب	۷۴	۳۵	۳۲	۱۳	۰	۱۰
پنڈی بھاؤالدین	۷۳	۲۷	۳۲	۱۸	۰	۱۹
جلالپور شریف	۷۳	۲۶	۳۲	۲۰	۰	۱۹
دہلی	۷۷	۲۰	۲۹	۱۵	۰	۰

نوٹ۔ جب دہلی میں دن کے بارہ بجیں تو مقامات مندرجہ بالا میں وہ وقت ہوگا جو ان کے محاذ درج ہے۔ طلوع و غروب آفتاب و سحری و افطار رمضان المبارک کی وقت جنتری کے خانہ میں دہلی کے حساب سے درج ہیں۔ دوسرے شہروں کے لوگ اس نقشہ کے مطابق خود ایک منٹ کا فرق دیکھ کر اسکے لحاظ سے کم و بیش سمجھ لیں۔ ایک گھنٹہ کا فرق ۱۵ درجہ طول بلد میں پڑتا ہے دہلی چونکہ ہندوستان کا پایہ تخت و شاہان اسلام کی قدیمی حیثیت سے ممتاز رہا ہے اور کئی مشہور بزرگان اسلام کا مدفن ہے اسلئے اسکا وقت جنتری میں شمار کیا گیا ہے

کلیان جنتری جس میں ۱۸۹۱ء سے ۱۹۱۰ء تک مفصل عیسوی۔ ہجری۔ شاکھا اور بکرمی تاریخیں درج ہیں۔ صرف ۲ کے ٹکٹ بھیجنے پر ... وی پی وصول کرنے پر مل سکتی ہے۔ المشتہر منیجر کلیان ساگر اوشدھالیہ پنڈی بھٹیاں ضلع گوجرانوالہ پنجاب

ایام	جنوری ۱۹۱۹ عیسوی	بکرمی	[illegible]	[illegible]	ربیع الاول ۱۳۳۷ھ	[illegible]	اوقات نماز پنجگانہ و سحر و افطار								[illegible]
چہارشنبہ	۱	۱۸	۱۵	۲۹	۲۷	پوس	۵	۴۵	۷ ۱۹	۱۲ ۲۶	۴ ۸	۵	۴۰	۸ ۳	ابراہیم خواص رح عباس نیشاپوری رح ابو سعید لیثین مغربی رح
پنجشنبہ	۲	۱۹	۱۶	۳۰	۲۸	اماوس	۵	۴۵	۱۹	۲۷	۸	۵	۴۰	۲	دائود طائی رح محمد باغبان رح
جمعہ	۳	۲۰	۱۷	اسفند	۲۹	[illegible]	۵	۴۶	۲۰	۲۷	۹	۵	۴۱	۳	محمد حیا گنگوہی رح شمس الدین احمد آبادی رح شیخ محمد گجراتی رح شیخ حمید الدین ناگوری شیخ حمن
شنبہ	۴	۲۱	۱۸	۲	ربیع الاول	[illegible]	۵	۴۶	۲۰	۲۸	۱۰	۵	۴۲	۴	ام المومنین سودہ رض حضرت ابو سعید گنگوہی
یکشنبہ	۵	۲۲	۱۹	۳	۲	تیج	۵	۴۶	۲۰	۲۸	۱۱	۵	۴۳	۵	حضرت اکرم حسنی پوری رح
دوشنبہ	۶	۲۳	۲۰	۴	۳	[illegible]	۵	۴۶	۲۰	۲۹	۱۲	۵	۴۴	۵	ام المومنین زینب بنت خزیمہ رض مولوی کرامت علی جونپوری رح
سہ شنبہ	۷	۲۴	۲۱	۵	۴	[illegible]	۵	۴۶	۲۰	۲۹	۱۳	۵	۴۴	۶	یوسف ابن محمد سمعان رح
چہارشنبہ	۸	۲۵	۲۲	۶	۵	[illegible]	۵	۴۶	۲۰	۲۹	۱۴	۵	۴۵	۷	حضرت شیخ ابراہیم ایرجی رح قاضی عبد الرحمن پانی پتی رح محکم الدین رح
پنجشنبہ	۹	۲۶	۲۳	۷	۶	[illegible]	۵	۴۶	۲۰	۳۰	۱۵	۵	۴۶	۸	حضرت لکبیر پانی پتی رح
جمعہ	۱۰	۲۷	۲۴	۸	۷	[illegible]	۵	۴۶	۲۱	۳۰	۱۶	۵	۴۷	۹	
شنبہ	۱۱	۲۸	۲۵	۹	۸	[illegible]	۵	۴۶	۲۰	۳۱	۱۷	۵	۴۷	۹	حضرت عبد الغنی جونپوری — [illegible]
یکشنبہ	۱۲	۲۹	۲۶	۱۰	۹	[illegible]	۵	۴۶	۲۰	۳۱	۱۷	۵	۴۸	۱۰	حضرت غلام محمد [illegible] حضرت علی شیر خدا کو حضرت [illegible]
دوشنبہ	۱۳	ماگھ	۲۷	۱۱	۱۰	[illegible]	۵	۴۶	۲۰	۳۱	۱۷	۵	۴۹	۱۱	حضرت آمنہ خاتون رض ابراہیم حلبی رح
سہ شنبہ	۱۴	۲	۲۸	۱۲	۱۱	[illegible]	۵	۴۶	۲۰	۳۲	۱۸	۵	۵۰	۱۲	[illegible] شریف علی مخزومی رح عبد الغنی ملتانی رح محمد حافظ رح [illegible] عرس حضرت غریب اللہ شاہ
چہارشنبہ	۱۵	۳	۲۹	۱۳	۱۲	[illegible]	۵	۴۶	۲۰	۳۲	۱۹	۵	۵۱	۱۳	[illegible] پانی پتی رح سید گرار حسن رح جلال شاہی رح عبد الحی رح [illegible] نور الدین مبارک غزنوی
پنجشنبہ	۱۶	۴	۳۰	۱۴	۱۳	[illegible]	۵	۴۶	۲۰	۳۳	۲۰	۵	۵۲	۱۴	عبد الحمید گنگوہی رح ابو اسحق شامی رح محمد ماہ قلندر رح [illegible] رشید [illegible] ہارون الرشید
جمعہ	۱۷	۵	ماگھ	۱۵	۱۴	[illegible]	۵	۴۶	۲۰	۳۳	۲۰	۵	۵۲	۱۴	[illegible] عرف [illegible] قلندر رح منور علی عمر دراز رح شمس الدین صحرائی
شنبہ	۱۸	۶	۲	۱۶	۱۵	[illegible]	۵	۴۶	۱۹	۳۴	۲۱	۵	۵۳	۱۵	عرس حضرت نظام الدین اولیا محبوب الٰہی امام قشیری رح بدر الدین غزنوی رح عبد الکریم رح
یکشنبہ	۱۹	۷	۳	۱۷	۱۶	[illegible]	۵	۴۶	۱۹	۳۴	۲۲	۵	۵۴	۱۵	حضرت سیدنا غوث الاعظم رح حاجی شرف الدین مجتبی گوہر قلندر رح مولوی عبد القادر رح
دوشنبہ	۲۰	۸	۴	۱۸	۱۷	[illegible]	۵	۴۶	۱۰	۳۴	۲۳	۵	۵۵	۱۶	[illegible] امام حضرت سعد بن ابی وقاص فاتح عراق ۵۵ ہجری محمد ترک بخاری
سہ شنبہ	۲۱	۹	۵	۱۹	۱۸	[illegible]	۵	۴۶	۱۹	۳۴	۲۴	۵	۵۶	۱۷	نور الدین نور قطب عالم پنڈوی رح حضرت محبوب الٰہی بقول بعض
چہارشنبہ	۲۲	۱۰	۶	۲۰	۱۹	[illegible]	۵	۴۵	۱۸	۳۴	۲۵	۵	۵۷	۱۸	قطب الدین رح بریلوی رح شاہ عبد الجلیل لکھنوی رح نصیر الدین بلخی رح
پنجشنبہ	۲۳	۱۱	۷	۲۱	۲۰	[illegible]	۵	۴۵	۱۸	۳۵	۲۶	۵	۵۸	۱۹	محمد کاظم قلندر رح حمید ابدال رح
جمعہ	۲۴	۱۲	۸	۲۲	۲۱	[illegible]	۵	۴۵	۱۸	۳۵	۲۶	۵	۵۸	۱۹	ملا حسین واعظ کاشفی
شنبہ	۲۵	۱۳	۹	۲۳	۲۲	[illegible]	۵	۴۴	۱۷	۳۵	۲۷	۵	۵۹	۲۰	شیخ اکبر محی الدین ابن عربی وابوبکر حواری رح عبد الرحمن نگرامی رح
یکشنبہ	۲۶	۱۴	۱۰	۲۴	۲۳	[illegible]	۵	۴۴	۱۷	۳۵	۲۷	۶	۰	۲۰	مولانا محمد نعیم لکھنوی رح عبد الرشید نقشبندی
دوشنبہ	۲۷	۱۵	۱۱	۲۵	۲۴	[illegible]	۵	۴۳	۱۶	۳۶	۲۸	۶	۱	۲۱	حضرت کلیم اللہ جہان آبادی رح مولوی فرید احمد نگر جوی رح
سہ شنبہ	۲۸	۱۶	۱۲	۲۶	۲۵	[illegible]	۵	۴۳	۱۶	۳۶	۲۸	۶	۲	۲۱	حضرت شیخ حمزہ دہر سوئی رح حضرت بشر حافی رح
چہارشنبہ	۲۹	۱۷	۱۳	۲۷	۲۶	[illegible]	۵	۴۲	۱۶	۳۷	۲۹	۶	۳	۲۲	حضرت شیخ [illegible] حضرت امام ابو یوسف رح
پنجشنبہ	۳۰	۱۸	۱۴	۲۸	۲۷	[illegible]	۵	۴۲	۱۵	۳۷	۳۰	۶	۵	۲۲	[illegible] ابو سعید اعرابی رح واحد خطابی رح
جمعہ	۳۱	۱۹	۱۵	۲۹	۲۸	[illegible]	۵	۴۲	۱۵	۳۷	۳۰	[illegible]	۴	۲۳	[illegible]

ہدایات ماہ ربیع الاول

ذکر ولادت باسعادت حضور سرور عالم صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کا خواہ اس ماہ میں ہو یا دوسرے مہینوں میں موجب برکت و ثواب و باعث زیادت تعلق و انس بحضرت نبوت علیہ السلام ہے اور بدعت ہائے مروجہ اور اسراف و نمائش کے ساتھ جس میں مفاسد کثیرہ موجود ہوتے ہیں موجب وبال و عذاب ہے طریق وسط اختیار کرنا چاہئے۔

وفیات ماہ ربیع الاول

۳۶ سنہ ہجری میں حضرت عمار رضؓ جنگ صفین میں شہید ہوئے۔ حضرت امام زین العابدین رضؓ نے ۹۴ سنہ ہجری میں وفات پائی۔

حضرت امام مالکؒ نے ۱۷۹ سنہ ہجری میں وفات پائی۔

اسی ماہ کی ۱۲ کو حضرت امام احمد رضؓ بن حنبل نے رحلت فرمائی حضور سرور کائنات صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کے صاحبزادے ابراہیمؑ نے سنہ ۱ ہجری میں وفات پائی رضی اللہ عنہ ۱۲ یا ۱۷ تاریخ کو امام احمد رضؓ بن حنبل نے جمعہ کے دن اسی ماہ میں وفات پائی جنازہ پر آٹھ لاکھ آدمی موجود تھے سنہ ۶۹۰ھ میں ۱۳ کو حضرت مخدوم علاؤالدین صابر کا وصال ہوا جن کا مزار پُر انوار کلیر میں ہے۔

ام المومنین حضرت جویریہ رضؓ زوجہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نے سنہ ۵۶ھ میں ۶۵ سال کی عمر میں وفات پائی۔ ۸ ماہ حال روز جمعہ کو سنہ ۲۶۰ھ میں حضرت سیدنا حسن عسکری علیہ السلام نے بقول بعض وفات پائی۔ انا للہ وانا الیہ راجعون۔

واقعات ماہ ربیع الاول

بقول اکثر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اس ماہ مبارک کی ۱۲ تاریخ عالم دنیا میں تشریف لائے اور اسی ماہ کی پہلی کو مکہ معظمہ سے ہجرت فرمائی اور ۱۲ تاریخ کو بروز دوشنبہ و بقول بعض جمعہ کو قبل الزوال مدینہ منورہ میں رونق افروز ہوئے اور مدینہ منورہ آپ کے نور سے جگمگا اٹھا۔ اور اسی تاریخ کو دوشنبہ کے روز سنہ ۱۱ھ میں آپکے وفات کا جانگداز اور روح فرسا واقعہ پیش آیا۔ آپ کے خادم و جان نثاروں کی نظروں میں عالم تاریک ہوگیا اور مدینہ پر ایک حسرت برسنے لگی سنہ ۸۰ ہجری میں یا ۸۳ میں حضرت جعفر صادق رضی اللہ عنہ ۱۷ تاریخ کو تولد ہوئے۔

دہم تاریخ سہ شنبہ کو سنہ ۲۲۹ھ میں امام جعفر طحاوی حنفی رضؓ تولد ہوئے دہم تاریخ دوشنبہ کو سنہ ۶۶۱ھ میں مشہور محدث و امام ابن تیمیہؒ تولد ہوئے۔

۱۵ ربیع الاول کو لیلۃ انقلاب پیش آئی تفصیل کسی قدر آئندہ درج ہوگی۔

سنہ ۵ ہجری میں غزوۂ دومۃ الجندل واقع ہوا۔

وجدانی نشتر

[illegible]

کارخانہ صوفی ضلع گجرات

تاریخ	کیفیت	یادداشت
۱		
۲		
۳		
۴		
۵		
۶		
۷		
۸		
۹		
۱۰		
۱۱		
۱۲		
۱۳		
۱۴		
۱۵		
۱۶		
۱۷		
۱۸		
۱۹		
۲۰		
۲۱		
۲۲		
۲۳		
۲۴		
۲۵		
۲۶		
۲۷		
۲۸		
۲۹		
۳۰		
۳۱		

صوفی ہندوستان میں تصوف کا سب سے اچھا رسالہ ہے
نمونہ مفت مل سکتا ہے۔

۲۰ یوم	فروری ۱۹۱۹ء عیسوی	ربیع الثانی ۱۳۳۷ھ ہجری	[illegible] ۱۳۲۶ فصلی	[illegible] ۱۳۲۵	[illegible] ۱۹۷۵	[illegible]	اوقات نماز پنجگانہ و سحر و افطار برائے صوبہ دہلی								اعراس [illegible]
شنبہ	۱	۲۰	۱۶	۳۰	۲۹	[illegible]	۵	۴۱	۷/۱۴	۱۲/۳۷	۴/۳۲	۶	۵	۷/۲۴	شیخ فریدالدین عطارؒ و حمیدالدین ناگوریؒ عرس حضرت سید محمد مظفرالدین صاحب جلالپوریؒ
یکشنبہ	۲	۲۱	۱۷	[illegible]	۳۰	[illegible]	۵	۴۱	۱۳	۳۷	۳۲	۶	۵	۲۵	
دوشنبہ	۳	۲۲	۱۸	۲	[illegible]	[illegible]	۵	۴۰	۱۲	۳۷	۳۳	۶	۶	۲۶	محمد صادق آبادی عبداللہ ابن ابی دینار خواجہ احمد نصیر آبادیؒ امام محمد تقی خواجہ سراج الحقؒ
سہ شنبہ	۴	۲۳	۱۹	۳	۲	[illegible]	۵	۴۰	۱۲	۳۷	۳۴	۶	۷	۲۷	علامہ ابن فارض محمد طاہر الہ آبادی علی متقی شاذلی و مولوی قادر حسین ناگوریؒ
چہارشنبہ	۵	۲۴	۲۰	۴	۳	[illegible]	۵	۳۹	۱۱	۳۷	۳۵	۶	۸	۲۸	حضرت سیدہ خاتون جنت ابو احمد ابدال و محمد فاروقی
پنجشنبہ	۶	۲۵	۲۱	۵	۴	[illegible]	۵	۳۹	۱۰	۳۱	۳۵	۶	۹	۲۸	مولوی محمد قاسم نانوتویؒ علامہ جلال الدین
جمعہ	۷	۲۶	۲۲	۶	۵	[illegible]	۵	۳۸	۱۰	۳۷	۳۶	۶	۱۰	۲۹	شاہ علی جعفر الہ آبادی تراب علی قلندر و غلام فخرالدینؒ
شنبہ	۸	۲۷	۲۳	۷	۶	[illegible]	۵	۳۸	۹	۳۷	۳۷	۶	۱۱	۲۹	مولوی احمد علی سہارنپوری۔ عبیداللہ قدسی نور محمد نارووالہؒ
یکشنبہ	۹	۲۸	۲۴	۸	۷	[illegible]	۵	۳۷	۸	۳۷	۳۸	۶	۱۲	۳۰	عطاء اللہ اجودھنی علامہ تفتازانیؒ
دوشنبہ	۱۰	۲۹	۲۵	۹	۸	[illegible]	۵	۳۷	۷	۳۷	۳۹	۶	۱۳	۳۱	سید میر کلاں شاہ مہدی و عبیداللہ بلوچی۔ سید امیر کمال بخاریؒ
سہ شنبہ	۱۱	۳۰	۲۶	۱۰	۹	[illegible]	۵	۳۶	۷	۳۷	۴۰	۶	۱۴	۳۲	بایزید قصوری و رکن الدین سنجانی۔ رکن عالم ملتانیؒ
چہارشنبہ	۱۲	[illegible]	۲۷	۱۱	۱۰	[illegible]	۵	۳۶	۶	۳۷	۴۰	۶	۱۴	۳۲	پیر عطا ساوونی و امام احمد بیہقیؒ و فخرالدین جونپوریؒ
پنجشنبہ	۱۳	۲	۲۸	۱۲	۱۱	[illegible]	۵	۳۵	۵	۳۶	۴۱	۶	۱۵	۳۳	شاہ خوب اللہ الہ آبادیؒ و عبدالحق مدنیؒ
جمعہ	۱۴	۳	۲۹	۱۳	۱۲	[illegible]	۵	۳۴	۴	۳۶	۴۲	۶	۱۶	۳۴	شیخ احمد رفاعیؒ جلال بہارؒ و رضا شطاریؒ
شنبہ	۱۵	۴	[illegible]	۱۴	۱۳	[illegible]	۵	۳۳	۳	۳۶	۴۳	۶	۱۷	۳۴	شیخ احمد سندھی۔ تاتار اکبر آبادیؒ احمد فیض لفسؒ
یکشنبہ	۱۶	۵	۲	۱۵	۱۴	[illegible]	۵	۳۴	۲	۳۶	۴۴	۶	۱۸	۳۵	سید احمد گدا رحمن بن ابی الفضل نورالدین کبیر عبدالرحمن عراقی و عبدالرحمن کرخیؒ
دوشنبہ	۱۷	۶	۳	۱۶	۱۵	[illegible]	۵	۳۲	۱	۳۶	۴۵	۶	۱۹	۳۶	شاہ محمد سانڈوی نظام الدین لکھنوی
سہ شنبہ	۱۸	۷	۴	۱۷	۱۶	[illegible]	۵	۳۱	۱	۳۶	۴۶	۶	۲۰	۳۷	سعدالدین آفتاب ہند شیخ شجاع کرمانی و ابی نصر عبدالوہاب جلال الدین لاہوریؒ
چہارشنبہ	۱۹	۸	۵	۱۸	۱۶	[illegible]	۵	۳۱	[illegible]	۳۶	۴۷	۶	۲۰	۳۷	عرس قطب المدار و شاہ خوب اللہ کردیؒ و صفی بدری نجم الدین صغری عسکر بخشیؒ
پنجشنبہ	۲۰	۹	۶	۱۹	۱۸	[illegible]	۵	۲۹	۲ حوت	۳۶	۴۷	۶	۲۱	۳۸	شیخ فتح اللہ گنگوہیؒ
جمعہ	۲۱	۱۰	۷	۲۰	۱۹	[illegible]	۵	۲۸	۵۸	۳۶	۴۸	۶	۲۲	۳۹	مولوی محمد علی چھبراوی و سیف الدین مجددیؒ حضرت سیدہ فاطمہؒ
شنبہ	۲۲	۱۱	۸	۲۱	۲۰	[illegible]	۵	۲۷	۵۷	۳۶	۴۸	۶	۲۳	۴۰	سید نور اللہ منصور زبیدہ خاتون زوجہ ہارون الرشیدؒ
یکشنبہ	۲۳	۱۲	۹	۲۲	۲۱	[illegible]	۵	۲۶	۵۶	۳۶	۴۸	۶	۲۴	۴۱	عبدالغفور خانپوری و سراج الدین چشتی و سراج الدین بہروالیؒ
دوشنبہ	۲۴	۱۳	۱۰	۲۳	۲۲	[illegible]	۵	۲۵	۵۵	۳۶	۴۹	۶	۲۵	۴۲	امیرالدین گجراتیؒ
سہ شنبہ	۲۵	۱۴	۱۱	۲۴	۲۳	[illegible]	۵	۲۴	۵۴	۳۶	۵۰	۶	۲۵	۴۲	حضرت رقیہ حضرت عبداللہ شطاری
چہارشنبہ	۲۶	۱۵	۱۲	۲۵	۲۴	[illegible]	۵	۲۳	۵۳	۳۶	۵۰	۶	۲۶	۴۳	حضرت قاسم نبیرہ حضرت ابوبکر صدیقؓ
پنجشنبہ	۲۷	۱۶	۱۳	[illegible]	۲۵	[illegible]	۵	۲۱	۵۱	۳۶	۵۰	۶	۲۷	۴۴	نصیرالدین قلندر جونپوریؒ
جمعہ	۲۸	۱۷	۱۴	۲۷	۲۶	[illegible]	۵	۲۱	۵۰	۳۶	۵۱	۶	۲۸	۴۵	صفی الدین و شمس الدین گرہوی حضرت ابراہیم ادھمؒ

صوفی — تصوف کا کثیرالاشاعت پرچہ ہے جو ہندوستان میں سب سے پہلے جاری ہوا۔ علاوہ بریں مضمون نگار اسمیں باقاعدہ مضمون لکھتے ہیں۔ قیمت سالانہ صرف عہ نمونہ کا پرچہ مفت۔ ملنے کا پتہ منیجر صوفی پنڈی بہاؤالدین ضلع گجرات۔ پنجاب

کیفیت یادداشت

تاریخ	کیفیت یادداشت	
۱		
۲		
۳		
۴		
۵		
۶		
۷		
۸		
۹		
۱۰		
۱۱		
۱۲		
۱۳		
۱۴		
۱۵		
۱۶		
۱۷		
۱۸		
۱۹		
۲۰		
۲۱		
۲۲		
۲۳		
۲۴		
۲۵		
۲۶		
۲۷		
۲۸		

وفیات ربیع الثانی

حضرت ام المومنین زینب رضی اللہ عنہا داخل فردوس ہوئیں، ۷ تاریخ کو ۱۷۹ھ میں حضرت امام مالکؒ کی وفات ہوئی۔

حضرت امام ابو یوسفؒ نے ۱۸۲ھ میں رحلت فرمائی ۲۸ کو حضرت محی الدین ابن عربی ۶۳۸ ہجری میں واصل بجناب حق ہوئے۔

حضرت بشر حافی رحمۃ اللہ علیہ نے دار فانی کو چھوڑ کر دار البقا کو رحلت فرمائی بعض نے ماہ محرم بتلایا ہے۔

۹ یا ۱۱ یا ۱۳ یا ۱۴ یا ۱۷ ماہ حال کو حضرت مرشدنا و سیدنا شیخ عبد القادر جیلانی علیہ الرحمۃ کی وفات ہوئی ۵۶۱ھ میں نام خدا کچھ دیکر آپ کی روح پُر فتوح کو ثواب پہونچانا بہت خوب ہے لیکن گیارھویں تاریخ مقرر کرنا مذموم ہے ✤

واقعات ربیع الثانی

ابتدا میں نماز کی صرف دو رکعتیں فرض ہوئی تھیں خواہ سفر کی حالت ہو یا اقامت کی کئی سال تک اسی طرح ادا ہوتی رہی ۱ھ میں اسی مہینے میں ظہر و عصر و عشا میں بحالت اقامت دو رکعت کا اضافہ ہوا اور سفر کی حالت میں بدستور دو رکعتیں رہیں۔

۱۱ تاریخ کو ۱۴۸ھ میں حضرت علی موسیٰ رضیؒ مدینہ منورہ میں تولد ہوئے بعض نے ۱۱ ذیقعد ۱۵۳ھ تاریخ تولد بیان کی ہے۔

حضرت علی رضی اللہ عنہ کو ابو تراب کا معزز خطاب حضور نبی صلی اللہ علیہ وسلم سے عطا ہوا جس کا واقعہ یہ ہے کہ ایک روز جناب سرور عالم صلے اللہ علیہ وسلم حضرت فاطمہؓ کے مکان میں تشریف لائے تو حضرت علی کو نہ پایا دریافت کیا تو معلوم ہوا کہ ذرا رنجیدہ ہو کر باہر چلے گئے ہیں آپنے تلاش فرمایا تو دیکھا کہ مسجد میں لیٹے ہیں اور چادر پر مٹی لگ گئی ہے آپ مٹی کو جھاڑتے جاتے تھے اور فرماتے تھے قم یا ابا تراب (یعنی اے مٹی والے اٹھو) آپ نے راضی کر کے گھر میں پہنچا دیا۔ ۸ یا ۱۰ تاریخ کو حسن عسکریؒ ۲۳۱ ہجری میں تولد ہوئے۔

سہ شنبہ کے دن ۱۸ تاریخ کو ۶۲۴ھ میں ایسی سخت آندھی چلی کہ خانہ کعبہ کے پردہ اُڑ گئے اور اکیس ۲۱ روز تک بالکل برہنہ رہا۔ اس واقعہ کو لوگوں نے بہت بدفالی اور مصیبتوں کا پیش خیمہ سمجھا۔ چنانچہ ایسا ہی ہوا ✤

سیرۃ حضرت امام حسین علیہ السلام

آپکے حالات زندگی و شہادت و واقعات کربلا کی مفصل و مبسوط تاریخ ہے جس میں آپکے مزار اقدس کے علاوہ دیگر شہیدان معرکہ کربلا کے مزارات کے فوٹو و تصاویر بھی ہیں ۲ کے قریب ہیں۔ دو رنگوں سے چھپا ہوا سرورق اور ولایتی جلد نے کتاب کی ظاہری صورت کو بھی نہایت دلفریب بنا دیا ہے۔ مولانا عاشق حسین صاحب سیماب وارثی اکبر آبادی کا زور قلم کربلا کا بیان اور مولانا کی زبان ولایتی کاغذ پر چھپی ہے حجم سوا دو سو صفحہ جلد پر کتاب اور مصنف کا نام سنہری انگریزی جلد کی طرح قیمت مجلد عمر۔ بلا جلد عکر ✤

بارہ امام۔ بارہ اماموں کی حالات میں قیمت ۸ر ✤

حیات ابدی۔ حضرت رابعہ بصریؒ مشہور خدا پرست بی بی تھیں۔ اور حضرت حسن بصریؒ کا زمانہ آپنے دیکھا تھا۔ یہ ایسی صالحہ خاتون تھیں۔ کہ جیسے بڑے مقبول بارگاہ ربانی اولیا انکے درجہ کو نہیں پہنچے۔ آپکے حالات مستورات کے پڑھنے کے قابل ہیں۔ لکھائی چھپائی اور کاغذ کی عمدگی قابل دید ہے قیمت ۴ر۔ منیجر صوفی پنڈی بہاؤ الدین

ملنے کا پتہ: منیجر کارخانہ صوفی آبحیات پنڈی بہاؤالدین ضلع گجرات

۳۱ یوم	تاریخ عیسوی ۱۹۱۹ء	پھاگن ۱۹۷۵ بکرمی	پھاگن ۱۳۲۶ فصلی	۱۳۲۶ الٰہی	جمادی الاول ۱۳۳۷ ہجری	[illegible] ۱۹۷۵ بکرمی	طلوع صبح صادق (گھنٹہ)	ختم سحری (منٹ)	وقت طلوع آفتاب	وقت زوال	وقت عصر حنفی	غروب آفتاب (گھنٹہ)	وقت افطار (منٹ)	وقت عشاء حنفی	اعراس بزرگان دین و مشائخ اسلام و سرگذشتہ واقعات ہجری المقدس
شنبہ	۱	۱۸	۱۵	۲۸	۲۷	[illegible]	۵	۲۰	۶ ۴۹	۱۲ ۳۵	۴ ۵۱	۶	۲۸	۷ ۴۵	غلام جیلانی رامپوری و سعد اللہ سلونی رح
یکشنبہ	۲	۱۹	۱۶	۲۹	۲۸	[illegible]	۵	۱۹	۴۸	۳۵	۵۱	۶	۲۸	۴۵	حضرت ابراہیم ادہم بلخی و محمد افضل مجددی رح
دوشنبہ	۳	۲۰	۱۷	۳۰	۲۹	[illegible]	۵	۱۸	۴۷	۳۵	۵۱	۶	۲۸	۴۵	حضرت جمال الدین رامپوری رح
سہ شنبہ	۴	۲۱	۱۸	۳۱	۳۰	[illegible]	۵	۱۷	۴۶	۳۵	۵۲	۶	۲۹	۴۶	حضرت نور احمد بدایونی رح
چہار شنبہ	۵	۲۲	۱۹	[illegible]	[illegible]	[illegible]	۵	۱۶	۴۵	۳۴	۵۳	۶	۳۰	۴۷	حضرت ابو احمد ابدال چشتی رح لعل محمد ملکوت رح امام موسیٰ دمشقی رح ابی احمد چشتی رح ابی محمد چشتی رح
پنجشنبہ	۶	۲۳	۲۰	۲	۲	[illegible]	۵	۱۵	۴۴	۳۴	۵۴	۶	۳۰	۴۷	حضرت محمد یوسف بلگرامی رح و میاں منجن گنجن رح حضرت صدیق اکبر رض
جمعہ	۷	۲۴	۲۱	۳	۳	[illegible]	۵	۱۴	۴۳	۳۴	۵۵	۶	۳۱	۴۸	حضرت منصور جونپوری رح خلیفہ ہارون الرشید رح
شنبہ	۸	۲۵	۲۲	۴	۴	[illegible]	۵	۱۳	۴۲	۳۴	۵۵	۶	۳۲	۴۹	علامہ قطب الدین رح شاہ منور علی الہ آبادی کرامت علی کاکوروی
یکشنبہ	۹	۲۶	۲۳	۵	۵	[illegible]	۵	۱۲	۴۱	۳۴	۵۵	۶	۳۲	۴۹	مولٰنا جلال الدین رومی رح محمد یسین فرخ آبادی رح محمد صدیق رح سید عبد الرزاق ملتانی
دوشنبہ	۱۰	۲۷	۲۴	۶	۶	[illegible]	۵	۱۱	۴۰	۳۳	۵۶	۶	۳۳	۵۰	عرس مولٰنا شاہ نذیر احمد ملوی رح ابو محمد رعوان قطب الدین گیلانی عرس حضرت قبلہ سید حیدر شاہ صاحب جلالپوری
سہ شنبہ	۱۱	۲۸	۲۵	۷	۷	[illegible]	۵	۱۰	۳۹	۳۳	۵۷	۶	۳۳	۵۱	حضرت قاسم بن رسول اللہ صلعم حضرت قاضی عیاض محدث رح نظام الدین خاموش رح
چہار شنبہ	۱۲	۲۹	۲۶	۸	۸	[illegible]	۵	۹	۳۸	۳۳	۵۷	۶	۳۴	۵۱	امام طاہر کوفی رح شاہ عالم گجراتی رح
پنجشنبہ	۱۳	۳۰	۲۷	۹	۹	[illegible]	۵	۸	۳۷	۳۲	۵۸	۶	۳۵	۵۲	حضرت محمد بابا سماسی رح
جمعہ	۱۴	[illegible]	۲۸	۱۰	۱۰	[illegible]	۵	۶	۳۵	۳۲	۵۸	۶	۳۶	۵۳	عبد الواحد تمیمی رح جان اللہ لاہوری رح شیخ عبد الغنی بیابانی رح
شنبہ	۱۵	۲	۲۹	۱۱	۱۱	[illegible]	۵	۵	۳۴	۳۲	۵۸	۶	۳۶	۵۳	فقیہ ابو اللیث رح حضرت مدقق سندھی رح محمد درزقی رح
یکشنبہ	۱۶	۳	۳۰	۱۲	۱۲	[illegible]	۵	۴	۳۳	۳۲	۵۹	۶	۳۷	۵۴	مولٰنا حاجی امداد اللہ مہاجر مکی رح ابو النجیب عبد القاہر رح
دوشنبہ	۱۷	۴	[illegible]	۱۳	۱۳	[illegible]	۵	۲	۳۱	۳۱	۵۹	۶	۳۸	۵۵	شاہ عبد الحق محدث دہلوی رح ابو الفرح ابن جوزی رح درگاہی شاہ رح امام محمد نقی رح
سہ شنبہ	۱۸	۵	۲	۱۴	۱۴	[illegible]	۵	۱	۳۰	۳۱	۵ ۰	۶	۳۹	۵۵	حجۃ الاسلام امام محمد غزالی رح ذو النون مصری ملا محمد شاہ الہ آبادی رح
چہار شنبہ	۱۹	۶	۳	۱۵	۱۵	[illegible]	۵	۰	۲۹	۳۱	۵ ۰	۶	۳۹	۵۶	عرس شاہ عبد الحق ردولوی صاحب توشہ رح سید صالح بغدادی رح
پنجشنبہ	۲۰	۷	۴	۱۶	۱۶	[illegible]	۴	۵۹	۲۸	۳۰	۱	۶	۴۰	۵۶	صدر الدین راجو قتال رح احمد نہاوندی اکرم اللہ الہ آبادی رح
جمعہ	۲۱	۸	۵	۱۷	۱۷	[illegible]	۴	۵۷	۲۶	۳۰	۱	۶	۴۰	۵۷	حضرت عبد اللہ ابن زبیر حضرت سلمان فارسی محمد حنیف کوفی نصر اللہ بغدادی رح
شنبہ	۲۲	۹	۶	۱۸	۱۸	[illegible]	۴	۵۶	۲۵	۳۰	۱	۶	۴۱	۵۷	غلام شاہ کشمیری رح نور الدین ملکیار رح نور الدین بغدادی رح شیخ ولی محمد دہلوی رح
یکشنبہ	۲۳	۱۰	۷	۱۹	۱۹	[illegible]	۴	۵۵	۲۴	۳۰	۲	۶	۴۲	۵۸	حافظ علیم اللہ نگرامی رح جلال الدین سرخ بخاری رح عبد العزیز مکی رح
دوشنبہ	۲۴	۱۱	۸	۲۰	۲۰	[illegible]	۴	۵۴	۲۳	۲۹	۲	۶	۴۲	۵۹	حفیظ اللہ صفی پوری رح سیف الدین کشف کوفی رح مخدوم سراج الدین شاہ عالم رح
سہ شنبہ	۲۵	۱۲	۹	۲۱	۲۱	[illegible]	۴	۵۲	۲۲	۲۹	۲	۶	۴۳	۵۹	حضرت محب اللہ اکبر آبادی رح امام عبد اللہ یافعی رح ایوب قریشی رح
چہار شنبہ	۲۶	۱۳	۱۰	۲۲	۲۲	[illegible]	۴	۵۰	۲۰	۲۹	۳	۶	۴۴	۸ ۰	شاہ محمد شعیب ابو العلائی رح محمد عارف ماہ رح جمل بہرائچی رح
پنجشنبہ	۲۷	۱۴	۱۱	۲۳	۲۳	[illegible]	۴	۴۹	۱۹	۲۸	۳	۶	۴۵	۱	حضرت ابو بکر صدیق رض عرس شاہ عبد القدوس گنگوہی رح
جمعہ	۲۸	۱۵	۱۲	۲۴	۲۴	[illegible]	۴	۴۸	۱۸	۲۸	۳	۶	۴۵	۱	محمد ارشد جونپوری برہان الدین راز الٰہی رح محمد میر لکھنوی رح
شنبہ	۲۹	۱۶	۱۳	۲۵	۲۵	[illegible]	۴	۴۷	۱۷	۲۸	۴	۶	۴۵	۱	سید کرام الدین لاہوری رح ولید ابن عبد الملک رح
یکشنبہ	۳۰	۱۷	۱۴	۲۶	۲۶	[illegible]	۴	۴۵	۱۶	۲۷	۴	۶	۴۶	۲	عرس حضرت خواجہ باقی باللہ نقشبندی دہلوی رح ابو الحسن دہلوی رح
دوشنبہ	۳۱	۱۸	۱۵	۲۷	۲۷	[illegible]	۴	۴۴	۱۴	۲۷	۴	۶	۴۶	۳	خواجہ محمد سعید رح سید محمد فیض آبادی رح مولٰنا فخر الدین محب النبی رح

تاریخ	کیفیت	یادداشت
۱		
۲		
۳		
۴		
۵		
۶		
۷		
۸		
۹		
۱۰	آج حضرت قبلہ عالم جلالپوری رحمۃ اللہ تعالیٰ کا عرس مبارک ہے	
۱۱		
۱۲		
۱۳		
۱۴		
۱۵		
۱۶		
۱۷		
۱۸		
۱۹		
۲۰		
۲۱		
۲۲		
۲۳		
۲۴		
۲۵		
۲۶		
۲۷		
۲۸		
۲۹		
۳۰		
۳۱		

وفیات جمادی الاولےٰ

حضرت رقیہ دختر حضرت سرور عالم صلی اللہ علیہ وسلم نے ۳ھ میں وفات پائی اور اسی سال و ماہ میں اُن کے چھوٹے بچے عبداللہ بن عثمان کا انتقال ہوا۔

۱۰ ماہ حال میں ۴۵۸ھ میں امام ابوبکر احمد بن حسین بیہقی شافعی رحمۃ اللہ علیہ نے وفات پائی۔ انا للہ وانا الیہ راجعون ۵

واقعات جمادِی الاُولےٰ

۴۱ھ ہجری میں حضرت امام حسن رضی اللہ عنہ نے حضرت معاویہ سے صُلح کر کے خلافت ان کو سپرد فرمائی۔

رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کی صاحبزادی حضرت زینب کے شوہر ابو العاص مکہ سے آکر ۶ھ میں مشرف باسلام ہوئے۔ حضرت خالد رضی اللہ عنہ کو سیف اللہ کا معزز خطاب بارگاہ نبوی سے عطا ہوا۔ حضرت رضی اللہ عنہ کی ولادت بھی اسی ماہ میں دوشنبہ کے روز ہوئی تھی ۸ھ میں غزوۂ موتہ واقع ہوا ۱۲۰۶ھ میں آسمان پر ایسی سُرخی نمودار ہوئی کہ ستارے مثل ستون کے نظر آنے لگے تھے۔

مولوی عبدالحلیم صاحب شررؔ کی تصانیف

سوانحعمری حضرت سرور کائنات صلعم بطرز ناول . . ۸/ع
زوال بغداد۔ بیحد پسند ہوا ہے ۱۲/ع
شوقین ملکہ۔ ایک مرغوب ناول ہے ۱۲/ع
غیب دان دُلہن۔ اس کو ضرور مطالعہ کریں . . . عہ
عصر قدیم۔ ایک تمثیل ناول ہے ۸/ع
فلپانٔنہ۔ عہد صحابہ کا سچا ناول . . . . . عہ
حسن کا ڈاکو۔ کامل چار حصہ ہے ۱۲/عکہ
فردوس بریں۔ ایک دلچسپ ناول ہے . . . . . عہ
فلورا فلورنڈا۔ " " " ۱۲/ع
تاریخ سندھ۔ ہر دو جلد کامل ۱۲/عکہ
حروب صلیبیہ۔ انگریزی کتاب کا ترجمہ . . . . عکہ
ایام عرب۔ جاہلیت عرب کا حال بطرز ناول . . ۸/عکہ

برزخ

یہ کتاب سید محمد شاہ صاحب ابی۔ اے سابق ایڈیٹر آبزرور لاہور و الحق سندھ کی تصنیف ہے۔ جس میں قیامت سے پہلے اور موت کے بعد جو حالات انسان پر گذرتی ہے اس کا بیان ہے ابتدا میں خواجہ حسن نظامی صاحب کا مفصل اور دلچسپ دیباچہ ہے سب باتیں بحوالہ قرآن مجید و حدیث شریف درج ہیں نہایت قابل دید کتاب ہے۔

قیمت علاوہ محصولڈاک ۱۲/ا

سفرنامہ مصر و شام و حجاز۔ حضرت مولانا خواجہ حسن نظامی کی قابل قدر تصنیف ہے۔ قیمت باتصویر ۱۲/ بلا تصویر ۸/۔ منیجر کارخانہ صوفی

ملنے کا پتہ: منیجر کارخانہ صُوفی آبحیات پنڈی بہاؤالدین ضلع گجرات

ایام ہفتہ	اپریل ۱۹۱۹ء انگریزی	[illegible] ۱۹۷۵ سمبت	[illegible] ۱۳۲۶ فصلی	اردی بہشت [illegible]	جمادی الثانی ۱۳۳۷ ہجری	[illegible]	اوقاتِ پنجگانہ و سحر و افطار برائے صوبہ دہلی								اعراس بزرگانِ دین متین و مشائخ سلسلہ عالیہ و واقعات گزشتہ ہجری المقدس
							[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	
سہ شنبہ	۱	۱۹	۱۶	۲۸	۲۸	[illegible]	۴	۴۳	[illegible]	[illegible]	[illegible]	۶	۴۶	[illegible]	حضرت نظام الدین سلطانپوری رح - دوست محمد لکھنوی رح
چہارشنبہ	۲	۲۰	۱۷	۲۹	۲۹	[illegible]	۴	۴۲	۱۲	۲۶	۵	۶	۴۷	۵	عبداللہ اصفہانی رح حسین لاہوری رح عبداللہ شطاری رح
پنجشنبہ	۳	۲۱	۱۸	۳۰	رجب	[illegible]	۴	۴۱	۱۱	۲۶	۵	۶	۴۷	۵	حضرت مودود چشتی رح قاضی ثناء اللہ پانی پتی رح
جمعہ	۴	۲۲	۱۹	۳۱	۲	[illegible]	۴	۳۹	۱۰	۲۶	۵	۶	۴۸	۶	حضرت نظام الدین گنجوی رح شاہ حبیب اللہ کاخی لاہوری رح عصمت اللہ لکھنوی امام علی نقی صاحبزادہ محمد الدین صاحب [illegible]
شنبہ	۵	۲۳	۲۰	اردی بہشت	۳	[illegible]	۴	۳۷	۸	۲۶	۵	۶	۴۹	۷	امام علی نقی رض سلامت اللہ کانپوری رح شاہ محمد اکبرآبادی ابو یوسف چشتی رح
یکشنبہ	۶	۲۴	۲۱	۲	۴	[illegible]	۴	۳۶	۷	۲۵	۶	۶	۵۰	۷	شاہ محمد فرخ لکھنوی رح ابو عمرو زجاجی رح
دوشنبہ	۷	۲۵	۲۲	۳	۵	[illegible]	۴	۳۵	۶	۲۵	۷	۶	۵۰	۸	حضرت امیر معاویہ رض خواجہ حسن بصری رح احمد قندی رح علی سمرقندی اسحق بغدادی علی ضیاء الہ آبادی امام موسیٰ کاظم رح
سہ شنبہ	۸	۲۶	۲۳	۴	۶	[illegible]	۴	۳۴	۵	۲۵	۷	۶	۵۱	۹	عرس حضرت سلطان الہند خواجہ معین الدین اجمیری رح عیسیٰ ہاہروی رح فتح النذیر سنبھلی رح
چہارشنبہ	۹	۲۷	۲۴	۵	۷	[illegible]	۴	۳۲	۴	۲۴	۷	۶	۵۱	۹	بہاؤ الدین رح طاہر بدخشی رح عمر بہاری رح
پنجشنبہ	۱۰	۲۸	۲۵	۶	۸	[illegible]	۴	۳۱	۲	۲۴	۷	۶	۵۲	۱۰	عرس شاہ محمد حسین الہ آبادی رح حمید نظام الدین تھانیسری رح قاضی محمد عاقل رح
جمعہ	۱۱	۲۹	۲۶	۷	۹	[illegible]	۴	۳۰	۱	۲۴	۷	۶	۵۲	۱۱	شاہ محب اللہ الہ آبادی رح بہادر سرمست شمس الدین تبریزی رح حافظ شہر فیض بخش لاہوری رح
شنبہ	۱۲	۳۰	۲۷	۸	۱۰	[illegible]	۴	۲۹	[illegible]	۲۴	۷	۶	۵۳	۱۲	مولانا بہاؤ الدین بن مولانا روم رح حاجی شریف زندنی - عبدالرحیم مغربی
یکشنبہ	۱۳	[illegible]	۲۸	۹	۱۱	[illegible]	۴	۲۷	[illegible]	۲۳	۸	۶	۵۴	۱۳	حبیب عجمی رح شمس الدین لاہوری نصر اللہ لکھنوی - محمد حامد امروہی رح شکور اللہ قلندر رح
دوشنبہ	۱۴	۲	۲۹	۱۰	۱۲	[illegible]	۴	۲۶	[illegible]	۲۳	۸	۶	۵۴	۱۴	ابراہیم بصری عبدالغنی لکھنوی رح نجم الدین کوفی رح [illegible]
سہ شنبہ	۱۵	۳	۳۰	۱۱	۱۳	[illegible]	۴	۲۵	۵۷	۲۳	۸	۶	۵۵	۱۵	حضرت عباس عم رسول اللہ امام ترمذی محمد ابراہیم ہروی محمد زبیر دہلوی عبدالقادر دہلوی حاجی شریف زندنی
چہارشنبہ	۱۶	۴	[illegible]	۱۲	۱۴	[illegible]	۴	۲۴	۵۶	۲۳	۹	۶	۵۶	۱۶	حضرت امام ابو حنیفہ کوفی رح ام المومنین زینب رض شاہ لاہوری رح
پنجشنبہ	۱۷	۵	۲	۱۳	۱۵	[illegible]	۴	۲۲	۵۵	۲۳	۹	۶	۵۶	۱۶	امام جعفر صادق رض علی دینوری رح محمد فردوسی رح حضرت امام اعظم رح
جمعہ	۱۸	۶	۳	۱۴	۱۶	[illegible]	۴	۲۱	۵۴	۲۳	۹	۶	۵۷	۱۷	ابو الفتح رکن الدین سہروردی رح جمال الدین چشتی عبدالحق سندھی رح
شنبہ	۱۹	۷	۴	۱۵	۱۷	[illegible]	۴	۱۹	۵۲	۲۳	۹	۶	[illegible]	۱۸	امام نووی محدث رح حسین جنگ سوار رح ابو یوسف ہمدانی محمد مراد رح
یکشنبہ	۲۰	۸	۵	۱۶	۱۸	[illegible]	۴	۱۸	۵۱	۲۳	۱۰	۶	۵۸	۱۹	حضرت عمر بن عبدالعزیز رح خلیفہ عبداللہ مرغابی رح حسن ترمذی رح
دوشنبہ	۲۱	۹	۶	۱۷	۱۹	[illegible]	۴	۱۷	۵۰	۲۲	۱۱	۶	۵۹	۲۰	شاہ عبدالقادر دہلوی رح ابو القاسم کشمیری رح احمد خراسانی رح
سہ شنبہ	۲۲	۱۰	۷	۱۸	۲۰	[illegible]	۴	۱۶	۴۹	۲۲	۱۱	۶	۵۹	۲۰	حضرت علاؤ الدین عامل حزب البحر - ادریس بلگرامی رح
چہارشنبہ	۲۳	۱۱	۸	۱۹	۲۱	[illegible]	۴	۱۵	۴۸	۲۲	۱۱	۷	۰	۲۲	دیوان محمد ابراہیم کلاں نظام الدین بلخی رح حضرت صاحبزادہ محمد قائم الدین صاحب جلالپوری
پنجشنبہ	۲۴	۱۲	۹	۲۰	۲۲	[illegible]	۴	۱۴	۴۷	۲۱	۱۲	۷	۰	۲۲	قاضی عبدالکریم نگرامی رح محمد اسمٰعیل مغربی رح حسن بغدادی رح
جمعہ	۲۵	۱۳	۱۰	۲۱	۲۳	[illegible]	۴	۱۳	۴۶	۲۱	۱۲	۷	۱	۲۳	حضرت فرہاد اکبرآبادی شاہ سیف الدین کشمیری رح شیخ ذکریا ہروی رح
شنبہ	۲۶	۱۴	۱۱	۲۲	۲۴	[illegible]	۴	۱۲	۴۵	۲۱	۱۲	۷	۲	۲۳	حضرت مسلم نیشاپوری - شاہ مبارک صفی پوری رح
یکشنبہ	۲۷	۱۵	۱۲	۲۳	۲۵	[illegible]	۴	۱۱	۴۴	۲۱	۱۳	۷	۳	۲۴	امام موسیٰ کاظم رض شاہ عبدالرحمٰن قلندر رح محمد منقی رح
دوشنبہ	۲۸	۱۶	۱۳	۲۴	۲۶	[illegible]	۴	۱۰	۴۳	۲۱	۱۳	۷	۳	[illegible]	امام مسلم محدث [illegible]
سہ شنبہ	۲۹	۱۷	۱۴	۲۵	۲۷	[illegible]	۴	۹	۴۲	۲۱	۱۳	۷	۴	۲۵	[illegible] علاؤ الدین لاہوری رح یوسف ہمدانی رح خواجہ [illegible]
چہارشنبہ	۳۰	۱۸	۱۵	۲۶	۲۸	[illegible]	۴	۸	۴۱	۲۰	۱۳	۷	۵	۲۶	شاہ ابو تراب لکھنوی رح عضد الدین امروہی رح

وفیات جمادی الثانی

۱۳ ہجری میں شب سہ شنبہ ۲۲ تاریخ کو حضرت ابوبکرؓ نے وفات پائی۔

حضرت طلحہ جو عشرۂ مبشرہ میں سے ہیں شہید ہوئے۔ رضی اللہ عنہ ۳۶ھ میں

حضرت عبداللہ بن زبیر نواسہ ابوبکر رضی اللہ عنہما کو ۱۷ تاریخ سہ شنبہ کے روز حجاج بن یوسف ظالم نے شہید کر ڈالا۔

۱۵ تاریخ ۹۶ھ میں ولید بن عبدالملک کا انتقال ہوا۔

استاد المحدثین حضرت سفیان بن عیینہ نے ۳۰ تاریخ کو شنبہ کے دن ۱۹۸ھ میں مکہ معظمہ میں وفات پائی اور حجوں میں دفن ہوئے۔

۱۴ تاریخ ۵۰۵ھ کو امام غزالی رحمۃ اللہ علیہ نے ۵۵ سال کی عمر میں وفات پائی۔

۱۳۱۷ھ میں ۱۲ تاریخ کو حضرت حاجی شاہ امداد اللہ صاحب مہاجر قدس سرہٗ واصل بحق ہوئے

اِنّا لِلّٰہ وانا الیہ راجعون۔

واقعات جمادی الثانی

۱۳ھ میں ۲۲ کو حضرت عمرؓ خلیفہ ہوئے۔ ۱۶ تاریخ ۱۳۲۷ھ کو حضرت سید حیدر شاہ صاحب جلالپوری واصل بحق ہوئے۔

رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم کے دشمن ابو رافع یہودی کو قبیلہ خزرج کے لوگوں نے ۳ھ میں قتل کیا جزاہم اللہ تعالیٰ خیراً۔

۳۶ھ یا ۳۵ھ میں اسی ماہ میں جنگ جمل کا ناگوار واقعہ وقوع میں آیا۔ مشہور عالم و مصنف و محدث حضرت جلال الدین سیوطی ۸۴۹ ہجری میں تولد ہوئے۔

تصنیفات حضرت خواجہ حسن نظامی

کتاب	قیمت	کتاب	قیمت
میلاد نامہ یعنی رسول بیتی	عہ	اتالیق خطوط نویسی مکمل	۱۰ر
یزید نامہ	عہ	روزنامچہ ہند	۸ر
محرم نامہ	۱۲ر	اسلام کا انجام	۴ر
محفل نامہ گیارھویں شریف	۱۲ر	اسرار	۴ر
روزنامہ سفر مصر و شام و حجاز باتصویر	[illegible]	پورا میگزین	۵ر
″ ″ ″ بے تصویر	عہ	جگ بیتی	۶ر
سی پارۂ دل مجموعہ مضامین خواجہ صاحب	عہ	کرشن بیتی باتصویر	عکر
کم تو موت	عہ	مجموعہ خطوط خواجہ صاحب	۱۲ر
انتخاب توحید	۸ر	بچوں کی کہانیاں	۶ر
بیوی کی تعلیم	۱۲ر	گائیڈ ٹو دہلی باتصویر	عہ
چٹکیاں گدگدیاں	۸ر	جرمن نامہ	۳ر
تسخیر مہر و قمر	۸ر	فرانسیسی درویش	۳ر
اردو دعائیں	۶ر	فلسفہ شہادت ۲ر۔ رسول کی عیدی	۲ر

کیفیت یادداشت

تاریخ		
۱		
۲		
۳		
۴		
۵		
۶		
۷		
۸		
۹		
۱۰		
۱۱		
۱۲		
۱۳		
۱۴		
۱۵		
۱۶		
۱۷		
۱۸		
۱۹		
۲۰		
۲۱		
۲۲		
۲۳		
۲۴		
۲۵		
۲۶		
۲۷		
۲۸		
۲۹		
۳۰		

حیات ذوالنون مصری۔ آپ زمانہ سلف کے مشہور منجم تھے اور صاحب سفر تھے پھر شوق الٰہی میں ہر چیز کو چھوڑ دیا۔ اور وہ مرتبہ حاصل کیا کہ آج تک آپ کا نام نہایت ادب سے لیا جاتا ہے یہ کتاب آپ کے حالات میں چھپی ہے قیمت چھ آنہ ...... (۶ر)

ملنے کا پتہ منیجر کارخانہ صوفی آبحیات پنڈی بہاؤالدین ضلع گجرات

آئینہ خود شناسی۔ خداشناسی و خود شناسی کا سچا مظہر تصوف کی بے نظیر اور لاجواب کتاب چھ سال کے عرصہ میں دس بار طبع ہوئی ہے۔ قیمت ۱ر

منیجر کارخانہ صوفی

اعراس مشائخ و بزرگان دین و سلاطین اسلام و دیگر واقعات ماہ رجب المقدس

۳۱ یوم	مئی ۱۹۱۹ عیسوی	بیساکھ ۱۹۷۶ بکرمی	بیساکھ ۱۳۲۶ فصلی	خورداد ۱۲۸۸ الٰہی	رجب المرجب ۱۳۳۷ ہجری	بیساکھ شکل ۱۹۷۶ بکرمی	طلوع صبح صادق (گھنٹہ)	طلوع صبح صادق (منٹ)	یعنی انتہائے وقت سحر وقت طلوع آفتاب	وقت زوال	وقت عصر حنفی	غروب آفتاب یعنی وقت افطار (گھنٹہ)	غروب آفتاب یعنی وقت افطار (منٹ)	وقت عشاء حنفی	اعراس
پنجشنبہ	۱	۱۹	۱۶	۲۷	۲۹	[illegible]	۴	۷	۵ ۴۱	۱۲ ۲۰	۵ ۱۴	۷	۵	۸ ۲۷	لطف علی لکھنوی، نوازش علی کابلی، کمال الدین کشمیری، امام شافعی
جمعہ	۲	۲۰	۱۷	۲۸	[illegible]	[illegible]	۴	۶	۴۰	۲۰	۱۴	۷	۵	۲۸	حضرت بہاؤ الدین شاہ آبادی، شاہ لطف اللہ جونپوری
شنبہ	۳	۲۱	۱۸	۲۹	۲	[illegible]	۴	۵	۳۹	۲۰	۱۴	۷	۶	۲۸	شاہ عبد الکریم رامپوری، ابو الحسن نصیر آبادی
یکشنبہ	۴	۲۲	۱۹	۳۰	۳	[illegible]	۴	۴	۳۸	۲۰	۱۵	۷	۷	۲۹	حضرت سفیان ثوری
دوشنبہ	۵	۲۳	۲۰	۳۱	۴	[illegible]	۴	۳	۳۷	۲۰	۱۵	۷	۷	۳۰	ام المومنین حفصہؓ۔ بدر الدین اجودھنی، فضل اللہ خراسانی
سہ شنبہ	۶	۲۴	۲۱	تیر	۵	[illegible]	۴	۲	۳۶	۲۰	۱۵	۷	۸	۳۱	حضرت علی خواص، محمد غوث بدایونی۔ کمال خجندی
چہارشنبہ	۷	۲۵	۲۲	۲	۶	[illegible]	۴	۱	۳۵	۲۰	۱۶	۷	۹	۳۲	شاہ نور الدین کشمیری، زاہد بخاری
پنجشنبہ	۸	۲۶	۲۳	۳	۷	[illegible]	۴	۰	۳۴	۲۰	۱۶	۷	۹	۳۳	حضرت ہاشم لکھنوی، شاہ اسد علی لکھنوی
جمعہ	۹	۲۷	۲۴	۴	۸	[illegible]	۳	۵۹	۳۴	۲۰	۱۶	۷	۱۰	۳۴	حضرت خواجہ شمس الدین حافظ شیرازی صاحب دیوان
شنبہ	۱۰	۲۸	۲۵	۵	۹	[illegible]	۳	۵۸	۳۳	۲۰	۱۶	۷	۱۱	۳۵	حضرت کمیل بن زیاد۔ ابو علی ترکمانی و قاضی احمد علی
یکشنبہ	۱۱	۲۹	۲۶	۶	۱۰	[illegible]	۳	۵۷	۳۲	۲۰	۱۷	۷	۱۱	۳۶	شاہ عبد اللطیف دہلوی، محمد حسن ہراتی
دوشنبہ	۱۲	۳۰	۲۷	۷	۱۱	[illegible]	۳	۵۶	۳۱	۱۹	۱۷	۷	۱۲	۳۷	حضرت ابراہیم بلخی، ابو سعید اعرابی، حفص مدنی
سہ شنبہ	۱۳	۳۱	۲۸	۸	۱۲	[illegible]	۳	۵۵	۳۱	۱۹	۱۷	۷	۱۳	۳۸	شاہ ابو المعانی لاہوری، ابو یعقوب طبری، داؤد مکی
چہارشنبہ	۱۴	جیٹھ	۲۹	۹	۱۳	[illegible]	۳	۵۴	۳۰	۱۹	۱۷	۷	۱۳	۳۹	کمال کیتھلی، سیف الدین خلوتی، عبد العزیز حلوائی
پنجشنبہ	۱۵	۲	جیٹھ	۱۰	۱۴	[illegible]	۳	۵۳	۳۰	۱۹	۱۷	۷	۱۴	۴۰	ام المومنین ام حبیبہؓ، نور العلی اکبرآبادی، عبد الغفور پشاوری
جمعہ	۱۶	۳	۲	۱۱	۱۵	[illegible]	۳	۵۲	۲۹	۱۹	۱۸	۷	۱۴	۴۱	عرس شاہ عالم تاج العلا اکبرآبادی، شیخ عبید اللہ کرخی
شنبہ	۱۷	۴	۳	۱۲	۱۶	[illegible]	۳	۵۱	۲۹	۱۹	۱۸	۷	۱۵	۴۲	شاہ غلام غوث سندھی، سید احمد عظیم آبادی، محمد گجراتی
یکشنبہ	۱۸	۵	۴	۱۳	۱۷	[illegible]	۳	۵۰	۲۸	۱۹	۱۸	۷	۱۶	۴۳	عبد الفتاح گجراتی، اسمٰعیل نیشاپوری، اسحٰق مغربی
دوشنبہ	۱۹	۶	۵	۱۴	۱۸	[illegible]	۳	۴۹	۲۸	۱۹	۱۸	۷	۱۶	۴۴	احمد کبیر عرف احمد جان الہ آبادی، ابو صالح مدنی، عمرو صدا
سہ شنبہ	۲۰	۷	۶	۱۵	۱۹	[illegible]	۳	۴۸	۲۷	۲۰	۱۸	۷	۱۷	۴۵	حضرت شمس الدین ترک پانی پتی، بندگی شاہ سکندر الہ آبادی
چہارشنبہ	۲۱	۸	۷	۱۶	۲۰	[illegible]	۳	۴۷	۲۶	۲۰	۱۹	۷	۱۸	۴۶	شاہ غلام علی فیروزپوری، شمس الدین التمش، قوام الدین
پنجشنبہ	۲۲	۹	۸	۱۷	۲۱	[illegible]	۳	۴۶	۲۶	۲۰	۱۹	۷	۱۸	۴۷	عبد الرزاق اندلسی، عبد القادر قلندر، احمد پارسا بلخی، میر سید حسین ہرمانی
جمعہ	۲۳	۱۰	۹	۱۸	۲۲	[illegible]	۳	۴۵	۲۶	۲۰	۱۹	۷	۱۹	۴۸	حضرت سید عرف سرمد دہلوی، احمد بھکاری۔ فتح جونپوری
شنبہ	۲۴	۱۱	۱۰	۱۹	۲۳	[illegible]	۳	۴۵	۲۵	۲۰	۱۹	۷	۱۹	۴۸	محمد بگرامی۔ رضا رقیبی، ابو علی فیروزی
یکشنبہ	۲۵	۱۲	۱۱	۲۰	۲۴	[illegible]	۳	۴۵	۲۵	۲۰	۲۰	۷	۲۰	۴۹	حضرت شاہ عتیق اللہ، عبد الوسع مکی
دوشنبہ	۲۶	۱۳	۱۲	۲۱	۲۵	[illegible]	۳	۴۳	۲۴	۲۰	۲۰	۷	۲۱	۵۰	صدر الدین قونوی، شیخ درحی، عمار شاہ، دیدار علی غازیپوری
سہ شنبہ	۲۷	۱۴	۱۳	۲۲	۲۶	[illegible]	۳	۴۴	۲۴	۲۰	۲۰	۷	۲۱	۵۰	حضرت ذو النون مصری، احمد انوار الحق لکھنوی، جمال دہلوی
چہارشنبہ	۲۸	۱۵	۱۴	۲۳	۲۷	[illegible]	۳	۴۴	۲۴	۲۰	۲۱	۷	۲۲	۵۱	حضرت ابو سلیمان دارانی۔ وجیہ الدین سہروردی۔ عبد الخالق گجراتی۔
پنجشنبہ	۲۹	۱۶	۱۵	۲۴	۲۸	[illegible]	۳	۴۳	۲۳	۲۰	۲۱	۷	۲۲	۵۱	شیخ کبیر جونپوری، شاہ بلاول لاہوری
جمعہ	۳۰	۱۷	۱۶	۲۵	۲۹	[illegible]	۳	۴۳	۲۳	۲۰	۲۱	۷	۲۳	۵۲	حضرت شاہ نعمت اللہ پھلواری، مولانا عبد الحکیم سیالکوٹی، فضل شاہ، فقیر فاضل شاہ گڑھی والا
شنبہ	۳۱	۱۸	۱۷	۲۶	۳۰	[illegible]	۳	۴۳	۲۳	۲۰	۲۱	۷	۲۳	۵۲	

عرس شیخ ابو الفتح

تاریخ	یادداشت	کیفیت
۱		
۲		
۳		
۴		
۵		
۶		
۷		
۸		
۹		
۱۰		
۱۱		
۱۲		
۱۳		
۱۴		
۱۵		
۱۶		
۱۷		
۱۸		
۱۹		
۲۰		
۲۱		
۲۲		
۲۳		
۲۴		
۲۵		
۲۶		
۲۷		
۲۸		
۲۹		
۳۰		
۳۱		

ہدایات رجب المرجب

اس ماہ کی نوافل صلوٰۃ وصوم وعبادت کے متعلق بڑے بڑے ثوابوں کی بہت سی تفصیل بیان کی جاتی ہیں اُن میں صحیح کوئی بھی نہیں اس مہینے کی کسی خاص روزے کی فضیلت حدیث سے ثابت نہیں جب کبھی رکھیگا نفل کا ثواب ہوگا اس مہینے کے ختم پر شعبان کا چاند بہت اہتمام سے دیکھنا چاہئے تاکہ رمضان المبارک کیلئے کار آمد ہو +

وفیات رجب المرجب

رسول خدا صلے اللہ علیہ وسلم کے چچا حضرت عباسؓ نے ۱۲ تاریخ کو ۳۲ھ کو وفات پائی ۱۵ کو بروز دوشنبہ حضرت جعفر صادق رحمۃ اللہ علیہ نے ۱۴۸ھ میں وفات پائی بقول بعضے ۱۴ شوال کو ۶۰ھ میں ۱۵ کو حضرت امیر معاویہؓ نے وفات پائی۔ اسی ماہ کی ۲۵ کو ۱۸۳ھ میں بروز جمعہ امام موسیٰ کاظم واصل بحق ہوئے ۱۰۱ھ میں مشہور خلیفہ عادل حضرت عمر بن عبدالعزیز راہی جنت ہوئے یکم یا ۵ کو بروز جمعہ یا پنجشنبہ ۱۱۰ھ کی شام کو حضرت حسن بصری مشہور عالم وزاہد واصل بحق ہوئے۔ ۱۴ تاریخ ۱۵۰ھ کو حضرت امام ابوحنیفہؒ نے وفات پائی ۱۳ رجب ۲۷۹ھ کی شب میں امام ترمذی رحمۃ اللہ علیہ نے وفات پائی یکم کو حضرت سفیان بن عیینہ مشہور عالم واستاد المحدثین سے عالم خالی ہوگیا ۱۹۸ھ میں امام مسلم محدث نے ۲۶۱ھ میں وفات پائی ۳۰ شب جمعہ ۲۰۴ھ میں حضرت امام شافعی کی وفات سے علمی دنیا کو سخت صدمہ پہنچا۔

۵ کو ۴۲۸ھ میں مشہور فقیہ قدوریؒ نے انتقال فرمایا۔ ۶ کو ۶۳۲ھ میں حضرت خواجہ معین الدین اجمیری نے وفات پائی۔ اختلاف بھی ہے ۶۷۶ھ میں حضرت امام نووی محدث واصل بحق ہوئے۔ انا للہ وانا الیہ راجعون ؕ +

واقعات رجب المرجب

۹ھ میں مسلمان بادشاہ نجاشی شاہ حبش کی وفات کی خبر مدینہ میں پہنچی تو آپنے اہل اسلام کو جمع کرکے اُن کے جنازہ کی نماز پڑھی کیونکہ ان کا جنازہ آپکے سامنے کردیا گیا تھا بقول اکثرین ۲۷ رجب کی شب کو حضور مفخر موجودات صلے اللہ علیہ وسلم کو عزت معراج عطا فرماکر نوع انسان پر احسان عام کیا گیا۔ ۱۴ رجب ۱۱۴ھ میں امام علی النقی ائمہ اثنا عشر کے دسویں امام پیدا ہوئے۔

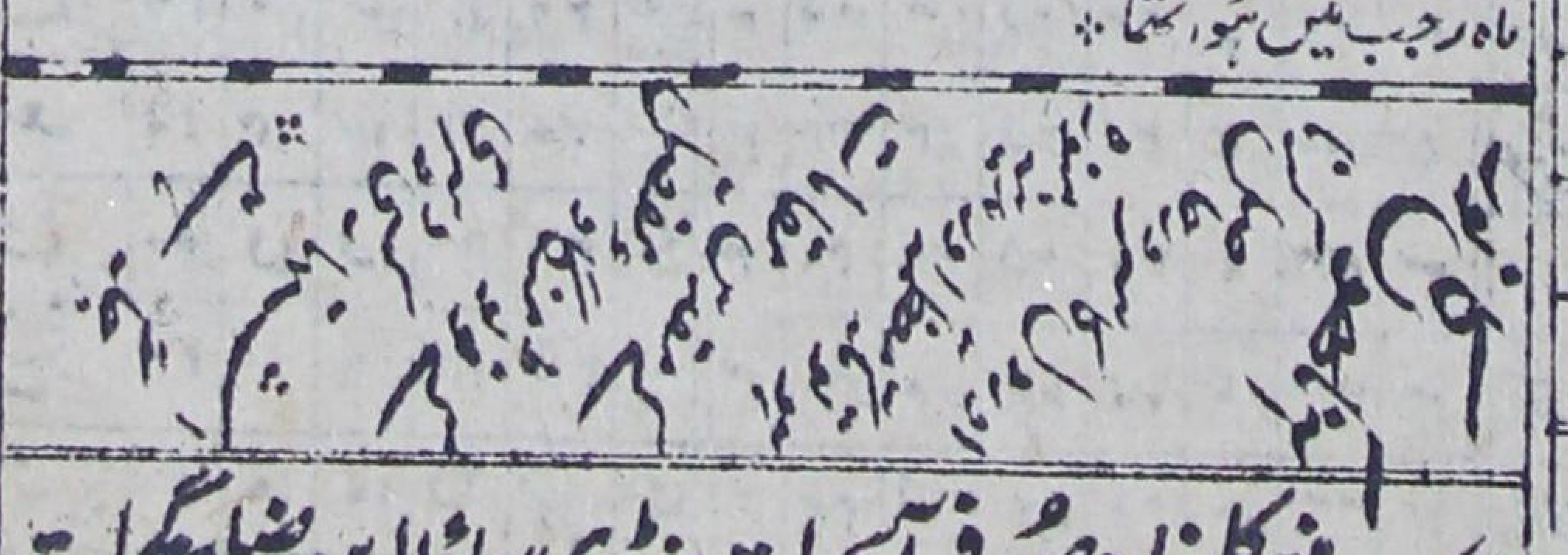
۱۴ رجب ۱۵۰ھ کو حضرت امام شافعیؒ تولد ہوئے۔

۴۶۶ھ میں مشہور امام نحو اور مفسر قرآن کریم علامہ زمخشری تولد ہوئے۔

۱۵ رجب ۵۰۳ھ میں سلطان صلاح الدین بیت القدس میں خیمہ زن ہوئے اور شب معراج کی صبح یعنی ۲۷ رجب کو حق تعالےٰ نے فتح نصیب فرمائی۔

حضرت سیدنا شہاب الدین سہروردی ۵۳۹ھ ہجری میں تولد ہوئے۔

یہ بات بالکل غلط اور بے سند ہے کہ حضرت نوح علیہ السلام کو کشتی بنانے کا حکم ماہ رجب میں ہُوا تھا +

ملنے کا پتہ:- منیجر کارخانہ صوفی اکسیجات پنڈی بہاؤالدین ضلع گجرات

الجریان جریان کی مکمل تشریح اور آزمودہ تیر بہدف نسخے۔ قیمت ۱ر
ملنے کا پتہ منیجر کارخانہ صوفی پنڈی بہاؤالدین

بروز	جون ۱۹۱۹ عیسوی	جیٹھ ۱۹۷۶ بکرمی	۱۳۲۶ فصلی	۱۳۲۸ الٰہی	رمضان المبارک ۱۳۳۷ ہجری	[illegible]	طلوع صبح صادق یعنی ختم سحری (گھنٹہ)	(منٹ)	وقت طلوع آفتاب (منٹ)	وقت ظہر (منٹ)	آخر وقت عصر حنفی (منٹ)	غروب آفتاب یعنی وقت افطار (گھنٹہ)	(منٹ)	وقت عشاء حنفی (منٹ)	اعراس بزرگان دین و مشائخ [illegible]
یکشنبہ	۱	۱۹	۱۸	۲۷	رمضان	[illegible]	۳	۴۲	۵/۲۲	۱۲/۲۱	۵/۲۲	۷	۲۴	۹/۵۴	حضرت شاہ باز قلندر رح شاہ شمس الدین سرہندی رح شیخ طلحہ خراسانی رح
دوشنبہ	۲	۲۰	۱۹	۲۸	۲	[illegible]	۳	۴۲	۲۲	۲۱	۲۲	۷	۲۴	۵۴	اسمٰعیل چشتی اکبرآبادی رح شیخ عبدالحق جامی برہانپوری رح
سہ شنبہ	۳	۲۱	۲۰	۲۹	۳	[illegible]	۳	۴۲	۲۲	۲۱	۲۲	۷	۲۵	۵۴	حضرت خاتون جنت رض ام المومنین رض میر عبدالواحد بلگرامی رح
چہارشنبہ	۴	۲۲	۲۱	۳۰	۴	[illegible]	۳	۴۳	۲۲	۲۱	۲۲	۷	۲۵	۵۴	حضرت میاں جی نور محمد جھنجھانوی رح حضرت سید عبدالہادی امروہی رح نبی بخش رح
پنجشنبہ	۵	۲۳	۲۲	۳۱	۵	[illegible]	۳	۴۲	۲۲	۲۱	۲۳	۷	۲۶	۵۵	حضرت صدرالدین جونپوری رح میراں بھیک رح محمد سعید رح قاضی حمید الدین ناگوری رح
جمعہ	۶	۲۴	۲۳	۱ [illegible]	۶	[illegible]	۳	۴۱	۲۱	۲۲	۲۲	۷	۲۶	۵۵	حضرت شاہ داؤد گنگوہی رح سید عبدالباری اویسی رح
شنبہ	۷	۲۵	۲۴	۲	۷	[illegible]	۳	۴۱	۲۱	۲۲	۲۳	۷	۲۷	۵۶	صوفی عبدالقدوس رح شاہ عثمان مکی رح شیخ محمد سلمی رح
یکشنبہ	۸	۲۶	۲۵	۳	۸	[illegible]	۳	۴۱	۲۱	۲۲	۲۳	۷	۲۷	۵۶	حضرت شاہ فیض بخش عرف سرمست الملقب چودھری صاحب رح
دوشنبہ	۹	۲۷	۲۶	۴	۹	[illegible]	۳	۴۱	۲۱	۲۲	۲۳	۷	۲۸	۵۷	حضرت حبیب عجمی رح شفیق بلخی رح عبدالرشید جونپوری رح امام علی رضا رض
سہ شنبہ	۱۰	۲۸	۲۷	۵	۱۰	[illegible]	۳	۴۱	۲۱	۲۲	۲۳	۷	۲۸	۵۷	شاہ محمد یونس ابوالعلائی تجاوری رح
چہارشنبہ	۱۱	۲۹	۲۸	۶	۱۱	[illegible]	۳	۴۰	۲۱	۲۲	۲۴	۷	۲۹	۵۸	مخدوم حسام الدین مانکپوری رح قطب الدین تارنوی رح محمد حنیف رح میاں گل محمد رح
پنجشنبہ	۱۲	۳۰	۲۹	۷	۱۲	[illegible]	۳	۴۰	۲۱	۲۲	۲۴	۷	۲۹	۵۸	علامہ ابن جوزی رح عبدالسلام طرطوسی رح زاہد صفی پوری رح
جمعہ	۱۳	۳۱	۳۰	۸	۱۳	[illegible]	۳	۴۰	۲۱	۲۳	۲۴	۷	۲۹	۵۹	شرف الدین بوعلی شاہ قلندر پانی پتی رح محمد جعفر سندیلوی
شنبہ	۱۴	۱ ہاڑ	۱ ہاڑ	۹	۱۴	[illegible]	۳	۴۰	۲۱	۲۳	۲۵	۷	۳۰	۱۰/۰	حضرت بہاؤالدین جونپوری رح شاہ محمد اسمٰعیل فیض آبادی حسام الدین مانک پوری رح
یکشنبہ	۱۵	۲	۲	۱۰	۱۵	[illegible]	۳	۴۰	۲۱	۲۳	۲۵	۷	۳۰	۰	شاہ محمد غوث گوالیاری رح ابو عبداللہ اندلسی رح
دوشنبہ	۱۶	۳	۳	۱۱	۱۶	[illegible]	۳	۳۵	۲۱	۲۳	۲۵	۷	۳۰	۱	حضرت امانت اللہ غازی پوری رح شاہ حسین خدانما
سہ شنبہ	۱۷	۴	۴	۱۲	۱۷	[illegible]	۳	۳۹	۲۱	۲۳	۲۶	۷	۳۱	۲	حضرت حامد قادری میانمیری رح شیخ محمد طائی رح
چہارشنبہ	۱۸	۵	۵	۱۳	۱۸	[illegible]	۳	۳۹	۲۲	۲۳	۲۶	۷	۳۱	۲	حضرت امیرالمومنین عائشہ صدیقہ رض شیخ نصیرالدین چراغ دہلوی رح عبداللہ قدوسی رح محمد عابد لاہوری رح محمد شاہ سلوانی رح
پنجشنبہ	۱۹	۶	۶	۱۴	۱۹	[illegible]	۳	۳۹	۲۲	۲۳	۲۶	۷	۳۲	۳	حضرت نجیب الدین متوکل رح شاہ غلام حسین رامپوری رح
جمعہ	۲۰	۷	۷	۱۵	۲۰	[illegible]	۳	۳۸	۲۲	۲۴	۲۶	۷	۳۲	۳	حضرت ابوبکر طوسی رح شاہ قطب الدین رح شیخ ابوالحسن رح
شنبہ	۲۱	۸	۸	۱۶	۲۱	[illegible]	۳	۳۸	۲۲	۲۴	۲۷	۷	۳۲	۴	شہادت امیرالمومنین حضرت علی رض حجۃ اللہ دہلوی رح حبیب اللہ ابن مبارک رح
یکشنبہ	۲۲	۹	۹	۱۷	۲۲	[illegible]	۳	۳۸	۲۲	۲۴	۲۷	۷	۳۲	۴	حضرت فخرالدین سہروردی رح فصیح الدین لاہوری رح
دوشنبہ	۲۳	۱۰	۱۰	۱۸	۲۳	[illegible]	۳	۳۷	۲۲	۲۴	۲۷	۷	۳۲	۵	حضرت شاہ محمد اشرف رح
سہ شنبہ	۲۴	۱۱	۱۱	۱۹	۲۴	[illegible]	۳	۳۸	۲۳	۲۵	۲۷	۷	۳۲	۵	حضرت ابوسعید احمد زہری شاہ یحییٰ زاہد بغدادی رح شیخ احمد زہری رح
چہارشنبہ	۲۵	۱۲	۱۲	۲۰	۲۵	[illegible]	۳	۳۹	۲۳	۲۵	۲۷	۷	۳۲	۴	حضرت ام کلثوم بنت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم، علاء اللہ سمنانی رح
پنجشنبہ	۲۶	۱۳	۱۳	۲۱	۲۶	[illegible]	۳	۳۹	۲۳	۲۵	۲۷	۷	۳۲	۴	حضرت قلندر شاہ قریشی رح حسن اللہ آتی رح
جمعہ	۲۷	۱۴	۱۴	۲۲	۲۷	[illegible]	۳	۴۰	۲۴	۲۵	۲۷	۷	۳۲	۴	عرس شاہ سلیم چشتی رح ابوالعلا سرہندی رح محمد شرف سلونی رح ابن ماجہ قزوینی رح شیخ احمد سنگرا
شنبہ	۲۸	۱۵	۱۵	۲۳	۲۸	[illegible]	۳	۴۰	۲۴	۲۵	۲۷	۷	۳۳	۳	حضرت محمود کان پوری
یکشنبہ	۲۹	۱۶	۱۶	۲۴	۲۹	[illegible]	۳	۴۱	۲۴	۲۶	۲۷	۷	۳۳	۳	حضرت سلیم چشتی رح شاہ ہدایت اللہ سرمست جمال اولیا رح شاہ سعید فیروزی رح محمد علی لکھنوی رح
دوشنبہ	۳۰	۱۷	۱۷	۲۵	شوال	[illegible]	۳	۴۲	۲۵	۲۶	۲۷	۷	۳۳	۲	امام فخرالدین رازی رح شاہ ابوسعید لہوی رح علاؤالدین اجودھنی رح حضرت عارف ریوگری رح

ہدایات شعبان المعظم

حضور سرور کائنات صلی اللہ علیہ وسلم اس ماہ میں روزے بہت رکھتے تھے ہمارے لئے پندرہ تاریخ کے بعد روزے رکھنا مکروہ ہے ہاں اگر کسی کی جمعرات یا دوشنبہ کی عادت ہو اس کو مضائقہ نہیں پندرہ تاریخ کا روزہ مستحب و مسنون ہے اگر چودہ کو بھی رکھے تو بہتر ہے پندرھویں شب میں عبادت کرنا اور حسب مقدور طاقت ہو بیدار رہنا بھی موجب ثواب عظیم ہے حلوا پکانا یا تیرھویں کو عرفہ کرنا عید کے دن کھانے تقسیم کرنا ممنوع ہے غربا و مساکین کو کھانا کھلا کر ثواب اپنے عزیز و اقارب کو پہنچا دینا پسندیدہ اور مناسب ہے تنہائی اور خاموشی سے جا کر اس شب میں زیارت قبور موجب ثواب ہے اور میلہ اور مجمع باندھ کر جانا بدعت و ممنوع ہے اور بہت سے چراغ جلانا اور آتشبازی چھوڑنا سخت گناہ ہے +

وفیات شعبان المعظم

مہاجرین صحابہ میں سب سے پہلے ۳ھ میں عثمان بن مظعونؓ نے مدینہ منورہ میں وفات پائی۔ حضور صلی اللہ علیہ وسلم کی صاحبزادی ام کلثوم نے ۹ھ میں وفات پائی۔

ام المومنین حضرت حفصہ بنت عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہما نے ۴۵ھ میں وفات پائی۔

۴ شعبان کو ۱۵۰ھ میں حضرت امام ابوحنیفہؒ نے وفات پائی مشہور فقیہ و مجتہد امام زفرؒ نے ۱۵۸ھ میں۔

امام شافعی صاحبؒ نے ۲۰۴ھ میں وفات پائی۔

مشہور محدث نسائی ۳۰۳ھ میں بین الصفا والمروہ میں مدفون ہوئے۔

امام ابو داؤد محدث ۲۷۵ھ میں واصل بحق ہوئے۔

اسحق ابن راہویہ ۲۳۸ ہجری میں واصل بحق ہوئے۔

حضرت سعید بن جبیر شہید ہوئے ۹۵ھ میں۔ انا للہ وانا الیہ راجعون ٥ +

واقعات شعبان المعظم

۵ شعبان روز پنجشنبہ کو ۴ھ میں حضرت سیدنا امام حسین رضی اللہ عنہ تولد ہوئے اور اسی تاریخ اسی دن ۳۸ھ میں آپ کے صاحبزادے امام زین العابدین کی ولادت ہوئی۔ اسی ماہ میں ۲ھ میں رمضان کے روزے فرض ہوئے۔

۱۵ تاریخ کو ۲ھ میں بوقت ظہر بجائے بیت المقدس کے خانہ کعبہ قبلہ مقرر ہوا

۹ھ میں اس ماہ میں آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم غزوہ تبوک میں تشریف لیگئے۔

۵ یا ۶ھ میں غزوہ بنی مصطلق پیش آیا۔

۹۵ھ میں اسلام کے مشہور عالم و محدث تابعی حضرت سعید بن جبیر کو حجاج نے قتل کرا کر شہید کیا بلحاظ واقعہ یہاں ذکر ہوا۔

۱۵ شعبان ۱۰۷ھ میں سفیان بن عیینہ مشہور محدث تولد ہوئے مشہور عالم بیہقی شافعی ۳۸۴ھ میں تولد ہوئے۔

۶۵۴ھ میں مسجد مبارک نبوی میں آگ لگی اور آپ کے خطبہ پڑھنے کا منبر شریف جل گیا۔ انا للہ وانا الیہ راجعون ٥ +

تاریخ	کیفیت یادداشت	
۱		
۲		
۳		
۴		
۵		
۶		
۷		
۸		
۹		
۱۰		
۱۱		
۱۲		
۱۳		
۱۴		
۱۵		
۱۶		
۱۷		
۱۸		
۱۹		
۲۰		
۲۱		
۲۲		
۲۳		
۲۴		
۲۵		
۲۶		
۲۷		
۲۸		
۲۹		
۳۰		

جذبات اوج حضرت مولانا حافظ محمد یعقوب صاحب اوج گیاوی کے نعتیہ کلام کا مجموعہ نہایت بے نظیر اور قابل دید ہے قیمت بارہ آنے ۔۔۔۔۔ (۱۲/)

ملنے کا پتہ: منیجر کارخانہ صوفی آبحیات پنڈی بہاؤالدین ضلع گجرات

جذبات مسلم تمام چیدہ مصنفین اور شعرائے باکمال اردو مثلاً ظفر علیخاں صاحب ایڈیٹر زمیندار، ڈاکٹر اقبال، لسان العصر اکبر حسین صاحب اکبر، حالی، شبلی وغیرہ کا منتخب کلام قیمت فی جلد عمر + ملنے کا پتہ: منیجر کارخانہ صوفی پنڈی بہاؤالدین

ایام	جولائی ۱۹۱۹ء عیسوی	ہاڑ ساون ۱۹۷۶ بکرمی	ہاڑ ساون ۱۳۲۶ فصلی	امرداد ۱۳۲۸ الٰہی	شوال اکبر ۱۳۳۷ء ہجری	تتھی ۱۹۷۶ بکرمی	طلوع صبح صادق وقت سحری (گھنٹہ)	(منٹ)	وقت طلوع آفتاب	وقت زوال	وقت عصر حنفی	غروب آفتاب	وقت افطار	وقت عشاء حنفی	اعراس بزرگان دین و مشاہیر اسلام و واقعات گزشتہ ہجری المقدس
سہ شنبہ	۱	۱۸	۱۸	۲۶	۲	چوتھ	۳	۴۲	۲۵	۱۲/۲۶	۲۷	۷	۳۳	۲	عرس مخدوم سندیلوی رح ابو علی رودباری رح ۔ زین العابدین رح
چہارشنبہ	۲	۱۹	۱۹	۲۷	۳	پنچمی	۳	۴۳	۲۵	۲۶	۲۷	۷	۳۳	۱	محمد نقشبند سرہندی رح عبدالباقی بغدادی رح ابو صالح رح
پنجشنبہ	۳	۲۰	۲۰	۲۸	۴	چھٹ	۳	۴۴	۲۶	۲۶	۲۷	۷	۳۳	۱	شہاب الدین اجودھنی رح رکن الدین گنگوہی رح کریم اللہ دہلوی رح
جمعہ	۴	۲۱	۲۱	۲۹	۵	ستمی	۳	۴۴	۲۶	۲۷	۲۷	۷	۳۳	۲	خواجہ عثمان ہارونی رح مصلح الدین سعدی شیرازی رح شاہ کریم عطا سلونی رح
شنبہ	۵	۲۲	۲۲	۳۰	۶	اشٹمی	۳	۴۵	۲۷	۲۷	۲۷	۷	۳۲	۱	حضرت ابراہیم بن غوث الاعظم شرف الدین یحییٰ منیری رح ۔ محمد حجر الدین عبدالرزاق بانسوی رح
یکشنبہ	۶	۲۳	۲۳	۳۱	۷	نومی	۳	۴۶	۲۷	۲۷	۲۷	۷	۳۲	[illegible]	حضرت امیر حمزہ عم رسول اللہ ابن قرنی مولٰنا شاہ عبدالعزیز محدث دہلوی رح امین الدین بصری رح
دوشنبہ	۷	۲۴	۲۴	شہریور	۱	دسمی	۳	۴۶	۲۷	۲۷	۲۷	۷	۳۲	۰	حضرت شاہ سوید ہروی رح
سہ شنبہ	۸	۲۵	۲۵	۲	۹	ایکادشی	۳	۴۷	۲۸	۲۷	۲۷	۷	۳۲	۰	صاحب ولایت شاہ گدن رح شیخ محمد سلطان لاہوری رح ابو العباس بغدادی حضرت امین الدین رح
چہارشنبہ	۹	۲۶	۲۶	۳	۱۰	دوادشی	۳	۴۸	۲۸	۲۸	۲۷	۷	۳۲	۰	شاہ احمد کھٹو رح
پنجشنبہ	۱۰	۲۷	۲۷	۴	۱۱	ترودشی	۳	۴۹	۲۹	۲۸	۲۷	۷	۳۲	۵۹	احمد سہیل تستری رح عبدالاحد گنگوہی رح سعید الدین مجددی رح مخدوم شیخ اخی راجاگری رح
جمعہ	۱۱	۲۸	۲۸	۵	۱۲	چودشی	۳	۴۹	۲۹	۲۸	۲۷	۷	۳۱	۵۹	عبدالقدوس عرف قدن قلندر رح عبدالرحمٰن مرعشی رح
شنبہ	۱۲	۲۹	۲۹	۶	۱۳	[illegible]	۳	۵۰	۳۰	۲۸	۲۷	۷	۳۱	۵۹	سید آدم بنوری رح شاہ بڈھن بہرائچی ۔ سید علی فیض آبادی رح
یکشنبہ	۱۳	۳۰	۳۰	۷	۱۴	[illegible]	۳	۵۱	۳۱	۲۸	۲۷	۷	۳۱	۵۸	حضرت رضا سہروردی رح جعفر سرہندی رح
دوشنبہ	۱۴	۳۱	ساون		۱۵	[illegible]	۳	۵۱	۳۱	۲۸	۲۷	۷	۳۰	۵۸	جلال الدین تبریزی رح دولت شاہ بخاری عبداللہ کشمیری رح
سہ شنبہ	۱۵	۳۲	۲	۹	۱۶	[illegible]	۳	۵۲	۳۲	۲۸	۲۷	۷	۳۰	۵۸	محمد امان دمشقی رح محمد عظیم نجیب پوری مخدوم شیخ سارنگ رح
چہارشنبہ	۱۶	ساون	۳	۱۰	۱۷	تیج	۳	۵۲	۳۲	۲۸	۲۷	۷	۳۰	۵۸	طوطی ہند حضرت امیر خسرو دہلوی رح حسن ہراتی معین بن عیسیٰ بن عبدالعزیز تیمی رح
پنجشنبہ	۱۷	۲	۴	۱۱	۱۸	چوتھ	۳	۵۳	۳۳	۲۸	۲۷	۷	۲۹	۵۷	شاہ بہاؤالدین بہاول شیر قلندر رح عبدالفتاح دہلوی رح
جمعہ	۱۸	۳	۵	۱۲	۱۹	پنچمی	۳	۵۴	۳۳	۲۹	۲۷	۷	۲۹	۵۷	محمد علوی رح صفی اللہ دردی رح سعید اللہ لکھنوی رح
شنبہ	۱۹	۴	۶	۱۳	۲۰	چھٹ ستمی	۳	۵۴	۳۴	۲۹	۲۷	۷	۲۸	۵۷	شاہ حیدر علی قلندر رح برہان الدین گجراتی رح
یکشنبہ	۲۰	۵	۷	۱۴	۲۱	اشٹمی	۳	۵۴	۳۴	۲۹	۲۷	۷	۲۸	۵۶	عبدالوہاب بہرائچی رح عارف ردولوی رح ضیاء الدین اودھی رح
دوشنبہ	۲۱	۶	۸	۱۵	۲۲	نومی	۳	۵۵	۳۵	۲۹	۲۷	۷	۲۷	۵۶	احمد خادم غوث پاک رح جہانگیر سہروردی رح میراں سید شاہ رح
سہ شنبہ	۲۲	۷	۹	۱۶	۲۳	دسمی	۳	۵۵	۳۶	۲۹	۲۷	۷	۲۷	۵۶	قطب الدین شاہپوری رح طیب رفیقی علاؤالدین اودھی رح
چہارشنبہ	۲۳	۸	۱۰	۱۷	۲۴	ایکادشی	۳	۵۶	۳۷	۲۹	۲۷	۷	۲۶	۵۶	مولانا شاہ عبدالسلام ہسوری رح حضرت خلیفہ مرعشی رح
پنجشنبہ	۲۴	۹	۱۱	۱۸	۲۵	دوادشی	۳	۵۷	۳۷	۲۹	۲۷	۷	۲۶	۵۵	شہاب الدین دولت آبادی رح ۔ ولی محمد نارنولی رح
جمعہ	۲۵	۱۰	۱۲	۱۹	۲۶	ترودشی	۳	۵۸	۳۸	۲۹	۲۷	۷	۲۵	۵۴	حضرت عبدالعزیز بن غوث پاک رح ۔ دلاور علی اکبرآبادی رح
شنبہ	۲۶	۱۱	۱۳	۲۰	۲۷	چودس	۳	۵۸	۳۸	۲۹	۲۶	۷	۲۵	۵۳	حضرت شیخ حسن رسول نما رح شاہ محمد ارشد عثمانی رح
یکشنبہ	۲۷	۱۲	۱۴	۲۱	۲۸	اماوس	۳	۵۹	۳۸	۲۹	۲۶	۷	۲۴	۵۲	حافظ عبدالغنی نگرامی رح حضرت جنید ثانی رح
دوشنبہ	۲۸	۱۳	۱۵	۲۲	۲۹	پڑوا	۴	۰	۳۹	۲۹	۲۵	۷	۲۳	۵۱	شہاب الدین دہلوی رح ۔ محمد اسحاق چشتی ۔ محمد سلیمان خراسانی رح عبدالغفور خورجوی رح
سہ شنبہ	۲۹	۱۴	۱۶	۲۳	ذیقعد	دوج	۴	۱	۴۰	۲۹	۲۴	۷	۲۳	۵۰	حضرت بابا قدوس کشمیری رح امام ابو جعفر طحاوی رح
چہارشنبہ	۳۰	۱۵	۱۷	۲۴	۲	تیج	۴	۲	۴۰	۲۹	۲۴	۷	۲۲	۴۹	حضرت حماد ابو حنیفہ رح مہدی کشمیری رح صفی الدین اردبیلی رح
پنجشنبہ	۳۱	۱۶	۱۸	۲۵	۳	چوتھ	۴	۲	۴۱	۲۹	۲۳	۷	۲۲	۴۷	شاہ قیص رح شیخ صفی الدین ردولوی رح

تاریخ	کیفیت یادداشت	
۱		
۲		
۳		
۴		
۵		
۶		
۷		
۸		
۹		
۱۰		
۱۱		
۱۲		
۱۳		
۱۴		
۱۵		
۱۶		
۱۷		
۱۸		
۱۹		
۲۰		
۲۱		
۲۲		
۲۳		
۲۴		
۲۵		
۲۶		
۲۷		
۲۸		
۲۹		
۳۰		
۳۱		

ہدایات رمضان المبارک

روزہ فرض ہے اور تراویح مسنون ہے معمول سے زیادہ عبادت کرنا اور خدا تعالیٰ کی طرف دل لگانا چاہیے۔ افطاری کے سامان میں ... ختم کلام مجید پڑھنا چاہیے۔ ختم کلام مجید پر اسراف اور شرح سے بچنا چاہیے اللہ تعالیٰ فراغت دے تو آخر عشرہ میں اعتکاف کرنا چاہیے۔

وفیات رمضان المبارک

۳ کو سنہ ۱۱ھ میں حضرت فاطمہؓ نے بعمر ۲۸ سال وفات پائی۔ سنہ ۴۰ھ میں ۱۷ رمضان کو حضرت علیؓ کے زخم لگا اور دو روز کے بعد شہید ہوئے رضی اللہ عنہ

۱۷ کو سنہ ۵۷ ہجری میں حضرت ام المؤمنین عائشہ رضی اللہ عنہا نے وفات پائی۔

سنہ ۱۲۴ھ میں اسلام کے مشہور محدث اور تابعی اور حضرت امام مالکؒ وغیرہ جلیل القدر علماء کے استاد حضرت مولانا ابن شہاب زہری نے وفات پائی۔

جلیل القدر محدث حضرت عبداللہ بن مبارک نے ۱۸۱ھ میں وفات پائی۔

مشہور محدث ابن ماجہ قزوینی نے سنہ ۲۷۳ھ ... شیخ بو علی سینا نے وفات پائی۔

۱۳ تاریخ کو حضرت میاں جی نور محمد صاحب ... سلسلہ قاسمی و رشیدی و امدادی رحمۃ اللہ علیہ نے وفات پائی۔ انا للہ وانا الیہ راجعون ۰

واقعات رمضان المبارک

۲ھ میں حضرت فاطمہؓ اور حضرت علی رضی اللہ عنہما کا نکاح ہوا۔

روز جمعہ ۱۷ رمضان کو سنہ ۲ھ میں بدر کا مشہور و معروف غزوہ پیش آیا سنہ ۳ھ میں ۱۵ کو حضرت امام حسن علیہ السلام تولد ہوئے۔

سنہ ۸ھ میں ۱۰ تاریخ کو فتح مکہ کے لیے مدینہ سے تشریف لے چلے اور ۲۰ تاریخ کو فتح نصیب ہوئی سنہ ۹ھ میں اسی ماہ میں غزوہ تبوک سے واپس ہوئے۔

۸ کو قبل طلوع شمس حضرت امام جعفر صادق رضی اللہ عنہ تولد ہوئے۔

یکم رمضان سنہ ۴۷۱ھ میں حضرت سید قطب العالم شیخ محی الدین عبد القادر جیلانی رضی اللہ علیہ تولد ہوئے سنہ ۵۴۴ھ میں ۵ کو امام فخر الدین رازی صاحب تفسیر کبیر ...

[illegible]

عربی بول چال۔ عربی زبان سیکھنے اور بولنے کا طریق ہر قسم کی گفتگو کرنے کے آسان طریقے قیمت ۲ر۔ منیجر کارخانہ صوفی پنڈی بہاؤ الدین

ملنے کا پتہ۔ منیجر کارخانہ صوفی آبکیات پنڈی بہاؤ الدین ضلع گجرات

۳۱ یوم — روز	اگست ۱۹۱۹ء عیسوی	ساون ۱۹۷۶ بکرمی	ساون ۱۳۲۶ فصلی	۱۳۲۶ [illegible]	ذیقعدہ ۱۳۳۷ ہجری	ساون ۱۹۷۶ (تتھی)	اوقات نماز پنجگانہ و سحر و افطار برائے صوبہ دہلی — طلوع صبح صادق ختم سحری (گھنٹہ)	(منٹ)	وقت طلوع آفتاب	وقت زوال	وقت عصر حنفی	غروب آفتاب	وقت افطار	وقت عشاء	عرس و وفات بزرگان دین [illegible]
جمعہ	۱	۱۷	۱۹	۲۶	۴	پنچمی	۴	۳	[illegible]	[illegible]	[illegible]	۰	۱۱	[illegible]	شاہ محمد زبیر مجددی سرہندی رح
شنبہ	۲	۱۸	۲۰	۲۷	۵	چھٹ	۴	۴	۴۲	۲۹	۲۲	۷	۲۰	۴۵	حضرت محمد بن غوث الاعظم رح ـ ابو الحسن دقاقی رح ـ دیوان محمد اشرف رح
یکشنبہ	۳	۱۹	۲۱	۲۸	۶	ستمی	۴	۵	۴۴	۲۵	۲۲	۷	۲۰	۴۴	مولانا عبد الرحمن لکھنوی رح
دوشنبہ	۴	۲۰	۲۲	۲۹	۷	اشٹمی	۴	۶	[illegible]	۲۵	۲۱	۷	۱۹	۴۳	ولی الدین بغدادی رح ـ شاہ محمد ابراہیم کوفی رح
سہ شنبہ	۵	۲۱	۲۳	۳۰	۸	نومی	۴	۷	[illegible]	۲۹	۲۱	۷	۱۸	۴۲	امام دارقطنی محدث رح ـ فخر الدین رح ابراہیم عراقی رح ـ صدر الدین چراغ ہند رح
چہارشنبہ	۶	۲۲	۲۴	۳۱	۹	دسمی	۴	۸	۴۵	۲۸	۲۰	۷	۱۸	۴۱	شاہ علی متقی سنبھلی رح محمد قطب قلندر جونپوری رح منصور عظیم آبادی رح
پنجشنبہ	۷	۲۳	۲۵	—	۱۰	اکادشی	۴	۹	۴۵	۲۸	۲۰	۷	۱۷	۳۹	حضرت نور قطب عالم رح شاہ عثمان زندہ پیر رح
جمعہ	۸	۲۴	۲۶	۲	۱۱	دوادشی	۴	۱۰	۴۶	۲۸	۱۹	۷	۱۶	۳۸	حضرت نذر محمد بدایونی رح کمال الدین کوفی رح
شنبہ	۹	۲۵	۲۷	۳	۱۲	تیرودشی	۴	۱۱	۴۶	۲۸	۱۹	۷	۱۵	۳۷	حضرت احمد جام رح نظام الدین ولی نگرامی رح
یکشنبہ	۱۰	۲۶	۲۸	۴	۱۳	چتردشی	۴	۱۱	۴۷	۲۸	۱۸	۷	۱۴	۳۶	محمد صالح اکبرآبادی رح سلیمان قادری رح ملا قیام ہند رح
دوشنبہ	۱۱	۲۷	۲۹	۵	۱۴	پورنماشی	۴	۱۲	۴۷	۲۸	۱۸	۷	۱۳	۳۵	شاہ محمد سجاد ابو العلائی رح شاہ محمد فضل اللہ کالپیوی رح
سہ شنبہ	۱۲	۲۸	[illegible]	۶	۱۵	[illegible]	۴	۱۳	۴۸	۲۸	۱۷	۷	۱۲	۳۴	عرس گنج گر شریف حضرت عبد السلام عراقی قلندر رح ـ محمد بن شمعون رح حضرت سید محمد گیسو دراز رح
چہارشنبہ	۱۳	۲۹	۲	۷	۱۶	دوج	۴	۱۴	۴۹	۲۷	۱۷	۷	۱۱	۳۳	شیخ عبید بخاری رح شاہ سراج چشتی رح عبد اللہ سمرقندی رح محمد حموی رح
پنجشنبہ	۱۴	۳۰	۳	۸	۱۷	تیج	۴	۱۵	۵۰	۲۷	۱۷	۷	۱۰	۳۱	حضرت عبد اللطیف رح ـ ملک غلام حسین لکھنوی رح سلطان ناصر الدین محمود غازی رح ـ شیخ سعد اللہ اودھی رح
جمعہ	۱۵	۳۱	۴	۹	۱۸	چوتھ	۴	۱۵	۵۰	۲۷	۱۶	۷	۹	۳۰	حضرت ابو الفضل خرشی رح
شنبہ	۱۶	۳۲	۵	۱۰	۱۹	پنچمی	۴	۱۶	۵۱	۲۷	۱۶	۷	۸	۲۹	عرس شاہ علی نقی رح ـ علاء الدین مجذوب رح ـ امانت علی امروہی رح
یکشنبہ	۱۷	[illegible]	۶	۱۱	۲۰	[illegible]	۴	۱۷	۵۲	۲۷	۱۵	۷	۷	۲۸	امام تقی الدین ابن تیمیہ حرانی رح بلال ابدالی رح لطف اللہ انبالوی رح
دوشنبہ	۱۸	۲	۷	۱۲	۲۱	[illegible]	۴	۱۸	[illegible]	[illegible]	۱۵	۷	۶	[illegible]	[illegible] سہیل تستری رح شاہ مراد اللہ تھانیسری رح
سہ شنبہ	۱۹	۳	۸	۱۳	۲۲	اشٹمی	۴	۱۹	[illegible]	[illegible]	۱۵	۷	[illegible]	[illegible]	[illegible] عبید اللہ [illegible] مسعود بخاری رح غلام محی الدین رح
چہارشنبہ	۲۰	۴	۹	۱۴	۲۳	[illegible]	۴	۲۰	۵۴	۲۶	۱۴	۷	۴	۲۵	شاہ ابو الفرح مغربی وفائی رح
پنجشنبہ	۲۱	۵	۱۰	۱۵	۲۴	[illegible]	۴	۲۰	۵۵	۲۶	۱۴	۷	۳	۲۳	مولوی محمد اسمٰعیل دہلوی رح ـ سید احمد رائے بریلوی رح فضل شاہ رح
جمعہ	۲۲	۶	۱۱	۱۶	۲۵	[illegible]	۴	۲۱	۵۵	۲۵	۱۳	۷	۲	۲۳	حضرت ضیاء الدین کالپیوی رح
شنبہ	۲۳	۷	۱۲	۱۷	۲۶	[illegible]	۴	۲۲	۵۵	۲۵	۱۳	۷	۱	۲۲	حضرت سعد بن معاذ رح شیخ حسین منصور حلاج بغدادی رح مجد الدین یوسف رح نجیب شاہ قلندر
یکشنبہ	۲۴	۸	۱۳	۱۸	۲۷	[illegible]	۴	۲۳	۵۶	۲۵	۱۲	۷	۰	۲۱	شیخ سعید الدین پھلواروی رح نور العلا پھلواری رح عبد الرحیم شہید رح کمال الدین علامہ رح
دوشنبہ	۲۵	۹	۱۴	۱۹	۲۸	[illegible]	۴	۲۳	۵۶	۲۵	۱۲	[illegible]	۵۹	۲۰	امام طبرانی محدث رح [illegible] محمد پھلواری رح عبد السلام [illegible] شاہ عبد الرزاق جھنجھوی رح شیخ حسن محمد [illegible] چشتی
سہ شنبہ	۲۶	۱۰	۱۵	۲۰	۲۹	[illegible]	۴	۲۴	۵۷	۲۴	۱۱	[illegible]	۵۸	۱۹	شیخ [illegible] محمد چشتی جمال الدین [illegible] شاہ ابو محمد صباغ
چہارشنبہ	۲۷	۱۱	۱۶	۲۱	۳۰	[illegible]	۴	۲۵	۵۷	۲۴	۱۱	[illegible]	۵۷	۱۷	
[illegible]	[illegible]	۱۲	۱۷	۲۲	[illegible]	[illegible]	۴	[illegible]	[illegible]	۲۲	۹	[illegible]	[illegible]	۱۶	شاہ [illegible] الہ آبادی رح شیخ احمد [illegible] عبد اللہ [illegible] سمرقندی رح طاہر رفیق کشمیری رح
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible] کشمیری رح غلام رسول رائے بریلوی رح محمد فاضل [illegible]
سہ شنبہ	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	۴	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible] عبد الواحد [illegible] محمد [illegible]
[illegible]	۳۱	[illegible]	[illegible]	۲۰	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	۲۲	[illegible]	۹	[illegible]	[illegible]	حضرت [illegible] شاہ [illegible] رح

تاریخ	کیفیت	یادداشت
۱		
۲		
۳		
۴		
۵		
۶		
۷		
۸		
۹		
۱۰		
۱۱		
۱۲		
۱۳		
۱۴		
۱۵		
۱۶		
۱۷		
۱۸		
۱۹		
۲۰		
۲۱		
۲۲		
۲۳		
۲۴		
۲۵		
۲۶		
۲۷		
۲۸		
۲۹		
۳۰		
۳۱		

ہدایات ماہ شوال

عید کے متعلق امور مسنونہ کو بجا لائے اور صدقہ فطر ادا کرے اس ماہ میں چھ روزے رکھنا مستحب اور باعث ثواب ہے خواہ لگاتار رکھے یا دو دو چار چار روز کا فاصلہ دیکر۔

وفیات ماہ شوال

۹۵ھ میں مشہور ظالم حجاج بن یوسف کے ظلم سے دنیا کو نجات ہوئی یوم جمعہ ۹ تاریخ کو ۱۱۰ھ میں حضرت محمد ابن سیرین محدث و معبر کی وفات ہوئی۔
۱۴۸ھ میں حضرت امام جعفر صادق رحمۃ اللہ علیہ نے وفات پائی۔
۱۶۲ھ میں حضرت ابراہیم ادہم نے وفات پائی۔ ۲۵۶ھ میں شب عید میں حضرت امام بخاری واصل بحق ہوئے یوم عید کو ۶۰۶ھ میں حضرت امام فخر الدین رازی نے وفات پائی۔ انا للہ وانا الیہ راجعون۔

واقعات ماہ شوال المکرم

حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا کا نکاح بھی اسی ماہ میں ہوا۔ پھر تین سال کے بعد رخصتی بھی اسی ماہ میں ہوئی۔
۵ھ میں غزوہ خندق پیش آیا ۴ھ میں اسی ماہ کے اخیر میں حضرت ام سلمہؓ مشرف بتزویج النبی صلعم ہوئیں۔
۸ھ میں غزوہ ہوازن پیش آیا بعد فتح مکہ معظمہ کے
خلیفہ ہارون الرشید کا بیٹا امین ۱۷۰ھ میں تولد ہوا۔
۱۳ کو بروز یوم جمعہ بعد الصلوٰۃ ۱۹۴ھ میں حضرت محمد بن اسمٰعیل بخاری تولد ہوئے
۱۴ کو ۹۷۱ھ میں حضرت شیخ احمد فاروقی مجدد الف ثانی نیم شب جمعہ کو تولد ہوئے۔

تذکرۃ الانبیا

مرتبہ مولوی سید ممتاز علی صاحب دینی تعلیم میں نبیوں کے قصص جاننا ہر مسلمان مرد و عورت اور بچے کیلئے نہایت ضروری ہے آجتک نبیوں کے قصوں کی کتاب اردو میں کوئی موجود نہ تھی اگر جہ کہنے کو قصص الانبیا وغیرہ موجود ہیں مگر ان میں اول تو دور از قیاس قصوں کہانیوں پر زیادہ زور دیا گیا ہے۔ اور دوسرے مختلف روایتوں کی اسقدر بھرمار ہے کہ پڑھنے والوں کی طبیعت پریشان ہو جاتی ہے۔ اور اس سے ایسی تصنیفات کا اصل مقصد یعنی نبیوں کے حالات کا صحیح علم حاصل نہیں ہوتا۔
تذکرۃ الانبیا بہت محنت و کاوش سے لکھی گئی ہے اس کا اصل تو ماخذ تو قرآن مجید و توریت ہے مگر بنظر مزید اطمینان و تصدیق تمام قرآنی قصوں کا مقابلہ دیگر صحف انبیا و تالمود وغیرہ سے کیا گیا ہے۔ اور ضعیف روایتوں کو ترک کر کے صرف صحیح ترین روایت اختیار کر لی گئی ہے۔ اور ہر نبی کا زمانہ تحقیق کر کے ان کے حالات کے شروع میں سن بعثت یا ولادت لکھا گیا ہے غرض دینی نصاب تعلیم میں اس مضمون پر اسوقت اس سے بہتر کوئی کتاب موجود نہیں ہے کتاب سکولوں کے طلبا اور عام طور پر گھر پر پڑھنے والوں کیلئے یکساں مفید ہے۔ ملک کے بڑے بڑے اخباروں نے اس کتاب پر شاندار ریویو لکھے ہیں۔ زبان نہایت سلیس و سادہ و دلکش ہے حجم ۲۱۶ صفحہ قیمت [illegible]

ملنے کا پتہ۔ منیجر کارخانہ صوفی آبجیات پنڈی بہاؤ الدین ضلع گجرات

جوہر قانون ۲۴ ضروری قوانین کا مجموعہ حجم ۸۰ صفحہ قیمت [illegible]
منیجر کارخانہ صوفی

اعراس بزرگان دین و مشائخ سلسلہ چشتیہ و قادریہ رضی اللہ عنہم

ایام ہفتہ	ستمبر ۱۹۱۹ء	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	اوقات نماز پنجگانہ و سحر و افطار برائے صوبہ دہلی							اعراس
دوشنبہ	۱	۱۶	۲۱	۲۶	۵	[illegible]	۴	۲۸	[illegible]	[illegible]	[illegible]	۶	۵۱	[illegible]	عرس سرور سلطانؒ قیام الدین فیض آبادیؒ
سہ شنبہ	۲	۱۷	۲۲	۲۷	۶	[illegible]	۴	۲۹	[illegible]	۲۳	۶	۶	۵۰	۱۰	علی ہمدانیؒ شاہ قاسم سمرقندیؒ
چہارشنبہ	۳	۱۸	۲۳	۲۸	۷	[illegible]	۴	۳۰	۱	۲۳	۵	۶	۴۹	۹	امام محمد باقرؓ ابوبکر خطیب بغدادیؒ طاؤس تابعیؒ کمال الدین میبویؒ محمد رفیع علاء لاہوریؒ
پنجشنبہ	۴	۱۹	۲۴	۲۹	۸	[illegible]	۴	۳۰	۱	۲۲	۴	۶	۴۷	۷	شاہ برہان الدین قطب عالمؒ
جمعہ	۵	۲۰	۲۵	۳۰	۹	[illegible]	۴	۳۱	۲	۲۲	۳	۶	۴۶	۶	حضرت ابوالحسن بصریؒ حارث بغدادیؒ عبداللہ دینوریؒ زین الدینؒ
شنبہ	۶	۲۱	۲۶	[illegible]	۱۰	[illegible]	۴	۳۲	۲	۲۲	۲	۶	۴۵	۴	جلال الدین جہانیاں جہاں گشتؒ فتح موصلیؒ محمد جزریؒ
یکشنبہ	۷	۲۲	۲۷	۲	۱۱	[illegible]	۴	۳۳	۳	۲۱	۱	۶	۴۴	۲	بہاؤالدین شطاریؒ ملا محمد فاخر الہ آبادیؒ شیخ عبدالعزیز یمنیؒ
دوشنبہ	۸	۲۳	۲۸	۳	۱۲	[illegible]	۴	۳۳	۳	۲۱	[illegible]	۶	۴۳	۱	اختیار الدین بدایونیؒ شاہ پیر سرہندیؒ خدابخش شفیق ابدالؒ
سہ شنبہ	۹	۲۴	۲۹	۴	۱۳	[illegible]	۴	۳۴	۴	۲۱	[illegible]	۶	۴۱	[illegible]	ابراہیم ہراتیؒ عبدالقادر انبیاولؒ
چہارشنبہ	۱۰	۲۵	۳۰	۵	۱۴	[illegible]	۴	۳۵	۵	۲۰	۵۹	۶	۴۰	[illegible]	جلال الدین تھانیسریؒ ابایزید بغدادیؒ پناہ عطا بیلونیؒ ہدایت اللہ رامپوریؒ
پنجشنبہ	۱۱	۲۶	[illegible]	۶	۱۵	[illegible]	۴	۳۵	۵	۲۰	۵۷	۶	۳۹	۵۸	محمد فضل الہ آبادیؒ شاہ رفیع الدین مرادآبادیؒ اسحٰق بہاولپوریؒ
جمعہ	۱۲	۲۷	۲	۷	۱۶	[illegible]	۴	۳۶	۶	۲۰	۵۵	۶	۳۸	۵۶	مسعود ابدالؒ شاہ عبدالرشیدؒ محمد امینؒ ابوالفرح مراغیؒ
شنبہ	۱۳	۲۸	۳	۸	۱۷	[illegible]	۴	۳۶	۶	۱۹	۵۶	۶	۳۶	۵۵	فخر الدین زاہدؒ باسط علی قلندرؒ محمد بن علیؒ
یکشنبہ	۱۴	۲۹	۴	۹	۱۸	[illegible]	۴	۳۷	۷	۱۹	۵۴	۶	۳۵	۵۴	حضرت عثمان غنیؓ حضرت سید شاہ آل رسول مارہرویؒ محب اللہ شامیؒ
دوشنبہ	۱۵	۳۰	۵	۱۰	۱۹	[illegible]	۴	۳۷	۷	۱۹	۵۳	۶	۳۴	۵۲	حضرت سعدی وزیرآبادیؒ محمد سعید چشتیؒ عبدالستار کاشغریؒ
سہ شنبہ	۱۶	۳۱	۶	۱۱	۲۰	[illegible]	۴	۳۸	۸	۱۸	۵۲	۶	۳۳	۵۱	محمد شکر اللہ محب النبی الہ آبادیؒ جلال الدین حمیدؒ جمال الدینؒ
چہارشنبہ	۱۷	[illegible]	۷	۱۲	۲۱	[illegible]	۴	۳۹	۸	۱۸	۵۱	۶	۳۲	۴۹	محمد جام ملویؒ شاہ حسین ہمدانیؒ شیخ عبدالاولؒ شیخ نظام الدین نارنولیؒ
پنجشنبہ	۱۸	۲	۸	۱۳	۲۲	[illegible]	۴	۴۰	۹	۱۸	۵۰	۶	۳۱	۴۸	ابوالعباسؒ مادھو لاہوریؒ الہدیہ قلندرؒ
جمعہ	۱۹	۳	۹	۱۴	۲۳	[illegible]	۴	۴۰	۹	۱۷	۴۹	۶	۳۰	۴۶	ام المومنین صفیہؓ ضیاء الدین عارف سہروردیؒ علی یعقوبیؒ
شنبہ	۲۰	۴	۱۰	۱۵	۲۴	[illegible]	۴	۴۱	۱۰	۱۷	۴۸	۶	۲۹	۴۵	شاہ نعمت اللہ ولیؒ نجم الدینؒ غوث الدہرؒ عبدالصمد دینوریؒ
یکشنبہ	۲۱	۵	۱۱	۱۶	۲۵	[illegible]	۴	۴۱	۱۰	۱۶	۴۶	۶	۲۸	۴۳	حضرت حسین بن منصور حلاجؒ
دوشنبہ	۲۲	۶	۱۲	۱۷	۲۶	[illegible]	۴	۴۲	۱۱	۱۶	۴۶	۶	۲۶	۴۲	شاہ عبدالملک گاذرونیؒ
سہ شنبہ	۲۳	۷	۱۳	۱۸	۲۷	[illegible]	۴	۴۲	۱۱	۱۶	۴۵	۶	۲۵	۴۱	حضرت شیخ شبلیؒ مصلح الدین اکبرآبادیؒ عبدالصمد بانسویؒ
چہارشنبہ	۲۴	۸	۱۴	۱۹	۲۸	[illegible]	۴	۴۳	۱۲	۱۵	۴۴	۶	۲۳	۴۰	احمد ابن حجر عسقلانیؒ شاہ حسام الدین بصریؒ محمد صدیق لاہوریؒ عبداللہ سہروردیؒ
پنجشنبہ	۲۵	۹	۱۵	۳۰	۲۹	[illegible]	۴	۴۴	۱۲	۱۵	۴۲	۶	۲۲	۳۹	مرزا کامل چشتیؒ ابوعبداللہ سنجریؒ محمد کریم سلونیؒ احمد رفاعیؒ
جمعہ	۲۶	۱۰	۱۶	۲۱	[illegible]	[illegible]	۴	۴۵	۱۳	۱۵	۴۲	۶	۲۱	۳۸	حضرت شیخ شہاب الدین سہروردیؒ مولانا عبدالسمیع بیدلؒ شہادت حضرت عمر فاروقؓ
شنبہ	۲۷	۱۱	۱۷	۲۲	۲	[illegible]	۴	۴۵	۱۴	۱۴	۴۱	۶	۱۹	۳۷	خواجہ معروف کرخیؒ شیخ معین الدین نقشبندیؒ شاہ عتیق ابدالی
یکشنبہ	۲۸	۱۲	۱۸	۲۳	۳	[illegible]	۴	۴۵	۱۴	۱۳	۴۰	۶	۱۸	۳۶	حضرت عبدالستار خالصپوریؒ سالار لوزنہ صفاتؒ
دوشنبہ	۲۹	۱۳	۱۹	۲۴	۴	[illegible]	۴	۴۶	۱۵	۱۴	۳۹	۶	۱۷	۳۴	خواجہ حسن بصریؒ شاہ علی کبیر عرف میرن جان الہ آبادیؒ
سہ شنبہ	۳۰	۱۴	۲۰	۲۵	۵	[illegible]	۴	۴۶	۱۵	۱۳	[illegible]	۶	۱۶	۳۳	عرس حضرت بابا فرید الدین گنج شکرؒ شاہ عوض علی جونپوریؒ

ہدایات ماہ ذیقعدہ

یہ مہینہ بہت متبرک ہے اور شہر حرم میں داخل ہے اس ماہ کو منحوس سمجھنا بڑی غلطی ہے۔ اس مہینے کے آخر میں حجامت اور خط بنوا لینا چاہیئے۔ تاکہ عید تک بال بہت نہ بڑھ جائیں۔

وفیات ماہ ذیقعدہ

۵ھ آخر ذیقعدہ میں حضرت سعد بن معاذؓ کی وفات سے عرش عظیم لرز گیا۔ امام ابوحنیفہؒ کے بیٹے حضرت حمادؒ نے ۱۷۶ھ میں وفات پائی حضرت ذوالنون مصریؒ ۲ ذیقعدہ ۲۴۵ھ یا ۲۴۶ھ میں واصل بحق ہوئے۔

۳۲۱ھ میں امام ابوجعفر الطحاوی رحمۃ اللہ علیہ نے وفات پائی۔

۸ تاریخ ۳۸۵ھ میں امام دارقطنیؒ نے وفات پائی۔

۷۲۸ھ میں امام تقی الدین ابن تیمیہ حرانی نے وفات پائی۔ ۲۰ تاریخ کو انا للہ وانا الیہ راجعون۔

واقعات ماہ ذیقعدہ

اس ماہ کے آخر میں ۵ھ میں بنی قریظہ فتح ہوا۔

۷ھ میں عمرۃ القضا کو جاتے ہوئے آپ نے حضرت میمونہؓ سے مقام سرف میں نکاح کیا۔ جو مکہ سے دس میل ہے۔

محمد بن ابی بکر ۲۵ ذیقعدہ کو ۱۰ھ میں بمقام ذوالحلیفہ تولد ہوئے ۳۰۶ھ میں امام دارقطنی پیدا ہوئے۔

الوارث

مرشد بادۂ الست حضرت مولانا حاجی حافظ سید وارث علی شاہ صاحبؒ کے حالات زندگی۔ اس کتاب کا دوسرا ایڈیشن بہت سے اضافوں کے ساتھ چھپا ہے جس میں حضرت خلیفۃ المومنین سلطان عبدالمجید کی بیعت کو مع گاندارسپی کا حضرت کی خدمت میں حاضر ہونا اور روحانی فیوض حاصل کر کے اسلام لانا سر سید احمد خاں کا شرف زیارت سے مشرف ہونا حضرت قبلہ حاجی کا فوٹو اور ان کے مزار مقدس کا نقشہ اضافہ کیا گیا ہے اور اس ساری خدمت کا کریڈٹ حضرت مولانا سید غفور شاہ صاحب الحسامی الوارثی کو ہے۔ قیمت طبع اول ۸ ؍ طبع دوم ۱۲ ؍

نمبر شمار	کیفیت	یادداشت
۱		
۲		
۳		
۴		
۵		
۶		
۷		
۸		
۹		
۱۰		
۱۱		
۱۲		
۱۳		
۱۴		
۱۵		
۱۶		
۱۷		
۱۸		
۱۹		
۲۰		
۲۱		
۲۲		
۲۳		
۲۴		
۲۵		
۲۶		
۲۷		
۲۸		
۲۹		
۳۰		

آبجیات صابن
تمام جلدی امراض کا معروف علاج۔ روزانہ اس صابن سے غسل کیا جاوے تو کبھی پھنسی پھوڑا نہیں نکلتا۔ اور خوبی یہ ہے کہ خوشبودار ہے۔ قیمت فی ٹکیہ ۵ ؍ تین ٹکیہ ۱۲ ؍

آبجیات ٹکیہ
گھٹی میں آبجیات ملا کر پلوانی چاہیے بچوں کو کھانسی سے ورم سے محفوظ رہتے ہیں تمام تکلیفوں سے اور بدہضمی سے۔ قیمت فی شیشی آٹھ آنے ۸ ؍

حالات حضرت مولانا روم۔ یہ کتاب جو حال ہی میں دوبارہ طبع ہوئی ہے پہلے ایڈیشن کی نسبت اس میں بہت سے مضامین و فرقہ مولویہ کے رقص کا نظارہ اضافہ کئے گئے ہیں۔ حضرت مولانا روم کے مفصل حالات زندگی۔ قیمت ۱۲ ؍ منیجر کارخانہ صوفی

ملنے کا پتہ: منیجر کارخانہ صوفی آبجیات پنڈی بہاؤالدین ضلع گجرات

ایام	اکتوبر ۱۹۱۹ء انگریزی	اسوج ۱۹۷۶ بکرمی	اسوج ۱۳۲۶ فصلی	ابان ۱۳۲۸ الٰہی	ذوالحجہ ۱۳۳۷ ہجری	اسوج سمبت ۱۹۷۶	اوقات نماز پنجگانہ سحری و افطار برائے شہر دہلی: طلوع صبح صادق ختم سحری (گھنٹہ)	(منٹ)	طلوع آفتاب	وقت زوال	وقت عصر حنفی	غروب آفتاب	وقت افطار	وقت عشاء حنفی	اعراس بزرگان دین متین اسلام و تواریخ وفات ... القدس
چہارشنبہ	۱	۱۵	۲۱	۲۶	۶	ستمی	۴	۴۷	[illegible]	[illegible]	[illegible]	۶	۱۴	[illegible]	حضرت ابراہیم نصیر آبادی رح عبداللہ ثعلبی رح
پنجشنبہ	۲	۱۶	۲۲	۲۷	۷	اشٹمی	۴	۴۸	۱۷	۱۳	۳۲	۶	۱۳	۳۱	حضرت امام ابو محمد غزالی رح محمد عاشق بہرائچی رح
جمعہ	۳	۱۷	۲۳	۲۸	۸	نومی	۴	۴۸	۱۷	۱۳	۳۵	۶	۱۲	۳۰	شاہ محمد آفاق دہلوی رح محبوب علی شاہ رح
شنبہ	۴	۱۸	۲۴	۲۹	۹	دسمی	۴	۴۹	۱۸	۱۲	۳۴	۶	۱۱	۲۸	مرزا مظہر جان جاناں دہلوی رح بہاء الدین کرخی رح شاہ برکت اللہ مارہروی رح ابو الفتح حنفی رح ملا نا فرید الدین رح
یکشنبہ	۵	۱۹	۲۵	۳۰	۱۰	اکادشی	۴	۵۰	۱۹	۱۲	۳۳	۶	۱۰	۲۷	شہادت سید نا امام حسین رضی مع دیگر شہدائے کربلا شاہ برکت اللہ مارہروی عرس حضرت شاہ عبدالعزیز دہلوی رح
دوشنبہ	۶	۲۰	۲۶	[illegible]	۱۱	دوادشی	۴	۵۰	۱۹	۱۲	۳۲	۶	۹	۲۶	شاہ غلام حیدر الہ آبادی رح ۔ محمد یحییٰ رح غریب پنڈوی رح ؛ معین الدین سلطانپوری
سہ شنبہ	۷	۲۱	۲۷	۲	۱۲	تردوسی	۴	۵۱	۲۰	۱۱	۳۱	۶	۷	۲۵	سہیل ابن عبداللہ رح غیاث اللہ کانپوری رح ۔ قمر الدین محمدی رح
چہارشنبہ	۸	۲۲	۲۸	۳	۱۳	چودس	۴	۵۲	۲۱	۱۱	۳۰	۶	۶	۲۴	امام ترمذی محدث رح مولوی خیر الدین رح معز الدین اجودھنی رح مولوی نور الدین بکندی رح
پنجشنبہ	۹	۲۳	۲۹	۴	۱۴	[illegible]	۴	۵۲	۲۱	۱۱	۲۹	۶	۵	۲۳	سید محمد حمزہ مارہروی رح محمد حیات فیروز پوری رح خلیفہ مہدی عباسی رح حضرت ممشاد دینوری رح
جمعہ	۱۰	۲۴	[illegible]	۵	۱۵	[illegible]	۴	۵۳	۲۲	۱۱	۲۹	۶	۴	۲۱	ابو محمد نصیر آبادی رح علیمے مغربی رح
شنبہ	۱۱	۲۵	۲	۶	۱۶	[illegible]	۴	۵۴	۲۳	۱۰	۲۸	۶	۳	۲۰	عبیداللہ ابن ابی شیبہ رح ننھے خاں گنگوہی رح درویش محمد اودھی رح
یکشنبہ	۱۲	۲۶	۳	۷	۱۷	[illegible]	۴	۵۴	۲۳	۱۰	۲۷	۶	۲	۱۹	فضل سندھی رح گلزار شاہ رح ابو محمد نصری رح فضل بن یحییٰ برمکی رح
دوشنبہ	۱۳	۲۷	۴	۸	۱۸	[illegible]	۴	۵۵	۲۴	۱۰	۲۶	۶	۱	۱۸	مولانا حاجی شاہ صفی رح قطب الدین ابن مولانا فخر رح امام زین العابدین رح
سہ شنبہ	۱۴	۲۸	۵	۹	۱۹	پنچمی	۴	۵۶	۲۵	۱۰	۲۵	۶	۰	۱۷	حضرت عباد اللہ بہکاری رح محمد صادق گنگوہی رح شاہ احمد قدس رح شیخ نجم الحق رح
چہارشنبہ	۱۵	۲۹	۶	۱۰	۲۰	ستمی	۴	۵۶	۲۵	۹	۲۴	۵	۵۹	۱۵	حضرت کریم ضحاک رح
پنجشنبہ	۱۶	۳۰	۷	۱۱	۲۱	اشٹمی	۴	۵۷	۲۶	۹	۲۳	۵	۵۸	۱۴	ابوبکر قحطبی رح پیر محمد سلونی رح محمد شریف رح شوک بابا رح
جمعہ	۱۷	[illegible]	۸	۱۲	۲۲	نومی	۴	۵۸	۲۶	۹	۲۴	۵	۵۷	۱۳	حضرت امام زین العابدین رض علامہ تفتازانی رح عبدالجلیل نیشاپوری رح ابو الفتح حمصی رح
شنبہ	۱۸	۲	۹	۱۳	۲۳	دسمی	۴	۵۸	۲۷	۹	۲۱	۵	۵۵	۱۲	حضرت خواجہ فضیل بن عیاض رح مجد الدین بغدادی رح
یکشنبہ	۱۹	۳	۱۰	۱۴	۲۴	[illegible]	۴	۵۹	۲۸	۸	۲۰	۵	۵۴	۱۱	حمزہ اصغر رح
دوشنبہ	۲۰	۴	۱۱	۱۵	۲۵	[illegible]	۵	۰	۲۹	۸	۱۹	۵	۵۳	۱۰	خلیل الرحمٰن بگرامی رح عبدالوہاب خالصپوری رح علی بنگاری رح
سہ شنبہ	۲۱	۵	۱۲	۱۶	۲۶	[illegible]	۵	۰	۲۹	۸	۱۸	۵	۵۲	۹	قاضی عبدالمقتدر
چہارشنبہ	۲۲	۶	۱۳	۱۷	۲۷	[illegible]	۵	۱	۳۰	۸	۱۷	۵	۵۱	۸	عرس مخدوم اشرف جہانگیر کچھوچھوی رح اسلم کشمیری ۔ ابو سعید بخاری رح
پنجشنبہ	۲۳	۷	۱۴	۱۸	۲۸	[illegible]	۵	۱	۳۱	۸	۱۶	۵	۵۰	۷	حضرت انس ابن مالک رضی رح دمشقی رح عبدالباری امروہی رح
جمعہ	۲۴	۸	۱۵	۱۹	۲۹	[illegible]	۵	۲	۳۱	۸	۱۵	۵	۴۹	۶	حضرت جنید بغدادی رح نقلی رح شاہ عبدالغنی دہلوی رح محمد نقشبند ثانی رح زین الدین رکن آبادی رح زاہد مرغابی رح
شنبہ	۲۵	۹	۱۶	۲۰	۳۰	[illegible]	۵	۲	۳۲	۸	۱۵	۵	۴۸	۶	
یکشنبہ	۲۶	۱۰	۱۷	۲۱	[illegible]	[illegible]	۵	۳	۳۳	۷	۱۴	۵	۴۷	۵	عرس حاجی وارث علی شاہ دیوہ رح ۔ احمد جرجانی رح وجیہ الدین گجراتی رح
دوشنبہ	۲۷	۱۱	۱۸	۲۲	۲	[illegible]	۵	۳	۳۳	۷	۱۳	۵	۴۶	۴	عرس وصی علی شاہ سندیلوی رح ۔ احمد برنسی رح
سہ شنبہ	۲۸	۱۲	۱۹	۲۳	۳	[illegible]	۵	۴	۳۴	۷	۱۲	۵	۴۵	۳	حسام الدین چلپی رح ۔ دیوان منور علی رح
چہارشنبہ	۲۹	۱۳	۲۰	۲۴	۴	پنچمی	۵	۵	۳۵	۷	۱۱	۵	۴۴	۲	شاہ غلام اعظم الہ آبادی رح ابو سعید چشتی رح
پنجشنبہ	۳۰	۱۴	۲۱	۲۵	۵	چھٹ	۵	۵	۳۷	۷	۱۱	۵	۴۴	۲	المولوی جمیل دہلوی رح غلام رشید جونپوری رح نعیم اللہ بہرائچی رح شیخ احمد ناگوری رح
جمعہ	۳۱	۱۵	۲۲	۲۷	۶	[illegible]	۵	۵	۳۶	۷	۱۰	۵	۴۳	۱	شمس الدین عارف رح سلمان طوسی رح

Balaudhe
Balaudhe
Balaudhe

تاریخ	کیفیت یادداشت	
۱		
۲		
۳		
۴		
۵		
۶		
۷		
۸		
۹		
۱۰		
۱۱		
۱۲		
۱۳		
۱۴		
۱۵		
۱۶		
۱۷		
۱۸		
۱۹		
۲۰		
۲۱		
۲۲		
۲۳		
۲۴		
۲۵		
۲۶		
۲۷		
۲۸		
۲۹		
۳۰		
۳۱		

ہدایات ماہ ذی الحجہ

جو شخص قربانی کا ارادہ رکھتا ہو اسکے لئے مستحب یہ ہے کہ اس ماہ میں قربانی کرنے سے پہلے حجامت خط اور ناخن نہ بنوائے قربانی کے بعد بنوائے پہلی سے لیکر نویں تاریخ تک روزوں کا بہت ثواب ہے اور نویں کا روزہ مسنون و مستحب اور دسویں گیارھویں بارھویں تیرھویں کا حرام ہے۔ نانویں تاریخ کو حاجیوں کی نقل اُتارنے کیلئے کسی میدان یا مزار پر جمع ہونا باطل فضول ہے اور پھر جماعت سے نوافل پڑھنا تو اور بھی مکروہ ہے نویں کی صبح سے تیرھویں کی عصر تک باجماعت فرض پڑھنے کے بعد تکبیر تشریق واجب ہے عورتوں پر اور چھوٹے گاؤں والوں پر واجب نہیں پڑھ لیا کریں تو ثواب ہو۔

وفیات ماہ ذی الحجہ

آخر ذی الحجہ ۲۳ھ میں حضرت عمر رضی اللہ عنہ خلیفہ دوم کو زخم کاری لگا۔ ۳۵ھ میں یوم جمعہ ۱۸ تاریخ کو حضرت عثمان رضی اللہ عنہ شہید ہوئے۔ ۴۴ھ میں حضرت ابو موسےٰ کی وفات ہوئی۔

حضرت امام محمد باقر ۱۱۴ھ میں ۷ تاریخ یوم دوشنبہ کو داخل فردوس ہوئے۔ رحمۃ اللہ تعالےٰ

مشہور محدث دارمی ۱۵۵ھ میں جنت کو سدھارے۔

۳۳۴ ہجری میں ۲۷ ذی الحجہ شب جمعہ کو حضرت شیخ شبلی مشہور ولی اللہ واصل بحق ہوئے

علامہ ابن حجر شارح بخاری کا ۸۵۲ھ میں انتقال ہوا۔ انا للہ و انا الیہ راجعون ؕ

واقعات ماہ ذی الحجہ

۷ھ میں آپ عمرۃ القضا کیلئے تشریف لے چلے۔

۱۰ھ میں بمقام مدینہ منورہ حضور صلی اللہ علیہ وسلم کے صاحبزادے ابراہیم تولد ہوئے۔

۱۹ تاریخ ۳۵ ہجری میں حضرت علیؓ خلیفہ ہوئے۔

۴۰ھ میں بقول بعض اسی ماہ میں رافع دشمن خدا اور رسول قتل ہوا ۱۴۵ھ میں بمقام رے خلیفہ ہارون الرشید تولد ہوئے۔

۲۰ ہجری میں ۳۰ ذی الحجہ غرہ محرم کو بزمانہ خلافت حضرت عمر بن الخطاب مصر فتح ہوا۔ فالحمد للہ علیٰ ذالک ۸۰ھ میں ۳۰ ذی الحجہ غرہ محرم کو حضرت امام ابو حنیفہؓ تولد ہوئے

حیات امام مالکؒ

حنفی مسلمانوں میں چار طریقے ہیں جو چار بڑے اماموں سے چلے ہیں۔ ان میں ایک حضرت امام مالکؒ ہیں۔ جن کی حیات طیبہ قابل تقلید ہے آپ مدت العمر مدینہ منورہ سے باہر نہیں گئے اس شوق میں کہ اسی خاک پاک میں دفن ہونے کی سعادت نصیب ہو شہر سے دو میل باہر جاکر آپ قضائے حاجت فرماتے تھے۔ ایسا ادب اور شوق خدا ہر مسلمان کو عطا فرماوے۔ یہ کتاب آپکے حالات میں ہے۔ قیمت دو آنے (۲)

مذاہب اسلام

مسلمانوں کے کل فرقوں کے تاریخی حالات و اعتقادات مرزائی اور نیچری و مہدی سوڈانی تک مکمل ہے حجم ۲۵۸ صفحہ قابل دید کتاب ہے قیمت صرف چار روپے۔ اللعہ

وقف علی الاولاد قانون وقف مکمل شرح عمر آیات الکاملہ ترجمہ حجۃ اللہ البالغہ مصنفہ حضرت شاہ ولی اللہ صاحب محدث دہلوی قیمت ۱۲ اسرار نماز نماز کے متعلق مفصل رسالہ مصنفہ حضرت امام غزالیؒ عربی اردو مترجمہ قیمت ۴ر

ملنے کا پتہ: منیجر کارخانہ صوفی آبحیات پنڈی بہاؤالدین ضلع گجرات

ہندوستان کی اسلامی تاریخ مؤلفہ صوفی کرم الٰہی صاحب ڈنگوی۔ قیمت عمر منیجر کارخانہ صوفی پنڈی بہاؤالدین

ایام ہفتہ	نومبر ۱۹۱۹ عیسوی	کاتک ۱۹۷۶ بکرمی	کاتک ۱۳۲۷ فصلی	۱۳۲۹ الہی	صفر المظفر ۱۳۳۸ ہجری	کاتک ۱۹۷۶ سمت	اوقات نماز پنجگانہ و سحر و افطار برائے صوبہ دہلی								اعراس بزرگان دین و مشائخ سلسلہ ہائے چشتیہ و قادریہ نقشبندیہ و سہروردیہ
شنبہ	۱	۱۶	۲۳	۲۷	۷	اشٹمی	۵	۶	[illegible]	[illegible]	[illegible]	۵	۴۲	۱/۷	عرس خواجہ سلیمان تونسوی ۔ کامل شاہ لاہوری ۔ شیخ ثناء الدین زکریا
یک شنبہ	۲	۱۷	۲۴	۲۸	۸	نومی	۵	۷	۳۸	۷	۸	۵	۴۱	۰	عبد الجلیل بلگرامی
دوشنبہ	۳	۱۸	۲۵	۲۹	۹	دسمی	۵	۷	۳۹	۷	۷	۵	۴۰	۵۹	حضرت ابو العلاء اکبر آبادی ۔ اخون شیر دل حق
سہ شنبہ	۴	۱۹	۲۶	۳۰	۱۰	ایکادشی	۵	۸	۴۰	۷	۶	۵	۳۹	۵۸	برخوردار گوردی
چہارشنبہ	۵	۲۰	۲۷	[illegible]	۱۱	دوادشی	۵	۹	۴۰	۷	۶	۵	۳۹	۵۸	شمس الدین ناگوری ۔ ابراہیم سرہندی
پنجشنبہ	۶	۲۱	۲۸	۲	۱۲	ترودشی	۵	۱۰	۴۱	۷	۵	۵	۳۸	۵۷	حضرت رقیہ بنت رسول اللہ ۔ مولوی فضل حق خیر آبادی ۔ شاہ عبد الرحیم ۔ شیخ راجن
جمعہ	۷	۲۲	۲۹	۳	۱۳	چتردشی	۵	۱۱	۴۲	۷	۴	۵	۳۷	۵۶	محدث لشتائی ۔ ابو نعیم محدث ۔ احمد اللہ شاذلی ۔ بہاء الدین اکبر ۔ محی الدین رامپوری
شنبہ	۸	۲۳	—	۴	۱۴	پورنماشی	۵	۱۱	۴۳	۷	۴	۵	۳۷	۵۵	حضرت مالک بن دینار ۔ فاضل اصمعی ۔ مصطفےٰ سرہندی ۔ شیخ درویش محمد اودھی
یک شنبہ	۹	۲۴	۲	۵	۱۵	پروا	۵	۱۲	۴۳	۷	۳	۵	۳۶	۵۵	ام المومنین میمونہ ۔ جلال الحق قاضی خاں ۔ صدیق مصطفےٰ آبادی ۔ قاضی یوسف ظفر آبادی
دوشنبہ	۱۰	۲۵	۳	۶	۱۶	دوج	۵	۱۲	۴۴	۷	۳	۵	۳۶	۵۵	عبد اللہ ابن زبیر ۔ ولی اللہ ختنی ۔ علیم اللہ جالندھری
سہ شنبہ	۱۱	۲۶	۴	۷	۱۷	تیج	۵	۱۳	۴۵	۷	۲	۵	۳۵	۵۴	امام علی رضا ۔ شاہ ولی اللہ محدث دہلوی ۔ محمد عارف ردولوی
چہارشنبہ	۱۲	۲۷	۵	۸	۱۸	چوتھ	۵	۱۴	۴۶	۸	۱	۵	۳۴	۵۴	میر نعمان اکبر آبادی ۔ برہان الدین غریب ۔ اسد اللہ رومی ۔ مخدوم شاہ صفی
پنجشنبہ	۱۳	۲۸	۶	۹	۱۹	پنچمی	۵	۱۴	۴۷	۸	۴/۱	۵	۳۳	۵۳	امام موسیٰ کاظم ۔ حمید الدین ناگوری ۔ بہاء الدین جونپوری ۔ دیوان کابلی
جمعہ	۱۴	۲۹	۷	۱۰	۲۰	ستمی	۵	۱۵	۴۸	۸	۴/۵۹	۵	۳۳	۵۲	چہلم شہدائے کربلا ۔ وفات یحییٰ ابن کثیر
شنبہ	۱۵	۳۰	۸	۱۱	۲۱	اشٹمی	۵	۱۵	۴۹	۸	۵۹	۵	۳۲	۵۲	عبد الرحیم کشمیری ۔ محمد عاشق ماہ ۔ عبید قادری
یک شنبہ	۱۶	[illegible]	۹	۱۲	۲۲	نومی	۵	۱۶	۵۰	۸	۵۹	۵	۳۲	۵۲	عرس شیخ بینا ۔ شاہ غلام علی دہلوی ۔ صلاح الدین درویش ۔ شہاب الدین ۔ حضرت راجن
دوشنبہ	۱۷	۲	۱۰	۱۳	۲۳	دسمی	۵	۱۷	۵۰	۸	۵۸	۵	۳۱	۵۱	جلال الدین احمد اکبر آبادی ۔ خاقانی صوفی ۔ جلال الدین
سہ شنبہ	۱۸	۳	۱۱	۱۴	۲۴	ایکادشی	۵	۱۸	۵۱	۹	۵۷	۵	۳۰	۵۰	خواجہ میر درد ۔ میاں عبد الحکیم ۔ میاں عبد اللہ ۔ خواجہ شمس الدین سیالوی
چہارشنبہ	۱۹	۴	۱۲	۱۵	۲۵	دوادشی	۵	۱۹	۵۲	۹	۵۷	۵	۲۹	۵۰	احمد خضر ۔ احمد محمد شیبانی ۔ سید حسین قتال
پنجشنبہ	۲۰	۵	۱۳	۱۶	۲۶	تردشی	۵	۲۰	۵۲	۹	۵۶	۵	۲۹	۵۰	عرس حضرت مجدد الف ثانی ۔ میر علی شہید ۔ سید حسن ۔ حضرت علم الدین پیران پٹن
جمعہ	۲۱	۶	۱۴	۱۷	۲۷	چتردشی	۵	۲۱	۵۳	۹	۵۶	۵	۲۹	۵۰	سلطان صلاح الدین ۔ سید عبد اللہ ابن غوث ۔ اعظم عبد الواحد ۔ ابراہیم اصفہانی
شنبہ	۲۲	۷	۱۵	۱۸	۲۸	اماوس	۵	۲۲	۵۴	۱۰	۵۶	۵	۲۹	۴۹	بدر الدین مراد آبادی ۔ عبد المجید فیروز پوری ۔ حضرت یحییٰ مدنی ۔ شہادت امام حسن علیہ السلام
یک شنبہ	۲۳	۸	۱۶	۱۹	۲۹	پروا	۵	۲۲	۵۵	۱۰	۵۵	۵	۲۸	۴۹	محمد یعقوب گیلانی
دوشنبہ	۲۴	۹	۱۷	۲۰	۳۰	دوج	۵	۲۳	۵۶	۱۰	۵۵	۵	۲۸	۴۹	حضرت امام حسن کی تاریخ وفات کئی تاریخوں میں بیان ہوئی ہے کیونکہ آپ کی وفات کی تاریخ میں اختلاف ہے
سہ شنبہ	۲۵	۱۰	۱۸	۲۱	[illegible]	تیج	۵	۲۳	۵۷	۱۰	۵۵	۵	۳۱	۴۹	عبد الرشید جالندھری ۔ محمد زاہد سندھی
چہارشنبہ	۲۶	۱۱	۱۹	۲۲	۲	چوتھ	۵	۲۴	۵۷	۱۱	۵۵	۵	۲۸	۴۹	قمر الدین اورنگ آبادی ۔ حضرت زری زر بخش ۔ امام حسن عسکری
پنجشنبہ	۲۷	۱۲	۲۰	۲۳	۳	پنچمی	۵	۲۵	۵۸	۱۱	۵۵	۵	۲۸	۴۹	خواجہ بہاء الدین نقشبند ۔ فضیل بن عیاض ۔ عبد الاحد گنگوہی ۔ معین الدین کردی
جمعہ	۲۸	۱۳	۲۱	۲۴	۴	چھٹ	۵	۲۶	۵۹	۱۱	۵۵	۵	۲۸	۴۹	ابو علی فضیل فاروقی
شنبہ	۲۹	۱۴	۲۲	۲۵	۵	ستمی	۵	۲۶	[illegible]	۱۲	[illegible]	[illegible]	۲۸	۴۹	وفات حضرت سکینہ بنت حسین علیہ السلام ۔ حضرت امام محمد باقر ۔ شیخ امیر چشتی ۔ حمزہ چشتی ۔ قطب الدین خلجی شہادت
یک شنبہ	۳۰	۱۵	۲۳	۲۶	۶	اشٹمی	۵	۲۷	۱	۱۲	[illegible]	۵	۲۸	۵۰	عرس خواجہ قطب الدین ۔ عبد اللہ چشتی ۔ محمود شاہ سندھی

ہدایات ماہ محرّم الحرام

جناب سرور عالم صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم نے دسویں کو روزہ رکھا اور نویں کو بھی آئندہ سال رکھنے کا ارادہ فرمایا مگر وفات ہوگئی پس دونوں روزے مسنون ہوئے۔ رونا چلانا رونے کی مجلسیں مقرر کرنا گلے میں کھنیاں ڈالنا کپڑے رنگ لینا سب بدعت ہے علیٰ ہذا القیاس عید کی طرح عمدہ عمدہ لباس پہننا تہوار اور عید کی طرح مسرت اور فرحت کا اظہار کرنا کھچڑا یا شربت خاص کر کے پکانا پلانا اماموں کے نام کی نیاز دلانا اور سبیل لگانا بہت بُری بدعتیں ہیں البتہ معمول سے بہتر اور زیادہ کھانا گھر والوں کیلئے طعام پکانا یا طعام اور نقد یا کپڑا خدا کے نام دیکر حضرت امامینؑ اور دیگر شہدائے کربلا وغیرہ کی روح مبارک کو ثواب پہونچانا اور ان کی مصیبت اور تکلیف کو یاد کر کے غمگین ہونا اور انا للّٰہ وانا الیہ راجعون پڑھنا موجب فلاح و برکت اور باعث ثواب ہے عاشورہ کے دن سُرمہ لگانے کی حدیث عند المحدثین پایۂ ثبوت کو نہیں پہنچی ✦

وفیات ماہ محرّم الحرام

۲۴ھ میں حضرت عمر رضی اللہ عنہ بروز عاشورہ حضور اقدس صلی اللہ علیہ وسلم کے پہلو میں دفن ہوئے۔ ۶۱ھ میں یوم عاشورہ کو حضرت سیدنا امام حسین علیہ السلام کہ مع آبائہ الکرام کی شہادت کا قیامت خیز اور حسرت انگیز واقع پیش آیا جو اہل ایمان کو قیامت تک خون رلائے گا۔

۹۴ھ یا ۹۵ھ میں ۱۸ یا ۲۲ کو حضرت امام حسین رضی اللہ عنہ کے صاحبزادے امام زین العابدین رحمۃ اللہ علیہ نے وفات پائی بقول بعض ۱۲ تاریخ کو ۱۱۰ھ میں حضرت حسن بصری رضی اللہ عنہ کی وفات ہوئی۔

خلیفہ مہدی عباسی نے ۲۳ محرم کو وفات پائی۔

۲۰۰ھ میں حضرت معروف کرخی رحمۃ اللہ علیہ واصل بحق ہوئے ۶۳۲ھ میں یکم محرم کو حضرت شیخ شہاب الدین سہروردی رحمۃ اللہ علیہ کی وفات ہوئی ۸۹۸ھ میں مولانا عبد الرحمٰن جامی کی وفات ہوئی۔

حضرت فضیل بن عیاضؒ نے ۱۸۷ھ میں مکہ معظمہ میں وفات پائی۔

انا للّٰہ وانا الیہ راجعون ✦۔

واقعات ماہ محرّم الحرام

سنہ ہجری اسلامی کی ابتدا اسی ماہ سے ہوتی ہے اگرچہ حضور سرور عالم صلی اللہ علیہ وسلم کی ہجرت ماہ ربیع الاوّل میں واقع ہوئی تھی لیکن حساب کیلئے دو ماہ پیچھے سے ابتدا شمار کیگئی اور بروے حساب ۱۶ جولائی ۶۲۲ء روز جمعہ اسلامی سال کا سب سے پہلا دن تھا ۷ھ میں آپکے داماد ابو العاص مسلمان ہوئے۔ اور آپنے صاحبزادی کو واپس دیدیا۔

۲۴ ہجری میں یکم کو حضرت عثمان رضی اللہ عنہ کی خلافت مستقر ہوئی۔

۵۸۳ھ میں یکم کو سلطان صلاح الدین فتح بیت المقدس کے لئے روانہ ہوئے۔

۸۸۶ھ میں ۱۷ تاریخ کو مصر میں زلزلہ شدید آیا مدرسہ صالحیہ کے مدرس قاضی الحنفیہ شمس الدین مدرس مدرسہ صالحیہ پر مدرسہ گر پڑا اور شہید ہوگئے رحمۃ اللہ تعالےٰ۔

یکم محرم ۱۲۰۱ھ کو حضرت سید احمد صاحب شہید بریلوی قدس سرہٗ تولد ہوئے ✦

تاریخ	کیفیت	یادداشت
۱		
۲		
۳		
۴		
۵		Abdul Karim
۶		Abdul Karim
۷		Abdul Karim Khan
۸		Bahadur
۹		
۱۰		
۱۱		
۱۲		
۱۳		
۱۴		
۱۵		
۱۶		
۱۷		
۱۸		
۱۹		
۲۰		
۲۱		
۲۲		
۲۳		
۲۴		
۲۵		
۲۶		
۲۷		
۲۸		
۲۹		
۳۰		

عشرہ مبشرہ ان دس صحابیوں کے حالات زندگی جنکے حق میں قطعی جنتی ہونیکی حضرت سرور عالم نے خوشخبری دی تھی قیمت ۸؎ ملنے کا پتہ منیجر کارخانہ صوفی آبکاریات پنڈی بہاؤالدین

کلیات اکبر خان بہادر سید اکبر حسین صاحب پنشنر جج کا سنجیدہ اور متین کلام جس میں ظرافت کی چاشنی نے سونے پر سہاگہ ڈالدیا ہے قیمت حصہ اول عہ حصہ دوم ۱۲ ✦ منیجر کارخانہ صوفی پنڈی بہاؤالدین

ایام	عیسوی ۱۹۱۹ء	بکرمی ۱۹۷۶	۱۳۲۶	۱۳۳۸	ہجری	[illegible]	اوقات نماز پنجگانہ سحر و افطار								اعراس بزرگان دین و مشائخ سلسلہ ہائے [illegible]
							[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	
دوشنبہ	۱	۱۶	۲۴	۲۷	۷	[illegible]	۵	۲۷	۱	۱۳	۵۵	۵	۲۸	۵۰	عرس محمد میانمیر رح، نظام الدین خیر آبادی رح، احمد سعید دہلوی رح، امام مالک رح
سہ شنبہ	۲	۱۷	۲۵	۲۸	۸	[illegible]	۵	۲۸	۲	۱۳	۵۵	۵	۲۸	۵۰	امام حسن عسکری رح، مولانا حسام الدین رح، عثمان شاہ لاہوری رح
چہارشنبہ	۳	۱۸	۲۶	۲۹	۹	[illegible]	۵	۲۹	۳	۱۳	۵۵	۵	۲۸	۵۰	محمد معصوم سرہندی رح، صفی اللہ ہجوری رح، محمد اعظم چشتی رح
پنجشنبہ	۴	۱۹	۲۷	ربیع	۱۰	[illegible]	۵	۳۰	۴	۱۳	۵۵	۵	۲۸	۵۱	حضرت ابراہیم ابن رسول اللہ، ام المومنین حضرت جویریہ و امام مالک
جمعہ	۵	۲۰	۲۸	۲	۱۱	[illegible]	۵	۳۰	۴	۱۴	۵۵	۵	۲۸	۵۱	شمس الدین حبیب ساتی، ابوالمعالی انبیٹھوی رح، محبوب شاہ لاہوری رح، امام حسن رح
شنبہ	۶	۲۱	۲۹	۳	۱۲	[illegible]	۵	۳۱	۵	۱۴	۵۵	۵	۲۸	۵۱	ولادت والدہ فاطمہ کرامتاً صلی اللہ علیہ وسلم، احمد بن ابی حنیفہ رح، عبدالخالق مجددی رح (ابتدائے [illegible])
یکشنبہ	۷	۲۲	۳۰	۴	۱۳	[illegible]	۵	۳۲	۶	۱۵	۵۵	۵	۲۸	۵۱	عرس حضرت علاء الدین صابر کلیری رح، جلال الدین کبیر الاولیا، محمد عاشق، محمد قلندر رح، ابوالفتح جونپوری رح، امام حنبل رح
دوشنبہ	۸	۲۳	پوہ	۵	۱۴	[illegible]	۵	۳۳	۷	۱۵	۵۶	۵	۲۸	۵۱	عرس خواجہ قطب الدین بختیار کاکی رح، ابو محمد محترم رح، ضیاء اللہ مجددی رح، حضرت کلیم اللہ جہان آبادی رح
سہ شنبہ	۹	۲۴	۲	۶	۱۵	[illegible]	۵	۳۴	۸	۱۶	۵۶	۵	۲۹	۵۲	ابو علی عراقی رح، محمد ہاشم رح
چہارشنبہ	۱۰	۲۵	۳	۷	۱۶	[illegible]	۵	۳۵	۹	۱۶	۵۶	۵	۲۹	۵۲	فتح اللہ بدایونی، سہوگاہی فتحپوری رح، سعید الدین خیر آبادی رح
پنجشنبہ	۱۱	۲۶	۴	۸	۱۷	[illegible]	۵	۳۶	۱۰	۱۷	۵۶	۵	۲۹	۵۲	امام احمد بن حنبل رح، ابوالمعالی الہ آبادی رح، محمود فیروزپوری رح
جمعہ	۱۲	۲۷	۵	۹	۱۸	[illegible]	۵	۳۷	۱۰	۱۷	۵۶	۵	۲۹	۵۲	عبدالقادر لاہوری رح، سلطان شاہ قندھاری رح
شنبہ	۱۳	۲۸	۶	۱۰	۱۹	[illegible]	۵	۳۸	۱۱	۱۷	۵۷	۵	۳۰	۵۳	شبلی پانی پتی رح، قطب شارح ابوداؤد رح
یکشنبہ	۱۴	۲۹	۷	۱۱	۲۰	[illegible]	۵	۳۹	۱۲	۱۸	۵۷	۵	۳۰	۵۳	رزق اللہ قنوجی رح، حضرت عمار شہید رح
دوشنبہ	۱۵	پوہ	۸	۱۲	۲۱	[illegible]	۵	۳۹	۱۲	۱۹	۵۷	۵	۳۰	۵۳	عرس شاہ صفی رح، عطا سلونی رح، اخون سلاسو رومی رح
سہ شنبہ	۱۶	۲	۹	۱۳	۲۲	[illegible]	۵	۳۹	۱۳	۱۹	۵۷	۵	۳۰	۵۴	عرس مولانا فضل الرحمٰن گنج مراد آبادی رح، جمال الدین قریشی، خواجہ سعد اللہ ترک رح، صادق علی شاہ و ماسک
چہارشنبہ	۱۷	۳	۱۰	۱۴	۲۳	[illegible]	۵	۳۹	۱۳	۲۰	۵۸	۵	۳۱	۵۴	سعد اللہ لکھنوی رح
پنجشنبہ	۱۸	۴	۱۱	۱۵	۲۴	[illegible]	۵	۴۰	۱۴	۲۰	۵۸	۵	۳۱	۵۴	حسن طاہر رح، غیاث الدین تغلق شاہ رح
جمعہ	۱۹	۵	۱۲	۱۶	۲۵	[illegible]	۵	۴۰	۱۴	۲۱	۵۸	۵	۳۱	۵۴	شاہ اسحاق پانی پتی رح
شنبہ	۲۰	۶	۱۳	۱۷	۲۶	[illegible]	۵	۴۱	۱۴	۲۱	۵۸	۵	۳۲	۵۵	غوث علی شاہ قلندر پانی پتی و علاء الدین لاہوری رح
یکشنبہ	۲۱	۷	۱۴	۱۸	۲۷	[illegible]	۵	۴۱	۱۵	۲۲	۵۹	۵	۳۲	۵۵	ابراہیم خواص رح، عباس نیشاپوری رح، سید لیسین مغربی رح
دوشنبہ	۲۲	۸	۱۵	۱۹	۲۸	[illegible]	۵	۴۲	۱۶	۲۲	۵۹	۵	۳۲	۵۵	داؤد طائی رح، محمد باغبان رح
سہ شنبہ	۲۳	۹	۱۶	۲۰	۲۹	[illegible]	۵	۴۲	۱۶	۲۳	۶/۰	۵	۳۳	۵۶	محمد ضیا گنگوہی رح، شمس الدین احمد آبادی و شیخ محمد گجراتی رح، شیخ حمید الدین ناگوری رح، شیخ محمد [illegible]
چہارشنبہ	۲۴	۱۰	۱۷	۲۱	۳۰	[illegible]	۵	۴۳	۱۶	۲۳	۰	۵	۳۳	۵۶	خواجہ عبید اللہ احرار رح، مولانا عبد الحی لکھنوی رح
پنجشنبہ	۲۵	۱۱	۱۸	۲۲		[illegible]	۵	۴۳	۱۶	۲۳	۱	۵	۳۴	۵۷	ام المومنین سودہ رض، حضرت ابو سعید گنگوہی
جمعہ	۲۶	۱۲	۱۹	۲۳	۲	[illegible]	۵	۴۴	۱۸	۲۳	۱	۵	۳۴	۵۷	حضرت اکرم صفی پوری رح
شنبہ	۲۷	۱۳	۲۰	۲۴	۳	[illegible]	۵	۴۴	۱۸	۲۴	۲	۵	۳۵	۵۸	ام المومنین زینب بنت خزیمہ رض، مولوی کرامت علی جونپوری رح
یکشنبہ	۲۸	۱۴	۲۱	۲۵	۴	[illegible]	۵	۴۵	۱۹	۲۴	۳	۵	۳۶	۵۹	یوسف ابن محمد سمعان رح
دوشنبہ	۲۹	۱۵	۲۲	۲۶	۵	[illegible]	۵	۴۵	۱۹	۲۵	۴	۵	۳۷	۶/۰	حضرت ابراہیم ایرجی رح، قاری عبد الرحمٰن پانی پتی، نظام الدین رح
سہ شنبہ	۳۰	۱۶	۲۳	۲۷	۶	[illegible]	۵	۴۶	۲۰	۲۵	۵	۵	۳۸	۱	حضرت عبد الحکیم پانی پتی رح
چہارشنبہ	۳۱	۱۷	۲۴	۲۸	۷	[illegible]	۵	۴۶	۲۰	۲۶	۵	۵	۳۸	۱	

ہدایات ماہ صفر المظفر

زمانہ جاہلیت میں لوگ اس مہینہ کو منحوس سمجھتے تھے۔ جناب سرورِ عالم صلی اللہ علیہ وسلم نے اس کو بالکل باطل فرمایا اور بعد میں اہلِ اسلام کو ایسا عقیدہ رکھنا مذموم ہے اور ۱۳ تاریخ کو گندم یا نخود بطور صدقہ تقسیم کرتے ہیں کسی خاص ثواب یا برکت کا خیال کرنا جہل ہے۔

وفیات ماہ صفر المظفر

۲۸ تاریخ روز پنجشنبہ کو ۵۰ھ میں حضرت امام حسن علیہ السلام شہید ہوئے و بقول بعض ۴۹ھ یا ۵۱ھ

اسی ماہ میں حضرت عبد اللہ زبیر شہید ہوئے ۶۴ھ

۱۹ تاریخ کو ۲۰۳ھ میں حضرت امام موسیٰ رضی نے وفات پائی۔

۱۰۳۴ھ حضرت مجدد الف ثانی رحمۃ اللہ علیہ نے وفات پائی ۲۹ صفر کو

شب یکم کو جعفر برمکی مشہور سخی وزیر ہارون الرشید بحکم شاہی قتل ہوا۔ انا للہ وانا الیہ راجعون۔

واقعات ماہ صفر المظفر

۷ھ میں اسی ماہ میں جنگ خیبر ہو کر بفضل ایزدی خیبر فتح ہوا۔

بقول اہل تاریخ حضرت فاطمہؓ کا نکاح حضرت علی رضی اللہ عنہ سے اسی مہینے میں ۲ھ میں ہوا۔ حضرت امام حسین علیہ السلام کے پوتے امام محمد باقر بن زین العابدینؓ ۳ صفر کو تولد ہوئے تین برس قبل واقعہ کربلا سے یعنی ۵۷ھ میں۔

۶۳ھ میں واقعہ حرہ مدینہ منورہ میں پیش آیا یعنی یزید پلید نے مدینہ منورہ میں لشکر بھیج کر لوٹ مار کی اور مسجد شریف میں کئی روز تک نماز نہ ہو سکی اور طرح طرح کے ظلم کیے۔

۱۱ صفر ۹۹ھ کو حضرت عمر بن عبد العزیز مسند نشین خلافت ہوئے۔

۳۷۰ھ میں شیخ ابو علی سینا حکیم مشہور متولد ہوئے۔

[illegible]

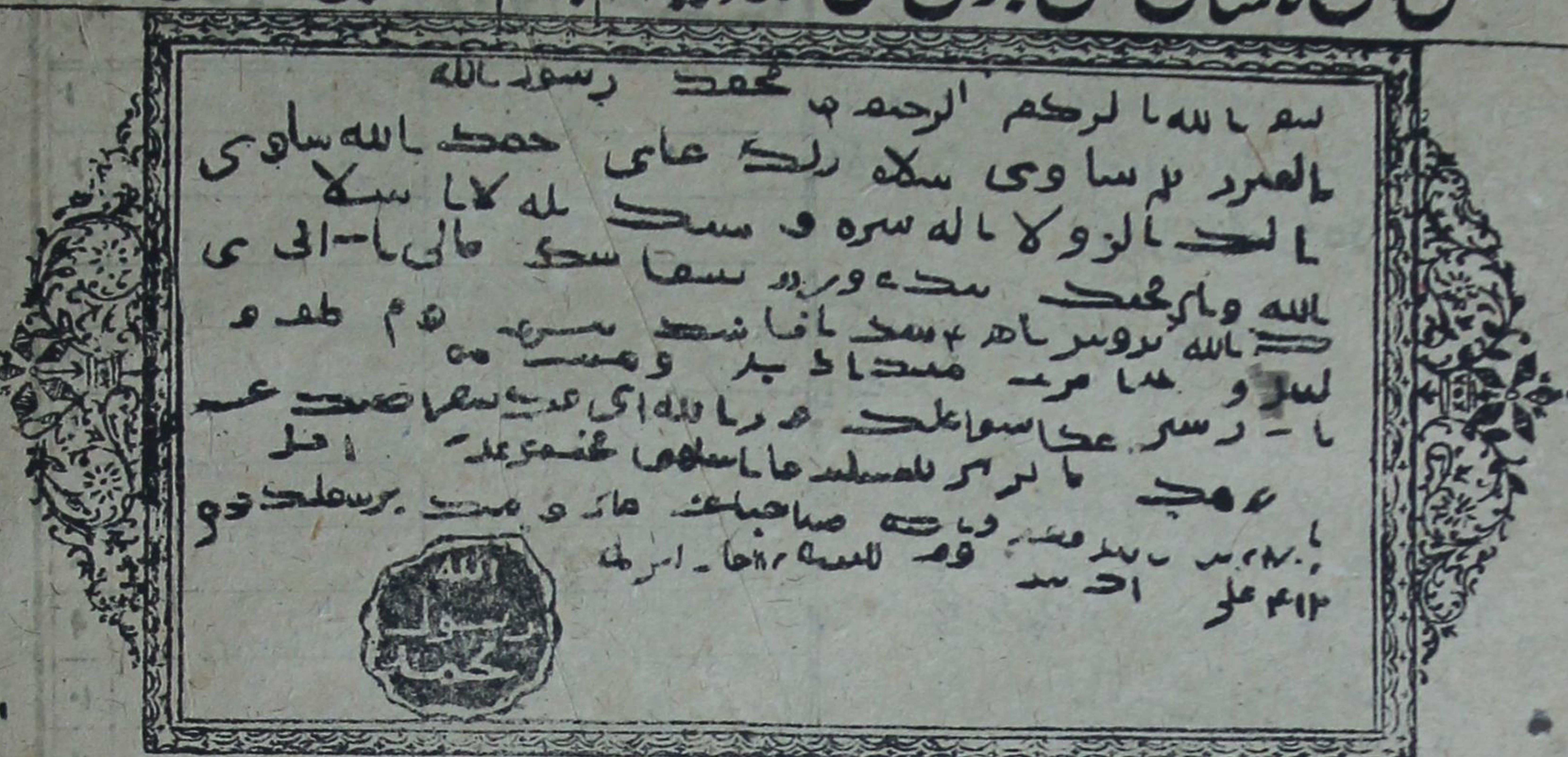
حیاتِ حالی شمس العلما مولانا الطاف حسین صاحب حالی کی باتصویر حالات زندگی قیمت ۲/
حیاتِ داغ ملک الشعرا جہان استاد مرزا داغ دہلوی کے باتصویر حالات زندگی قیمت ۲/
اسوۂ الخیری حضرت فاطمۃ الزہراؓ ... تیسرا ایڈیشن مجلد تین روپیہ ... ۳/
میلاد النبی ... حالات ... قیمت ۱۲/
مجموعہ خطب ابن نباتہ و خطبے جو مدینہ منورہ اور مکہ معظمہ میں پڑھے جاتے ہیں۔ قیمت ۱۲/
ہندوستان کی اسلامی تاریخ مولفہ صوفی کرم الٰہی صاحب ڈنگوی۔ قیمت عہ
ملنے کا پتا: منیجر کارخانہ صوفی آبحیات پنڈی بہاؤالدین ضلع گجرات

کیفیت یادداشت

تاریخ	کیفیت	یادداشت
۱		
۲		
۳		
۴		
۵		
۶		
۷		
۸		
۹		
۱۰		
۱۱		
۱۲	[illegible]	
۱۳		
۱۴	Abdullah	
۱۵	Abdullah	
۱۶		
۱۷	Hamid Ali Khan	
۱۸	Hasain Ahmad	
۱۹	Akbar Ali Khan	
۲۰	Nawazish	
۲۱		
۲۲	Mohammed Bakhsh	
۲۳	Akl	
۲۴	Karali Khan	
۲۵		
۲۶	Abdullah	
۲۷	Uchh Sharif	
۲۸		
۲۹	Abdullah	
۳۰		
۳۱		

یادِ رفتگان پنجاب عموماً اور لاہور خصوصاً اولیائے کرام کے حالات تیسری دفعہ حال میں طبع ہوئی ہے قیمت ۸/ منیجر کارخانہ صوفی

عکس فرمان والاشان رسول مقبول صلی اللہ علیہ وسلم بنام منذر بن ساوی رضی اللہ عنہ

بِسْمِ اللّٰہِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ ۔ مِنْ مُحَمَّدٍ رَّسُوْلِ اللّٰہِ اِلَی الْمُنْذِرِ بْنِ سَاوٰی سَلَامٌ عَلَیْکَ فَاِنِّیْ اَحْمَدُ اللّٰہَ

ترجمہ ...... محمد اللہ کے رسول کی طرف سے منذر بن ساوی کی طرف سلام علیک میں اللہ کی حمد کرتا ہوں

اِلَیْکَ الَّذِیْ لَآ اِلٰہَ غَیْرُہٗ وَاَشْھَدُ اَنْ لَّآ اِلٰہَ اِلَّا اللّٰہُ وَاَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُہٗ وَرَسُوْلُہٗ ۔ اَمَّا بَعْدُ فَاِنِّیْ اُذَکِّرُکَ

جس کے سوا کوئی قابل عبادت نہیں۔ اور گواہی دیتا ہوں کہ بجز اللہ کوئی معبود نہیں۔ اور محمد اس کا بندہ اور رسول ہے ۔ اما بعد میں تمہیں اللہ عزوجل

اللّٰہَ عَزَّ وَجَلَّ فَاِنَّہٗ مَنْ یَّنْصَحْ لِنَفْسِہٖ وَاِنَّہٗ مَنْ یُّطِعْ رُسُلِیْ وَیَتَّبِعْ اَمْرَھُمْ فَقَدْ اَطَاعَنِیْ وَمَنْ نَّصَحَ لَھُمْ فَقَدْ

کو یاد دلاتا ہوں ۔ بیشک جو خیر خواہی کرتا ہے ۔ وہ اپنے ہی لئے کرتا ہے ۔ اور جو کوئی میرے قاصدوں کی اطاعت کرے اور ان کا حکم مانے اس نے میری

نَصَحَ لِیْ وَاِنَّ رُسُلِیْ قَدْ اَثْنَوْا عَلَیْکَ خَیْرًا وَاِنِّیْ شَفَّعْتُکَ فِیْ قَوْمِکَ فَاتْرُکْ لِلْمُسْلِمِیْنَ مَا اَسْلَمُوْا عَلَیْہِ وَعَفَوْ

اطاعت کی ۔ اور جو انکی خیر خواہی کرے اس نے میری خیر خواہی کی اور میرے قاصدوں نے تمہاری تعریف کی ہے ۔ اور میں نے تمہاری سفارش تمہاری قوم کے

عَنْ اَھْلِ الذُّنُوْبِ فَتَقَبَّلْ مِنْھُمْ وَاِنَّکَ مَھْمَا تُصْلِحْ فَلَنْ نَّعْزِلَکَ عَنْ عَمَلِکَ وَمَنْ اَقَامَ عَلٰی یَھُوْدِیَّۃٍ اَوْ

بارے میں قبول کی پس چھوڑ دو مسلمانوں کو اس حال پر جس پر کہ وہ مسلمان ہوئے ۔ اور میں نے خطاکاروں سے درگذر کیا تم بھی قبول کرو ۔ اور جب تک تم اصلاح

مَجُوْسِیَّۃٍ فَعَلَیْہِ الْجِزْیَۃُ ؕ

کرتے رہو گے ۔ ہم تم کو معزول نہ کریں گے ۔ اور جو یہودیت یا مجوسیت پر قائم رہے اس پر جزیہ ہے

حمائل شریف مترجم

مترجمہ شمس العلماء مولانا مولوی حافظ نذیر احمد خانصاحب مرحوم و مغفور دہلوی ۔ یہ حمائل شریف مترجم اب کی دفعہ زیر اہتمام مولانا بشیر الدین احمد صاحب خلف الرشید مولانا مرحوم ایزادی سوانح رسول مقبول و لغات القرآن نہایت آب و تاب کیساتھ چھپی ہے خط نہایت پاکیزہ چھپائی نہایت صاف و شفاف کاغذ اعلیٰ قسم کا جلد بہت سنہری ۔ انڈکس قرآن حسب دستور رہے با وجود سخت گرانی کاغذ کے قیمت مجلد للعہ علاوہ محصولڈاک ۔

ارض القرآن

مولانا سید سلیمان ندوی

ملنے کا پتہ

منیجر کتابخانہ صوفی اشتہار کتابخانہ صوفی پنڈی بہاؤالدین ضلع گجرات پنجاب

آئندہ دس سال کی جنتری

سن عیسوی	یکم جنوری	یکم فروری	یکم مارچ	یکم اپریل	یکم مئی	یکم جون	یکم جولائی	یکم اگست	یکم ستمبر	یکم اکتوبر	یکم نومبر	یکم دسمبر	کیفیت
١٩٢٠ء	٨ ربیع الثانی	١٠ جمادی الاول	٩ جمادی الثانی	١٠ رجب	١١ شعبان	١٣ رمضان	١٣ شوال	١٥ ذیقعد	١٧ ذوالحجہ	١٧ محرم	١٩ صفر	١٩ ربیع الاول	ربیع الثانی لغایت ذوالحجہ ١٣٣٨ھ اور محرم لغایت ربیع الاول ١٣٣٩ھ
	٢٥ پوس	٢٧ ماگھ	٢٦ پھاگن	٢٨ چیت	٢٨ بساکھ	٢٩ جیٹھ	٣٠ ہاڑ	٢ ساون	٣ بھادوں	٤ کنوار	٥ کتک	٥ مگھر	پوس لغایت بھادوں ١٣٢٩ فصلی اور کنوار لغایت مگھر ١٣٣٠
	١٠ پوس سدی	١٢ ماگھ سدی	١١ پھاگن سدی	١٣ چیت سدی	١٣ بساکھ سدی	١٥ جیٹھ سدی	١٥ ہاڑ سدی	٢ ساون بدی	٣ بھادوں بدی	٤ اسوج بدی	٥ کتک بدی	٦ مگھر بدی	پوس لغایت پھاگن ١٩٧٦ اور چیت لغایت مگھر ١٩٧٧
	١٨ پوس	١٩ ماگھ	١٨ پھاگن	١٩ چیت	٢٠ بساکھ	٢٠ جیٹھ	١٨ ہاڑ	١٨ ساون	١٧ بھادوں	١٦ اسوج	١٧ کتک	١٧ مگھر	پوس لغایت پھاگن ١٩٧٦ اور چیت لغایت مگھر ١٩٧٧
	١٠ اسفندار	٥ فروردین	٣ اردی بہشت	٣ خورداد	یکم تیر	یکم امرداد	٣١ امرداد	٣٠ شہریور	یکم آبان	یکم آذر	٣ دے	٤ بہمن	اسفندار لغایت شہریور ١٣٢٩ اور مہر لغایت بہمن ١٣٣٠
١٩٢١ء	٢١ ربیع الثانی	٢٢ جمادی الاول	٢٠ جمادی الثانی	٢١ رجب	٢٢ شعبان	٢٣ رمضان	٢٤ شوال	٢٥ ذیقعد	٢٧ ذوالحجہ	٢٨ محرم	٢٩ صفر	٣٠ ربیع الاول	ذوالحجہ سے پہلے ١٣٣٩ھ اور اس کے بعد ١٣٤٠ھ ہوگا
	٧ پوس	٩ ماگھ	٧ پھاگن	٩ چیت	٩ بساکھ	١١ جیٹھ	١١ ہاڑ	١٣ ساون	١٤ بھادوں	١٤ کنوار	١٦ کاتک	١٦ مگھر	بھادوں سے پہلے ١٣٣٠ اور اس کے بعد ١٣٣١ فصلی
	٨ پوس بدی	٩ ماگھ بدی	٨ پھاگن بدی	٩ چیت بدی	٩ بساکھ بدی	١٠ جیٹھ بدی	١١ ہاڑ بدی	١٣ ساون بدی	١٤ بھادوں بدی	١٥ اسوج بدی	٢ کاتک سدی	٢ مگھر سدی	پھاگن تک ١٩٧٧ اور اس کے بعد ١٩٧٨
	٢٠ پوس	٢٠ ماگھ	١٩ پھاگن	٢٠ چیت	١٩ بساکھ	١٩ جیٹھ	١٨ ہاڑ	١٧ ساون	١٧ بھادوں	١٦ اسوج	١٧ کاتک	١٧ مگھر	شرح صدر
	٥ اسفندار	٦ فروردین	٢ اردی بہشت	٣ خورداد	یکم تیر	یکم امرداد	٣١ امرداد	٣٠ شہریور	یکم آبان	یکم آذر	٣ دے	٤ بہمن	شہریور تک ١٣٣٠ اور اس کے بعد ١٣٣١ الٰہی
١٩٢٢ء	٢ جمادی الاول	٣ جمادی الثانی	یکم رجب	٢ شعبان	٣ رمضان	٤ شوال	٥ ذیقعد	٦ ذوالحجہ	٨ محرم الحرام	٩ صفر	١٠ ربیع الاول	١١ ربیع الثانی	ذوالحجہ تک ١٣٤٠ اور اس کے بعد ١٣٤١ ہجری
	١٧ پوس	١٩ ماگھ	١٧ پھاگن	١٩ چیت	٢٠ بساکھ	٢١ جیٹھ	٢٢ ہاڑ	٢٣ ساون	٢٥ بھادوں	٢٥ کنوار	٢٧ کاتک	٢٧ مگھر	بھادوں تک ١٣٣١ اور بعد اس کے ١٣٣٢ فصلی
	٢ پوس سدی	٤ ماگھ سدی	٣ پھاگن سدی	٤ چیت سدی	٤ بساکھ سدی	٦ جیٹھ سدی	٦ ہاڑ سدی	٩ ساون سدی	١٠ بھادوں سدی	١١ اسوج سدی	١٤ کاتک سدی	١٣ مگھر سدی	پھاگن تک ١٩٧٨ اور اس کے بعد ١٩٧٩
	١٨ پوس	٢٠ ماگھ	١٨ پھاگن	٢٠ چیت	١٩ بساکھ	١٩ جیٹھ	١٨ ہاڑ	١٧ ساون	١٧ بھادوں	١٦ اسوج	١٦ کاتک	١٦ مگھر	شرح صدر
	٥ اسفندار	٦ فروردین	٣ اردی بہشت	٣ خورداد	یکم تیر	یکم امرداد	٣١ امرداد	٣٠ شہریور	یکم آبان	یکم آذر	٣ دے	٤ بہمن	شہریور تک ١٣٣١ اور اس کے بعد ١٣٣٢ الٰہی
١٩٢٣ء	١١ جمادی الاول	١٤ جمادی الثانی	١٢ رجب	١٣ شعبان	١٤ رمضان	١٥ شوال	١٥ ذیقعد	١٧ ذوالحجہ	١٩ محرم	١٩ صفر	٢١ ربیع الاول	٢١ ربیع الثانی	ذوالحجہ تک ١٣٤١ھ اور اس کے بعد ١٣٤٢
	٢٨ پوس	٢٩ ماگھ	٢٨ پھاگن	٢٩ چیت	یکم بساکھ	٢ جیٹھ	٣ ہاڑ	٥ ساون	٦ بھادوں	٧ اسوج	٨ کاتک	٨ مگھر	بھادوں تک ١٣٣٢ اور اس کے بعد ١٣٣٣ فصلی
	١٣ پوس سدی	١٥ ماگھ سدی	١٤ پھاگن سدی	١٥ چیت سدی	یکم بساکھ بدی	٢ جیٹھ بدی	٣ ہاڑ بدی	٥ ساون بدی	٦ بھادوں بدی	٦ اسوج بدی	٧ کاتک بدی	٨ مگھر بدی	پھاگن تک ١٩٧٩ اور اس کے بعد ١٩٨٠ بکرمی
	١٨ پوس	٢٠ ماگھ	١٨ پھاگن	١٩ چیت	١٩ بساکھ	١٩ جیٹھ	١٨ ہاڑ	١٧ ساون	١٦ بھادوں	١٥ اسوج	١٦ کاتک	١٦ مگھر	شرح صدر
	٥ اسفندار	٦ فروردین	٢ اردی بہشت	٣ خورداد	یکم تیر	یکم امرداد	٣١ امرداد	٣٠ شہریور	یکم آبان	یکم آذر	٣ دے	٤ بہمن	شہریور تک ١٣٣٢ اور اس کے بعد ١٣٣٣ الٰہی
١٩٢٤ء	٢٣ جمادی الاول	٢٤ جمادی الآخر	٢٤ رجب	٢٥ شعبان	٢٦ رمضان	٢٧ شوال	٢٧ ذیقعد	٢٩ ذوالحجہ	یکم صفر	یکم ربیع الاول	ربیع الثانی	٣ جمادی الاول	ذوالحجہ تک ١٣٤٢ اور اس کے بعد ١٣٤٣
	٩ پوس	١١ ماگھ	١٠ پھاگن	١١ چیت	١٢ بساکھ	١٤ جیٹھ	١٤ ہاڑ	١٦ ساون	١٨ بھادوں	١٨ اسوج	٢٠ کاتک	٢٠ مگھر	بھادوں تک ١٣٣٣ اور اس کے بعد ١٣٣٤ فصلی
	٩ پوس بدی	١١ ماگھ بدی	١١ پھاگن بدی	١٢ چیت بدی	١٣ بساکھ بدی	١٤ جیٹھ بدی	١٥ ہاڑ بدی	یکم ساون سدی	٢ بھادوں سدی	٣ اسوج سدی	٥ کاتک سدی	٥ سدی	پھاگن تک ١٩٨٠ اور بعد اس کے ١٩٨١
	١٩ پوس	١٩ ماگھ	١٩ پھاگن	٢٠ چیت	٢٠ بساکھ	٢٠ جیٹھ	١٨ ہاڑ	١٨ ساون	١٧ بھادوں	١٦ اسوج	١٧ کاتک	١٧ مگھر	شرح صدر
	٥ اسفندار	٦ فروردین	٤ اردی بہشت	٤ خورداد	٢ تیر	٢ امرداد	یکم شہریور	یکم مہر	٢ آبان	٢ آذر	٤ دے	٥ بہمن	شہریور تک ١٣٣٣ اور بعد ١٣٣٤

آئندہ دس سال کی جنتری

سنہ عیسوی	یکم جنوری	یکم فروری	یکم مارچ	یکم اپریل	یکم مئی	یکم جون	یکم جولائی	یکم اگست	یکم ستمبر	یکم اکتوبر	یکم نومبر	یکم دسمبر	کیفیت
١٩٢٥	٥ جمادی الثانی	٧ رجب	٥ شعبان	٦ رمضان	٧ شوال	٨ ذیقعدہ	٩ ذوالحجہ	١٠ محرم	١١ صفر	١٢ ربیع الاول	١٣ ربیع الثانی	١٤ جمادی الاول	ذوالحجہ تک ١٣٤٣ اور اسکے بعد ١٣٤٤
	١٧ پوس	٢٢ ماگھ	١٨ پھاگن	٢٢ چیت	٢٢ بیساکھ	١٤ جیٹھ	٢٥ ہاڑ	٢٦ ساون	٢٨ بھادوں	٢٩ اسوج	یکم مگھر	یکم پوس	بھادوں تک ١٣٣٢ اور اسکے بعد ١٣٣٣ فصلی
	٧ پوس سدی	٨ ماگھ سدی	٧ پھاگن سدی	٨ چیت سدی	بیساکھ سدی	٩ سدی	١٠ ہاڑ سدی	١٢ ساون سدی	١٣ بھادوں سدی	١٤ اسوج سدی	یکم مگھر بدی	یکم پوس بدی	پھاگن تک ١٩٨١ اور اسکے بعد ١٩٨٢ بکرمی
	١٨ پوس	١٧ ماگھ	١٩ پھاگن	٢٠ چیت	١٩ بیساکھ	١٩ جیٹھ	١٨ ہاڑ	١٧ ساون	١٧ بھادوں	١٦ اسوج	١٦ کاتک	١٧ ماگھ	شرح صدر
	١١ اسفندار	١٣ فروردین	١٠ اردی	١٢ خورداد	٣ تیر	١٣ امرداد	یکم شہریور	یکم مہر	٢ آبان	٢ آذر	٣ دے	٥ بہمن	شہریور تک ١٣٣٤ اور اسکے بعد ١٣٣٥ الٰہی
١٩٢٦	١٧ جمادی الثانی	١٧ رجب	١٥ شعبان	١٧ رمضان	١٧ شوال	١٩ ذیقعدہ	١٩ ذوالحجہ	٢١ محرم	٢٢ صفر	٢٣ ربیع الاول	٢٤ ربیع الثانی	٢٤ جمادی الاول	ذوالحجہ تک ١٣٤٤ اور اسکے بعد ١٣٤٥
	٢ ماگھ	١٤ پھاگن	٢ چیت	٣ چیت	٤ بیساکھ	٦ جیٹھ	٦ ہاڑ	٨ ساون	٩ بھادوں	١٠ اسوج	١١ کاتک	١٢ مگھر	بھادوں تک ١٣٣٣ اور اسکے بعد ١٣٣٤ فصلی
	٢ ماگھ بدی	٣ پھاگن بدی	٤ چیت بدی	٤ چیت بدی	٤ بیساکھ بدی	٥ جیٹھ بدی	٦ ہاڑ بدی	٨ ساون بدی	١٠ بھادوں بدی	١٠ اسوج بدی	١١ کاتک بدی	١١ مگھر بدی	پھاگن تک ١٩٨٢ اور اسکے بعد ١٩٨٣
	١٨ پوہ	٢٠ ماگھ	١٨ پھاگن	٢٠ چیت	١٩ بیساکھ	١٩ جیٹھ	١٨ ہاڑ	١٧ ساون	١٧ بھادوں	١٦ اسوج	١٦ کاتک	١٦ مگھر	شرح صدر
	١٢ اسفندار	١٢ فروردین	١٤ اردی بہشت	١٤ خورداد	٣ تیر	٢ امرداد	یکم شہریور	یکم مہر	٢ آبان	٢ آذر	٤ دے	٥ بہمن	شہریور تک ١٣٣٥ اور اسکے بعد ١٣٣٦
١٩٢٧	٢٨ جمادی الثانی	٢٧ رجب	٢٦ شعبان	٢٧ رمضان	٢٨ شوال	٢٩ ذیقعدہ	یکم محرم	٢ صفر	٤ ربیع الاول	٤ ربیع الثانی	٥ جمادی الاول	٦ جمادی الثانی	ذوالحجہ تک ١٣٤٥ اور اسکے بعد ١٣٤٦
	١٣ پوس	١٥ ماگھ	١٣ پھاگن	١٤ چیت	١٥ بیساکھ	١٦ جیٹھ	١٣ ہاڑ	١٨ ساون	١٩ بھادوں	٢٠ اسوج	٢٢ کاتک	٢٢ مگھر	بھادوں تک ١٣٣٤ اور اسکے بعد ١٣٣٥ فصلی
	١٣ پوس سدی	١٣ ماگھ سدی	١٢ پھاگن سدی	١٤ چیت سدی	١٥ بیساکھ سدی	٢ جیٹھ سدی	٢ ہاڑ سدی	٤ ساون سدی	٥ بھادوں سدی	٥ اسوج سدی	٧ کاتک سدی	٨ مگھر سدی	پھاگن تک ١٩٨٣ اور اسکے بعد ١٩٨٤
	١٨ پوس	٢٠ ماگھ	١٨ پھاگن	١٩ چیت	١٩ بیساکھ	١٩ جیٹھ	١٨ ہاڑ	١٧ ساون	١٦ بھادوں	١٥ اسوج	١٦ کاتک	١٦ مگھر	شرح صدر
	١٢ اسفندار	١٢ فروردین	١٤ اردی بہشت	١٤ خورداد	٣ تیر	٢ امرداد	یکم شہریور	یکم مہر	٢ آبان	٢ آذر	٤ دے	٥ بہمن	شہریور تک ١٣٣٦ اور اسکے بعد ١٣٣٧
١٩٢٨	٧ رجب	٩ شعبان	٨ رمضان	٩ شوال	١٠ ذیقعدہ	١١ ذوالحجہ	١٢ محرم	١٤ صفر	١٥ ربیع الاول	١٦ ربیع الثانی	١٧ جمادی الاول	١٧ جمادی الثانی	ذوالحجہ تک ١٣٤٦ اور اسکے بعد ١٣٤٧ ہجری
	٢٤ پوس	١٥ ماگھ	٢٥ پھاگن	٢٦ چیت	٢٦ بیساکھ	٢٩ جیٹھ	٢٩ ہاڑ	٢٩ ساون	یکم بھادوں	٢ اسوج	٤ کاتک	٤ مگھر	بھادوں تک ١٣٣٥ اور اسکے بعد ١٣٣٦ فصلی
	٩ پوس سدی	١٠ ماگھ سدی	١٠ پھاگن سدی	١٢ چیت سدی	١٢ بیساکھ سدی	١٣ جیٹھ سدی	١٤ ہاڑ سدی	١٥ ساون سدی	یکم بھادوں بدی	٢ اسوج بدی	٤ کاتک بدی	٥ مگھر بدی	پھاگن تک ١٩٨٤ اور اسکے بعد ١٩٨٥ بکرمی
	١٧ پوس	١٩ ماگھ	١٩ پھاگن	٢٠ چیت	٢٠ بیساکھ	٢٠ جیٹھ	١٨ ہاڑ	١٨ ساون	١٧ بھادوں	١٦ اسوج	١٧ کاتک	١٧ مگھر	شرح صدر
	١٢ اسفندار	١٢ فروردین	١١ اردی بہشت	١٢ خورداد	٤ تیر	٣ امرداد	٢ شہریور	٢ مہر	٣ آبان	٣ آذر	٥ دے	٦ بہمن	شہریور تک ١٣٣٧ اور اسکے بعد ١٣٣٨
١٩٢٩	١٩ رجب	١٩ شعبان	١٨ رمضان	٢٠ شوال	٢٠ ذیقعدہ	٢٢ ذوالحجہ	٢٣ محرم	٢٤ صفر	٢٦ ربیع الاول	٢٦ ربیع الثانی	٢٨ جمادی الاول	٢٨ جمادی الثانی	ذوالحجہ تک ١٣٤٧ اور اسکے بعد ١٣٤٨
	٦ پوس	٦ ماگھ	٦ پھاگن	٧ چیت	٨ بیساکھ	٩ جیٹھ	٩ ہاڑ	١١ ساون	١٢ بھادوں	١٣ اسوج	١٤ کاتک	١٥ مگھر	بھادوں تک ١٣٣٦ اور اسکے بعد ١٣٣٧ فصلی
	٦ پوس بدی	٧ ماگھ بدی	٦ پھاگن بدی	٧ چیت بدی	٧ بدی	٩ جیٹھ بدی	١٠ ہاڑ بدی	١١ ساون بدی	١٣ بھادوں بدی	١٣ اسوج بدی	١٥ کاتک بدی	١٥ مگھر بدی	پھاگن تک ١٩٨٥ اور اسکے بعد ١٩٨٦ بکرمی
	١٨ پوس	٢٠ ماگھ	١٩ پھاگن	٢٠ چیت	١٩ بیساکھ	١٩ جیٹھ	١٨ ہاڑ	١٧ ساون	١٧ بھادوں	١٦ اسوج	١٦ کاتک	١٧ مگھر	شرح صدر
	١٢ اسفندار	١٢ فروردین	١٥ اردی بہشت	١٥ خورداد	٤ تیر	٣ امرداد	٢ شہریور	٢ مہر	٣ آبان	٣ آذر	٥ دے	٦ بہمن	شہریور تک ١٣٣٨ اور اسکے بعد ١٣٣٩

سیرۃ حضرت فاطمۃ الزہرا کی نسبت مشاہیر ملک کی رائے کا اقتباس

آنریبل مسٹر مظہر الحق صاحب ممبر وائسرائے لجسلیٹو کونسل میں سچ کہتا ہوں کہ میرے قلم میں اسقدر قدرت نہیں ہے کہ میں اس کتاب کی تعریف کافی طور پر کر سکوں جنابؔ نے زمانہ کی اشد ترین ضرورت کو نہایت خوبی سے انجام دیا ہے۔ آپنے سیرۃ لکھکر صرف مسلمانوں کی نہیں بلکہ انسانیت کی خدمت کی ہے۔ اگر زبان اردو میں ایسی کتابوں کا معقول سرمایہ جمع ہو جاوے تو ایک بہت بڑی ضرورت مسلمانوں کی پوری ہو جائیگی سیرۃ کے پڑھنے سے روح کو فرحت اور بالیدگی ہوتی ہے میرا یہ ذاتی تجربہ ہے۔ غالباً دوسروں کا تجربہ اس سے بڑھا ہوا ہوگا +

مصور فطرت حضرت مولانا خواجہ حسن نظامی صاحب درگاہ حضرت محبوب الٰہی دہلی یہ کتاب ایسے اہتمام اور شان و شوکت سے چھپی ہے جسکا ہر شخص بیحد تعریف کریگا جسکو اُردو زبان میں شاندار اور خوبصورت کتابیں دیکھنے کا شوق ہے بنت الرسول صلی اللہ علیہ وسلم کی پاک زندگی میں ایک عظیم الشان ذخیرہ نصیحت و ہدایت کا ہے لہذا ہر مسلمان کو چاہئیے کہ اس کتاب کو خود بھی پڑھے اور عورتوں و بچوں کو پڑھائے +

حاذق الملک حکیم اجمل خاں صاحب رئیس دہلی سیرۃ حضرت فاطمۃ الزہرا رضی اللہ تعالیٰ عنہا بہت اچھی تصنیف ہے ضرورت ہے کہ تمام گھروں میں ایسی کتابیں پڑھی جائیں تاکہ عورتوں کو بہترین سیرۃ سے فائدہ حاصل کرنیکا موقعہ میسر ہو سکے

آنریبل خان بہادر شمس العلما میاں محمد شاہ دین صاحب جج چیف کورٹ پنجاب حیات خاتون جنت مسلمانوں کیلئے ایک دلچسپ اور سبق آموز کتاب ہے کتاب جابجا تصویروں سے مزین کیگئی ہے اور مختلف نقشوں سے اسکے مضامین میں زیادہ دل آویزی اور وضاحت پیدا کیگئی ہے اخیر میں بصائر وغیرہ کے تحت میں قوم کو حضرت فاطمۃ الزہرا کی قابل تقلید زندگی سے سبق حاصل کرنے اور اپنی پس ماندہ حالت کو ترقی دینے کی ترغیب دی ہے +

ضیاء العلوم مفتی محمد انوار الحق صاحب ایم اے ڈائرکٹر محکمہ تعلیم بھوپال میں نے اس کتاب کو نہایت دلچسپی اور غور سے دیکھا۔ یہ حالات ملک محمد الدین صاحب ایڈیٹر صوفی نے بڑی محنت اور کوشش سے فراہم کئے ہیں۔ اور اسمیں شک نہیں کہ وہ پبلک کے سامنے ایک نہایت دلچسپ سبق آموز کتاب پیش کرنے میں کامیاب ہوئے ہیں اس کتاب میں انہوں نے صرف جناب سیدۃ النساء کے حالات اور تاریخ ہی بیان کرنے پر قناعت نہیں کی بلکہ انکے ساتھ مسلمانوں کی موجودہ افسوسناک حالت اور شرمناک عادتوں کا مقابلہ کرکے پُر زور الفاظ میں انکی اصلاح کی تدبیریں بتائی ہیں میرے خیال میں یہ کتاب اس قابل ہے کہ مسلمان بیبیاں اسے نہایت توجہ اور غور سے پڑھیں اور مقدس خاتون جنت کی تقلید کرنیکی کوشش کریں جنکا پاک نام انکے دلمیں اتنی عزت رکھتا ہے تاکید و نقشوں سے بھی مزین کیا گیا ہے اور اگرچہ بادی النظر میں اسکی قیمت کسی قدر گراں معلوم ہوتی

سیرۃ حضرت فاطمۃ الزہرا

دوسرا ایڈیشن چھپکر تیار ہو گیا ہے

حضرت فاطمۃ الزہرا رضی اللہ تعالیٰ عنہا کے حالات زندگی میں ایک جامع اور مفصل کتاب ایسے دردانگیز واقعات سے پُر ہے جس کے مطالعہ سے روتے روتے ہچکی بندھ جاتی ہے بنت الرسول کے حالات ہر ایک شریف عورت کے پڑھنے کے قابل ہیں جن سے عبادت خدا۔ محبت۔ خلق۔ ایثار۔ سلیقہ۔ ہمدردی بنی نوع انسان۔ سخاوت۔ تربیت اولاد۔ خدمت والدین۔ اطاعت شوہر۔ کفایت شعاری وغیرہ کے ہزاروں مفید سبق ہماری مستورات سیکھ سکتی ہیں۔ مدینہ منورہ۔ اور مکہ معظمہ کے تفصیلی سطحی خاکے اور آپ کا شجرۂ نسب کتاب کے حسن کو دوبالا کر رہے ہیں جنت البقیع۔ مسجد بیت الحزن آپ کے مزار مقدس پر برقی روشنی کا نظارہ مشہد امام حسین جامع سیدنا حسین۔ جبل موسیٰ کا اندرونی محراب وغیرہ کئی فوٹو کی تصویریں تاریخ کیشمیر سے تیار کرا کر کتاب کے ساتھ لگا دیگئی ہیں ہندوستان کے تمام چوٹی کے شاعروں کی نظمیں اس کتاب کیلئے خاص طور سے حاصل کیگئی ہیں جس سے کتاب کی خوبی دوچند ہو گئی ہے۔ ولایتی کاغذ ولایتی طرز کی جلد جس پر مصنف کا نام سنہری حروف میں کندہ ہے حجم ۴۰۰ صفحہ قیمت مجلد ۳ روپیہ بلا جلد ۲ روپیہ

ہے لیکن یہ بالکل گرانی نہیں ہے مؤلف ممدوح کو آگی کم قیمت رکھنے کی اجازت نہیں دی۔ تاہم میری رائے میں اگر ممکن ہو تو اسکا ایک سستا ارزاں ایڈیشن بھی نکالا جائے جسمیں فوٹو اور نقشے وغیرہ نہ ہوں تاکہ غریب اور قلیل المعاش لوگ بھی اس سے مستفید ہو سکیں۔ کیونکہ کتاب کا مضمون ایسا ضروری اور سُود مند ہے کہ قیمت کی زیادتی اسکی عام نفع رسانی میں حارج نہ ہونی چاہئیے۔ دعا ہے کہ اللہ تعالیٰ اس کو حسن قبول عطا فرمائے۔ اور فاضل مؤلف کو جزائے خیر دے +

خان احمد حسین خاں صاحب بی۔ اے۔ ایم۔ آر۔ اے۔ ایس منصف درجہ اول ملتان۔ میں نے آپکی تصنیف کو سر پر رکھا اور آنکھوں سے لگایا۔ آپنے واقعی بینظیر کتاب لکھی ہے۔ یہ کتاب جس کی اسلامی دنیا کو کمال ضرورت تھی حسن ظاہری اور جمال باطنی سے منور ہے اسکو دیکھکر آنکھیں روشن ہوتی ہیں۔ اور اسکو پڑھکر دل اور دماغ شاداب اور معطر ہو جاتے ہیں میری رائے میں یہ کتاب عقیدت اور ارادت کی کا غذی خانقاہ ہے جسمیں عصمت کے کنول عفت کے جھاڑ پیے۔ ریاضت کے فانوس۔ عبادت کے جھاڑ دیے ہیں اور استقلال کے چراغ جگمگا رہے ہیں۔ یہ کتاب ہماری بہو بیٹیوں کیلئے خزینہ پند سود مند ہے اور طبقہ نسوان کیلئے ناصح مشفق ہے اور اس قابل ہے کہ جملہ مسلمان اپنی بیٹیوں کی شادی کے موقعہ پر ایک پُر تکلف غلاف میں اسے جہیز میں دیا کریں۔ اللہ پاک آپکو جزائے خیر دے اور اس کے صلہ میں مقاصد دینی و دنیوی پورے کرے

لالہ ہنس راج صاحب ایم اے سابق پرنسپل ڈی اے وی کالج لاہور اس کتاب میں جو خیالات ظاہر کئے گئے ہیں وہ نہایت پاکیزہ ہیں اور ایک اعلیٰ اخلاقی زندگی کا بیان دیتے ہیں امید ہے کہ پبلک آپکی اس کتاب سے بہت فیض اٹھائیگی

آنریبل نواب محمد ذوالفقار علی خاں صاحب سی۔ آئی۔ ای ممبر وائسرائے لجسلیٹو کونسل فاضل منیجر ایڈیٹر صاحب رسالہ صوفی نے نہایت جدت و عرقریزی سے اسکو مستند کتابوں سے انتخاب کر کے تالیف کیا ہے گویا دریا کو ایک کوزہ میں بند کرنا اسی کا نام ہے فرقہ نسوان کیلئے یہ نادر نسخہ ازحد مفید ہے اور لاجرم ان کے کتب خانہ کیواسطے باعث زیب و زینت ہے میرے خیال میں ہر ایک شریف خاتون کو اس سے مستفید ہونا چاہئیے خصوصاً ان نوجوان بچیوں کیلئے جو تحصیل علم میں کوشاں ہیں یا فارغ التحصیل ہو چکی ہیں یہ نہایت ہی مفید نسخہ ہے۔

حضرت مولانا قاری سید شاہ سلیمان صاحب قادری چشتی پھلواری شریف اس کے ہر ایک لفظ سے محبت اہلبیت اور خاندان نبوت کی محبت کا نور نمایاں ہے +

خان بہادر نواب محمد اسحٰق خان صاحب آنریری سکرٹری محمڈن کالج علیگڈھ۔ آپنے یہ کتاب لکھکر مسلمانوں کی ایک قومی خدمت ادا کی ہے۔ اور زبان اُردو پر احسان کیا ہے۔ جہاں تک مجھے معلوم ہے حضرت خاتون جنت کے حالات اس تفصیل کے ساتھ اُردو زبان کی اور کسی دوسری کتاب میں موجود نہیں۔ آپکے بعض حالات نظم میں بھی بیان کئے گئے ہیں۔ اور آپکے روضہ مقدسہ اور مختلف زیارت گاہوں کے فوٹو بھی کتاب میں شامل ہیں جن سے کتاب کی خوبی دوبالا ہو گئی ہے۔ ہر مسلمان کو یہ کتاب پڑہنی چاہئے۔ خصوصاً عورتوں کیلئے یہ کتاب بہت مفید ہے۔ کیونکہ ان کے زندگی کے طرز عمل کے واسطے ایک بہترین نمونہ موثر الفاظ میں پیش کرتی ہے یہ کتاب زنانہ مدارس کے منتظمین کی سرپرستی کے قابل ہے۔ اور بہ حیثیت مجموعی بہت خوب اور حد درجہ مفید ہے

آنریبل جسٹس مسٹر محمد شرف الدین صاحب جج ہائیکورٹ پٹنہ جتنے حالات حضرت خاتون جنت کے اس رسالہ میں جمع کئے گئے ہیں وہ مجموعی طور سے کسی ایک رسالہ میں مشکل مل سکتے ہیں۔ مصنف کی اس محنت کی جتنی داد دی جائے وہ کم ہوگی۔ میری یہ آرزو ہے کہ دیگر اہالیان بیت نبوی صلی اللہ علیہ وآلہٖ وسلم کے متعلق بھی ایسی ہی تدقیق و تحقیقات کے ساتھ حضرت مصنف اپنے دائرہ تصنیف و تالیف کو وسعت دیں +

مولوی محمد الدین صاحب ڈائرکٹر محکمہ تعلیم و جج چیفکورٹ ریاست بہاولپور علامہ ملک صاحب نے اس کتاب کی تصنیف سے مسلمانوں پر بڑا احسان کیا ہے۔ حضرت سیّدہ کے وہ قابل تکریم وجود تھیں جنکے واقعات زندگی ہر ایک مسلمان مرد اور عورت کیلئے چراغ ہدایت کا کام دیتے ہیں۔ اور اصلاح مسلمین کیلئے ایک قوی ذریعہ بن سکتے ہیں مسلمانوں کے گھروں میں فرقہ نساء میں جو خلاف شرع امور رائج ہیں۔ اُن کی اصلاح حضرت سیّدہ رضی اللہ عنہا کے پاک نمونہ کی تقلید سے بہ آسانی ہو سکتی ہے۔ اس لئے ایسی کتاب کا جو اس مقدس زندگی کے حالات کی جامع ہو ہر ایک مسلمان کے گھر میں موجود ہونا اور ہر ایک گھر کی مستورات کے مطالعہ میں آنا یا ان کے سامنے پڑھا جانا بہت مفید ہوگا۔ کتاب کی قیمت مضمون کے لحاظ سے تو بالکل ہی قابل خیال نہیں لیکن موجودہ گرانی کاغذ کے لحاظ سے بھی واجبی ہے۔ کتابت بہت صاف اور عمدہ ہے اور نقشہ جات نے کتاب کی حیثیت کو اور بھی نمایاں کر رکھا ہے۔ میں ملک صاحب کو ایسی قابل قدر تالیف پر مبارکباد دیتا ہوں اور اُن کے لئے جزائے خیر کی دعا مانگتا ہوں +

خان بہادر مولوی انعام علی صاحب بی۔ اے سشن جج حصار میں نے کتاب موسومہ سیرۃ حضرت فاطمۃ الزہرا رضی اللہ تعالیٰ عنہا۔ مولفہ مولوی محمد الدین صاحب صوفی کو پڑھا یہ اپنی قسم کی ایک نرالی کتاب ہے۔ ان شریف خاتونان اہل اسلام کیلئے حضرت صدیقہ فاطمۃ الزہرا کے اخلاق حمیدہ کا ایک عکس فوٹو ہے اس میں جو نقشہ مکہ معظمہ اور مدینہ منورہ کے اور دیگر تصاویر فوٹو کی دی ہوئی ہیں۔ ان سے یہ اور زیادہ دلچسپ ہو گئی ہے۔ کاغذ اور چھاپہ بھی عمدہ ہے اسلامی زنانہ مدارس کے لئے ایک مفید کتاب ہے +

آنریبل مسٹر جسٹس شادی لال صاحب بہادر جج پنجاب چیفکورٹ آپ کی کتاب جس میں حضرت فاطمۃ الزہرا کے سوانح حیات ہیں نہایت دلچسپ اور سبق آموز ہے۔ کتاب میں بہت سی تصاویر ہیں۔ جو واقعات مندرجہ کے سمجھنے میں بہت امداد دیتی ہیں۔ یہ کتاب اسلامی تاریخ اور لٹریچر کے شائقین کے لئے نہایت مفید ثابت ہوگی +

آنریبل سر سید شمس الہدیٰ اے صاحب ممبر اگزیکٹو کونسل گورنر صاحب بہادر بنگال۔ آپ کی یہ تصنیف ہر طرح مستحق توصیف ہے اس تصنیف سے آپ نے سلسلہ تاریخ خاتونان اہلبیت نبوی میں بہترین اضافہ فرمایا ہے قوم کو چاہئے کتاب کی قدر کرے اور لوگ آپ کی عمیق تحقیقات سے فائدہ اُٹھائیں مجھ کو پوری امید ہے کہ آپ کی محنت ہرگز رائیگاں نہیں جائے گی +

اخبار ٹربیون لاہور مورخہ ۴ر جنوری سنہ ۱۹۱۸ء ایڈیٹر صوفی مستحق مبارکباد ہے جس نے ایسی عظیم الشان خاتون کے حالات مرتب کئے۔ جو تمام دنیا کی کئی کروڑ مستورات کے لئے اخلاق کا ایک مجسم نمونہ تھیں۔ جہاں تک ہم اندازہ کر سکتے ہیں مصنف نے تمام عربی۔ فارسی اور انگریزی ذرائع کے ممکن الحصول حالات فراہم کرنے میں کوئی دقیقہ اُٹھا نہیں رکھا مصنف کی محنت اور کمال عرقریزی کا نتیجہ اس مقبول عام کتاب کی صورت میں ظاہر ہُوا ہے۔ جو عام مسلمان مردوں اور عورتوں اور دوسرے لوگوں کے لئے جنھیں ایسی تصانیف کا شوق ہے مشعل ہدایت کا کام دیتی اور باعث دلچسپی ہے۔ جو ۱۳ نقشے اور فوٹو کی تصاویر کتاب میں دی گئی ہیں اُنہوں نے کتاب کی شان کو چار چاند لگا دیئے ہیں۔ ان نقشوں اور تصاویر نے حضرت صدیقہ عرب کے حالات زندگی پر روشنی ڈالنے میں سراج منیر کا کام دیا ہے۔ مصنف نے حضرت صدیقہ عرب کی شان میں ہندوستان کے تمام چوٹی کے شاعروں سے نظمیں حاصل کی ہیں۔ کتاب کی ظاہری صورت بشکل لکھائی۔ چھپائی اچھی اور جلد نہایت اعلےٰ ہے مصنف بلاشک اپنی کوششوں میں اپنے ہم مذہبوں سے حوصلہ افزائی کا مستحق ہے جنکے لئے وہ ایسا اعلیٰ لٹریچر مہیا کر رہا ہے +

اخبار سول اینڈ ملٹری گزٹ لاہور مطبوعہ ۱۶ر جنوری سنہ ۱۹۱۸ء کتاب متعدد تصاویر اور مقامات مقدسہ کے نقشوں سے آراستہ ہے۔ یہ تمام مسلمانوں کے لئے مفید ثابت ہوگی اور اسلامی لٹریچر پر اس کتاب سے ایک قابل قدر اضافہ ہوگا +

اخبار آبزرور لاہور مطبوعہ ۲۲ر دسمبر سنہ ۱۹۱۷ء ہم دار الاشاعت صوفی پنڈی بہاؤالدین کو دو نہایت اعلےٰ درجہ کی سوانح عمریوں کی اشاعت پر مبارکباد دیتے ہیں۔ جو اُس نے حال میں شائع کی ہیں۔ ایک تو حضرت سرور کائنات صلے اللہ علیہ وآلہٖ وسلم کی لخت جگر حضرت فاطمۃ الزہرا اور دوسری اسلام کے اولین موذن حضرت بلال کی ہے۔ قومی عروج کے لئے یہ امر نہایت ضروری ہے کہ ہماری آیندہ نسلیں ان مشاہیر مرد و عورات کے حالات سے کما حقہ واقفیت حاصل کر سکیں جنہوں نے اپنی زندگیاں اسلام کے لئے وقف کر دیں اور آخرکار اسلام پر فدا ہو گئے یہ دونوں کتابیں اس حیثیت سے بہت بڑی کمی کو پورا کرتی ہیں۔ ہمیں یقین ہے کہ کوئی مسلمان خاندان اور کوئی مسلمان طالب علم بالالحاظ عورت مرد کے ان کتابوں کے بغیر نہ رہیگا یہ کتابیں نہایت آسان اور شستہ اُردو میں لکھی گئی ہیں۔ اور بہت اعلےٰ درجہ کے کاغذ پر طبع ہوئی ہیں ان کی قیمت بھی زیادہ نہیں +

ان کے علاوہ معزز اخبارات۔ ہمدم۔ نئی روشنی۔ فوجی اخبار۔ پیسہ اخبار تہذیب نسوان۔ آگرہ اخبار۔ وکیل مسلمان کلکتہ۔ صداقت۔ جمہور۔ رسالت نقاش۔ ستارہ صبح وغیرہ نے نہایت اعلےٰ ریویو لکھے جن کے اندراج کی اس مختصر اشتہار میں گنجایش نہیں۔ ناظرین دو پیسہ کا ٹکٹ بھیجکر مفصل فہرست سرٹیفکیٹ ہائے طلب فرما سکتے ہیں +

بہ توفیق حسن معشوق شاہد آفرین و فضل عزیز عشاق خاطر حزین

شاہد سخن معنی را بہ گلگونۂ الفاظ اردو چہرہ آرا عزیز دل سخنوران جادو بیان اعنی

مثنوی غنیمت اردو

معروف بہ

بہارستان ناداں

از گہر ریزی طبع نیساں بار صیرفی دار العیار مضامین نو و کہن یادگار شعرائے زمان منشی کالتا پرساد صاحب متخلص بہ ناداں

بہ مطبع نامی منشی نولکشور در لکھنؤ جلوہ گاہ طبع حرز اماں شد

بسم اللہ الرحمن الرحیم

حمد باری عز اسمہ

عزیز شاہد اہل نظر ہی
نامی از نامہاے الٰہی است ۱۲
وہی سرو روان ہی بر لب جو
سرو آزاد کہ کنایہ از شاہد است ۱۲
وہی ہر جا وہی ہر رنگ مین ہی
برون و اندرون پنہان و پیدا
وہی ہر جا وہی ہر حال مین ہی
جہان ہی وہ مکان ہی وہ نہ جا ہی
زلیخا کے لیے یوسف بن آیا
نہ خاکی ہی وجود پاک باری
کیا کونین کو اک کن سے پیدا
ہزارون شکل ہین لیکن نیا ڈھنگ
جدا اعلم اور جدا دہن اور جدا خط
بنائی خاک سے کیا صورت پاک

جدھر دیکھا وہی وہ جلوہ گر ہی
وہی قمری اسی کی بانگ کوکو
گلون مین بو ہی آتش سنگ مین ہی
وہی ہر شکل مین کر ہی ہویدا
وہی ہر دانہ و غربال مین ہی
خدا ہی اک خدا ہی اک خدا ہی
وہ لیلی آفرین مجنون کہایا
نہ بادی ہی نہ آبی ہی نہ ناری
تعالی اللہ زہے صناع یکتا
نئی صورت نیا لہجہ نیا رنگ
جدا مضمون جدا کلک اور جدا قط
اہا ہا پھر کرے ہی خاک کی خاک

وہی گلزار مین گل کے ہو پھولا
وہی نخل اور وہی ہی اہل بستان
زمین پر آسمان پر اسکو دیکھا
ثمر ہی نخل ہی گل ہی چمن ہی
نہ اسکی ابتدا نی انتہا ہی
دکھائے اسنے کیا کیا رنگ در پردہ
نہین ہی کوئی شکل اسکی مقرر
زبان اور دل ہی بس شایان کس آن
زمین پر آدمی اختر فلک پر
الگ تعلیم الگ دانش الگ طور
تعالی اللہ عجب حکمت تری ہی
عجب قدرت ہی خلاق جہان کی

وہی شاخون پہ بلبل کے ہو جھولا
وہی صرصر وہی باد بہاران
نیا دیکھا جہا پر اسکو دیکھا
وہی اک نور کیا کیا جلوہ زن ہی
سمجھ مین کچھ نہین آتا وہ کیا ہی
کہین سایہ بنا وہ اور کہین دھوپ
وہ بازیگر ہی سب صورت مین اظہر
کہو سب روح سے سبحان سبحان
گہر مین آب اور دریا مین گوہر
طبیعت اور سیرت اور دل اور
بنی مردم سے اور مردم بنی ہی
جگہ اضداد مین رکھی ہی جان کی

زبان میں نطق آنکھوں میں بصارت
یہ قدرت ہی یہ صنعت ہی یہ حکمت

اسی اک نور سے جانا خدا کو
بشر نے آپ پہچانا خدا کو

عدم سے کر چکا جب خلق پیدا
ہوا اک جلوۂ نور تجلی

چہ نوری آفتاب بام امکان
فروغ صد فلک خورشید تابان

وہی درد درون سوز نہان ہی
جگر میں آتش آتش میں دھوان ہی

چہ عشقی سوزش سودائے بلبل
چہ عشقی چاک رنگین جامۂ گل

چہ جانے آتشے پروردۂ عشق
چراغ خانہ روشن کردۂ عشق

اسی کے غم میں ہی پروانہ سوزان
اسی کے سوز میں ہی شمع گریان

یہان ہر قطرہ ہی بجوش سیلاب
نصیب رہ ہی خورشید کی تاب

بذکرش کام ناطق سلسبیلے
بیادش چشم حسرت رود نیلے

یہ درد عشق کا شمہ بیان ہی
کہ مرغ صبح خوان بسمل فغان ہی

نہیں چڑیون کا یہ غوغا چو بیچون
یہ غل ہی حجت تکرار بیچون

در و دیوار و بام و طاق و ایوان
یہ سب ہیں حیرت قدرت سے حیران

ہوا پایاب موسی بحر زخار
ہوا غرقاب فرعون جفاکار

گمان و وہم و فکر و ہوش و فرہنگ
ہمہ در دشت کنہش آہوی لنگ

زکارش بیخبر ہا علم و ادراک
زد آتش علویان غافل چو افلاک

تری حکمت میں کیا دانش بشر کو
تری صنعت میں حیرت ہی نظر کو

ید قدرت کو میں آنکھوں سے لوں چوم
اسے صناعیان کتنی ہیں معلوم

محل یہ اور ہی کچھ ہوش میں آ
ذرا کم رقص و جد و حال دکھلا

خروشیدن سے ہی ناچار بہتر
کہیں ہم ہر زبان اللہ اکبر

بہت ہم سیر کی دیر و حرم کی
ملی تصویر اپنے ہی صنم کی

تزلزل کاخ خاکی پر بپا ہی
بلا سے شمع طوفان ہوا ہی

تری توحید کی تحمید کیا ہو
تری تقدیس کی تحدید کیا ہو

بشر کا قالب خاکی بنایا
پسر جان نور دانش اسکو بخشا

یہی ہی باعث تفضیل آدم
اسی سے اسکو دیکھا جا بجا ہم

چہ نوری شعلۂ بے بود آتش
بہار بوستان آفرینش

ہویدا اسکے پرتو سے ہوا عشق
شرار انداز جانہا ہو گیا عشق

چراغ خانۂ دل آتش جان
شرار خانہ سوز عشق بازان

چہ معشوقیکہ شیدائیش جہانے
چہ شیدائی کہ بے پروائے جانے

ازان نوری کہ روشن شمع دوست
درخشان صاف پیدا شد ہمہ اوست

نکل ہی بس گیا فرہاد کا دم
نہ کیا کیا بھائی مجنون کو ہوا غم

خم مستان الفت جوش بر سر
زروے مہر ضد میخانہ مور بر

زمین عشق سے جو نخل نکلا
رہا پابند الفت سر بسودا

زسوز سینۂ گلخن فروزان
خروشان ہر سحر مرغان بستان

نظر میں نور اسی کا چھا رہا ہی
اسی کا سب جگہ دفتر کھلا ہی

نگاہ فیض سے جسپر نظر کی
یم رخسار سے اسنے گذر کی

بہار بوستان لطف احسان
کرے آتش شگفتہ برگ بستان

براہش ہیک دانش پا شکستہ
بہ بادش بازو ہم آتش نشستہ

تو ہی ہی صانع قدرت خداوند
تجھی سے ہی ملا دن میکا پیوند

نئی کرتا ہی ہر اک صنعت اظہر
بڑا صناع ہی اللہ اکبر

خبر دار ای قلم بیہوش مست ہو
یہاں بیجا طوالت گوش مست ہو

نہیں ہم میں الٰہی طاقت قال
زبان نطق ہی یاں گنگ او لال

سزاوار پرستش سب تو ہی ہی
ہوس میں لاکھ پر مطلب تو ہی ہی

سوا تیرے بہت دیکھا خدایا
نہ پایا پر نہ پایا پر نہ پایا

تمنا سے در بر آتش زبان ہی
الٰہی الامان ہی الامان ہی

زروے عجز نادان بہر حاجات
طہارت سے اٹھا دست مناجات

گریہ و زاری بدرگاہ باری در استدعائے دل محبت منزل

ابھی وا ہی در ایجاب باری
یہی ہی موقع الحاح و زاری

الٰہی دے مجھے اپنا غم عشق
سفید زخم جان ہی مرہم عشق

الٰہی اخگرِ عشق خرد سوز
بسامانِ شکیبِ جان برافروز

جمالِ نیشترِ عشق بلا زن
الٰہی کن قیامت خیز روشن

ہوا ہے آفتابی غنچۂ درد
الٰہی اب کدھر ہے آتشِ درد

الٰہی سینہ سوز صبرِ دل دے
نہ دل دے بلکہ نارِ مشتعل دے

دلے باطن شرر سیماب ظاہر
تپشہائے درونش برقِ ہر بر

دلے پروردۂ آغوشِ محشر
دلے پرسوز دردِ سوز پرور

دلے دیوانۂ گیسوے لیلےٰ
برادر خواندۂ مجنونِ شیدا

دلِ ہستی فراموش مرگ اندیش
الم مانوس محفوظِ غمِ خویش

دلے شکلِ غزالان در تکاپو
جوابِ شوخ چشمی ہاے آہو

دلے آماجگاہ تیرِ مژگان
شکارِ شوخ دیدنہاے خوبان

دلے چون لالہ باشد بسر داغ
بہارِ سینہ ہم کیفیت باغ

دلے از نالہا در کاوشِ جان
سرشکِ چشم زخم درد پنہان

دلے بیمار چشمِ خوبرویان
جگر خونین بعشقِ مشک مویان

دلے با غم زخون در رنگباری
تراوشہای زخم جان گدازی

دلے چون شمع روشن سر بسر سوز
دلے بیصبر چون پروانہ در سوز

دلے دریاے جوشش موج ہستی
حبابے خاستہ از عین ہستی

دلے رم خوردۂ آہوے تاتار
دلے جاے قرارش زلفِ دلدار

دلے برخاک گردش جاے بودن
طپیدن دوست و آرام دشمن

دلے مفتونِ ناز خوش ادایان
دلے محوِ جمالِ دلربایان

دلے سرمست چشم جام و ساقی
دلے در آرزوے ذوق باقی

دلے زخمِ قدِ تیغ کشیدہ
دلے ذوقِ شہادت چشیدہ

دلے از لفظ بر معنی خبردار
دلے در فکرتِ مطلب گرفتار

مجھے سوداے دیدار خود کر
مجھے از درد غم بیمار خود کر

مجھے کر یک نظر سے بسملِ خود
دل مجروح میں کر منزلِ خود

مجھے دے اک شرار خانہ سوزان
تعلق کا جلاؤں خان و سامان

دلے سنج بستہ دارد پیچتابے
بامید جمالِ آفتابے

الٰہی بس مرا افسردہ ہی دل
کہ آب سرد سرتا خوردہ ہی دل

کہ تشنہ محبت جوش شاید
کہ جوشش جوہرِ ذاتی نماید

دلے از عشق دریاے ہوس جوش
چہ دریا جوشش طوفان در آغوش

دلے مجروحِ تیغِ عشق خونخوار
نمک مرہم طلب زخمِ دل افگار

دلے سوداے شعار خوار و ابتر
بیابان گرد وحشت خاک بر سر

دلے افتادہ اشکِ چشم گریان
دلے برخاستہ درد جگر مان

دلے اخگر بدل آتش بجانے
سمندر طینتِ آتش مکانے

دلے بلبلے غم ماواے اندوہ
بصحرا ریگ ماہی سنگ بر کوہ

دلے سر در جنون چون بادِ صحرا
غبارِ کوچۂ عشقِ ستم زا

دلے آوارۂ صحرا چو بادے
بسوداے جنون مجنون نہادے

دلے مست نگاہ شوخ دیدن
کبابِ آتشِ فرقت چکیدن

دلے از تیر غم نخچیر زخمین
ز رویش سرزنش ناسور دیرین

دلے از بستگی چون غنچہ رنگین
چو گل سودائی و چون غنچہ خونین

دلے یک قطرہ از نیسان رحمت
سراپا غرق دریاے محبت

دلے زنگ رخِ ہستی شکستہ
مدام عشق خوبان پا بستہ

دلے سودائی شیدائی خویش
دلے کو عاشق رسوائی خویش

دلے صیدِ بتانِ قادر انداز
دلے از زخمے ز تیغ عشوہ و ناز

دلے نالان ز دست گلرخانے
دلے پرشور بلبل داستانے

دلے بر سینہ خنجر خوردۂ نیش
دلے فوارۂ خون جگر ریش

دلے از نور روشن روے خور جو
دلے از روے گلہا در پئے بو

مجھے کر ساغر الفت سے مدہوش
مجھے کر خاک سا ہستی فراموش

مجھے کر اپنی الفت کا خریدار
تپش کا سینہ میں کر گرم بازار

مجھے دے جذبۂ رنگین جمالان
بس عشقِ حقیقی آفتِ جان

مجھے دنیا سے بیگانہ بنالے
مجھے اپنا ہی دیوانہ بنالے

۲۰۰.

مجھے کر فاش رسوائی تو مدہوس
مجھے کر بیچ اب ننگ ناموس

مجھے دے روشنی چشم موسے
زبان کو شوخی برق تجلے

الٰہی دے سخنگوئی کی طاقت
الٰہی فکر رنگین کی رفاقت

مجھے وہ نکتہ باریک سوجھین
تعمق سے معانی سنج بوجھین

مرے مضمون کو کر نیرنگ افسون
مرے شعرون کو سلک دُر مکنون

مری لفظین ہون عقد نظم پروین
مرا مطلب ہو فکر سیر دیرین

سخن کر بخش نور شمس یارب
فروزان کن ز مشرق تا بمغرب

خیال شوخ اُس معنی پہ جائے
کہ دانش رستہ جسکا نہ پائے

اس افسانہ کو سحر سامری کر
یہ قصہ نسخہ جادوگری کر

ہر اک مصرع سے وہ جوش نمک ہے
کہ شور زخم دلہا تا فلک ہو

عزیز رحمت لا انتہا کر
مجھے کر شاہد مقصود در بر

الٰہی طعنہ زن کاتب ہین میرے
کہ لکھین اب کہان اعمال تیرے

الٰہی گرچہ نہین ہے حالت ابتر
تو بہر اس سے کم نا ہی بہتر

اُٹھائے خلق سے اور میری خاطر
نئی اک حشر بے تعین بپا کر

کہ فردا ہیش نیکان کرم کوش
مجھے ہوگی مدد ت یا خطا پوش

الٰہی مین خطاوار و گنہگار
کسی صورت نہین رحمت سزاوار

ز رہے فضل یا باری نظر کر
بہت رحمت ہوئی ہین اک ادھر کر

الٰہی مجھکو عصیان سے یقین ہے
مرا فرمان وہ قاہر نہ بخشے

مگر نامت شنیدم من غفورست
امید مغفرت زینم ضرورست

اگر بے بندگی بخشیگا معبود
ترا احسان تری منت ترا جود

تضرع مین یہی ہے دل کی خواہش
الٰہی دے مجھے توفیق کوشش

رہ نیکی مجھے عالم مین دکھلا
مشرف کیجیو بخشش سے فردا

نہین مایوس ہون آمرزگارا
کرے تو لالا بیشک سنگ خارا

مئے گلرنگ لا ساقی نہین غم
کہ ہے بخشندہ اپنا رب عالم

زبان پر لائین حرف توبہ کیونکر
شفیع جرم فردا ہے پیمبر

مجھے جب غیب سے الہام آیا
محمد کا زبان پر نام آیا

در نعت سرور کائنات مفخر موجودات محمد صلے اللہ علیہ وسلم

محمد شاہد مقصود عالم
عزیز حضرت معبود عالم

محمد قبلہ حاجات دارین
محمد کعبہ مقصود کونین

محمد خانہ دین شمع ایمان
امام انبیا محبوب یزدان

محمد شاہ اقلیم نبوت
محمد نائب سلطان وحدت

محمد عز آدم فخر اسلام
شفیع امت و اصلاح انجام

محمد رحمت اللہ اکبر
سر وکار رہا نے روز محشر

محمد باعث ایجاد گیتی
ستون درگہ بنیاد گیتی

جنابش منزل آرام جبرئیل
جنابش ناسخ توریت و انجیل

جنابش کان احسان معدن جود
جنابش نقد عزت گنج مقصود

جنابش مشرق مہر شفاعت
جناب پاک او ماوائے رحمت

جنابش مصدر فیض الٰہی
جنابش منبع عز و مباہی

قدش از باغ تکوین سرو یکتا
بہار گلشن دنیا و اخرے

زخش تکلیف نصب نخل ایجاد
بنا میزد ریاض رحمت آباد

لب جان بخش اعجاز مسیحا
حیات صد جہان ہے خلق عیسے

کلام معجزش جان شنیدن
جمال آفتابش نور دیدن

خرامش سایہ قامت ندیدہ
بلے تعالب زجان صورت ندیدہ

غبار پاش نور چشم خورشید
فدا را او بہار باغ امید

محمد انتخاب کائناتی
اگر نہ بخشاے مختار نجاتی

ز نامش اور رسولان گردن فراز
ز بودش میکند ہستی بخود ناز

زبان ایزد ارشاد محمد
بنائے خلق ایجاد محمد

فلک را خاک این در نور دیدہ
سجود اینجا بگردون سر کشیدہ

محمد کی صفت کیونکر بیان ہو
اگر ہر موئے تن میرا زبان ہو

محمد مقبول درگاه ایزد — قضای حق رضا جوی محمد
نه وه اک آفتاب دین کا مطلع — که دیوان نبوت کا هی مقطع

زنامش رستگاری و ز انجام — پناه است و ایمان اسلام
بس اب خاموش هو نادان خبردار — نه اک دم یان یه گویائی دم مار

بنام راندن حرفی ازین باب — درود حق بر و بر آل و اصحاب
بیا ساقی بیا خاقان رندی — بده جامی که با شاه جم پسندی

داستان در مدح شهریار فرمان روای گوالیار

مقام ذکر والی زمانست
خبردار ای قلم راه ادب سی
یه وه درگه هی ای خاطر شکسته
ستاره و سیاهی دو زبانا
جیا جی راو کیوان بارگاه هی
قبول بارگاه بی نیازی
کهون کیونکر که هی بخشش مین حاتم
دریکدانه بحر عطا هی
جهان شیر تهی وه اب عاجز بشر هین
دلیری کی یه کم ارمان نکالی
یه اک ادنی سی ادنی هی عدالت
جو حکم عدل شه کا هی نکلتا
سپه ظاهر سپه باطن کهان هین
ستم هی کسپه نالان کون هی یان
رعایا شاد هی عالم هی آباد
بسایا شهر انصاف و کرم سی
چه باغ روکش گلزار رضوان
برهمن کی خرد نی پانون پڑکی
اگر دزد حنا کچه رنگ لاوی
الٰهی جب تلک قائم جهان هی
رهی جبتک نشان اس داستان کا
کدهر هی ای علاج دردمندان

ادب هتا هی هر دم دست بسته
مثل هی جبکا کهانا اسکا گانا
فریدون حشمت و جمشید جاه هی
یه تشریف فضائل سر فراز هی
گدا اس در کا هی قارون هی کیا کم
غلط هی ابر نیسان سنجا هی
جو نا فرمان هو لاله جگر هین
که بکری شیر کی چیر ڈالی
که سگ روباه کی کرتا هی خدمت
بهت آهسته پا هی چل چلتا
شب یلدا کو روشن لعل تیهین
فغان کش سوز تنبا کو په قلیان
شکار عدل هی عنقا بیداد
که هر کوچه هی یه باغ ارم سی
په رضوان بهشت اس در کا دربان
دکهایا نام کیفیت او گهر کی
وه پر پهولا ال کا مجرم کهاوی
زمین پر سایبان آسمان هی
نهو ای شاه تیر اقبال باکا
گداؤن کی بهی سن کچه شاه ندان

نه لکهی تو دیگا هی خوبی شاه
هو دیتی کی یکدل یکزبان هو
سکندر شوکت و دارا شکوه هی
جمالش تکیسان ماه عید هی
دهش جس گهڑی نیت بچاری
مطیع حکم هین اقبال و دولت
ازو نام شجاعت ان فسیع است
جهان پر اسکی چمکی تیغ بران
پلنگان جهر تر هین پا بزنجیر
غبار غم کسی دل پر نهین هی
اگر سوزش کهین هی شمع مین هی
سعادت روی روشن سی هویدا
سکندر بخت شاه نیک توقیر
بنایا پهول باغ فسحت آباد
ارسطو فهم دیوان ریاست
ترقی خواه شاهی خاندانی
اگر هو دلربا عاشق سی منکر
یه دار السلطنت آباد رهیو
خموشی سی کر لب بند نادان
بلبل لب لامی نیا ذوق ملوح

زمان مدحت نوشیروان است
یهان ڈر ڈر کی نکلے حرف لب سی
هوی هین سال جتنی سال کی ماه
ثنا خوان شه فخر زمان هو
یه پیش رتبه اش گردون ستم هی
امید بسته راه دستش کلید هی
کری لاکهون هی کی دار نیاری
فرنگی پاسبان جاه و دولت
که رستم پیش او طفل رضیع است
نه دشمن هی هویدا کیا جان
هرن کر بیٹهی دلسی یاد نخچیر
غبار راه هی وه نه تشین هی
شکستن گر کهین هی جمع مین هی
عبادت شقه صندل سی پیدا
فلاطون سی شیر نیک تدبیر
کهون مین اسکو کسری اسکو بغداد
حساب دانش و فرد کیاست
جهان عدل و انصاف جهانی
اگر این جهان علی کری مقرر
یه سلطان و رعایا شاد رهیو
زبس نازک هی گوش بادشاهان
که بدستی مین آئی یاد ممدوح

داستان در مدح صاحب دولت و ثروت جناب منشی نول کشور صاحب

جناب منشی مشہور و معروف / انکو خلق ہر اوصاف موصوف
ازل سے نیک نامی ہو رہی ہی / ملائک باطن میں صورت میں بشر ہی
اگر مہر مروت کا ہی مطلع / تو دیوان سخاوت کا ہی مقطع
نکو صورت نکو سیرت نکو نام / نکوئی کا ہوا ہی اسپہ اتمام
سخاوت جوشش دریا دلی ہی / شجاعت زور بازوے علی ہی
کرم میں جود میں بخشش میں یکتا / روان ہی سلسبیل فیض ہر جا
عنایت اُسپہ ہی رب العلا کی / ہر اک دولت ہر اک ثروت عطا کی
ز مشرق تا بمغرب فیض عامش / درخشانست چون خورشید نامش
خرد ہی یک کہن سن رسیدہ / عام و فن غلام زر خریدہ
امیر قدردان نکتہ دانان / سر توصیف خوان گوہر فشانان
کرم کوشندۂ آسایش عام / جہان نیکی و نیکو سر انجام
ز فیضش ست او رزق شیخ و شابی / جہان زین فیض پیشہ کامیابی
چہ گویم بعد ازین طفل دبستان / بوصف نام منشی جی ہین تو خوانان
وفا و لطف و احسان ہر طرف ہی / بشر کیا ہی فرشتون پر شرف ہی
حبابے دیدہ آب در غلطان / وہی ذات بجت خوش نصیبان
وجود پاک ہی فیاض عالم / بھرا ہی اسکی رگ رگ میں ترحم
خدا ترس و خدا بین و خدا دوست / زبس کیا مغز ہی کیا مغز کیا پوست
مہذب ہی سلیب ہی مشرف / معظم ہی مکرم ہی مکلف
ترقی علم کی چاہی ہمیشہ / کیا اسواسطے چھاپہ کا پیشہ
روان ہی آج کل کیا کارخانہ / بر آیا ہیچ سے عالم کا دانہ
برا ہجر و گل یہ بوستان ہی / ہر از گل وہ ہمن امید جان ہی
گلستان بوستان کیا کشت امید / برائے عالمان گلزار جاوید
ہنر ور ہین سخنور ہین خسرو ور / ارسطو عرفی و مانی سے بہتر
فصاحت ایسی دی ہی دستکاری / اگر چاہین زر وہ ہوشیاری کیا
وحشت بوجہ شاعر منقلب ہو / دکھا دین کر کے سیدھا راستی جو
یہ مطلب اپنے ہمجنسون میں دہری / صفا کا نور کا پاکی کا گھر ہی
اودھ اخبار مہر عالم افروز / نکلتا ہی نیا خورشید سا روز
مضامین جسکے دریا سے روان ہی / ظرافت رحمت جان جہان ہی
صفا و صدق شتاب صبح النور / ہر اک سطر اسکی موج آب کوثر
گلستان جہان میں سرو آزاد / لطافت سے برآئی اسکی بنیاد
کتابین چھپتی ہین دیوان خوبی / ہوئی ہی ختم اسی جا شان خوبی
گرہ سے نقد کھو کر دل لگانا / جہان کی نفع کا سودا بڑھانا
یہ بیشک ہی اسی فیاض کا کام / جسے منظور ہی بہبودی عام
کہیں ہم فی زمانہ اہل ہمت / وجود اسکا غنیمت ہی غنیمت
رفاہ عام کا ایجاد ہی وہ / خصوصاً علم کا استاد ہی وہ
زمانے کے لیے آرام بھیجا / اسے بہر رفاہ عام بھیجا
رہے جبتک چڑھا چرخی یہ افلاک / تری کل ہر بلا سے ہو چیو پاک
گل اقبال تو گلزار بادا / نصیب دشمنانت خار بادا
بیا ساقی بیا موج شرابے / کہ زخم داد لطف ماہتابے
بدہ جامی کہ بزم دوستان است / گل فصل بہار بوستان است

داستان در سبب تالیف این نسخۂ لطیف

شبے نور جمال دل نوازان / ترا وشہاے زخم عشقبازان
شبے بر صبح صافی قہقہہ زن / چراغ ماہ در ہر کوچہ روشن
شبے از خندۂ گل آفریدہ / بہاران از بہاریش سر کشیدہ
شبے قطرات روشش موج کوثر / بدامانش شکستہ تنگ شکر
شبے فرش صبح بزم یاران / مراد خاطر امیدواران
شبے صد ماہ کنعانش در آغوش / نگار چادر مہتاب بر دوش

شب بے شک بیاض لیلة القدر
سرور نشاط و نور دل و صدر
شبے آب گہر ترشیح و تصبیح
برات انبساط و عید و تفریح

درین شب چند یاران شد فراہم
زجام عیش از خود رفتہ باہم
سوال دل زبان شادمانی
جواب جان نشاط زندگانی

درین شب داشت اندر شہد دل
طپشہای درونم رقص بسمل
چراغ جانگداز و سوز دین تھا
شکستن رنگ رو سے روز دین تھا

سر پروانہ مین سوزش بھری تھی
کسی اک شمع رو سے لو لگی تھی
نشستن ہے جگر مین درد اٹھا
نشست دل نیاز خاستن تھا

کلیجہ منہ کو آتا تھا فغان سے
نکلتے آہ کے شعلہ وہان سے
فغان سے تھی زبان آتش در آغوش
دہان آتشین سے مغز پر جوش

عجب اک درد سینہ سوز اٹھا
کباب مرغ تھے جل بھن کے احشا
چکیدن شمع آسا استخوان سے
نفس آتش زدہ تھی سوز جان سے

شکار اضطرابی صبر و آرام
دل غم دیدہ مرغ پاے در دام
قرار خاطر سیماب در بر
سپند آتش بیتابی اخگر

مری حالت پہ گریان چشم احباب
مری صورت پہ رقت جوش سیلاب
نگر مبتلا نہین ہے بار غم کا
نہین کوئی شریک آزار غم کا

مرے مشفق مرے الطاف فرما
چشیدہ لذت سردی و گرما
علاج درد جان بدنصیبان
چراغ روشن شام غریبان

شریک محنت بیگانہ و خویش
تو گوئی مرہم زخم جگر ریش
جوان بخت و جوان لیت و جوان سال
بلند اقبال و فرخ فال خوشحال

دبیر و عاقل و دانا خرد ور
کریم و دردمند و لطف گستر
رواج نیکی و رسم ضیافت
چراغ خانہ نام شرافت

جہان رحم یعنے بندہ پرور
کریم النفس یعنے نیک محضر
نگارش بستہ و خرما و بادام
چرونجی لال نامش شکر و کام

جہان مین گرچہ بس مشہور ہے وہ
ہمارے وقت کا تیمور ہے وہ
سمند فکر آتش کام خوش رنگ
ہوا راہ صفت مین اسکی پا لنگ

ہوے یون خود بدولت گرم تقریر
کہ نادان ابتدا سے تو ہے دلگیر
فغان کا تھامنا اچھا نہین ہے
بلا کا سامنا اچھا نہین ہے

نہین داغ جگر لالے کا اچھا
گرہ ہونا نہین دلے کا اچھا
بنائین شغل کا مجھکو بہانہ
کوئی بک ڈال عاشق کا فسانہ

غبار غم کسو صورت نکل جاے
بکاے بستہ غم ہو کے پگھل جاے
ہماری راے مین آتا ہے فی الحال
غنیمت مثنوی اردو مین کہہ ڈال

کہن گر ہو گئی پر تازہ ہے وہ
سرا ہے درد کی دروازہ ہے وہ
طوالت سے ملیگا اسکا چارا
بخوبی سوز دل کر آشکارا

گرا لے کھینچکر داماں غم کی
اڑا دے دھجیان جیب الم کی
ملے مضمون اردو فارسی ہو
مذاق شیر مین شکر ملی ہو

کیا ناچار کہنا انکا منظور
ہوا مین اس سے مجبور و معذور
کہا اسنے کہ اے یار خوش اسلوب
بہت بہتر بہت اچھا بہت خوب

ہوئی واجب مجھے تعمیل ارشاد
کیا فکر دقیقہ سنج کو یاد
خدا کا نام لے بیٹھا مین جمکے
کہ لطف مین تجربے فکر و قلم کے

الٰہی ہے مدد اس کام پر تو
اسے پہونچایو انجام پر تو
یہ آب رو الٰہی آج رکھنا
الٰہی دوستون مین لاج رکھنا

الٰہی خیر سے اتمام ہو جاے
الٰہی شاعرون مین نام ہو جاے
نہین گو عمدگی کا مجھکو یارا
شراب تند کرتا ہون دو بالا

وہ مے صاحب کمالون کے لیے ہے
کہ تھرا پینے والون کے لیے ہے
کدھر ہے ساقیا دے ساغر مل
کہ ہمرنگ چمن ہے یاد بلبل

سمند نشہ پر ہو گرم رفتار
وطن مین جا کے دم لے بلبل زار

نبذے از تعریف وطن بہار چمن

خیال آیا ہے مجھکو اس سخن کا
کہ ہون نغمہ سنج خوش الحان چمن کا
مقام خوش فضا و دلکش گنجے
قرین عشرت و مہجور رنجے

مقامے دلکشائے نزہت آباد
الم سے دور گوسوں غم سے آزاد

مقامی روکش گلزار فردوس
یہان ہو شوق سے رضوان زمین بوس

مقامی گلشنِ دائم بہارے
خزان سے دور صرصر سے کنارے

مقامی فرحت غم دیدۂ دہر
مقامے انتخاب قصبہ و شہر

مقامی عیش گاہ زندگانی
درِ دولت سرائے شادمانی

مقامی گنج راحت بخش ایام
مقامی بود و باش صبر و آرام

مقامی دلنشین فرحت آباد
بہار بوستانِ جان ناشاد

مقامے غیرت گلزار ہی وہ
جواب گلشن فرخار ہی وہ

مقامی صد بہار گل در آغوش
مقام جا بجای دانش خانۂ ہوش

ہر اک کوچہ ہی راہ عیش منزل
ہر یک برزن ہی کوے راحت دل

بہر کویش الم گرد غبار ست
نسیم باغ رضوان خاکسارست

غبارش سرمۂ چشم ضیاے
ز گردش گردش ہر دم صفاے

بہر شہرش چشمہ ہا در موج کوثر
زرے قطرۂ شان آب گوہر

بیاضش صبح حسن مہرویان
سوادش شام زلف مشکبویان

بہر کویش ز بوی مشک در بار
تو گوئی شیشہ ہا شکست عطار

ختن خالی شد از بادِ شمیمش
چمن غارت شد از مشکین نسیمش

شب او شب براتے روز عید است
درش قفل غم دل را کلیدست

مکان کامیابی ہر مکانے
جناب مدعا ہر آسمانے

در و دیوار از تنقیش خوش رنگ
تصور خانۂ مانی و ارژنگ

دبیران ہر یک استاد عطارد
بدانش پیشہ رستم را شمارد

خرد کا عقل کا دانش کا ہی گھر
یہ قصبہ خطۂ یونان سے بہتر

ہنرمندون کو حاصل ید طولے
نصیب کاملان ہی ید بیضا

غنی مستغنی از صد گنج قارون
گدا با عشرت شاہانہ مقرون

بظاہر قصبہ اینک کوچک خرد
نہان ہر کشور خوبی سبق برد

بسا ہی مردم مسعود سے وہ
بسا ہے عطر و عنبر عود سے وہ

سعادت آفتاب عرش مینا
مبارک ہر سحر پا بوس دیوار

پر عنقا شقاوت را رسیدہ
ز بام کاخ زاغ آسا پریدہ

جوان اقبال و دولت مین جوان ہین
یہان ہر خرد صد سالکان ہین

ارسطو سے سوا دانش مین یکتا
فلاطون سے فزون حکمت مین دانا

بخیلی کا کوئی لیتا نہین نام
دبستان مین مگر نافہم ناکام

سخاوت پیشہ ہر اہل دل ہی
خلاعت و در دولت متصل ہی

کرم کار حرم کا ہی گرم بازار
نہی کا غیر کا ہر اک خریدار

دلاور جود مین بخشش مین حاتم
بہادر جنگ مین ہمت مین رستم

یہ جا ہی مطلع انوار خوبی
یہ جا ہی پر طرب گلزار خوبی

طراوت جوش بستان لطافت
بہار چار ارکان طبیعت

لکھو ہمین شان مین استاد کے کیا
کوئی نیر کو کیا ظاہر کریگا

عبادت مین ہو مقبول سبحان
فصاحت مین بلاغت بخش سبحان

فجور و فسق سے بس پاک تر ہی
وہ دریا سے طہارت کا گہر ہی

دبیر نامور استاد علما
جنابش منزل فصحا و بلغا

چہارش متفق باہم طبیعت
طریقت سرفرع حدت حقیقت

چراغ محفلِ دین محمد
طریقت سنج آئین محمد

امام مومنین متقین ست
طریقت پیشوائے سالکین ست

ز روی مہر عرفانش عیانست
جنید وقت شبلی زمانست

الٰہی تا بہار شاخ طوبی
بود شاداب این گلزار خوبی

مطرا ہو جیو ہر سرو شمشاد
خزان سے پاک ہر آفت سے آزاد

شگفتن گل کو ہو بلبل کو آرام
بہار اسکی نشاط افزای ایام

بیا ساقی کہ شیدای شرابم
بشوق آتش افروزش کبابم

بیار آن دختر انگور خانی
کنہ از بوسۂ لب شادمانی

در بیان عشق مجازی

الا ای از شراب حرص مستی
اسیر دام روبہ سگ پرستی

الا ای بندۂ نفس ہوادار
غلام زر اسیر مہر دینار

تعجب ہی کہ یہ کیسا ترا ڈھنگ
خرد ہی عقل ہی دانش ہی فرہنگ

اٹھا ای خود بین تلاش بیخودی کر
کوئی خواہ ہو ترک بدی کر

یہ دل ہو درد الفت کا خریدار
یہ جان ہو سیف رخونکی غم کا بازار

دلی ہو جراحت قلزم خون
دلی غمگین دلی پر درد محزون

دل بیمار چشم مہوشانی
دلے دیوانۂ حسن فلانی

دلے برباد ساز ننگ ناموس
چو لالہ داغدار داغ طاؤس

دلے چون جام می در گردش جام
خراب چشم خوبان مست بادام

دلے آتش نشین عشق رخسار
سپند روی آتشناک دلدار

دلے بدنام کو رسوائے بازار
دلے ایمان فروش لعبت خریدار

دلے دیوانگی از بشرہ پیدا
برادر خواندۂ مجنون شیدا

دلے بتخانۂ سوز تب غم
علاج زخم او پر شور مرہم

دلے نام حیات از فیض تعلیل
خیال خانہ آتش در سر قندیل

دلا نائل نہین جو درد پر دل
گل بے بو ہی نامقبول ہر دل

محبت کا نہین جس سینہ پر داغ
وہ ہی یک آشیان بوم و زاغ

جو سر ہی نشۂ الفت سے خالی
پے گردش ہی وہ کاس سفالی

نہین ہی جس زبان پر نالہ کا شور
دہن مین ہی مثال زندہ در گور

نہین جو گوش سنتا صوت دلدار
لگی شامت کی گولی ہو گئی پار

مین ہیے نازنین دلبر کے صدقے
لب و چشم و زبان و سر کے صدقے

ز غم خالی مبادا ہیچ سینہ
بگو غافل صفا بہتر کہ کینہ

مبادا ہیچ دل بے عشقبازی
اگر باشد حقیقی یا مجازی

مجازی فی الحقیقت ہی بنیاد
کہ قول مولوی آمد مرا یاد

بہت ہی دیکھتا جو یا جپے داس
ڈھونڈین سے پہونچتا ہی آگ کے پاس

کدھر ہی ساقیا یہ وقت ہی اور
مجھے اک جام صہبا دے کسی طور

برآید دم نگس باطن ازین شیر
وزین زنجیر چون آواز زنجیر

سنگ آسا خوار کیون آبدیت ہی
کہ تیرا جامۂ انسانیت ہی

جناب عشق مین باری خدارا
دعا کریون بصد زاری خود آرا

کوئی دل دیجیے دیوانۂ عشق
چراغ سوختن پروانۂ عشق

دلی انجیر ریشس انداز عادت
فدای تیغ مشتاق شہادت

دلے زنجیر شوخی غزالان
کباب جذبۂ آتش جمالان

دلے از نام جام عشق مدہوش
ستیزش صد میخانہ در جوش

دلے در جستن وحشت چو آہو
بشکل باد صحرا در تکاپو

دلے در عشق یار از خود بریدہ
شہید قامت تیغ کشیدہ

دلے مہجور دانش با فراز ہوش
دلے دیوانۂ سنگے در آغوش

دلے ناسور مژگان تباہے
ز چشم زخم او دریا روانے

دلے رنجور غم با آہ ہمدم
نمک در پردۂ خواہش چو انجم

دلے از بوی گل مست گلستان
دلے غواص و جان غرق عرفان

نہین جس دل مین غم کا ولولہ ہی
وہ سینہ مین ہوا کا بلبلہ ہی

نہاین درد موثر جس جگر مین
نہین کچھ فرق اسمین اور پتھر مین

نہ جس لب پر فغان و نالہ آوے
قضا حسرت مین اسکے لب کو چاوے

نہین جو چشم ہی مشتاق دیدار
نہین کاخ دماغی کا اسے خار

قدم جو عشق مین ثابت قدم ہی
ستون یک لخت قصر دین ہی

جہان عاشقان قربان دلدار
فدائے کاکل و شیدای رخسار

وہی دل ہی جو درد آشنا ہی
سنا کچھ عاشقون نے کیا کہا ہی

مجازی راہ ہی منزل حقیقی
بغیر اسکے نہین حاصل حقیقی

بلوح اول اگر باتا نجوانی
ز قرآن درس خواندن کی توانی

ہمین نادان حقیقت سے نہین پاس
کہ ضامن ہی بیار از انجمی داس

اگر دون سر عشق کا رنگین بیان کچھ
مجازی کی سنا و ام داستان کچھ

جہانتک کہ معمور خوبی جہان ہی
جواب جنت و رشک پرستان
ہر اک جا خیل خوبان ملک دم
خزان نادیدہ ہر باغ و خیابان
مکان خوش فضا گلزار خوبی
دکاکین و رخ شکل و دو دیدم
چمن سیراب تر آب بقا سے
ہر اک گھر شرق خورشید تابان
نگاہ شوخ رم آموز آہو
کسی کے گر مقابل ایکدم ہو
سعادت جسکی پیشانی سے پیدا
نہ رکھتا تھا ولے سرمایۂ عیش
بدن نے روے پیراہن نہ دیکھا
نہ تھا صبر و قناعت کا بہانہ
شریک و دو رنج شہر خویش
کنار سرو مین بدست صلصل
ہوا ے عیش بس سر مین سمائی
کیا سیراب بحر جوش ان نے
اگر انبہ ہتھیلی پر جمایا
جو آب گوہر اس گوہر نے رد کی
گل رشک بہار باغ فردوس
جو دیکھے مصحف روے آیت خال
نصیب چشم گویائی نہین ہی
جو تھی بے سر پرستی حکم تقدیر
جما ہر زنگ سے افلاس کا زنگ

آغاز قصۂ شاہد و عزیز و تعریف پنجاب

نہین ہر کوچہ سنگدیب سے کم
طرب بخش بہار باغ رضوان
گلون سے کو بکو بازار خوبی
کہ ہی محراب ابروے خمیدہ
خیابان داغ رضوان غنچ شفضا
ہر اک جا عالم روشن چراغان
فریب سامری ہر چشم جادو
چراغ روز سے خورشید کم ہو
بلاغت نور عارض سے ہویدا
نہ سوتا تھا بزیر سایۂ عیش
گہر سان پیرہن نے تن نہ دیکھا
کہ تھا تیر قضا کا وہ نشانہ
نہ رکھتی تھی ادب سے اک قدم پیش
لیے پھر تے مین بغل بلبلین گل
بہار حسن جانان یاد آئی
بر تازہ دیا نخل کہن نے
ولیکن باغبان نے پھل نہ پایا
زمانہ نے یتیمی نامزد کی
قیامت اسکی مشتاق قدمبوس
غلط زاہد نے کی قرآن حوال
زبان مین نور بینائی نہین ہی
قلم کو پھر کہان تھی تاب تقصیر
کیا تنگی نے اگر قافیہ تنگ

سحر رشک بیاض عارض حور
حسینان گرمجوشی سرد مہری
عمارت خاص معمار قضا سے
چکان ہر ذرہ سے نور پر نور
کہون کیا خوبی خوبان دلبر
تبان کج کلہ شاہنشہ حسن
بلا کے نازنینان جفا کار
رقم ہی محبت حسن دل آرا
طہارت مین سحر سے شام پیدا
نہ عریانی تھی پردہ پوش اسکی
قمر تھا خوان مین نان شبینہ
شکستہ دل ان پاکیزہ دامان
بہار آئی گلستان جہان مین
بہم مانند وصلی شاخ باشاخ
جو آب سر بروئی جوش آیا
وہ پھل جبپر نہو آسیب صرصر
وہ کیا ہو وا نہ امید سے شاد
لبس سکا دعوی خوبی ہوا عام
بقاے خضر ایجاد قدم ہے
لب شکر شکن جبدم نظر آئین
سخن دانی کرے کیا خاک شاعر
روا یہ کب ہی اے چرخ ستم زا
مری کشش جبپہ پیر گردون

نہین پنجاب سا کوئی مکان ہی
مقام لالہ رویان و داغ بتان
شب اسکی توتیاے چشم مخمور
ہمہ دم خور جما کون سحر دوپہری
عجائب خانۂ قدرت صفا سے
تجلی گاہ خوبی غیرت طور
نشان ہر قدم آثار محشر
کوئی خورشید رو کوئی مہ حسن
ستمگر جانگداز و ہمدم آزار
کہ کوئی اک فقیر اس شہر مین تھا
عبادت کا ہمہ شب کام کرتا
کہ تھی چاک قبا آغوش اسکی
فغان سے دیگدان گرم سینہ
محبت سے بہم خط تو امان
درختون نے دیا پھل بوستان مین
نوید عشرت ہوے ہر برگ گستاخ
ہری آنکھین ہوئین ساون دکھایا
وہ میوہ جب چکھا و زہر شکر
کرے جو خرمن عمر اپنا برباد
عزیز ون نے دیا شاہد اسے نام
مسیحا اس قدم سے زندہ دم ہے
زبان کیا چیز قند آنکھین گھلی جاتی ہیں
کرے ہی عاجزی ناچار ظاہر
پڑے ہالہ مین ایسا ماہ پارہ
نہوگیون لت حاتے معصوم و آزردن

مدامش در نظر بے کینہ نانے ہلال و آفتاب آسمانے
ہلال حسن روز افزون ہی تھا وہ کہ بدر آہستہ آہستہ ہوا وہ
صباحت سے ہوا حسن جگر سوز دہم سال آفتاب عالم افروز
بخوبی بوئے گل نے پردہ پھاڑا چڑھا بس بلبلوں کے تن پہ جاڑا
ہوا خورشید سا روشن جہان مین خرابی آئی بزم عاشقان مین
دلوں مین درد کی آتش لگائی جگر جلنے مین بوئے عشق پائی
ہوا الفت کا ہر سو گرم بازار شئے نادیدہ کے دل سے خریدار
جہان وو تھے وہان تھا ذکر یوسف شکر ریز زبان تھا ذکر یوسف
زقوت شد ہوس یار شنیدن طپیدن گرد استقبال دیدن
چلے ہر سمت سے مشتاق دیدار زیارت گہ بنا وہ شہر بازار
دلونین جسر تین سبع دا سرونمین کتاب عقل و دین پنہان سرونمین
فلک کی حیلہ سازی سے قضارا کوئی خیل بھگت بازان بھی پہونچا
نظر آیا وہ طفل رشک ناہید کوئی سمجھا قمر اور کوئی خورشید
غنی تھا دولت خوبی سے دلدار ولیکن تنگدستی سے دل افگار
اسے محتاج تر پایا انھون نے زر و دینار دکھلایا انھون نے
تن گوہر پہ عریانی جدھر تھی غلط ہی چشم وہ تشریف زر تھی
سکھایا دلربائی کا بہانا ادا سے ناچنا گانا بجانا
نہ تھی کچھ حاجت تعلیم فن کی کہ خود ڈھرکی تھی رگ رگ بانکپن کی
کنیز خانہ زاد اسکی ادا تھی گلو سوز نزاکت ہا صدا تھی
بنایا استاد اپنے ہنر مین سنبھالا اس سے تا پا آب زر مین
عجب یک حسن آرایش کا تھا نور سجا ہی گر کہون نور علے نور
کف گلچین مین پہنچی جب گل تر ہوئے رونق بازار کیونکر
پھرے ہر شہر مین گاتے بجاتے قضارا آئے یکجا آتے آتے
وہ جا تھی کیا مکان عشقبازان مقام دلکشا سے جانگدازان
در و دیوار تھی بوئے وفا ریز لبون پر نالہ و یارب شرر خیز
کلام ساکنان مضمون پر درد لب گرم فغان و آہ دل سرد
حرارت ہے دل لب پر نمودار نئے تبخالۂ دندان شرربار
مرض الفت کا ہر شہرہ سے پیدا پری کا سایہ چہرہ سے ہویدا
کوئی مجنون کوئی فرہاد صورت کوئی غمگین کوئی ناشاد صورت
پریشانی عیان ہر موئے تن سے جگر سوز یہین شمع انجمن سے
کسی روزن سے وہ دل نکلتا کسی دیدہ سے آب تر ابلتا
کدھر ہی ساقی غارتگر ہوش نوید مقدم دلبر لگی گوش

رسیدن بھگت بازان در شہر عزیز و واقف شدن عزیز از آمدن شاہد

وہ دساغ مجھے اے فتنہ ایجاد سناؤن قصۂ حسن پریزاد
شبے دود چراغ خانۂ عشق شبے سوز دل پروانۂ عشق
شبے جوہر نمائے سرمۂ طور شبے چشم غزالان دودۂ نور
وہ شب تھی یا کہ خال روئے شامت وہ شب تھی مردم عین قیامت
شبے باجان مجنون وحشت افزا یہ شب غیرت وہ گیسوئے لیلے
شبے ظلمات آب زندگانی شبے شامت شبے شام جوانی
شبے شوخی چشم آہوئے چین شبے آشفتگی زلف مشکین
یہ شب تھی موجد بیتابی دل سحر تھی جسکا نام ہی مرغ بسمل
اسی شب چند یاران رگ شمع بہم مانند ہوش یکجا ہوئے جمع
جلیس بزم رنگین طرب ناک پری رنج و تعب سے فکر سے پاک
بہار گلشن باغ جوانی مذاق کام لطف زندگانی
نمک ریز جراحتہا حرمان طراوت بخش نخل گلشن جان
می ناب و کباب و جام ساقی جو تھا باقی ہوس کا نام باقی
چلا دور شراب ارغوان رنگ ہوئی زنگ غم اروان سے شفق رنگ
کسی کا نذر قصیدن ہوا دل کوئی تیغ نگہ سے صاف بسمل
کوئی مست ادائے ناز مطرب کوئی دیوانۂ آواز مطرب

صراحی و قدح در دست ساقی | قدح کیا لیتی تھے خود دست ساقی
نیا جوش طرب ہر راگ مین تھا | فلک بھی نگیاش اس بھاگ مین تھا
عجب ہنگامہ عشرت فزا تھا | تماشا خود تماشائی بنا تھا
گذر واں سینہ پر داغ کیا پاے | حبابی پر پانوں سے اطلس ملی جاے
جگر سوزی تھی شمع انجمن مین | سر محفل لگائی آگ تن مین
قریب علویان محفل بنی تھی | نشاط افزاے آجاج دل بنی تھی
خوشی کا کیا سماں اس شب بندھا تھا | طرب اور دل کا سر سے سر ملا تھا
نظر با نور کردہ نذر دیدن | سخن با جان دم جسم شنیدن
نزاکت را تمسخر زندہ فرما | تکلم معجز آموزِ مسیحا
شکر خندہ شکر ریز شکر قند | مذاقِ کام جان آرزومند
سوال نکتہ سنجان معانی | جواب نسخۂ جادو بیانی
طبیعت آزمائی کا نیا ڈھنگ | چڑھا روے سخن پر رنگ پر رنگ
نئی ہر وقت تھی شیرین بیانی | نئی باتین نئے قصے کہانی
گل شاداب رخسار کہ و مہ | خوشی کے چہچہے عشرت کے قہقہ
چراغ انجمن اک نوجوان تھا | پر پروانہ سوز نہان تھا
پریشان ورق سان پاے بستہ | کتاب عشق شیرازہ شکستہ
چراغ و گل سے بے پروانہ تھا وہ | حریف بلبل و پروانہ تھا وہ
برہنہ پائے خارِ محبت | بغل پروردہ آزار محبت
شباہت نور عین دلفروزی | بلاغت آفتاب نیم روزی
کمان کج ادائی تیر قامت | جوان شور برپاے قیامت
امیر نجبت ور ابن امیرے | ولیعہد پدر راعنے وزیرے
مہ روشن ستارون مین سرفراز | ہمین پور خلافت پایۂ ناز
انیسِ خلوتِ بیتابی خویش | رفیق صحبتِ دردِ جگر ریش
جو تھے پروانہ وار عشقبازی | بنے محفل کی شمع جانگدازی
کسی نے گیسوے لیلے کیا یاد | کسی نے خوابِ یوسف کی دی داد

دہان شیشہ سے ساغر مین کیا تھا | عرق سا حسن خوبان پہ بہا تھا
زبانون پر سرود دلنوازی | نگاہون مین ادائے عشقبازی
فراغت ہا شریک جلسۂ خاص | المہا شوق سے پامال رقاص
نشان ستگی ہمدوم تھا وان | حنائی تھی غضب سے بیڑۂ پان
ہمہ ساز و طرب شایستہ وجود | شئے ممنوع و نابایستہ نابود
جو سازندہ کی طبلے پر پڑی تال | رخ توبہ طمانچہ سے ہوا لال
جو گرتی تھی مے گلگون چھلک سے | ٹپکتی تھی شفق سرخ فلک سے
نگاہان نور چشم طور ہو سے | تبسم خندۂ برق تجلے
تبسم ہنستے ہنستے لے گیا دل | کیا ابرو نے کار تیغ قاتل
نگاہ نشہ مستان صف انداز | اشارت روح بخش قالب ناز
مسیحائی یہ تھی نکتہ سرائی | کہ جان تازہ گویائی نے پائی
جو گفتن سے ہوے سرخوش شنیدن | ہوا دیدن کو شوق آرمیدن
نئے مضمون کا طرز داستان تھا | جو گل تھا ایک بلبل تر زبان تھا
کسی غم کو نہ دی تھی راہ جی کی | اڑاتے تھے بہم ہوئین خوشی کی
نگین خاتم الفت تھا انجام | عزیز اسکا ہوا نقشِ جگر نام
بدل داغ محبت لالہ صورت | سراز جوش وفا تبخالہ صورت
طریق عاشقی مین گرم رفتار | کلام دردمند سوز گفتار
تمیز و عقل کا گنج خداداد | کمال علم و فن مین نادر استاد
جبین روشن مہ چرخ بلندی | سعادت حسن روے ارجمندی
کشادہ دست تنگی جہان سے | شگفتہ وقت تر گلزار جان سے
نگین خاتم فرمانروائی | جلیس دست راس بادشاہی
جو تھے ارباب صحبت ہاے بدنام | شریک بزم دلسوزی سرانجام
ہر اک گرم کلام ترفہ تر تھا | لطیفہ ہاے درونی کا اثر تھا
نشہ الفت کی تھی حسب برین تر لطف | وہ باتے تھے بیان نو کی تکلیف
کوئی تھا ذکر شیرین مین شکر خا | کوئی حسن بدیع حجت افزا

غرض شاخ سخن پر ہے غم و رنج ہر اک مانند بلبل تھا نوا سنج
بباد آوردہ نقد جوانی بسر کردہ بہ محنت زندگانی
حریف بلبل مہجور گلشن گرفتار قفس گیسو نشیمن
مریض عشق حسن نازنینان علیل درد غمہائے حسینان
گل چیدہ محبت کے چمن مین سراسر سوز شمع عشق انجمن مین
شرار آرزو جنکے دہن سے سراسر جل اٹھے خار و خس سے
نہین مرغوب ارباب معانی گذشت کہنہ کی تازہ بیانی
پھر آوارہ جب شمع ہوتی ہے گل گل پژمردہ جو ہے پائے بلبل
نشستن کی ابھی حسرت نکالون ابھی جسم سخن مین جان ڈالون
وہ یوسف شاہد رنگین ادا ہے یہ شہرا مرد زخود کنعان بنا ہے
ہر اک جن مین ہے استاد زمانہ ہر اک ہے قصہ یاد زمانہ
وہ رقص انکا ہے رشک رقص طاؤس بنے انشو خیال یا کہ طاؤس
خمار آگین جام عشوہ ناز نگاہ مست تمام انکا بھگت باز
گئے طوطی سخن جان فصاحت گئے آئینہ تصویر حیرت
گئے برتخت خوبی پادشاہی گئے درجامہ صورت گدائی
گہے ہندی گہے رومی و فرنگی گہے شنگولی و گاہے فرنگی
گہے صد سالہ پیر ریش بررو گہے سادہ رخ معشوق خوش خو
گہے مانند طوطی چرب گفتار گہے سرو خرامان ثمر دار
دکھاتے ہین ہر اک دم جلوہ نو فروغ آفتاب ماہ پرتو
کہون کیا خوبیان کیا کیا بھری ہین ملک ہین حور ہیں رشک پری ہین
دو ابرو طعنہ بر قوس فلک زن ز مژگان پنجہ بانو خورشید افگن
لب قند بہ شکر مغز حلاوت دو ولسے در دیبائے محبت
وہ دندان پہ کیا مسی جمائی ستارون پر ہے بدلی کی چڑھائی
زبان کیا طوطی شکر شکن ہے مسیحا گر سخن پر حرف زن ہے
رنگیلی چھب لگاتا ہے گلو سے شکست شیشہ پر بادہ وہ ہے

کہ یک کس شعلہ آتش زبانی کباب آتش سوز نہانی
محبت زادہ پر جوش الفت کرم پروردہ آغوش الفت
حرارت خوردہ آہ شرر ریز دل افگار تب درد بلاخیز
خدنگ ناز کا آماج تھا وہ پئے شاہین غم دراج تھا وہ
جو کہتا تھا زبان شعلہ زن سے جلے جاتے جگر سوز سخن سے
وہ بول اٹھا سر بزم دلارا یہ کب تک شور بدلطفی رہیگا
ملین گر لاکھ افسانہ اہل تمیز نہو کا دلربا روے زن پیر
اگر دیکھون مثال شمع خاموش سناؤن داستان شعلہ گوش
کہان کا یوسف اور کیسی زلیخا یہان وارد ہے اک رشک مسیحا
ہوا ہے وارد شہر آج کے دن گروہ شعبدہ بازان کم سن
کھڑے ہون جب پئے رقص طرب ناک سنجاوین آسمان کو بوزنہ وار
وہ آواز انکی ہے جادو کا منتر مجسم راگنی ہوتی ہے حاضر
دکھاتے ہین ہر اک عشق نیا رنگ فلک ہوتا ہے جنکو دیکھکر دنگ
گئے شکل پری آسیب دلہا گہے دیوانہ جان تماشا
گئے طفل و گئے بالغ گئے پیر گہے زن گاہ مرد نیک تدبیر
گئے ان الغ گاہے جو ترشال گہے بادست نگاہے با پر و بال
گہے غنچیا گر بزم دل آرا گہے زہرہ جمال محفل آرا
حسین دلفریب گلعذار عروس شہر نگین پردہ دار
نمونہ دست قدرت کا ہے ہر ایک گل تر باغ ندرت کا ہے ہر ایک
خصوصا ہے جو انمین ویری چہر جہان فتنہ آشوب بندہ شہر
کرشمہ جوہر شمشیر ابرو اشارت موجد رمہائے آہو
بدن ہے گل گلاب اسکا عرق ریز دہن ہے غنچہ عارض گل ورق ہے
نہ رنگ پان مسی مالیدہ لب پر شفق ہے چرخ نیلی پر سراسر
بنا ہے چشمہ کوثر اگر کام زبان ہے صورت حوت شکر کام
وہ نازک ہے صراحی دار گردن کہ جسکے سامنے مینا ہے آہن

سنا کانون جو لطف صافی گوش | اڑا رنگ سحر کا طائر ہوش
نہین ہی سینہ گر آئینۂ صاف | حجاب آئینہ ہی سینۂ صاف

شکم کیا صنعت دست قضا ہی | کہ مادر قصۂ حلوا نیا ہی
یہ کیا فکر رسا کی ہی رسائی | اگر کو چست تر ڈھونڈھا نہ پائی

بہت دانش نے سر مارا کیے تو | ہوا پیدا نہ اک نکتہ سر مو
جلال رخ سے شاہ حسن کہیے | وہ کاکل ہی کہ ماہ حسن کہیے

سنا تھا یوسف حسن آفریدہ | شنیدہ کے بود مانند دیدہ
وہ شوخی ہی نگاہ تیغ زن مین | خجل ہی نرگس شہلا چمن مین

بہ پیش عارض رنگین شفق ناک | لباس رنگ گل رعنا کرے چاک
نگاہ غارت ایمان ہی رہزن | کہ لوٹا نقد دانش روز روشن

بلا خیز قیامت طرز رفتار | حیات خضر ہی تعبیر گفتار
نگاہ شوخ مست ساغر ناز | کماندارے کہ ترکش تھا در انداز

جو چمکے تیغ نگہ برق دربر | بہے ہر سو یم خون جوش یکسر
متاع صبر و نقد آرمیدن | نیاز یک نظر ز دیدہ دیدن

اگر گلشن مین ہو وہ زینت گل | گل ریحان ہو خار چشم بلبل
تصور ہی نظر کی صورت حال | نزاکت ہی کہ عارض ہو گئے لال

دو ابرو دو ہلال عید امید | دو عارض در بغل صد تاب خورشید
دو زلف یار دوش جان لیلے | بلائے قیس کا فسونش نہ پیدا

پریشان ہا زہر صد خرمن گل | گرہ انداز جان زلف سنبل
یہانتک کہ چکا جب غارت ہوش | رہا آئینہ حیرت سا خاموش

یہ افسون حسن گھڑی تھا پردۂ گوش | بنا تھا پردۂ گوش آتش آغوش
کہے کیا داستان حسن دلبر | فسون عشق پھونکا ہر کو دل پر

نہ پروانون نے کھویا ہاتھ سے دل | بنی سوز درون شمع محفل
یہ کیا دم مین ہوا افسوس افسوس | گلون پر بیٹھتے بیٹھے پڑ گئی اوس

ہوئے برہم یکایک محفل دل | تڑپ اٹھے دل ارباب محفل
لہون کیا حالت بزم الم زا | شنیدہ گوش کا آنکھون پہ گذرا

نہ رنگ آسمانی آسمان تھا | ہوا ہر سو روش دل کا دھوان تھا
جو بھڑکی نار عشق شعلۂ جان | بنی محفل نئی بزم چراغان

خصوصاً وہ عزیز در بلا جان | عزیز خاطر عاشق فراجان
گلا گھونٹا پڑا تھا مرغ بسمل | طپان پہلو بہ پہلو صورت دل

طپش اسکی نہ تھی سیماب سے کم | نیا پہلو بدلتا تھا ہر اک دم
فسونکار زخمی تیر شنیدہ | قتیل تیغ ابروے ندیدہ

خودی سے وہ ہوئے صحرا رمیدہ | بیابان در بیابان غم کشیدہ
سنا گیا قصۂ حسن پریرو | پری کا ہوگیا سایہ کہے تو

بسان خواب شیرین داستان تھی | ہوئی وا چشم پھر جنبت کمان تھی
کباب عشق حسن آتش آغوش | چکان تھا زخم سینہ نمک جوش

غشی طاری ہوئی دل پر گرا چت | کنار بیخودی مین سو گیا مست
اندھیرا چھا گیا نور نظر پر | غضب کا آسمان ٹوٹا جگر پر

بمست جام حسن ساقی خویش | خراب باغ عشق پریوش
کدھر ہو ساقی خورشید سیما | کہ تیرے شہرہ نے فتنہ اٹھایا

داستان در عام شدن غوغاے شاہد و رفتن محتسب بر قوم بھگت بازان

وہ دے اکبار اخگر پارہ ساغر | اٹھے ہر گوشہ سے غوغاے محشر

جہان پر پت ہی پیل سیہ مست | وہان ہی کیا شمار شور بیست

نہیں رکھتا ہی تاب نیش کاری | مگر تو خانۂ گردم مین آنکلی
سلامت چاہیے دریا کنارے | وہ احمق ہی جو بے فن غوطہ مارے

جو لائے شیر غران سے سر جنگ | بنے حلوا ہے بے دود آہو لنگ
لگانا کار بے مکان مین تن | دبانا ہی تہ سنگ اپنا دامن

یہ کوئی عشق آفت خیز جا ہی | ارے گمراہ دیوانہ ہوا ہی
یہان ہی مشتعل وہ شعلہ ہر دم | جلی جاتی ہی چشم نیر اعظم

ہوا ہے اوج ہی باران انگر
دکھائے جلوہ کیا بال کبوتر

کہ پروانہ ہی آتشپارہ برق
فروغ مہر داغ سینۂ شرق

بنا کب دوست اور کس سے بنی ہی
بس اس کا فرخ نادیدنی ہی

یہ دانہ اور ہی دور آہوے لنگ
یہ دام مکر پھیلا ہی بفرسنگ

حدیث غم یہ وعظ و پند ہوگی
سماز آہ میں دم بند ہوگی

دل لعب بت کا دیوانہ بنیگا
عبادت گاہ بتخانہ بنیگا

سنا آیا ہی اک قوم بھگت باز
بغل میں جنکے تیغ عشوہ و ناز

انھوں میں ایک ہی شمشیر قامت
نگاہ تیز سے شور قیامت

بپا کی ہی غنیمت روز روشن
کمر بستہ بغارت مار جوشن

کسی کو تیر مژگان سے کیا ڈھیر
کسی پر چل گئی ابرو کی شمشیر

جلا اسباب ہوش عقل و ہمت
ہوئی ویران سرا صبر و طاقت

چلا ازبہر تنبیہ و تہدید
ہوا اوستم مشتاق تشدید

گروہ پاکبازان خیل در خیل
چلے جوشان خروشان صورت سیل

کسی بھولے سے یاد آئی نہ جانون
ابلتا ہی ہر اک رگ سے مرا خون

اگر اُس چشم مست سے یاد سلامت
رہے ایمن اجل سے تا قیامت

یہ بزم کامرانی فرحت اندوز
زسامان طرب ہنگامہ افروز

پراگندہ ہوئی خاطر حزن سے
خزان میں جس طرح بلبل چمن سے

چراغ شرع نے کی سربلندی
جلایا ساز درگس خود پسندی

قبا کی پارہ پارہ جامۂ تار
بنی ہشوار از تار سنبل تار

نہ دک رو تھا اپنا با دل زار
صراحی ہچکیاں لیتی تھی ہر بار

نہ تاب شور لائی چشم بیمار
ہوا وہ فتنۂ خوابیدہ بیدار

ادھر دیکھا اُدھر دیکھا غضب سے
بھر اٹھا دائرہ شور و شغب سے

برآیا گھر سے جیسے دل سے ارمان
دلیر شوخ چشم آفت جان

عجب جوبن غضب میں آنکھ ڈوبی
بنا مریخ رو وہ ماہ خوبی

ہوئیں پتھرا گئی چشم جفا کار
رہا حیرت سے ہر جا نقش دیوار

یہ وہ ماتم زدہ ہی بزم برہم
گداز جان شمع چشم پرنم

خزان پروردہ یہ گلزار کیسے
زبان شعلہ نوک خار کیسے

فغان کا کاروان بانگ جرس ہے
کہ رہ پس ماندگان شوارش ہے

بتون سے شیخ جی پرہیز بہتر
وگرنہ سنگ در بر خاک بر سر

نہ پھر پیش نظر قرآن ایمان
رہیگی آئنہ تصویر جانان

جو بھڑکی عام نار شور شاہد
ہوا روشن چراغ گوش زاہد

لیے ہیں خنجر و تیر و کمانیں
غنیمانہ مسلح ہر طرح ہیں

سر مردم یہ وہ بدعت مچائی
کہ ہر جانب دُہائی ہی دُہائی

کسی کا جوہر ایمان لیا چھین
کسی کا لیلیا نقد دل و دین

اُجاڑا خانۂ آباد ایمان
مٹا نام و نشان ننگ انسان

گھٹا دین شریعت اور بڑھا کفر
چراغ اسلام کے گھر کا ہوا کفر

ہوا حق شکستہ پر زور رفتن
بپائے خویشتن در گور رفتن

ارے یارو یہ کیسا ماجرا ہی
کہاں اسکو لیے جاتی قضا ہی

قضا چنگل سے گر چھوٹ آئی تا خیر
زغیرت کے گرے رخ جانب غیر

اضافت مقلوب ۱۲ — ای قضا ۱۲

بھگت بازان خیل فتنہ پیشہ
نہ در دل خار در خاطر نہ ریشہ

جو وہ وحشی نگہ دیکھا انھوں نے
کیا رم مثل غزال آسا انھوں نے

بلا کے خوف سے دم کر گئے سب
رہا وہ خواب نوشین میں شکر لب

رباب چنگ و دف خنجر سے توڑا
قدح پتھر سے خم ٹھوکر سے توڑا

ہوئی وہ بزم برہم دم زدن میں
خزان نے ابتری ڈالی چمن میں

بھری تھی جوش غم سے چشم ساغر
پڑا تھا خم بط گشتہ جدا سر

نہ مست خواب خوش مخمور آنکھیں
شراب ارغوان سے چور آنکھیں

نہ پروانے نہ ساز فرحت اندوز
چراغ کشتہ تھے بزم دل افروز

نگار چابک بے شرم بیباک
بلا بر پا بیک چشم غضبناک

ادا سے محتسب کو جب دکھائی
نگاہ خانہ سوز پارسائی

قرار و صبر نے کی عرض رخصت
سنا تاب و تواں نے عزم رحلت

جنون نے آ بجایا کوس شادی
دکھایا دل نے بسمل کا تماشا
جگر نے فاش کی بوے کبابی
دماغ ہوش نے چکر سا کھایا
طبیب عشق کو شربت سزاوار
مشاہد ہوا
کہا گل ہو چراغ چشم روشن
تجھے پایا مراد دل سے کیا کام
نثار جام چشم مست صہبا
یہ دل ہو جوشش خون محبت
غشی سے گر پڑا از خود فراموش
ہوا مست شراب عشق دلدار
پیا کیا ساغر میخانہ عشق
ہے آنکھوں سے رواں تجھ اشک خوناب
نہ کیون بھڑکے بھبھوکا عشق کا ہی
یہ حسن پر ملاحت کا مچا شور
لگی امید سا اسکو بلایا
نہ تاب روے آتشناک لایا
یہ کیا ایمان ہوا ای لعنت کے مارے
پر فتوے نے لے قتل تو ہی
میں اب ہوں معنی دین سے خبردار
یہ سنیے حضرت اکنون معنی نون
نہ ڈال اب ہر گھڑی آتش میں روغن
ستم اتنا نکر سر پر برادر
جو تو اک چشم دیکھے وہ مہ نو
قدح پینے جو میں میخانہ بیٹھا

مبارک زہد و تقوی نے دعا دی
سحاب چشم امنڈی بے تحاشا
بنایا بیخودی نے خود شرابی
سر وحشت سر سودا سمایا
ہوا آنکھوں سے روشن درد بیمار
شرار بے کلی ہے دل کی دشمن
تجھے دیکھا نہ کامل سے کیا کام
متاع دین و نقد زہد و تقوی
یہ سر جو لائق تیغ شہادت
بت بے پیر کے سجدہ میں بیہوش
نہ تاب خاستن نے پاے رفتار
ہوا رند آپ ہی پیمانہ عشق
نہ تاب عشق سے دل ہو گیا آب
بشر کیا خاک ہی پتھر پسیجے
نمک بر زخم کا ہر سو ہوا شور
ہنسا یاد کر لعنت سے ولایا
گیا تھا پاک جامہ خاک لایا
دل و دین ہندوے گیسو پہ وارے
مگر افسوس پاس آبرو ہے
نہ ڈال اسکا ہی دال دین یار
نماز و روزہ کا عادی نہیں ہوں
کہ خاکستر نشین ہوں سوختہ تن
یہی ہے گردش چرخ ستمگر
الم سے جن ہلال آسمان ہو
خرد سے ہوش سے بیگانہ بیٹھا

خرد نے مژدہ فرقت سنایا
غضب کی وہ ادا جیون بلا کی
غشی سے گر پڑا آشفتہ خاطر
ہوا وہ ماہی بے آب بیتاب
کہا نور نظر صاحب سلامت
ہوس کچھ اور تھی ثمرہ ملا اور
کہاں کا شور و شر کیسا سر خواب
اگر لوں سہو سے بھی توبہ کا نام
تری دیکھی نگاہ ناوک تیر
لگی جو یار کی ٹھوکر سر دست
جگر پر گرمی آہ شرر زن
نہ پاس دین رہا نے ضبط ایمان
کبھی آہ و فغان کرتا تھا بیدل
غضب کی ہے یہ تقوے سوز اخگر
فغان لائی خبر قاضی نے پائی
کہ اس خورشید رو سے آئینہ ظرف
بہار دین لٹائی ہاے افسوس
مسلمان ہو کے بت کو سر جھکائے
کہا دل دادہ نے اے ناصح دین
ملا ہے اب یہاں تک یاس سے مطلب
مجھے کیا تو یہ سمجھا ہے نادان
اثر کیا ہو اگر تو لاکھ سمجھاے
نہیں لغزش جبیں ٹلتا کہیں ہے
پڑی ہے جب سے اس رخسار پر آنکھ
تجھے تقوی کا دعوی ہے جو زاہد

حیا نے خانہ حرمت لٹایا
نگاہ شوخ نے آفت بپا کی
جھکے زلف پریشاں جیون قدم
طپاں سوز دروں سے شکل سیماب
کدھر کو گردش عین عنایت
ہوا تھی اور سر میں گل کھلا اور
پلنگ فتنہ و رہی آہوے لنگ
گرو دن میں سے دو صد بار ناکام
قرار آہو ہوا آرام نخچیر
مثال شیشہ صہبا گر مست
شرار بر طپش دل سینہ گلخن
بنا اسلام کا دشمن مسلمان
تڑپتا تھا کبھی مانند بسمل
جلے ہیں مرغ دانش کے یہاں پر
کہ لٹوائی متاع پارسائی
دریغا بہ گیا تو صورت برف
تری آزادگی پر اب پڑی اوس
وہ کافر بندۂ شیطاں کہاے
نہ پوچھو اب ہمارا رسم و آئین
نہیں دل سے گئی ہے یاد یارب
ملامت سے نہیں ہونگا پشیمان
نہ سمجھے جب کوئی کیا خاک سمجھاے
قضا سے جنگ کی طاقت نہیں ہے
چراغ نور ہی روشن گہر آنکھ
یہ سب باطل پڑیگا پیش شاہد

بچشم غور جو قاضی نے دیکھا
بلا انگیزی شاہد بیان کی
پدر کے اوج کا وہ ماہ منزل
صدائے شوق تھی پر چشس رہنا
حقیقت کیا سنی دل ہو گیا خون
ہنسا شب بے کلی سے غنچۂ راز
وہ افسانہ ہوا خنجر جگر کو
چلی کیا غیب سے باد بہاری
اجازت دی کہا ای شحنۂ دہر
چلا وہ دشمن خون و سر خویش
چراغان چون کواکب حلقہ بر در
سر خ بت پر عجب دیکھا تماشا
ہوا آخر وہ شیرین لب خبردار
ڈرا فتنہ سے ہیبت سے ہوا آب
سر شوخی ز سر بیرون نہادہ
دیا بس لطف سا تقریر کو طول
خدا را رحم دیوان حکومت
نہیں کچھ چاہیے خاطر حزین کو
ہوئی گرچہ بہت سی حیلہ جوئی
بجیب گل زد آخر خار چنگل
چو عصیت حسن ہر جانب اٹھا شور
قیامت از ملک پروانگی برد
فسون تھا یہ تو حسن یگانہ
اٹھا پیش نظر سے پردۂ شرم
شرر افروخت روے بر تحمل

بر نگ زلف پیچان ہے الجھتا
حقیقت محتسب کی داستان کی
رہا پہلو مین حیران صورت دل
حیا کہتی تھی بس خاموش رہنا
وہ راہ چشم وا سے بہہ گیا خون
سحر دیکھی گلون کی چاک شلوار
وہ قصہ ہو گیا جادو سحر کو
بنے لالہ جگر کے زخم کاری
ابھی جا کر اٹھا لا فتنۂ شہر
دوان صرصر سے آگے اک قدم بیش
فروغ دیدہ صد خورشید در بر
زیارتگہ وہ بتخانہ بنا تھا
کہ زنبورون نے مار نیش آزار
روان کی ہر مژہ سے موج خوناب
چو اشک خویش بر خاک اوفتادہ
نہ بخشی ایک نے تاثیر معقول
دل آزاری نہیں شایان حکومت
سلامت سے پھرین اپنے وطن کو
شرارت سے ہوا راضی نہ کوئی
شر انداز برگ صبر بلبل
اٹھا لائے پری کو دیو شہ زور
بدیوان مایۂ دیوانگی برد
وہ دیوان خانہ تھا دیوانہ خانہ
قیامت ہو گیا ہنگامۂ شرم
بروے خرمن صبر و تحمل

کیا آگاہ جا کر حاکم شہر
کہا اتنا کہ شو ہو گذری شکایت
نہ تاب گفتن ہیجا زبان مین
(ائے حرف لفظ ہیجا ۱۲)
سنی کیا سوزش حسن پریرو
کھلا تھا طرفہ تر گل نیم شب گل
سنا زخمی سے تھا جس تیر کا نام
ہوس دیدار کی دل مین بڑھی پھر
کیا جب شکوہ بس چون دو چیرا سے
گروہ سرکشان شوخ دیدہ
در شاہد کو مدعیون نے گھیرا
مکان یکسر چراغ طور دیکھا
جو چمکی برق تیغ چشم کی باڑ
نہ دیکھا تھا یہ ہنگامہ نظر سے
اڑا رنگ رخ روشن قمر داغ
بہت پھینکے نیاز عجز کے تیر
پڑا ہر ایک کے پا مثل کاکل
غریب بے وطن ہم بالیقین ہین
رقیبون نے کیا رشوت سے پیوند
فریب حیلہ سے فتنہ رہا دور
کشان لایا گروہ آفت جان
ازان صہبا کہ عالم شد سیہ مست
دکھائی وہ نگہ مستانہ عشق
جگر مین ہو گیا وہ سوز موجود
وہ خنجر چشم کا جوہر فشان تھا
یکایک جلوۂ رخسار انور

کہ اک پیدا ہوئی ہی آفت دہر
پریشان ہو گئی زلف حمایت
(غیرہ ۱۲)
تھا تھا خرد پایانہ تان مین
کباب پھر کا جراحت پر کیے تو
اٹھا صبح ہر طرف سے شور بلبل
کیے صد ہا شکار آہوے آرام
شراب شوق آتش پر چڑھی پھر
غضب گذرا شنیدن پر بلا سے
چلا مثل بلا آفت رسیدہ
کیا گرد قمر ہالے نے ڈیرا
زمین کو آسمان نورد دیکھا
نظر نے پردۂ مژگان کیا آڑ
نگارو نے کہ جیسے ابر بر سے
اڑا ہوش و خرد چون ز کمان زاغ
ہوا لیکن نہ کوئی ایک نخچیر
کہ ناحق ہی طبیعت پیچ سنبل
سنا فرہین نہ بلے شر نہیں ہین
کہ لقمہ سے دہان سگ ہے بند
کہ دیگر شعلہ بھڑکانا تھا منظور
پریشان حال کی زلف پریشان
بحمد اللہ کہ آن در شیشہ بند ست
کہ دیوان بن گیا دیوانۂ عشق
کچہری ہو گئی اک گنبد دود
کہ ہر جانب سے شور الامان تھا
قیامت گر گیا برپا دلون پر

کوئی کہتا تھا آتش مین جلا مین / کوئی کہتا تھا ساعت مین جلا مین
فغان آتشین لب پر قدم تھی / لپیٹ سر مین شرر زیر قدم تھی
کہا قاضی نے کر حکم فلک سیر / بلا یہ شہر سے نکلے کہا خیر
عزیز تلخ کام از زندگانی / گرفتار بلائے ناگہانی
طپان مانند ماہی درد دل سے / زبان پر خار آہ مشتعل سے
کہا اسکو پیام عشق دیگر / ابھی دنبالہ کر اسپ صبا پر
سنا کیا طرفہ قصہ حسن رو کا / فسون عشق میرے دلپہ پھونکا
ابھی اس جام سے بیخود پڑا تھا / کہ فتنہ نے دوبارہ سر اٹھایا
وہ کل شب خواب مین دلبر کو دیکھا / سحر پیش نظر محشر کو دیکھا
نکلنے مرغ دل نے پر تڑپ کر / قفس مین تنگ نے پہلو ہی مین جی
مجھے تھا شستہ اپنی آبرو سے / گرہ کھولی نہ نالہ نے گلو سے
فغان محتاج ایمائے سخن بود / زبان زنجیر در پائے سخن بود
کدھر ہی اے مسیحائے زمان آؤ / یہ جان جاتی ہے اے جان جہان آؤ
بہار حسن ہے اے رشک شمشاد / بنا شہر آکے باغ نزہت آباد
کرے ملا جو بحث بیت ابرو / کرون پیچیدہ چون مصراع گیسو
پھر آخر نصیب عاشق زار / کیا رخ جانب شہر دل افگار
خرامان کیا نسیم آسا صنم تھا / تماشا پایبوس ہر قدم تھا
زبان حرف گیران بے سخن ماند / کلام عیب در قید دہن ماند

جگر تھے ہمکنار گرم آہن / طپش تھی خاک پر ہم بستر تن
سنا سلطان نے ہی خار نگہ جان / جواب شوخی چشم غزالان
غرض اسکو جو خار از پا نکالا / بلا کو سر سے درد سر سا ٹالا
ہوا واقف کہ جان عاشقان نے / نکالا شہر سے حکم قضا نے
جو تھا اک ہمنشین یار دمساز / شریک حالت بد واقف راز
کہ امشب میرے دل پر آ دل آرا / تمہارا آفتاب حسن چمکا
دل و جان سے فدا آروے انور / لگی ہی سینہ مین وہ سوز اخگر
تجھے دیکھا بردیوان سر جام / شنیدن کو دیا دیدن نے انعام
جنون نے سر اٹھایا تھا سر شام / جگر کو سنگ طفلی سے لیا تھام
مچلنے پر تھا طفل اشک پرجوش / کہ پھیلا دی ہین غیرت نے آغوش
ہوئی شرم پدر پتھر بلا کا / رکا اک خار سے دامن صبا کا
اب اگر شہر دل آباد کیجے / الم کے ہاتھ سے آزاد کیجے
جو ہو درکار شان بادشاہی / یہ دل حاضر ہے کر فرمانروائی
جلائے پھر جو قاضی شمع تقریر / بنے تیغ تحکم اسکی گلگیر
جو پیغام عزیز اسکے لگا گوش / قلم کو بازگشتی نے دیا جوش
وہ آیا جسطرح آمد نون کی / یہان تقدیر کی نیند آنکھ چونکی
خبر در خانہ ہا شد ہر کہ بودش / عزیز جانان مہمان نمودش
بیا ساقی کہ دارد چرخ محسوس / بشوق مقدم کس قصد طاؤس
بدہ جامی کہ چون در ہوش آیم / تماشائے پری روی نمایم
شب دیگر بہار زندگانی / چراغ افروز بزم دوستانی

آمدن شاہد حسب طلب عزیز و گرمی ہنگامۂ رقص و شیفتہ شدن عزیز براو

شبے نور چراغ روز روشن / سراپا چادر مہتاب بر تن
بیاض چہرۂ صبح امیدی / پے زخم جگر مرہم سپیدی
نہان از دیدۂ کوتاہ بینان / حسود عیب جوئے نکتہ چینان
دہ محفل حسین ساز وصل کے ساز / بنی امید گاہ جلوۂ ناز
صفا قربان محفل گھومتی تھی / لب فرش مکلف چومتی تھی

شب فراش بزم انتظاری / عروس صبح صادق در کناری
موصوفہ اے شب ۱۲
عزیز جان شیرین در غم اندازی / بلا افتادۂ عشق بلا سازی
ای سامان ۱۲
چو حسن شاہدان بزمی بیاراست / مکلف تر ز اسبابے کہ در خواست
مقام جلوہ گاہ شوق دیدار / مکان انتظار مقدم یار
ز زینت تھی تماشائے عجب تھا / نمائش گاہ اسباب طرب تھا

جلیس بزم ہمنفسان ہمدم
مہیا کردہ عشرت تھا سر انجام
نگہ تھی فرش راہ رہزن دل
بشوق یار ہر دم از رہ جوش
طپان تھا دل کہ گل سینہ سے جاؤن
سوار توسن باد بہاری
پھرک اُٹھی نگاہ خیر خواہان
صدا ابر کمان گوشہ مین لگا تھا
جو دیکھا ساقی غارتگر ہوش
ہوئی تاب و توان جست طلبگار
کہ دیگر ہو گیا سایہ پری کا
کہ آیا ماہروے غیرت حور
در آیا شمع ایوان تمنا
سواری گشت تد سبوس آفتابے
نکلے گز خارہا وارد فراغے
زونہ آتش اگر آب گہر شد
جمال لو فروزان آفتابے
سواد خال چشم آشنائی
دو رخسارش گل گلزار خوبی
زمین بوس آفتاب از تاب ابرو
جہان در دور چشم اوست آباد
چہ گویم زان میان ہلم زہیچ ہیچ
غنائی بستہ شوخی بوس دشت
بہار مجہول ۱۲
سیہ خال رخ شعلہ صفاتش
دلان مانند سوے بوجو آن گل

انکھون مین وہ قمر با خیل انجم
کمش غارت بہ چشمے دادہ پیغام
شنیدن بر صدا آیا ئے قاتل
اُمنڈ آتا تھا دل دریاد آغوش
جہان وہ نازنین ہے ڈھونڈھا لامکان
بغل پروردۂ صد بیقراری
چراغان ہو گئین ساری نگاہان
کوئی کھٹکا ہوا دل جو یکایک اُٹھا
ہوئی خم سے شراب شوق پر جوش
ہوا صحبت سے اُسکے صبر بیزار
چو طفل خفتہ دل بس جو یکایک اُٹھا
چراغ خانۂ نور سے علے نور
تمنا سے جہان جان تمنا
قضا در دست خود دارد رکابے
زر و لیش لالہ را بر سینہ داغے
بدخشان را ز لعلش خون جگر شد
کہ چون نخچ حسن سیف تو گرد آبے
بیاض چہرہ صبح دلکشائی
بہار گلشن دیدار خوبی
ہلال عید شد محراب ابرو
اگر دشتہا جہان خانہ برباد
کہ سوزش یک جہان بود ہیچ
کہ خون کشتگان آلودہ آتش
سپند چشم بد بر روے آتش
کرم پروردہ آغوش سنبل

دل افسردہ حباب آسا شکستہ
بصد دل شائق دیدار جانان
نگہ ہر سو جمال یار جویان
نفس کہتا تھا تازہ دم سے آ دل
ای از دم امید ۱۲
کہ یک خوشخبر فرخندہ آثار
نگاہون مین کھپا نور نظر سا
سُنائی آمد ایام آمد
کہ در جلوہ در آمد قامت یار
چلے از بہر استقبال گلرو
نہ بھولا تھا وہ تا تک خواب دیدہ شب
نہ تا حال سرود عاشقانہ
در آیا شاہد فرخندہ دیدار
در آیا فتنۂ محشر در آغوش
بت تاراج دین کفر ایمان
پریزادے جمالش شعلہ طور
ز داغ سیب زنخش سیب خوبان
بر آید قدش سرو ست آزاد
قد رعنا خجل پروردۂ ناز
نظر ہم شوخی بیتابے دل
قضا را نیز بند مژگان لصید تیر
خلق در دام گیسو پا بزنجیر
نماند کس بدست جز عشاق خونناب
صفات سایۂ آن سرو قامت
بروے آتشین ہا و نظر ہا
ہوسہا کشتۂ تیر تغافل

دل غمدیدہ خاطر شکستہ
چو نرگس با ہزاران چشم نگران
نظر ہر سمت مثل باد پویان
مسیحا دم کی خوشخبری سنا دُو
بہار دامن از گلزار دیدار
چھلاوہ بن گیا اور آگے آیا
دیا اشتاق کو پیغام آمد
بپیانہ بیخودی کر دش خبردار
قرار و ہوش از خود رفتہ او
جو بیداری مین دیکھی تھی پری شب
بر آمد از سرت یگانہ
امید بستہ جان دل افگار
نگار آفت جان غارت ہوش
ز روے حسن آسیب پرستان
غبار پاے او گلگونہ حور
ہمی بیند مدام آسیب دندان
چہ طوبے کز زمین حسن سر داد
خرام او نگاہان را صف انداز
نگاہش تشنۂ خون تیغ قاتل
حیا را شوخی او کردہ نخچیر
چمن ممنون ہر موے گرہ گیر
قدم بیرون نیفتاد از رہ ناز
حیات خفتگان تا قیامت
کباب سوختہ جان و جگرہا
تمنا صید استغنا تساہل

تماشائی

تماشائی جمال باغ فردوس
بہار بوستان باغ فردوس
بت پروردۂ ناز جفا کوش
گل صد زینت گلشن در آغوش

لطافت خار رنگین دامن گل
نزاکت اخگر پیراہن گل
زروئے چشم سوز فکر عالی
سراپا پروانہا شمع خیالی

ادا ہر دم قدمبوس خرام است
خرام کبک پائیش حرام است
ستم ریز شرارت ہر رگ تن
نزاکت ہر برگ گل نیشتر زن

ز نقش پائش شوخیہا بلا جوش
بلای شور صد محشر در آغوش
بجا لایا ادب سے جھک کے تسلیم
الف پھر بن گیا وہ حلقۂ جیم

سلامت کو لگا عاشق ستانے
مبارک مقدم جان جہانے
اٹھے تعظیم کو بیتاب یکبار
ہوس سینہ سے دل سے شوق دیدار

وہ بیٹھا بزم میں کیا فتنہ اٹھا
زمین پر چرخ سے خورشید اترا
زیارت کو ہوئیں جمع جو روانہ
نگاہوں نے نہ دیکھا روئے خانہ

فروزاں ہو گئی شمع انجمن مین
یکایک لگ گئی آتش چمن مین
ادھر چشم پر نظر پردہ حیا کا
نگاہوں پر ادھر عالم بلا کا

نصیب لب ادھر لطف تبسم
ادھر ہونٹوں پہ سوز آگیں تب غم
ادھر جوش مئی مخمور دیدن
کباب آسا ادھر دل چکیدن

ادھر لب خوش کلامی نے ہلائے
ادھر نالوں نے نقارے بجائے
ادھر حسن دل آرا گرم بازار
ادھر سودا بصد شورش خریدار

ادھر فانوس مین شمع دل افروز
ادھر پروانہ بیتاب و دل سوز
نظر نے بر قدم باندھا ادھر تار
ادھر رشتہ ہوئی آہ شرربار

ادھر جوہر نما تیغ اشارہ
ادھر خون جگر نے جوش مارا
ادھر رخسار در جوش اناالشرق
دل عشاق ادھر جولانگہ برق

ادھر گیسوے مشکیں دام بردوش
ادھر دل مرغ مشتاق ہوس جوش
ہوا وہ شمع رو جو محفل آرا
دل پروانگان سے شور اٹھا

کہ یہ چشم تمنا خانۂ دل
تماشا گاہ رقص شوق محفل
ہوس ناک در امید ہین باز
امید جلوۂ پروردۂ ناز

جو گل ای لالہ رو خاموش کب تک
عنادل پر خروش و جوش کب تک
یہ سنکر شعلہ رو اٹھا تڑپ کر
لگے جھڑنے سر دامن سے اخگر

ہوا وہ شعلہ رقصاں انجمن مین
جلی بلبل لگی آتش چمن مین
نہایت گرم ہوتی شعلہ بر سر
ہر ایک عضو اسکا خورشید در بر

زبان ہا سوز آتش دوش با دوش
گلو چون شیشۂ مئی پر ز جوش
ادا کو کیا اٹھا دست ستمگر
عجب ہی سرو نے دی شاخ ثمر

غضب رقص پر پروے ہوا پر
شرر جھڑتے تھے رگ رگ سے ز آہ
میں اسکا کیا کہوں شوخی کا عالم
بنا تھا آپ ہی شوخی مجسم

جو دی تندی سے ٹھوکر بڑھ کے آگے
قیامت کے نصیب خفتہ جاگے
وہ مہ اختر سا کیا گردش میں آیا
کہ چرخ نیلگوں نے چرخ کھایا

اٹھاتا تھا قدم وہ جس روش پر
تماشا تھا بروے فتنہ محشر
رخ روشن سے جب گھونگٹ اٹھایا
قمر نے ابر میں چہرہ چھپایا

نزاکت سے بتانے جب لگا بھاؤ
تو جنبش دل کا ارزاں ہو بھاؤ
جو شاخ گل لگا جس دم جھکانے
کمر خود تھام لی باد صبا نے

لٹیں چھوٹی ہوئی بر روے روشن
یہ کہتی تھیں کہ کالو نمیں چھپا مین
اٹھالی زلف عارض سے جو ناگاہ
شب تاریک سے روشن ہوا ماہ

اگر اس مانگ سے موتی جو بارے
فلک سے نیم شب کے ترے ستارے
نشستن فتنہ را تعظیم جویان
سماداں باقیامت عید گویان

کبھی گھوما چو زیر جامۂ در دست
کبھی جھوما برنگ شاخ گل مست
شرر سا کبھی کرتا ہوا جست
جہاں پر جھاڑتا تھا اہل دل دست

جو کی گھونگٹ سے نگہ لطف آمیز
گرے مستانہ بیخود زاہد و پرہیز
جو دی ٹھوکر قدم سے ہو کے سرور
گرے ساقی ہوے مینا دل چور

بھی انسے مئی خونناب باہر
رہا جوش محبت باقی اندر
مغنی جس ترنم کو اٹھاتا
ادا سے اسکے آخر زندہ ہی آتا

دل عشاق پہونچے شکل گھنگرو
کناری اسکے دامن مین لگی تھی
ہمین عرق زرد سے آفتابے
بسا رنگین وہ بزم دلکشا تھی
ہوئی خنجر نگاہ فتنہ انداز
درد انش پہ دی دستک حسن نے
ابلنا جوشش دل نے طور بدلا
برآئی دل سے فریاد غضب جوش
تو در ناز و نیاز گلعذاران
تو و نکہت کشیدہ تیغ قاتل
تو وہ رو سے تو روشن آفتابے
بیا بنشین ہمین برگ ہوس کن
بیا بنشین کہ حسنت فتنہ انگیخت
بیا بنشین کہ آہم بیقراری
بیا آئینۂ پہلوے من شو
بیا کن رخنہ در بتخانۂ دل
بیا پیوند آغوشش دریدہ
بیا اے مرہم دلہاے خستہ
یہ سینہ ہے مقام درد و سوز
نہ رہ اس قوم مین اے رشک لالہ
میان چاک بتک ماہ کنعان
ز غمہا چون ہلال چرخ کاہند
انھون کو اپنے مال و زر سے ہے کام
تجھی سے ہے انھونکا گرم بازار
نشستن گاہ چشم منتظر ہو

پئے پابوس پیش مانند گیسو
کہ آتش صحن گلشن مین لگی تھی
ہرے بیخودان افشان گلابے
خجل تھی مشتری زہرہ فدا تھی
ہوے ارباب محفل کشتۂ ناز
اٹھا شور مبارک بیخودی سے
طریقہ چشم نے کچھ اور بدلا
کہ اے تاراج صبر و غارت ہوش
مین اندر کار ہاے دل فگاران
ہمہ بر خاک بال مرغ بسمل
ہمہ تابم چو یخ آب حبابے
قیامت شد بیا اے فتنہ بس کن
کباب آسا نمک بر زخم دل ریخت
ہوس کو در سینہ ام شد عشق کاری
طراوت بخش آب روے سمن شو
کہ سوزش آب خونم ریخت در گل
سر و در سینہ ہاے غم کشیدہ
امید بستۂ خاطر شکستہ
یہ دل ہے برق بار آتش افروز
نہین ہے خوب گرد ماہ ہالہ
رہے ہے ظلمت مین کبتک آب حیوان
چو کوکب تن بمحنت رو براہند
تجھے رسوائی و تہمت ہے انعام
وگر نہ ہین متاع ناخریدار
جواب آتش تیز نظر ہو

جو سینہ سخت آہن سے کڑی تھی
وہ اک پلکے مین جھاڑ انور پر نور
یہ تھی طبلے مزیرے مین حکایت
یہ نقشہ تھا پری چہرہ کا سم پر
کہون کیا جو عزیز جان پہ گذرا
نشستن نے نیاز انو دکھایا
گیا ہوش اور خرد نے ساتھ چھوڑا
تو در رقص تماشائی قیامت
تو در خسارہ تو فصل بہاران
تو وہ بہ چہرۂ روشن نقابے
تو در رقصی و در رحمت جہانے
بیا بنشین کہ از عشقت اثر شد
بیا بنشین کہ صبرم شد بغارت
بیا بنشین کہ ہر موئیت تلاش است
بیا جانان کہ شوقت میزند نیش
بیا دلدار من آرام جان باش
بیا اے نور چشم آرزویم
ترا تیر نظر گذرا جگر پر
شرارے کیست در سینہ ندانم
گل تر جب ہوا ہم صحبت خار
نہ رہ اب درمیان خیل گمراہ
دلون پر کہ غم داغ زر سے
تجھے کرتے ہین خوار آوارۂ دہر
جو مین پاؤن تجھے اے سرو رعنا
کرو مین گوہر شہوار ہر سود

یہ نرمی تھی کہ وہ پانون پڑی تھی
اڑا رنگ جمال شعلۂ طور
قیامت ہے قیامت ہے قیامت
کہ آنکھین لگ گئین حیرت مین ملکر
نشانہ ہو گیا تیر بلا کا
قدم برخاستن نے خود گڑایا
گریبان تک جنونکا ہاتھ پہونچا
ہمن و بیتابی سیماب حالت
ہمن و فریاد من شور ہزاران
ہمن و ماریکی حرمان حجابے
ہمن اندر دید و دل فریاد خوانے
ز چشمت کار خنجر بر جگر شد
بلا گردان روے پر بہارت
بیا بنشین کہ عشقت جان خراب است
ندارد طاقتی بیچارہ زین بیش
بلا بر غم نشاط جاودان باش
نثار روے پاکت آبرویم
کوئی دم کا ہے مہمان غریب
کہ میسوزد چو خس برگ زبانم
نفس ہے خار جان بلبل زار
بگردش چون فلک ہر روز و ہر ماہ
ہوس والے اسی شہر ہونگے گھر سے
دکھاتے ہین نئی بستی نیا شہر
گلستان مین چھپاؤن بوے گل سا
نثار حسن رخسار زر اندود

بلا گردان لعل آتش افشان
جگر خون کردہ یاقوت بدخشان

نسیم گلشن لطف و کرم ہو
بہار خانۂ ویران قدم ہو

نہو عاشق ہین کیا باعث کرامات
نہو کیون جسکو دل چاہے ملاقات

حیا مانع ہی گو ظاہر مین در اصل
نہان معشوق بھی ہین تب طالب وصل

چہ خوش متوجہ بلبل ہوا گل
بنفشہ نے نکالا پیچ سنبل

پچھوڑا کو وصل پرہان نی نہین سے
زبان لی تھام شرم دلنشین نے

بت سنگین جگر شفقت پہ آیا
بہا کہسار غم جب سنگ پگھلا

قبول ساقیا گر دعوت افتاد
چہ کار از شرمہا با وصل کشاد

کریگا چاکری اقبال میرا
رہیگا دست نگران مال میرا

وہ مضمون شوق تھی فریاد بلبل
کہ پھاڑے پیرہن بیتابی گل

یہ کیا معنی کہ عشق فتنہ ایجاد
تہ بھکانے حسینان پریزاد

کسیکو جام صہبا نے کیا اثر
کسیکو کہنا سُننا کر گیا اثر

ملی ایجاب سے دعوت کو تعظیم
ہوئی تقدیم ہم آغوش تسلیم

حیا گشتہ نگہ را بار گردن
زبان آئینہ گردش آئے روشن

ولی زد مہر خاموشی دہن را
زبان پردہ شدہ روئے سخن را

شدہ دل از آتش شوقش کباب
شرابے دہ کہ رنگین غرق بیدام

کھلا جب وقت صبح نخل نورس
گل داغ سپہر سینہ اطلس

عزیز خنجر بسمل بسینہ
جفائے سنگ و دیدہ آبگینہ

داستان آمدن شاہد بخانۂ عزیز و مشتاق شدن عزیز بوصال او

گرفتار کمند زلف جانان
بلا افتادہ کہ غم یار پیچان

زدرد دل ہمی نالید پیچان
بنفریاد و فغان مرغ سحر خوان

پڑا تھا بلبل بسمل سر خاک
کیا تھا پیرہن مانند گل چاک

شکست دل عیان از رنگ بر رو
پریشانی گواہ عشق گیسو

سنبھالون یا خدا ہی یہ غضب کیا
طپیدن کیون دل ہی سینہ مین سبب کیا

یہ ناوک کس کمان سے ہی سنبھالون
کہ سینہ ہوگیا فوارۂ خون

سنبھالون یہ شراب ناب کیسی
کہ کی حالت مری سیماب کی سی

سنبھالو نہین کہانسے یہ اُٹھا درد
کہ دل بیتاب ہے اور رنگ رو زرد

یہ کہتا تھا کہ وہ فرخندہ فرجام
شرر ریز متاع صبر و آرام

در آیا چست و چابک صورت ہوش
لباس سُرخ تر چون گل در آغوش

وہ پہنا کیا لباس لالہ گونی
مہ خوبی بہ امر تیغ خونی

نہ قاتل نے لباس سرخ پہنا
کہ خون عاشقان گردن سے گذرا

قد شمشاد در پوشاک زرافشان
زمرد ہوگیا یاقوت رخشان

پہ شکین زلف بر رخسار گلفام
شفق پر گویا ہے غلیۂ شام

لباس از سوزن خورشتہ مہر محبت
لباس از خون حسد گلزار آغشت

جگر افروز داغ سینۂ شرق
سپند روئے آتش پارۂ برق

درون سوز اشتغال آموز شعل
طپیدن بسمل بیتابی دل

چو گندم گرم خاکستر نشین تھا
قرار اُسکو کسی پہلو نہین تھا

دل ناشاد سے کہتا تھا رورو
نہ پاتا تھا جو وہ ہمدم کسیکو

کہ روشن ہین چراغان استخوان مین
سنبھالون کسنے ڈالی آگ جان مین

کہ تن سے سیل خون بسمل پہ گذرا
سنبھالون کون خنجر دل پہ گذرا

کہ برگ صبر دل یکسر جلا یا
سنبھالون جلوۂ رخسار کیا تھا

کہ دل خون ہوگیا اور جلگیا خون
سنبھالون کیسی یہ تپ آتش افزون

شرر رسیدا ہوئی برق طپش سے
محبت جوش تاثیر کشش سے

کہ نخل طور خون پروردہ تھا وہ
نہ آتش جامہ در بر کردہ تھا وہ

شفق مین ہوگیا گل پھول کر ماہ
کھون ہمرنگ تن کیا پیرہن واہ

تماشا ہے تماشا ہے تماشا
شراب سرخ مین غوطہ ہی مینا

گل نرگس ہوئی چشم تماشا
وہ نخل نور تھا قدرت کا بوٹا

کہ تھا اسپند چشم بد سمندر
وہ تھا در بر لباس شعلہ در بر

برآورد از دل غمخانہ فریاد
عزیز سر پریشان کا فریاد

کہ اے در جہان عاشق خستہ انگیز
برخم معنی از صورت نمک ریز

ترا نخچیر ہون مین رم نکر تو
تعجب ہے نہ ہے صیاد آہو

مقام رحم ہے اے فتنہ ایجاد
ستم ہے آہ ہے فریاد بیداد

سر مسکین پہ کرتا ہے ستم غم
ترحم اے جفا گستر ترحم

کسی دم راحت جان حزین ہو
شاید تلخی کام انگبین ہو

ہوا جو دور مین چشم کرم سے
ستم غم سے خرابی ہے ستم سے

ترے بن مونس اوقات فریاد
فغان ہے آہ ہے افسوس بیداد

ترے بن ہین رفیق حال ایجان
جنون و وحشت و اندوہ حرمان

ترے بن مہربان کوئی نہین ہے
شریک درد جان کوئی نہین ہے

ترے بن ہے قرار و صبر کسکو
نہین ہین وہ بشر آرام جسکو

جہان رحم و شفقت آ کرم کر
جو تیر آرام ہو اُس سے نہ رم کر

فغان و آہ بیدل جو لگی گوش
دل بیدرد مین قدرت ہوئی جوش

بنا اثر ترحم سے جفا کار
قبول التماس عاشق زار

زبان کیسی دہن کیا چیز کیا لب
برآیا گوشۂ ابرو سے مطلب

خم محراب فتح الباب دیکھا
اشارہ بمقصد نایاب دیکھا

رقیب مشمر آزار ہمراہ
غم ہالہ سے داغ سینۂ ماہ

بلائے درد خارہاے الفت
وجود او سرشت گرد کلفت

خبیث باطنش بصورت رو
غبار پاے شیطان غازۂ او

جو نسبت مین کوئی صورت نہ دیکھی
شب تاریک آئی مجھسے شاکی

دہن زخمش لعاب حسرت آگین
اضافت مقلوبی ای زخم دہن اا
فرو میر بخیت چون ماسور درین

دو دیدہ روزن دیوار شامت
دو عارض مردم چشم قیامت

سواد نامۂ روے شتر لب
بیاض نامۂ او در بر شب

سرش مشتاق شمشیر بریدن
دلش آماج تیر غم کشیدن

چو نیش عقربش معنی خمیدہ
جو چشم او کسے دیگر ندیدہ

چنین سر کہ تلخی در آغوشش
جبین گفتم خرد گفتہ کہ خاموش

سر گورش اگر نشنیدہ ام تنگ
عجب رو دیدہ ام زاق پر شکن سنگ

نہ رخسارش شرار آب دیدہ
نہ ابرو داس و جیب و دوش و دیدہ

کلام گرم را گلخن دہانش
کباب سوختہ برگ زبانش

تنم لرزد ازین اندیشہ ہر بار
کہ آرد چون قیامت تاب بیدار

چنین عفریت بہتر زندہ در گور
نخیز دہم بر و در حشر پر شور

چنین انسان کہ باشد غم مجسم
خدا کیش جا کند قعر جہنم

ہوا وہ واقف اسرار نہان سے
تڑپ اٹھا شرر آسا فغان سے

نہ دو تو نہین محبت کی ہوئی لاگ
کہ تلوون سے لگی اُس دیو کے آگ

کہا اُسنے غضب سے ہین یہ کیا ہے
بلا ہے فتنہ ہے کیا ماجرا ہے

عجب آفت ہے تو چل دور ہو دور
بنا بیٹھے بٹھالے کو نہ رنجور

تجھے کیا حالت ابتر دکھائے
جو اپنی جان سے جاتا ہو وہ جائے

سر بسمل تڑپنا سود کیا ہے
تکلف سے یہان بہبود کیا ہے

ارے نادان مشوش کیون کھڑا ہے
شریک حال غم کوئی ہوا ہے

نظر سے دور مانند نظر ہو
کسی کے غم سے تجھکو کیا خبر ہو

نہ دیکھا نازنین نے کوئی چارہ
نظر سے گر گیا آخر کنارہ

ادھر رخصت ہوا دلبر ادھر ہوش
ہوا امواج بحر اشک خونجوش

جگر پہلو مین دل سینہ مین تھا جو
بہا چشم روان سے آب ہو ہو

نہ غمگین خاطر افسردہ پڑا تھا
کہے تو قالب مردہ پڑا تھا

بیا ساقی بدہ رنگین شرابے
رقیب سوختہ دل شد کبابے

بیا ساقی کہ با من ساخت آن یار
شرابے دہ کہ بگریزم ز اغیار

نقب یکجا کن ابر بیس فنا امید
شب در بر ریاض صبح امید

داستان در بیان آمیختن شاہد با عزیز و باز آمدن از قوم خود

نہ آمدش دل شاہد ہمی برد
اگر مبلغ از چشم فتنہ آورد

سبھے اسباب خفتن شکر مہ کے
اگر جاگے نصیب آرا نگہ کے

زمین نے چرخ پر ڈھونڈھا تفوق
بیاض صبح صادق بستر صاف
ہوا ہم بستر شادی پلنگ پوش
ردائے نور کی صافی جو پھیلی
کوئی اسکا اسیر عشق رخسار
نہ ماہ برج خوبی آفتابے
زروئے حسن روئے ماہ منزل
بمقابلہ ۱۲ مرتبہ ۱۲
دل مرغ اسیر دام گیسو
بیک جلوہ غنیم کشور دل
ظفر از تیغ نازش دل شکستن
نگین خاتمش یکتائے حسن
کسی بیدست کو اسیر نظر تھی
گدا کو شاہ سے تھی چشم امید
ہوئی کیا آشنائی روئے جانان
کشیدن نام آہ مرغ بسمل
زسوز دل گداز استخوانش
شہ و برق برخ آتش نہادی
غرض دو نوع وہ جوش آب و آتش
دیا پھر آب الفت کے شجر مین
فسانہ عشق کا کانون جو گذرا
وہ غمگین ہی مرا محتاج دیدار
ادھر ہنگامۂ رود و غنا ہے
ادھر ہی رقص شور محشر آثار
ادھر یک غمزہ زن دیدہ دیدن
ادھر ہی شاہد عشرت در آغوش

پلنگ نخچیر سان تھا زخمی شوق
جواب چادر مہتاب شفاف
کہ آئے شاہد مقصد در آغوش
دکھائی چادر مہتاب میلی
ہوا سوز دروں سے گرم گفتار
جمیل بے نظیر لاجوابے
جہان ہے اسکے دبر سینۂ دل
شکار کشتہ شمشیر ابرو
بہ فوج غمزہ با غارتگر دل
سر آئے زلف مشکین پا بستن
مسلم نام او آرائی حسن
کسے تو برق دل بر جلوہ گر تھی
ہوس تھی ذرہ بیکس کی خورشید
نظر تھی اک جواب صد چراغان
طپیدن ہمکنار طائر دل
کباب آسا چکیدن بر جانش
گدا و خرمن دل خاک بادی
بہت باہم رہے سیماب آتش
یہ پھل آیا کہ درد اٹھا جگر مین
غرض خستہ خاطر یاد آیا
نظر ہی ہر طرف جو یار رخسار
ادھر ہر دم بلا کا سامنا ہے
ادھر آہ و فغان کا گرم بازار
ادھر صد صورت بسمل طپیدن
ادھر ہی ہر نفس ہم قضا جوش

مہ خورشید گل تکیے بنے تھے
یہ چاہے تھا بطرز بالین موزون
گل تکالین طرح او تجوش خندان
بہار بوستان آرائش گل
کہ تھا اک نازنین بدر کمالی
شہ اقلیم حسن محفل آرا
بہ تخت دلربائی جلوہ آرا
بہ ملک شاہان و دل فرمانروائے
قلم سر با بمحشر جلوہ گاہش
بگنج غارتش جز نقد دل نے
جہان دلبری زیر نگینش
بجو سیل عشق کا تھا دل مین بس جو
جگر سوز دروں سے گلخن افروز
جو قید سینہ مین مرغ حزین تھا
دل آتش زدہ سیماب در بر
شہ و آن شوکت حسن ستم کوش
شہ و آن دولت خوبیش حاصل
سنائی داستان عاشقانہ
زبان قصہ اسکی پر ہوس تھی
کہ مین بھی اسکے دل سے متصل ہون
الم سے پنجہ زن ہی صورت مار
ادھر شب ہی گلگشت گلستان
ادھر چنگ و چغانہ کا مچا شور
ادھر آرام جان آغوش بستر
ادھر چشم تغافل مستی آمود

تنے تھے چاندنی کے سائبانے
کہ اڑنے کو شکم سے پر نکالون
با امید قد مبوس گلستان
نگہبان گل شاداب سنبل
عزیز جا بہا یوسف جمالی
سپہ سالار خوبان دل آرا
بدلہائے عزیزان حکم فرما
دل عشاق را کشور کشائے
علم در ضرب تیغ نگاہش
ز آرام دلان بر دامن وے
دل آزاری بود قانون ملتش
دل قطرہ تھا دریائے ہوس جوش
دہن سے چرخ زن وہ دو شب روز
سمندر کی طرح آتش نشین تھا
شرار سینہ افروز سمندر
گدا و فوج غم غارتگر ہوش
گدا و بیکس و ناکامی دل
کیا تیر محبت کا نشانہ
محبت جوش اسکی ہر نفس تھی
مرا دل خاطر آشفتہ دل ہون
گرفتار کمند گیسوے تار
ادھر ہی صبح محشر چاک داماں
ادھر ہی نالہ و فریاد کا شور
ادھر مژگان بچشم خواب نشتر
ادھر ہی دیدہ و جیحون اختر نمک سود

ادھر ہے یاقوت گلگوں شفق پوش
ادھر ہے گرم خوبی بر سر جوش

ادھر ہے برق عارض صاعقہ زین
ادھر ہے مشت خاک آرام خرمن

ادھر کی سرو قامت نے روانی
ادھر گذری بلائے ناگہانی

ادھر پائی گدا نے بادشاہی
ادھر فخر شہنشاہی گدائی

ادھر قند لب شیرین شکر ریز
ادھر ناکامی دل تلخی انگیز

ادھر رخسار پر ہے مشکبو تل
ادھر مانند لالہ داغ بر دل

مگر عاشق نوازی سے ہے بت دور
کہ ہیں عشرت طلب ہون اور وہ رنجور

اٹھے تسلیم اس سے فخر مجھسے
تعجب ہے سر مغرور تجھسے

وہ غم پرور ہو اور شادان ہون مین
دل اپنا تجھسے کیا کہون مین

یہ بہتر ہی کہ اسکا یار ہون مین
شریک محنت غمخوار ہون مین

وہ داد بلبل بیدا ہے پہونچون
جہان کے گلرخون مین نامور ہون

چلا پھر بہار گلشن جان
نسیم باغ خوبی نام پنہان

چلا اشتاق بیتابی در آغوش
دہن سے خندہ شیرین شکر جوش

یہ اس خاموشی گل سے کھلا گل
سمایا سر مین عشق از رو بلبل

منادی ہے کوئی اہل حکایات
کرے ہر گز نہ خوبون کی شکایات

جہان مین کون اپنا ہے زمین مین
محبت کا اثر رکھتے نہین ہین

جو نیلوفر ہو آتش زن آب
بر آیا ابر سے خورشید بیتاب

پشیمان اس تساہل سے ہوا وہ
خجل اپنے تغافل سے ہوا وہ

زیاقوت لب گوہر در آغوش
گہر ہائے سخن پر آب در جوش

مجھے تیر نگہ سے دیکھ ای دل افگار
مراد جان و ارمان دل زار

جو تھی تیری تمنا مین وہی ہون
لیا دل جسنے تیرا مین وہی ہون

نہین اس قوم سے مجھسے سروکار
وہ دیدے انکے اور یہ حسرتی غار

بیا صبر دل دیوانہ من
چراغ خانہ ویرانہ من

بیا امید جان آرزو مند
بیا چاک سینہ از روی تو پیوند

بیا اے نور پاش چشم خورشید
کہ دارم در بر شب وز امید

ادھر ہے توتیا اک نظر طور
ادھر ہے دود دیدہ مردم نور

ادھر تیر نظر چھوٹا کمان سے
ادھر بیچارہ گذرا مرغ جان سے

ادھر سوسن زبانی سے گل افشان
ادھر بلبل فغانی سے پریشان

ادھر نور جمال حسن خورشید
ادھر ہیبت سے لرزان صورت بید

ادھر انگلی ہوئی زیب زنخ سیب
ادھر غم نے دکھایا روی آسیب

ادھر اکدم خموشی بزم گل ہے
ادھر ہر دم چو بلبل شور و غل ہے

وہ آخر بادشہ ہے مین گدا ہون
حسین ہون نازنین ہون پھر بھی کیا ہون

گدا کی بے نیازی بادشا ہے
خلاف رسم و آئین ادب ہے

ستمدیدہ کی حالت پر نظر کر
ذرا تو رحم ای سنگین جگر کر

زخ عاشق کی لو ہجا کر بلائین
حسد سے گو رقیبان جان گنوائین

بقائے خضر ہے وقت تماشا
چلا سوے تن بیجان مسیحا

چلا خورشید رو در کار ذرہ
برائے گرمی بازار ذرہ

چلا سر مین ہوائے دیدہ بازی
بت کافر پئے عاشق نوازی

تعجب کیون ہو دل کا گریبان
نہ چھوٹے عشق کے پھندے سے خوبان

منادی ہے کوئی میر ابرار
کہ معشوقون کی بیرحمی لکھے پھر

ہوا غم سے قبا پیراہن گل
سنا جب نالہ و فریاد بلبل

جو دل مین عشق کا روشن ہوا شمع
دل پروانہ سے اول جلا شمع

کلام عذر گفتن زندہ فرما
بہار پردہ گوش مسیحا

کہ بیدینون سے روگردان ہوا مین
نہ کافر ہون ترا ایمان ہوا مین

تمنائے دل رنجیدہ ہون مین
نشاط خاطر غمدیدہ ہون مین

رقیبون سے مجھے کچھ غم نہین ہی
حریفون مین وہ تازہ دم نہین ہی

سنا شاہد سے جب یہ حرف گفتار
بلا لے کے کہتا تھا دل افگار

بیا اے مرہم زخم جگر داغ
بیا دل زرد کو تو دارد قمر داغ

بیا اے دلنواز دردمندان
بہار دل نسیم گلشن جان

بلا گردان لطف بندہ پرور
دل لالہ جگر جان سمن بر

بلاگردان رنج پائے محسن
نشاط جان قوم پابند آہن

بلاگردان گفتار شکر قند
مذاق کام جان آرزو مند

نثار اشتیاق وصل بسمل
شرار آتش بیتابی دل

نثار روئے صد آرام در بر
متاع صبر جانِ درد پرور

نثار گردشِ چشمان بیمار
حیاتِ دردمند عشق خونخوار

یہ کف پر ہے سر تسلیم منظور
یہ فریاد اُٹھی ہے تعظیم منظور

ترے آنے سے غم دل سے ہوا دور
یہ خالی ہے مقام تعبیہ نور

تجھی سے ہے منور خانۂ دل
تجھی سے زندہ ہے پروانۂ دل

پر بلبل ہوئے جائے گل تر
برآیا خار رنج جانِ مضطر

گل خندان کو تھا اندیشۂ خار
وہ تھا بلبل کہ خالی شو منقار

بروئے شمع پروانہ ہوا وہ
محبت جوش دیوانہ ہوا وہ

جدائی میں رہا سیماب کیسا
ملا معشوق تو بیتاب ایسا

ملا ابرو سے غم کو حکم رخصت
چھٹی گیسو سے قید دل سے محنت

رفیقوں کا کہوں کیا ماجرا میں
زبان ہے مبتلا رنج و بلا میں

گئی وہ کوشش الحان موزون
زبان پر نالہ خبر یا مضمون

بہ رخ از چنگ غم در دف نوازی
شکست ساز ہا در کف نوازی

قیامت خیز غوغائے دہل تھا
جو شور بم تھا پیغام اجل تھا

نہ شور آہ و نے فریاد ماتم
کہ افغان تھی گلو میں بسملِ غم

جگر میں درد تھا چہرہ ہوا زرد
فغان تھی گرم سینہ آہ دل سرد

یہ اپنا سایہ ڈالے جس بشر پر
جہان کی آفتیں لاتا ہے سر پر

کدھر ہے ساقیا امروز دہ جوش
کہ مہمان ہے ہمارا وہ کرم جوش

بلاگردان جوشِ عاشقانہ
دل تیر محبت را نشانہ

بلاگردان شوقِ وصل جویان
سر ارباب ذوق وصل جویان

نثار شفقت منت در آغوش
زبان شکر الطاف کرم جوش

نثار مشکبو گیسوئے صد تار
سر آشفتگان سنبل زار

نثار عارض گلگون شفق پوش
دلِ کان بدخشان نام خونجوش

بجائے دل مرے پہلو میں جا کر
نہ لوک شیشۂ پہلو میں جا کر

امید دیدۂ گریان تو ہی ہے
سرور سینۂ بریان تو ہی ہے

محبت جوہر ذاتی دکھایا
بسانِ آئینہ پہلو میں بیٹھا

گمان سر برزدہ عشق صافی
دوائے یافتہ تا ہش تسلی

سر مستانہ لایا شور مستی ذوق
لگی دل میں دوبالا آتش شوق

نہیں آرام بلبل کو سر گل
تسلی بخش جان ہے نالہ و غل

جنھوں نے ہیں پیے الفت کے کاسے
لب دریا بھی رہتے ہیں پیاسے

غم آہو تھا بحکم نیم دیدن
رمیدن زادۂ صحرا دویدن

اُٹھایا تھا محبت سر لاابالی
الم نے دی سزائے گوشمالی

نہ کوئی دھن ہے شور میں نہ مستی
دھنا سر کو زروئے غم پرستی

سرود نالہ ہا لب پر جنون کوش
روان آنکھوں سے رنگ خون بجوش

عزیزوں نے کیا سر پیٹنا وا
طپانچہ زن یکے با دیگرے تھا

غم دوری سے بسمل ہو رہے تھے
قریب مرگ بیدل ہو رہے تھے

یہ عشق فتنہ عالم عجب ہے
نہاں ہے درد سینہ نالہ لب ہے

کبھی اس سے نہیں آرام اک جو
جگر کو سینہ کو پہلو کو دل کو

بس اب لا دہ شراب ارغوان رنگ
کہ تنہا پیتے تھے میں دل تنگ

آوردن عزیز شاہد را باعزاز تمام

عزیز سینہ ریش خاطر زار
بگردش ماندہ آن چشم بیمار

ستم پروردۂ آغوش محنت
سراپا غرق دریائے محبت

ملی بختِ رسا سے کامیابی
ہوا رخ زعفرانی سے گلابی

گل امید سے بلبل چمن تھا
کہن ہمراز سے گلبانگ زن تھا

ہوا جو سرخ کہن سے بہرہ بردار
ہوئی حاصل تمنائے دل زار

جو بخشا حق نے نقد کامرانی
زبان پر شکر دل پر شادمانی

کہ آخر کی نصیبہ نے رسائی
گدائی سے ملی پھر بادشاہی

مجھے حاصل ہوئی ذلت سے بہبود ۔ بنا مین خاک سے کاخ زراندود
ہوا دہ جلوہ افگن رشک ناہید ۔ بنا ہر ذرہ دیوار خورشید
شرف ہی وہ ہمارے خاک در کو ۔ کرینگے سرمہ چشم آرزو کو
یہ ہی دریا دلی تیری ہی داور ۔ نہ کچھ قطرہ کو بخشے آب گوہر
گل عارض پہ کی گلشن نچھاور ۔ لبون پر حاصل معدن نچھاور
بہار حسن پر وار گلستان ۔ کیا قربان گیسو سنبلستان
دہن کو تنگی خاطر دکھائی ۔ پریشانی دو گیسو پر لٹائی
در غلطان گرے ہو کر نچھاور ۔ جو اشک بیدلان بر پاے دلبر
کیے کیا در نثار روے انور ۔ گری چشم خرد سے آب گوہر
بشوق زلف مشکین خطائی ۔ صبا فردوس سے بو ہو کے آئی
سمن بو سرو قامت لالہ رخسار ۔ بہار نوجوانی رشک گلزار
پرستاران کہ از چندین ہزارش ۔ زلیخا بود یک خدمتگذارش
کھڑے خدمت مین شاکر سرو آزاد ۔ چو شمشاد زمین حسن بنیاد
سبک رفتار گھوڑے آسمان سے ۔ سنے کب کسنے یون تازی زبان سے
صبا سیرون کی تیزی بس کہون کیا ۔ کہ ہی شبدیز خامہ خود شکر پا
جو ڈھونڈھا ہوش نے دنبالہ دم سے ۔ بگولا بنگیا وہ خاک سم سے
ہزاران اشتر زر دوز جل پوش ۔ بآواز حدی سرمست و مدہوش
لباس اطلس و کمخاب و دیبا ۔ بساط مخمل و سنجاب زیبا
مقفل گنج زر صندوق جوہر ۔ کہ جنمین چشم دریا ہو شناور
کیا مانند ایمان با دل شاد ۔ نیاز دولت حسن پریزاد
بنایا خاطر محبوب جان نیز ۔ مکان پر تکلف با ہمہ چیز
یقین کو وہم ہی موے کمر تھی ۔ گمان کو رشک ہی تا نظر تھی
کہان وہ انسے نکلکر جاے خوبی ۔ مقام دلربا ہے جاے خوبی
بجز خدمت گزاران سرافراز ۔ کہ تھے اول سے اسکے محرم راز
نہ نکلا شکل بو گلزار سے وہ ۔ رہا مین غم ہجر خار سے وہ

بحمد اللہ کہ آخر شد شب داج ۔ سحر دم زد ز خورشید بستر تاج
مرا آباد ہے گھر نازنین سے ۔ چمن کو خار ہے اس سرزمین سے
پڑا کیا پرتو عکس رخ برق ۔ دل مسکین ہے در جوش انا الشرق
لٹایا صدقہ خوبی زر و مال ۔ ہوئی گردش سے دولت فارغ البال
متاع آبروے و نقد اعزاز ۔ نیاز غمزہ ہاے قبلہ ناز
نظر کی رونما کی تیغ قاتل ۔ کیا نذر تبسم غنچہ دل
نثار اتنے کیے دریا تے تا فرق ۔ سراپا آب گوہر مین ہوا غرق
ہوے از جان و دل دریاے نادار ۔ نثار سلک دندان گہر بار
نہ چومے مشک نے گیسوے خمدار ۔ چڑھا سر خون صد آہوے تاتار
غلامان گل اندام حنا پوش ۔ لئیق صاحب دانش ادب کوش
کنیزان پریرو شعلہ نور ۔ کہ بر رویش سپند چشم بد دور
غلامان گش لطافت آفریدہ ۔ غلامی بود یوسف زرخریدہ
فہیم نکتہ ایماے نرگس ۔ چو سنبل خاکبوس پاے نرگس
چلی سرعت نہ فکر تند تر کی ۔ تصور تھک رہا سوگند سر کی
وہ گھوڑے تھے الٰہی یا بلا تھے ۔ طپش مین برق پہ چلنے مین ہوا تھے
صبا تک کرہ ہاے برق پارہ ۔ فلک سیاح مانند نظارہ
فروش و خیمہ خاصے زرباف ۔ دل قدسی نژادون سے بہت صاف
فرنگی کرچ و بوندی کی کناری ۔ جو برق اندر کنار بیقراری
غرض سامان عشرت جسقدر ہی ۔ درم ہی سیم ہی زر ہی گہر ہی
کہا اسنے نازنین کیا چیز اسباب ۔ یہ دل قربان ترے اور جان بیتاب
نہ دیکھی راہ اسکی آسمان نے ۔ نہ پائی کچھ خبر گوش جہان نے
جو ڈھونڈھے فکر دربین ہوکے خرسند ۔ ہوئی دانش کی چشم دوربین بند
کبھی وہ صورت ہوش آپ جاتا ۔ کبھی امید سا اسکو بلاتا
ہر اک کوئی بشر ہرگز نہ آگاہ ۔ کدھر ہی برج خوبی اور کدھر ماہ
مقام گنج ہی گویا نہان وہ ۔ ہلال انداز سے صاحب کو کیا نج

کدھر ہے ساقیا اس بادہ کو سوچ
مین سوتا تھا کہ طالع نے دیا نوچ
جو مجھکو می پلاتا ہی پلاوے
کہ ایام خوشی نے رخت لادے

بیرون کردن پدر عزیز شاہد را و رفتن عزیز در پی او و طلبیدن پدر عزیز را مع شاہد

تراش شیشہ جوشش ہو ناخن
ہر سود املامت آرزو مند
تن پرورده خاک خرابی
بوحشت ہادی صحرای مجنون
بعلم عشق استاد زمانہ
پی برگ زبان راز گویان
زبان عیب گوئی چل رہی ہی
نہین ہی مجکو تاب جور غماز
چھپاتا سینہ مین دل چشم بد سے
ذرا آہستہ چہچہ بلبل زار
نہ تنک تھا وہم سے تقوی کھربار
نہ تھی بیم اجل خوف پدر تھا
اسے ہر چند کہ تا تھا وہ ستور
نگہ ہی ضبط راز عشق مشکل
گدا کے سر چڑھا جسدم یہ سیب
چلی اس دل لیے ہی خود سری کب
نہ ہو صحرای خار وخس یہ بسیار
فتنہ ہی فہیم عالم آشوب
ادھر سے شوق بیتابی در آغوش
سخن کی گرمجوشی کسطرف تھی
سوال جلوہ یک بیحجابی
وصال آرزو در بوسہ بازی
حجاب روی غم ہمرنگ حرمان
ہوس خوار وجوش شوق بلبل

بیاسودہ بگڑے کامیابی
بہ ذلت از غبار کوچہ افزون
بمیدان جنون مردیگانہ
میان آہ رکھے برق پنہان
پتا جبکا دیا ہی وہ یہی ہی
عزیز آسا ہون خود اندیشہ راز
اچھلتا تھا جگر خوف حسد سے
کہین پنہان نہو صیاد بد کار
کرے بیشک جہا تہمت گرفتار
کہ آخر قطرہ نام پسر تھا
بجوش جلوہ ہر روزن سے تھا نور
یہان نقارہ ہی خود نالہ دل
بکار امین ہون سراج شہ ہی ہیب
ہوئی ہی بند شیشہ پری کب
نکلتی ہی یہان ہر سنگ سے خار
کہ شور افگن ہی اسکا کوس بیچون
ادھر سے گرمی حسن جفا جوش
تکلف سے خموشی اکطرف تھی
جواب گلشن صد کامیابی
مبارک در کنار سرفرازی
منزل کے واسطے اندیشہ زبان
بہار آرزو و کیفیت گل

فغان کردی کہ ای بلبل نالہ آموز
متاع رونق بازار دنیا
نصیحت گر گیا ہی آزمودہ
کدھر ہی ای فغان برق در بر
تڑپ بس شوخ تر سوز نہان سے
عزیز دل نے پایا نقد امید
جو گوش ہوش کھٹکے پر لگا تھا
نہ اتنی چیخ مارا ای گشتہ ناز
حیا کہتی تھی چھپنا ہر نظر سے
جھجکتی تھی خیال تنگ سے آنکھ
جدھر تھا جلوہ خورشید انور
چھپائے خلق سے یہ از جو کس
یہ می پینا نہین آسان بکا یک
یہ صہبا شیشہ آہن کرے چور
جگر کاتش زن سامان ہی عشق
کسی شب روز طالع گستری تھے
ادھر خصت یہ بیٹھا صبر سرگرم
جو دکھلائین ادب نے تیز آنکھین
امید و کامرانی آب گوہر
شبستان تھا چمن سرو گلستان
نشاط جان بلا گردان ہنگام
وہ قمری بہرہ ور تھی سرو قد سے

خراش سینہ گلزار داغی
دل پر داغ درد لالہ چہ
پری پروانہ گفتی کہ چنین سوز
خریدار الم سرگرم سودا
کہ جو دل ہو غم الفت ربودہ
ذرا سوی غریبان بھی نظر کر
فراغت دے زبان دشمنان سے
اگر فتنہ سے لرزان ہو صورت بید
دھڑکا دل کا ہر دم کہہ رہا تھا
مبادا دیدہ ہا فتنہ ہون باز
ادب ہیبت دلاتا تھا پدر سے
نہ اٹھتی تھی زمین سنگ سے آنکھ
ہمائے بخت ادھر تھا سایہ گستر
شرر گویا دبائے در بر خس
بلند ہی اسکی مغز آسمان تک
نہ لائے ضبط بیتابی سے انگور
شرار دل خلاف راز ہی عشق
بہم خلوت مین ماہ و مشتری تھے
ادھر غیرت نے پکڑا دامن شرم
اجازت نے کہا مشتاق ہون مین
نیاز و ناز با ہم شیر و شکر
گلستان کو کیا رشک باغ رضوان
امید حاصلہ قربان ایام
جلا جاتا تھا یہ موذی حسد سے

بجام دل ادھر بزم دل افروز
ہوئی ساز طرب ہر چند تقدیر
بس اب سوتے ہوئے بیدار ہو جاؤ
جو باب مدعا و چشم سا تھا
وکھائے برق کو شوخی فتیلہ
دہن خالی ز دندان واہ تقدیر
بچشمانش نگاہ شوخ دیدہ
ہوا پیدا جو اسپر ار مستور
الم سے بیتابی دل نے پائی
گیا آگاہ جا کر صاحب تخت
چھڑکتا ہی نمک زخم جگر پر
چراغ خانہ ہی وہ کفر آئین
ہے میں لعل گوہر اشک محمول
نے عشق مجازی ایسی بلی ہے
وہ تیزی طرز گفتن سے نکالی
جو تڑپی برق سان بیتابی دل
جلا اس دم سیاہ غیش بابل
تو ہی لے بختلے یک چیٹی مار
نکالی آتش اخفا فضائل
بلا انداز جان کو پھر دوبارا
خبر تھی یہ شرار پردہ گوش
کبھی کہتا تھا زہر آخر کردن نوش
کبھی کہتا گرون مین چاہ مین گیا
جو دھوئی ہے تو کیا میٹھا ہے بس اب
کیا جسوقت دلمین عشق نے گھر

فلاک کہتا تھا سمجھو گا کسی روز
نگر گوشہ سے تھی غم کی یہ تقریر
ہم آئے غافلو ہوشیار ہو جاؤ
نگہبان خلل خواجہ سرا تھا
سکھایا تھا فلک کو اسنے حیلہ
بنائی اک نئی فرج زن پیر
جو اسنے دربریرے خزیدہ
حسد سے جل اُٹھا مانند کافور
شکایت کی ہوا سر مین سمائی
کہ یعقوب زمان پیر جوان بخت
کباب آتش روے منور
کہ فاضی حسن سے کھولا تھا رہ دین
اُٹھا کر خاک از کردیا دھول
ابھی تک بیخودی ہی دیکھیے لیجے
شنیدن کے جگر مین آگ ڈالی
ہوا خود تھا منا غصہ کو مشکل
کہ تھا بیخواب غفلت خفتہ اقبال
تڑپ پہلو مین تو ہی اے دل نہ الا
اُٹھا لا گرم خاکستر پہ بیدل
غزال آسا دکھایا رو صحرا
جلا کافورسان سرمایۂ ہوش
شب کہ ہیں ان باہستی سے کیے دوش
مرون چاہ زنخ کی چاہ مین یا
وفاداری پہ دلبر کے کمر کس
کمان کا خویش اور کیا براد

نہ جانے پائے رحمت یکنفس تک
فرے یہ خوب ہان ہاہم اُڑانا
نہ دیکھا روے مقصد اک نظر بھی
کہون مین جسکو دربان کس زبان سے
مخنث دشمن مردی عَلم تھا
سمائی تھی نظر مین عیب بینی
نہ سر تھا اُس شہر کا بلکہ سر تھا
ہوئی جو تند باد خشمناکی
وہ تخمی پر دورنگی لے گیا ناز
عزیزت را نظر با یوسفی ہست
بجا ہی ہو جو بلبل عاشق گل
چمن میں شل جو وہ گل ہی نہان
رہیگا چند مدت گر یہی حال
زبس تھا سنگدل کا بخت مدہوش
حسد روشن کیا جا سد انا
سر فارت سمایا سر مین یکسیر
خوشی سے رقص مین تھا چرخ بدذات
سیہ بختی تھی بلبل کا مقدر
نکالا شاہد گل پیرہن کو
بغفلت جست رہ بیداری او
کبھی کہتا تھا اس شہ کا جز الون
کبھی کہتا تھا سینہ چاک کیجے
جنون نے کان مین آ کر صدا دی
دورے عشق روے ماہ رخسار
شرر کی طرح کود اپنی جا سے

و دل پر وہین نئی غم نے دستک
اجی کیا تمنے ہمکو کچھ نہ جانا
خلل بولا کہ اک جلوہ ادھر بھی
مجسم فتنہ تھا شہر نہان سے
قلم آسا علم کا سر قلم تھا
وظیفہ تھا زبان کا نکتہ چینی
جہان مین شل حرم غمیز تھا
بجھو کا ہو گیا حسرت سے خاکی
چرایا سب نکے دربان مایۂ راز
زلیخا سان زجام عشق مدہوش مست
تعجب ہاکل بلبل ہی بلبل
ہوا تھا جو خزان صد گلستان
نہ یہ بیٹے کی دولت ہی نہ یہ مال
دل میناے الفت ہو گیا چور
غضب سینہ مین آتش نکلے بھڑکا
اشارت نے نظر کی سوے لشکر
ہوئیف ہاتھ ملتا تھا کہ ہیہات
خزان نے کی چمن تاراج یکسیر
کیا شوریدہ سر بلبل سخن کو
نمود بیخودی ہشیاری او
گریبان پدرین ہاتھ ڈالون
غم ایام سے دل پاک کیجے
بہار گلشن خوبی لٹا دی
نہ تھا دل گوشہ جا مہر اغیار
فغان سے فال لی رخصت وفا سے

شرار آہ نے کی تنہائی ۔ جنون نے اپنی ہمدردی دکھائی
جو پھینکے شوق سے وحشت نے پانسے ۔ اُٹھا شور مبارک ہر فغان سے
نہ باد آسا سرِ آوارگی تھا ۔ غبار کوچہ بیچارگی تھا
جو گم کرتا تھا راہ پر خطر کو ۔ جنون کہتا اجی حضرت ادھر کو
شریکِ درد بیچارہ تھی محنت ۔ رفیقِ روز وحشت رنج غربت
کہ چون جان پسر دوری نمودہ ۔ شدہ جان پدر وحشت بودہ
جگر گوشہ کی الفت میں ہو آب ۔ جگر تھامے ہوے کہتا تھا بیتاب
نہ سوچا تھا کچھ اے فتنہ بیدار ۔ گل و بلبل کا میں کیونکر ہو خار
سر بازار رسوائی نہ ہو لو ۔ یہ خامی چھوڑ سودائی نہ ہو لو
نہونگا حرف گیران تا قیامت ۔ نکالونگا نہ پھر حرف سلامت
ہوے یہ گوہر مقصود حاصل ۔ کہ بلوائے خردمندان کامل
نصیحت کا بچھاؤ دام جا کر ۔ پھنساؤ آہوے رم خوردہ کا
گروہ واعظ نا آشنا دل ۔ میان عاشق و معشوق حائل
وجود تو وہ خاک آنکھ کیسے ۔ دل صد تیرگی تاک آنکھ کیسے
نہ تیغ عاشقی بسمل نبودہ ۔ غم درد جگر کم آزمودہ
نہ واقف درد دل سے خامکاران ۔ وہ سنگیں دل تھے سچے سنگساران
جلی حسرت کبابون نے مکرر ۔ نمک چھڑکا خراش زخم دل پر
وہ تھا بے سود غیاروں کا گفتار ۔ کہا عاشق نے یون پاسخ میں ناچار
بجا گر اسکا سر پتھر سے توڑے ۔ لگا کر آگ جو پانی کو دوڑے
مقولہ شاعر ۱۲۶
نصیحت سے نہیں ہی عشق کو کار ۔ یہ جن ہی کب جو شاہد کا روادار
نصیحت سے ہی سود اہل جہان کو ۔ نہ خوار کوچۂ عشق بتان کو
پھرے ناکام غمگین دل سوے شہر ۔ چلے پانی سے سیدھے جانب نہر
پیاسا دیدۂ گریان نے جانا ۔ ہجوم سینہ بریان نے جانا
نہ جنبش ضعف سے تھی سر کو ہر بار ۔ کہ پیہم بیت سے کرتا تھا انکار
تأسف نے بہم ایسے ملے ہاتھ ۔ کہ آتش ہوگئی پیدا جلے ہاتھ

لٹاتے تھے گہر بس دیدۂ زار ۔ سلامت کے لیے ہیں عمدہ آثار
چلا ناکام سودا دل گرفتہ ۔ طلب میں یار کے از دست رفتہ
ہوا وحشت میں وہ مجنون شتابان ۔ غزال آسا بیابان در بیابان
خبر گیران تھے ہر دم آہ و افسوس ۔ کہیں خار مغیلان تھے قدم بوس
پدر کو اس حقیقت سے کسی طور ۔ خبر کی بیخودی نے آکے فی الفور
سیاہِ غم نے دی مژدہ ظفر کی ۔ کہ غربت کے دلون نے راہ گھر کی
یہی ایام غم آگے کھڑے تھے ۔ کہ میری عقل پر پردے پڑے تھے
کدھر ہی او گل رعنا کدھر ہی ۔ کہ فرقت خار پہلوے پدر ہی
اجازت ہے تجھے وہ بخشتا ہون ۔ ملیگا مجکو یہ ہیں تجکو پاؤن
یہ کہکر چند دم در خلوت خاص ۔ ہوا ابحر تامل میں وہ غواص
کہا ای عاقلان صاحب غور ۔ پسر کو لاؤ سمجھا کر کسی طور
بامید شکار روبہ پیر ۔ چلے مانند شیران اہل تدبیر
ہر اک انگور مغز آب ناپاک ۔ بسیجۂ دل شکستہ [illegible]
ز جام عشق صہبا ناچشیدہ ۔ جمالِ شاہد الفت ندیدہ
ز ابروے کمان زاغ پریدہ ۔ ز دست غم گریبان نادریدہ
نہ جانا تھا جو ہونی تھی سو ہولی ۔ زبانِ پند ہمہ عرفان نے کھولی
جواب نسخۂ پند غرض جو ۔ ہوا اک معرکۂ پیچیدہ ابرو
فغان چلیو خس و خاروں سے کیسو ۔ بھبھوکا ہون غضب کا دور رہیو
نصیحت نے نہ کی کچھ دل پہ تاثیر ۔ کہ تھے وحشت الٰہی میں بست تدبیر
نصیحت سودمند اُس دل پہ کیا ہو ۔ کہ جسکا دل بدست دلربا ہو
نصیحت نافع عاشق کہ افتاد ۔ کہ آتش تیز تر باشد از باد
حضور شاہ عرض حال کردن ۔ بخاک افتادت از غم ہا مگردن
جو کھایا ترس ندہ حال پیری ۔ جنون نے آکے کی خود دستگیری
ہوا کردار سے اپنے پشیمان ۔ خم لب سے چھپے تب شیر دندان
خدارا ساقیا مرا اب تو دے ۔ کہ تنگ آ رہا ہون شور و شر سے

مجھے ہی خواہش مقصد نہ اب ہے
بیا گویم برلے درد پنہان
زبان ہی نبض دان صاف تقریر
دوا کرتا تھا وہ رنجور جو جو
تعمق میں زردے فکر دریا
ہوئے غواص بحر فکر خوش رائے
ز درد عشق بر دل داغ دیدہ
پشتش دید میدان محبت
زنیسان قطرۂ دریا جوشش
نیاسودہ دمے در کسے دنیا
شناسائے رگ درد نہانی
ہوا گویا کہ یاران خوش اسلوب
بر شاہد برائے عذر خواہی
کرے تعلیم بعد از عذر و زاری
ندیکھی بند غم بھی عالم خواب
عجب کیا ہی کہ واپس آئے شاہد
وہ بیتاب ساتھ ہوگا عشق رنجور
شنید این نکتہ دانش در آغوش
یکے از چاکران مرد فنا کوش
بصورت نیک و سیرت حمیدہ
نظر سے پاؤں رکھتی ہی وہ بیکل
شرر پہلو میں بیتابی بغل میں
میان راہ پائی شکل آدم
سنجانوں کیوں جھکائی اپنے گردن
چو تو یوسف رخ روشن ندارد

قاصد فرستادن پدر عزیز پیش شاہد برائے طلب

بیان ہی دار دے درد دل پیر
پہونچتی تھی غذا طفل مرض کو
تفہم میں سراپائے خردہا
کہ شاہد گوہر مقصود ہاتھ آئے
ز طفلی تا بہ پیری غم کشیدہ
ندیدہ پشت او جز بار محنت
زعریانی چو گوہر داشت پوشش
بلائے بود از دست ستمہا
دو اوان تب عمر جوانی
نہیں ہی کیا دوائے درد یعقوب
سمند باد پر ہو تیز راہی
کہ روئے حال پر ہی گرد خواری
خیال خام تھا وہ پیچ گرداب
بہار بوستان ہی پائے شاہد
کہ سایہ بھی کہیں ہی ہمسے ہوا دور
چو گل زخندہ بستن فراموش
عرق مانند ہر عضوش نمک جوش
بکارے قاصد اش برگزیدہ
ہوا اک آنکھ جھپکانے میں اوجھل
قیامت گر گیا طی پل کی پل میں
دو غوغائی دبل یک نیر دیکھم
پئے تسلیم پانچیں گردن
شنیدن فوق بر دیدن ندارد

پسر نے ابتری دیکھی پدر سے
چو مجبوری نے گھیرا دل کو آکر
برنگ گل نمودہ بزم رنگین
یکے مرد کمن سال خردور
زگرم و سرد ہم لطف مدارا
نخوردہ بیغم جانان غذائے
زجیب غم سر سودا برون زد
براہ درد منزل پائے سودہ
پیوند گریبان دل استاد
نہیں ہی اس سے بہتر کوئی تدبیر
بآئین تمیز دانش اندیش
مصیبت آشنائے سرو قامت
گراب بوئے وفا سے شاد و خرم
عزیز از خود گرفتار محبت
جو آن بر سینہ غم داغ جوانی
حسنی تقریر اسکی سو خوشی سے
ارسطو فطرت و لقمان فرہنگ
مگر لیتی ہی مطلوب کا نام
نہ کچھ دو سہ قدم تک تھا ابھی
مثال شوق سرگرم دویدن
بہم امید دل یکرنگی آمیز
ادب سے یوں کیا اظہار پیغام
وہ تیری چشم کو شوخی ہی حاصل

زمانہ شاہد مطلب طلب ہے
علاج ہم نصیب پیر کنعان
پدر عاجز رہا درد جگر سے
بلائے چند ار کان خرد ور
لب گفتن گشودہ غنچہ آئین
کہ تھا پیری میں گردون کے برابر
پئے محنت کشیدن چست و چالاک
نخوردہ سینہ خنجر تیر جفائے
سرشک آب نے دل پشت بر دز خون زد
غبار در ہوائے عشق بودہ
سپند شوخی چشم ستم زاد
کہ اک تھا قاصد جو ہو دانش کی تصویر
نیاز و عذر کے تحفے کرے پیش
گران ہی احتمال بار غربت
عنادل زار ہیں آ کے گل ترحم
چو لو باگل نبا ہیگا رفاقت
چراغ صبح شام زندگانی
بلائے غم نے چھوڑا بہشتی سے
جواب مطلع دیوان فرہنگ
ہوا و ہیں رسا مضمون پیغام
کہ پیچھے رہگئی باد صبا بھی
تماشائے رسیدن شوق دیدن
میان شیر و آب الفت شکر ریز
کہ اے تاراج ہوش و صبر و آرام
ہمیں ہیں بیکسے صدہا تو تیاد دل

وہ تیرا ہی جمال آتش افروز — کہ ہے ہر دل میں جس سے سوز ہر روز
وہ ہے تیری نگہ شمشیر قاتل — کوئی گھائل ہے کوئی صید بسمل

بہار روے تو گردید گلزار — بجوں ننشستہ و گردید گلزار
وہ تیری چشم میں گردش ہے عیار — ہزار آزار سے ہیں لاکھ بیمار

نہیں جو عارض رنگین ورق میں — گل خورشید کیوں خون شفق میں
ہے بخشش لعل رنگین شفق پوش — ہوئی ہے آتش یاقوت خاموش

بنام ایزد ز طرز مست دیدن — کباب آسا جگرہا در چکیدن
نگہ کی سو سے چشم آخر حسد نے — کیا دنبالہ آہو خرد سے

تری صورت جو دیکھی ہو گیا دنگ — رخ صبر و خرد سے اڑ گیا رنگ
شراب عشق سے ہے غارت ہوش — ہزاروں دل کیے ہیں تو نے مدہوش

تکلف برا چہ زان می حاجتم ہست — شنیدم نام تو گردیدہ ام مست
پڑی مجھکو تنک ظرفی سے مشکل — گیا پہلو سے پیری سے جوان دل

ندامت بردہ سر در گریبان — گئی پر تو یہ اب کرتا ہے ہر آن
ہوس ہے وہ کہ کم ظرفی نہیں ہے — کنارہ بحر کے وسعت قرین ہے

بیا با آن مے ناب عشق ساقی — کہ در جوش است خواہشہاے باقی
بیا باز آ دگر مپسند رنجم — پشیمانی دہد تا چند رنجم

بیا بر حرف عصیانم قلم کش — ز دفترہاے طعن و شکوہ دلکش
بیا و باش نور سینہ من — کہ شد بے تو سرور سینہ بہمن

بیا و باش با طرزیکہ بودی — کہ آخر حاصل عمرم ربودی
بیا و بخش تقصیرم کہ دیدی — پذیرا کن اگر عذرم شنیدی

بیا ای ابر احسان عین الطاف — بکن حرف خطا از لوح دل صاف
گذر ای بحر خوبی بر سر من — کہ جوشت برد از کف گوہر من

بیا اے خانہ دل را کن آباد — چراغ خانہ ام را زودی باد
بیا اے نور چشم آرزویم — کہ دامن بستہ بردی آبرویم

بیا شو فرحت جان عزیزم — دل آوارہ را کن غنچہ بیزم
چو دل زین بیش جستی گوشہ ابرو — بیا حاضر کنونم بام ابرو

تغافل ہست انداز مزاجت — فراموشی نبازت بردہ حاجت
فراموشی ہے طرز بیوفایان — فراموشی ہے کار دلربایان

عجب کیا ہے کہ تو بھی ای جفا جوش — خطا میری کرے دل سے فراموش
چو دم از جیب رقت زد تکلم — ترحم شد عیان بشکل تبسم

دیا کس طرز سے شوخی موافق — جواب انتخاب بحث منطق
کہ ای شیرین بیان شکر فشان — نثار لہجات فصحاے بستان

ترا پیغام ہے جان شنیدن — سزاوار درون دل کشیدن
مجھے اس پیر نے بخشا یہ پیغام — میں اُسکو بھیجتا ہوں شکر انعام

عجب ایما ہی مضمون اور ہی ہے — کنایہ کا نیا کچھ طور ہی ہے
نکالی یہ کہاں کی آشنائی — کہ مجھسے طرز یکتائی نبھائی

نہ دیکھا خواب میں بھی میں نے اُسکو — محبت روسے ما دیدہ کسے کیا ہو
عزیز جانہا سے ہے سرو کار — یہ بیٹھا ہے بدست خویش مختار

دلم شد خوش دلی بیرون ز دست ست — چو نقد خویش گم کردہ نشستست
اگر رخصت دہد حکم رضایش — غبار آسا نہم سر در ہوایش

سنی جب مصلحت مضمون بہ تقریر — ہوا گرم سخن شیدائے دلگیر
برادر اغ از تعدی ہاے دوران — عزائش سینہ تن چاک گریبان

بیابان گرد مہجور از وطن بود — جدا افگندہ مشکی از ختن بود
ز کنعان دیدہ غمہای ناخوب — عزیز یوسف معتوب یعقوب

کہ ای گل بس کلامت جانفزا ست — خمیرت یکسر از بوی وفا ست
نثار این فراموشی بدوطن — ضمیر قدسیان پاک باطن

بشارت سینہ پر کینہ من — نثار این صفا آئینہ من
پدر کی مہربانی کیجیے یاد — ہوا ہوں کیا نہیں میں خانہ برباد

کیا جو اُسنے دشمن سے نہو گا — کسی دل سے کسی تن سے نہو گا
نکلوایا ہمیں اپنے وطن سے — اڑائی بلبل بیدل چمن سے

فلک نے خود نشیمن ہین ہمارے
ابھی تک ہیں وہ رنجش جی کی جی مین
نہین ہے اقتضاے شوق ہمت
اضافت مقلوب ۱۲
کلام درد مند ہیجان ہے
تو کیسے کیسے ہو پھر اپنا جینا
نہین گھتا ہے تاب رنج و غم گر
نشان کامیابی نقش پا لش
سُنا جو کچھ کہ کانون تھا سُنایا
حدیثے شوق باطن فوق ظاہر
حدیثے از لب شکر فشردہ
بروی قول تو در انتظارم
چنان گفت ست کان ماہ ہفتہ
رمق باقی بامید جگر بند
جو دیکھا روے قاصد جانبری نے
وثیقت نامہ لکھا صدق مضمون
گل و بلبل زگلزار محبت
اجازت ہی کہ تم دونون ہو خوش
نشان بلبل و گل بے خطر ہو
تمھین خوش ہو ہمارے نور دیدہ
بہ بیت ہاے روے بخت یاور
بحسن دلربا ے عشق مفتون
بمستان فداے نشہ دل
باہ بلبل و خندیدن گل
بلطف فارغ از خلق آرمیدن
بتاب گوہر صدف گرائی

حسد سے پہلے ہی مارے شرارے
نہ بھولو لگا قیامت تک اجی مین
کہ دون اپنی مراد دل کو رخصت
کسے معلوم کیا شر درمیان ہے
مقید رہنا دل کا چاک سینا
وثیقت نامہ لکھ بھیجے تو کیا ڈر
نشاط بہرہ مندی در صدایش
شنیدہ کے تئین دیدہ بنایا
تمناے دل و امید خاطر
بآب سلسبیلے غوطہ خوردہ

دیا لیکن پدر نے داغ پر داغ
نہین ہے قابل پاس اُسکا پیغام
سخن علت سے ہی صاحب غرض کا
جو لوٹون ہین یہان سے قول سے وہ
نباشد حسن را مصلحت کیش
شنیدہ شد روان پیک نکو فال
ز پیشانی عیان فیروزمندی
گذارش کرد پیغام و مطلوب
شراب زر دے و جام جمشید
بیا ساقی دگر با تو نہ جنگم

داستان بیان فرستادن پدر عزیز وثیقت نامہ بعزیز

زبان پر آہ فرزند آہ فرزند
ملے کچھ روز جینے کے قرینے
بکلک شوق و شعوف جگر خون
بنقد دل خریدار محبت
دو چشمے عشق کے باہم ہو خوش
نہ کوئی خار غم پیدا دگر ہو
نشاط جان بار غم کشیدہ
بعز مسند اقبال در بر
بزلف لیلی و سوداے مجنون
بجوش شیشہ و آواز قلقل
بزنجیر جنون و موے کاکل
بانداز غزال آسا رمیدن
کہ پروردش کنار دلربائی

وہ شدت تشنۂ دیدار کو تھی
سُنی درخواست استحکام پیمان
الٰہی نوشندگان بادۂ عشق
سبھی اگر گو میت مجنون و لیلے
کہو عشرت جہان چاہو کرو نوش
جو چاہو سو کرو سب ہمکو منظور
بنام شاہد سوز درونم
بگوہرہاے درج عز و اقبال
بطرز غمزہ ہاے چشم جادو
بزخم سینۂ عشاق درکیش
بہ ناز شوخ معشوقان طناز
بآن تقریر خشم این ہول تحریر
بصیت خوبی عشاق پرور

خزان جھونکی کہ ویران ہو گیا باغ
مثل ہی جیسی خدمت ویسا انعام
حدیث اُسکی ہی مضمون سے غرض کا
بھگائے فتنہ کو لاحول سے وہ
بدست غیر دادن دامن خویش
چکان از لب بشارتہاے اقبال
حصول مدعا در سر بلندی
مذاق کام جان کام یعقوب
بہار جان نسیم باغ امید
خدارا شو زمن راضی بہ ننگم
نسیم ۱۲
بدہ جامے کہ رو گرد غبارم
عصاے پیرشیں از دست رفتہ
کہ رقت دیدۂ خونبار کو تھی
بندھی امید آئی جان مین جان
سرباز راست افتادۂ عشق
بیابان در بیابان جادہ پیما
کٹے ہین محتسب کے بینی و گوش
فقط دو سینۂ پرسوز کو نور
عزیز حافظ آب برویم
عزت درار ۱۲
بہ نقد ثروت و گنج و زر و مال
بانداز رمیدنہاے آہو
بہ تیغ ناز خوبان جفاکیش
بشور عاشقان بسمل آواز
بآن فہم جوان این شامت پیر
بشور حسن عالم گرد آور

بامستادان که در فن گوس باشند — حریف بلبل و طاؤس باشند
بگلگشت گلستان در گلستان — بسیر دیہ و قصبہ مصر و کنعان
به بزم عاشقان درد پرور — ہمہ شوریدگان خاک بر سر
به مرغ ناگہان بسمل شونده — بہ وصف خنجر قاتل شونده (موصوف ۱۲ صفت ۱۲)
بکفر زاہد و اسلام قاضی — کہ سر منکر دل ناکام راضی
بعشق اندرون عاشق زار — کہ ہر دم میدہد ترغیب بیدار
بجذب الفت دبر گشتن یار — بجشن رقص و زعید دیدار
بپاے کو براہ عشق پویان — مقام منزل مشتاق جویان
بعشق دلبرے کز قوم بیزار — چو جان آمیختہ شد با طلبگار
به ناموس عزیز پاک گوہر — کہ چون عشقش بود بر باد و ابتر (اے ناموسی ۱۲)
به پیری کش جوان شوخ طنازه — شمال فتنہ راند از شہر خود باز
بوحشت ہاے مجنون جگر ریش — کہ در صحرا بود با لیلی خویش
بسوز سینۂ پیر سیہ رو — کہ خالی ساختش دل جاے پہلو
به شامت ہاے بخت نارسائیش — کہ ناکامی ز منزل شد بلالیش
بکوششہاے یک صورت حسین — کہ آوردہ نوید بازگشتن
بہ پیمان نامۂ من در مضمون — بجوش بحر الفت موجۂ خون
بہر حفظے کہ من منظور دارم — کہ از ہر فتنہ و شر دور دارم
بجوششہاے اشک ارغوان رنگ — بکوششہاے غم دارد بجان جنگ
کہ یکسان میرا اقرار و عمل ہے — یہ عہد راستان پاک از خلل ہے
وہ انسان ہون کہون اور کر دکھاؤن — نہ وہ بادل ہون جو گرجون نہ برسون
رخ دانش پہ جب پردہ پڑا تھا — تجاہل پیش چشم آکر کھڑا تھا
ہوئیں بے نور آنکھیں عقل کی ہاے — گیا مارا تمیز و ہوش اے واے
نہ پھر وہ عقل یارب منھ دکھائے — بشر کوئی سمجھ ویسی نہ پائے
ندامت دل سے کیا کیا کہہ رہی ہے — کہ آب رو عرق سان بہ رہی ہے
حیا بس ہو چکا جوشِ عنایت — دلا کیا پھر گھڑی میں پل شکایت

بہ تعلیم تمیز آشنائی — بہ تکمیل امور خوش ادائی (جمع امر بمعنی حکم ۱۲)
بہ رخت انداز شہر مردہمت (مصدر ۱۲) — کہ زد اول علم نامش محبت
بطرز طوطی افسانہ گوئی (مجہول ۱۲) — ببزم عیش سامان فتنہ جوئی (ظرف ۱۲ صفت طوطی ۱۲)
بخوبیہاے حسن شہرۂ عام — بلا انداز جان چند بدنام
بہ ذل یار رسوائی در آغوش — بہ فضل آن کرم کوش و خطا پوش
بہ پنہان خواست طلب گرداشت — طلب فرمودہ یعنی پردہ برداشت
بوقت آنکہ جام عشق خوردن — بہا میگفت نقد دل سپردن
بکام انتخاب استعجابی — سوال شوق را وصل جوابی
بہ بخت عاشقی کز وصل دل شاد — کند با شاہد خود خانہ آباد
ببزم ناگہان گردیدہ برہم — زروے زخم فتنہ بردہ مرہم (صفت ۱۲ موصوف ۱۲)
بسوداے اسیر دام گیسو — کہ شد با گلرخ خود صورت بو
با زادی مرد غم بماندہ — کہ خاکم بر رخ دنیا فشاندہ
بلبہاے نصیحت گوی دانا — کہ شد با رمز شوریدہ شکرخا
بچشم قاصد فرخندہ پیکر — کہ دیدش گم شدہ از روے انور
عسامان کدورتہاے باطن — بہ پیغام و شفقت نامۂ من
بہ اقراری کہ من ثابت برآنم — بگفتاری کہ بس دیگر نہ رانم
بامیدی کہ ضمن انتظار است — تنم در محنت و دل سوی یار است
بجوش گریۂ عصیان شعاران — بہ بیم خاطر امیدواران
نہ لوٹونگا زبان ہو سوگند ایمان — مثل ہے قول مردان ایود جان
نہوگا راستی سے کوئی پرہیز — نتیجہ ہے دغاے صدق آمیز
زبان شوخ غماز لعین سے (صفت زبان ۱۲) — حدیث اسکی سنی گوش یقین سے
ندامت ہی کہ کچھ دیکھا نہ بھالا — ترے گھر سے ترا دلبر نکالا
پشیمانی نے پہونچایا کئے پر — یہی ملنا روا تھا اس وسیلے پر
گرانی جب ہی لی تھی مجھسے دشمن — پشیمانی ہے اب تک بار گردن
تحیر تا بکے در بند باشی — تصور منفعل تا چند باشی

ندامت حالت مسکین نظر کر
خدارا شکوہ بست کیجو مری جان
زبان گھستی ہے کب امکان تقریر
جو بر روے دعا مضمون رسیدہ
دیا قاصد کو لیجا سوے مطلوب
جو تھا ہی آخر محنت کشیدن
جمعیت نامہ سوگند مضمون
سواد خط غبار دل کو تھا یاد
ردیف نو قسم نے بھی بصد رنگ
کھڑے تھے بہر استقبال مردم
دل مشتاق کھٹکے پر لگا تھا
میان عالمے دو ماہ پیکر
پکار اُٹھا کہ بیٹا شاد رہیو
پسر نے سایۂ شفقت جو پایا
نہ اب تک سیر تشنہ لب ہوا تھا
لیے اُسنے اٹھا دونون بغل مین
کھون پیر مغان اُسکو شتابان
تفرح سے مچا چارون طرف غل
نمود لطف و مہر از ہوش لی یزاد
نظر آیا جمال جذبۂ پاک
پر اے امتحان جوہر ذات
کہا زیر زمین دیکھا فلک کو
کہا شاخ بریدہ کیا ثمر دے
نہ پہونچی اب تلک نطفا اُسکے لب پر
عزیز دل سے بولا پیر عاقل

خجالت اب خدارا در گذر کر
پشیمان ہون پشیمان ہون پشیمان
قلم لائے کہان سے تاب تحریر
دماغ خامہ ریزش بر کشیدہ
دکھایا یوسف کو جاکر داغ یعقوب
رمیدن کا نتیجہ در رسیدن
دیا عاشق کو گویا جوشش خون
بیاض اُسکا صفاے سینہ آباد
کدورت کا کیا قافیہ تنگ
بہم بلبل سے غل زن گل سے خرم
نظر کا فرش گو سون بچھ رہا تھا
یقین میگفت از صدق دو گوہر
فلک سے جب تلک آباد رہیو
پئے پابوس شوق اُسکا جھکایا
نہ مثل اشک افتادہ اُٹھا تھا
وہ دو نقش وفا پائے عمل مین
کہ رکھتا ہی دو مینا بر مین پنہان
تجھے بلبل مبارک بر مع گل
نیازیم جہان ناز احباد (شاہد ١٢)
حجاب دلربائی کرد یا چاک
معانی ہوگئے عرض خیالات
کہا پانی مین ہوگا عکس پرتو
کہا راہ خدا مین مال و زر دے
کہ پلنے سے ہوے معنی مقدر
کہ ہے شاہد کو حاصل خط کامل

نظر کا سامنا ہے کس بلا سے
عقوبت جتنی تھی سب پا چکا ہون
کہا جا سُن مرا احوال کیونکر
مرتب ہوگیا نامہ سراپا
چلا اسپ صبا پر پیک خوش فہم
ملا منزل پہ نقد آرمیدن
در امید سا کھولا وہ سربند
شکستہ دل کا یون خط سے بندھا بند
چلا وہ شاہد مقصد در آغوش
بڑھی جو طلعت دیدار شیدا
نہ بیش و پس فراہم ہوگیا دل
پسر کو دور سے دیکھا پدر نے
مرا امروز گشتہ دیدہ روشن
ادب سے پاے شوق اپنا کیا سر
کہ شاہد نے ادب سے سر جھکایا
لیا پیر دو مشعل در آغوش
دو گوہر کا فروغ اک برج مین تھا
رخ شاہد سے بوسہ کا اُٹھا لطف
ہوے جام محبت سے جو مسرور
ہوا جو پیر دانشمند کامل
کہا گوہر سے بنتے لعل دیکھا
کہا کیا چیز بہتر ہے جہان مین
سوال پیر کرتا تھا کہ مین ہوش
جو دیکھا ہوش مین غارتگر ہوش
یہ طفل شوخ خوبی کا بھبھوکا

چھپی جاتی ہے آنکھون مین حیا سے
یہانتک زیست سے تنگ آچکا ہون
لکھا جائے یہ دفتر کس طرح سے
جو آہ سرد دست شوق کھینچا
تصور ہوگیا یا ہوش یا وہم
نظر کو دیدن و دل کو طپیدن (تفصیل لف نشر ١٢)
پڑھا مضمون در آرزومند
ملے جیون لفظ سے معنی کا پیوند
رضا جوئیدہ بخت وفا کوش
قیامت ہوگئی یہ وقت پیدا
کہ تھا گردمہ و خورشید بادل
ہلایا دل کا رشتہ چشم تر نے
جسید بے نور باد اچشم دشمن (شادی مرگ ١٢)
سر شک آسا قدم پر رکھدیا سر
عزیز آسا سر پابوس لایا
ہوئی فانوس شمع آتشین جوش (معروف ١٢)
دو اختر کا قران اک برج مین تھا
تسلی نے دکھایا اک نیا لطف
خیال بدظنی سر سے ہوا دور
غبار انداز روے کینۂ دل
کہا دندان پہ تنگ پان ہوگا
کہا جو کچھ کہ ہی حسن بتان مین
جواب شوخ تھا خاموش خاموش
تسلی نے کہا خاموش خاموش
کسی تقریر مین مجھسے نہ چوکا

اگر ہی فہم مین دانش مین چالاک
عقیل و پر تمیز و اہل ادراک

مجھے منظور ہی اے جان مطلب
برائے تربیت ترتیب مکتب

بشر کو علم کا جوہر ہی زیور
تری کیا راے ہی بولا کہ بہتر

بڑا استاد ہی تو آہ ساقی
الف امید کا ابتک ہی باقی

وہ ساغر دے کہ مدہوشی مین گر کر
تماشا مین کرون مکتب مین جا کر

داستان رفتن شاہد در مکتب

سرافیل آج کیا جانون کدھر ہے
دبستان مین قیامت کا گذر ہے

چلا مکتب کو طفل حشر ایجاد
پکار اُٹھے مبارک مرگ استاد

رہا کار دنگہ گر جلوہ افروز
سر اُستاد وقط ہوگا کسی روز

جو ہو تعلیم کی لقمان کو رغبت
سبق اول خود اسکو دے نصیحت

ہی شوق اور تعلم بھی ہی
معلم کی کسی سن جاتی ہی

صدا میری کہ سنے اُستاد کیونکر
دبستان مین پڑا ہی شور محشر

معلم کس بلا مین مبتلا ہی
یہ کیسا درد سر پیدا ہوا ہی

کبھی نالان کبھی اندوہگین ہی
سحر سے شام تک فرصت نہین ہی

کیا جو ہوش نے رخصت کو تسلیم
ہوئی خاطر بوقت نیم دو نیم

عزیز مطلع دیوان لعنت
کمال مقطع نظم محبت

نہ مرد و فرد فریاد بیداد
کمال عاشقی مین فرد اُستاد

ہوا شاہد سے گویا ای دلارام
یہ زخمی تجھسے صبر و بسمل آرام

اگر منظور ہو مکتب مین جاؤ
نشاط عمر ہم جنسون مین پاؤ

مجھے ڈر ہی کہ بیٹھے بیٹھے ای واے
مبادا دل پہ کوئی رنج آجاے

قبول التماس عاشق زار
قمر یعنی وہ طفل شوخ عیار

ہوا ہین لطف سے رضا جو
الف رکھا بروے صاد خوش ہی

ہوا سرو روان نازک خرامان
دبستان ہو گیا رشک گلستان

دبستان از پری رو شد پرستان
پرستانے کہ ہاہشت رشک کنعان

ہزار اک تختہ مین گل جلوہ آرا
دبستان گشت زار لالہ پیدا

اسی جا ای عجب روے زمین پر
دو صد مین روز روشن ماہ انور

یہ جا خورشید رخسارون سے ناکام
ہوئی مغرب سحر کو مشرقی شام

شب ہجران یہان کی صبح امید
نہین رکھتی ہی کچھ پروا خورشید

منید انجم ز روے مہر تابی
بدست آئینہ آیا کتابی

مساوی ۱۲

گلستان کو بستان تھا لطف تقریر
فصاحت تھی نسیم باغ کشمیر

موصوف ۱۲ صفت ۱۲

چو لالہ ہر طرف طفلان طرار
بہم گلبانگ نسرن گلزار گلزار

سبق خوانان ورق دلربائی
بدل دریاد حرف بیوفائی

کوئی در بند استخلاص افتاد
کوئی در آرزوے مرگ استاد

کسی نے بحث گر کوئی اُٹھائی
کسی نے صحبت بلبل سرائی

کسی نے بات کھایا بھولے پن مین
کوئی غالب ہوا آنا زبدن مین

کوئی اندر تلاش معنی دل
کسی نے کی قلمزن لفظ بسمل

کوئی بولا اُٹھا کر نسخہ ناز
کرون آخوند کیا بسم اللہ آغاز

پڑی برگ زبان سے نقطے پر برف
دہان تنگ نندان مین ہا حرف

ہوا وقت سبق خوانی کوئی گل
بتکرار ہزاران خار بلبل

صفا سے لوح ال گر اکسی نے
دفا دھویا جفا لکھا کسی نے

سبق مین بھی کسی کو حرص سبقت
ذہانت کی کسی کے دل مین حسرت

کوئی کہتا کہ درد سر کے ہین طور
نظر زیرین کسی کا دل کہین اور

کوئی کہتا رہائی اب جو پاتے
سر بازار جا سودا لٹاتے

کوئی کہتا رہا دیکھو کہان دن
کوئی کہتا مگر ارمان باطن

کوئی کہتا چلو دریا کنارے
رہین یونہین پڑے ملا بچارے

بہم موجین گڑائین غل مچائین
کنار آب سوتے ہین جگائین

کوئی کہتا سبق میرا نہین یاد
کریگا گوشمالی اپنی اُستاد

کوئی کہتا کہ ہی بیماری چشم
کبھو حسرت نہ لائین مجھ پہ کم چشم

کوئی طوطی سا خاموش بستہ دل سے
سبق چون معنی برجستہ دل سے

کوئی یون یاد کرتا تھا سبق کو
نظر کی صفحہ پر بوٹا ورق کو

یہ لازم تھی کسیکو مطلق ایجاد
بجائے داد کہدیتا تھا بیداد

کوئی کہتا چلو اک سیر دکھلائیں
اگر جھوٹی کہوں استاد مر جائیں

کوئی کہتا چلو اب پڑھ چکے خوب
کرین گلزار مین گلگشت مرغوب

جو دیکھا گلرخون نے روے شاہد
ہوے ہم نسبت گیسوے شاہد

گرا ہر طفل اشک آسا زمین پر
گئے تو بھر گئی پھولون پہ صرصر

پڑی شورش کہ درد اول کہان ہے
ستم ہی آہ ہی غم ہی فغان ہے

جگر مین گلخن روشن شراران
دبستان پر پڑی ہی برق باران

وہ لاگردی تھی بدخالی سے نابود
ہوئی بے سر یہ رکھ کر کیسی موجود

کسیکی آہ تھی بیداد بیداد
کسی کا شور تھا فریاد فریاد

جو خط طفلون نے کھینچا مر گیا تھی
خطائے چارچشمی کی سزا تھی

جو دیکھا صفحۂ روے شکر لب
پریشان تر ہوے اوراق سب سے

وہ جس کی بس سبق شد رگ رگ مین کوٹا
کتاب عقل کا شیرازہ ٹوٹا

ز روشین دیدہ ہوش بیہوش
زحسنش شد جگر آب آتش جوش

معلم نے کہا ای مطلع ناز
ہری سوگند کر بسم اللہ آغاز

رہا اول تو بس حیرت سے تصویر
ہوئی آرزم قفل گنج تقریر

تبسم کچھ کیا کچھ لب ہلایا
تو پھر یہ مولوی نے پڑھ سنایا

بخندان از لب آن غنچہ باغم
وزین گل عطر پرور کن دماغم

اثر کے جوش نے کی دل مین تاثیر
ہوا مانند طوطی گرم تقریر

گرہ بسم اللہ کی کھولی زبان سے
تو ٹوٹا رشتۂ استاد جان سے

کیا آغاز جو ابجد کا پڑھنا
ہر اک حرفون پہ کیا گذرا کہون کیا

الف تھا دم بخود حیرت سے خاموش
بریدہ دست و پا و بینی و گوش

محبت کی کشش سے بے ہوئی زار
پڑی ایسی کہ پھر اٹھی نہ بیمار

جو دیکھی جیم نے وہ عین جادو
پئے رم شاخ اٹھائی شکل آہو

نظر آیا جو حسن صورت خال
کمر تک جھک گیا تعظیم کو دال

پڑی بار جو رے پر چشم خونریز
بنی بہر جگر خود نشتر تیز

نمودہ خندۂ اش سین اچہ تاثیر
غمش زد مشت دندان فتد شد بر

جو دیکھے شین سے شادی کے آثار
بھری دامن مین شکر اسکے صد بار

نیاز چشم گردش مردمک صاد
زنگہتش ضاد در شورش مردم افتاد

جو اک تیر بلا مژگان سے چھوٹا
کنار چشم طا گیا راست بیٹھا

مذاق شہد جو اس لب سے ٹپکا
دہان عین حسرت سے رہا وا

ہوے زلف مشکین نافہ در دست
پڑی باندھے ہوے دستار قامت

جو اس پر لعل لب نے در لٹائے
خجل ہی قاف اب تک سر جھکائے

کشش کی مرکز ناز ابرو وصاف
اشارت تھی کشاکش مین ٹڑا کاف

اگر سودائے گیسو مین پڑے لام
دہن سے میم کا شیرین ہوا کام

نظر نے جو گیا نون کو پذیرا
اتارا دوش سے سر ماہ نو کا

پڑا جو واو پر مردم کا سایا
بپیچیدہ سودائی کہایا

مقابل ہار رہا جو شوخ پن سے
سزا پائی کہ پا باندھا رسن سے

پئے تعظیم آن سرو دل آرا
جھکی گردن سے آخر تا کمر یا

بت دل سنگ کا ہلنا غضب تھا
زبان سے حرف کا ملنا غضب تھا

کبھی سرو سہی خم تھا کبھی راست
قیامت تھی نشستن فتنہ برخاست

نہ آخر پڑ گئی ہر حرف مین روح
کہ تھا آواز سے او دو مجروح

اٹھایا لوح سے نقش جدائی
دلون پر پھر گیا دست صفائی

نہ در دست ستمگر اک قلم تھا
قلم استاد کا سر اک قلم تھا

قلم بھی اسکے کف مین نشتر تھا
کہ وہ قاتل سپر رکھتا نہیں تھا

برخ زاغ چمن پر حسن زبان تھی
نظر رشک بہار بوستان تھی

نہ تھا ہر دم خیال ہیئت ابرو
کہ تھا پیچیدہ ہمراہ گیسو

چو اشعارش چہ دلہا در شعارش
کتاب دلربائی در کنارش

بیان حالت مکتب در دوری شاہد

چو او میرفت و در مکتب نمیدید
جگر چون خامۂ استادش تراشید

دوات از سینہ بیہم گریہ جوشان
قلم از دو زبان ہر دم خروشان

روان یون شہاب ہر عارض افسوس
گرے ہے جسطرح گلبرگ پر اوس

وہ پانی لوح سینہ پر گرا صاف
کہ حرف صبر و دانش مٹگیا صاف

الف بس سر اٹھا کر منتظر سا
جدائی مین کھڑا کہتا تھا آہ

رہی تھی پشت بے کی باز غم سے
نہ اٹھی بے مدد آزاد غم سے

وہ اول جو اٹھا تھا بہر تعظیم
ہوا تیغ سر خود آب سر جیم

نہ نقطہ تھا شر اسکے شکم مین
سپند آسا طپان تھا اپنا غم مین

دلیل درد جان خویش تھا دال
کمر غم سے ہوئی خم صورت دال

ہلال آسا ہوئی دوری مین نزار
نہ تھا نقطہ سر زا پر رکھا بار

جنون سے بس ہوئی سین وفور ہجران
پئے دامن دریدن تیز دندان

پسارا غم مین شین نے ہاتھ ایدون
کہ اک گل آو دامن مین چھپا لون

سپید از انتظارش دیدۂ صاد
بعین ضاد از غم باگل افتاد

ندیدہ صورت آن شوخ دیدہ
بچشم طا سنان غم خلیدہ

جدائی سے ہوے جسوقت بیچین
بھر آئے چشمہ آسا دیدۂ عین

نہ تھا غم سے فاقہ فا کو اکبار
سر شش در انتظار شست بیمار

لگا ہر قاف کا غم سے گریبان
دیا دامن بزیر کوہ ہجران

کشش وہ کاف کو تھی اس صنم سے
کہ جاتی ہے ہوا سر خم الم سے

نہ لائے لام تاب ہجر گیسو
پھنسے آلام مین جیون شانہ مین مو

الم سے زہر کھانا کیا بلا تھا
وہان میم سے کالا لگا تھا

لبالب اشک کا اک جام خون تھا
زسر خود غرق نون حیرت اندرون تھا

طمانچے کیا کہ کھائے غم سے تا و
ہوا مشہور سودائی سر داو

پڑی ہے پیچ غم مین صورت مار
ہوئی گرداب گریہ مین گرفتار

نہ پائی ہاے اک تقدیر الٹی
ہوئی باطن مین وہ تصویر الٹی

بہم تھے حرف زن ہر حرف فاصل
سیہ وصلی ہوئی دوری مین حاصل

جنون مارہ سے کیا ماجرا تھا
کہ جو جو حرف تھا خالی بنا تھا

شکستن تھا قلم کا کام ناکام
دریدن سینہ کاغذ کا تھا نام

قلم حیلہ کیے اطفال بیدل
قلم کرتے تھے خود دست و انامل

ہوئی کیا تا توان اللہ اکبر
شکن تھی ہر ورق کی جلد تن پر

نچھوڑا حاشیہ خاطر کا غم نے
بدن کو کھا لیا چن چن الم نے

سبق استاد کافی الحال بھولے
نہ مین شین و نہ قاف اطفال بھولے

کہان سے لائیں فرصت غم کے مارے
کرین کیا عشق خزانہ بچارے

غرض مکتب مین تھا محشر کا نوروز
اٹھاتے تھے یہی آفت شب و روز

چو عاشق شاہد دیوانہ خویش
عزیز جان مشتاقان پر آئیش

کبھی تھا شوق سا جاتا دبستان
کبھی گھر قالب خالی مین جیون جان

غرض از آمدن رفتن بچندے
ہوا عالم پسند ہوشمندے

قمر تھا حسن صورت مین ازل سے
عطارد اب ہوا علم و عمل سے

ہوا وہ کامیاب حسن معنی
عیان پنہان ہوا یکرنگ یعنی

بظاہر ماہ تھا باطن مین خورشید
بہر دو شکل تھا امید امید

وہ گل حسن کو جیسے نکلا غزلخوان
فریب بلبلان سمجھے گلستان

قلم خط کھینچتے ہی کرتی ہے یاد
کہ ایسا سادہ رو تھا خط مین استاد

سخن کو تہ سخن ہر جا پہ پھیلا
ہوا شاہد سخندانی مین یکتا

عجب چالاک کو شوخی تھی حاصل
نظر ہی مین سخن کا لگیا دل

الٰہی فہم تھی یا شعلہ ناز
نظر مین لے اڑا معنی کو یکبار

رہا چندے بہار مکتب آرا
ہوا وہ علم مین روشن علم سا

جہان کہتا تھا اسکو دیکھکر ہان
عجب ہے شعلۂ ادراک انسان

یقین شاہد کہ شاہد نکتہ دان ہے
تعجب بحث کیا کل امتحان ہے

یسر گر ہو ساقی پرستان
غنیمت ہے وہان سیر دبستان

کہان تقدیر مجھ ناشاد کی ہے
دبستان مین گذر استاد کی ہے

رفتن مولانا غنیمت براے سیر مکتب شاہد

وہاں دیکھا ہوا اترا جگر پر
یہان لکھا ہوا گذرا نظر پر

سنا اک ہمنشین سے مین نے دیشب
نہین جا خوب کوئی جز پئے مکتب

خصوصاً مکتب خوبی مقام ہے — چو شاہد جلوہ گہ فردوس نما ہے
چو نیر مطلع ورق سحر شد — ورقہاے صبوحی منتشر شد

چلا مکتب بزیر پا شرارے — بشوق گلشن ارم پر بہارے
(اضافت مقلوبی ۱۲)
در مکتب برائے آہ بسمل — کوئی دل لے کوئی دل لے کوئی دل

سنی شاہد نے فوراً ہی صدا وہ — سنے تو گوش بر آواز تھا وہ
چو شاہد آفتاب از روے روشن — صدا آئی شاہد بیتابی من
(لفظ چہ مخفف وقت ست ۱۲)

عنایت سے بلایا تجھکو اندر — خرد سے ہوش سے بولا کہ باہر
گیا سر سے کہ پالو تمن تھی تاب — نماز بخت فرخ وقت نایاب

بگفتا پیش ازین تکلیف فرما — چہ سود است ازان تعریف فرما
گیا گیا خویشتن سے درد پرور — تمنا لیگئی دامن پکڑ کر

وہ نازک تھا نزاکت کی مدد سے — اٹھایا ناز سے دل میرے ید سے
کرم سے پہلے جھاڑی گرد کلفت — دکھایا حسن سے پھر نقد الفت

کہا اے تو نگا مین یہ چیز نادر — کہا مین نے اگر ہو بخت یاور
کہا قیمت کہا مین نے کہ دیدار — کہا کچھ کم کہا مین نے دگر بار

کہا واقف ہوا فریاد بس بس — نہ سن لیوے کہیں استاد بس بس
سن اے ساقی تجھے ساغر کی سوگند — شراب خانہ کش ہے دی دم چند

رخصت طلبیدن شاہد از عزیز و رفتن بوطن خود

بہت غربت کی کیفیت اٹھائی — وطن کی دھن ہے اب سر مین سمائی

نہیں ہے وہ نصیب عاشق زار — کہ گذرین دو نفس مقصد سزاوار

یہ روز و شب کی گردش ہے معکوس — سمجھتے ہین بچارے قصہ طاؤس
قریب مرگ پہونچے دوستو ہم — یکایک دل بنایا چرخ اک دم

نہ کر اس خوان پر شکوہ مری جان — کہ شور بخت ہے اس جا نمکدان
سدا غم سینہ صافونکا ہے پیشہ — نہ کامل کو کاہش ہے ہمیشہ

گداز و سوز ہے روشن دلون کو — کھڑا جاتا ہے شمع زار دیکھو
قیامت کب ہے برفردیدہ بازی — شب یلدا تری گیسو درازی

یہی تھی کیا غضب ہین یا الٰہی — نصیب عاشقان ہے ہی تباہی
بہار آئی تھی کل شب ہی تو افسوس — سحر ہوتے ہی کیا گل پر پڑی اوس

کہا جا کر کسی نے باغبان سے — کوئی دے تحفہ فصل بوستان سے
اٹھا لایا کہیں سے شاخ گل خار — کہیں سے استخوان بلبل زار

یہی ہے گردش چرخ ستمگار — خصوصاً بہر عشاق دل افگار
نہیں ہے ایک دم آرام حاصل — جگر کا نام زخمی دل کا بسمل

دو دل دیکھے جہان ہمراز ہمدم — ہوا حسرت سے اس موذی کو ماتم
نہ پکڑیگا یہ جیب تاک صبر و آرام — کہ دو ٹکڑے کریگا مغز بادام

دو دل ہر وہ فلاکت کا جو ہوگا — کہ اک کلکتہ اک لاہور ہوگا
ابھی تو دور کیا تفصیل اجمال — یہ سن لو حال شاہد شاہد حال

کہ روزی ہے با دل افگار جگر ریش — عزیز شاہد بیتابی خویش
بگفتا شوق ہو لد جان مہمان — چراغ افروختہ در خانہ جان

جہان ہین حقیقت سامان طرب ہین — عنایت سے تری ہو جو سبب ہین
ہوئین جو جو نوازش شامل حال — زبان شکر ہے تفصیل مین لال

ولے مہر وطن ہے بر سر جوش — جگر ریش ہے کیفیت نوش
مجھے یاد آتی ہے وہ کو گلزار — یہان کیسے گل مری آنکھون مین ہین خار

مری مادر کی الفت مین ہے زار — طپان ہے ہجر مین مشتاق دیدار
نہ دیکھا مجھ سوا روے خوشی بگاہ — سر یک وقت ہین دو نالہ و آہ

خیال خام تھا بس جو خوشی تھی — نہ باطل خواب تھی آسودگی تھی
تن عریان کو پیراہن ہوس ہے — گریبان چاک کا فریاد رس ہے

ہو اس کس مصیبت سے نہ جینا — قسم کھا لہو کا گھونٹ پینا
مری الفت سے ہے دل داغ مادر — جگر رکھتی ہے طرفہ باغ مادر

رہے وہ تنگدستی مین گرفتار — رہون مین ورنہ شب عشرت طلبگار
نہ ہو یہ اک مری غفلت کی شامت — ندامت ہے ندامت ہے ندامت

ازان کس ناطفت دیگر نباشد ۔ کہ جویای دل ما در نباشد
اجازت دیجیے جاؤن وطن کو ۔ تبسم آسا کردن خندان چمن کو
سنی جسوقت عاشق نے یہ تقریر ۔ لگا گویا جگر پر ناگہان تیر
کہا منظور مہجوری نہین ہے ۔ نہین ہی طاقت دوری نہین ہے
ترے بن پھر کہان یہ تاب و طاقت ۔ ترے بن غم سے ہو دیگی رفاقت
ترے بن زیست اپنی پھر کہان ہی ۔ ترے بن یار رشک شمس جہان ہی
محالست این و آن بر خاطر زار ۔ دلم در بند خشت مجبوری گرفتار
کہ پاس خاطر اسے ناشاد رکھنا ۔ پیام عشق ہی یہ یاد رکھنا
چڑھا کر آستین کسکر کمر کو ۔ دلو لوٹے لیے جاتا ہی گھر کو
کمر باندھی سفر پر دلربا نے ۔ سفر عاشق کو غم لایا دکھانے
دلون کو جوش تھا کردار کردار ۔ لہو کہتا تھا ہر تلوار تلوار
پئے خون عزیزان خم ہے ۔ کشش آہن مین مقناطیس کی ہی
بہ پیش تاب تیغ برق در سر ۔ قطرہ ہی چشم مین جوہر مین اخگر
اشارہ سے جہان خنجر کو کہتا ۔ لگا سینہ مین کاری زخم ہی تھا
ز آب خونفشان خنجر او ۔ جلا کر دیدہ سفتہ گوہر او
سپر کیا دوش پر رونق فزا ہے ۔ قمر آگے قفا کالی گھٹا ہے
سپر تھی تیغ سے ہر وقت گویا ۔ بھر لگیا اب شکم خالی ہمارا
پر سوفار مین چابکتری تھی ۔ پری تھی اور پری کیا دلبری تھی
کمان کج ادا ابروے خمدار ۔ یہ نو عشق مین اسکے ہو ازار
خوشا توسن کہ دارد بار راحت ۔ پشتش گرم بازار قیامت
بوقت گرم رفتاری شرر تھا ۔ سمند وہم سے بھی تیز تر تھا
عجب سودا تندی فرق مین ہی ۔ ہوا پر برق شوخی برق مین ہی
نہ آتا تھا نظر ہرگز نظر سا ۔ مجسم شوخی برق تجلے
خرامش ہی مین ہی بس کیا وہ بھاگے ۔ تصور سے ہزارون کوس آگے
بہ شوق عاشق بیدل ہوس جوش ۔ چو نار شاہدان شوخی در آغوش

وجودش را چرا نقش از عدم بست ۔ کہ در بند فراغتہای خویش است
شب تاریک حرمان کا بنون ماہ ۔ بناؤن کوچہ کو جو کہکشان راہ
زبان ماندہ ہوئی یون چشم تر سے ۔ چمن مین برگ گل پر ابر برسے
ترے بن کیسے دل پکڑیگا آرام ۔ ترے بن صبر اور دانش سے گیا کام
ترے بن خواب و خور سوگند ہوگا ۔ ترے بن باب شادی بند ہوگا
اگر کہتا ہون جا مشکل ہی مجبیر ۔ دگر رو کون مبادا ہو مکدر
تحیر سے رہا مجبور خاموش ۔ تڑپ کر وقت رخصت گر گیا ہوش
تسلی نے کیا جو وعدہ ناکام ۔ لب طالب سے طالب کا ہوا کام
ستم ہی عاشق مسکین پہ دردا ۔ کہ ہو معشوق رخصت ہوش آسا
ہوئی زیب کمر شمشیر بران ۔ سراپا شوخی برق درخشان
عجب وہ تشنہ خون ہی ہوس جو ۔ رہین لب خشک ہی دریا کرے نوش
لہو سے اپنے تھا جنکو سر جنگ ۔ عرق سا بہگیا وہ رخ کا تھا رنگ
ز شمشیر میان بیش علم شد ۔ کمر از بار تیغ سیم خم شد
نظر جوہر صفاتی کی ہوئی ولہ ۔ جگر ہی جوہر ذاتی سے آگاہ
نشانہ ہی قضا تیر اجل کا ۔ نظر سیدھی کرے کسکا ہی بلکا
سپر پابوس گیسوے نگار است ۔ گل او نافہ مشک تتار است
کرن دیگر کہا خورنے پریوش ۔ یہ ترکش لو یہ ترکش لو یہ ترکش
بنا شیدہ نمک بر زخم سوفار ۔ نمک چشش بود از خون دل افگار
علم کو برتری تھی آسمان سے ۔ فلک جگر مین تھا نوک سنان سے
سمند نعل بر آتش تھا بیتاب ۔ قرار اک دم نہ لیتا مثل سیماب
جو ہو آب روان پر گرم رفتار ۔ نہ مطلق موج دریا ہو خبردار
نہ پائی خاک رہ باد صبا نے ۔ کہ پائی چشم مین سرمہ لگانے
صبا تک پارہ آتش بریزاد ۔ قیامت ہی بلا ہی فتنہ ایجاد
کہون کیونکر نہ آتش زاد حیوان ۔ کہ ہی ہر گام پر نعل آتش فشان
بسرعت صرصر و آتش بگرمی ۔ بہ تندی تشنہ کمی در ترقی

خیال سالک مشتاق منزل — شرار آتش بیتابی دل
چو آہ عاشقان در تیز تکتاری — چو اشک بیدلان در گرم باری
رسیدن طرز استقبال جویان — و دیدن یار رسیدن مژدہ گویان
سبق آموز ہوش اندر تگ و تاز — سبق جو در رسیدن ہا بر آواز
قدمہا زروان تا لب ناز — خرامش باد ا ہمراز دستان
عیان ہر گام مین جلوہ پری کا — روش مین تھی حسینا جادوگری کا
سر آتش سپند استادن او — رمید از چشم شوخیہاے آہو
عرق کی تن سے کیا ریزش روان تھی — کہ شوخی آب ہو ہو کر چکان تھی
جو قطرہ تن سے گرتا تھا عرق کا — قرار اسکو نہ تھا سیماب آسا
ٹپکتا ہی تن شبدیز سے آب — برستا ہی سیہ یا دل سے سیماب
نظر نے سایۂ راکب نہ دیکھا — نمد کا پشت نے قالب نہ دیکھا
صبا را از عنان در سر ہوا بود — تہی قالب کیے از بار پا بود
بشوخی خانۂ زینش نشستن — بگو در مجمر اخگر یار جستن
جلو مین خوبرویان گل اندام — فرشتہ خو پریزاد آدمی نام
بسر مانند گل تاج زرفشان — تو گویی ملک خوبی تاجداران
روان پیش و پس آن صاحب جام — تو گویی ہالۂ زد حلقۂ ماہ
کمر بستہ بنفع خدمت شاہ — بدست آورد وہ امید دلخواہ
خرام کبک رفتاران خوش قد — بروے فتنۂ خوابیدہ پا زد
قیامت ہر قدم پابوس نازش — ہمے خوردی ز داد افسوس نازش
ز عاشق داغ ہا طاؤس حسن نام — تگسران پریزاد بشر نام
بدست مست چشم انگور سیراب — صراحی شفق پوش پر از آب
بدست نازنینے بادکش بود — کہ از گرمی جنبش دل بہ غش بود
جو تھیلیان ایک آتش رو لیے تھا — جہان کو سوختہ خاطر کیے تھا
عزیز آیا عزیز جان کے پاس — بدید و جوشش گریہ بدل پاس
کبھی پھرتا تھا گرد قبلۂ جان — کبھی کہتا تھا مجکو سے پاک دامان
کبھی گرد صبا تک گھومتا تھا — رکاب آسا کبھی پا چومتا تھا
جو دیکھا یار نے بیتاب ہو وہ — برنگ کشتی گرداب ہی وہ
پڑا ہی پیچ غم مین عاشق زار — الجھتا ہی برنگ زلف خمدار
تسلی دیکے یون بولا مسیحا — خرد دو رہو گے دیوانہ ہین تو
مری سوگند اے غمخوار دیرین — نہ غمگین ہو نہ غمگین ہو نہ غمگین
عزیز اب دیکھو باللہ المعظم — ترے صدقے ہوا آتا ہمدم
لگی اشکون سے آب روئے گوہر — ذرا منھ دیکھ آئینہ منگا کر
عیان اب بس امید آور دعا ہر — غریق غم تلاطم خوردۂ غم
خدا را اے مرے غم دیدہ رو — چو زلف پرشکن پیچیدہ مت ہو
دعا خوان ہو کہ پھر صورت دکھاؤن — چو آب رفتہ جو باز آؤن
برائے چند ایام است در کار — قرار خاطر و صبر دل زار
ابھی آتا ہون جب دن دور کیا ہی — پئے چندے اسقدر رنجور کیا ہی
سنا عاشق نے گفتار تسلی — نہ خاطر نے سہا بار تسلی
جگر مین درد آفت خیز اٹھا — بہا آنکھون سے طوفان جوش دریا
ادھر ابر کدورت گریہ باگوش — ادھر دریاے رقت بر سر جوش
ادھر شور فغان ہاے وہو تھا — ادھر اشک ترحم آب دہتا
ادھر ٹوٹی عنان صبر ناچار — ادھر گرم لجام باد رفتار
ادھر مقسوم ون درد و نالہ و آہ — ادھر درد دل حساب دوری راہ
ادھر سے التماس عفو تقصیر — ادھر سے مدح خوانی گرم تقریر
ادھر عذر نہ قدر شان دلبر — ادھر شکر کرتا تھا زبان پر
ادھر کہتا کہ رکھیو یاد دل مین — ادھر گویا کہ جبتک رنگ ہے گل مین
ادھر کہتا کہ آنا جلد جلدی — ادھر گویا بشرط زندگانی
ادھر کہتا کہ اب جان بے ہو تن سا — ادھر گویا سلامت اے وفادار
ادھر کہتا کہ دیکھو ہوشیاری — ادھر بولا کہ ہان حافظ ہی باری
ادھر پھر اشک نے پائی ترقی — ادھر لب سے کھلا قند تسلی

ادھر بیدم رہا ہے بسمل ناز
ادھر کی غائبت بسم اللہ آغاز

اٹھائی بس بہت سے بیقراری
غشان شب باد بہاری

برنگ اشک عاشق گیا روان تھا
خدنگ آسا صبا سے بھی نہان تھا

قفا کیا اشک نے چون نالہ یکبار
نظر سان آسمان نے دنیا یکبار

جگر بیتاب تھا باہر نکلتا
صنم سے قاصدانہ جا کے ملتا

درون سینہ دل نے دھوم اٹھائی
کسی صورت ہو زندان سے رہائی

جگر جلتا تھا سوز اندرون سے
پتہ ملتا نہ تھا رگ رگ کو خون سے

سلامت رنگ و روغن کی کمان تھی
فتیلہ نیکے روشن استخوان تھی

نہ تھی بس ہر رگ تن نشتر جان
ہوئی ہر یک رگ شمع شبستان

جو تڑپی برق آہ مشعل نور
سراپا جل اٹھا مانند کافور

رفیقون نے کوئی حیلہ بنا کر
جلے خاطر کو سمجھا کر بجھا کر

کیے بیحد فریب و صد بہانہ
بڑی مشکل سے لائے تا بخانہ

بنا رکھا تھا جو امید خانہ
نظر آیا اسے اک قید خانہ

بیاد شاہد رنگین جما لے
نشستہ خلوت از غیر خالے

ہوا صحبت سے ہمچشمون کی بیزار
ہوا پوشیدہ نظرون سے نظر دار

رہی یاد صنم سے دل کو طاقت
زبان نے نام ہی سے پائی قوت

لہو کا تل بہ تل تھا گھونٹ پینا
جنون کہتا تھا غم کھا کے جینا

کدھر ہے ساقیا آخر رم ہو
کہ دل کا بجتے ترے کھلا گیا ہو

بذوق شربت دیدار وے مری
عزیز ہجر خنجیر جدائی

کہ راہ منزل مقصد کیون طی
شکار کشتہ تیر جدائی

رفتن عزیز نزد شاہد بلباس قاصدان و شناختن شاہد اورا

اسیر دام گیسو پابجولان
چراغ خانہ تاریک زندان

بیاد رخ فقیر نام جانان
کنارہ کش ز عالم پابدامان

نہ لایا تاب سختی ہاے دوری
قبا کا چاک تھا نام صبوری

خدا جانے کہ گھیر اگر بس بلائے
لگے بیٹھے ہی بیٹھے چکر آنے

ہوا غالب کہاں تک ضعف بیمار
نظر تھی چشم بینا پر گرانبار

برنگ طوطی خاموش تھا وہ
جیسے کہتے ہین عنقا ہوش تھا وہ

سخن کہتا تھا یہ کیا ماجرا ہے
خموشی خندہ زن تھی گل کھلا ہے

کبھی کرتا گریبان پارہ پارہ
کبھی دامن مین کھتا تھا شرارہ

قرار اسکو نہ تھا بے یار ہمدم
نہ تھا اسکا کوئی غمخوار ہمدم

نہ تنہا رہ سکا بیچارہ یکچند
ہوا فرقت مین بیتاب آبہ زوند

زبس تھا شاق ہونا یار کا دور
لگا یون سوچنے خاطر مین مہجور

پئے اظہار حال زار دلریش
جنون خود قاصد و خود نامہ خویش

سناؤن اور دکھاؤن حال اپنا
اتارون سر سے یہ جنجال اپنا

کہ روز وعدہ دلدار ہے دور
نکلنا لگی جب تک جان مہجور

نگار بیوفا را پیش رفتن
ضرور آمد مرا از خویش رفتن

لگی تھی عشق کی بو سیمبر سے
کہ آخر حیلہ جوئی کی پدر سے

سمائی ہے ہوائے دشت سر مین
کرونگا یاد آسا گشت سر مین

کیا ہے غم نے تنہائی سے نخچیر
الم نے سینہ پر کیا کیا جڑا ہے تیر

یہ بھر دفع غم تدبیر کی ہے
الم پر نیت نخچیر کی ہے

جنون کے جوش سے شہر سلامت
مری آنکھون مین ہے صحرائے وحشت

سنا پیر خرد نے سوز گفتار
ہوا چہرہ سے روشن درد بیمار

کہا اندازنے گوش پدر مین
کہ مرتا ہے فراق سیمبر مین

اسے دیجے مجھے نخچیر جانے
ملال دل کرے دور اس بہانے

ہوئی جو رخصت یکماہ حاصل
تڑپ اٹھا شکار مقصد دل

ملی جب بھیان کو اس قید کی راہ
نشاط عمر سمجھا مدت ماہ

کشیدہ شوق ہر اہن در آغوش
رہید از دام دام حیلہ بردوش

امید صید امید ہوسناک
سوے صحرا چلا صیاد بیباک

سیاہ ہمرہی پر جوش جیحون
غبار راہ پر افشان ابر گردون

کہا یوں ایک عاشق نے کہ اے یار
بدل رکہتا ہوں عزم شہر دلدار

بخوبی سمجہو اس نکتہ کو جانچ
نہ آنے پائے کوئی راز پر آنچ

گیا میں نے تجہے سردار لشکر
ابھی کیا میں اک ساعت کے اندر

چلا آندھی سا بیتابی در آغوش
یہ پیچھے پیچھے میں اڑتا ہوا ہوش

بیابان تمنا باد صحرا
جہاں تھا آشکار اپنا نہان تھا

قدم سے بڑھکے چالاکی زد تھی
بنام گرد آواز گلو تھی

قدم تھا شوق اور صحرا تمنا
بیکدم گر گیا طی دشت پیما

کہ میں آتا ہوں شہر عاشقاں سے
خبر ہے مجکو انکے سوز جان سے

بکف بودش طراز خامہ شوق
دل پیچیدہ نام نامہ شوق

در آمد سمند کام شاہد
بکوے ماہرو سے نام شاہد

کوئی آشفتہ خاطر نامہ بنام
کسی دل داغ کا لایا ہی پیغام

عجب قاصد کہ دامان تار سنبل
عجب نامہ کہ مضمون پیچ کاکل

ہو آتش پارہ نامہ شعلہ پیغام
زبان دود سے کا سیماب ہی نام

بر آیا گلعذار داغ بستان
گل خوبی جواب یک گلستان

بر آیا آفتاب مطلع کام
طلوعش طالع فرخندہ ایام

گل تاج بسر در زر گرفتہ
بہار صد چمن در بر گرفتہ

بہ نور عارض داغ جگر تاب
سپند روے آتش تھا وہ سیماب

تو کوئی پیش بت با صد نیاز
بجا آوردہ دو رکعت نماز

پریرو اس سے بولا مسکرا کر
زبانی کچھ خبر اسکی ادا کر

کہا کیا صورت فرزانگی ہے
کہا ہاں شورش دیوانگی ہے

کہا رکہتا ہی صحبت گرم کس سے
کہا تن ہو گیا ہی زار جس سے

کہا ہی کس سے ربط و ضبط بسیار
کہا آہ و فغان سے چار ناچار

کہا اب کیا ہی صہبا کا قرینہ
کہا تل تل لہو کا گھونٹ پینا

کہا نخچیر کا کیا ماجرا ہے
کہا خود کشتہ غم ہو رہا ہے

کہا بادہ پرستی سے ہی مستی
کہا غم سے نہیں ہی ہوش ہستی

گروں میں طرہ کوے پر برو
یہاں پر پاسبان راز رہ لو

لہو کو تا بہ بین کا چاٹ لینا
زبان غیب گوئی کاٹ لینا

یہ کہکر لیکے بسم اللہ اٹھا
بشوق یار شکل آہ اٹھا

چلا چوں باد پنہاں ہر نظر سے
کہ بھی ہر دو محرز بیخبر تھے

غبار افتادہ آن خط رخسار
نمودہ نسخ اصلی زنگ دیدار

عجب وہ چابکی ہی برق دم تھا
قیامت دشت پیما ہر قدم تھا

قریب شہر لیلے آیا مجنون
لباس قاصدی سوچا یہ مضمون

فرستادم بر شاہد عزیزے
نکار از نخبہ شاہد عزیزے

بوقت شب کہ الفت جوش مین تھا
لباس قاصدی آغوش مین تھا

جہک کر جاکے بولا ایک بلبل
کہ تجہیر دار ہے سو گلشن گل

بکف ہی نامہ شکل برگ سوسن
زبان حال خود سر گرم گفتن

ہر شوریدہ دکھلاتا ہی مجنون
ہر نامہ ہی سوز عشق مضمون

فغان ہے ہر دو یہ بلبل کے نالے
کرو غمگین خاص اس گل کے حوالے

بر آیا آفتاب مشرق نور
جمالش در بغل صد شعلہ طور

بر آیا آب وے زندگانی
نسیم بوستان شادمانی

بہ پیش شعلہ و قاصد کھڑا تھا
بلا کیسی اجل کا سامنا تھا

ہوا دود دم غارت دادہ ناموس
لبان کاکل جانان قدمبوس

شرار آہ سے نامہ جلایا
کہ ہی یوں حال عاشق بیوفا کا

کہ کیونکر حالت غمناک ہی آج
کہا دل کا گریبان چاک ہی آج

کہا صحت پہ ہی کچھ حالت زار
کہا ہی تیری چشم اس سے خبردار

کہا کون اندنوں ہی شمع محفل
کہا داغ چراغ خانہ دل

کہا گلگشت کی کیسی ہوا ہے
کہا داغ خون کا گلشن کھل رہا ہی

کہا ہونگے بہم سامان عشرت
کہا اک دم نہیں ہی غم سے فرصت

کہا کیا مشغلہ رہتا ہی برابر
کہا آہ و فغان سے ہی سروکار

کہا کیا ہی سرود و رقص کا رنگ
کہا گردش تماشائی ہی دل تنگ

کہا ہی سیر کس نسخہ کی منظور
کہا ہی کاغذ باد آپ رنجور

کہا تھا ایک نادان نام دانا
کہا مت پوچھ اب اسکا ٹھکانا

لگی ایسی ہوا بو ہو گیا ہے
گیا جس بدن سے تو چھو ہو گیا ہے

سنی شاہد نے جو تقریر قاصد
نظر کی غور سے تصویر قاصد

کہا حیرت نے ہین کیا ماجرا ہی
اسے تو دیکھ تو ای چشم کیا ہی

بخوبی ہو یقین آتا نظر کو
کہین دیکھا ہی مین نے اس بشر کو

جواب اسکا نہین ہی قاصدانہ
جواب نالۂ چنگ و چغانہ

ز قاصد نیست این طرز بیانی
کہ بوے دارد از سوز فلانی

نہ یہ شیرین دہن کی گفتگو ہی
کہ انداز فغان ہائے ہو ہو ہی

درون سینہ ہی آتش سے جلتا
دہن سے ہی دھوان باہر نکلتا

کہون مین کیسے قاصد ہیجا با
نظر آتا ہی یہ مجنون شیدا

یہ چاک دامن ہستی بناچار
چمن اجڑا ہوا ہی بلبل زار

دل غم دیدہ گرچون نافہ خون ہے
بلا شک گہوے دشت جنون ہی

ہوا بس زار جو حیرت کا تصویر
کہ تھا کچھ اور ہی انداز تقریر

جگر پر نیش زن طرز سخن ہے
لہو الفت کی رگ سے خون فشان ہے

بخوبی دل کو باور ہی یقین ہی
حدیث قاصدان ہرگز نہین ہی

ہوا اصاف آشکارا جوہر قال
نظر آتا ہی اس آئینہ مین بال

شراب تند نے جوشش اٹھائی
شکست شیشہ کی آواز آئی

ہو چا ہا اسنے ہو راز آشکارا
کیا قاصد کو خلوت کا اشارا

کہا ای صورت قاصد دلارام
کہو کیا راز ہی کیا آپ کا نام

خدا را راز پوشیدہ عیان کر
براے حق سخن حق حق بیان کر

کیا شک سے یقین نے مجکو آگاہ
چھپا زیر نقاب ابر ہی ماہ

ترا یہ لہجۂ قاصد نہین ہے
بتا تو کونسا خاطر حزین ہے

نہین نامہ بروں کا ایسا گفتار
انکھین ہے نامہ و پیغام سے کار

یہ شوخی زبان کچھ اور ہی ہے
یہ انداز بیان کچھ اور ہی ہے

سخن کہتا ہی سوز آباد من مین
فغان مین آہ ہون فریاد ہون مین

یقین آتا ہی بس ای مرد روپوش
کہ بیشک تو ہی ہی جانباز وفا کوش

ترے صدقے عزیز جان تو ہی ہے
ارے اس جامہ مین پنہان تو ہی ہے

ذرا پردہ اٹھا لے رخ سے ای یار
کہ دل بیتاب ہی مانند بیمار

جو دیکھا اب نہ ہی آرام ہے خود
شراب عشق مست جام ہی خود

خموشی نے دکھایا جوش گفتار
تڑپ کر بول اٹھا بیتاب یکبار

نہ خیرم من نہ خیرم من نہ خیرم
عزیزم من عزیزم من عزیزم

تری اپنے چھپانیکی ضرورت
کہ تھا اظہار مین بار کدورت

بغل مین تنگ تر کھینچا دلارام
مراد انتخاب جان ناکام

بہار سینۂ آتش نشینان
نگار داغ جان نازنینان

امید دل بساز کامرانی
ہوئی حاضر براے میہمانی

بچشم چشمۂ نیر شتابہ
بنی خود مردم عین آفتابہ

دکھلایا منہ خوشی نے چشم تر نے
بڑھائی آبرو آب گہر نے

بیک جانب نبات و قند رکھا
لطافت سے مذاق بوسہ چکھا

بخوبی وصل کی خلوت ہوئی گرم
کدھی تھی بیحجابی اور کدھی شرم

بکام عندلیب زار تھا بخت
امید بستہ گل گلزار تھا بخت

پیا جام وصال ذوق دربار
ہوئے سرمست باہم شوق دیدار

کسی نے نکتۂ معنی نجانا
فقط یک قاصد و مکتوب الیہ تھا

رہے پنہان دو عشق و حسن شہرہ
شب یک برج مین جون ماہ و زہرہ

وہ آخر آہوے صحراے وحشت
جنون دیوانۂ شیداے وحشت

غزال ہوش نکر کر گیا رم
جنون نے دشت مین جا کر لیا دم

اگر کرتا ہے ساقی اب بہانا
تجھے میری قسم عدہ پہ آنا

کرم کر اور جام رخصتی ہان
کہ گذرے بیہشی مین وہ ہجران

عزیز طالع قاصد نکو نام
رہا سہ روز مہمان دلارام

رخصت کردن شاہد عزیز را و بعدہ

سنا یہ غیب سے فرمودۂ عشق
فریب مکر سے تو چھوٹ آیا
ابھی سے واہ وا بیتابی اتنی
بحکم مصلحت رخصت ہوا وہ
ہوا مجنون جو صحرا سے روانہ
برسم بیوفایان لات ماری
چلا از راہ لطف و قدر دانی
وہ برسا آسمان سے سرمۂ طور
غبار سینہ پر در دمین ہون
دکھی ہر خار کو قدرت بصر مین
غلام آسا قیامت ساتھ مین تھی
سحر سے شام تک وہ ماہ چلتا
لگی جانے صبا دم سے بلا ہو
جہان پڑتا تھا رخ کا پرتو نور
سفر اختر ہوا کلفت ہوئی دور
چلا دلبر بسوے خانۂ دوست
کہ چھوڑا صبر نے دل دل نے پہلو
سر فخری شدہ کہتا تھا جھک مین
بہار حسن نے گلزار گلزار
نظر کی چشم مست جامہ سرشار
ہنوزش حسن صد گلزار در بر
ہنوزش گفتگو جام شنیدن
ہنوزش دیدن مست شرابی
ہنوز از سبزہ پا کش آب گوہر
ہنوزش خندہ زخم دل شکر ریز

خود روانہ شدن جانب عزیزہ

بدل ڈالا لباس اور منہ چھپایا
ارے کچھ یاد ہی میعاد کتنی
ہوا سے وادی وحشت ہوا وہ
وہی جرم اور وہی تھا قید خانہ
نیا اپنا کیا قانون جاری
بہار بوستان کامرانی
وہ لائی باد اڑا کر نسخۂ نور
شرر سے خاک بنکر گرد مین ہون
لہ مژگان خار تھی چشم بشر مین
رکیب اسکے قضا کے ہاتھ مین تھی
سہارا پا کے خورہمراہ چلتا
ہوئی پھٹکار سم کی چل ہوا ہو
صدا اٹھی الٰہی چشم بد دور
ہوئی جان شاد و دل مسرور مسرور
بہار گلشن ویرانۂ دوست
دماغ جان سے دانش ہو گئی دور
فلک مین ہون فلک مین ہون فلک مین
کیے گل دامن امید مین بار
پکار اٹھی نظر بیمار بیمار
ہنوزش عارض گل جیب دل در
ہنوزش روی روشن نو دمیدن
دو صد میخانہ ہا را یک جوابی
ہنوزش زر با تش چون سمندر
ہنوز از لب تبسم شکر آمیز

الجھایا ہی یہان معشوق پر خوب
بھلا کیا چاہتا ہی یان سے چل دور
رسیدن سے ملا رفتن کو انجام
تمنا ہی دل ناکام عاشق
اڑا جو شوق خود حمامہ بنکر
غبار راہ توسن نے اڑایا
غبار اٹھتا تھا نعل نو رفتار سے
پڑا حسن جا بہ بر عکس رخ حور
سنا آتا ہی خورشید نگہ تاب
در مہمانسرا تھا خاور مہر
قمر دلبر کو سمجھے روز روشن
غریبون کے نصیبے خوب جاگے
سواری راہ سے منزل پہ پہونچی
چلا کر ساز و سامانہاے پنجاب
سنا آمد کا مژدہ بیخودی سے
بستر تسلیم کی تقدیم ایام
چلن تھا حسن کا بردہ دری کا
رخ گل سے نظر کو گل کھلا کیا
ہنوزش چشم فتان عین جادو
ہنوزش جام چشم مست در جوش
ہنوزش غمزہا سرگرم بازی
ہنوزش غنچۂ لب در شگفتن
ہنوزش خنجر ناز ستم زا
ہنوزش چشم جادو حکم ویران

کہ ای مجرم زندان بودہ عشق
اڑاتا ہی مزے مرغوب مرغوب
برا ہو جا ترا رنجور مہجور
پیام وعدۂ زود آمدن نام
فراز عاشق و آرام عاشق
چلا دلبر جواب نامہ بنکر
نظر کی شاہدون نے غل مچایا
صدا اٹھتی تھی آہ عاشقان سے
رگ شمع ضیا ہونا تھا کیا دور
بچھا رکھا قمر نے فرش مہتاب
پرستان بلکہ کہنوان قصبہ و شہر
ستارہ جانتے دم دار توسن
نظر کرتی ہی تھی امید آگے
لبے تو جان لب بسمل پہ پہونچی
سر یک خس پہ لپکی برق بیتاب
وہ گی یاک حسبت بسمل نے خودی سے
ہوا پا بوس بخت دلربا نام
نظر کو ہو گیا سایہ پری کا
گلستان ہو گئی چشم تماشا
ہنوزش تیر مژگان زخم آہو
ہنوزش مردم دیدہ قدح نوش
ہنوزش عشوہا در دلنوازی
ہنوزش برگ سوسن برگ گفتن
خراش جا بہانہ زخم تماشا
سر معمور راحت کشور جان

ہنوزش گلشن خوبی فضا جوش
ہنوزش در بہار حسن نوروز
ہنوزش شوخ چشمی کاروان زن
ہنوزش زلف شبخونی بشب زن
ہنوزش خوبروے آہ کنعان
نشستن فتنہ را برخاست آموز
کہین فرش نظر خوشتر بچھایا
کہین شمع خیالی داغ فانوس
کہین طلیان بشان تاجداری
کہین سیم و زر و لعل و جواہر
کہین کمخاب و دیبا ڈھیر کے ڈھیر
ہوئی کاشانہ مین وہ نقش رانی
وہ عشرت گہ بخوبی جب سجایا
بصد اعزاز کاشانہ مین لائے
پڑی تھی شام شکل فرش کمخاب
عزیز انے بگرد ماہ پروین
عزیز آیا بشکل خاکساران
نثار اوسپر کیا گلزار و تاتار
زخوبان حسن ترنمکین کباب
جوگذرے عیش و آسایش مین یکچند
ہوا ذوق تھی نخچیر نخچیر
پھرے جیتا جو اُس خنجر ادا سے
بہ نکہت ساقیا امید وارم
پریدہ بلبلے از باغ دنیا
پڑا بیخویشتن کرتا تھا فریاد

بہار صد گلستانی در آغوش
بگلرویان ازان داغ جگرسوز
جرس ہا سر بسر در حلق فغان زن
ہنوز از مہر رویش ذرہ روشن
بسینہ داغ از وی ماہ کنعان
ستادن با قیامت جلوہ افروز
کہین آئینۂ حیرت لگایا
ہوس روغن فتیلہ نالہ موس
کہین بیڑہ امید جانسپاری
نیاز روے و دندان و لب و بر
کہ چشم چرخ اطلس ہوگئی سیر
کہ ہر دیوار تھی تصویر مانی
چو عزم خویشتن تیار پایا
پری گویا پریخانہ مین لائے
رہی تھی صبح جسکا نام مہتاب
تماشا گہ مین تھے تصویر تمالین
بگرد افشانی دامان جانان
گلاب و مشک سے دھویا رخ یار
زچشمش مست ترمینا شراب
وہ سمجھا بود نیکجا گران بند
صدائے شوق ہان لیکن بیک تیر
الجھے وہ بخطر دست قضا سے
شکارم کن شکارم کن شکارم

ہنوزش خط بدست کلک تقدیر
ہنوزش سرنمہ تحریر تقدیر
ہنوزش گرم جوشیہا و فاکوش
ہنوزش آرزو عاشق نوازی
ہنوزش آمدن در ہوش بردن
کیا آراستہ بہر گل اندام
کہین جمشید زینت مسند ناز
کہین مینائے صہباے ہوس جوش
کہین گلدستہ تھے گلزار گلزار
کہین تھے پستہ و بادام انگور
کہین اطلس بصد ہا چشم نگران
تکلف کو جو آرایش تھی منظور
وہ کرسی پر بٹھا لا نقش امید
پڑا جو عارض و کاکل کا سایہ
گئے جو کعبۂ مقصد کو زائر
ٹری ہی کیا پری پیش نظر تھی
بنایا تو تیا ے چشم امید
کیا موجود از سر نو سراسر
خوش الحان مطرب از آل داؤد
ہوس اُٹھی اجی صحرا کو چلیے
تجھے اپنی ہی ہے بند رہائی
(اے مخاطب ۱۲)
غضب ہے تیغ قاتل کی بنی ہے
بدہ جام شراب ارغوانی

ہنوزش صفحہ خد سادہ تشہیر
بچشم عاشقان شمشیر تقصیر
ہنوزش حرف استغنا فراموش
ہنوزش شوق ذوق عشقبازی
بعاشق بیخودی گرم سپردن
مقام رشک بستان ہے جا آرام
کہین دیبائے طالع پائے انداز
کباب دل ترا دیدن در آغوش
کہین مشک ختن تاتار تاتار
کہ دیکھین عارض و لب چشم مخمور
کہ دکھلاؤن جگر کے داغ ہجران
نظر آئی وہ جا یک بقعۂ نور
کہ قربانی کو خود پھرتا تھا خورشید
کہون مین کیا کہ گذرا پہ کیا کیا
پری کا ہو گیا سایہ انھون پر
قیامت ہی تصور جلوہ گر تھی
غبار دامن رخسار خورشید
وہ ساماں جو ہوا منظور دلبر
بگفتن بود خنیا گر پری بود
(اے برائے گفتن ۱۲)
قفس ہو لا مقام اپنا بدلیے
یہان کچھ اور ہی ہے دمن سمائی
ارادہ جی نیت صید افگنی ہے
کہ با چشم چشم نخچیر فلانی
گل دل بستر دامان صحرا
یہ کیا بیداد ہے اور کیسی افتاد

رفتن شاہد شکار روشکار گردیدن شہباز عشق دہقان دخترے

[illegible]

جہان ہی جو ہرن کالا ہوا ہی
کہ آہو چشم را آمد رسیدہ
بہم کیون آج آہو رو رہے ہین
شکار شوق را شوق شکارست
سمائی ہے کسے نخچیر کی دھن
نظر آمد ہلال آسا کماندار
جدھر سے جلوہ نخچیر ہوتا
کہ کی حلقہ کمان سے جسکھ ہی جست
مشبک سینہ تھی غربال گردون
یہان دریاے خون کسنے بہایا
یہ پھیلائی قضا نے کیسی آغوش
ہزبرو آج گیدڑ رہی نہ بنجاد
بہا زخم کیا تھی تیر پیکان
بزناوک کو بس ہر دم ہوس تھی
تفنگ اسکی سے گرہ جان ہوئی وا
وہ لے تیر نظر ہر سو روان تھا
غزال پر شرارت شوخ دیدہ
غزالی بار میدنہا ہم آغوش
غزال انداز صیاد ستم زا
بدست شوخ تھا دامان شوخی
بہار کوہستان حسن بنیاد
ہوا یارون سے مانند نظر دو
رفیقون سے نتھا کوئی بھی ہمراہ
وہی کنعان وہ ہے رشک بستان
یہان یکچاہ تھا کوثر کا گرداب

نجانون کون خورشید آرہا ہی
رمید آہو جو شوخیہاے دیدم
شکار تیر ہیبت ہو رہے ہین
کہ چشم آہوان آماج شست
کہ دل خون ہی برنگ بانگ سن سن
توان گفتن کمانش را بلا یار
جگر آماج گاہ تیر ہوتا
نگر گوشہ نشینون کا لیا دست
جگر صدہا ہوے فوارۂ خون
یہان فرش شفق کسنے بچھایا
ہے ہو بیہوش آہو خواب خرگوش
اگر کچھ دعوی مردی ہی گرخ لاط
شگفتہ ہو گئی شاخ گوزنان
کہ کیجے سیر ملک علویان بھی
کہ سینہ سے دل بیتاب نکلا
کہ یک جانب ہوا اک صید پیدا
ز بیتابی سیماب آفریدہ
بوحشت جادۂ صحرا فراموش
تفاران غزال باد صحرا
بیابان ہو گیا سامان شوخی
چلا جاتا دبائے دامن باد
صداے دل اٹھی مہجور مہجور
کسی قریہ سے جا گذرا وہ ناگاہ
وہی ویران کن آبادی جان
کہ جسکی چاہ مین ہے جا دل آب

کہ مژگان تیر را باشد رسیدن
کسی لیلی کا ناقہ آرہا ہے
قضا آئی لیے تیر و کمان آج
کوئی محشر کا دیکھا شاید آثار
ہمین گفتی کہ صیاد قضا دست
کمان کو جست تر رودہ سے کھینچا
نہ تھا تیر قضا وہ بلکہ جادو
شرر باران ہوئی جو آتش تیر
غلط آج صحرا کل ورق ہے
یہ کس بسمل کی ہی فریاد بسمل
پلنگو ہی یہ کیسی ترکتازی
خدنگ زخم پہلو کیا بلا تھا
اجل ماندہ ہوئی بندوق لولی
تفنگ اسکا ہوا بس کیا ہی خالی
نماند آخر میان صید گاہے
کھپا آنکھون مین اک آہوے طناز
غزالے فتنہ انگیز جہانے
غزالے کشتۂ دیدار قاتل
پری مشتاق کی وحشت سے افتاد
کہون کیا مین صبا بلبل کے پیچھے
سوار توسن شیدائے پرچم
نہ کوئی رہنما ہمراہ مجبور
وہ ہے صد مصر خوبی با جدارش
وہی از حسن صورت کشور آباد
نہ ہو ویسے چشمہ کوثر سے کیون فرق

غزالانست سرگرم رمیدن
کہ دل مضمون سا وحشت لا رہا ہے
کرے ہی دیکھیے کس کس کو آماج
کہ شور وحشیان ہی گرم بازار
غزالانش شکار دیدۂ مست
کشش سے ماہ نو گردون سے اترا
تلاشش سینۂ پوشیدہ پہلو
صداے الامان تھی آہ نخچیر
زمین سے ہر طرف جوش شفق ہے
نہ پائے دیکھ درد چشم قاتل
کدھر ہی آج وہ روباہ بازی
کہ قلب گرگ لب پر آبلا تھا
یہ گولی لے یہ گولی لے یہ گولی
کہ تھا نخچیر سے صحرا ہی خالی
بجز آہوے شوخی نگاہے
بنعل پرورد برق شوخی ناز
حریف شوخی چشم فلانے
کباب آتش بیتابی دل
روان فریاد آگے پیچھے بیداد
ارے ہاں ہاں یہ تھا کامل کے پیچھے
شرار بیقرار آتشین دم
فقط ہان یک نگاہ چشم مخمور
وہی کاشانۂ چینی شمارش
مقام یوسف جائی پریزاد
کہ صدہا اسمین ہین جانہ دقن غرق

لیے لگا چشمۂ بے آب خورشید
سدا پھرتا ہے تشنۂ آب امید

ز آتش زندگی یابد جہانی
خضر را بین کہ ماند جاودانی

ز موج آب کوثر جوش چاہے
بحسرت آشنا حوران نگاہے

ز جنت چشمۂ گر بر زمین است
ہمین است و ہمین است و ہمین است

بیان چرخی بنا چرخ کہن تھا
کہ ہر دم پیچ غم سے شور زن تھا

طناب شوق پاکر آہ بھرتا
سبو بنکر دل عاشق اترتا

کیے تھے نیشکر نے دعویٔ چند
بندھے مجرم کے تن پر اسلیے بند

ہجوم چند بوسۂ ولب چاہ
کہ ہر یک کاروان حسن دلخواہ

نگاہش نشۂ بادہ پرستان
سبو بر دوش شان مانند مستان

چہ ہشیاران سبو در ہر دو دستند
دو جام منقلب بر سینہ بستند

سبو خالی لیے مستان در آغوش
ذرا اٹھیو جب چلے آتے ہین مدہوش

سبو زیر چو شان میرا دل ہے
بجام سینہ شاید متصل ہے

نظر آیا جمال غیرت ماہ
بڑھی جوشش بھر آیا سینۂ چاہ

کمر بستہ کشش پر مین دل آگاہ
تہی کرتے ہین دیکھو اب دل چاہ

لیا جسدم سبو سر پر انھون نے
کمر مضبوط تر باندھی سبھون نے
باعتبار رمز نزاکت کمر ۱۲

خرام کبک ہاے ناز بر دوش
شگفتہ فتنہ را ابر خیز در گوش

تبسم در گفتگوے دلربائی
جواب شوخ عرض بیوفائی

چو بلبل نغمہ سنجان لطائف
چو گل در مغز بوے مہر کو الف

خرامان کو سبو آغوش اندر
کہے تو ماہ خوبی برج اندر

خراہش موج بحر آب حیوان
ادا الطف حیات حسرت جان

تغافل در تلاش دلربائی
تبسم در رضاے آشنائی

کرشمہ مرگ جان و نشتر دل
حاصل مصدر ۱۲
حیا را پیش دیدن نیست مشکل

تبسم برق پاش خرمن جان
شنیدن را تکلم مرگ سامان

مسافر نے وہ جیل حور دیکھا
ہمہ تن بنگیا چشم تماشا

دربان سے وقت رخصت کہگیا ہوش
یہی ہے تشنگی کا موقع جوش

بہ شدت تشنگی نے کی کہ بیتاب
ہوا مانند شوق خویشتن آب

نظر تھی ہر سبو حسرت سے تکتی
بھرے ہر خم کو زاغ آسا اچکتی

اٹھا سینہ مین موج عشق کا جوش
لیے دل درد نے پھیلایا آغوش

سمند شوخ سے بیتاب اترا
ہوا شاہد تڑپنا تشنگی کا

فرود آتے ہی کیا گذرا جگر پر
خدنگ غمزۂ یک ماہ پیکر

کوئی انمین سے بولی طوطی آسا
ہرن مارا گیا بنی پیاسا

لب چاہ ذقن تشنہ رہا وہ
شکار تیر مژگان ہو گیا وہ

کہو کیا یہ اٹھی آفت کہان سے
شہ خیل بتان بوستان سے

وہ اک دختر کہ جس سے لیگئی ہوش
وہ اک دختر کہ تھی محشر در آغوش

وہ اک دختر کنیزک جسکی زہرہ
وہ اک دختر جہانمین جسکا شہرہ

وہ اک دختر سپہ سالار خوبی
وہ اک دختر گل گلزار خوبی

وہ اک دختر درخشندہ ستارہ
غلط نی نی سراپا ماہ پارہ

سیہ گیسو کہ عمرش طول بادا
تو گوئی مرگ مجنون عمر لیلے

اسی کے غم مین گذری عمر مجنون
اسی غم مین ختن کا داغ ہو خون

دو رخ بر زلف جانان جلوہ افگن
شب تاریک پیدا از و روشن

نہ کاکل خال پر مرغ دل زار
فریبی دام و دانہ ہی خبردار

جبین کو دیکھکر بولے مسلمان
مبارکباد ما عید قربان

کمان ابرو تیر بلا بار
کماندار نگاہ بد بدیدار

ز چشم قرۃ العین قیامت
غزال رم شدہ صید ندامت

چہ آخر سرمہ دیدہ ندیدہ
بچشم آہوان آہ بے دو دیدہ
آب ۱۲

قیامت کا یہ منھ کالا ہوا ہے
نہین جی آنکھ مین کاجل لگا ہے

نگاہ مست پیل مست انداز
حساب جوش صد میخانہ ناز

یہ خنجر وہ بلاے جانستان ہے
کیا تن سے جدا سر خون کہان ہے

بندھا تار نگہ ہے مہر تابان
زمین پر آکے ہو قربان مژگان

بنی دیدہ کسی عاشق کی تقدیر
خرد سے کیسے چھوٹے تیر پر تیر

کھلا پھر پیچ گرہ یاد دلبند — بڑھی ہی عمر گیسوے شب کی سوگند
کہان ہے تاب بینی کہ سکین کچھ — نہ پیچ فکر گیسو سے ہے سکین کچھ
کنارہ کر گئے ہم خود قضا سے — معاذ اللہ بچانا ہر بلا سے
بہار عارض رنگین جانان — جواب بوستان آب گلستان
بہ پیش بینی منقار طوطی — شدہ خون دماغ از از طوطی
تکلم در کلام شور بلبل — تبسم خندہ زن بر خندۂ گل
دہن اک برج ہی اختر در آغوش — غلط ہی درج ہی گوہر در آغوش
چلا وصل لب شکر شکن کو — ملی منزل یہ بس تنگی سخن کو
زیادہ بہرہ ور کیا او ہوتی — ملی تو فکر بری موتی ہی ہوتی
زبان ہی لال کیا ذکر زبان ہو — یہ قدرت ہی اگر شکر فشان ہو
شکر سے بندھ گیا منھ گفتگو مین — یہ میٹھا تھا ہمین ذکر گلو مین
خیال کام مین ناکام ہو جائے — ابھی کچھ بھی تو اپنا نام ہو جائے
زبان جب گھٹی نام دہن تھا — بھر آب طراوت سے دہن تھا
ابھی تشبیہ کی نیت ہی کی ہے — صراحی مست ہو کر ناچتی ہے
بہائے اسنے سو دل ہو کے سیلاب — کیے رستم تو الون کے جگر آب
سمند فکر سا تند ازی بھاگ — کہ مین سو دل کی اسکے ہاتھ مین باگ
کہا دل نے وہ دیکھی جب کلائی — کل آئی اب کل آئی اب کل آئی
مری اس رنگ سے لکھ لو گواہی — جلائیگی یہ آتش جسم ماہی
وہ کف خود شوخ نشتر سے ہزارہ — مثل مشہور اک اور ایک گیارہ
یہ ناخن سے مبارک در بدر ہے — ہلال عید ناخن در جگر ہے
بر جا کہ گلستان در آغوش — بیاض روے صبح نور صفا جوش
خیابان سینۂ رنگین بہارت — کہ اک تاریخ دیدم یک نظارت
تقوی چشم بیمار نظر کو — یہی دو دین یہی دو مین یہی دو
نشاط خاطر شہوت پرستان — دو بستان نش دو بستان دو بستان
نہ نافہ ہے کوئی خوشبو اگر پائے — پڑے چشم پری دیوانہ ہو جائے

نہین شب چادر مہتاب برو — اہی غم مین سپید ایسکے ہو مو
حیات زندگی ہین بھاری ہو گیا ہین — یہ ناگن دیدہ و دانستہ چھیڑین
بیاض چہرۂ صبح بناگوش — بیان یہ جان صادق صد سحر جوش
لطافت بر خدش در گل چیدن — طراوت قطرہ قطرہ در چکیدن
لبش تنہا نہ ذوق نوش دارد — کہ موج آب حیوان جوش دارد
دہن دیکھا اڑے لقمے کے ہوش — کہا بلبل نے غنچہ سے کہ خاموش
یہ ہی وہ تنگناے آب حیوان — سکندر سان نہ پہونچے فکر نادان
ہر اک دندان ہی آب رگ نیکتا — چمک تیری جا ہے کیا تاب ثریا
مسی دندان کی رنگ پانیہ ظاہر — ستارہ روشن شفق بدلی شفق پر
سخن ہان کہہ رہا ہی کہ اگر ہون — زبان بقراض سے تیری کتر لون
رہی امید اپنی جی کی جی مین — رہا افسوس کہتا حلق ہی مین
ذقن کی کیجیے نسبت سیب کیا ہے — وہ برسون تازہ دیدہ و دہنین میں بھر جائے
لکھا گردن کو مین نے آب گل پاش — دعا دی بلبل خامہ نے خوش باش
ابھی ہو خوب مست زور بازو — ذرا ہو جائیو بازو سر کو
یہ وہ موج نزاکت ہی ستم جوش — کہ غارت آب گوہر کی صفا پوش
چہ نازک ساعد رنگین بہارت — تو گوئی شاخ برگی از حنا رست
نہ قاتل پنجہ پر رنگ حنا ہے — کسی کا پنجہ اب تک خون لگا ہے
یہ موج شوخی کف خون بھری ہے — دلون مین لہر ہی مہندی لگی ہے
حنا سمجھے غلط سمجھے ہین افسوس — شفق بھی خوب نے لکھا ہمنے کف بوس
کسی دم پیش ناخن تھا اٹھایا — سر منہ صورت ناخن تراش
دل خون ہین دبے ہین زیر ناخن — یہ طرفہ ہے کہ کچھ خبرے نباشد
ہر اک سینہ رنگین دلنشین ہے — صبا اس راز سے محرم نہین ہے
جڑا پتھر بروے شیشۂ جان — وہی دولت ہین یہ بند زندان
ہوئی تھی مجکو وصف ناف کی چاہ — نہ مطلب کی ملی کچھ فکر کو راہ
پڑا ہون ناف پیچ غم مین حیران — لغیب اپنے نہین ہی آب حیوان

کجا گردان تو ان وصف شکم من
بہت مشکل ہے یادان حال فوق
تھکا ہو نہین بیان اس کام مین لیک
بہار گلشن جانان سرین ہے
کمر باندھے بھی اپنی گر ہوا خواہ
ہوس ترغیب دیتی تھی کہ کچھ کہہ
یہ غنچہ ہے بہار گلشن جان
رہا مین طوطی حیرت سا خاموش
ز لوز او رگ دل در طپیدن
وہ پشت پا نظر آئی تھی ناکام
نزاکت سے بہت دشوار رفتار
یہ زیور سے بیان مختصر ہے
جبین پہ گوش مین بینی مین یکسر
حمائل تا کمر کیونکر کہون ہان
گلے مین ہار پھولونکا پڑا تھا
بندھا دن کھکے بازو بند بازو
بوصف حلقۂ گوشش بگوشم
چھڑون سے شور ہے کیا ہی بپا لو
وہ خاتم جو نگین دل کو چھلے
یہ بڑھی جھانجھ کی مستانہ ہر دم
قد آن نازنین تیغ کشیدہ
گیا بس دیکھتے ہی ہاتھ سے دل
پلک ماری کہ سینہ پر لگا تیر
دو دل تھے روبرو حیرت در آغوش
ہوے بس مست بوے عشق دو گل

گنم زو بعد ازان حلوا خورم من
بکمر رہا دست اندازی شوق
ہوس کہتی ہے ہان ہان اور بھی ایک
کنار چشمۂ حیوان سرین ہے
ملے کب منزل مقصود کی راہ
حیا نے آنکھ دکھلائی کہ چپ رہ
نشاط خاطر امیدواران
نظر زانو پڑا آئینۂ ہوش
ز حسنش گل سزاوار دیدن
فلک رنگین ہوا جسکا شفق نام
رگ گل زیر پا ہے خار آزار
کہ اک حلقہ بگوش اُسکا گہر ہے
جدھر دیکھا اُدھر گوہر ہی گوہر
سر شاخ صنوبر عشق پیچان
چمن کو بیگنہ سولی پہ کھینچا
بندھے اس جرم مین بازو جادو
کنند بالا بپایان حلقہ بگوشم
قیامت آئی اُٹھو سونے والو
کیے ویران بدخشان کے محلے
بہت مینا دل توڑے ہین ظالم
کہ چشم برق در مژگان خزیدہ
غلط نی ہوا نخچیر قاتل
نظر دیکھی کہ گذری دل پہ شمشیر
زرو مہر سیلاب ہوس جوش
یہ اُسیر بلبل اور اسیر وہ بلبل

اگر دون تختۂ قاقم سے نسبت
ہمیشہ شک ہے کمر دو کے تو ہووے
نہ آئی فکر رسا وصف سرین کر
بڑی غیرت بڑی حیرت مین ہو نہین
یہ گوہر بے محل ناسُفتنی ہے
حیات عالم و آدم کا توشہ
تمناے گلے زین غنچہ چیدن
تصور تھا کہ ران دلستان ہی
لیا جو نام ساق آتش افروز
کف پا گل کو آئینہ نما ہے
قیامت سے ہی قامت دوش با دوش
کہون ہر بال مین بندھے ہین گوہر
جبین پر قشقۂ صندل نہ پوچھو
گلون کا ہار تھا عقد ثریا
جگر پر خار غم گذرا اپنا کام
مرصع گنج تھی گردن مین انکی
جو بالی پر تصور جائیگا تو
صفاے آبرو کردہ فراموش
نہ تھی خلخال پازیب پر یرو
غضب غمزہ نگہ شمشیر بُران
بشر رکھتا ہی یان کیا خاک امکان
جواب مہر لیکن چشم بد دور
رخ آئینۂ تصویر دیکھا
دو دل باہم خریدار محبت
دو مہ شیداے روے انور آمد

معاذ اللہ شکم کی کم سے نسبت
سُرین کو کچھ خبر ہووے تو ہووے
گرانباری بہت گذریگی تجھپر
کہ اس سے آگے اب کیا کہو نہین
یہ راز بستہ سر ناگفتنی ہے
یہ گندم ہے سر اشتاق خوشہ
دل عشاق دارد در چکیدن
ہوس بولی اُٹھ کر کامران ہی
زبان نہین شمع سان پیدا ہوا سوز
حنا اسکی شفق در زیر پا ہے
خراشش ہے لیے فتنہ در آغوش
شب تاریک مین چمکین نہ اختر
لگیگا نیل کا ٹیکا قمر کو
کہ رضوان دیکھکر دل جسپہ ہارا
ملا پھولونکا تب چنپا کلی نام
قمر کی دھکدھکی مین جان انکی
جفانے نیش عقرب پائیگا تو
در دلربش شد پابوس پاپوش
قمر از خویشتن خالی کیے تو
ادا خنجر کرشمہ تیر پیکان
فرشتہ ہوشکار تیر مژگان
ادھر بھی تھا جمال مطلع نور
جمال شاہد تقدیر دیکھا
دو دل باہم گرفتار محبت
خراب غمزۂ یلدیگر آمد

وہ دل میں آتش الفت ہوئی تیز　　بہار عارض رنگین شرر ریز
وہ آہو چشم صیاد ستم سوز　　شکار تیر مژگان جگر دوز
وہ سینہ میں وہ بھڑکی آتش ایکبار　　جلے دل درمیان بس آخر کار
وہ ساقی مست دیدن سے قدح نوش　　وہ میخوار عشق از خود فراموش
نظر چھپ چھپ کے بس چشم حیا سے　　اُٹھاتی خط روے دلربا سے
ز مضمون اشارات چشم جادو　　سخنگو بود بس با بیت ابرو
حیا تعقید مضمون وفا تھی　　بخوبی چشم مطلب آشنا تھی
سخن را دل ہمراہ لب رسیدن　　ولے گفتن شنیدن بود دیدن
سوال عشق جوش آن بیحجابی　　خموشی انتخاب آن جوابی
لب بام آکے چھپتا تھا دل شکستہ　　طبانچہ سے کیا رخ خون نشستہ
ہوا ظاہر رہا بس وہ جو ناکام　　کہ ڈوبا آفتاب اور ہوگئی شام
نشان خورشید سے ذرہ نہ پایا　　شب تاریک نے سطر بچھایا
کتان جیب خرد مہتاب جویان　　ہا اُس شب وہ ہیں فریاد گویان
جیسے کہ از کتان بود ۱۲
نہ ہمدم جس سے راز دل کہے وہ　　نہ تاب ضبط جو خاموش رہے وہ
شکر سا گھل رہا تھا دل ہی دل میں　　لگی تھی آتش اندر آب و گل میں
رئیس وہ کہ دختر کا پدر تھا　　کہ شب بھر خدمت شاہد سے بیٹھا
نجانا اُسنے کیا راز درون ہے　　کہ طوفان جوشش موج خون ہے
اور اس سے بھی خبر ہرگز نپائی　　کہ اسنے آتش اُسکے گھر لگائی
ہر اک گھر روبہ بازی سے بگاڑا　　وہ وہ گرگ عدو لوٹنے اُجاڑا
اُٹھائی بعض دیرین نے مسافت　　قیامت فتنہ نے کی تھی ضیافت
کیا غارت تمامی مال و اسباب　　بٹھالا گرم خاکستر پہ بیتاب
نہ شاہد تھا نہ شاہد کا دلارام　　پھنسے سب پنجہ افغان میں ناکام
عجب اُس قوم سے سنتا تھا گفتار　　کہ ہیبت جسکی معنی سے خبردار
معاذ اللہ کلام بانگ ناقوس　　فغان پیل بسمل چوب برکوس
کلام در بغل سرمایہ ہوش　　کہ صد نوبت برو لاحول لاحول

وہ پروانوں کا چھوٹا لگن سے دامن　　وہ شمع دلفروز آئینہ روشن
کھلا رنگین ہزاروں سے نیا گل　　وہی گل تھے وہی آئینہ میں بلبل
وہ تحیر ہوس سے دوش بادوش　　وہ بحر عشق آئے بر سر جوش
بہم ترچھی نظر سے دیکھتے تھے　　بڑے خوف و خطر سے دیکھتے تھے
وہ چشم صورت تصویر حیران　　سخنگو تھیں سخن ران تھیں سخندان
ضمیر یکدگر پنہان نماند　　رموز عاشقان عاشق بداند
دلوں میں موج زن جوش ہوس تھا　　حجاب ظاہری ضبط النفس تھا
نگاہ مصدر فعل محبت　　تبسم تھی تکلم تھی حکایت
پڑی خورشید کی چشم اس پری پر　　نہ چلے کیا تھک رہا بیتاب ہوکر
سیہ روزی تھی حرف لوح طالع　　کیا ناکامیابی کا مطالع
سیاہی شب کی عالمگیر پھیلی　　یہ سمجھا ہے وہی گیسوے لیلی
ضرورت نے کہا ہے اسی جا　　صداے دل ہوئی کیسے اسی جا
پئے آرام بے آرام ٹھہرا　　تمناے دل ناکام ٹھہرا
نہاں سوز آہ درد دل آتش افروخت　　کہ مثل شمع مغز استخوان سوخت
ہوئی تھی گو کہ مہر لب خموشی　　فغان نے دیدہ کی بس گرمجوشی
مگر وہ جھٹ نہ تھا کیا ماجرا ہے　　دل مسکین پہ کیا آفت بپا ہے
وہ غافل تھا کہ بیدل کا فغان ہے　　ترے ہی گھر کی آتش کا دھوان ہے
سیہ زلف شب پہونچی کمر تک　　ہوا نازل کوئی افغان یکایک
بلا سا گوسفند و پیر پڑا تھا　　ہر اکجا شیر غران ڈکتا تھا
اُجاڑا لشکر کینہ نے گھر گھر　　گلستان میں سکتے تو آئی صرصر
تسلط پر ہوا سرگرم ادبار　　کہا اقبال ہم آئے خبردار
گل رنگین بجان افگندہ شور　　سمجھتا شور محشر خندۂ مور
کلام شورش صور سرافیل　　قیامت خیز جان تفسیر انجیل
کلام آتش بہار شنیدن　　کلام گرم پیراہن دریدن
کلام بانگ خر دریدہ گوش　　شرر ریز و بلا خیز و ستم کوش

کلام بے زبان شور و بل تھا
کلام رشتہ مضمون نخوست
سنا کرتا کلام ناسزا وہ
خوشامد سے یہ کرتا نکتہ رانی
یہ اول ہی تو ہے مہمانی عشق
یہ کیسا ظلم اور کیسا جفا ہے
یہ کہہ اے کوتہ اندیش جفا کار
رفیقان شریک رنج و محنت
بشکل وحشیان مانند مجنون
نہ دل کو کل نہ چشم زار کو خواب
گرا شب سا تھیا پر کاسہ دل
شکار ناوک عشق تبانے
بہجر آہوے رم خوردۂ خویش
بہ خوبی کاٹا شب منتظر تھا
بہت آرامگاہ یار دیکھا
نہ پائی کعبۂ امید کی راہ
کہان ہے دز رفتار ہزاران
نہ دریا جوش چشم تر سے گذرا
میان سینۂ سوزان لفنس تھا
ہوا اس موسم مین ابر چشم باران
پکارا دل نے کون اس وقت ہی یار
شکار تیر ہجران کشتۂ غم
ہوئی باد آکے استقبال جویان
اگرچہ کی تھی استغنا نے تقصیر
غزالان از قدومش مژدہ گویان

کہ دل جس سے در آغوش اجل تھا
کلام موج طوفان بہ بوست
گرفتار عذاب سخت تھا وہ
تعالی اللہ زہے شیرین زبانی
جو حاضر ہی وہ دکھا ای بانی عشق
یہ کیسا ماجرا کیسی بلا ہے
کہ گذرا شمع پر کیا آخر کار
جگر پر نشتر غم دل میں حسرت
روان صحرا بصحرا کوہ ہامون
بصد زاری دعا کرتے تھے بیتاب
جلایا آتش غم نے ہی وہ دل

کلام اوستاد بوم ویران
کلام حجت فریاد اشتر
نئی سختی میں ہر دم مبتلا تھا
جو تھا سر کہ جبین مرہم شکر سے
خبردار آسمان حیلہ سازی
زمین اس بات رو تا ہون ورد
تفرقہ قوم سے آخر دکھایا
جدائی میں پری کے نیم بسمل
جنون کے غم کی غربت کے عمل مین
کہ میعاد شب یلدا گذر جاے
ہوا ایسی جو رہی لب مین لبس تنگ

کلام بانگ زاغ دشت قاقان
شکست سنگ سیلان ہول دربر
بلا کیسی کہ دور رخ میں پڑا تھا
غذا اسکو ملی خون جگر سے
ہلاہل ریز کام عشقبازی
کہ پروانہ کے اچھا پیش آیا
گل تر جنگ خارون میں پھنسایا
طپیان چون ماہی بے آب ہر دل
قبا کے بدلے پتھر ہر بغل میں
سحر کیا صورت نور ادکھلاے
یہ کہ اب توسن نشہ پہ کس تنگ
اسیر دام گیسوے فلانے
جدا از صبر دل یعنی عزیزے
طپیان تھا بسمل آسا مرغ دام
دل گم گشتہ پہلو میں نہ پایا
شکار اشتیاق و شوق نخچیر
کہ دل میں بیقراری لے گیا گھر
پھلکا یا و کھائے دل نے سو بار
کہ پھر آئی بہار تازہ ناگام
کہن زخم جگر تازہ ہوا پھر
لبسان طوطی حیرت تھا خاموش
شرار جستۂ آتش در آغوش
جیسی انت یا وحشی پکارا
چلو دیکھیں قدیمی یار آیا
لہو چاٹا اجل نے سوز بان سے

روان شدن عزیز بتلاش یار بعد انتظار بسیار

غزال بسمل تیغ بلا ریش
شکار تیر غم خستہ جگر تھا
ادھر بسیار ادھر سو بار دیکھا
دل فریاد جوش آیا سر آہ
روان کشتگان جان شکاران
وہ بیٹھا تھا کہ طوفان سر سے گذرا
سر آتشکدہ در دا کہ خس تھا
لہو داغ جنون ای ہی گلستان
جنون بولا کہ میں آیا خبردار
سوے صحرائے وحشت کر گیا رم
اٹھی تعظیم کو گرد بیابان
وہی شوکت وہی حشمت وفا گیر
تن بیجان مجنون کے روح جویان

حرام آوردۂ ہر لطف وخیرے
نہ تسکین جان کو تھی دل کو نہ آرام
نظر میں جلوۂ گلرو نہ آیا
گیا بھی میں کدھر اے میری تقدیر
کدھر ہے اے مرے آرام خاطر
گرہ حداد کا سینۂ زار
ابھی سو کھا نہ تھا داغ جگر آہ
کسی رخ سے چلی ایسی ہوا پھر
نہ تھا پہلو میں جو آئینہ ہوش
بر آیا شہر سے آشفتگی جوش
درون گور سے مجنون پکارا
خوشی کا وحشیون نے غل مچایا
وہ صحرا تھا جنون بھاگا یہان سے

شہادتگاہ تھا عصیان کا جیون
ہوئی حیرت کہان ای آہ ہو نین
ہزاران بیگناہ ہے کشتہ گشتہ
بیان کیا صبر عقل و ہوش سے کام
وہ نوک سبزہ قطرہ قطرہ باران
چنیں قہر گمان اگر در گوش آید
کمر ہر شاخ کی باد صبا سے
سر ہر گل چو شاہان تاج از زر
ولے با این سر و برگ بہارے
یہان سے تو ابھی کوئی گیا ہے
بکا رین وحشیان فریاد فریاد
کہ وقت صبح دیکھا بر سر خاک
جو چشم ابر گریان اشکبارے
دل پر غم ز دست ظلم خستہ
کہ شبخون آج شب کو دہ پہ مارا
کہان کا خانہ کیسا مال و اسباب
اسی ویرانہ مین اگر لیا دم
اگر لوٹے گئے ہم کچھ نہین غم
ہوا تھا دوش میں جو جلوہ افروز
بشکل عاصیان دل شکستہ
کہان دانش کہان صبر اور کہان تاب
سوال دل ہے کیا اب بیان ہے
جو دیکھا رو غم چھو ہو کے بھاگا
بہانہ زندگانی پر نظر کر
اٹھا گرتا سا بیمار سیہ روز

کہ تر دامن کی گردن پر تھے سو خون
جنون کہ دشت مین یا بحر خون مین
بہر جا او فتادہ پشتہ پشتہ
کہ تھا نخچیر موج سبزہ آرام
کسی کے غم مین سوفر گان سے گریان
سر خشک عاشقان در جوش آید
لچکتی تھی نزاکت کی ادا سے
نگسل ران صبا شاخ صنوبر
بدوری خلا نے خار زار سے
رگ ہر دیدہ گل نقش پا ہے
غزالان ہاے صیاد آہ صیاد
گروہ سینہ صد پارہ سحر چاک
جو برق بے سکونی بیقرارے
ز سنگ جور ہا شیشہ شکستہ
غنیم سنگدل نے ای دلارا
سلامت لیکے بھاگے جان بیتاب
کسو صورت بچین تو کیا کرین ہم
ستم ہے ایک رو اکیا ہین ہم
بہ تاریکی شب نیم روز
خوشی سے لیگئے گل دست بستہ
گرا بیہوش در آغوش سیماب
جواب صبر ہان ہمتو چلے جی
خزان سے مرغ دل یوہی کے بھاگا
ذرا اپنی جوانی پر نظر کر
بر آئی سینہ سے آہ جگر سوز

نہ رنگین چمن تر سے گل ورق تھے
دل خونین مجو خون شکارے
ز دام سبزہ دشت پر بہارے
قرار اس جا لے کیا دل کو بتھیر
وہ مژگان سبزہ کی سودا ے زاہد
بہار باغ رضوان جو شجر تھا
خزان تھی دور تر کو سون نظر سے
ز مستی شاخہا فوارہ نوش
بہار حسن رنگین رخ کدھر ہے
ہجوم گہوان مین ہا و ہو ہے
درین صحرا شتابان ہا دل آسا
ز دامان تا گریبان شکل کا گل
طپیدن شاہد بیتابی دل
ز بانگ غم ہمہ مرغ سحر خوان
ہوا ہر یک بستر بیگانہ و خویش
غنیمت ہی جو ہم زندہ بچے ہین
یہی ملجا یہی ماوا یہی اپنا
ہر یروے نکو خونام شاہد
غضب ہے بلبلان شور محشر
منفصل داستان غم لگی گوش
ہوئی دریا مین جیسے مین غرق
جنون جھنجھلا یا دانش سے کہ مغرور
تسلی نے اٹھایا خاک سے سر
لگا بس پھوٹکر رونے وہ بیتاب
کہا یارون سے مرداق دلاور

زمین دشت از افلاک شفق تھے
جگر پر داغ سیر لالہ زارے
نہ فرصت دشت از کار شکارے
کہ نوک سبزہ تھی نشتر جگر پر
کسی کی مست دیدن کی ہو شاہد
اسے طوبی کے سایہ سے خار تھا
خزان میں برگ جیون بھاگے شجر سے
دہان ہر بر شیرین شکر جوش
کہ شکل چشم نوک سبزہ تر ہے
خراش چشم سے بہتا لہو ہے
عزیز یوسف گم چون زلیخا
بہار خندہ گل زلف سنبل
ز شمشیر الم فریاد بسمل
فغان بر لب ز جور قوم افغان
اسیر پنجہ قوم بد اندیش
سو یہ بھی جب بہت سا کچھ بچے ہین
یہی جا رات دن رہنا ہی اپنا
کہ جسکے حسن پہ ہے عام شاہد
غنیمت جانکر اب یا گل تر
جنون تیری قسم تھا پھر کسے ہوش
سر و برگ شنیدن پر پڑی برق
ابھی تک بیٹھی ہے مردار چل دور
کہا آشنا نہ غمگین ہو برادر
کہے تو چشم طوفان جوش سیلاب
اگر و دشمن پہ چلکر برق ہو کر

حیات اپنی جدا از روے اذا
کوئی تدبیر جز ہیجا نہین ہے
اجل یہ بلبل ہیدل ہے ای وائے
جو منظور خدا مردون کی ہے بات
خدا کے ہاتھ ہے ناموس اپنا
یہ کہکر شیر دل نے باگ اُٹھائی
شدند آگاہ ہی با فغان لشکر آمد
بر آیا شہر سے خصم سیہ رو
دوان مانند دود آہ غمگین
کمان کا اعتبار خود و مغفر
بہت اقبال نے دامن کشی کی
فراہم صورت مژگان ہوے وہ
اُدھر سر کے اٹھانے یار نے پر
اُدھر کہتے تھے دیکھینگے تمھین آج
اگر ہم جیتنا جی مین بچارین
ہماری تیغ ہی یہ تشنۂ خون
پئے بیداد بیدا ہم ہوے ہین
یہ کہکر کی سر دشمن پہ نازش
دم خاکی سر شتان آتشین تھا
جواب تیغ طوفان اجل تھا
نہ پیکان کا تنون پر زخم وا تھا
بہا دریا نہ خون خواری سے بس تھی
شہادت شگان بس کیا کہون مین
دکھائی آب خنجر نے یہ تاثیر
نہ دیکھی جب اماں کی کوئی تدبیر

جوانان گلشن ہستی مین ہی خار
علاج اس درد کی بیدا نہین ہے
کہ جیتے جی خزان اُس گل کو لیجائے
جر ونگاہ سینۂ بدخواہ پر لات
بجیگا ہی ظفر کا کوس اپنا
سو شہر شغالان کی چڑھائی
مبارک کو شکست از در در آمد
بجزم جنگ مردان جفا جو
گروہ نارِ ایمان آتش دین
کہ خود تاج ہوس تھا کاسۂ سر
نگر ادبار کہتا تھا چلو جی
روان جون دیدۂ گریان ہوئے وہ
مر سپہر نے ادھر یہ مارنے پر
اسی دن کے تھے ہم مدت سے محتاج
تمھاری اجل کیا رستم کو مارین
یہ سوفارین نشانی کی ہین مفتون
رخ ہیجا پہ شیدا ہم ہوے ہین
جگر ہا سوز سے گرم گدازش
خیال خونفشانی باد کین تھا
کہے تو جسم کشتہ اجل محمل تھا
کہ اک گلزار لالہ کھل رہا تھا
کہ تیغ تشنہ مستسقی ہوس تھی
شناور تھی اجل دریاے خون مین
کہ موج خون ہوئی مردون کی زنجیر
اجل آرام کر بنی جا کر پہ تیر

یہ قالب یار بن بیجان ہی بہتر
نہین دل کو قرار اور جان کو آرام
یہان یہ روز غم ماہ محرم
سر خیل جوانمردان نہ کہلاؤن
سر انجام خفی تجھ پر جلی ہے
روان ہمرہ رفیقان دغا کوش
ندیدہ لاجرم چون دست در دست
سپر کاندھے پہ بار زندگانی
تعجب کیا اگر جوشن نے دکھایا
لڑے گروہ نہ میدان وغا سے
آخر کھینچ لائی شور بختی
اِدھر سے جنگ جویان بلا کش
اُدھر سے شور پشت آہو نہان شیر
اِدھر بولے لگائینگے فشانے
یقین جانو نہ جیتے جاؤگے تم
نیاوک ہونگے جب باران رحمت
نہین تھتے ہین مطلق رحم ہم لوگ
دغیل کینہ خواہ جنگ جویان
سلامت کو ہزیمت کا بندھا دھیان
اُٹھا تیر شرر باران سے غوغا
نہ خون کشتگان گردن سے بہتا
ادھر شمشیر نے تن سر سے کاٹا
جراحت ہے اندام جز و کل
ہوئی بیداد ناوک زخم آخر
دلیران تھے نہنگان قضا کوش

یہ سر اس راہ مین قربان ہی بہتر
عبث ہی زندگانی بے گل اندام
وہان افسوس عید دید ہر دم
حریف شوخ کو کچا چبا جاؤن
دم امداد مسکین یا علی ہے
سلح دیکر تیغ اجل جوش
گروہ آن شکستہ خاطران بست
بکف شمشیر مرگ ناگہانی
بدن نے روے پیراہن نہ دیکھا
تھے واقف نصیبے کی دغا سے
شریک حال تھے ایام سختی
گروہ تشنۂ خون بد اندیش
اِدھر نعرہ کہ یکسر حملہ مین ہو ڈھیر
دکھائی یہ گھڑی ہمکو خدا نے
جگر پر زخم پیکان کھاؤگے تم
یہ میدان ہوگا سیلاب قیامت
ہمین تم کچھو ہمین ہین یا ستم لوگ
ہوے باہم قیامت خیز میدان
کہ بیچارے کی جانے مفت مین جان
جلا اب جامۂ ہستی دریغا
روان تھی شیشہ سے گلرنگ صہبا
لہو شیر قضا نے آکے چاٹا
بہار لالہ زار و خندۂ گل
اُڑا ایش کمان سے زاغ بنکر
شہادتگاہ تھا دریاے خون جوش

نظر تھی صورت ماہی شناور — چلے جاتے تھے جسکے بازو و پر
شہور کو نہ تھی کوشش سے فرصت — شجاعت نے یہ دن جانا غنیمت
بہم سینہ بسینہ تھی صف آرا — وصال آخری عید تماشا
چمکتی بھی برابر برق شمشیر — نہ بدلی کچھ ہوائے بارش تیر
نہ اُس جانب اُٹھی فریاد تخجیر — نہ اس جانب ہوئے ترکش سے کم تیر
نہ اُس جانب سے اُٹھا توبہ کا غل — نہ اس جانب سے ارک میں تامل
نہ اُس جانب سے پیغام آشتی کا — نہ اس جانب ہراس و بیم ہیجا
نہ کوئی کم نہ تھا کوئی زیادہ — دو مینائوں میں طوفان جوش بادہ
قدم سے لیکے سر تک غرق آہن — چھپا ابر سیہ میں ماہ روشن
شجاعت دشمنوں کا بخت پاداش — پناہ پشت ہو گئی تھی خوش باش
بلا دشمن کی صف میں شیر خونخوار — زمیں پر گر پڑی ہیبت سے تلوار
کمر بستہ بھرا تھا بے تحاشا — کوئی ٹپکا کسیہ کا سر تراشا
وجود وان سے اُڑیں روحیں نکلکر — بلائیں چھا گئیں اوج فلک پر
کیفیت تھی مقتولوں کے سر سے — ہوا روئے زمیں پنہاں نظر سے
غضب تیروں نے کی سرعت نمودار — نہ چھوٹا شست سے تھا سینہ کے پار
بجبر خون اعدا کا تشنہ سر — سراسر سنگ پشت آسیا شناور
بہت سی چلگئی تیغ جفا مرد — بہت دکھلائے پامال فنا مرد
تھا از نہار خونین عرصہ جنگ — بچھا تھا طول کے سوں فرش گلرنگ
زمیں سر تھی کلہ پز کی دکان — کہ بخت شور بختاں تھا نمکدان
فغان ہائے طپید نہائے بسمل — سرود و رقص مطرب نشتر دل
ہمہ زخم بدن گلدستہ داغے — ہمہ پروانہ تھا قاتل چراغے
قضا چاروں طرف پھرتی تھی شاباش — ہلاکت کہتی تھی بازو سے خوش باش
صدائے اوف سپر پر ضرب شمشیر — بجائے نے ہوا پر نغمہ زن تیر
ہوا جو شخص گوئی کا نشانا — اُسے آئینہ تصویر جانا
نہ سوز سینہ سے لب پر فغان تھا — وہ قلیاں پینے والونکا دھواں تھا

قضا بازندہ دلہا دوش بدوش — تماشا کر رہا تھا دور سے ہوش
عرق ریزوں کا رنگ رو ہوا لال — شفق پھولی خون پر تھی افق گال
جوانمردی غضب ہمت قیامت — عرق ہو ہو کے بہتی تھی سلامت
نہ اُس جانب سے بانگ عفو تقصیر — نہ اس جانب تھکے بازوے شمشیر
نہ اُس جانب غرور سرکشی کم — نہ اس جانب سے قتل عام کا غم
نہ اُس جانب سے کوتہ دست تقصیر — نہ اس جانب سزا دینے میں تاخیر
غرض یکساں رہا معمول چندے — دو رخ فتنہ نے پایا طول چندے
شہید خنجر بیرحمی یار — عزیز سینہ ریش خاطر افگار
مبسان برق بیتابی در آغوش — گرا جا کر بلا کوش و جفا جوش
اجل شمشیر کا لب چومتی تھی — قیامت گرد ناوک گھومتی تھی
لیا جسدم علم کف میں بصد جوش — الٰہی خیر باد اکا مچا شور
گرے صدہا دلیران جفا جوش — اجل پھرتی بشکل زاغ خون نوش
بہارے لو دسر ہائے قتیلان — خزان نادیدہ نخل نارجیلان
زمیں پشت د تھی خون سے شفق رنگ — فلک کر کے دکھایا عرصہ تنگ
سنان تیر آتش بار ہستی — جراحت رخنۂ دیوار ہستی
جو آیا بر سر جوشش وہ سیلاب — کیے رستم توانوں کے جگر آب
میں لب بیداں کو محفل باندھتا ہوں — شکست شیشۂ دل باندھتا ہوں
گلوئے سر بریدہ سے چکان خون — رواں تھی شیشہ سے صہبائے گلگون
کماں ابرو اگر تھی تیر مژگان — نگار دلنشیں ہر مرد میداں
جگرہا نے رسمی افتادہ آبلے — ز شور تیر نمکیں تر کبابے
تفنگ از گوش ہستی مژدہ گویان — اجل از جا نہا امید جویان
بزم ساقیان شمشیر خونخوار — پلاتے جام مردان مرتبہ دار
ز بسمل نالۂ پر شور بیداد — بلے باد از رباب و چنگ بیداد
جو غنیا گر صفت بسمل تھے رقصان — قریب مرگ نوحہ خوان غزلخوان
نہ صرف مشت سے پر خون دہاں تھا — بھرا منہ میں لعاب برگ پان تھا

زبوے خون جسم مشکفامے ۔ معطر ہوا ہر بار اشد مشامے
ہوئی مجبور ہو کر آخر کار ۔ ہزیمت فوج دشمن مین نمودار
بہت جانون نے چھوڑے جنگ مین تن ۔ بہت تن نے لیا میدان کا دامن
بلا سا موت کو دیکھا جو گرتے ۔ نظر آئے یلان چلتے ہی پھرتے
ترقی پر ہواے حرز جان تھی ۔ بلندی پر صداے الامان تھی
نہ خوبی بلاغت نے فصاحت ۔ ہر اک جا ہی طوالت ہی طوالت
شکست خیل افغان گشت روشن ۔ سپاہ ہیز شد در جامۂ زن
رہے تھے جو سلامت کے کنارے ۔ کہین کو بھاگ گئے آفت کے مارے
بہم بے برگ و سامان ہو گئے وہ ۔ خزان آئی پریشان ہو گئے وہ
شہ فیروز سے بولا یہ اقبال ۔ ظفر یابی سے ہی بے سود دنبال
سوے زندان چلا مجنون دلریش ۔ اسیر دام زلف لیلی خویش
درونش باطن تنگ بخیلان ۔ برونش ظاہر حال رذیلان
چہ از دیوار خشت آن فرو ریخت ۔ دہان پیرزن زندان فرو ریخت
وہ زندان تنگ گور تیرہ تر تھا ۔ عفونت پھیلی نور شمع آسا
حدیث درسے یا خاموش رہیے ۔ اگر کہیے دہان مرگ کہیے
اسی غم خانہ مین اے میری تقدیر ۔ رہے تھے شاہد سا شاہد پا بزنجیر
وہ دختر جو ہوئی شاہد پہ شیدا ۔ دل اسکا زلف مین زنجیر مین پا
وہ مجنون ایک گیسو مین گرفتار ۔ وہ دوڑ اک موج آہن مین نمودار
دو مصرع بلاغت حسن مضمون ۔ بصورت معنی یکتا سے موزون
تھے کیون بھوکے و پیاسے انکے بس مین ۔ کہ آنسو پیتے تھے وہ کھاتے قسمین
گلستان جانتے تاریک زندان ۔ بہار بوستان مقصد جان
صبر افگر سے رہتے تھے کل سے ۔ کنار فتنہ سے بیغم خلل سے
گران بند سراپیرگی پوشش ۔ نیاز زلف مشکین دام بر دوش
بجنت تیر کس از ذات انس است ۔ دریغ صحبت ارباب جنس است
بہت سیر چمن گلگشت گلزار ۔ بہت رہنا کسی اک جا کا اے یار

ولے آخر ہوئی یہ بزم برہم ۔ کہ گیدڑ شیر سے کرنے لگے رم
کہا ہمت گردان سے لو بھاگو ۔ لگی ہین بھاگنا ہو تو بھاگو
جوانون نے جو دیکھا روے رستم ۔ میان مل پھر کہان تم اور کہان ہم
نیاز عجز مین پا جان جستہ ۔ رہا بے گرز لشکر دست بستہ
یہ کیسی اے طبیعت زار خائی ۔ یہ کیون کہتی نہین ہے فتح پائی
سخن کو نہ عزیز غم فراموش ۔ ہوا نا تون فیروزی سے بیہوش
دکھائی پشت نامردی تو نسے ۔ شجاعت کچھ نہ آئی رہزنون سے
شکستہ دل گریزان بر لب انگشت ۔ نظر آئی تو نسے پشت ہی پشت
اڑے مانند زاغ ردے بد خام ۔ نظر سے ہو گئے پوشیدہ ناکام
در آیا شہر مین جو یارے شاہد ۔ دکھائی جا بجا بند پاے شاہد
عجب زندان کہ دلتنگی کا گھر تھا ۔ دل عشاق سے بھی تنگ تر تھا
سیاہی دام بر شام غریبان ۔ تیہ مانند بخت بد نصیبان
کہون اس کنج کو کیا خانہ عین ۔ غضب محشر کا تھا وہ قرۃ العین
چراغم من بیابے وزنش قال ۔ کہ ذکر گور زندہ ہست بدفال
در دکان بسر زنجیر از در ۔ تعفن رونق بازار لشکر
ستم ہے آہ ہی فریاد بیداد ۔ میان جل جاہ مین جائے یہ افتاد
دو گل پابند یک گیسوے سنبل ۔ نکالا عشق کا اچھا تسلسل
ہوا دو گل کا اک رشتہ مین پیوند ۔ وہ خورشید ایک برج حسن مین بند
دو مکر مبتدی عشق کامل ۔ بیکدل در تلاش مطلب دل
مگر اک جا جو دونون متصل تھے ۔ ہواے آرزو مقصود دل تھے
جمال در بغل صد تاج خورشید ۔ چراغ افروز ظلمت خانۂ قید
نہ جور چرخ کا شکوہ زبان پر ۔ دماغ بام زندان آسمان پر
طبیعت وصل سے خورسند ہی تھی ۔ مگر کہنے کو آخر بند ہی تھی
رہے یک چند اگر تخت شہی پر ۔ یہ کیا معنی نہ ہو خاطر مکدر
طبیعت کو نہین آتا ہے خوش آہ ۔ جو گھبتا ہو وہی ہے اس سے آگاہ

خصوصاً بودن زندان مقامے — مصیبت خانۂ اندوہ یاسے
ہراساں ہو کے کہتی تھی وہ ہر وقت — اگر ہم چھوٹ جائیں نیک تر وقت
پڑی ہی پیش اگر مشکل سخت — گر آسانی سے گذرے مرحبا بخت
تڑپنے کو بتاتے شوق ہی یہ — خودی سے جا کے کہتے ذوق ہی یہ
دو پا ایک سلسلے مین پا کے آرام — کہاے یکدگر ثابت قدم نام
کہ پائین جسگھڑی پانسے رہائی — بڑھائین جوب رابط آشنائی
نہ دیکھینگے رخ اغیار ہرگز — نہ پاوینگے کوئی آزار ہرگز
تسلی دیکے بوا شاہد آخر — عزیز آتا ہی بہت اسیجان ہو مضطر
اسیر دام جور روزگاران — کیا کرتا یونہین تب کین جانان
تسلی دل ناشاد کرتا — حقیقی منتقم کو یاد کرتا
کلید طالع زنجیر وا شد — بہ سختی قفل زنگ مشکل کشا شد
جدا لایا وہ زنجیر گران بار — کہ عجز اسکی تھی مطلق پاے آزار
وہ مقصد جو دل ناکام مین تھا — غزال پابستہ دام مین تھا
ہوا آزاد کیا جیون زندان — کہ مصر غم سے چھوٹا ماہ کنعان
شدہ آن رنگ نہ جمال دلفروزی — افق گردید از غم نیم روزی
شکست رنگ لعل آتش اندہ — چو آب موج شکر آب گوہر
لیا جو مینے نام کباب و لریش — زبان داستان ہی خوردہ نیش
نہ کباب سست این پیسکین تباہی — ز صحراے قیامت ریگ ماہی
مر فتنہ بعالم جنگ جویان — شرار انداز جان تند خویان
غذاے او ز خون عاشقانے — بلاے زار آزار جہانے
معاذ اللہ وبال جان عالم — عدوے بد سگال جان عالم
نہ ہول شکل و رد سینہ کن ہے — کہ نام اسکا زبان پر نیش زن ہے
رگ بیتابی دل نے سراپا — غبار رہا نشین ہر رگ سے دھویا
برآورد از گل و بلبل فغانے — حرارت ہا دوران خزانے
جو پھر اسکو ملا وہ اسکو پھر ہوش — ہوا امواج آب شوق در جوش

معاذ اللہ عذاب النار باشد — بگورے زندہ آخر کار باشد
کوئی دن ہوگا اے چرخ جفا کیش — کہ دیکھین روے شہر خانۂ خویش
بسوگند عزیزان بد اقبال — کبھی کرتے تھے استفسار احوال
حدیث شوق بس مشروط کی تھی — اساس عشق بس مضبوط کی تھی
جو پاس خویش باندھے عہد و پیمان — زبان پر ہر گھڑی سوگند ایمان
رہینگے چلکے اپنے ملک سے دور — نہونگے تا زمان مرگ مہجور
ہوے اقبال و عرض آسمین راضی — نہ زاہد کا خطر نے خوف قاضی
خبر اس ماجرے کی پائیگا جب — بلا سا ہوگا نازل آہ بر لب
رہے تھا سوز مین خود بھی شب و روز — جلے تھا سینۂ شمع دل افروز
درین بودند اسیر پا در دام — کہ سید اشد زد ر جویندہ کام
ز پاے دختر زنجیر شاہ — تسلسل گیر با تقدیر شاہ
نکالا شاخ گل سے پیچ لبلاب — کیا ریحان جدا سنبل سے بیتاب
برآیا تنگی زندان سے باہر — شب تاریک سے جیون ماہ انور
گریبانش بہار تخت گل — نیا تھا زداران ہو کے سنبل
شکست رنگ روے لالہ رخسار — گل نسرین بہار یاسمن زار
کنار و دوش صد صبح در آغوش — شفق از دست برد گلہاے خوش نوش
نہ دگر یک کبک ہی گرم تحریر — قلم میرے آتش سے بغلگیر
ز فصاد اجل خون جوش شستہ — زخاکستان شامت خار خاطر
ز برق قہر یزدان ہیزہ موجود — ز نار دود زخ اخگر پارہ بود
تنون سے جونک کی صورت تھی خونوش — پیے خون نسیے پڑے مستانہ مدہوش
پڑا جسگر در آغوش آتش افشان — لبسا مان جانہا آتش مدامان
کہان تن کا وہ رنگ خوشنما تھا — کہ تو کا غذ افشان بنا تھا
شکست شوخی کٹ ڈھب سے علوا — سجو تن چشم شوق جان مغموم
بغل مین جامۂ گلگون کیا آہ — بنا عاشق بنا ہر رخ رو ماہ
کہ ہمپاے زندان مین یہ تھی کون — چراغ اس کنج پنہان مین یہ تھی کون

یہ دخت شوخ آفت خیز جان کی — شرف ہی کس گرامی خاندان کی
یہ اختر کس مبارک برج سے ہے — یہ گوہر کس ہمایون درج سے ہے

پریرو چراغ افروز خورشید — نظر آتی ہے نور چشم امید
گل رخسار ہین داغ گلستان — دو گیسو جال زار سنبلستان

جمال غیرت ماہ منور — چو پر صد آفتاب نور در بر
نگاہ مست ہی مرگ غزالان — قد خوش آفت نازک نہالان

کہا مقصد یہی ارمان یہی ہے — امید دل مراد جان یہی ہے
یہی ہی جسکا ہون مین تشنۂ وصل — یہی ہے موج بحر حسن در اصل

یہی ہے باعث قید گرانبار — یہی ظالم یہی ہے خاطر آزار
یہی ہے وہ کیا جسنے مجھے صید — یہی ہے جسنے دکھلایا در قید

یہی ہے میرے ہر سوداکی دارو — یہی ہے دافع خفقان کے تو
یہی ہے جسنے میرا ہوش لوٹا — یہی ہے جسکا دست ظلم چھوٹا

جہان مقصد عالم یہی ہے — نشاط قید یان غم یہی ہے
یہی ہے شاہ خوبان زمانہ — یہی ہے دل مرا جسکا نشانہ

کہا یہ اور رکھا وہ راز پنہان — کیا تھا جو صنم سے عہد و پیمان
جو دخت شوخ نے لی راہ خانہ — ہوا یہ برج کو بیٹے روانہ

عزیزان تنگ دل گرم عتاب شد — شرار سوز جان آب دان شد
بیا ساقی کہ دور از من چشم شد — شکست کشور دل فتح غم شد

بیار آن دختر رز ای وفا کار — پری از شیشہ رفتہ ام دل زار
تو اسپنج سخن آن خوش بیانی — چنین سر کردہ رنگین داستانی

رفتن زالے بفرمودہ شاہد بخانہ وفا و برآوردن لو وفا را

کہ شاہد آن مراد خاطر زار — بہار گلشن جان دل افگار
جگر در کف زر و مصلحت کیتھا — دل خستہ جگر کا محفل آرا

مگر دل مین خیال گیسوے یار — اُسی زنجیر مین مجنون گرفتار
رہا زندان سے یوسف ہو گیا پر — نہ بھولا خواب مین جسنے تصور

عیان با این براہ مہر پویان — نہان در دل سراغ کام جویان
بظاہر گل جواب باغ تھا وہ — بباطن لالہ پر داغ تھا وہ

رخ رنگین کسیکا عید ایام — دل غمگین کسیکا جاے آرام
بصورت لعبت جادو طرازی — بمعنی شمع پر سوز و گدازی

بظاہر شاہد نیکو رخانے — بباطن عاشق روے فلانے
ہمہ شب شمع سا جلتا تھا پر سوز — گذر تا حیلہ جوئی مین ہمہ روز

نہ تھی فرصت کسی دم غم سے اسکو — نہ ملتا تھا قرار انجم سے اسکو
سحر تھا چاک جامہ گل آئین — سما تھا دل شفق مانند خونین

جُبھا سینہ مین سوز عشق کا خار — گل رعنا بنا یک بلبل زار
صبا کہیو ذرا اس گل سے پیغام — کہ دیکھے اب خزان کے تو نے ایام

یہی تھا تیری بلبل کا بھی حال — جسے کہتا تھا تو بازی اطفال
ہوئی دو چار ناگہ اک زن پیر — جوان دل تازہ دانش ننگ تدبیر

مجسم جادو موجود سالوس — بلاے خاندان ننگ و ناموس
اگر تھی زال دنیا وہ بنی پاک — کہ سو شوہر کیے ہم بستر خاک

سکھاتی حیلہ پردازی فلک کو — دکھاتی عرصۂ خاکی ملک کو
مے آتش شیشہ مین کرتی پری بند — کیا اثر فسون ساحری بند

فتد زین چال مین گھٹنے مین یکسر — سراپا سحر و جادو بھی فسونگر
بہا کش طبع چار ارکان جادو — تن جادو بلاے جان جادو

کمین ال ہلال چرخ نیرنگ — شرار ساز سوز خانۂ ننگ
معاذاللہ سزاوار ندیدن — رگ شہوت زرویش رطیدن

جسے کہیے اسے دم مین بلاوے — پرستان سے پریرویون کو لاوے
فراہم ساز برگ ساز عشرت — شناسائی رخ انداز عشرت

تلاش سحر و بیناے سستان — نصیب طالع شہوت پرستان
زن جادو وجود مکر و سالوس — براے شمع و پروانہ تھی فانوس

جوانان را بہار باغ بستان — نہال خشک پیران آب ریزان
مہیاے مذاق اہل لذت — تسلی دل ارباب شہوت

بچشمش صورت صد فسق پیدا — جماعش سکہ شیطان ہویدا
نگاہش شکل صد محفل گرفتہ — رخش تصویر شوخیہاے رفتہ

تنے در فسق سعی افزودہ بود — سرے سوے راہ عصیان سودہ بود
زعمرش این سخن کوتاہ تردان — بغل پروردۂ اولاد شیطان

حیا مانع ہی اس جا کچھ نہ کہیے — وہ کنگورے سر پھانک جھکے تھے
نہ ما کیتی نہ آگاہی پدر کو — برو دختر مین پہونچائی پسر کو

بحکم سحر و افسون مال زادی — دو رشتون مین لگاتی عقد شادی
جو یون پایا اُسے شایان ہر کار — کیا آگاہ راز دل سے اکبار

کہا اُس چارہ فرماے ہوس سے — ستم گذرے ہونگے داد رس سے
کہ ہی یکتا فلان وہ مین پریزاد — قیامت خیز دخت فتنہ ایجاد

طلوع آرزوے بد نصیبان — چراغ ظلمت شام غریبان
سمن بر سرو قد گلرو گل اندام — نگار بیوفا لیکن وفا نام

مجھے اس شمع رو سے ہی گذارش — اسے عالم سے نفرت مجھسے سازش
پریرخ پردۂ ناموس مین ہے — حیا سے شمع رو فانوس مین ہے

جہانسے رکھتی ہی بس شرم صحبت — دل اُسکا ہی مجھی سے گرم صحبت
زبس واقف ہی وہ سوز دروں سے — مری وحشت سے سودا سے جنون سے

ہم اور وہ اک جگہ مہمان ہوے ہین — محبت مین جو تن اکجان ہوے ہین
ہوے ہین درمیان صد عہد و پیمان — گواہ ناہمیت ہین دو دل و جان

وہاں اُس شمع کا رشتہ بندھا ہے — یہان دل گھر ہی گھر مین جل رہا ہے
بیک رشتہ شکستہ شیشۂ دل — چنان بستند گوئی زخم بسمل

تو اے پیوند پیمان شکستہ — شکست قفل درہاے بہ بستہ
کہن پیمان ابھی گر تازہ دم تھا — طریق شرط پر ثابت قدم تھا

متاع صبر وقت شب چرالا — شمال بو ہوا ہو کر اڑا لا
خدارا امر ہمدم دلہاے خستہ — مرے پھندے مین ڈال آہوے جستہ

گل گلشن مکان اتبک وہین ہی — بہار باغ جان اتبک وہین ہی
نظر سے دور تجویز مکان کر — مکان کنج حسن دلستان کر

کسی اک برج مین کہ ماہ منزل — بنا شمع مکان خلوت دل
خبر دی بعد ازان شاہد کو اکبار — یہی ہی آرزوے خاطر زار

بہت مال و زر و دینار دونگا — دُر و لعل و گہر بسیار دونگا
پس آن نو اسیر مرغ مفتون — نواے کردہ ہر سوگند مضمون

کہ اے مادر بکار من وفا کوش — بزور مہر دریاے کرم جوش
بحق چارہ سازی یگانہ — بحق التفات مادرانہ

بحق کوشش کار ثواب — بحق مطلب ناکامیاب
بہ ننگ شاہد آتش زدہ جان — بعہد بیوفاے سست پیمان

بروز مرگ حضرت زندگانی — بعمر پیر گردونت جوانی
بکوش از جان بحفظ راز بستہ — کہ از گفتن ازان حرفی درستہ

نکر بہولے سے بہی فاش اے نکوخو — سمجھ خود علت نسیان اسے تو
قبول التماس عاشق زار — کمر بستہ پے کار دل افگار

ہوا ہو کر چلی آندھی سی افسوس — خرابی شگفتہ باغ ناموس
چلی غارتگر اقلیم عزت — فساد کشور معمور حسرت

چلی توقیر خفت فخر تذلیل — وفادار نفس آتم عزازیل
چلی آلودۂ فسق و فجورے — زراہ خیر صد فرسنگ دورے

چلی ناسور زخم نیش چندین — بغل پرورد زنبوران دیرین
چلی پیراہن ساکوس در بر — ہواے دشت نکہت خاک بر سر

چلی او نا چماری سا کیے بہیس — خبیث یادگار کامرو دیس
چلی جادو نگاہ سحر منظر — فریب سامری یعنی فسون گر

چلی جادو سی سیدھی سوے مطلوب — صبا بے در تلاش بوے مطلوب
رسیدہ تا بہ وہ صد دیدہ یونان — وہ ہے نی پرستان بلکہ کنعان

ہوئی پیدا امیروں کے درستے / خبردار اسکی کیفیت سے گھر سے
سلام اول برسم عام بھیجا / وزان بس تحفہ پیغام بھیجا
چہ دختر آفتاب نور ماہے / زحسنش سوزش مہ را گواہے
بہم پیوند مہ ہو مشتری سے / بشر ہو بہرہ ور قوم پری سے
نہیں اس کام میں لازم ہی انکار / مبارک نیک مستحسن سزاوار
پسر کی گرچہ ظاہر گفتگو تھی / مگر دختر کے دل میں جستجو تھی
نہ جانا کیا درون پیرہن ہے / کسی داماد کی تدبیر میں ہے
خبر مطلق نپائی اسی مقدر / یہ دایہ آئی ہے لینے کو دختر
مبارکباد گوئی عید پہ ہا / بہار گوش آواز طرب ہا
رئیس کامیابی لفظ پیغام / وہ ممنون تھا کہ گویا بندۂ رام
بجالایا ادب سے رسم تکریم / جھکا بس جسم کی تعظیم کو میم
درون خانہ تھی وہ رشک لیلے / کہ گر ہو تخت میں مجنون شیدا
نگار مشکبو کاکل کو دیکھا / بہار صد چمن یک گل کو دیکھا
خلال گفتگوے عشق مضمون / در آمد نام شاہد یاد مجنون
وہ اپنی بیوفائی یاد آئی / بہت خاطر میں شرمائی لجائی
کہ ای ماد رلیا کیا تونے یہ نام / کیا مجھ خستہ جان ناکام کا کام
ہوئی میں نیم جان اکبار پھر کہ / ز اعجاز مسیحا کچھ خبر کہ
کہا نکی بات جیت ایسی نگوڑی / کہ دست غم سے رگ دل کی نچوڑی
کہا یہ نام اک دلریش کا ہے / ترے شیدائے الفت کیش کا ہے
خلاص از بند ہا لیکن اسیرت / اسیرے با چشم لیکن فقیرت
اگر تو بے مسیح آزار ہے وہ / تری اس چشم کا بیمار ہے وہ
ترے عارض سے دل ہی شعلہ پرور / ترے رخ سے جگر ہی زخم نشتر
پریشان باد آسا ہر زبان ہی / شرار آہ سوزان کا دھوان ہی
اگر رکھتی ہی تو تاب شنفتن / پیام عشق ہے مشتاق گفتن
ضرورت مارتے کہنے کی کیا ہے / دل غمگین میں جو سوجون بجا ہی

کیا معلوم خویش و قرب کا نام / طبیعت سے بنائے چند پیغام
کہ رکھتا ہی وہ یک دختر فلان خویش / دل اہل نظر ہے خوردہ نیش
یہ کہتا ہی حقیقی خوش مرادی / کہ ہو لڑکی سے تیری عقد شادی
فقط اس کام کو بھیجا ہی مجھکو / یہ خوشخبری مبارکباد تجھکو
شگون زر کہ رسم ہند دانست / بشادی طفل رابنہاد در دست
پدر خوش تھا کہ گھر آباد ہوگا / نہ جانا مطلب دلی ماد ہوگا
تلاش گل ہے ہر بلبل زار / نصیب دامن ناموس ہے خار
ہر اکجا کامیابی کی مچی دھوم / تمنا بہرہ ور اور یاس محروم
بہار کامرانی فصل ماتم / حیات شادمانی مردن غم
باصفائے دروغ راستی جوش / بصہبائے بشاشت بود مدہوش
بصد امید جیسے پائے مہمان / درون خانہ ٹھہری جا مہمان
چو خلوت از خلل خالی مکان تھا / صنم تھا یا فقط پیر مغان تھا
بصد انداز ناز و مہربانی / بدو انداخت طرح ہمزبانی
چو شد ناش بہار پردۂ گوش / بدل سرسبز شد شاخ فراموش
نگاہ ماہ پیکر کا نہ تھا دھیان / شکستہ دل سے بولی ہوکے قربان
نہ جانوں ہے یہ کس فرہاد کا نام / کہ سنتے ہی ہوا شیرین مرا کام
تکلم سے بر آیا کیا اشارا / یکایک سینہ پر اک تیر مارا
حیات غم نہ اک مرگ شنیدن / ہوئی ہی شوق سے دیدن طپیدن
دل دیوانہ سودائے تو شد / خراب شوخ چشمی ہائے تو شد
نگار نازنین یوسف جمالست / مہ خوبی بود الا ہلالست
چھپا ہے تیرے گل رخسار سے خار / جدا تجھسے طپان ہی بلبل زار
تجلی گاہ برق عشق جان ہی / چراغ طور مغز استخوان ہی
ہوا مجبور بیتابی سے آخر / تجھے بھیجا یہان قاصد بنا کر
پریرو بولی لون تیرے قدم چوم / ہوا انداز ہی سے مجھکو معلوم
یہان تو رہ نکلی اون میں باہر / کہ گذری غم ہی غم میں عمر آخر

دکھائی بدنصیبی آسمان نے … بہار زندگی لوٹی خزان نے
ضرورت ہے ترے رہنے کی اسجا … لگا اٹھین کوئی تہمت مبادا
کہا خوش ہو کے پیاری خوب سوچی … یہی بہتر جو ای محبوب سوچی
ہوئی شب شمع سے بولی وہ دانا … یہی ہی وقت ہان کافور ہو جا
سر چاہ ایک ہی درویش کا گھر … برابر خون مین منہ بولا برادر
نہو راز آشکارا اس سے زنہار … کہ ہی وہ پیر دیرین یار غمخوار
یہان سے تو تو چل ممکن ہی ہم ہم … کرون مین ہوش سان اس قوم سے رم
نہ کیون عشق حساب مانتا ہون … کہ لیلی کر گئی رم بنکے مجنون
سمجھا یا لیکے سودا اک نیا کھیل … بگاڑا ہر جگہ جا کر بنا کھیل
کیا دامن پکڑ کر گھر سے بیرون … غریبون کو دکھایا کوہ و ہامون
کہین فرہاد کی لی جان شیرین … کہین پروانہ جلتا شمع آئین
ہوا یہ آشنا کسکا جفا کیش … سبھون نے اپنی اپنی راہ لی پیش
نگاہین دیکھتی ہی رہگئین سب … نظر مین ہو گیا یارون کا مطلب
ذرا ای ہوشیارو اس سے پوچھو … نکلکر یہ چلی بھی کسطرف کو
ارے بتلا ہوا بھی کیا ہے تجھکو … سمجھا لون کسنے بہکایا ہی تجھکو
درخشان مہر انور کو نہ دیکھا … نہ دیکھا گھر مین دختر کو نہ دیکھا
پری رخسار جانانہ نہین ہے … نگار زینت خانہ نہین ہے
کہو نہین کیا خراب احوال انکا … گیا کھو عمر بھر کا مال انکا
جو دل پر چھا گیا غم ابر آسا … سحاب چشم سے روتا تھا دریا
نکلکر کوچہ مین ہر اک سے پوچھا … مرے گلفام کو کیا تمنے دیکھا
یہ مادر سوچتی تھی زہر کھالون … سبک قالب سے غمگین جان نکالون
ہوئی سو جان سے بلبل کو وفا جو … گل تر کی نہین پائی کہین بو
نئی شرمندگی افسوس افسوس … ہوئی تا زندگی افسوس افسوس
لگا افسوس یہ ناموس مین داغ … دریغا ننگ حرمت کا لٹا باغ
ازل سے مین امیر نامور ہون … فضیلت مین گل دستار سر ہون

لٹی افسوس یون ہی زندگانی … حباب غم ہوا جوش جوانی
تجھے پا دین کوئی فتنہ اٹھا دین … یقین رسوائی لادین نہ لادین
ز روے مصلحت مین ہائین ہونگی … تری فرقت کا بار غم سہونگی
یہان سے نیم فرسنگ اک ہی چاہ … سیہ تر چشم خوبان سے سر راہ
جو پوچھے تجھسے نام و مسکن و حال … بتا دیجو کہیون خستہ خلال
نکلنا کام مین ہین لوگ مصروف … مری خاطر کیا آرام موقوف
شرار خانہ سوز ننگ و ناموس … نکل گھر سے گئی در پردہ افسوس
اجی جس سر پہ جن ہو کر چڑھے آپ … گھٹا دی شکل بدلی اور بڑھے آپ
ہر اک جا اک نیا گل کر دکھایا … ہر اک جا گل کو بلبل کر دکھایا
دل عشاق کو جل دے کے کیا کیا … لیے پھرتا رہا صحرا بصحرا
نہ خوش خاطر ہوا عالم سے کوئی … نہ چھوٹا پنجۂ ظالم سے کوئی
بڑی حیرت ہے دم مین کھو گئی وہ … نظر کرتے چھلاوہ ہو گئی وہ
صنم کے سر مین کیا سودا سمایا … پری کا ہو گیا کیا اُسپہ سایا
دھیان ای باولی تیرا کدھر ہی … ذرا تو دیکھ بھی تو یہ بھی گھر ہی
جو فارغ ہو کے بیٹھے کام سے لوگ … ہوے جمع عشرت و آرام سے لوگ
چراغ خانہ دل گل ہوا ہے … نیا اک نیم شب گل کھل رہا ہے
یکے با دیگرے احوال پرسان … کجا شد فرحت دل راحت جان
پدر کہتا تھا بیتابی بدر آغوش … نشان دے نازنین کا ای مہروش
بتا ای عنبرین کاکل کہان ہی … گل نادیدہ بلبل کہان ہی
برادر نے پئے خونریزی خویش … اٹھائی تیغ بران مرگ اندیش
پریشان کو بکو پھرتی ہوا سے … سمائی سر مین تھی سودا ابکا سے
فغان کرتی تھی مادر ہاے دختر … پدر نالان دریغ ای ناز پرور
کہینگے مجھسے کیا ابناے ہمسر … دکھاؤنگا مین کیا منہ زندگی بھر
اری او بیخبر بتلا کدھر ہے … بھری عزت کی تجھکو کچھ خبر ہے
گرامی قوم مین یہ خاندان ہی … مرا اس دہ مین ہم پایہ کہان ہی

نکر بر باد ننگ و نام مفت آج
یہ تیرے ہاتھ ہے بیٹا مری لاج

ندے غم مجھکو پا کر نامرادی
کوئی دن مین تری کر دونگا شادی

ذرا بول اٹھ کدھر تو چھپ رہی ہے
نہین یون بیوفائی کی سہی ہے

نگر اس گفتگو سے سود کیا تھا
بجز سودا وہان موجود کیا تھا

دکھائی تھی بد ایامی کی شباہت
حماقت بھی خجالت تھی ندامت

مگر رنج و غم اتنا ای خرد دور
نظر کر سوئے عالم آنکھ اٹھا کر

اسی کا نام نامی زال رکھا
اسی کو کہتے ہین ہان مکر دنیا

فریب مکر و جعل اسمین ہین مشہور
ہوئی ہے بیوفائی اسکی مشہور

کسی کو گل کسی کو دیتی ہے خار
بڑی عیار کٹنی ہے یہ مردار

بیا ساقی کنم سرمست صہبا
وفا با من نموده زال دنیا

شرابم ده که با یار وفادار
کنم رم مثل نور از چشم اغیار

چو قومی دید چون چاک گریبان
سحر بر حال زار خویش خندان

خبر دادن زال بشاہد کہ وفا را از خانہ آوردم و روپوش شدن آن بیوفا از عاشق زار خود باوفا

پی اخفای راز بسته رنج
چو صبر دل بہم شد مصلحت سنج

مبادا زال ہو اس سے خبردار
کرے یہ راز طشت از بام عیار

خبر یہ پائے ہم مین گر کسی سے
بلا شک یہ کہیگی ہر کسی سے

ز لب ناگفته اندیشیده دانست
عجوز با خرد خود رخت بربست

بر دختر وہ اول شاد پہونچی
زن عید مبارکباد پہونچی

بلطفے خنده زن زال وفادار
کہ اک دندان رقم نمود زنہار

وہان سے وہ پری پیکر بدر کی
پھر اسکے بعد شاہد کو خبر کی

کہ لائی گل اڑا گلزار سے مین
تجھے بھی خوش کرون دیدار سے مین

ابھی وہ ایک خلوتخانہ مین ہے
بہار باغ جان ویرانہ مین ہے

پئے بت کوئی بتخانہ بتادے
سکونت گاہ جانانہ بتادے

جہان تو اسکو رکھا چاہتا ہے
بتا ای بختور وہ کون جا ہے

جو شاہد نے یہ رنگین مژدہ پایا
یکایک غنچہ کی طرح کھلکھلایا

جو وہ خاطر یہ غم سے بیکلی تھی
شگفتن کے لیے اسدم کلی تھی

چمن سا کیا دل پرخار پھولا
نظر مین ہر طرف گلزار پھولا

رخ گلفام عید شادمانی
نشاط دل بہار کامرانی

کیا وعدہ وفا تھا جسکا اقرار
دیا یعنی بہت سا مال و دینار

بنا اک عمدہ حیلہ بعد ازان وہ
بر دلبر نشین آیا شادمان وہ

جو اسنے آمد دلبر نظر کی
خرد نے پیشوائی تا بدر کی

سر چشم اسکو بٹھلایا ادب سے
برآئی آرزو رخسار و لب سے

ز راہ ناز ہنسکر مسکرا کر
کرم گستر سے بولا ناز پرور

کہ امروز ای بلند احسان رسیده
فقیرے درگہ یزدان رسیده

گر آزادی کے تکیہ پر گدا ہے
دیار معرفت کا بادشاہ ہے

دلون کا کعبۂ امید ہے وہ
ہمارے ملک مین خورشید ہے وہ

فقیہ عزت فقر عبادت
طریقت آشنا شمع ارادت

رخ منظور چشم عشق بازی
چراغ روشن شب زنده داری

ز عالم بر کشیده دست امید
ز کس چشمش ندیده دست امید

تونگر صاحب مال قناعت
غنی مستغنی از گنج حکومت

وجود روئے آسایش ندیده
تن صد محنت طاعت کشیده

کمالش ہمچو مہ روشن ز خورشید
جمال او زیارتگاه امید

یہ اسکا اتفاقًا یان گذر ہے
ہماری نیک بختی کا اثر ہے

ثنا خوان اسکا جانا کس سبب ہون
زیارت کے لیے رخصت طلب ہون

اجازت دیجیے دیدار دیکھون
بہار گلشن رخسار دیکھون

دو فرسنگ اسجگہ سے وہ مکان ہے
وہ پیر پیر اہل اللہ جہان ہے

بیان شوق ہے اس سے بھی کوتاہ
برا شوق ہے اس سے بھی کوتاہ

سمند شوق سے جاؤنگا چالاک
صبا سے دو قدم آونگا چالاک

بہت کو کسلیے تکلیف دیجیے
دو خدمتگار میرے ساتھ کیجیے

کہ گھبراتا ہے جمعیت سے مو پیر ‏ / ‏ حصار وحدت میں ہی امان گیر
تری انکار مجھپر قہر ہوگی ‏ / ‏ بکام شوق شاہد زہر ہوگی
رضا کا خود غرض معشوق جویان ‏ / ‏ براہ عشق صادق گرم پویان
کیا رخصت قرار جان ناکام ‏ / ‏ ہوا وہ اُس سے رخصت دل سے آرام
برآمد با تمنائے ہوس جوش ‏ / ‏ برآمد با دل آتش در آغوش
بشوق دید روئے برق بیتاب ‏ / ‏ باُمید وصال جوش سیلاب
کسی خدمت پہ بھیجا اُنکو ناکام ‏ / ‏ چلا آرام جوئے بسمل آرام
برادر خواندہ مجنون شیدا ‏ / ‏ سر شورش کجنون جویائے لیلے
تماشا چشم دیدار نگارے ‏ / ‏ ہوائے طلعت گلشن بہارے
بہار لالہ زارش جان گرفتہ ‏ / ‏ بہ بلبل طعنہ زن ہو خسے کہ رفتہ
وہاں پہونچا کہ تھی خس پوش اخگر ‏ / ‏ ہمہ سوزندہ ناموس چادر
بیاد آوردہ پیل مست بندے ‏ / ‏ بعشق ماہرخ پا در کمندے
گشایش غنچہ بستہ ندیدہ ‏ / ‏ ز گلزار جوانی گل نچیدہ
زہر خارے گل نشگفتہ مستور ‏ / ‏ ز خوشہ گندمش بیں دور مہجور
وفادارے وفا کارے وفا نام ‏ / ‏ نکورو نکو خوے نکو فام
گرفتش دست با صد بیقراری ‏ / ‏ اشارت کرد بہر ہم سواری
نگشتہ و نخستش ہر ابنا ہے ‏ / ‏ مہ و خورشید برابر سیا ہے
نہ معشوقش فضائے پشت جا گیر ‏ / ‏ گریزان عاشق و عشقش فضا گیر
سمند گرم آب بحر سیماب ‏ / ‏ اڑا بیتاب جیسے چشم سے خواب
سمند شوق تھا شوق سمندے ‏ / ‏ بیابان گرد با ہم باد تندے
چھپائی مشتری آخر کو خورشید ‏ / ‏ ہوس پر گر گئی پائی جو امید
کہیں جا کر رہی نظروں سے پنہان ‏ / ‏ مراد خاطر جان عزیزان
نہ تنہا جان مطلب گلعذران تھا ‏ / ‏ بغل میں صبر کی آرام جان تھا
شاہد ۲
نہ تنہا رفت آن دو ماہ پیکر ‏ / ‏ ستم ہائے جدائی رفت بر سر
خطا بھی کیا ہوئی ساقی بتا تو ‏ / ‏ نہ کر اتنا تو رم مانند آہو

مجھے اسواسطے شوق اسقدر ہے ‏ / ‏ کہ ربط آشنائی ہمدگر ہے
عزیز بیخبر از راز معنی ‏ / ‏ ز کار زوال دنیا غافل اعنی
بصبر خویش گفتہ گونہ شادم ‏ / ‏ ز روئے مصلحت ترخیص دادم
روان شد یا شرر در جان قرارے ‏ / ‏ نگار عاشق آتش سوارے
بسر شوق طواف دلستانے ‏ / ‏ بت امید دل جان جہانے
رہ دانشوری و آگہی سے ‏ / ‏ گئے ہر دو علیحدہ ہمرہی سے
بسر افتادہ سودائے محبت ‏ / ‏ جو مجنون دشت پیمائے محبت
جہان شوق راہ عشق پویان ‏ / ‏ بیابان ہوس دیدار جویان
بسودائے جمال لالہ داغے ‏ / ‏ ز سیر باغ رضوان بافراغے
وہاں پہونچا کہ جان آرزو تھی ‏ / ‏ وہاں پہونچا کہ محشر روبرو تھی
دل مادر ستم پروردہ او ‏ / ‏ پدر را صبر غارت کردہ او
گل در خواہش نقار بلبل ‏ / ‏ نہان ماتم مشتاق چنگل
نہ مارے دیدہ روش گنج پنہان ‏ / ‏ نہ سیمیش یافتہ آزار سندان
دل آرائے جہان یوسف جمالے ‏ / ‏ پری رو مشک مو فرخندہ فالے
جو شاہد نے رخ دلدار دیکھا ‏ / ‏ شگفتہ چشم میں گلزار دیکھا
بحکم عاشق آتش سوارے ‏ / ‏ سپرد از خود عنان اختیارے
ز ارکان مسلم وزن صافی ‏ / ‏ تقفی بیت زین از دو قوافی
دو گل خنگ صبا پر گرم مہمیز ‏ / ‏ سمند شوق پر باہم عنان خیز
رمیدن شوخی آہو در آغوش ‏ / ‏ نمک آما چشم خواب و خرگوش
رہ الفت میں بیتابی در آغوش ‏ / ‏ بہم دو عہد و پیمان تھے وفا کوش
نہ یہ شاہد کی آئین وفا تھی ‏ / ‏ نے عاشق رہ و رسم جفا تھی
نہ پوچھو وہ دو سیارے کدھر تھے ‏ / ‏ رہ مغرب وہان شمس و قمر تھے
نہ تنہا آن دو امید جہان رفت ‏ / ‏ شکایتہائے طالع بر زبان رفت
نہ تنہا آن نو رنگین گلعذران رفت ‏ / ‏ سر باغ جہان باد خزان رفت
وہ دے اک ساغر صہبائے گلگون ‏ / ‏ کہ صورت چھوڑ کر معنی پہ پہونچون

نہ کہیو او صبا بلبل سے جا کر
نہ کہیو کوئی عاشق سے خدا را
کہ سینہ مین چبھیگا خار دیگر
عزیز در بلا افگندۂ یار
جفاے چرخ سے خستہ جگر تھا
گلا اس ظلم کا گردون سے کرتا
کبھی کہتا بت بے پیر روپوش
کبھی کہتا ہوا ابھی کیا الٹ پھیر
کبھی کہتا نجانون ہی سبب کیا
کبھی کہتا یہ کیسا ماجرا ہے
کہین حضرت کا دل مائل ہوا ہو
جنونے اپنی ہمدردی جتائی
غشی مین پائے تسکین دل افگار
جلایا آہ کی آتش نے خس پوش
سر جوشش جو آئی چشم خونبار
اگر کہتا تھا دل فرہاد ہو نہین
جو بیٹھا چون حباب از خود فراموش
کہ پنہان چشم سے کیون ای قمر ہے
یہ راہ و رسم کس آئین سے دیکھی
جدا عاشق سے اپنے ہوئے دلدار
عتاب و غصہ جانے دیجیے آپ
اری تجھمین تو وہ صدق و صفا تھی
صنم تجھکو گئے کتنی ہوئی دیر
پھنسا رکھا مرے شاہد کو افسوس
وہ باتین تو کئین کیا سب فراموش

خبر رسیدن و بیہوشی شاہد فرار بگوش عزیز بیقرار

ملیگا درد سے آزار دیگر
گرفتار عقوبت ہاے بسیار
ہنوز اس بیوفا کا منتظر تھا
شکایت بخت نامیمون سے کرتا
بہت ہے بیوفا وعدہ فراموش
نہ لوٹا ابتلک دیکھو یہ اندھیر
بدخشان کو گیا یاقوت لب کیا
تامل کیون توقف کیا ہوا ہے
مبادا خود زیارت بنگیا ہو
رفاقت بیخودی نے آنباہی
چھڑکتی آب رخ پر دیدۂ زار
متاع دانش و سرمایۂ ہوش
بندھا تھا ہچکیون کا تار پر تار
الم کوہ گران افتادہ ہو نہین
جو اٹھا درد و غم سے دوش با دوش
کدھر ہے تو کدھر ہے تو کدھر ہے
خطا کیا بندۂ مسکین سے دیکھی
نگر بیوقت یہ محشر نمودار
نگاہ لطف سے خوش کیجیے آپ
نہ یہ امید تجھسے بیوفا تھی
ہوا کیا دید یاری سے نہین سیر
الٰہی ایسے زاہد پر پڑے اوس
ذرا آ ہوش مین ای غارت ہوش

کہ خود سنتا ہی جو چرخ دون سے
بہجر ظاہر و باطن فسر ہے
توقف سے الم کش بدگمان تھا
کبھی نالان کبھی شور فغان تھا
کبھی کہتا کہ بے پروا ہی دلدار
کبھی کہتا الٰہی کیا غضب ہے
کبھی کہتا نہ آیا گرد و دم اور
کبھی کہتا کہ مشتاق سراپا
ہوا جو انتظار آخر قیامت
یہ درد دل فغان نے لب سے پوچھا
جگر تھا سوز سے زہرہ کے جلتا
نہ بدلی کوشش فریاد غمگین
فتیلہ رگ سے تھا اور خون سے روغن
گرا کہتا ہوا بیداد بیداد
خموشی کے لیے تھی بیخودی جا
مگر حالت سے میری بیخبر ہے
اجل سا ہجر جان پر کرتی ہی زور
وہ حضرت کی زیارت ہو چکی بس
چراغ سوز دل مین جل رہا ہے
سہی قد آب چشم تر سے پالا
الٰہی خیر کیسا پارسا ہے
صنم آ دیکھ تو کیسا ہون بیتاب
جو تو آیا نہ جانان جان لینا

گل تر ہو گیا بو دست پا کر
گیا راہ وفا سے وہ دل آرا
بشارتہاے خودرفتن جنون سے
چو بسمل بیقرار ناشکیبے
الٰہی خیر باد ابر زبان تھا
کبھی جور صنم کا شکوہ خوان تھا
نہین کچھ اسکو پاس عاشق زار
کدھر وہ شاہد فرخ لقب ہے
جہان خالی کرینگے ہم کیا غور
طواف پیر مرشد کو گیا تھا
قرار و صبر دل پر آئی شامت
جگر کے سوز نے یارب سے پوچھا
دھوان ہر روزن مو سے نکلتا
ندی نالہ کو یکدم غم نے تسکین
ہوا ہر استخوان مین شمع روشن
اٹھا پڑھتا ہوا فریاد فریاد
خروشیدن سے یہ نکلا نتیجہ
ردی ہے خوار ہے بد ہے بتر ہے
نگہ بیچارہ کو بس زندہ درگور
ترے آگے طہارت ہو چکی بس
تری سوگند دل ہی جل رہا ہے
ذرا اگر و نظر مین میری آ لا
فسون ہی سحر ہی یا کیا بلا ہے
طپان ہون نعل بر آتش ہون سیماب
مجھے بھی سہل تر ہے جان دینا

ہی کہ کہ کے خون روتا تھا غمناک
گریبان قبائے صبر تھا چاک

کسی کے پانوں کا ہوتا جو کھٹکا
اُچھل اُٹھتا جگر کیا شاہد آیا

کسی کے لہجہ پر بیتاب اک بار
تڑپ اُٹھتا کہ آیا آیا دلدار

ہوا لیکن نہ دیدار رخ پاک
نصیبِ چشمِ مشتاق ہوسناک

نہ پاتا بوئے گل جب وہ دل افگار
فغان کر کر کے روتا بلبل زار

کبھی اُٹھتا تھا وہ درد خاطر ریش
کبھی وہ بیٹھتا گرد دل خویش

عیان رخ سے کسی نے کاٹ لی جیب
نظر سے ہو گیا ہی کوئی آسیب

فغان کرتے ہوئے باشکل خاکی
بہ بخت نارسائی خویش شاکی

دہن سے شعلۂ آتش نکلتے
سراپا شمع آسا گلتے جلتے

بصورت تھے حلال کار دکند
بمعنی تھے کباب آتش تند

نیاز شور و شیون بیقراری
نثار بیقراری آہ و زاری

بر پروانہ بیداد گوئے
بسان شمع یون جل جلکے روئے

ہمارے چہرہ سے آخر گیا فام
نہ آیا جا کے وہ بیمہر خودکام

سُنی جو یہ حدیثِ نامرادی
قرار و صبر و دانش نے دغا دی

حدیثِ نوحۂ بربادی ہوش
حدیث غارت آبادی گوش

حدیثِ نالۂ غم شور آفت
نوید شامت و خبر قیامت

حدیثِ دوری آرام عالم
بشارتہائے وصل شاہد غم

حدیثِ رخصتِ ہوش جہانے
اشارت گریہ را حکم فغانے

حدیث سرگذشت چشم دیدہ
چہ دیدہ سر رسیدہ خود کشیدہ

سُنی آفت رسیدون کی زبان سے
زبان کیا آتش افشان سوز جان سے

سرود اُس مست کو پھر یاد آیا
وہی پھر شور ہائے و ہو مچایا

بھڑک اُٹھی دوبارہ آتش درد
چلی بس درمیان جان و دل سرد

زبان پر ہائے و ہو سوزش بلب تھی
گلے تو حالت ہیجان تب تھی

خبر جو یان اخگر در تہ پا
ہوے ہر سو دوان چون باد صحرا

دو غافل کہ بیخبر پائے گر ہون
جو اپنے ہوش ہی سے بیخبر ہون

نظر از سایۂ مژگان مکدر
شنیدن گوش بر آواز بر در

کسی کو بیخودی مین کھا کے دھوکا
بغل مین لیکے کہتا آ صنم آ

کسی کی چال مین وہ طرز پاتا
خودی سے بہر استقبال جاتا

تلاش چشم نے پایا نہ زنہار
فروغ آفتاب روے دلدار

طپان چون ماہی بے آب ہر بار
کباب آتش ہجر رخ یار

اسی غم مین تھا مہجور بد ایام
کہ پہونچے دو خدمتگار ناکام

بشکلِ باد صحرا گرد اُڑاتے
برنگ ابر تر دریا بہاتے

خجل سے سربلندان حوصلہ پست
پریدہ رنگ دست آموز از دست

زبان پر ہائے ہوا اور لب پہ فریاد
فغان کش الامان بیداد بیداد

بہم سوزِ درونی سے فغان زن
جگر تو جل گیا اب نوبت تن

مثالِ غنچہ پیراہن دریدہ
برنج بلبل دانش پریدہ

عقل خود ۱۲

کہ ہم ہر سو پھرے بادِ صبا سے
نہ پائی بو کہین گل کی وفا سے

ہمین ٹالا بتا کر اک بہانہ
ہوا تنہا کہین کو خود روانہ

حدیث بخت غم عید طپیدن
حیاتِ بیخودی مرگ شنیدن

حدیثِ درد ہا در سینہ جامع
نمک ریز جراحتہائے سامع

حدیثِ ریش لب خار زبانی
حدیث سوزش دل درد جانی

حدیث داستان رقت آمود
صدائے دل شکستن نام او بود

حدیث شکوۂ اقبال بدفال
خروش درد مضمون تبہ حال

حدیث شیونِ آوارۂ غم
حدیث ماتم و سیپارۂ غم

وہی سر مارنے کی دھن سمائی
طپش دل نے ترقی غم نے پائی

جنون نے جو مبارکبادی آ دی
ہوئی کتنی نجانون غم کو شادی

حدیث منفع حداد غم سے
جگر کی بس ہوئی تیز آگ دم سے

جگر نے آہ کو دی سربلندی
دکھائی بیخودی نے دردمندی

نہین مطلق خبر انکو اگر ہے
مجھے ناکامیابی سے خبر ہے

گئے امید سے مایوس لوٹے
اُڑے تھے باز ہو طاؤس لوٹے

روان یک بیک واشد آرام گردید
رسیدن بردہ از مصر عزیز ہے
بہت کوشش نے سر دردی اٹھائی
بہت پامردی تن فرسودہ پا تھے
گمان نے جس جگہ جا کے مقرر
تصور کو جدھر کا آگیا دھیان
نہ پایا زر بہت گر خاک چھانی
کہ پنہان ہے کدھر اے ماہ پیکر
ترا چھپنا ترا جانا غضب ہے
مجھے کیون بے سبب تو نے دکھایا
پڑا ہون شوق کی گرمی سے بیتاب
اٹھاؤنگا یہ بار ہجر کب تک
زبس مین تنگ جان سے آرہا ہون
مری دشمن ہوئی خاطر کی خواہش
ترے قربان تجھے کچھ یاد بھی ہے
نہین اے یار یہ طرز وفا ہے
نہ رکھ اس راہ مین تو گام ہرگز
کہ یہ بھی ہے رسم دلربایان
ہوس چھوڑی در و لعل گہر کی
کنارہ کر گیا جاہ و حشم سے
گیا یون ہوش سے ای یار دیرین
ہوا جو تارک بیگانہ و خویش
جگر مین غم کی وہ ناخن زنی تھی
لیے جاتا تھا بہکائے جنون ساتھ
نظر آیا جمال شاہد غیب

ز شہر صبر دل ناکام گردید
ای گمان شاہد را
بکنعان یوسف اغنی نیست نیزے
بہت سی جستجو نے نارسائی
بہت روئیں کر درد آشنا تھے
تجسس کی تدارک کی تفکر
دوان تھی سر کے بل چون گوے چوگان
ہوئی معذور سعی جانفشانی
نہ غم مین گرم ہون افسوس تجھ پر
ستم ہے جور ہے جانا غضب ہے
جلا کے لو شمع عارض کیا جلایا
جگر اس سرد مہری سے ہے طشت آتش
سہون پہلو مین خار ہجر کب تک
لہو کا گھونٹ پی غم کھا رہا ہون
دل و سینہ کی کاوش تن کی کاہش
کہ کس محنت کی مری عاشقی ہے
ستم ہے ظلم ہے جور و جفا ہے
نکر بیچارہ کو ناکام ہرگز
یہی ہے شیوۂ نا آشنایان
ہوئی منظور سالک اشک ترک کی
علحدہ ہو گیا مال و درم سے
نکس ران ہے جا کر گرد شیرین
رہا بس آپ با شور دل ریش
کہ گویا حالت جان کندنی تھی
پکڑ عشق حقیقی نے لیا ہاتھ
بری از نقص پاک از ہمہ عیب

خبر لایا نہین ہے گل چمن مین
وہان بھی ہو رہا ہے نا شاید
بہت تن راہ محنت مین عرق ریز
بہت سی آرزوؤن نے ہوس کی
تو ہم جس طرف کو رہنما تھا
سراغ اسکا کہین ہرگز نہ پایا
طپان تھا ہجر مین بیتاب ہو ہو
خطا کیا تو نے دیکھی مجھ سے پیارے
نباہی واہ جی خوب آشنائی
جگر مین مشتعل ہے آتش شوق
ذرا تو سوچ تو وہ آشنائی
مرے مرنے پہ راضی ہو مرون مین
پھنسایا مجھکو پھندے مین ستمگر
اگرچہ خوبتر ہے روے خوبان
ارے ظالم ذرا خوف خدا کر
مری ہو لیسے بھی بیرحم کر یاد
نصیب بخت یاس جستجو تھی
جو دولت پر خرد کی لات ماری
ہوا جو تارک الدنیاے فانی
کیا رخصت خرد کو کر کے آگاہ
ہر اک سے اسنے کاٹا رشتہ مہر
بہم اندوہ اور دل مین ٹھنی تھی
اندھیرا چھا گیا تھا دلپہ غم کا
شب یلدا مین گرہ پھر رہا تھا
برآیا پردۂ ظلمت سے خورشید

نہین ہے جان کبھی بلبل کے تن مین
فقط ہے نام شاہد جا کے شاہد
بہت دل رنج غربت مین بلاخیز
بہت مردون نے تسخیر نفس کی
تجسس گرم رفتار صبا تھا
تعجب پر پڑا حیرت کا سایہ
خیال خام سے کہتا تھا رو رو
چلے ہین سر پہ آرے اب تو آرے
کہان کی ہے یہ رسم بیوفائی
ترا دیدن کباب دلکو ہے ذوق
کہ لازم ہے یہ طرز بیوفائی
تری سوگند جی کر کیا کرون مین
لبھایا میٹھی میٹھی باتین کر کر
نگر ہے بیوفائی خوے خوبان
ذرا تو فرض معشوقی ادا کر
دکھا اک تاب حسن آذر آباد
صنم کی یاد مین یہ گفتگو تھی
چلی صحرا کو مجنون کی سواری
مجرد تھا وہ ابراہیم ثانی
کہ رہتا دائما دلبر کے ہمراہ
دکھائی چشم مردم ساغر زہر
بنی جو کچھ تھی جان پر آبنی تھی
نیا اک مہر تابان جانپہ چمکا
ہوا اک جلوۂ برق تجلی
ہوا گل غنچۂ امید جاوید

وہ تھا اک قطرۂ نیسان قدرت — وہ قطرہ کہ دُر بحر محبت
وہ گوہر گشتہ تاج جگر سوز — وہ گشتہ سرمۂ چشم دل افروز

جو اس کحل الجواہر کو لگایا — یکایک نور چشم دل مین آیا
منور ہوگئی جو دل کی مردم — نظر آیا رخ محبوب عالم

وہ محبوب حقیقی منظر جان — کہ ہون سو لاکھ شاہد جسپہ قربان
چہ قربان ذکر شاہد آفرینے — عزیز خاطر وحدت نشینے

تماشا حسن معنی کا ہوا جوش — دوئی سے وحدت کا آگیا ہوش
خودی نے مات پاکر راستا لی — کبھی شطرنج ہستی نے اٹھا لی

نہ اس حرص و ہوس نے رخ دکھایا — کہے جو بنکے فرزین شہ کو دھوکا
نہ پروائے شتر نے خواہش اسپ — لگی اک مہرہ بازی ہاتھ جب

نہ پھر پروائے شاہد دل پہ وا تھی — نہ پھر اس سے وہ امید وفا تھی
ہوا وہ بادشہ ملک یقین کا — گدا درگاہ رب العالمین کا

تماشا کر دو حسن لایزالی — جمالے باکمالے باجلالی
چہ حسنے آفتاب نور در بر — جمالے پرتو او تاب نیر

جمالے بیعدیلے بے نظیرے — جمالے نام او قادر قدیرے
جمالے در بغل صد آفتابش — جمالے حسن خوبان نور پاشش

جمالے پرتوش برق تجلی — چراغ طور نور چشم موسے
جمالے آفتاب دو جہانے — جمالے محو او کون و مکانے

جمالے خندۂ بیتابی گل — جمالے شورش سودائے بلبل
جمالے صیت یوسف حسن کنعان — جمالے صد زلیخا عاشق آن
(اضافت مقلوبی ۱۲)

جمالے پردہ اش صد لاکہ گردون — فروغش حسن لیلی شور مجنون
جمالے بودن بالا و پستی — حیات نیستی و مرگ ہستی

جمالے لامکان آرام گاہش — جمالے ذرہ ذرہ در نگاہش
جمالے آتش افروز جگر ہا — ز وصفش وہم و دانش بیخبر ہا

زبان شکوہ خاموش تسلی تمام — شکایت داستان پہونچی بانجام
خرد شیدن سے فارغ بیٹھی بلبل — خموشی نے کھلایا شکر کا گل

ہوا جو معرفت کی لوح پر مشق — زبان پر تھا شروع نسخۂ عشق
عزیز خاطر اہل نظر ہے — جدھر دیکھا وہی وہ جلوہ گر ہے

چو گفتم باز احوال عزیزے — کلام مولوی دادم تمیزے
کہ بے جام می صورت کشیدن — نیاری جرعۂ معنی چشیدن

حقیقی کا مجازی ترجمان ہے — فراز آئیگا گر یاد میان ہے
بیا ای ساقی جام حقیقت — کہ بر منزل رسیدم از طریقت

خاتمہ

بدہ دیگر می آتش در آغوش — کہ بینند پختگی این دیگ پر جوش

یہ رنگین قصۂ رحمت در آغوش — جو آیا ختمیت پر سو گئے گوش
وہ شہد آگین شیرین داستان ہے — شنیدن کو مذاق جادوان ہے

نہ شعر است این کو اسنوز بسمل — شرار جستہ است از آتش دل
نہ شعر آیا دبیت درد پنہان — کہ شور انداز جان عشقبازان

نہ شعر این شورش پروانۂ عشق — کہ زنجیر دل دیوانۂ عشق
نہ شعر این موج جوش شور جانست — کہ سلک لعل اشک خون فشانست

یہ مضمون جوشش دریائے خون ہے — یہ مطلب آہوئے دشت جنون ہے
یہ نقطے مردم چشم غزالان — یہ حرف نازنین انداز جانان

سیاہی نافۂ خون گشتہ آہو — سفیدی شرح متن بیت ابرو
سپند آتش جان نقطۂ حرف — ز خون بسمل دل نام شنجرف

رم خوردہ شوخ چشمان خامہ بود — دوات از دیدۂ آہو نمودہ
ورق صد پارۂ لخت جگر ہے — روانی سیاہی اشک تر ہے

زبان تیز کو کار دبنایا — رگ دل کی قلم پر خط لگایا
نہیں پر سوز ہی یہ شعر نادر — دہان آتشین سے اگلی اخگر

نہیں ہر لفظ سے معنی دل افروز — کباب سوختہ کی بوئے جانسوز
یہ مضمون ریزش خون جگر ہے — عبارت سینہ کی ناسور تر ہے

صریر خامہ یا نالۂ دمساز
شکست شیشۂ دل کی ہے آواز

حدیث نالۂ بلبل فغان جوش
خیال داستان غم فراموش

کلام شاہد بیتابی دل (گواہ ۱۲)
عزیز شور مرغ نیم بسمل

نہ ایسی ویسی یہ اردو زبان ہے
یہ لکڑ توڑ فولاد بیان ہے

رہا یکچند سرگردان ورق سا
غنیمت ذہن مین لکھا سبق سا

خصوصاً گنج فن یعنی غنیمت
شہ ملک سخن یعنی غنیمت

معاذ اللہ کہان ایسی کرامات
مثل مشہور چھوٹا منھ بڑی بات

حقیقت یون ہے یارو آشکارا
چلایا گر غنیمت کا سہارا

ابھی دل مین بہت باقی ہوس تھی
وے ارشاد سے آواز بس تھی

حسد سے خاک ہونگے جلکے دشمن
سخن کی داد دینگے صاحب فن

بشر ہون کب خطا سے مجکو انکار
فقط بے عیب ہے ذات جہاندار

یہ نسخہ ہے فروغ مردم حور
برائے چشم دشمن نسخۂ نور

شگفتہ خاطرون کو ہے گلستان
کہینگے اہل معنی سنبلستان

نیا مضمون نے جب پکڑا انیا ڈھنگ
ہوا فکر رسا کا قافیہ تنگ

کنایت کی رعایت اک نرالی
رعایت کی حمایت اک نرالی

تلاش و فکر کو رخصت کیا ہم
بغل مین شاہد مقصد لیا ہم

شبانگہ ساری خلقت سو رہی ہے
ہماری شمع روشن رو رہی ہے

کسکتے سے اٹھے لی چارپائی
پڑے بیتاب نیند آئی نہ آئی

ابھی لیٹے ہوے دم بھی نہولی
سحر کی توپ بھی بس دنسے بولی

وہ دم صبر و قرار دل کہان تھا
ہوائے بادکش آرام جان تھا

کہ ہے خورشید سے گردش مین ہر روز
تلاش شعر مین با فکر دل سوز

قریب جب ہوا یہ نسخۂ نور
کیا روشن دلون نے اسکو منظور

تلاش نام مین تھا اسکے حیران
کہا دل نے بہارستان نادان

مجھے سوز سخن جب درد جان تھا
فلک کی چشم سے دریا روان تھا

رہیگا بعد میرے میری جا یہ
مرا گویا مسیحا ہوگیا یہ

نئے مضمون کی بندش کا قرینہ
بہار بوستان داغ سینہ

بیان داستان عشقبازی
چکید نہائے زخم جانگدازی

ز مضمون خیال و اعذارے
ورقہا شد زمین لالہ زارے

گران یہ حرف شیشہ سے نہین
یہ لفظ سخت لوہے کے چنے ہین

کہان امکان کہان یارا کہان تاب
کہ کھولون عشق کے اقلیم سے باب

کرون مین ترجمہ کسکے سخن کا
نکالون حرف یہ دیوانہ پن کا

مگر لازم ہوئی تعمیل ارشاد
مگر مجبور باندھی شاد و ناشاد

سہارے سے مراد دل پہ پہونچا
لیا دامن پکڑ منزل پہ پہونچا

ہوئی تفصیل کی جو چارہ سازی
طوالت کرگئی گردن فرازی

جو ہین اہل معانی گرم کوش
کرینگے عیب کو غم سا فراموش

یہ نسخہ ہے بہار گلشن جان
یہ نسخہ ہے نشاط افزاے یاران

عجب این نسخہ در آزار عشق است
علاج علت بیمار عشق است

سخن یہ بے سخن خوبی کا دریا
معانی بے بہا لولوے لالا

نیا انداز ہے یہ طرز نو ہے
انوکھی کیا ہی بندش مضمو ہے

کلام عمدہ و مرغوب ہے یہ
ولے کب جب کہین بس خوب ہی یہ

کشاکش سے رہائی دے قلم کو
سکونت بخشی ہمنے بیش و کم کو

وہ بولی دیکھو کب سے جلتی ہو نمین
میان بس سو رہو اب جلتی ہو نمین

موذن کی صدا کانو نمین آئی
سویرا ہوگیا پل مارتے ہی

ذرا جھپکی تھی یارو چشم بیمار
صدا آئی کہ ٹن ٹن بجگئے چار

جو ارباب سفر اٹھتے رہے ہم
صدائے مرغ پر اٹھتے رہے ہم

جہان مین کے ور روشن ڈھونڈھ آیا
ہوا جسکی لگی تھی دل مین پایا

ہوا گلشن بہار دستان مین
برنگ بوے گل پھیلا جہان مین

دل رنجور شد تاریخ خوانی
مسیح اعجاز شیرین داستانے
۱۲۹۶ھ

بچند ایام این نظم آخر آمد
بحمد اللہ مراد دل برآمد

سخن نے کیا دکھایا اپنا اعجاز
حیات خضر ہے نادان ہی ممتاز

بس اب نادان بگو مت چپکا ہو جاؤ
جناب پاک کی جانب بھی رخ لاؤ

الٰہی بندۂ گستاخ ہو نہین
کہ امر و نہی مین بس کیا کچھ نہین

کیا اُس سے گداز اور اس سے پیوند
نہ مانا میرے دشمن نے خداوند

مجھے اندھا کیا کھودا سر راہ
سیہ تر گور سے بس تنگ اک چاہ

فریب مکر سے اسمین دیا ڈال
کیا بند الم اور غم کا پامال

زراہ سحر و مکر ناسزاوار
کیا ہاروت سا مجکو گرفتار

چھڑا اس قید سے یا دو ملنان تو
پئے یوسف ہو خود بازرگان تو

دکھا مجکو رہ نیکو خدایا
تضرع بندۂ با عجز لایا

نہیم یک گمرہ عیار بدکار
گنہگارم گنہگارم گنہگار

مجھے توقیر و عزت سے بلانا
مجھے ایمان سے یا باری اُٹھانا

بوجہ رحمت کر کہ مین روز قیامت
نہ پیش صالحان ہاؤن ندامت

نہ رکھیو دولت بخشش سے ناکام
معزز کیجیو فردا سر عام

پلا دی خوب ساقی مے پیالی
بس اب دے رخصتی ک ساغر مے

بدور انت رسیدم بر مرامے
سلامے گیر از نادان غلامے

خاتمة الطبع

الحمد للہ و المنہ کہ نسخۂ زیبا عنوان مسمٰے بہ بہارستان نادان مترجمۂ نیرنگ عشق معروف بہ مثنوی غنیمت تصنیف شاعر شیوا زبان منشی کامتا پرشاد صاحب تخلص نادان خلف لالہ دیواری لال صاحب متوطن داؤدگنج مطبع منشی نول کشور مقام لکھنؤ مین بار دوم بماہ جنوری ۱۸۹۳ء مطابق ماہ جمادی الثانی ۱۳۱۰ھ ہجری طبع ہو کر مطبوع طبائع شائقین ہوا

اعلان۔ حق تصنیف اس کتاب کا بحق مطبع اودھ اخبار محفوظ ہی

ماشاء اللہ لا قوۃ الا باللہ

حسب فرمایش اخی المعظم والمکرم جناب حاجی محمد سعید صاحب سلمہ اللہ تعالی الواہب بالخلق العظیم

اخلاق محسنی

باہتمام راجی رحمت و غفران احد محمد عبد الصمد غفر لہ اللہ الاحد نبیرہ حاج مبرور محمد مصطفی خان صاحب مغفور

در مطبع رزاقی واقع کانپور طبع گردید

تاجر کے کارخانے سے ہر قسم کی کتابیں بہ نرخ تاجرانہ جلد بکفایت ویلیو پی ایبل روانہ ہوتی ہیں المشتہر محمد سعید تاجر کتب کلکتہ خلاصی ٹولہ نمبر ۵

بسم الله الرحمن الرحیم

حضرت پادشاه علی الاطلاق عزّت کلمته و بَنَّت عظمته منشور دولت سلطان المرسلین و متمم اخلاق المحسنین محمد النبی الامّی الامین صلوات الله و سلامه علیه و علی آله و اصحابه اجمعین بطغرای غرای و انک لعلی خلق عظیم موقع مزین گردانید زیرا که حسن خلق نوریست از انوار حکمت الٰهی و سرّے از اسرار عزت پادشاهی که بدان نور شریف چشم بصیرت منور گردد و ازان سرّ عزیز معرفت حسن صفات میسر شود و از مضمون حدیث بزرگوار بعثت لاتمم مکارم الاخلاق مفهوم میشود که فائدهٔ بعثت سرور عالم صلی الله علیه وسلم تتمیم مکارم اخلاق و تکمیل محاسن اوصاف لاجرم زبان معجز بیان آنحضرت بکلمهٔ تخلقوا باخلاق الله ناطق شده تا امت عالی نهمت دانند که تحقق بدین تخلق امریست لازم و ارتقا بدین درجهٔ علیا فرضیست متحتم و اول چیزے که در میدان قیامت سنجیده شود اخلاق حسنه باشد بعد ازان اعمال حسنه و در حدیث آمده که بدرستیکه مؤمن بواسطهٔ خلق نیکو در می یابد درجهٔ کسانے را که قائم اللیل و صائم الدهر باشند و حکما گفته اند تهذیب اخلاق راهیست روشن که جز بانهاج آن منهاج بسر منزل شرف و سروری نتوان رسید و جز بسلوک آن طریق رخت از بادیهٔ حیوانیت بدار الملک انسانیت نتوان کشید مثنوی

هر که در صورت نیکو بود ÷ آدمے از آدمیان او بود ÷ نیکی مردم نه نکو رو دیست ÷ خوے نکو مایهٔ نیکوئیست

و اخلاق ستوده و اوصاف پسندیده از همه افراد آدمیان نیاید و تحسین نماید خصوص از جماعتے که بحکم و رتبک بتخلق باسمائه و بمختار زمام اختیار بقبضهٔ اقتدار ایشان باز داده اند و بمفتاح عنایت بغایت تؤتی الملک

مَن تَشاءُ ابوابِ سلطنت بر روی ایشان گشاده **شعر**

خوبیِ اخلاقِ کان و بنای دین را زیور است | با نعیمِ خوش بود و بادشاهی خوبست

والحمد لله که حضرت پادشاه دین پناه مظهر انوار آیهٔ السلطان ظلّ الله دارای جمشید فر فریدون خورشید منظر صاحبقران اسکندر مکان مرکز دائرهٔ امن و امان مُمهّد قواعد السلطنة الباهرة مُشیّد معاقد الخلافة القاهرة **مثنوی**

ابو الغازی آن شاهِ صاحبقران | که داد دست دوران بدستش عنان
جهاندار جم قدر گیتی پناه | که خورشید ملکست و ظلّ آله
معز الوری مالک الخافقین | شهنشاه آفاق سلطان حسین

خلّد الله تعالی ظلال خلافته و ابّد نوال عاطفته و رافته بین الانام الی قیام الساعة و ساعة القیام و اولاد امجاد کامگار نامدار آن حضرت که هر یک مهر سپهر دولت و جهانبانی اند و ستارهٔ اوج سلطنت و کشورستانی از اخلاق سنیّه و اوصاف رضیّهٔ مرضیه بقسمی اجزل و سهمی اشمل بهره یافته اند و عنان همت عالی بصوب اکتساب محامد و معالی تافته **فرد**

هر یکی در مکارم اخلاق | شده چون آفتاب عالمگیر

علی الخصوص حضرت شاهزادهٔ عالمیان نقاوهٔ زمرهٔ آدمیان گوهر یکتای دریای عظمت و بختیاری اختر نور افزای سمای ابهت و شهریاری فرازندهٔ اعلام دین و دولت فروزندهٔ رخسار ملک و ملت **مثنوی**

شاهِ قوی طالع فیروز جنگ | گلبن این روضهٔ فیروزه رنگ
داغ نه ناصیهٔ سرکشان | تیغ زن تارک لشکرکشان
خلاصهٔ اعاظم السلاطین زبدهٔ اماجد الملوک و الخواقین **قطعه**
شاه ابو المحسن معین ملک و ملّت کافتاب | در مقام احترام از زمرهٔ خدّام اوست
شهسوار عرصهٔ رفعت که در میدان قدر | ابلق ایام رام رائض احکام اوست
چون نشان دولت بتوقیع انابت زد رقم | لا جرم امروز منشور شرف بر نام اوست

خلّد الله تعالی ملکه و اجری فی بحار السلطنة فلکه آوازهٔ توبه و انابت و انصاف و عدالت او باستماع اقاصی و ادانی رسیده و صیت مکارم اخلاق و شرائف اوصاف او در اطراف آفاق شایع گشته **ع**

بهر طرف که نهی گوش مدح او شنوی

و از جمله صورتی که موجب سرافرازی و نیکنامی دنیا و سبب ازدیاد کرامت و سعادت عقبی تواند بود استرضای جناب حضرت سلطنت پناهیست بوقتیکه موجبات وحشت و اسباب رعب و دهشت بجهت وقوع بعضی وقایع و حالات قائم بود و وصول او بملازمت بارگاه عالم پناه حضرت اعلی را بغایت مستبعد مینمود مجرد اشارتیکه از حضرت جمجاهی ظلّ الٰهی شرف صدور یافت آنحضرت از دار الملک مرو که مستقر عزّ و جلال بود توجه نموده با اندکی از خواص خدم بی دهشتی و وحشتی عازم پایهٔ سریر خلافت مصیر گشت و سخن جمعی که در صدد ابا و امتناع بودند بسمع قبول اصغا نا نموده اطاعت والد بزرگوار رفیع المقدار را بحکم أن اشکر لی و لوالدیک مقترن بفرمانبرداری

حضرتِ باریست برہمہ اختیار فرمود و بعد از مدتِ متمادی مفارقت چون دیدۂ یعقوب کنعان کمال بنورِ جمال آن یوسفِ مصرِ عزت و جلال روشن شد صدائے تہنیت و ندائے مبارکباد از ہر گوشہ بگوشِ گردون رسیدن گرفت رباعی

فیاضِ ازل ز فیضِ بے اندازہ	انداخت ز مقدمش بشہر آوازہ	شد باغ مراد از آن بشارت خرم	شد کشتِ امید از آن رسیدن تازہ

و چون شاہزادہ بدین صفت از سائر اقران سمت امتیاز یافتہ بانظار عواطف سلطانی ملحوظ و از آثارِ مراحم بیکرانہ خاقانی محظی و محظوظ گشت مژدۂ امن و امان بمسامع عالمیان رسیدہ و نسیم بہجت و مسرت از ریاضِ نشاط و راحت بر صدورِ آدمیان وزیدہ قطعہ

شکرِ خدا کہ شامِ امیدِ زمانہ را	صبحِ طرب ز مطلعِ عز و شرف دمید	ہر ناوکِ دعا کہ گشادند اہلِ راز	از بازوی نیاز ہمہ بر ہدف رسید

اصاغر و اکابر زبان بدعاے جان فزاے آن سروِ چمنِ سرافرازی کشودند و خواص و عوام بادائے ثنا و آفرینِ آن مہرِ فلکِ عز و تمکین توجہ نمودند فقیرِ حقیر حسین الکاشفی نیز احرام طوفِ حریمِ بارگاہِ سدرہ اشتباہِ آنحضرت بستہ بسعادتِ تقبیلِ انامل دریا نوال مستسعد گشت و بعد از عرضِ دعا چون لمعاتِ اخلاقِ ربانی کہ از صفحاتِ احوالِ آن زبدۂ نوعِ انسانی لامع و ساطع بود بنظرِ تحقیق و تدقیق مشاہدہ نمود خواست کہ بطریقِ دعاگوئی و دولتخواہی دو کلمہ از اخلاقِ ستودہ و اوصافِ حمیدہ ملازمانِ آنحضرت بر ورقِ بیان مسطور گرداند تا دستور العملِ اولادِ سلاطین و ابنائے خواقین باشد پس بتحریرِ این رسالہ کہ بہ **اخلاقِ محسنی** مسمے گشتہ اقدام نمود و التوفیق من الملکِ المعبود و قبل از شروع بموقف عرض میرساند کہ چون آدمیان مدنی بالطبع اند یعنی ایشان را از اجتماع و ائتلاف بایکدیگر چارہ نیست و امزجہ و طبائع مختلف اند ہر مزاجے را اقتضائے و ہر طبعے را مقتضائے ہست پس در میانِ ایشان قانونے باید کہ بران قانون بایکدیگر معاش کنند بطریقے کہ ہیچکس حیفے نزد و آن قانون شریعت ست کہ تعیینِ اوضاع آن بوحی الٰہی باشد و واضعِ آن را پیغامبر گویند و چون پیغامبر قانونے و قاعدۂ بنہد کسے باید کہ آن قانون و قاعدہ را بقدرت و شوکتِ خود محافظت نماید و نگذارد کہ کسے از حدودِ آن تجاوز کند و این کس را پادشاہ خوانند پس درجۂ پادشاہی بمرتبۂ نبوت ست چہ نبی واضعِ شریعت و پادشاہ حامی و حافظ آن از اینجا گفتہ اند الملک والدین توامان و درین معنی واقع شدہ مثنوی

کاین دو ز یک اصل و نسب زاده اند	گفته آنها ست که آزاده اند	چون دو نگینند و یک انگشتری	نزد خرد شاهی و پیغمبری

ولهذا حق سبحانه و تعالی بعد از امر بطاعت خود و اطاعت پیغمبر خود بفرمانبرداری ملوک و سلاطین فرموده که وَأَطِيعُوا اللهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ پس پادشاه باید که متخلق باخلاق صاحب شریعت باشد تا حفظ حدود شرع بشرائط آن تواند کرد و دیگر باید که تامل فرماید که چون حق تعالی درباره وے چندین کرامتے ارزانی داشته او را بر طائفه از بندگان خود حاکم ساخته و رایت عظمت او را در ساحت تُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ برافراخته و ارادت ازلی افسر اختیار بر فرق اقتدار او نهاده و مشیت لم یزلی زمام امر و نهی جمیع از آفریدگان بقبضه تصرف او باز داده هرآینه باید که ذات عالی خود را بصفات ستوده و سمات پسندیده موسوم و موصوف گرداند و پادشاه را رعایت چهل صفت لازم ست که بعضے از آن میان وے و حق سبحانه و تعالی باشد و برخے میان وے و خلق و این چهل صفت در چهل باب آورده شد بعبارت فارسی خالی از تکلف منشیان و تصلف مترسلان و در هر باب از روایات و حکایات آنچه وقت اقتضا فرموده زبان بدان مساحت نمود و رقم ثبت یافت وَمِنَ اللهِ الْإِعَانَةُ وَالتَّوْفِيقُ

باب اول در عبادت

و آن پرستش حق سبحانه و تعالی باشد بادای فرائض و واجبات و ترک قبائح و منکرات و انقیاد اوامر و نواهی و اتباع سنن حضرت رسالت پناهی و مقرر است که عبادت حق سبحانه و تعالی در دنیا واسطه سلامتست و در عقبی رابطه نجات و کرامت **شعر**

سرمایهٔ سعادت دنیا عبادتست	پیرایهٔ کرامت عقبی عبادتست

پس پادشاه باید که صفحه احوال خود را برقم عبادت بیاراید تا خداوند تعالی بر هدا و را آنچه در دنیا و آخرت شاید و بکار آید و فرمانبردار خدای بر حسب فرماندهی خود لازم باید شناخت و روزها بکار مردم و شبها بکار خود باید پرداخت آورده اند که حضرت مرتضی علی رضی الله عنه در زمان خلافت خود روزها بساختن مهمات خلائق مشغول بودی و شبها بعبادت و طاعت خالق اشتغال نمودی گفتند یا امیر چرا این همه رنج و محنت برخود روا میداری نه بروز آسایشی و نه بشب آرامشی فرمود که اگر در روز بیاسایم رعیت ضائع ماند و اگر در شب بیارامم فردای قیامت من ضائع مانم پس روز مهم مردم می سازم و شب بکار حق می پردازم یکی از سلاطین هرات از شاه سبحان قدس سره التماس نمود که مرا وصیتی کن شاه گفت اگر نجات دنیا و درجات آخرت میخواهی شبها بر درگاه الهی داد گدائی میده و روزها در بارگاه خود بداد گدایان میرس **قطعه**

چون بندگان حق همه فرمانبر تواند	تو نیز بندگی کن و فرمان حق ببر
هر پادشه که خدمت حق را کمر ببست	بندند خلق هم پی خدمتش کمر

و چون خوی رعیت تابع خوی پادشاهست که الناس علی دین ملوکهم پس هرگاه پادشاه میل طاعت و عبادت کند رعیت نیز بدان کار راغب و مائل شوند و برکات عبادات رعایا نیز بروزگار او واصل و متواصل گردد

باب دوم در اخلاص

و آن پاک ساختن عملست از ریا و غرض و سایر علل و راست کردن نیت با خدای عز و جل **بیت**

هر که با خلاص قدم میزند	عیسی وقتست که دم میزند

پس باید در هر کاری که سازد

نیتِ او طلبِ خشنودیِ حق سبحانه وتعالی باشد ونفسِ خود را دران دخل ندهد که غرضهای نفسانی علمای حقانی را تباه کند آورده اند که یکی از خلفای خراسان فرموده بود تا بی ادبی را که در موقفِ سیاست داشته تازیانه میزدند آن شخص در اثنای آن حال زبان وقاحت بگشاد وخلیفه را دشنام داد خلیفه امر کرد تا دست از وباز داشتند واورا آزاد کرد یکی از خواصِ بارگاهِ خلافت پرسید در محلی که تادیبِ آن شوخ چشم بی شرم زیادت بایستی سببِ بخشیدن وآزاد کردن چه بود خلیفه گفت من او را برای خدا ادب میکردم چون مرا ناسزا گفت نفسِ من ازان متغیر ومتاثر شد ودر صددِ انتقام آمد نخواستم که در کارِ حق سبحانه وتعالی نفس را مدخل دهم که این صورت از شیوهٔ اخلاص دورست وصاحبِ عملِ غرض آمیز از فضیلتِ ثواب محروم ومهجور **مثنوی**

از بخشش آتشِ من تیز شد — کارِ الٰهی غرض آمیز شد

داعیهٔ نفس چو بنمود رو — معنیِ اخلاص نماند اندرو

کار که زاخلاص نشد بهره ور — ترکِ چنان کار سزاوارتر

بابِ سوم در دعا

وآن عرضِ نیازست بدرگاهِ الٰهی ودرخواستنِ مرادات از فیض وفضلِ نامتناهی وهر صاحب دولتی را که کلیدِ دعا بدست آمد هر آینه بوعدهٔ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ درِ اجابت بر روی وی گشاده می شود ودعا یا برای تحصیلِ منفعت یا برای دفعِ مضرت وسلاطین را از هر دو نوع چاره نیست یکی جرِ منافع که نظامِ مملکت وقوامِ سلطنت ست هر آئینه آن را بزاری ونیاز از حضرتِ غنی کارساز درخواست باید نمود تا بفراغت بر سریرِ ابهت متمکن تواند بود **شعر**

بر مسندِ ناز کی نشیند بمراد — آنکس که رهِ نیاز بر دل نگشاد

دوم دفعِ مکاره ومضار که آن هجومِ خصم وغلبهٔ دشمن باشد یا بلاهای دیگر چون آلام واسقام وآن نیز جز بتضرع وبکا وزاری ودعا مندفع نگردد چنانچه حضرتِ مولوی معنوی قدس سره در مثنوی فرموده **نظم**

با تضرع باش تا شادان شوی — ای خنک چشمی که آن گریانِ اوست

گر گری تا بی دهان خندان شوی — وی همایون دل که آن بریانِ اوست

ایکه خواهی کز بلا جان واخری — کین تضرع را بر حق قدرهاست

جان خود را در تضرع آوری — آخر هر گریه آخر خنده ایست

وان بهاکانجاست زاری را کجاست — مرد آخر بین مبارک بنده ایست

در اخبار آمده که دعای پادشاهِ عادل مستجابست هر تیرِ دعا که سلطانِ عدالت شعار بر کمانِ امکان نهاده بشستِ درستِ اخلاص بگشاید بهدفِ اجابت ونشانهٔ استجابت میرسد آورده اند که در شهری

از بلادِ اسلام چند شبانہ روز متصل باران بارید بشانہ کہ کار ہا بر مردمان دشوار شد و راہ آمد و شد فرو بستہ گشت

منزلہا روے بویرانی نہاد و دغدغہ در خاطر خرد و بزرگ افتاد جمعے از اہل تنجیم میگفتند کہ از نظرات فلکی

استدلال میتوان کرد کہ تمام این شہر بواسطۂ کثرتِ آب خراب خواہد شد مردم دل از خان و مان برداشتند

و جزع و فزع در خلائق افتاد چون کار از حد گذشت و طاقت طاق شد رجوع بسلطان کردند او مرد

عادل و پاکیزہ سیرت بود اہل شہر را تسلی داد و خود بخلوت در آمد و روی نیاز بر خاک نہاد و گفت

بار خدایا ہمہ خلق بر خرابی این شہر اتفاق کردہ اند تو قادری کہ تصور ایشان را باطل کنی و آثار قدرت

خود بخلاف آنچہ در خیال ایشان میگذرد ظاہر گردانی فی الحال باران منقطع شد و آفتاب بر آمد و این دلیل

روشن است کہ چون پادشاہ پاک اعتقاد بود و دل او بارعیت راست باشد ہر دعا کہ در بارۂ خود و ایشان

کند بشرفِ اجابت اقتران میابد **قطعہ**

پادشاہے کہ نہاد از رہِ لطف	بر سرت افسرِ شاہنشاہی
ہرچہ میخواہی از و خواہ کہ او	دہدت ہرچہ از و می خواہی

باب چہارم در شکر

و آن سپاس و ستایش باشد منعم را بانعام او و چون نعمت سلطنت بزرگ ترین نعمتہا است

پس سلطان را باید کہ بشکر گزاری و سپاس داری این نعمت قیام نماید و شکر ہم بدل باشد و ہم

بزبان و ہم باعضا و جوارح اما شکر بدل آنست کہ منعم حقیقی را بشناسد و داند کہ ہر نعمتے کہ بدو رسیدہ

از فیض بے غایت و لطف بے نہایتِ اوست اما شکر بزبان آنست کہ پیوستہ حق را یاد کند و کلمۂ الحمد للہ

بسیار گوید کہ گفتنِ این کلمہ وفاست بشکرِ نعمت اما شکر بجوارح آنست کہ قوت آن نعمت را در طاعت منعم صرف

کند و ہر عضوی را از اعضا بطاعتے کہ بدان عضو مخصوص است مشغول گرداند مثلاً طاعتِ چشم آنست کہ نظر

در مخلوقات بعبرت کند و در علما و صلحا بنظرِ عزت بنگرد و در ضعفا و زیر دستان بشفقت نگاہ کند و طاعت گوش

استماعِ کلامِ الٰہی و اخبار حضرت نبوی عَلَیْہِ الصَّلٰوۃُ وَ السَّلَامُ و قصصِ اکابرِ دین و مواعظ و نصائح مشائخ و اہل

یقین است و طاعتِ دست احسان با فقیران و محتاجان و طاعتِ پاے رفتن بمساجد و معابد و مزارات

اولیا و تفقدِ درویشانِ خالص و زیارت گوشہ نشینان بے طمع و علیٰ ہذا و چون بحکم لَئِنْ شَکَرْتُمْ لَاَزِیْدَنَّکُمْ

شکر گزاری سبب زیادتی نعمت است حق سبحانہ و تعالیٰ ملک و مال و جاہ و جلال او را زیادت گرداند **بیت**

شکر سوی شهر سعادت برد	هر که کند شکر زیادت برد

آورده اند که سلطان سنجر ماضی انار الله برهانه در دیهی میگذشت خرقه پوشی بر سر راه او ایستاده بود سلام کرد سلطان چیزی میخواند سر جنبانید و زبان جواب وی نگفت درویش گفت ای شاه سلام کردن سنت ست و جواب سلام باز دادن فرض من سنت بجای آوردم تو چرا ترک فریضه کردی سلطان از روی انصاف و صیانت اسلام عنان باز کشید و باعتذار در آمده فرمود که ای درویش بشکرگزاری مشغول بودم از جواب تو غافل گشتم درویش گفت کرا شکر میگفتی گفت خدای را که منعم مطلق ست و همه نعمتها دادهٔ اوست و همه عطاها فرستادهٔ او فرد

از ماه تا بماهی و از عرش تا بفرش	هر ذره ازو شده مستغرق نعم

درویش پرسید که بچه نوع شکر میگفتی سلطان جواب داد که بکلمهٔ الحمد لله رب العالمین که شکر جمیع نعمتها درین کلمه مندرج ست درویش گفت ای سلطان تو طریقهٔ سپاسداری نمیدانی و وظیفهٔ شکرگزاری بجای نمی آری شکر تو باید که بقدر فیضان نعمت الهی و ترادف موهبت نامتناهی باشد که روزگار دولت ترا حاصل و ایام شوکت ترا شامل ست و شکر نه همین باشد که یک نفس عندلیب نغمه سرای زبان را بر گلبن الحمد لله مترنم داری و بس شکر سلاطین که در حضرت مالک الملک موقع قبول یابد و بدرجهٔ اکتساب یستحق المزید مترقی شود آنست که بر هر چه دارد شکری که مناسب آن باشد بجای آری سلطان سنجر التماس نمود که مرا بران مطلع گردان درویش گفت شکر سلطنت عدلست بر عموم عالمیان و احسان با جمیع آدمیان و شکر فسحت مملکت و وسعت عرصهٔ ولایت طمع نا کردن در املاک رعیت و شکر فرمانروائی حق خدمت فرمانبران شناختن و شکر بلندی بخت و بسیاری اقبال بر افتادگان خاک مذلت و ادبار رحم کردن و شکر معموری خزانه صدقات و خیرات را بجهت اهل استحقاق مقرر داشتن و شکر قدرت و قوت بر عاجزان و ضعیفان بخشودن و شکر صحت بیماران ستم رسیده را از قانون عمل شفای کلی ارزانی فرمودن و شکر بسیاری لشکر و سپاه آسیب ایشان از مسلمانان دور ساختن و شکر عمارتهای عالی و باغهای بهشت آئین مساکن و منازل رعیت را از نزول خدم و حشم معاف داشتن و خلاصهٔ شکرگزاری آنست که در حال خشم و رضا جانب حق فرو نگذاری و آسایش خلق را بر آسایش خود مقدم داری بیت

نیاساید اندر دیار تو کس | چو آسایش خویش خواهی و بس

سلطان ذوق سخنان درویش دریافته خواست که از مرکب فرود آید و وی را زیارت کند چون در نگریست هیچ جا درویش را ندید و کس از وی نشان نداد بفرمود تا این کلمات را به آب زر نوشتند و دستور العمل روزگار خود ساخت شعر

پند حکیم صیقل آئینهٔ دلست | مقصود هر دو عالم از این پند حاصلست

باب پنجم در صبر

و آن شکیبائی باشد بر مکاره و بلیاتی که از حق تعالی به بنده میرسد و صبر صفتی بغایت مقبول و مرضی ست و منقبت صبر همین بسست که بمضمون اِنَّ اللهَ مَعَ الصَّابِرِیْنَ عون الهی در دنیا با ایشان باشد و بفحوای اِنَّمَا یُوَفَّی الصَّابِرُوْنَ اَجْرَهُمْ بِغَیْرِ حِسَابٍ مزد ایشان در عقبی بسیار و بی پایان در اخبار آمده است که حق سبحانه و تعالی وحی فرستاد بحضرت داؤد علی نبینا و علیه السلام که ای داؤد تکلف نمای تا اخلاق مرا پیرایهٔ روزگار خود سازی و از جملهٔ صفات بسزای من یکی آنست که صبورم بیت

صبر بهتر مرد را از هر چه هست | تا بیاید بر مراد خویش دست

هر که در زیر باران حوادث سپر صبر در سر کشد هر چند زودتر خدنگ امیدش بهدف مراد برسد زیرا که صبر مفتاح فرج ست و در خانهٔ راحت جز بدین کلید نه کشاید قطعه

کلید در گنج مقصود صبرست | در بسته آنکس که بگشود صبرست
چه جای کوه و چه دنیای گردون | لباسی که هرگز نفرسود صبرست

در کلمات ملوک ترکستان آورده اند که افراسیاب هر امرای خود را گفت که بهیئت و هیکل مردان و ابهت و شوکت ایشان فریفته مشوید و بلافی که زنند و دعویی که کنند مغرور نگردید تا وقتیکه ایشان را بیازمائید بصبر و پایداری که اگر بر محک صبر تمام عیار آیند ایشان را بمردانگی اعتبار کنید بیت

نه بدعوی ست قدر و قیمت مرد | قیمت مرد صبر داند کرد

آورده اند که روزی یکی از امرا پیش پادشاهی ایستاده بود و شاه با او در مهمی مشاورت میفرمود قضا را کژدمی در پیراهن وی افتاده بود و هر ساعت امیر را می گزید و به نیش زهرآلود ضرر میرسانید تا وقتیکه نیش وی از کار بیفتاد و هر زهری که داشت بکار برد آن امیر مطلقا دران مشاورت قطع سخن نکرد و تغیری در وی ظاهر نشد و سخنش از قانون عقل و قاعدهٔ حکمت انحراف نیافت تا بخانه آمد و آن کژدم را از جامه بیرون کرد این خبر بپادشاه رسید متعجب و متحیر گشت روز دیگر که امیر بملازمت آمد سلطان فرمود

که دفعِ ضرر از نفس واجب ست تو چرا دیروز آزار عقرب را از خود مندفع نساختی جواب داد که من آن نیم که شرف مکالمهٔ چون تو پادشاهی را بسبب الم زهر کژدمی قطع کنم واگر امروز در مجلس بزم بزنیش کژدمی صبر نتوانم کرد فردا در معرکهٔ رزم بر تیغ زهرآب دادهٔ دشمن چگونه صبر توانم کرد پادشاه را این سخن خوش آمد و مرتبهٔ او را بلند گردانید و بدان مقدار صبر که کرد بمراد و مقصود رسید **فرد**

گرت چو نوح نبی صبر هست در غمِ طوفان
بلا بگردد و کام هزار ساله برآید

باب ششم در رضا

و آن خشنودی باشد بهرچه از قضای خداوند سبحانه و تعالی به بنده رسد و بباید دانست که تیرِ قضا را هیچ سپری شایسته تر از رضا نیست هر که سر بر آستانهٔ رضا و تسلیم نهاد زود بر صدرِ مسند سروری و سرفرازی تواند نشست رَضِیَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَرَضُوْا عَنْهُ مؤید این حالست و منقبت اَلرِّضَاءُ بِالْقَضَاءِ بَابُ اللّٰهِ الْاَعْظَمُ مؤکدِ این مقال **شعر**

تقدیر چو سابق ست تعلیم چه سود
جز بندگی و رضا و تسلیم چه سود

آورده اند که یکی از انبیای کرام عَلٰی نَبِیِّنَا وَعَلَیْهِ السَّلَامُ در مناجاتِ خویش گفت الٰهی راه نمای مرا بعملی که سببِ خشنودی تو باشد خطاب رسید که خشنودی من از تو موقوف ست بخشنودی تو از قضای من چون از قضای من راضی باشی من هم از تو راضی باشم **بیت**

هر که راضی شد از قضای خدا
بهره می یابد از رضای خدا

دلی که بنورِ رضا روشن شد از مقدّراتِ الٰهی روی نپیچد و با مقتضیاتِ قضا الفت گیرد و هرچه از اقتضای قدر بدو رسد بخوشدلی و رغبت تمام در پذیرد و هر آئنه بدین سبب اندوه و ملال پیرامنِ خاطرِ او نگردد و همواره شادکام و خوشدل گذراند **مثنوی**

هر عزیزی که با رضا خو کرد
فرح و عیش روی با او کرد
خوش در آمیز از صفای ضمیر
با قضا و قدر چو شکر و شیر

باب هفتم در توکل

و آن دل برداشتن ست از اسباب و بحضرتِ مسبب الاسباب توجه نمودن و کفایت کارهای خود از حق سبحانه و تعالی طلبیدن و هر که کارِ خود بخدای تعالی تفویض نماید و در هرچه پیش آید اعتماد بر کرمِ الٰهی کند همه کارِ او بر وفقِ دلخواه ساخته و پرداخته گردد و با خدا کار خود انداز و دل خوشدار و پادشاه را لازم ست که در همه حال رسمِ توکل فرو نگذارد تا عنایتِ الٰهی کارهای او را چنانچه باید و شاید برآورد آورده اند که روزی پادشاهی از عالمی پرسید که نصرتِ اهلِ ایمان در چند چیز ست گفت

در دو چیز یکی در ادای نماز و دیگرے توکل بر کرم کارساز پادشاه بنای کار خود برین دو چیز نهاد و این
دو خصلت را عادت کرد ناگاه او را دشمنے پدید آمد و با لشکر گران و سپاه بیکران روی بدار الملک
آورد او نیز با سپاهے که داشت متوجه خصم شد چون نزدیک یکدیگر رسیدند و مهم بر حرب قرار گرفت شبے که
روز آن مصاف مقرر بود آن پادشاه همه شب نماز میگزارد یکے از ارکان دولت گفت اے ملک
زمانے بیاسلے که فردا روز مصافست گفت من امشب کار خود می کنم و فردا کار خداست هرچه خواهد
کند مرا با آن هیچ کارے نیست و دران هیچگونه اختیارے نه گفت پس تهیه اسباب حرب کن و معرکه قتال
را آماده باش گفت زره توکل پوشیده ام و کار خود بوکیل لطف حق باز گذاشته **فرد**
ما کار خویش را بخداوند کارساز + بگذاشتیم تا کرم او چها کند + علی الصباح که صف مصاف راست کردند و هر دو
لشکر در برابر یکدیگر صف بر کشیدند مدد الهی از عرصه وَأَنْزَلَ جُنُودًا لَّمْ تَرَوْهَا در رسید **مصرع**
لشکر تائید حق از ملک غیب آید برون + فی الحال که چشم سپاه خصم بر چتر و رایت پادشاه با توکل افتاد عنان اختیار از قبضه
اقتدار ایشان بیرون رفته هزیمت را غنیمت شمردند و بی آنکه حربے واقع شود و کارزارے دست دهد روی بگریز
نهادند و شر دشمن کفایت شد **شعر** صبح ظفر از مشرق امید بر آمد + اصحاب غرض را شب سودا بسر آمد

باب هشتم در حیا و آن خصلتے شریف و سیرتے مقبول ست و حضرت رسالت پناه صلی الله علیه و
سلم حیا را شاخے از درخت ایمان گفته که اَلْحَیَاءُ شُعْبَةٌ مِّنَ الْاِیْمَانِ و حیا از شرائط نظم عالم ست اگر
صفت شرم از میان بر افتد و هیچکس را از هیچکس شرم نباشد مناظم جهان خلل پذیرد و مصالح خلائق
از یکدیگر فرو ریزد اما صفت حیا نمی گزارد که هر کس هرچه خواهد بکند **بیت** صف شکن قلب مناهی حیاست
راه زن خیل ملاهی حیاست + پس معلوم شد که خاص و عام را از حیا فائده تمام ست و بے تاب آفتاب حیا
ثمرات اخلاق نارسیده و خام **فرد** گر حیا نبود بر افتد رسم عصمت از میان + ور حیا در میانست از تقاضای حیاست
و یکے از اقسام حیا حیاے جنایتست یعنی گنهگار از کردار خود شرم دارد چنانچه حضرت آدم صفی علی نبینا
و علیه السلام چون در بهشت گندم تناول نمود و لباسها که پوشیده بود از تن او فرو ریخت
او بجیب در است می گریخت و در پس هر درخت پنهان میشد خطاب رسید که اے آدم از ما میگریزی

گفت ای خداوند از تو چگونه گریزم و کجا توان گریخت امّا از خطاے خود شرم میدارم ع

گر گناه بخشند شرمساری هاست دقسمے دیگر حیاے کرم ست کہ کریم شرم دارد کہ خواهنده از درگاه او خجل

باز گردد و در حدیث آمده کہ حضرت حق سبحانه و تعالی بصفت حیاے کرم موصوفست چون یکے

از بندگان هر دو دست خود را در دعا بحضرت او رفع کند شرم دارد کہ دستهاے او را از فضل و رحمت

خود تهی باز گرداند بلکہ نقد مراد بر کف آرزوے وے نهد **بیت** محالست گر سر برین در نهی

کہ باز آیدت دست حاجت تهی ⁂ و نهایت کرم آنست کہ سائل را از نزد خود شرمسار و منفعل باز نگرداند چنانکہ

در اخبار آمده کہ در عهد مامون خلیفه اعرابی بود کہ در شوره زاری نشو و نما یافته و جز آب شور و تلخ

ندیده و نه چشیده **شعر** مرغے کہ خبر ندارد از آب زلال ⁂ منقار در آب شور دارد همه سال ⁂ وقتے در قبیله اعرابی قحط

افتاد و بضرورت جهت تحصیل توشه از وطن مالوف و مسکن معهود بیرون آمده چون از شورستان در گذشت

گذرش بر موضعے افتاد کہ خاک پاکش صالح زراعت بود غدیرے دید مقدارے آب باران فرو جمع

شده و بهبوب ریاح خس و خاشاک از و دور ساخته آبے در غایت صفا و لطافت بنظر وے آمد

عرب هیچ بار آب بر روے زمین ندیده بود متعجب شد و پیش آمده قدرے آب از ان بچشید و در مذاق

وے بسے شیرین و خوشگوار نمود با خود گفت کہ من شنیده ام کہ حق سبحانه و تعالی در بهشت آبے دارد

شیرین کہ طعم آن هرگز متغیر نگردد چنانچه در قرآن آمده فِیهَا اَنْهَارٌ مِّنْ مَّآءٍ غَیْرِ اٰسِنٍ اگر غلط نکنم

حق تعالی بر فقر و فاقه من بخشوده بعذر گرسنگی و بیچارگی من این آب از بهشت بدنیا فرستاده

حالا مصلحت در آنست کہ قدرے ازین آب برداشته نزد خلیفه روزگار برم و او هر آینه در مقابله این

خدمت در باره من احسانے فرماید و من و اهل بیت من ببرکت انعام خلیفه از قحط باز رهیم پس

مشکے کہ همراه داشت از ان آب پر ساخته راه بغداد پر سید و روے بدار الخلافه نهاد هنوز میان اعرابی

و بغداد مسافتے مانده بود کہ کوکبه حشمت و دبدبه عظمت مامون رسید اعرابی معلوم کرد کہ این خلیفه است

و عزم شکار دارد فی الحال بر سر راه آمد و زبان بدعاگوئی و ثناخوانی بکشاد مامون برو متوجه شده پرسید

کہ اے اعرابی از کجا مے آئی گفت از فلان بادیه کہ اهل آن بعقده قحط و بلاے غلا زمانده اند گفت

بکجا میروی گفت بدرگاهِ تو آمده ام و دست تهی نیستم بلکه تحفه دارم و هدیهٔ آورده ام که دستِ از روی
هیچکس بدامنِ وصالِ او نرسیده و دیدهٔ تمنای هیچ مخلوقی جلوهٔ جمالِ او ندیده خلیفه متعجب شد
و گفت بیار تا چه آوردی اعرابی مشک پیش آورد و گفت هذا ماء الجنة این آب بهشتست که درین
عالم کسی ندیده و نه چشیده **بیت** آب مگو شیرهٔ شاخِ نبات + در مزه همشیرهٔ آبِ حیات
مامون رکابدار را فرمود تا قدحی ازان آب بزودی آورد و آبی دید متغیر اللون و کریه الرائحه
و دسومت مشک اعرابی در وی اثر کرده و رنگ و بوی آن تغیری عجب یافته خلیفه قدری ازان
بچشید و بفراست دریافت که صورتِ واقعه چیست شرمِ کرم رخصت نداد که پرده از روی کارِ وی بردارد
گفت ای اعرابی راست گفتی این عجب آبی لطیف و شربتی غریب ست این را بهر کسی نتوان داد
پس رکابدار را فرمود قدح آب در مطهرهٔ خاصه ریخت و مشک را در زاویهٔ انداخت و در محافظتِ
آن آب مبالغه زیاده از حد نمود پس روی باعرابی کرد که یا وجه العرب تحفهٔ زیبا و تبرکی پسندیده
آوردهٔ حاجتِ تو چیست و چه مدعا داری گفت یا خلیفة المسلمین هر دمِ من از فاقه و بینوائی در معرض
تلف‌اند امید بفضلِ خدا دارم و بکرمِ تو خلیفه فرمود تا هزار دینار حاضر کردند و گفت ای اعرابی این زر بگیر
و از همین جا بازگرد و روی بوطنِ خود نه اعرابی زر گرفته فی الفور باز گشت یکی از خواص پرسید
که حکمت درین چه بود که ازین آب کسی را نچشانیدی و اعرابی را از همین موضع بازگردانیدی مامون
فرمود که آن آبی بود نا خوش مزه و بدبوی اما بنسبت آبی که اعرابی بران پرورش یافته بود او را
آب بهشت می نمود شایستی که چون یکی از شما قدری ازان آب بخوردی بسر کار نارسیده اعرابی
را بران کار ملامت کردی و طعنه زدی و آن بیچاره منفعل شدی و اگر او را از همین جا بازنگردانیدمی
شاید پیشتر رفتی و آبِ دجله را بدیدی و ازان آب عذبِ لطیف بچشیدی از کردهٔ و آوردهٔ خود خجل زده
گشتی ما شرم داشتیم که یکی نزدِ ما آید و بوسیلهٔ از کرمِ ما توقعی نماید و گردِ خجالت بر صفحهٔ احوالِ او نشسته بازگردد

فرد سخی را شرم می آید که سائل + خجل از درگهِ او باز گردد + قسمی دیگر حیای ادبست
یعنی با آنکه عملی باشد که بحسب شرع و عقل ارتکاب آن ممنوع نبود حیای ادب او را ازان اشتغال مانع شود

چنانچه نوشیروان در خانه که گل نرگس بودے با زنان و کنیزکان خود مباشرت نکردے و گفتی که چشم
نرگس بچشمهاے نگرنده میماند و بتحقیق این صورت که از نوشیروان واقع شده حیا نیست زیرا که حیا آنست
که ناشی از ایمان باشد و او آتش پرست بوده بلکه این صورت ادبیست که رعایت میکرده و چون
ملوک اسلام مثل این صورتے مرعی دارند آن حیاے ادب باشد **مثنوی**

دل که پر از وصف حیا میشود ۔ آینهٔ نور خدا میشود ۔ دیدهٔ بے شرم پسندیده نیست ۔ در نظر عقل خود آن دیده نیست

باب نهم در عفت و آن احتراز باشد از ارتکاب محرمات خصوصاً از شهوت حرام و این از جمله
مکارم اخلاق ست و بزرگان گفته اند که آدمی دو نسبت دارد یکے با ملائکه که بدان نسبت مائل ست بعلم
و عمل و دیگرے با بهائم که بآن مناسبت حریص ست بر اکل و شرب و وقاع و شرط عقل آنست که تا
میتواند نسبت ملکی را قوت دهد و بجانب بهیمی میل نه نماید **فرد** از ملائک بهره داری و ز بهائم نیز هم
بگذر از خلط بهائم تا ز ملائک بگذری ۔ پس هرگاه حرص خوردن مستولی شود آدمی میان حلال و حرام فرق نکند
همچنین بوقت غلبهٔ شهوت نیز میان نکاح و سفاح امتیاز نه نماید پس عفت عبارت از آن ست
بوقت آنکه شهوت غالب گردد عنان نفس باز کشیده دامن همت را از لوث حرام پاک دارد و چون
بوجه شرع برین صورت اقدام نفرماید و نظر از عملهاے ناشایسته فرو بندد تا درهاے خیر و صلاح و
فیروزی و فلاح بروے کشاده گردد و چون پادشاه بصفت عفت آراسته باشد هر آئینه ظلمت فسق و
فجور از عرصهٔ مملکت دور شود و غائلهٔ عار و بدنامی بزن و فرزند مردم نرسد **مثنوی**

عفت آنجا که رایت افرازد ۔ دل و دین را تمام بنوازد ۔ نفس از و نیکخوار و زار شود ۔ روح مقبول کردگار شود

الحمد لله و المنة که این شاهزادهٔ کامگار عالی مقدار که از بخت و دولت برخوردار باد **فرد**

روی خوبست و کمال و هنر و دامن پاک ۔ لاجرم همت پاکان دو عالم با اوست

باب دهم در ادب

و آن صیانت نفس ست از قول ناپسندیده و فعل ناستوده و خود را و مردم را در پایهٔ حرمت
نگاهداشتن و آبروی خود و دیگران نا ریختن و حقیقت آنست که در جمیع احوال متابعت حضرت
رسالت پناه علیه صلوات الله نمایند که ادیب کامل اوست چه در مکتب خانهٔ اَدَّبَنِی رَبِّی فَاَحْسَنَ تَادِیبِی

کسی مانند او مؤدب و مهذب نشده **قطعه** ادب آموز زان ادیب که او ✦ ادب از حضرت خدا آموخت
هر کسی خوان سبق که در همه حال ✦ سبق از لوحِ کبریا آموخت ✦ و ادب از همه کس نیکو می نماید خصوصاً از ملوکِ جهاندار
و سلاطینِ بزرگوار چه هرگاه که ایشان بر جادهٔ ادب استقامت ورزند ملازمانِ ایشان را نیز رعایت
ادب لازم باشد و بدین واسطه رعایا هم نتوانند که از طریقِ ادب انحراف ورزند پس امورِ مملکت
منتظم گردد و مصالح اهلِ عالم بر وفقِ حکمت مهیا شود و فی المثنوی المعنوی **نظم** از خدا خواهیم توفیقِ ادب ✦
بی ادب محروم گشت از فضلِ رب ✦ از ادب پُر نور گشتست این فلک ✦ وز ادب معصوم و پاک آمد ملک ✦ و اکابر گفته اند بهترین سرمایه
و خوشترین پیرایه مر اولادِ آدم را بتخصیص پادشاهانِ عالم را ادب است **در اخبار** آمده که سلطانِ مصر
با پادشاهِ روم طرحِ مواصلت انداخته دختر او را از بهر پسرِ خود خطبه کرد و هم دختر خود را در عقدِ پسر وی در آورد
و بسبب این وصلت رسل و رسائل از جانبین متواصل گشت و باتفاق این دو صاحبِ دولت
هر دو مملکت با یکدیگر آراستگی پذیرفت و در امورِ کلی و جزئی مراجعت برای یکدیگر نمودندی و در مشورت
و تدبیرِ مهام در هیچ مهم شروع نفرمودندی روزی ملکِ مصر بقیصرِ روم پیغام فرستاد که پسران زبدهٔ
حیات و عمدهٔ زندگانی اند و نامِ ما بعد از وفات جز بحیاتِ ایشان باقی نمی ماند **بیت**
زنده است کسیکه در دیارش ✦ ماند خلفی بیادگارش ✦ پس همت بر انتظامِ حال و فراغِ بالِ ایشان
مصروف باید داشت و عنانِ عنایت بصوبِ جمعیت و وسعتِ معیشتِ ایشان معطوف
باید ساخت و من بجهت پسرِ خود چندین ذخائر و نفائس و برده و دستور و ضیاع و عقار مهیا کرده ام
از انطرف رای جهان آرای آن حضرت در حسنِ اهتمام بحالِ پسرِ خود چه اقتضا فرموده است چون
این پیغام بسمعِ قیصر رسید تبسمی فرمود و گفت مال یارِ بیوفا و محبوبِ ناپایدار است از و حسابی نباید گرفت
و به متاعِ فانی دنیای دنی فریفته نباید شد من پسرِ خود را بحلیهٔ ادب بیاراسته ام و ذخرایهای مکارمِ اخلاق
برای او ذخیره نهاده ام مال در معرضِ فنا و زوال است و ادب ایمن از تغیر و انتقال چون این خبر بملکِ مصر رسید
گفت راست میگوید الادبُ خیرٌ من الذهب **مثنوی** ادب بهتر از گنجِ قارون بود ✦ فزون تر ز ملکِ فریدون بود
بزرگان نکردند پروای مال ✦ که اموال راهست و در زوال ✦ عنان سوی علم و ادب تافتند ✦ که نامِ نکو از ادب یافتند

باب یازدهم در علو همت

در خبر آمده است که اِنَّ اللهَ یُحِبُّ مَعَالِیَ الْاُمُوْرِ حق سبحانه تعالی مردم بلند همت را دوست میدارد و اعمال بزرگ را بنظر قبول مشرف میسازد و رفعت ارجمند با همت بلند پیوندی دارد که جدائی ایشان از یکدیگر محالست قطعه

مرغ همت چو بال بگشاید | عز و اقبالش آشیان باشد
پیش چوگان همت عالی | کمترین گوی آسمان باشد

سلاطین را همت عالی شکاریست کافی و مددگاریست وافی هرکرا از ایشان همت بیشتر است بقدم شوکت از دیگران پیشتر است فرد

همت بلند دار که نزد خدا و خلق | باشد بقدر همت تو اعتبار تو

یعقوب لیث را در مبدأ جوانی یکی از پیران قبیله گفت که خاطرم بحال تو نگرانست چه درین سن که تو هستی هنگام استیلای شهوتست و غلبهٔ نهمت دست پیمانی را استکن تا از برای تو کریمه از خانوادهٔ بزرگ بخواهم یعقوب گفت عروسی که من خوش کرده ام دست پیمان او آماده است پیر گفت آنرا بر من عرض کن تا ببینم که چیست و از عروس نشان ده تا بدانم که کیست یعقوب بخانه درآمد و شمشیری بیرون آورد و گفت من عروس ممالک شرق و غرب را خطبه خواهم کرد و دست پیمان من این تیغ جوهردار و این شمشیر جوشن گذار است شعر

با بخت نیک هرکسی از تیغ تیز نیست | مهر عروس ملک به از تیغ تیز نیست

و هم درین معنی گفته اند فرد

عروس مملکت آن مرد در کنار گرفت | که اول از گهر تیغ داد کابینش

و در همین معنی این بیت مشهور است فرد

عروس ملک کسی در کنار گیرد چست | که بوسه بر لب شمشیر آبدار زند

آورده اند که دران ایام که اسکندر منجو است که رایت جهانگیری از سرحد روم بر عزیمت ضبط ممالک عرب و عجم برافرازد و رکاب همایون بجهت تسخیر بر و بحر عالم حرکت دهد بغایت اندیشه ناک و ملول خاطر بود ارسطاطالیس حکیم که وزیر آن حضرت بود چون علامت فکرت و نشان حیرت بر جبههٔ حال و ناصیهٔ احوال او ظاهر دید گفت که ای شاه جهان اسباب دولت مهیا و آماده و خدم و حشم در موقف بندگی و فرمانبرداری استاده خزانه معمور و مملکت موفور بخت بصفت استقامت آراسته و نهال دولت بشرف استقامت پیراسته اقبال کمر موافقت بسته و جاه و جلال بر آستانهٔ عالی بخدمتگاری نشسته تو زغ ضمیر و تفرق خاطر از بهر را سبب چیست اسکندر جواب داد که تامل ای حکیم که عرصهٔ جهان بغایت مختصر است و ساحت

هفت اقلیم بسیار مختصر شمرم میدارم از برای این مقدار ملک سوار شدن و توجه بتصرف و تسخیر آن نمودن **قطعه**

اگر امی آن نکند طول و عرض هفت اقلیم | اگر من به نیت تسخیر آن سوار شوم
هزار عالم ازین گر بود کم ست هنوز | که من بعزم تصرف بدان دیار شوم

ارسطو فرمود که تنگ نیست که ایالت و حکومت این مایه از جهان نه لائق همت بلند و نه در خور همت ارجمند تست عرصهٔ مملکت ابدی را بآن ضم کن تا همچنانچه بضرب تیغ جهانسوز ساحت سرای فانی را در قید ضبط می آری ببرکت عدل عالم افروز ملک سعادت باقی هم در قبضهٔ استحقاق تو آید تا این نقصان ببرکت آن کمال تلافی پذیرد و این اندک بزیب آن بسیار رونق گیرد **مثنوی**

ملک عقبی خواه کان خرم بود | توده زان ملک صد عالم بود
جهد کن تا در میان آن نشست | عرصهٔ آن عالمت آید بدست

اسکندر بدین سخن تسلی یافته بر حکیم آفرین فراوان کرد و امروز شاهباز عقل هر کامله در هوای تمنای اسکندر جهت آن پرواز میکند که همای همتش باستخوان ریزهٔ دنیا سر فرو نیاورده **فرد**

تو باز ساعد شاهی باستخوان منگر | همای همت خود را بلند ده پرواز

باب دوازدهم در عزم

و آن پیشرو قوافل مرادات و کفایت کنندهٔ مهمات ست هیچکس را از سلاطین بی مدد عزم درست زمام تسخیر ممالک بقبضهٔ اقتدار در نیامده و بی تگاپوی سعی بلیغ بر سریر شهریاری و مسند جهانداری نه رسیده **بیت**

بی عزم درست و سعی کامل | کس را نشود مراد حاصل

و عزیمت درست آنست که چون بقصد کاری کمر بندد و بساختن مهمی اشتغال نماید بمنع هیچ مانع ممتنع نگردد و قصور و فتور را بعزم خود راه ندهد از حکیمی **پرسیدند** که عزم ملوک در چه محل نیکو می نماید و در چه وقت بکار می آید فرمود که در دفع اعادی مملکت بغایت پسندیده است چه هرگاه که پادشاه از روی توکل فَاِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ پای همت در رکاب عزیمت آرد هر آینه لشکر فتح و ظفر دو اسپه باستقبال او متوجه میشوند زیرا که عزم درست نشانهٔ غلبه و نصرت ست **فرد**

شه چو بعزم درست پای کند در رکاب | فتح کند خصم او کفش افتد عنان

آورده اند که یکی از ملوک بخوردن گل عادت کرده بود چندانکه حکما و اطبا منع میکردند و مضرت آنرا باز می نمودند از آن کار باز نمی آمد روزی یکی از

اهل الله بدین وصف آمد و او را بغایت زار و نزار یافت رخساره ارغوانی او را زعفرانی دید و تن با

تاب و توانِ او را در بند ناتوانی گرفتار یافت صورتِ حال استفسار نمود سلطان حقیقتِ واقعه بگفت

که مرا از جهت خوردنِ گل پای حیرت در گِل ست و دستِ حسرت بر دل درویش فرمود که چون میدانی

که ازین امر ضرر بتو میرسد چرا ترک نمیکنی گفت چندانکه جهد می نمایم با خود بس نمی آیم درویش گفت این عزیمة

من عزماتِ الملوک کجاست آن عزم که پادشاهان را می باشد که هیچ نوع ایشان را ازان باز

نمی توان داشت سلطان ازین سخن متاثر شد و عزم کرد برانکه دیگر گل نخورد و ببرکت عزیمت ازان مهلکه

خلاص یافت **قطعه**

عنانِ عزم بهر جانبی که بر تابی	اگر نه همت تو دو عنانِ بخت بداد
اگر کسی بمنزل مقصود ره نمی یابد	اگر بسعی تمام و دگر بعزم درست
هر آنکه پای طلب در طریق عزم نهاد	بتختگاه بزرگی رسد بکام نخست

باب سیزدهم در جدّ و جهد

جد سعی کردنست در تحصیل مطالب و جهد رنج بردنست

در اکتساب مقاصد و مآرب و جد و جهد از اخلاق ملوک جهانگیر و سلاطینِ کشورستان ست و این

صفت تابع همت می باشد هر چند همت عالی تر بود جد و جهد در طلبِ مقصود بیشتر واقع شود

و باید که مرد بلند همت از تحمل مشقت نترسد چه حال از دو بیرون نیست اگر بجهد دامنِ مقصود بدست

آید فهو المراد و اگر در حجاب توقف ماند عذر او نزدیک عقلا واضح ست و علو همت او در طلبِ مفاخر

و مآثر بر همه ضمائر هویدا و لائح **شعر**

در طلب سکه بسیم ار بایم رهی بخت بلند	ور نیابم عذر من قصد بزرگ آید پسند

در امثال حکمای هند مذکورست که موری کمرِ جهد بر بسته بود و از تودهٔ خاکی که نقل آن میان

را بکلفت میسر شدی ذره ذره می برد و بطرف دیگر میریخت مرغی بر وی گذر کرد شخصی دید ضعیف و

نحیف که بنشاط تمام دست و پای میزد و در نقل کردن آن خاک جدی تمام و جهدی لا کلام

بجای می آورد گفت ای ضعیف بنیه و نحیف پیکر این چه کارست که پیش گرفته و این چه مهم ست که در ان

خوض کرده مور گفت مرا با یکی از قوم خود نظری ست و چون طلب وصالِ او کردم این شرط پیش آورد

که اگر سرِ وصل ما داری قدم در نه و این تودهٔ خاک را ازین رهگذار بردار حالا مستعد آن کار شده ام

و میخواهم که جان شرط اقدام نموده از عهدهٔ عهد بیرون آیم مرغ گفت این گمان که میبری بقدر آنست که تو

نیست واین کمان کہ میکشی بقوت بازوے تونیست مور گفت من عزم این کار کردہ ام وقدم جد وجہد پیش نہادہ اگر پیش برم فہو المراد والا معذورم خواہند داشت **مثنوی**

لَیسَ لِلْاِنْسَانِ اِلَّا مَا سَعٰی ۔ من طریقِ سعی می آرم بجا
دامنِ مقصود اگر آرم بچنگ ۔ از غم واندوہ مانم بر طرف
ور نشد از جہد من کارے بکام ۔ من دران معذور باشم والسلام

افریدون را در مبادیِ ایامِ سلطنت کہ ریاحینِ دولتِ او در ریاضِ سعادت دمیدن داشت ورِیاحِ شادمانی از مہبِ کامرانی وزیدن اندیشۂ تسخیرِ بعضے از ممالک کہ در تصرفِ جمعے از متغلبان بود پدید آمد **فرد**

اکفافِ نفس اگر چند اند گشت ولے ۔ جہان بتیغ گرفتن ہمتِ عالیست

انمعنی را با ارکانِ دولت مشاورت کرد جمعے گفتند ای ملک ملکے داری آراستہ ومبانیِ تجمل وخواستہ بی ضرورت غبارِ فتنہ انگیختن وآتشِ تشویر برافروختن صواب نمی نماید از انچہ ہست تمتعے بردار وار ارتکاب مخاطرہ فرو گذار **فرد**

در فراغت کوش ولذت کہ نیست ۔ آرزو را ہیچ پایانے پدید

افریدون گفت قناعت مقتضاے طبائعِ بہائم سر افگندہ است ونشستن در کنجے از اقتضاے دنائتِ ہمت عاجز از کار واماندہ فرصتِ وقت را کہ چون خیالِ سحاب گذرندہ است غنیمت باید شمرد ودر حصولِ آمال از زکوبِ اہوال اندیشہ نباید کرد **قطعہ**

اگر سلطنت نباید بدست ۔ ہر کرا رغبتِ تن آسانیست
از مشقت گجا بر آساید ۔ ہر کرا ہمتِ جہانبانیست

آوردہ اند کہ ملکے پسرِ خود را بحربِ خصمے فرستادہ بود خبر آوردند کہ ملکزادہ گاہ گاہے در راہ زرہ از بر خود بیرون میکند ودو شب در یک منزل خیمۂ اقامت میزند پدر بدو نوشت کہ اے پسر حق تعالی کہ عزت را آفرید کلفت ومشقت را بآن قرین ساخت وذلت را کہ خلق کرد آرام وراحت را بادو رفیق گردانید انگہ عزت را بملوک داد وذلت را برعایا حظِ پادشاہ عزِ مملکت ست وقسمِ رعیت امن وامان واستراحت واین ہر دو بخش یکجا جمع نشوند لاجرم پادشاہ باید کہ آسایش را وداع نماید وراحت را با رعیت گذارد واگر چنین نمی کند با استراحت در میباید ساخت واز عزِ ملک اعراض میباید نمود **فرد**

لذتِ شاہی ترا ابرِ راحتِ دیگر مجوی ۔ با وجودِ سلطنت سرمایۂ دیگر مخواہ

یعقوب لیث در بدایتِ حال خود را در مہالک افگندی وخطرہاے کلی را ارتکاب کردی از آسایشِ نفس بر طرف بودے واز کشیدنِ مشقتہا یک نفس نیاسودے او را گفتند تو مردِ دولت گری ترا باعث برین ہمہ جفا کشیدن وخود را

در غرقابهٔ هلاک افگندن چیست گفت مرا دریغ می آید عمرِ عزیزِ خود را در اصلاح روی و مس صرف کردن
و روی توجه به پیشهٔ که دران شریک بسیار باشد آوردن جدّ من در انست و جهد من برای آن که خود را
بمرتبهٔ رسانم که کسی از ابنای جنس من با من شریک نباشد گفتند این مهمی بغایت صعب و کاری بسیار
مشکل ست گفت من دانسته ام که شربتِ مرگ چشیدنیست و بارِ فنا و فوات کشیدنی آنکه در کاری بلند
تلف شوم به که در کاری پست بمیرم لاجرم بدین جد و جهد رسید بدان منصب که رسید **مثنوی**

میباش بجد و جهد در کار — داماں طلب ز دست مگذار
هر چیز که دل بدان گراید — گر جهد کنی بدست آید

و چنانچه بجد و جهد بنای بزرگی تمهید می یابد بضدِ این صفت که بطالت و کسالت ست اساس شوکت
و دولت درهم می شکنند یکی را از آلِ طاهر سوال کردند که سببِ زوالِ ایالت و انتقالِ دولتِ شما چه بود
جواب داد که شراب شب و خواب بامداد یعنی از کاهلی یکاره ملک فرو گذاشتیم و از کسالت رسمِ جلادت بر انداختیم
لاجرم سفینهٔ اختیارِ ما در گردابِ زوال غرقه گشت و کشتی امید ما بساحلِ مراد نرسید **شعر**

بنای دولتِ خویش آن کسی خراب کند — که شام می خورد و صبحگاه خواب کند

باب چهاردهم در ثبات و استقامت

و آن پایندگی باشد در کفایتِ مهمات
و مداومت بر دفعِ مکاره و بلیات و فی الحقیقه ثبات منشأ میامن و برکاتست و منتج فوائد فلاح و نجات
و هیچ زمره را از طوائف خلق بصفتِ ثباتِ آن وابستگی نیست که ملوک را چه تا ثباتِ پادشاه بر رعایت
فرمان برداران و دفع و قمع متمردان و بدکرداران نزدیک خاص و عام روشن نگردد حشم و خدم سر از
خطِ اطاعت نه نهند و اهلِ بغی و فساد از موادِ عصیان و عناد احتراز ننمایند پس ملک را به ثبات استظهار
است و ملوک را از و استمداد و استبشار **شعر**

هر که یافت افسری از گوهرِ ثبات — در اقتدار بگذرد از چرخ با ثبات

حکیمی گفته است هر که خواهد که اساسِ سلطنت او از انهدام ایمن باشد باید که بنای کارِ خود بر ثبات
و وقار نهد **فرد**

بنای کار به ثبات و ایمن باش — که هر بنا که بر اصلست پایدار بود

مرد ثابت قدم آنست
که از راه و روشِ خود بهیچ غدغه و هیچ موسوسهٔ روی بر نگرداند و از رسم و طریقِ خود بوسوسهٔ هیچ مهوّس انحراف
نورزد که مدد رفیقِ نجات جز بطریقِ ثبات روی نماید چنانکه حکیم الٰهی میفرماید **مثنوی**

در معالی ثبات و رز ثبات | ایمن واری بر فعت درجات | هیچ خصلت بر از ثبات مدان | در تردد وره نجات مدان

و نشانهٔ ثبات دو چیز ست یکی آنکه در هر کاریکه شروع نماید اتمام آن بر ذمهٔ اهتمام لازم داند آورده اند که قیصر روم از نوشیروان پرسید که بقای پادشاهی در چیست گفت من هرگز کار بیهوده نفرمایم و هر مهمی که بدان امر کنم با تمام رسانم قیصر فرمود که همه حکمای یونان همین گفته اند **مثنوی**

هر طرح که افگنی چو مردان | جهد کن و تمام گردان | یعنی عملی که بر فرازی | باید که دگرگون نسازی

و علامت دوم آنست که سخنی که بر زبانِ او جاری شود بنقیض آن تا ممکن باشد تکلم نکند چنانچه **در تاریخ مذکور ست** که سلطان رضی روزی در میدان غزنین میگشت حمالی دید سنگی گران بر دوش نهاده و بجهت عمارت او می برد و در بردنِ آن سنگ رنج بسیار می کشید سلطان چون مشقتِ او مشاهده کرد از روی رأفت جبلی و عاطفت فطری که داشت فرمود که ای حمال این سنگ را بینداز حمال آن سنگ را در میان میدان بینداخت مدتی آن سنگ در میدان بود و اسپان چون آنجا میرسیدند جستی میکردند و می رمیدند جمعی از خواص بوقتِ فرصت آن حال بعرض سلطان رسانیدند که فلان روز حمال بنا بر امرِ عالی و فرمانِ همایون سنگی که بر پشت داشت در میان میدان بینداخت و اسپان از آن راه بکلفت میگذرند و کسی غیر آن حال آن سنگ را برنمیتواند گرفت اگر فرمایند تا از آنجا بردارند و راه خالی سازند مناسب مینماید سلطان فرمود که بر زبان ما گذشته است که بینداز اگر بگوییم بردار مردم آنرا به بی ثباتی ما حمل کنند گو آن سنگ همان جا باش نقل ست که آن سنگ تا آخرِ عمرِ سلطان در آن میدان افتاده بود بعد از وفاتِ او نیز جهتِ مراعاتِ سخنِ او هیچکس از اولادِ او بر نداشته **قطعه**

سخنِ شاه شاهِ هر سخن ست | همه حال پاس باید داشت | تا نه گردد نقیضِ آن ظاهر | باید آنرا بلوح دل بنگاشت

باب پانزدهم در عدل

عدل شحنه ایست ملک آرای و شمعه ایست نور افزای ظلمت زدای و حق سبحانه و تعالی بندگان را بدین صفت میفرماید اِنَّ اللّٰهَ یَأمُرُ بِالعَدلِ وَالاِحسَانِ عدل آنست که داد مظلومان دهند و احسان آنکه مرهم راحتی بر جراحتِ مجروحان نهند و **در خبر آمده است** که یک ساعت عدلِ پادشاه در کفهٔ میزان طاعت راجح تر ست از عبادت شصت ساله زیرا که نتیجهٔ عبادت

جز بعامل نرسد و فائدهٔ عدل بخاص و عام خرد و بزرگ واصل گردد و مناهج ارباب دین و دولت و مصالح اصحاب ملک و ملت ببرکت آن قائم و منتظم شود و ثواب عدل از حد حساب افزونست و از حیز قیاس بیرون آورده اند که یکی از سلاطین را داعیه آن شد که حج خانهٔ خدا بگزارد و بقصد حرمت طواف حریم عزت بجای آرد و بمزید صفا و اجابت دعا از اشباه و اکفا ممتاز و سرفراز گردد بیت

هست طواف حرم کردگار	در دو جهان واسطهٔ اقتدار

اشراف مملکت و ارکان دولت بموقف عرض رسانیدند که ای ملک شرط ادای حج امنیت طریقست و سلاطین را دشمن بسیار باشد اگر با خیل و حشم غزیمت نمائی تمشیهٔ ایشان درین راه دور و دراز تعذری تمام دارد و اگر باندک ملازمی توجه فرمائی خطرات کلی متصورست و دیگر آنکه سلطان در بلد حکم جان دارد در جسد و قتیکه سایهٔ دولت آنحضرت از مفارق رعایا دور شود هرج و مرج پدید آید و تمام مهام خواص و عوام از سلک انتظام بیرون رود سلطان فرمود که چون این سفر میسر نمیشود چون کنم که ثواب حج دریابم و از یمن برکت این طاعت بهره مند گردم گفتند درین ولایت درویشیست که مدتها مجاورت حرم کرده و شصت حج با شرائط آن بجا آورده حالا در گوشهٔ عزلت نشسته است و دیده آمد و شد بر خلق بسته بیت

گشته ز غوغای خلائق ستوه	پای کشیده ست بدامان کوه

شاید که ثواب حجی توان خرید و از مثوبت آن بحظی کامل توان رسید پادشاه از صدق عقیدتی که باهل الله داشت بخدمت درویش رفت و در اثنای سخن فرمود که مرا آرزوی حج از ضمیر سر برزده است و ارکان مملکت و ملت صلاح در توقف می بینند و استماع افتاد که ترا حج بسیارست چه شود که ثواب یک حج بمن فروشی تا تو بنوائی برسی و من بثوابی درویش گفت من ثواب همه حجها را بتو میفروشم پادشاه پرسید که هر حج بچند میفروشی گفت هر گامیکه برداشته ام در هر حجی تمام دنیا و هر چه در دنیاست سلطان گفت از دنیا و متاع دنیا مقداریکه اندکی بیش در تصرف من نیست و این بهای یک قدم نمی شاید پس حجی چگونه توانم خرید و برین تقدیر بهای همه حجها در خیال چون توان گنجانید درویش گفت شاها من همه حجهای من پیش تو آسانست شاه گفت چگونه گفت چون در قضیهٔ مظلومی عدل کنی و یک ساعت بهم داد خواهی پردازی ثواب آن بمن بخش تا من ثواب شصت حج تو بخشم

وهنوز صرفه برده باشم ودرین سودا سودے بسیار کرده پس معلوم شد که سلطان را بعد از اقامت
فرائض وسنن هیچ طاعت واجب تر از اشتغال بمصالح بندگان خدا نیست و بصفت نصفت زیستن و نظر
عدالت وحمایت بعد رعایا نگریستن از همه طاعت افضل واکمل چه اگر حمایت عدالت نباشد ارباب قوت
وشوکت دمار از ضعفای خلق برآرند وچون ضعیف حالان هلاک شوند اقویا نیز بر جاے نمانند چه معیشت
خلائق بیکدیگر باز بسته است وانتظام احوال مردم جز بعدل ممکن نیست **رباعی**

عدل نورست کزو ملک منور گردد	ور نسیمش همه آفاق معطر گردد
عدل پیش آر مراد دل درویش بر آر	تا ترا هرچه مرادست میسر گردد

واز فضیلت عدالت همین نکته بس که عادل محبوب همه مردمانست اگرچه از عدل او فائده بدیشان نرسیده باشد وظالم مبغوض جمیع
جهانیانست اگرچه از ظلم او ضررے بدیشان لاحق نشده باشد ومصداق این حال ومقیاس این
مقال قصهٔ نوشیروان عادل وحجاج ظالم ست باآنکه نوشیروان کافرے بوده آتش پرست وحجاج
بر فراش اسلام زاده وصحابه وتابعین را دیده هرگاه که نوشیروان را یاد کنند بر و آفرین گویند بسبب عدل او
وچون ذکر حجاج گذرد بر و نفرین فرستند بواسطهٔ ظلم او **مثنوی**

دادگری شرط جهاندارست	دولت باقی ز کم آزارست
مملکت از عدل شود پایدار	کار تو از عدل تو گیرد قرار
هر که درین خانه شبے داد کرد	خانهٔ فرداے خود آباد کرد

عبدالله طاهر روزے پسر خود را گفت که آیا دولت در خاندان ما تا کجے بماند
پسر جواب داد که مادام که بساط عدل وفراش انصاف درین ایوان گسترده باشد **قطعه**

تا پای پادشاه بود بر بساط عدل	بر فرق او نهاده بود تاج سروری
چون دست ز آستین تغلب برون کند	باشد نصیب گردن او طوق مدبری

در اخبار وارد است که پادشاه عادل سایهٔ لطف خداست در زمین که پناه میگیرد بوے هر مظلومے
ومقررست که هر که از تاب آفتاب برنجے رسد جهت استراحت پناه بسایه میبرد تا رنج او براحت مبدل
گردد وهمچنین مظلوم نیز که از تاب آفتاب ستم وحرارت شرارت ظلم به تنگ آید بپناه سایهٔ اله که عبارت از
پادشاهست التجا نماید تا از کلفت بیداد ظالمان ببرکت آن ظل ظلیل امن وامان آسایشے وآرامشے
یابد وفی المثنوی المعنوی **نظم**

شاه عادل سایهٔ لطف حق ست	هر که دارد عدل لطف مطلق ست
خلق را در سایهٔ خود جاے ده	هر زمان نه بر فرق گردون پایه

حکما گفته اند عدل تسویت نگاهداشتنست میان خلق یعنی گروهے را بر گروهے مسلط

فسازد و هر طائفه را در پایهٔ او نگاهدارد و خدام سلاطین در اصل چهار گروهند اوّل اهلِ شمشیر چون امرا و لشکریان
وایشان بمثابهٔ آتش اند دوم اهلِ قلم چون وزرا و کتاب واین گروه بمثابهٔ هوا اند سوم اهلِ معامله چون بازرگانان
ومحترفان وایشان بمنزلهٔ آبند چهارم اهلِ زراعت وایشان بمثابهٔ خاکند پس همچنان که از غلبهٔ یکے از
ارکانِ چهارگانه بر دیگرے مزاجِ خلق تباه شود بغلبهٔ یک گروه ازین اصنافِ چهارگانه مزاجِ ملک هم رو
به تباهی آرد و صلاحِ عالم و نظامِ امورِ بنی آدم منقطع و نامنتظم ماند **قطعه** + هر یکے را ز خلق مرتبه ایست
پیش ازین دور یافته تعیین + گر کس از حدِ خویشتن در گذرد فتنها خیزد از یسار و یمین + هر کسے را بجای او بنشان +
پس بدولت بجای خود بنشین + و یکی از فضیلتِ عدل آنست که خاک در اجزاے سلطانِ عادل تصرف نمیکند
آورده اند که یکے از علما در مجلس مامون حدیثے روایت کرد که اشخاصِ پادشاهانِ عادل در قبر متفرق نمی شود
واجزاے ایشان از یکدیگر نمی ریزد مامون فرمود که مرا در صدقِ حدیثِ نبوی شائبهٔ ریبے نیست اما داعیه
دارم که نوشیروان را ببینم که فی الواقع مظهرِ عدل بوده و بر زبانِ معجز نشان حضرت رسالت پناه صلی الله
علیه وسلم گذشته که من متولد شدم در زمانِ ملکِ عادل پس عزیمت مدائن کرد چون بدانجا رسید فرمود تا دخمهٔ
نوشیروان بگشادند و بدانجا در آمد دید تازه در خاک خفته چنانچه شخصے در خواب باشد و یک انگشتری در دست
داشت بر نگین هر یکے پندے نوشته اوّل آنکه با دوست و دشمن مدارا کن دوم در کارها بے مشورتِ خردمندان
شروع منماے سوم رعایتِ رعیت فرو مگذار و در روایتے دیگر آمده که لوحے از زر بالاے سر وے
آویخته بود و بران لوح نوشته که هر که خواهد که خداے ملک او را بزرگ گرداند گو علماے زمان خود را بزرگ گردان
و هر که خواهد که ملک او بسیار شود گو صفتِ عدل خود را بسیار ساز مامون بفرمود تا آن پندها را بنوشتند و
آن خاک را بعطر آلوده سرش بپوشیدند و منقول ست که دران دخمه یکے از ندماے مامون اجازتِ سخن
طلبید و بعد از رخصت فرمود که عدل را خاصیتے ست که بعد از وفات ضررِ خاک از کافرِ عادل باز میدارد
اگر عادل بسعادتِ اسلام مستسعد باشد چه عجب که در عقبیٰ نیز ضررِ آتش ازو باز دارد مامون این سخن را
پسندیده و فرمود تا در ذیلِ آن وصایا مثبت کردند **مثنوے** - عدل در دنیا نکونامت کند
در قیامت خوب فرجامت کند + اندرین عالم معظم سازدت + چون بدان عالم رسی بنوازدت و از جملهٔ ارکانِ عدل اصغای کلام

داد خواهست یعنی گوش بر سخنِ مظلومان کردن و روے عاطفت بساختنِ مهمِ ایشان آوردن و از آن
که بسیار گویند ملول نباید شد و تنگ نباید آمد زیرا که پادشاه حکمِ طبیب دارد و مظلوم بمثابهٔ بیمارست و مریض
میخواهد که تمام احوالِ خود را پیشِ طبیب باز گوید پس اگر طبیب تمام سخن بیمار گوش نکند بر حقیقتِ مرض
وے مطلع نشود و بے اطلاع مرض و تشخیصِ آن علاج چگونه توان کرد **بیت** + تو طبیبی و منت بیمارم
حالِ دل از تو چه پنهان دارم + آورده اند که روزے یکے با بزرگے حالِ خود باز گفت التفات نفرمود دگر بار
گفت گوش نکرد سوم بار عرض کرد گفت چند دردِ سر میدهی گفت سر توئی و درد کجا برم آن عزیز را خوش آمد
و حاجتش روا کرد **فرد** + بر آوردی مراد تا بر دی کن بلطف + دست مروت خداوند است ز افتادگان گیر + یکی از سلاطین بزرگے را
پرسید که میگویند هر چیزے را زکوتیست زکوٰة سلطنت چیست جواب داد که زکوٰة پادشاهی و جهانداری
آنست که اگر مظلومے داد خواهی نماید و متظلمی حاجتِ خود را عرض کند سخنِ او را اصغا فرمایند و با او
بمدارا و مواسا سخن کنند و جوابِ درشت باز ندهند و از سخن گفتن با ضعفا و فقرا عار ندارند که مکالمه با
خردان از خصالِ بزرگانست چه سلیمان علیٰ نبینا و علیه السلام در موکبِ سلطنت با شرفِ نبوت سخن
مورِ ضعیف استماع فرمود **فرد** + نظر کردن بدرویشان بزرگی را بیفزاید + سلیمان با چنان حشمت نظرها بود با مورش + آورده اند که پادشاهے
بود در دار الملک چین زیورِ عدل آراسته و نهالِ حالش بصفتِ نصفت پیراسته **بیت**
ستم را زیان عدل را سود از و + خدا راضی و خلق خوشنود از و + ناگاه آفتے بحسِ سامعهٔ او راه یافت و گرانی در گوشِ او
پدید آمد ارکانِ دولت را جمع کرد و چنان زار بگریست که جمله حاضران بر حالِ وے بگریه آمدند و از براے
تسلیهٔ او تدبیرها انگیختند ملک فرمود که شما گمان مبرید که من بر فوتِ حسِ سمع میگریم چه میدانم که عاقبتِ کار
فتور و قصور بقوتهاے و حواس راه خواهد یافت پس بر بطلان چیزے ازان مردِ خردمند چگونه اندوهگین
شود گریهٔ من برای آنست که ناگاه مظلومے داد خواه بر درِ بارگاه فریاد کند و صداے استغاثهٔ او بگوشِ
من نرسد و داد محروم بازگردد و من عند الله مواخذ باشم اما درین باب فکرے کرده ام بفرمائید تا درین دیار ندا
کنند که کسے غیر داد خواه جامهٔ سرخ نپوشد تا بدان علامت بر حالِ مظلومان اطلاع یابم و بداد ایشان رسم **شعر**
داد مظلومان بده مقصودِ محرومان برآر + دین و دنیا را بدین خوبی دو دهش معمور دار + و بسیار بوده که بیک داد که داده اند دل بفریاد مظلومے

که رسیده اند و از عقوبت عقبی برات نجات یافته اند چنانچه در اخبار آمده که سلطان ملک شاه سلجوقی
روزی برکنار زنده رود شکار میکرد زمانی جهت استراحت در مرغزاری فرود آمد از ملازمان سلطان
ملک شاه غلامی که حاجب خاص بود بدیهی درآمد گاوی دید که برکنار جوی میچرید بفرمود تا آن گاو را گرفته
بکشتند و قدری گوشت ازان کباب کرد و آن گاو از آن عجوزه بود که معیشت او با چهار یتیم که داشت
از شیر او حاصل میشد چون ازان واقعه خبردار شد از خود بیخبر گشت بیامد و بر سر پلی که گذر سلطان بران بود
بنشست ناگاه کوکبهٔ دولت ملک شاهی برسید برجست و عنان مرکب سلطان بگرفت همان غلام
حاجب تازیانه برآورد و خواست که بر آن عجوزه بزند و منع کند سلطان گفت بگذار که مظلوم و بیچاره مینماید
تا بنگرم که تظلم او چیست و داد او از دست کیست پس روی به پیرزن آورد که سخن گوی پیرزن بحکم آنکه
گفته اند **مصرع** + مظلوم دلیر باشد و چیره زبان + زبان بگشاد که ای پسر الپ ارسلان اگر داد من بر سر پل
زنده رود ندهی بعزت و جلال احدیت که بر سر پل صراط تا انصاف خود از تو نستانم دست مخاصمت
از دامن تو کوتاه نکنم نیک اندیشه کن که ازین دو سر پل کدام اختیار میکنی **فرد** + انصاف خود و داد من امروز بده
بدهی به ازان بود که بستانندت + سلطان از مهابت این سخن پیاده شد و گفت زنهار ای مادر من طاقت جواب
آن سر پل ندارم بگوی تا بر تو که ستم کرده است تا داد تو از وی بستانم پیرزن گفت ای ملک همین غلام که بخصوص
تو تازیانهٔ عقوبت بر سر من کشیده چشمهٔ عیش مرا مکدر ساخته است گاوی که معیشت من و یتیمان من
از شیرش مهیا بودی بکشت و کباب کرد ملک شاه بفرمود تا غلام را سیاست کردند و عوض یک
ماده گاو هفتاد گاو از حلال ترو جهی بدو دادند و بعد از چندگاه که سلطان وفات یافت پیرزن هنوز
در حیات بود نیم شبی بر سر قبر وی آمد و روی نیاز بقبلهٔ دعا آورد و گفت الهی این بندهٔ تو که درین
خاک است وقتیکه من درمانده بودم دست من بگرفت حالا او درمانده است تو بکرم دستگیری او کن من
بیچاره بودم او با عاجزی مخلوقیت خویش بر من بخشود این زمان که او بیچاره است تو با قوت خالقیت خود
بر وی بخشای یکی از جملهٔ عباد ملک شاه را بخواب دید پرسید که خدای تعالی با تو چه کرد فرمود اگر دعای آن
پیرزن بفریاد من نرسیدی از چنگال عقاب عقوبت خلاص ممکن نبودی **مثنوی**

گفت کہ بر ہمگنان آن کنده پیر + گر بدعایم نشدی دستگیر + بی نظر مرحمت پادشاه + حال من غمزده بودی تباه

داد من او را بد عاره نمود + فیض دعایش در رحمت کشود + رکن دیگر محافظت حکم آنهمیست یعنی وادی کہ دہد باید

کہ موافق و مطابق احکام شرع باشد و در خشم و رضا جانب حق فرونگذارد کہ حکم او بالای ہمہ حکمہاست

هر کہ سر از حکم حق نپیچد ہیچکس نتواند کہ سر از حکم او بپیچد **فرد** + ہر جا کہ پادشاه و سلاطین سرورست + محکوم آستان در کبریای اوست

نقل ست کہ در ایام خلافت مامون کسی گناہی کرده بود و از ان شهر فرار نموده برادر او را پیش مامون حاضر

کردند مامون حکم کرد کہ برادر خود را حاضر کند و گرنہ او را بعوض برادر تقبل رسانند آن شخص گفت ای خلیفه

اگر عامل تو خواہد کہ مرا بکشد و تو حکم فرستی بدو کہ فلان را بگذار آن عامل مرا بگذارد یا نی گفت بلی بگذارد گفت

پس من حکم آورده ام از پادشاہی کہ تو بعنایت او حاکمی کہ مرا بگذاری گفت نشان تو کو گفت نشان من

اینست کہ خدا یتعالی جل جلالہ می فرماید کہ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ یعنی ہیچکس را بگناه دیگری نگیرید

مامون متاثر شد و بگریست و گفت او را بگذارید کہ حکمی محکم و نشانی مبرم آورده است أَلَا لَهُ الْحُكْمُ وَهُوَ

خَيْرُ الْحَاكِمِينَ **رباعی** + حکمی کہ از آن بارگہ کبریا بود + بالاتر از مقولہ چون و چرا بود + حکمی کہ صادرست یقین لم یزل

خود زہره مخالفت آن کرا بود + **آورده اند** کہ عمرو لیث یکی را بسجن صاحب غرضی محبوس ساخت مادر آن

کس عرضداشتی نوشتہ بر سر راه عمرو بایستاد چون عمرو رسید پیرزن بتعجیل کاغذ باز میکرد کہ بدست عمرو

بدہد مرکب عمرو تند بود در رمید عمرو متغیر شد و بفرمود تا آن ضعیفہ را دور کردند و از انجا در گذشت بار

عجوزه بر سر راه آمد و بایستاد تا عمرو باز گشت دیگر باره پیش آمد و تظلم نمود عمرو پرسید کہ این چیست

گفتند مادر فلان محبوس ست عمرو از و متغیر بود روی بگردانید و بدو ملتفت نشد پیرزن گفت ای

ملک حکم تو در باره پسر بیگناه من چیست گفت آنکہ او را صد چوب بزنند و ریش سیاه کنند و گرد شہر

بگردانند و ندا کنند کہ ہر کہ در حضرت سلطان عاصی شود سزای وی اینست پیرزن گفت این حکم

تو میکنی گفت آری من این حکم میکنم گفت پس حکم خدا کجا شد کہ ہر حکم کہ تو خواہی کنی از ہیبت این

سخن لرزه بر عمرو افتاد و بیہوش شد و چون با خود آمد بفرمود تا محبوس را از زندان بیرون آوردند

و خلعت خاص بدو پوشانیده بر مرکب خاصہ سوار کردند و گفت او را در شہر و بازار بگردانید و منادی کنید

که هر حکم که خدا کند عمرو بیست که باشد که خلاف آن در خاطر گذراند **فرد** + او حاکمست و ما همه محکوم حکم او
مارا چه اعتبار بود حکم حکم اوست + رکنے دیگر خلوص نیت ست در باب رعیت و نیکخواهی ایشان مائل بودن چه نیت
پادشاه را درین باب اثرے تمام ست اگر نیت عدل کند برکت و جمعیت نتیجه دهد و اگر نعوذ بالله بخلاف
این باشد برکت از محصول برود و عقد جمعیت رعیت گسیخته گردد و شیخ مصلح الدین سعدی روح الله روحه
این معنی را در سلک نظم کشیده **مثنوی** دران کوش تا هر چه نیت کنی + نظر در صلاح رعیت کنی
که سلطان اگر نیت بد کند + مهم جهانے بهم برزند + آورده اند که پادشاه قباد روزے در شکار از لشکر
جدا افتاد و هوا گرم شد و او از تشنگی بطاقت گشته هر طرف می نگریست و سایه و سر چشمه می طلبید از دور سیاهے
بنظرش در آمد مرکب بدان طرف راند خیمه کهنه دید در میان بادیه زده و پیر زنے با دختر خود در سایه آن نشسته
چون قباد برسید آن زن از خیمه بیرون دوید و عنانش گرفته فرود آورد و ما حضرے که داشت حاضر کرد قباد
طعامے خورد و آبے بیاشامید خواب برو غلبه کرد لحظه بیارامید چون از خواب در آمد بیگاه شده بود شب
همانجا اقامت نمود بعد نماز شام گاوے از صحرا بیامد دختر آن زال آن گاو را بدوشید شیر بسیار حاصل شد
چنانچه قباد را عجب آمد و با خود گفت این جماعت بجهت آن در صحرا نشسته اند تا کسے بر سر ایشان اطلاع
نیابد هر روز چندین شیر از گاوے میگیرند اگر در هفته یک روز بسلطان دهند مال ایشان را خللے نرسد و خزانه
را توفیرے میشود نیت کرد که چون بدار الملک برسد آن موضعه را بر رعیت نهد چون صباح شد دختر که گاو را
گرفت و بدوشید اندکے شیر فرود آمد فریاد بر آورده پیش مادر دوید که اے مادر روے بدعا آر که پادشاه ما
نیت ظلم کرده است قباد تعجب نمود و گفت از چه دانستی گفت هر بامداد گاو ما بسیار شیر دادے امروز اندک
هرگاه که پادشاه نیت بد کند حق سبحانه و تعالی برکت بردارد قباد گفت راست گفتی و آن نیت از دل
بیرون کرد و گفت اکنون برو و بر سر کار خویش دختر برخاست و دیگر بار گاو را بدوشید شیر بسیار حاصل
شد بارے دیگر پیش مادر دوید و مژده نیکو نیتی پادشاه بوے رسانید و ازینجا گفته اند که ملک عادل بهتر ست
از ابر بارنده و آفتاب تابنده حکیم فردوسی گوید **مثنوی** + هر آن نم که از ابر بهاران بود + در اندیشه شهریاران بود
چو بد گردد اندیشه پادشاه + نیاید زمین نم بوقت از هوا + چو عادل بود شه ز سختی منال + که عدلش به است از فراخی سال

و در همین معنی نقل کرده اند از بهرام گور که وقتی در هوای گرم به باغی رسید پیری که باغبانی کردی
آنجا حاضر بود گفت ای پیر درین باغ انار هست گفت آری بهرام فرمود که قدحی آب انار بیار پیر برفت
و فی الحال قدحی پر آب انار کرده بیرون آورد و بدست بهرام داد بهرام بیاشامید و گفت ای پیر سالی
ازین باغ چند حاصل میکنی گفت سه صد دینار گفت بدیوان خراج چه میدهی گفت پادشاه ما از درخت چیزی
نمیگیرد و از زراعت عشر میگیرد بهرام با خود اندیشه کرد که در مملکت من باغ بسیارست و در هر باغی درخت
بیشمار اگر از حاصل باغ نیز عشر بدیوان دهند مبلغی حاصل میشود و رعیت را چندان زیانی نمیرسد بعد ازین
بفرمایم تا خراج از محصول باغات نیز بگیرند پس باغبان را گفت قدحی دیگر آب انار بیار باغبان برفت و
پس از مدتی قدحی آب آورد بهرام گفت ای پیر نوبت اول رفتی و زود آمدی و این نوبت انتظار بسیار
دادی و برابر آن آب نیاوردی پیر دانست که آن جوان بهرام ست گفت ای جوان گناه از من نبود
از پادشاه بود که درین وقت نیت خود را تغییر داده و اندیشه ظلم فرموده لاجرم برکت از میوه بیرون رفته
من نوبت اول از یک انار آن همه آب گرفتم و درین کرت از ده انار برابر آن حاصل نشد بهرام ازین سخن
متاثر گشت و آن اندیشه را از دل بیرون کرد و گفت ای پیر یک بار دیگر برو و مقداری آب انار بیار پیر
بباغ رفت و زود دی بیرون آمد خندان و قدحی مالامال از آب انار آورده بدست بهرام داد و گفت ای
سوار عجب حالیست که پادشاه ما آن نیت ظلم را تغییر داد و فی الحال اثر برکت ظاهر شد از یک انار این قدح
پر آب شد بهرام صورت حال با پیر درمیان نهاد و قصه نیت خود و تغییر آن را باز گفت و این سخن از آن ملک
دولتمند بر صفحه روزگار یادگار ماند تا سلاطین ازین سخن پند پذیر شوند و نیت بر صلاح حال رعیت مقصور
دارند **شعر** + هر شاه که او نیت خود راست کند + یابد ز خدای آنچه درخواست کند + حکما فرموده اند که عدل خوبترین
فضیلتیست و ظلم زشت ترین رذیلتی و نتیجه عدل بقای ملک و وسعت مملکت ست و معموری خزائن
و آبادانی قری و مدائن و ثمره ظلم زوال مملکت ست و خرابی ممالک در وصایای هوشنگ بن سیامک
که پسر خود را فرموده مذکورست که ای پسر باید که آیت ظلم را مطموس و رایت جور را منکوس داری و از ناوک
آه مظلومان ستم رسیده و ناله زار محرومان محنت کشیده بپرهیزی که گفته اند **بیت** آنچه یک پیرزن کند به سحر

نکند صد هزار تیر و تبر + و از سوے خامت و وخامت ظلم و ستم اندیشه کن که جور سبب تغییر دولت و تبدیل نعمت ست و در طلب مال که پایمال هر کس و دست فرسود هر خس ست با رعیت مناقشه منمای که بے شائبهٔ تنک و غائلهٔ شبهت **بیت** + از رعیت شهے که مایه بود + بن دیوار کند و بام اندود + ارباب حکمت درین باب مثلے پرداخته اند و اهل ظاهر آن را حکایتے ساخته که **سلطان محمود** با ارکان دولت خود گفت که ابله ترین مردمان پیدا کنید بزرگان درگاه او حکما و ندما و زیرکان و خوش طبعان را باطراف و اکناف مملکت فرستادند و ایشان متوجه شده باستعلام اینچنین کسے مشغول بودند و در استکشاف احوال جهال و احمقان مبالغه مینمودند باخر شخصے را دیدند که بر شاخ درختے بر آمده و تبر بر بن آن شاخ میزند تا گسیخته گردد و معلوم بود که اگر آن شاخ بگسلد هر آینه آن کس از سر شاخ بلند بر زمین افتد و اگر فرضاً هزار جان داشته باشد یکے را بسلامت نبرد و همه اتفاق کردند که این کس ابله ترین عالم ست او را گرفته نزد سلطان بردند و صورت حال بموقف عرض رسانیدند سلطان فرمود که از و ابله تری هست گفتند حضرت سلطان بیان فرماید گفت حاکم ظالم که بجور و تعدی رعیت خود را بر اندازد و خود را بدین واسطه منکوب و پریشان حال سازد **مثنوی** + رعیت چو بیخند و سلطان درخت + درخت ای پسر باشد از بیخ سخت + تبر بر بن آن درختے مزن + که بالای شاخش گرفتی وطن + که چون سست گردد بیخ درخت + نیاید اندر آید بیک بار بخت + کسے کو جفا و ستم میکند + یقین ست کو بیخ خود میکند + در **امالی** خواجه امام که خطیب مدنی گفتندے مذکورست که در سغد سمرقند ظالمے بود خلائق از جفاے او در عذاب و از تعدی بے نهایتش در شکنجهٔ عقاب بودند چون شکایت ظلم و عدوان او بدرگاه حضرت آفریدگار عز اسمه بسیار شد شبے در غرفهٔ خویش بر تخت خفته بود تیرے از هوا فرود آمد و بر سینهٔ وے خورد چنانچه از پشتش گذشت و فی الحال هلاک شد صباح آن تیر از سینهٔ وے بیرون کشیدند بر آن نوشته بود که **شعر** + تبغي و للبغي سهام تنتظر + انفذ في الاضلاع من وخز الابر + یعنی ستم میکنی و برای ستمگاران تیرها مقررست که در اعضا رود و تراز سوزن فرو میرود و بزرگے این معنی را برین سیاق نظم فرموده **قطعه** + هان ای نهاده تیر جفا بر کمان ظلم + اندیشه کن ز ناوک اندوز در کمین گر تیر تو ز جوشن فولاد بگذرد + پیکان آه بگذرد از کوه آهنین و حکیم خاقانی چه زیبا گفته است **نظم** + بترس از تیر باران ضعیفان در کمین شب + که هرگز ضعف نالان تو قوی زخم پیکانش + تبرس از آه مظلومی که بیدارست در خون بارد + تو خوش خفته بر بالین تو آید سیل باران

الحمد لله که بدولت شاهزادهٔ کامگار برداشتهٔ حضرت پروردگار جای آن دارد که جهانیان بنازند و ساکنان دیار ما
بلکه تمامی اهالی خراسان از کمال شادمانی سرافرازند که آثار عدل و انوار فضلش باقطار جهان رسیده و فراش اقبالش
بساط شفقت و شادروان عاطفت در بسیط گیتی باز کشیده اعالی از مملکت پایدار او می نازند و اعادی از هیبت
تیغ آبدارش میگدازند **قطعه** + معین دولت و ملت ابوالمحسن شاهی + که باشد رایت قدرش فراز قبهٔ خضرا
زمین از عدل او تازه زمان از فیض او خرم + رعیت شاد و ملک آباد خلق آسوده از غوغا + زهی دارای دین پرور که بر منشور اقبالش
کشیده کاتب حکم ازل طغرای استعلا + همیشه تا بود دوران همیشه تا بود گردون + بود گردون ترا تابع بود دوران ترا مولا

باب شانزدهم در عفو و آن ترک عقوبت گنهگارست در حال قدرت برو و این خصلت در فضیلت بر جملهٔ خصال
فایق ست و حق سبحانه و تعالی پیغامبر خود را صلی الله علیه و سلم بدین صفت امر کرد که خذ العفو فرا گیر سیرت عفو را و تجاوز
از گناهی که بنسبت تو کرده باشند عادت کن و ازین بود که حضرت رسالت پناه صلوات الله و سلامه علیه در روز
فتح مکه همه صنادید قریش را که انواع ایذا و آزار بدو رسانیده بودند آزاد کرد که انتم الطلقاء و دلهای ایشان را
بمژدهٔ عفو شاد گردانید که لا تثریب علیکم الیوم **رباعی** + ما عادت خود بهانه جوئی نکنیم + جز نیکی خلق و نکوخوئی نکنیم
و آنها که بجای ما بدیها کردند + ما با ایشان بجز نکوئی نکنیم + **حکما گفته اند** هر چند گناه بزرگترست فضیلت عفوکننده
زیاده ترست آورده اند که یکی از گنهگاران نزدیک ملکی از ملوک عرب آمد و حال آنکه چند کس را از اقربای
ملک کشته بود ملک گفت بسی جرأت ست که باوجود گناهان بزرگ که از تو بنسبت من و خویشان من صادر شده از
عقوبت من نترسیدی و نزدیک من آمدی جواب داد که جرأت من در آمدن بحضرت تو و ناترسیدن از عقوبت تو
جهت آنست که میدانم هر چند گناه من بزرگ ست عفو تو از آن بزرگتر خواهد بود ملک سخن او را پسندیده گناهان
او را عفو فرموده بمواهب عنایتش مستظهر گردانید یکی از محرمان ملک سوال کرد که بر چنین خصمی قادر شدی و ازو
انتقام نکشیدی و بسخن او فریفته گشتی گفت نه چنین ست با خود تامل کردم که اگر ازو انتقام کشم نفس من شاد
شود و تشفی یابد و اگر عفو کنم دل او شاد گردد و مرا نیکنامی دنیا و ثواب عقبی حاصل آید دانستم که **مصرع**
در عفو لذتیست که در انتقام نیست + **از مامون خلیفه** منقول ست که اگر مردمان بدانند که مارا چه لذتیست در عفو کردن
وچه بهجتی از سر گناه کسی درگذشتن هر آینه تحفهٔ درگاه ما بجز گناه نیارند **قطعه** + مجرم گر این دقیقه بدانند که دمبدم

مارا چه لذتیست از عفو گناهگار همواره ارتکاب جرائم کنید بعمد* پیوسته تر دامن گناه آمده باعتذار* اسکندر را از ارسطو پرسید که در باب
فلان گنهگار چه میگوئی حکیم گفت اے ملک اگر گناه نبودے صفت عفو که بهترین فضیلتیست از کسی ظاهر
نشدے پس گناه آئینهٔ عفوست و گنهگار سبب ظهور آن صفت شده درباره او باید که این معنی بظهور
رسد **فرد** گناه آئینهٔ عفو و رحمتست اے شیخ* مبین بچشم حقارت گناهگار انرا* اسکندر گفت عفو در چه وقت
نیکوست گفت در وقت قدرت و ظفر بر خصم تا بدان عفو شکرگزاری ظفر کرده باشد و در حکایت آمده
که پادشاهے بر دشمن خود ظفر یافت و اورا اسیر کرده در معرض عتاب باز داشت پادشاه از وے پرسید
که خود را چون می بینی جواب داد که خداے چیزے دوست میدارد که آن عفوست و تو چیزے دوست
میداشتی که آن ظفرست پس چون حضرت عزت ظفرے که تو دوست میداشتی بتو ارزانی فرموده
عفوے که او دوست میدارد تو نیز بجاے آر پادشاه این سخن را پسندید و اورا آزاد کرد پس ملوک جهاندار
را باید که ترک مجازات بدی بنسبت مجرم بر دل عقل آسان سازند و شکرانه قدرت بر انتقام گناهگار
خجلت زده را به بشارت عفو نوازند که عادت سلاطین کشورکشاے و طریقهٔ ملوک عالم آرای چنین بوده **شعر**
ز ابتدای وجود عالم تا بعهد پادشاه* از بزرگان عفو بودست از فرودستان گناه* آورده اند که یکے از مقربان پادشاه جرمے کرده بود
و در معرض تادیب و تعذیب افتاده روزے آن پادشاه با یکی از خواص در باره آن مجرم مشاورت میکرد
آن شخص گفت اگر بنده بجاے پادشاه بودمے حکم سیاست کردمے شاه فرمود اکنون چون تو بجاے من
نیستی کردار من باید که بخلاف کردار تو باشد من اورا عفو کردم چه اگر گناه از وے بنمود عفو از من نیک بنماید **فرد**
گر عظیم ست از فرودستان گناه* عفو کردن از بزرگان اعظم ست* و هرگاه کسے در گناهے که از وے صادر شده تامل کند و داند
که بعفو خدای محتاج ست باید که عفو خود را از گناهگار دریغ ندارد تا خداے نیز عفو خود بوے ارزانی فرماید **فرد**
اگر توقع بخشایش خدا داری* ز روی عفو و کرم بر گناهگاران بخش* آورده اند که پادشاه یکے را بعملی فرستاده بود و از وے
طوریکه پادشاه را ناپسندیده بود صادر شد پادشاه اورا عزل کرده بفرمود تا بندش کردند و در پاے تخت
آوردند آغاز عتاب و خطاب کرد آن بیچاره گفت اے شاه اندیشه کن که ترا هم فردا در موقف عتاب رب
رب الارباب باز خواهند داشت تو دران وقت چه چیز دوست میداری گفت عفو الٰهی گفت پس حق

من ہم عفو فرمائے کہ عفوِ الٰہی باز بستہ است بعفوِ پادشاہے **فرد** + من پیش تو مجرمم تو در پیش خدائے
گر عفو کنی حق از تو ہم عفو کند + پادشاہ را این سخن پسند افتاد و او را بند بر داشت و تربیت کردہ باز بر سرِ عمل
فرستاد **مثنوی** + عفو فرمودن مبارک خصلتیست + ہر کہ دارد عفو صاحب دولتیست + دل ز نورِ عفو روشن میشود
وز نسیمش سینہ گلشن میشود + دوست دارد عفو را پروردگار + انچہ ایزد دوست دارد دوست دار + عفو در حدی از حدود الٰہی
نشاید بلکہ در ان محلِ قہر و غضب بکار آید **مثنوی** + اگر آن جرم را حدیست شرعی + نباید داشت آنجا عفو مرعی +
کہ عفوِ او در ان اجرامی حدیست + بلا را حدِ شرعی ہمچو سدیست

باب ششم در حلم یکے از اخلاقِ الٰہی حلم ست کما قال اللہ تعالیٰ اِنَّ اللّٰہَ غَفُوْرٌ حَلِیْمٌ و جملہ انبیا
و اولیا را ازین صفت نصیبے دادہ اند تا بقوتِ آن سورتِ غضب را کہ مفسد ایمان و پیشرو لشکر شیطان است
شکستہ اند و در حدیث آمدہ کہ قوی ترین شما آن کس باشد کہ مردمان را بفگند و از پای در آرد قوی تر آنکس است
کہ در حال غضب خود را بفگند و مالک نفس خود باشد **شعر** + مردی گمان مبر کہ بزور ست و پردلی + با خشم اگر برآئی دانم کہ کاملی
در کتاب **انجیل** مذکور ست کہ ملوک را واجب بود کہ نفس خود را ریاضت دہند بحلم و رام سازند در فرمانبرداری
تا ہرچہ بشنوند کہ خلافِ رضاے ایشان باشد در خشم نشوند زیرا کہ ایشان را قدرت و توانائی ہست و
زیر دستان مطیع ایشان اند اگر خشم زیر دستِ حلم نباشد و غضب محکوم بردباری نبود و بہر قولے و فعلے خشم گیرند
ہر آئینہ مردم مستاصل شوند و ملک را رونق نماند و بس زیبا گفتہ اند **مثنوی** بردباری خزینۂ خرد ست
ہر کرا حلم نیست دیو و د ست + دیو بند ست حلم اگر دانی + غضب اند دستِ او دست زبردانی + مردِ حلیم آنست کہ سیلابِ غضب
او با آنکہ کوہ شامخ اگر در مہرِ او افتد بر جذر ست او از جاے نتواند برد و نائرۂ خشم با وجود آنکہ کرۂ اثیر از التہاب
آن در جلر ست در وی تصرف نتواند کرد و بے مددِ حلم آتشِ غضب ہیچ سلطانے تسکین نیابد و بی معاونتِ
بردباری ہیچ حاکمی بلہ گفت و گوی رعایا بر نتابد پس پادشاہ عادل آنست کہ حلم را زیورِ روزگارِ خود سازد و بدستیاری
او بنیادِ خشمِ عالم سوز را بر اندازد **مثنوی** + چو حلم اندر آمد غضب گشت پست + غضب را ہمین بردباری شکست
ستونِ خرد بردباری بود + سبک سر ہمیشہ بخواری بود + از **سلیمان** و رآق نقل کردہ اند کہ گفت روزے در خدمت
مامون بودم نگینے از یاقوت دیدم کہ طولِ او چہار انگشت و عرضِ او دو انگشت و در صفا و روشنی چون خورشیدِ تابان

و ناهید درخشان بود پس زرگری را بخواند و گفت خاتمی بساز که این یاقوت نگین آن تواند بود در زرگر یاقوت بر گرفت و برفت قضا را روزی دیگر هم در خدمت وی بودم که از آن انگشتری یاد کرد و بفرمود تا زرگر را بیاورند چون زرگر حاضر شد دیدم که رعشه بروی افتاده است و چون بید می لرزد مامون پرسید که سبب تغیر تو چیست گفت مرا امان ده تا بگویم گفت امان دادم زرگر نگین بیرون کرد چهار پاره شده گفت ای خلیفه انگشتری ساختم و خواستم که نگین را بنگین دان برم از دست من بر سندان افتاد و چهار پاره شد مامون تبسم کرد و گفت برو و این را چهار انگشتری ساز و ترا درین هیچ گناهی نیست و این صورت که از مامون صادر شد غایت حلم و بردباریست **مثنوی** حلم سرمایهٔ کمال بود + سبب عزت و جلال بود + حلم شادی فزای هر خجلست مومیائی هر شکسته دلست **نوشیروان** از بوزرجمهر پرسید که حلم چیست گفت نمک خوان اخلاقست چه حروف آن را چون برگردانند ملح شود چنانکه هیچ طعامی بی ملح مزه ندهد هیچ خلقی بی حلم جمال نماید نوشیروان گفت علامت حلیم کدام ست گفت حلیم را سه نشانه است یکی آنکه اگر تیر فرودی سخت گوی با او سخن تلخ درمیان آرد او در برابر آن جواب شیرین بر زبان راند و اگر بفعل نیز او را برنجاند بازای آن با او احسان نماید **قطعه** + با تو گویم که چیست غایت حلم + هر که زهرت دهد شکر بخشش + هر که بخراشد جگر بجفا همچو کان کریم زر بخشش + کم مباش از درخت سایه فگن + هر که سنگت زند ثمر بخشش **علامت دوم** آن ست که در عین آنکه آتش خشم زبانه زدن گیرد و صولت غضب و سطوت آن بغایت رسد خاموش گردد و این دلیل اطمینان دل و تسکین روحست و درویشان سالک علاج غضب بدین نوع کرده اند **نشانهٔ سوم** فرو خوردن خشم ست اگر کسی فی الواقع مستحق عقوبت بود آورده اند که روزی نوباوهٔ بوستان ولایت باکورهٔ باغستان هدایت سبط نبی و نجل ولی حسین بن علی رضی الله عنهما با جمعی مهمانان از اشراف عرب بر سر خوانی نشسته بودند خادمش با کاسهٔ آش گرم در آمد از غایت دهشت پایش بحاشیهٔ بساط در آمد و کاسه از دستش بر سر شاهزاده افتاد و آشها بر رخسارهٔ مبارکش فرو ریخت امام حسین از روی تادیب از راه تغضب در وی نگریست بر زبان خادم جاری شد وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ حسین گفت خشم فرو خوردم خادم گفت وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ گفت عفو کردم خادم تتمهٔ آیت برخواند وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ حسین گفت لوجه الله آزادی

آزاد کردم و مؤنت معیشت تو بر ذمهٔ خود لازم گردانیدم **مثنوی** بدی را مکافات کردن بدی
بر اهل صحبت بود بخردی * بمعنی کسانیکه پی برده اند * بدی دیده و نیکوئی کرده اند * در اخبار آمده که از حضرت
عیسی علی نبینا و علیه السلام سوال کردند که سخت ترین همه چیزها چیست جواب داد که خشم خدا گفتند بچه چیز
از غضب الهی ایمن توان شد فرمود که بترک غضب خویش و حضرت مولوی در مثنوی اشارتی بدین معنی
فرموده **نظم** * گفت عیسی را یکی هشیار سر * چیست در هستی ز جمله صعب تر * گفت ای جان صعب تر خشم خدا
که ازان دوزخ همی لرزد چو ما * گفت زین خشم خدا چه بود امان * گفت ترک خشم خود اندر زمان * ترک خشم و شهوت و حرص آوری
هست مردی و رهٔ پیغمبری * و بباید دانست که غضب در بسیار مواضع از حلم بهتر است چه غضبی که از جهت حرص و
طمع یا بواسطهٔ تکبر و خویشتن داری بود مذموم است اما برای اعلام معالم دین متین و جهت حفظ مراسم
شرع مبین بسیار ستوده و پسندیده است مثلاً اگر کسی از خیانت محرمان حرم خویش حلم ورزد عقلاً و شرعاً
و عرفاً مذموم بود و از نظر اهل مروت ساقط شود و چون غیرت بی غضبی و خشونتی دست دهد کمال مرد
در آنست که محل حلم و موضع غضب را بنظر صحیح تمیز کند تا هر جا آنچه مناسب بود بکار برد **فرد**

* قهر و لطف اندر محل خود نکوست * جای گل گل باش و جای خار خار *

باب هشتدهم (۱۸) در خلق و رفق مراد از خلق خوشخوئیست و غرض از رفق نرمی و دلجوئی یکی سازگاری
باشد بملاطفت و یکی کارسازی بمدارا و ملایمت اما خلق نیکوترین نعمتی و زیباترین خصلتیست و چون
حق تعالی ایمان را بیافرید ایمان گفت الهی مرا قوی گردان حضرت جلت عظمته او را به نیک خوئی
و سخاوت قوی ساخت و چون کفر را بیافرید گفت خدایا مرا قوت ده حق سبحانه و تعالی او را به تندخوئی و
بخل قوت داد و در حدیث وارد است که به بهشت در نیاید بخیل و بدخوی **بیت** * من ندیدم در جهان جست و جو
هیچ اهلیت به از خلق نکو * روزی حضرت روح الله علی نبینا و علیه السلام میگذشت ابلهی با وی
دوچار شد و از حضرت عیسی سخنی پرسید آنحضرت بر سبیل تلطف و تخلق جوابش باز داد آن شخص مسلم نداشت
و آغاز عربده و سفاهت کرد چندانکه او نفرین میکرد حضرت عیسی تحسین فرمود و هر چند وی ابلهی در مجادله در می افزود
حضرت عیسی طریق ملاطفت رعایت مینمود عزیزی آنجا رسید گفت ای روح الله چرا زبون

این کس شده هر چند او قهر میکند تو لطف می نمائی و با آنکه او جور و جفا پیش میبرد تو مهر و وفا پیش میفرمائی حضرت عیسی گفت اے رفیق موافق کُلُّ اِنَاءٍ یَتَرَشَّحُ بِمَا فِیْهِ **مصرع** + از کوزه همان برون تراود که در وست از و آن صفت می زاید و از من این صورت می آید من از وے در غضب نمی شوم و او از من صاحب ادب می شود من از سخن او جاهل نمیگردم و او از خلق و خوے من عاقل میگردد **مثنوی**

چون نشوم من ز وے افروخته + او شود از من ادب آموخته + من که ز دم مایهٔ جان شدم + این صفتم داد خدا زان شدم

خلق نکو وصف مسیحا بود + خصلت بد مرگ مفاجا بود + حکما گفته اند نشان خوشخوئی ده چیز ست اول با مردمان در کار نیکو مخالفت ناکردن دوم از نفس خود انصاف دادن سوم عیب کسان ناجستن چهارم چون از کسے زلتے در وجود آید آن را تاویل نیکو کردن پنجم چون گنهگار عذر خواهد آن را عذر پذیرفتن ششم حاجت محتاجان بر آوردن هفتم رنج مردمان کشیدن هشتم عیب نفس خود دیدن نهم با خلق روے تازه داشتن دهم با مردمان سخن خوش گفتن **فرد** + بهمه خلق جهان خلق پسندیده نما که سوے خلد برین راه بدان خواهد برد + و چه زیبا گفته است هم درین معنی **شعر** + خوشست عالم آزادگی و خوشخوئی بدین مقام در اگر بهشت بنشینی + اما رفق سازگاری و مدارا باشد و در خبر آمده که رفق بهیچ چیز نپیوندد الا که آن را زینت دهد و ناسازگاری بهیچ کارے مقترن نشود الا که آن را برهم زند و ناخوش گرداند و حضرت عزت بدین صفت حبیب خود را صلی الله علیه وسلم تعریف میفرماید فَبِمَا رَحْمَةٍ مِّنَ اللّٰهِ لِنْتَ لَهُمْ سخن درشت سبب قطیعت است و نرمی و ملایمت وسیلهٔ مودت و وصلت **بیت** + بشیرین زبانی و لطف و خوشی + توانی که پیلے بموئے کشی آردشیر بابک که سر سلطنت را بنور حکمت آراسته بود فرزند خود را دید جامهٔ قیمتی پوشیده گفت اے پسر سلاطین را جامه باید پوشید که در هیچ خزانه نباشد و هیچکس مثل آن نتواند که بپوشد مثل این جامه که تو پوشیده یافت میشود و همه کس میتواند پوشید پسرش پرسید که اصل آن جامه از چه چیز ست گفت تار ش از نیکو خوئی و نیکوکاری و پودش از سازگاری و بردباری اگر کسے درین کلمه تامل کند داند که جامع اقسام خیرات است **قطعه** + پادشاهان و شهریاران را + با همه آفریدگان خدا + کار سازی نکوست در همه وقت سازگاری خوشست در همه جا + فریدون را پرسیدند که ملازمان را بچه چیز نگاه توان داشت گفت

بملاطفت و بردباری گفتند مشکلها را بچه چیز حل توان کرد گفت بملایمت و سازگاری و درین باب
گفته اند **قطعه** + مهمی که بسیار مشکل بود + برفق و مدارا توان ساختن + توان ساخت کاری بنرمی چنان
که نتوان به تیغ و سنان ساختن + جمشید از وزیر خود سوال فرمود که سلاطین را اتصاف بکدام صفت از جمله ضروریات است
گفت که برفق و نرم خوئی و ملایمت زیرا که رعیت بدین صفات دعای پادشاه گویند و لشکریان بدین خصلت
رضای پادشاه جویند و سلطنت بدعاگوئی رعیت و رضاجوئی سپاه انتظام می یابد و دیگر بیرفق گوشمال مجرم بر وجهی
میتوان داد که بعنف مثل آن میسر نشود چنانچه آورده اند که یکی از ملوک که بسمت رفق و تلطف موسوم بود
مطبخی خود را گفت که از برای وی فلان نوع از طعام بپزد و در آن تکلف بسیار بجای آورد مطبخی آن
طعام ترتیب داده بانواع دیگر از اطعمه بنظر در آورد سلطان بران طعام که خود فرموده بود نظر انداخت مگسی دید
در وی برداشت و بیفگند آنگه لقمه برگرفت مگسی دیگر در وی بود دور کرد و در لقمهٔ دیگر هم مگسی دید دست ازان طعام
باز کشید و از طعام دیگر تناول کرد چون خوان برداشتند مطبخی را طلبید و گفت این خوردنی که ساخته بودی
بغایت لذیذ بود فردا هم ازین بساز اما بشرطیکه مگس در وی بسیار نباشد حاضران ازین معنی تعجب نمودند که مطبخی
را نه سزاری داد و نه تعذیبی با آن همراه نمود **شعر** + چو در مقابلهٔ جرم لطف بیند کس + شود خجل بُده و این خجالت او را بس

باب نوزدهم در **شفقت و مرحمت** شفقت بر عامهٔ رعایا و مرحمت و رفق بر کافهٔ برایا بر ملوک
عظیم الشان و سلاطین رفیع المکان لازم است چه زیردستان ودائع حضرت آفریدگار اند که باهل اختیار
و اقتدار سپرده تا برعایت ایشان حال عجزه و درویشان بفراغت و رفاهیت مقترن بود و دلهای
شکسته باهتمام رعیت پروری و مرحمت گستری از هجوم بلای جباران و ستمگاران فارغ و مطمئن گردد
پس پادشاه باید که بامید رحمت الهی که ارحم ترحم بر عاجزان بخشاید و رخسارهٔ سلطنت را بخال زیبای
الشفقة علی خلق الله بیاراید **مثنوی** + در شفقت هر که علم برافراخت + کار خود و جمله خلائق بساخت
از شفقت هر که سرفراز شد + دیدهٔ دولت برخش باز شد + سعادت آخرت و سلامت دنیا برحم و اشفاق وابسته است
آورده اند که سبکتگین پدر سلطان محمود در اوائل حال که ملازم سلطان سمجور بود و یک سر اسب بیش نداشت
و اوقات او بغایت بعسرت میگذشت هر روز بعزم شکار بصحرا رفتی اگر صیدی بدست آمدی بدان گذرانیدی

روزے آہوے دید کہ با بچۂ خود در صحرا می چرید سبکتگین اسپ برانگیخت آہو گریخت چون بچۂ او خرد بود با مادر نتوانست گریختن او را بگرفت و دست و پایش بربست و در پیش زین نہادہ راہ شہر برگرفت آہو کہ بچۂ خود را گرفتار دید باز گشت و در پے می دوید و فریاد میکرد و می نالید سبکتگین را بروے رحم آمد دست و پاے آہو بچہ را بکشاد و سر بصحرا داد مادر آمد و بچہ را در پیش گرفت و روے بآسمان کردہ بزبان بیزبانی دعا جانانے کرد مصرعہ + آنی کہ زبان بیزبانان دانی + سبکتگین دست تہی بشہر باز آمد شبانہ حضرت رسالت پناہ را صلی اللہ علیہ وسلم بخواب دید کہ باوے میگوید کہ ای سبکتگین بواسطۂ آن شفقت و رحمت کہ از تو در وجود آمد و بجہت آن کرم و مہربانی کہ در حقِ آن بیچارہ زبان بستہ کردی بحضرت حق تعالی تقرب تمام یافتی و ما از تو خشنود شدیم و حق سبحانہ و تعالی ترا شرف پادشاہی کرامت کرد باید کہ بر بندگانِ خدا ہمین نوع شفقت بجای آوری و در بارۂ رعیت خود طریقِ مرحمت فرو نگذاری بزرگے فرمودہ کہ چون بواسطۂ شفقت بر حیوانی پادشاہی این جہانِ فانی می یابند اگر بجہتِ مرحمت بر انسانی سلطنت ملکِ باقی یابند ہیچ عجیب و غریب نباشد مثنوے دستِ رعایت ز رعیت مدار + کارِ رعیت برعایت سپار مرحمتے کن کہ جگر خستہ اند + در کرم و لطفِ تو دل بستہ اند حکما گفتہ اند کہ یکے از آثار شفقتِ سلطان آنست کہ چنان رعیت را دوست دارد کہ پدر فرزند را و ہرچہ برخود نہ پسندد بر ایشان نہ پسندد تا ایشان نیز مال و جان خود را از وے دریغ ندارند و ہرچہ دارند فدای وے کنند و ہمہ ہمت خود در ابردارئ عمر و زیادتی دولتِ او گمارند و چندانچہ او را رحم و شفقت بر خلق بیشتر باشد حق سبحانہ و تعالے را نظرِ رحمت بر و بیشتر بود مثنوی + ببخشائی ببخشایند بر تو + درے از غیب بگشایند بر تو + اگر رحمت ز حق داری تمنا توہم بر دیگران رحمے بفرما + آردشیر بابک پسر خود را وصیت کرد کہ اے فرزند جہد کن تا بشفقت عام و مرحمتِ مالا کلام رعیت را از مرتبۂ رعیتے بدرجۂ دوستی رسانی تا دلہا ازآنِ تو شود کہ چیزہاے دیگر تابع دلست حکیمی را پرسیدند کہ بہترین شکارے مر پادشاہان را کدام ست فرمود کہ صیدِ دلہای رعیت کردن خوبترین شکاریست زیرا کہ چون دلہای ایشان را بخود راہ دہد دیگر ہمہ چیز در پے دل میرود و چون دوستی پادشاہ در دلِ رعیت جای گرفت در ہیچ چیز باوے مضایقہ نمی کنند فرد + ملک مینی طلبی پیروی دلہا کن +

لشکرت گر نبود ملک مسلّم نبود؛ و یکی از شفقتها آنست که چند انچه تواند مردمان را بزراعت و عمارت تحریص کند
و در اجرای کاریزها و احداث جوی‌بارها ایشان را مددگاری نماید آورده اند که نوشیروان بعاملِ خود
نشان نوشت که اگر در ولایتِ تو یک قطعهٔ زمین نامزروع ماند بفرمایم تا ترا بردار کشند و حکمت درین آن نیست
که فائدهٔ پادشاه از خراج باشد و خراج وقتی بسیار شود که مملکت آبادان بود و آبادانی نبود الّا بزراعت و تا
برعیت مسامحت نکنند و آثارِ شفقت در حقِ ایشان بظهور نرسانند زراعت میسّر نشود شعر
مملکت معمور خواهی خلق را معمور دار ٭ ور سرِ ایشان بلای ظالمان را دور دار ٭ در زمانِ سلطانِ ابوسعید خدابنده امرای او با
رعایا زیادتی میکردند و به مصادره مال از ایشان میگرفتند روزی سلطان با امرا گفت که من تا امروز جانب
رعیت میگرفتم بعد الیوم این رعایت را برطرف میکنم اگر مصلحت ست بیائید تا همه را غارت کنیم و هیچ چیز از
ذخیرهٔ آن بدیشان نگذاریم اما بشرط آنکه دیگر از من علوفه و مرسوم نطلبید و اگر بعد ازین یکی از شما این نوع
التماس از من کند او را بسیاست رسانم امرا گفتند ما بی علوفه و مرسوم چگونه توانیم بود و وظیفهٔ خدمت
بچه نوع بجای توانیم آورد گفت ترتیب مجموع مصالح ما و شما از سعی رعایا باشد در عمارت و زراعت و حرفه
و تجارت چون ایشان را غارت کنیم آن زمان چنین توقعات از که توان کرد شما اندیشه کنید که اگر گاو و تخم از رعایا
بستانید و غلات ایشان بخورید ایشان را بضرورت ترک زراعت باید کرد و بعد ازان که زراعت نکنند محصول
نباشد شما چه خواهید خورد امرا چون این سخنان استماع کردند روی بنوازش و رعایت رعیت آوردند مثنوی
شنیدم از بزرگانِ سخن سنج ٭ که سلطان را رعیت بهتر از گنج ٭ کزین خرج ار شود آخر سر آید ٭ وزان هر لحظه دخلی نو در آید
و از جملهٔ شفقتها آنست که هر روز باید که بارِ عام دهد و بخود تفحصِ دادخواه نماید تا هر کس سخن خود با وی گوید و او
بنفسِ خود بر کماهی احوالِ مظلوم وقوف یابد که حجّاب و بوّاب نتوانند بغرض و طمع بر کسی حکم کردن آورده اند
که اکابر حرمین بناصر خلیفه نوشتند که خلافت ترا نزیبد و سلطنت ترا نشاید که نائبان و متعلقانِ تو بر مردم ظلم میکنند
و انواع جور و ستم از ایشان صادر شود او در جواب نوشت که من ازین که شما میگوئید خبر ندارم ایشان دیگر باره
پیغام فرستادند که عذرِ تو از گناه بدتر ست بزرگان گفته اند انچه ترا جواب باید گفت بدیگری حواله مکن مهمات
رعایا بر ذمهٔ خود گرفته ترا وقتِ سوال از عهدهٔ جواب بیرون باید آمد بیخبری و غفلت در میان چه کار دارد

این عذر از تو که خواهد شنید و که قبول خواهند کرد حضرت فاروق اعظم رضی الله تعالی عنه فرموده که در ولایتے که تعلق بمن دارد اگر پلے ویران شود و رمهٔ گوسفندے دران گذرد و پای گوسفندے بسوراخے افرود و دالمے بوے رسد فردای قیامت از من خواهند پرسید و مرا از عهدهٔ آن بیرون میباید آمد هر که منصب سلطنت قبول کند و پای تمکن بر سریر حکومت نهد باداے حقوق این امر قیام باید کرد و حفظ حدود و رسوم آن از روے شفقت و مرحمت و نیکو خواهے رعیت بجاے باید آورد **قطعه**

فراز تخت حکومت نشستن آسان است	دران مقام بسے احتیاط باید کرد
مراد عاجز محنت رسیده باید داد	غم فقیر مشقت کشیده باید خورد

باب بستم در خیرات و مبرات تمهید قواعد خیرات و تاسیس مبانی مبرات بر ذمهٔ همت هر صاحب دولتے واجب است چه یکی ازان اعمال که بعد فنای حیات آثار فیض و برکت او بروح عامل رسد صدقهٔ جاریه است چون مساجد و معابد و مدارس و خوانق و رباطها و حوضها و جسرها و امثال آن از ابواب البرکه مادام که اثر آن باقی باشد هدیهٔ ثواب بروح بانی آن واصلست **فرد**

هر کو خیری کرد چون محمل بدار عالم کشید	روح او هر زمان فیضے دگر خواهد رسید

و هر عاقل هوشیار که بصیقل انابت زنگ غفلت از آئینهٔ خاطر بزداید و بداند که جاه و دنیا و متاع و مال آن بر صدد زوال و انتقال ست هر آئینه این معنی را در خواهد یافت که حاصل از آیندگان و روندگان این سراے فانی جز یادگارے باقی نخواهد ماند و هر عمارت عالی و موضع شریف که از طبقات ملوک و امرا و ارکان دولت و توانگران هر مملکت واقع شده اثر آن بر جرائد روزگار و صفحات ادوار لیل و نهار ثبت و مسطورست و نام ایشان نزد همه ارباب عقل و نقل بلکه بیش اکثر اصاغر و اکابر عالم معروف و مشهور **بیت**

چون بماند جهان بقیه از	نام نیکو به که ماند یادگار

خصوصا رقم مبانی خیر هیچ نوع از الواح ایام محو نمیشود و حدیث بقاع خیر که از متقدمان واقع شده بتسلسل و عنعنه بسمع متاخران میرسد ان آثارنا تدل علینا **فرد**

کسرے نماند و قصهٔ ایوان او بماند	نعمان برفت ذکر خورنق هنوز هست

بزرگان گفته اند که چون همای توفیق و تائید از آشیان وَلَدَيْنَا مَزِيدٌ سایهٔ دولت بر فرق کامگاری افگند و باز بلند پرواز مواهب ربانی از فضاے فیض جاودانی جلوهٔ مساعدت فرموده بر ساعد سعادتمندی آرام گیرد لائق حال آنست که صحائف احوال خود را بارقام اِنْ اَحْسَنْتُمْ اَحْسَنْتُمْ لِاَنْفُسِكُمْ بیاراید و زاد سفر آخرت را از تقدیم خیرات و مبرات و ترتیب

باقیات صالحات که عبارت از خیر عام و صدقۂ جاریه است مهیا کند تا ذکر نعم و شکر کرم او باطراف و
اکناف عالم رسیده در هر زمانے بر هر زبانے ثنا و آفرین او جاری باشد فرد

> برین رواق زبرجد نوشته اند بزر
> که جز نکوئی اهل کرم نخواهد ماند

و در حدیث آمده که چون آدمی بمنزل آخرت رود همه عملها از و منقطع گردد
الا سه چیز یکے صدقۂ جاریه دوم عملے که بدان نفع گیرند سوم فرزند صالح که او را دعاے خیر کند و صدقۂ جاریه
عبارت از بقعۂ خیر باشد که مردم بدان منتفع شوند چون مسجد و مدرسه و خانقاه و پل و رباط و حوض و مانند آن
پس از والیانِ خطۂ سلطنت و تخت نشینانِ بارگاهِ خلافت چنان زیبد که معمار همتِ ایشان اولا در
تعمیر مساجد و تاسیس معابد که اشارت اِنَّمَا یَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللّٰهِ مَنْ آمَنَ بِاللّٰهِ در شانِ آن واقع شده سعی
نمایند چه در حدیث آمده که هر که براے خدا مسجدے بنا کند حق سبحانه و تعالے براے او خانۂ در بهشت
بنا کند و مساجد کهنه را نیز تجدید کردن همین حکم دارد و بعد از عمارت مسجد امام و مؤذن تعیین باید کرد و اسباب
معیشت ایشان مهیا باید ساخت تا از روی فراغت بمهم خود قیام توانند نمود و بجهت طلب قوت
از اقامت این امر باز نمانند و دیگر مدارس مرتفعه بنا باید کرد و مدرسان افادت نصاب علما و فضلاے
افاضت انتساب تعیین باید ساخت تا نشر علوم شرعیه نمایند و برکات ثواب آن بروزگارِ
دولتِ ایشان رسد و دیگر خوانق پاکیزه و باصفا جهت صافی دلانِ ولایت پناه و صوفیانِ
صفۂ صفوت انتماے اَلَا اِنَّ اَوْلِیَاءَ اللّٰهِ ترتیب باید داد تا طالبانِ حقائق و صادقانِ دقائق
بیمامن انفاس شریفۂ ایشان بمقاصد و مطالب برسند و آثار انوار اوقات و احوالِ ایشان ضمیمۂ سعادت
صوری و معنوی گردد و وظائف و ادرارات اربابِ مدرسه و خانقاه نیز معین باید کرد تا طلبه از مطالعۂ
علوم و درویشان از اذکار و اورادِ خود باز نمانند و دیگر احداثِ زاویه ها که دران براے فقیران و محتاجان
راتبۂ چاشت و شام از فلز و نان مرتب و مهیا باشد موجب جمعیتِ خاطر و صفاے باطن میشود و دیگر ابداع
دار الشفا و تعیین طبیب حاذق مشفق و ترتیب ادویه و اشربه و اغذیه و آنچه ضروری باشد وسیلۂ
صحت و سلامت و رابطۂ عافیت و کرامت میگردد و دیگر ساختن رباطهاے مرتبطه باستحکام تمام
که ملجاے مسافرانِ ستم رسیده و پناه غریبانِ محنت کشیده باشد ثمرۂ بسیار و نتیجۂ بے شمار دارد و دیگر بستن قنطرها

برآبهاے تند وبسیار که مسافران رامرور بران سهل وآسان باشد بغایت پسندیده است چه در اخبار آمده که هر که پلے بنا کند بر راهے تا مسلمانان بران بگذرند خداے عزوجل گذشتن صراط بروے آسان گرداند ودیگر عمارت حوضهاے بزرگ وحفر چاهها در راهها ومحله ها که آب کمی می کند سبب ایمنی باشد از تشنگی قیامت ومنقول ست که یکے از صحابه بحضرت رسالت پناه صلوات الله علیه وآله عرض کرد که میخواهم که از براے روح مادر خود خیرے کنم وصدقه بدهم مراد از آن چه میفرمایند حضرت فرمود که بهترین تصدقی آبست آن صحابی چاهے بخرید وبر مسلمانان وقف کرد وثواب آن بروحِ مادرِ خود بخشید ودیگر تعمیر مشاهد مبارکه وترویج مزارات متبرکه سبب آن میشود که ارواحِ مقدسه آسودگان آن مزارات ممد روزگار سعادت آثار عامر ومروج گردند واز جمله خیرات کلیه آنست که موقوفات بقاع خیر وابواب البر را از دست متاکله ومتغلبان انتزاع نموده بمردم امین ومتدین سپارند ومحصول آن را بارباب وظائف واصحاب استحقاق چنانچه شرط واقف باشد برسانند وبراعمال وقف عمال پاکیزه وبادیانت ونیکو معاش تعیین نمایند وبران نیز اعتماد نفرموده بهر چند وقت به تفحص امور مباشر مهمات آن اوقاف مشغولی کنند ودر مهم وقف اصلاً وقطعاً مساهله ومسامحه روا ندارند چه تمشیت اینمعنی تقویت شریعت ست وهر که مهم وقف را بدستور شرع شریف فیصل دهد بحکم الدَّالُّ عَلَی الْخَیْرِ کَفَاعِلِه در اجر وثواب با واقف شریک باشد فرد

خیر کن یا دلیل خیر باش

وآنکه در باب خیر اطنابے رفت نظر بر آنست که مثوبات صدقات جاریه

تا ترا هم دران ثواب دهند

بے پایان ست آورده اند که یکے از بزرگان که ودیعت حیات بموکل اجل سپرده بود ورخت ازین مرحلهٔ فانی بسراے جاودانی برده در خواب دیدند واز حالتے که بعد از وفات وے را واقع شده بود پرسیدند فرمود که مدتی در شکنجهٔ عذاب گرفتار بودم ودر چنگال عقاب عقوبت میفرسودم ناگاه پروانهٔ نجات از دیوان کرم الهی برسید وحق سبحانه وتعالی گناهان مرا بیامرزید سائل از وے استفسار نمود که هیچ دانستی که سبب آمرزش چه بود وبچه وسیلت صورت خلاصی روی نمود جواب داد که آری در بیابانی رباطے ساخته بودم مگر درویشی در گرم گاه روز بسایهٔ آن رباط پناه آورده وزمانے استراحت کرده چون مشقتِ او براحت مبدل گشته بود از سرِ نیاز زبان بدعا گشاده وبرین وجه گفته که خدایا بانی این موضع را بیامرزی الٰهی

تیرِ دعاے او بہ نشانۂ اجابت رسیدہ مرابیام زیدم از حفرۂ جحیم بروضۂ نعیم رسانید **فرد**

ہرچند بروے کار درمی نگرم | نیکیست کہ نیکیست دگرہا ہمہ ہیچ

باب بست ویکم در سخاوت واحسان

سخاوت سبب نیکنامی واحسان موجبِ دو نیکنامی وخجستہ فرجامیست وہیچ صفت آدمیان را وخصوصاً اشراف وامجادِ ایشان را بہ از جود وسخانیست **شعر**

شرفِ مرد بجودست وکرامت بسجود | ہرکہ این ہر دو ندارد عدمش بہ زوجود

در خبر آمدہ کہ سخا درختیست در بہشت و بحقیقت نہالیست برکنار جوئبار خوشنودی حق سبحانہ وتعالے رستہ وشاخ او در سرافرازی با علی علیین پیوستہ شگوفۂ او نیکنامی دنیاست ومیوۂ او کرامت وفضیلت عقبی **بیت**

این سخا شاخیست از باغِ بہشت | وای او کین شاخ را از کف بہشت

از حکیمے پرسیدند کہ عیبے کہ مجموعِ ہنرہا بدو مخفی ماند چیست جواب داد کہ بخل با زسوال کردند کہ ہنرے کہ ہمہ عیبہا را بپوشد کدام ست گفت سخا **فرد**

ہنر سخاست دگر جملہ دست افزاید | اگر ترا بہر انگشت خویش صد ہنرست

ویقین بباید دانست کہ تا مال را از قیدِ امساک مطلق نگردانند توسن مقلوب معانی بقید در نیاید **مثنوی**

تجربہ کردم زہر اندیشۂ | نیست نکوتر ز سخا پیشۂ

خاص ز بہر کرم آمد درم | برگذرہ قافیہ اینک کرم

اسکندر را از ارسطو پرسید کہ سعادت دین ودنیا درچہ چیزست گفت در جود وکرم اما سعادتِ دین آنست کہ حق سبحانہ وتعالی میفرماید مَنْ جَآءَ بِالْحَسَنَۃِ فَلَہٗ عَشْرُ اَمْثَالِہَا ہرکہ یک حسنہ بیارد او را دہ حسنہ کرامت کنیم **مثنوی**

آنکہ ترا توشۂ رہ میدہد | از تو یکے خواہد وہ دہ میدہد

بہتر ازین مایہ ستانیت نیست | سود کن آخر کہ زیانیت نیست

اما سعادتِ دنیا آنست کہ مرغ دل خلق را بحکم اَلْاِنْسَانُ عَبِیْدُ الْاِحْسَانِ بکرم صید توان کرد چون دل کہ سلطان ست در قیدِ کسے افتاد قالب بتبعیت قلب در دام می افتد وچون کریم مالک الرقاب جمعے شد ابوابِ سعادات برو گشادہ واسباب مرادات برای او آمادہ شود در اخبار آمدہ کہ خسرو پرویز را سپہ سالارے بود بہ لشکر کشی ودشمن کشی معروف ومذکور وبمتانت رای وقوتِ عزم در اطرافِ مملکت موصوف ومشہور مقرب ملک وعمدۂ ممالک بودے وخسرو پرویز از صواب دید او عدول ننمودے **بیت**

از و تازہ بد گلشن خسروی | ببازوی او پشتِ دولت قوی

وقتے صاحب خبران بسمع ملک سانیدند کہ سپہ سالارِ شما از جادۂ فرمانبرداری انحراف خواہد ورزید وسبیل عناد وعصیان وطریقِ سرکشی

وطغیان مسلوک خواهد داشت پیش ازان که آن صورت از قوه بفعل آید تدارک آن اشتغال باید نمود فرد

علاج واقعه پیش از وقوع باید کرد | دریغ سود ندارد چو رفت کار از دست

خسرو ازین خبر اندیشه مند شد وگفت اگر او عنان عزیمت از روی مخالفت بطرفی از اطراف مملکت بگرداند بسیارے از اعیان لشکر وسران سپاه با او راه موافقت پیش گیرند وممکن که از آوازه باغی شدن او قصورے در ارکان ملک پدید آید واز دبدبه طاغی گشتن او فتورے بقواعد سلطنت راه یابد بیت

مبادا برآرد به بیداد دست | که در ملک پیدا شود شور وشر

پس باخواص دولت ومشیران مملکت درین باب مشاورت فرمود راے همگنان بران متفق شد که او را بند باید کرد خسرو بر حسن تدبیر ایشان آفرین کرد وروزے دیگر آن امیر را طلب کرده بموضعی بالاتر از معهود او بنشاند وذکر محامد ومفاخر وسیر تهاے ستوده وخصلتهاے پسندیده او بر زبان راند واز نفائس وخزائن ونقود ودفائن خویش زیاده از استحقاق وے بدو عطا فرمود مشیران نیکو راے که صلاح وصواب در بند کردن او دیده بودند در محل فرصت عرضه داشتند که سبب تخلف از مقرر عزیمت همایون چه بود شاه تبسم فرموده گفت من راے شما را خلاف نکردم واز عزم خود انحراف نه ورزیدم شما گفته بودید که او را بند باید کرد من خواستم که او را بمحکم ترین بندے مقید سازم هیچ قیدے قوی تر از بند احسان نه دیدم ودیگر تامل کردم که محل هر قید عضوے معین است وبندے که بر یک عضو افتد پیداست که چه نوع بندے باشد خواستم که بند بر دلش نهم که دل سلطان ست واعضا وجوارح خدم وحشم او یند وچون اصل بقیدے مقید گردد هر آئنه تمام اعضا وجوارح که تبع او یند بسته گردند ودیگر بند آهنین بر هر عضو که نهند بسوهان سوده گردد وبند کرم واحسان که بر دل نهند بهیچ چیز فرسوده نگردد ودر امثال آمده که مرغ وحشی را بدام مقید توان کرد وآدمی را باحسان وانعام مثنوی

کرم پیشه کن کآدمی زاده صید

باحسان توان کرد وحشی بقید | عدو را بالطاف گردن بہ بند | که نتوان بریدن بتیغ آن کمند

چو دشمن کرم بیند ولطف وجود | نیاید دگر خبث ازو در وجود

وهم چنانچه بخاطر خسرو رسیده بود آتش مخالفتش بآبے که از سرچشمه احسان پادشاهی مترشح شد فرو نشست وبیخ نهال کینه از زمین سینه او بقوت سرپنجه کرم سلطانی منقطع گشت وبعد ازان چون بندگان صافی نیت بخلوص طویت کمر جان سپاری بر میان خدمتگاری

بسته تعبیهٔ عمر از منهج فرمانبرداری وی برنتافت **بیت**

زان نوازش گری که یافت ازو | بعد از آن روی برنتافت ازو

و درین باب این رباعی بسیار خوب افتاده **رباعی**

با هر که کرم کنی از آن تو شود | واندر همه وقت مدح خوان تو شود
با دشمن خویش اگر سخاوت ورزی | شک نیست که یار مهربان تو شود

و از فضیلت جود یکی آنست که دلهای خلایق جوانمردان را دوست دارد هر چند که از احسان ایشان بهره بدیشان نرسیده باشد مثلاً اگر مردم خراسان بشنوند که در عراق مردی کریم و جوانمرد است همه او را دوست خواهند داشت و بروی آفرین خواهند گفت بلکه اگر کسی را که در قید حیات نباشد یاد کنند همه کس ثنای او گویند چنانچه حاتم طائی را که در تاریخ تالیف این رساله که هشصد و هفت سال ست از وفات او قریب نهصد و چهل و پنج سال گذشته هنوز بهار ذکرش بریاحین آفرین آراسته است و چمن نیکنامیش به پیرایهٔ ثنا و تحسین پیراسته **فرد**

نماند حاتم طائی ولیک تا به ابد | بماند نام بلندش به نیکوئی مشهور

آورده اند که چون آوازهٔ جوانمردی حاتم جزیرهٔ عرب را تا دار الملک یمن فرو گرفت و صیت سخاوت او بولایت شام و مملکت روم رسید والی شام و حاکم یمن و پادشاه روم بعداوت او برخاستند چه هر یک از ایشان دعوی سخاوت کردندی و لاف جوانمردی زدندی و ذکر حاتم بر زبان اهل زمان بیشتر جاری بود و طنطنهٔ کرم و جود وی در همه اطراف سائر و ساری **شعر**

ابر دریا دل ز دست جود او در انفعال | کان عالم زیر بار همت او پایمال

پس هر یک از ایشان با او بطریقهٔ سلوک کردند اولاً والی شام خواست که او را بیازماید کس فرستاد و از وی صد اشتر سرخ موی سیاه چشم بلند کوهان طلبید و مثل آن شتر در وادی عرب نادر باشد و اگر یافت شود بسیار گران بها بود فی الواقع در آن وقت این نوع شتر در رمهٔ حاتم نبود چون کس پادشاه شام بحاتم رسید و پیغام والی را گذرانید حاتم دست قبول بر سینه نهاد و در جواب آن سمعاً و طاعةً بر زبان راند **فرد**

هر چه امر شود چاکر عهد دولت خواه | بهر چه حکم رود بنده ایم و خدمتگار

پس ایلچی را بمنزل نیکو فرود آورد و اسباب ضیافت چنانچه فراخور احوال او بود مهیا گردانید و بفرمود تا در قبائل عرب منادی کردند که هر که مثل این شتری بیاورد بهای تمام از وی بخرم و بمیعاد دو ماه بها بدو رسانم حاصل کلام بدین طریق صد شتر قرض کرده بسلطان شام فرستاد چون ملک شام برین حال اطلاع یافت انگشت تعجب بدندان تحیر گرفته فرمود که ما این اعرابی را

می آزمودیم و او خود را بواسطهٔ ما در قرض انداخت پس همان شتران را بمتاعِ مصر و شام بار کرده بدست همان ایلچی باز گردانید و چون شتران را نزد حاتم آوردند باز بفرمود تا منادی کردند که هر که شترے بمن داده بیاید و همان شتر خود را با انچه بار دارد بگیرد و ببرد پس آن صد شتر را با بار بخداوندان داد و هیچ چیز برائے خود باز نگرفت خبر بسلطانِ شام رسید گفت اینهمه مروت نه حدِ آدمی زاد است سخاوتِ حاتم را مسلم

فرد

آوازهٔ سخاوت و احسانِ حاتمی | آخر درین جهان بعبث بر نیامده است

دیگر عظیم الروم که او را هرقل (نام ۱۲) گفتندے (یعنی بادشاه ۱۲) چون دبدبهٔ جود حاتم شنید متفحصِ اخبار و متجسسِ احوالِ وے (جویا ۱۲) گشت بسمعِ وے رسانیدند که حاتم مرکبے دارد باد پائے و بارگی (گھوڑا ۱۲) جهان پیمائے چون تیرِ خدنگ در دود و چون عمرِ گرامی زود رو اسپے که بگرم روی با آتش دم مشابهت زده و از تیز گامی با باد طریقِ همراهی سپرده

مثنوی

چو اشکِ عاشقان گلگون و خوشرو | جهان پیما تر از شبدیزِ خسرو
بوقتِ حمله برق آسا جهنده | بگاهِ پویه چون صرصر رمنده

قیصر وزیرِ خود را گفت که خبرِ سخاوتِ حاتم در عرب و عجم فاش شده صیتِ جوانمردی و مروتش از قاف تا قاف فرو گرفته و من شنوده ام که بدین صفت اسپے دارد میخواهم که نقد او را بر محکِ (کسوٹی ۱۲) اعتبار بیازمایم و صورتِ دعوےِ او را در محکمهٔ معنی امتحان نمایم و کس از پے مرکبِ آن بقبیلهٔ طے فرستم

مثنوی

من از حاتم آن اسپِ تازی نژاد | بخواهم گر او مکرمت کرد و داد
بدانم که در وی شکوهِ مهیست (بزرگی ۱۲) | و گر رد کند بانگِ طبلِ تهیست

پس ایلچی بجهتِ آن مرکب با تحف و هدایا که لائقِ حاتم بود فرستاد و اندک زمانے را رسولِ ملکِ روم بقبیلهٔ طے رسیده در حوالیِ منازلِ حاتم نزول نمود قضا را مقارنِ رسیدنِ ایلچی ابرے پدید آمد و باران و برف باریدن گرفت حاتم مهمان را دلداری نموده بمنزلِ شایسته فرود آورد و فی الحال بفرمود تا آن اسپ را بکشتند و طعامے مهیا کرده نزدِ مهمان آوردند و بعد از فراغتِ طعام اسبابِ استراحت مهیا ساخته حاتم از خیمه بیرون رفت و آن شب از هیچ نوع سخنے نگذشت علی الصباح که حاتم بعذر خواهی آمد ایلچی منشورِ (فرمان ۱۲) قیصر با هدایا که فرستاده بود بحاتم نمود چون حاتم بر مضمونِ آن اطلاع یافت بغایت اندیشمند گشت ایلچی بفراست اثرِ ملالت بر جبینِ حاتم مشاهده فرموده گفت اے جوانمرد اگر در دادنِ اسپ مضایقه داری از جانبِ ما نیز چندان مبالغه نیست حاتم جواب داد که مرا ازین جنس اسپ اگر هزار باشد و کمتر کسے از اهلِ روزگار از من

طلبنہ بہیچ وجہ مضائقہ در حیز تصور من نیاید خصوصا کہ سلطان عظیم الشان مراطلب یک سپ معزز ساختہ وتحبیت این جزوے خدمت رسول بزرگی ارسال نمودہ اندیشۂ من از تحیر سست وتفکر من از غایت تحسر کہ چرا زود تر خبر نیافتم تا آن اسپ را تلف نکردمے **مثنوے**

من آن باد رفتار دلدل شتاب | زبہر تماد وش کردم کباب
کہ بد ظلمت ابراز پیش و پس | بسوی رمہ رہ نمی یافت کس
بنوعے دگر روی فرا ہم نبود | جز آن بردر بارگاہم نبود
مروت ندیدم در آئین خویش | کہ مہمان بخسپد دل از فاقہ ریش
مرا نام باید در اقلیم فاش | دگر مرکب نامور گو مباش

پس اسپان تازی وتبرکات حجازی جہت سلطان روم فرستاد ورسول را نیز از تحفہاے آن دیار بہرہ مند ساختہ بخو بتر وجہے روانہ کرد چون ایلچی آمد قیصر از فحواے حال خبر یافت وصفت انصاف پیش آوردہ گفت کہ آئین مروت وقاعدۂ فتوت حاتم را مسلم ست **قطعہ**

توان گفت کامروز نبود بعالم | جز او شہریار دیار مروت
ز روے جوانمردی ومہربانی | بر وختم شد کار وبار فتوت

دیگر حاکم یمن پادشاہے بود صفت کرم وسخاوت بر وغالب وخصلت احسان ومروت بر و مستولی غالبہ
ہموارہ موائد انعام او براے خاص وعام نہادہ وفوائد اکرامش بجہت محتاجان ودرماندگان آمادہ **بیت**

جود دست جود وبخشش بر کشادے | ز عالم رسم خواہش بر فتادے

مستیر شور نمایان
میخواست کہ جز نام کرم او بر زبانہا مذکور نشود وغیر از صفت جود وسخاے او در اطراف عالم مشہور نگردد وبدین سبب ہر کہ در پیش او صفت حاتم کردے آتش غضبش اشتعال نمودہ بایذاے وے مشغول گشتے وگفتے حاتم مردے صحرانشین ست از جملۂ رعیت ولایت من نہ اورا رتبۂ مملکت داری ونہ منصب فرمانروائی نہ قوت جہانگیری ونہ بازوے کشور کشائی

شعلہ زنی

بیت

ہمین است کہ از دست او چہ | نہ باجش کسے میدہد نے خراج | نہ اور اخزانہ است نی تخت وتاج

کرم آید وباسپ وشتر وگوسفندے چند کہ دارد چہ مقدار کرم نماید من انچہ در سالے حاصل حاتم باشد در روزے بسائل میدہم وصد برابر خوان او در یک چاشت پیش مہمان می نہم **مصرع**

ببین تفاوت رہ از کجاست تا بکجا

القصہ ملک یمن روزے جشنے عظیم ساختہ بود وطرح دعوتے پادشاہانہ انداختہ تمام روز چون آفتاب بزر بخشی مشغول بود وماند ابر بگوہر فشانی اشتغال می نمود ناگاہ در اثناي این حال **حکایت**

در ذکر حاتم کسے باز کرد | دگر کس ثنا گفتن آغاز کرد

ملک ازان برنجید وعرق حسدش در حرکت آمدہ با خود اندیشہ کرد کہ ہیچ گونہ

زبانِ اهلِ زمان از ذکرِ حاتم خاموش نیست وصفتِ نیکوکاری و مهمانداری او بر دلِ مردمان فراموش
نے پس همان بهتر که بدستیاری ملاحِ فکر کشتی عمر او را در غرقابِ فنا افگنم و بمددگاریِ اُستادِ اندیشه رقمِ
نامِ او را از لوحِ زندگانی محو کنم **بیت**

که تا هست حاتم در ایامِ من
بنیکی نخواهد شدن نامِ من

در پاے تخت او عیار پیشه بود که براے یک درم صد خونِ ناحق را میان بر بستے و بامیدِ اندک فائده
شیشهٔ دل بسیار کسان را بسنگِ جفا بشکستے **بیت**

چه چشمِ نازنینان بود خونریز
چو زلفِ خوبرویان فتنه انگیز

القصه شاهِ یمن او را طلبیده بمواعیدِ خسروانه مستظهر ساخته بران آورد که خود را بقبیلهٔ بنی طے رساند
و بهر حیله که داند و بهر شعبده که تواند حاتم را نیست و نابود گرداند عیار متعهدِ قتلِ حاتم شده متوجهِ قبیلهٔ طی گشت
و بعد از مدتے بدان سرمنزل رسیده با جوانے خوشخوے نیکوروی که سیمای بزرگی از جبههٔ او تابان و فر
فرخندگی در ناصیهٔ او درخشان بود ملاقات کرد جوان از روے مهربانی و شیرین زبانی او را پرسش
کرم نموده پرسید که از کجا می آئی و بکجا میروی عیار پیشه جواب داد که از یمن می آیم و عزیمتِ شام دارم جوان
التماس نمود که امشب بقدمِ کرم وثاقِ مرا مشرف ساز تا ما حضرے که باشد بنظرِ شریف رسانم و
بدین تکلف که کلبهٔ مرا بنورِ حضورِ خود بیارائی منت دار شوم **مصرع**

نه در آئی و شبستانِ مرا منور کن

آن عیار بخوشخوئی و دلجوئی بستهٔ آن جوان شده رو بمنزلِ وی نهاد و از آن جوان رسمِ ضیافت و شرطِ
مهمانداری بر وجهے تقدیم افتاد که هرگز آن عیار را در خاطر خطور نکرده بود و در ضمیر او نگذشته میزبان لحظه بلحظه
تکلفے دیگر مینمود و مطعومات گوناگون و مشروبات رنگارنگ ترتیب میفرمود **بیت**

هر نفسے بسر خوانش نگر
خوردنی خوب تر از یکدگر

و مهمان ساعت بساعت بدل آن جوان را تحسین میکرد و بزبانِ ثنا و آفرین
او می گفت **شعر** تبارک الله ازین مردمی و خوشخوئی

گذشته ز همه نیکوان بنیکوئی

برین منوال تا شبِ تیره
بپایان رسید و صبحِ روشن روی از افقِ مشرق آغازِ طلوع کرد مهمان با دیده هاے گریان وداعِ میزبان
را میان در بست و بزبانِ نیاز مضمون این بیت جگر سوز و لگداز ادا میکرد **بیت**

دلم می سوزد از داغِ جدائی
چه بودے گر نبودے آشنائی

جوان بمبالغهٔ بسیار درخواست میکرد که دو سه روزے اینجا اقامت نمای و هرچند
عیار بانواعِ عذرها متمسک شده میگفت **بیت**

نیارم شد البته اینجا مقیم
که در پیش دارم مهمے عظیم

جوان گفت مرا تشریفِ محرمیت ارزانی دارد و مهمیکه هست با من در میان آر شاید که مددے توانم کرد و همراهی بجاے توانم آورد مهمان چون دلنوازی و جوانمردی ازوے مشاهده کرده بود با خود تامل نمود (بزرگی و عظمت) کراین مهم کلی که مرا در پیش است بے امدادِ چنین یارے و بے دستیاری ازین گونه مددگارے سرانجام نخواهد یافت که مردے با مروت و کارساز و دلجوے و غریب نواز ست هیچ ازان نیست که پرده از روے کار بردارم و او را یار و محرم خود ساخته روے بساختنِ (سنوارنا) آن مهم آرم **مثنوی**

یک گل مقصود درین بوستان | چیده نشد بے مددِ دوستان
دامن یارے گرت افتد بدست | فارغ و آزاده توانی نشست
کارِ تو از یار مکمل شود | مشکلت از همنفسان حل شود

پس اول جوان را بجهت اخفاے (چهپانا) آن مهم سوگند داد بعد از مبالغهٔ بسیار و تاکید بیشمار سرِ خود را با او در میان نهاد و گفت شنوده ام که درین نواحی حاتم نام کسے هست که لافِ جوانمردی میزند و دعوی احسان و مردم نوازی میکند شاه یمن را ظاهر از و دغدغهٔ (یعنی خلش) در دل و خدشهٔ (خراش) در خاطر پدید آمده من مردے پریشان روزگارم و معاش من از دزدی و عیاری میگذرد و درین ولا سلطان ولایت یمن مرا طلبیده و وعدهٔ مال و متاع فراوان فرموده بشرط آنکه حاتم را پیدا کرده بقتل آرم و سرِ او را بتحفه پیشِ ملک برم و من بضرورت وجهِ معیشت این صورت را قبول کرده بدین قبیله آمده ام نه حاتم را می شناسم و نه راه بمنزلِ او میبرم از درویش پروری و غریب نوازی تو عجیب و غریب نباشد که حاتم را بمن نمائی و در قتلِ او شرطِ مددگاری بجاے آری که تا من از عهدهٔ عهدے که کرده ام بیرون آمده باشم و بدولتِ تو از مواعیدِ شاهِ یمن بهره مند گردم جوان این سخنان را استماع نموده **بیت**

بخندید و گفتا که حاتم منم | سر اینک جدا کن بتیغ از تنم

ای مهمان برخیز و پیش از انکه متعلقان من خبردار گردند سرِ من بردار و سرِ خود گیر تا مقصود شاه یمن حاصل و مراد تو نیز میسر گردد **بیت**

چو حاتم بآزادگی سر نهاد | جوان برآمد خروش از نهاد

عیار فی الحال پیشِ حاتم بر زمین افتاد و بوسه بر دست و پاے وے میداد و میگفت **مثنوی**

اگر من گلے بر وجودت زنم | نه مردم که در کیشِ مردان زنم
دو چشمش ببوسید و در بر گرفت | وزانجا طریقِ یمن برگرفت

حاتم اسبابِ راه او از زاد و راحله تهیه نموده او را گسیل (رخصت) کرد و عیار پیشه بعد از قطعِ راه چون پیشِ پادشاه آمد صورتِ حال بعرض رسانید ملک یمن از روے کرم طبعی منصف شد

وازراه آزادگی وجوانمردی معترف گشت که کرمے درین مرتبه حد هیچکس از عالمیان نیست وسخاوتے بدین مثابه مقدور هیچیک از آدمیان نه **بیت**

هست جوانمردورم صدهزار | کارچو باجان فتد آنجاست کار

در کتاب **جواهر الامارة** آورده که چون حاتم وفات کرد اورا دفن کردند قضارا قبر او در محلے واقع شد که ممر سیل بود وقتے از اوقات بارانے عظیم بارید وسیل هائل بیامد ونزدیک بود که قبر حاتم ویران گردد پسرش خواست که قالب اورا بموضعے دیگر که ازین آفت امین باشد نقل کند چو سر تربت اورا باز کردند همه اعضا واجزاے او از هم ریخته بود والا دستِ راست او که هیچ نوع تغیرے نداشت مردم از ان حال متعجب شدند واز چنان صورتے شگفت مانند پیرے صاحبدل درمیان نظارگیان بود گفت اے مردمان ازین معنی متعجب مشوید واز سلامتی دست حاتم عجب مدارید که او بدین دست عطاے بسیار بسائلان داده بود لاجرم در حمایت خیر وکرم بسلامت مانده است هرگاه دست کافری بت پرست بواسطهٔ عطا از خللِ ریختن سالم میماند چه عجب که تن مومن خداے پرست بوسیلهٔ سخا واحسان با خلق خداے از آفت سوختن آتشِ دوزخ امین گردد چه حصول دولت جاودان بتمهید قواعد خیر واحسان باز بسته است **بیت**

دولتیان رخ زجهان تافتند | دولتِ باقی زکرم یافتند

دارا از حکیمے پرسید که پیرایهٔ سلطنت چیست گفت در عزت زیستن گفت عزت را چگونه نگاه توان داشت گفت بخوار داشتن زر هرکه زر در نظرِ او خوار است همه کس اورا عزیز ومکرم دارند وهرکه زر را عزیز ومکرم دارد همگنان اورا خوار وبیمقدار شمارند **قطعه**

مال از بهرِ آن بکار آید | تا زبهرِ تنت سپر گردد
هرکه تن را فدای مال کند | مال وتن عرضهٔ خطر گردد
هر کریمے که خوار دارد زر | هر زمانے عزیزتر گردد

والحمد لله که آئین سخاوت ومروت وقوانین احسان وفتوت حضرت شاهزادهٔ عالم مظهر انوار لطف وکرم مهر سپهر سلطنت وجهانبانی شاهِ بارگاهِ ابهت وگیتی ستانی دارای جهان آرای عدو بند کشور کشاے **قطعه**

معین الملک والدوله ابوالمحسن که جودِ او | چو ابرِ نو بهاری عالمے را تازه میسازد
از انعام وعطا ومرحمت نزدیک آن آمد | که رسمِ احتیاج از عرصهٔ عالم براندازد
نامهٔ جودِ حاتم طے کرده ودفتر سخاوت معن بن زائده را رقم محو برکشیده **قطعه**

کهِ تسخیر فرمان وفسیدون نگار | هم شهریارِ عدلی وهم پادشاهِ جود
عدلت نظامِ عالم وحکمت قوامِ ملک | جودت پناهِ سائل ودستت نشانِ جود

حق سبحانه و تعالی منشورِ احسان شامل او را بتوقیع وَ هُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ اَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ موشح دارد و نشان

انعام کاملش بطغرای وَکَذٰلِکَ نَجْزِی الْمُحْسِنِیْنَ موقّع و مزیّن گرداناد

باب بیست و دوم در تواضع و احترام تواضع سبب رفعت ست چه در حدیث آمده است

که مَنْ تَوَاضَعَ لِلّٰهِ رَفَعَهُ اللّٰهُ یعنی هرکه فروتنی نماید برای خدای تعالی او را بر دارد و درجهٔ او بلند

گرداند **بیت** | تواضع ترا ارجمندی دهد | نه رود بے شرف سربلندی دهد |

نصیر بن احمد از ملوک سامانیه پسر خود را وصیت کرد که اے فرزندِ دلبند اگر میخواهی که مملکتے که ما بمشقتِ بسیار بدست آورده ایم و سلطنتے که عمرِ عزیز در تمهیدِ قواعدِ آن صرف کرده سالها بر تو بماند بر خزینه اعتماد مکن که مال در معرضِ زوال است و بر لشکر دل منه که مردِ سپاهی منقلب الاحوال ست تکیه در دوامِ ملک و قیامِ حکم بر کرم نمائے و در تواضع افزائے که تواضع و کرم دو دامند مرغ دلهاے مردمان را و هر که صیدِ یکے ازین دو دام شد هرگز روی رهائی ندارد و گوییا اشارتِ سیدِ عالم صلی اللّٰه علیه وسلم درین عبارت که سَیِّدُ الْقَوْمِ خَادِمُهُمْ بدین معنیست که هرگاه کسے را بخدمت تواضع نمودی دلِ او صیدِ تو گشت و در دامِ محبتِ تو قید شد پس او محکوم تو و تو مخدوم او باشی و او صیدِ تو و تو صیّادِ او شوی

مثنوی | تواضع میدهد از آشنائی | بسے بیگانگان را آشنائی |
تواضع هرکه دارد سرفراز است | بروی او درِ اقبال باز است |

تواضع آنست که کسے مقدارِ خود را از مقدارِ دیگرے کمتر بیند پس عزت و حرمتِ خود بر طرف نهاده دیگران را عزیز و محترم سازد و ازین معنی کسے اجتناب می نماید که شرفِ ذات و علوِ قدر او در معرضِ اشتباه مانده باشد فاما آنکه فی نفس الامر بزرگ قدر و عالی مرتبه است او از تواضع نترسد زیرا که تواضع از بزرگی و جلالتِ او هیچ کم نکند بلکه بناهت و شوکتِ او نزدیکِ خالق و خلائق می افزاید **بیت**

| تواضع ز گردن فرازان نکوست | گدا گر تواضع کند خوی اوست |

و ازینجا معلوم می شود که کبر از خصائص ناقصان و ساقطان است و غرضِ ایشان پوشیدنِ نقصانِ خویش اما بحقیقت قبائحِ خود را ظاهر میگردانند چه کبر آدمی را خوار و بیمقدار می سازد

مثنوی | تا توانی بگردِ کبر مگرد | متکبر برے ز کبر نخورد |
| گر تو بے کبر و بے ریا باشے | خاصِ درگاهِ کبریا باشے |

و تواضع از همه کس زیبا می نماید و از اهلِ دولت زیباتر زیرا که پیرایهٔ بزرگی تواضع ست آورده اند که ابنِ سماک بمجلسِ هارون رشید آمد خلیفه از برای او

برخاست تعظیم کرد ابن سماک گفت اے خلیفہ تواضع تو در پادشاہی بزرگ تر است از پادشاہی تو خلیفہ گفت سخنے نیکو گفتی زیادت کن گفت ہر کہ حق تعالے او را مال و جمال و بزرگی دہد و او در مال با بندگان خدا مواسا و احسان کند و در جمال خود پارسائی ورزد و در بزرگی تواضع نماید حق تعالی او را از مخلصان خود گرداند ہارون رشید دوات و قلم طلبید و بدست خود این سخنان را بنوشت و این نوشتن نیز علامت تواضع خلیفہ بود **مثنوی**

زیرکان آزمودہ اند بسے | بر تواضع زبان نکرد کسے
از تواضع بلند گردد نام | وز تواضع رسیدہ اند بکام
متواضع بزرگوار بود | مظہر لطف کردگار بود

و تواضع و احترام دربارۂ اشراف انام چون سادات عظام و علماے اعلام و مشائخ کرام اعتبارے تمام دارد و موجب ارتفاع لواے دولت متواضع باشد امام محمد حسن شیبانی رحمہ اللہ نزدیک رشید آمد رشید او را تعظیم بسیار کرد چنانچہ بر پاے خاست و او را بجاے خود بنشاند و چون برخاست چند قدم برسم مشایعت با وے برفت یکے از جملۂ خواص او گفت کہ با چنین تواضعے کہ خلیفہ نمود ہیبت خلافت نماند رشید جواب داد کہ آن مہابتے کہ بتواضع زائل شود نابودن آن اولے تر و قدرے کہ باحترام بزرگان بکاہد کاستہ و محو شدہ بہتر **فرد**

قدرے کہ بہ تعظیم کسان کاستہ گردد | مردی بچنان قدر کی آراستہ گردد

آوردہ اند کہ اسمٰعیل سامانی پادشاہ خراسان و سلطان بس باسامان بود روزے عالمے بنزد وے آمد او را تعظیم بسیار نمود و چون میرفت ہفت گام از عقب وے برفت شبانہ حضرت رسالت پناہ را صلی اللہ علیہ وسلم در واقعہ دید کہ با او میگوید کہ اے اسمٰعیل یکی از علماے امت مرا عزیز داشتے من از حضرت حق سبحانہ و تعالے درخواستم تا ترا در دو جہان عزیز دارد و تو ہفت قدم در عقب وے رفتے دعا کردم تا کہ ہفت تن از نسل تو پادشاہی کنند و ہر دو دعا دربارۂ تو مستجاب شد و یکے از علامات تواضع میل کردن ست بصحبت صلحا و علماے دین و درویشان صاحب یقین نہ جماعتے کہ خود را بصورت علماے ربانی و مشائخ حقانی بخلق نمایند و بطمع حطام فانی سخنان حق را نبویہ خوشامد بیارایند بلکہ بصحبت کسے باید رفت کہ کارہٗ صحبت مردم باشد و بکسے اعتقاد باید کرد کہ نخواہد کہ کسے او را اعتقاد کند آوردہ اند چون عبد اللہ طاہر بحکومت خراسان آمدہ در نیشاپور نزول فرمود اعیان

و اشراف بسلام وے آمدند بعد از یک هفته پرسید که هیچکس مانده است درین شهر که بسلام ما نیامده باشد و ما را نپرسیده گفتند هر که درین شهر اسمے و رسمے داشته شما را پرسیده و بمجلس شما رسیده الا دو درویش که هر یک از ایشان در گوشهٔ نشسته اند و دیده از مشاهدهٔ این و آن بربسته و از غوغاے خلق باز رسته اند و بذکرِ حق پیوسته

مثنوی

معتکفانِ حرمِ کبریا	شسته ز دل صورتِ کبر و ریا
دیده نه در کون و مکان در نظر	بال نه و هر دو جهان زیرِ پر
ملک و نوبتِ شاهی زده	تخت در ایوانِ الٰهی زده

عبد الله پرسید که این دو تن کیانند گفتند احمد حرب و محمد اسلم طوسی که از علماے ربانیند و بدرگاهِ سلاطین و امرا تردد نمایند گفت اگر ایشان بسلامِ ما نیامدند ما بسلامِ ایشان رویم پس سوار شد و نزدیک احمد حرب رفت یکے دویده رسید که عبد الله طاهر می آید احمد را مجال فرار نشد و عبد الله بخانهٔ وے درون رفت احمد بر پاے خاست و مدتے سر در پیش افگنده بایستاد و عبد الله نیز بر پاے ایستاده بود احمد سر برآورد و گفت اے پسرِ طاهر شنیده بودم که مرد نکوروئے و خوش منظرے و حالے که من می نگرم از آن خوبترے که میگفتند اکنون این روے نکو را بنافرمانی خداے زشت مگردان و چنین رخساره را هیمهٔ آتش دوزخ مساز این بگفت و روی بقبله آورد و بنماز در پیوست عبد الله گریان گریان از خانهٔ وے بیرون آمد و نزدیک محمد اسلم رفت محمد او را بار نداد هر چند که جهد کرد سود نداشت گفتند صبر باید کرد تا روز آدینه که وے از خانه بیرون می آید و بنماز میرود شاید که ملاقات واقع شود عبد الله روز آدینه بیامد و بر سر کوچهٔ وے بایستاد و شیخ بنماز بیرون آمد چون دید که سواران ایستاده اند همانجا توقف نمود عبد الله از مرکب فرود آمد و پیش محمد اسلم آمده سلام کرد پرسید که چه کسی و چه کار داری گفت عبد الله طاهرم و بزیارتِ تو آمده ام شیخ گفت حاشا ترا با من چه کار و مرا با تو چه گفتار پس روے بدیوار آورد و دور شد و نگاه نکرد عبد الله پیش آمد و روے بر خاکِ قدمِ او نهاد و مناجات کرد که الٰهی این مرد براے رضاے تو مرا که بندهٔ بدم دشمن دارد و من برضاے تو او را که بندهٔ نیکست دوست میدارم بحرمتِ آن دوستی این دشمنی که براے تست این بد را در کارِ آن نیک کن هاتفے آواز داد که همه بدان را کو گناه ترا در کارِ اطاعتِ او کردم

مثنوی

اگرچه ما بدانِ روزگاریم	ولیکن نیکوان را دوستداریم
چه باشد گر بدان را در قیامت	به نیکان بخشد از راهِ کرامت

آورده اند که یکے از ملوک بدیدن درویشے رفت

آن درویش فی الحال سجده بجاے آورد وزیر شاه پرسید که این چه سجده بود گفت سجدهٔ شکر دیگر
باره پرسید که براے چه شکر کردی گفت خداے را سپاس کردم براے آن که سلطان را نزد من آورد
و مرا پیشِ سلطان نبرد که آمدنِ شاهان نزدِ درویشان عبادت ست و رفتنِ درویشان بدرگاهِ شاهان معصیت پس
چون سلطان را طاعتے حاصل شد و معصیتے از من صادر نگشت محلِ شکرگزاری و سپاس داری بجا

مثنوی
اگر دم زند درویش بے نیازی | ز رفعت قدم فوق کرسی زنی
کسے کاستعانت بدرویش برد | اگر بر فریدون زند از پیش برد

باب بست و سوم در امانت و دیانت

علماے دین و عرفاے صاحب یقین چنین
گفته اند که امانت رکنے اعظم ست از خصال حمیده و دیانت اصلی محکم از اخلاق پسندیده بنیاد ایمان بامانت
تمام گردد چنانکه فرموده اند لَا اِیْمَانَ لِمَنْ لَا اَمَانَةَ لَهٗ و قاعدهٔ شرع بحفظ قواعدِ دیانت نظام پذیرد مثنوی

شرع که بنیاد صیانت نهاد | قاعدهٔ دین بدیانت نهاد
در دولت ار میل دیانت بود | از شررِ دوزخ امانت بود

هر کردارے و گفتارے که دران نگری و در هر دیدنی و شنیدنی که اطراف آن را تامل کنی حدے بامانت
دارد و حدے بخیانت چون کسے دران امانت نگاه ندارد خیانت کرده باشد و هر چه خداے تعالےٰ
به بنده داده امانت ست که دران خیانت روا نیست مثلاً دیده امانتیست که بدان در آثار قدرت
نگرند و گوش امانتے که بدان سخن حق استماع کنند و زبان امانتے که بدان ذکرِ خدا گویند و دست امانتے
که بدان نفع بخلقِ خدا رسانند و علیٰ هذا چون کسے دیده بنظر حرام بکشاد و گوش بر استماع اقوالِ ناشایست
نهد و زبان ببهتان و دروغ گوید و دست بآزارِ مسلمانان بگشاید هر آئینه در امانتِ آلهی خیانت کرده باشد
و نهی ربانی که فرمود یَا اَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا لَا تَخُوْنُوا اللّٰهَ نشنوده باشد مثنوی

ای شده از ایمان و امانت بری | دین تو فارغ ز دیانت گری
ترس نداری که فنائیت هست | شرم نداری که خدائیت هست

و سلاطین را بعد از محافظت
این امانتها حفظ امانتے دیگر لازم ست یعنی ملاحظهٔ حالِ رعایا که ودائع حضرتِ خالق البرایا اند اگر در محافظت
ایشان تقصیرے رود قصورے بارکانِ امانت راه یابد حکما گفته اند اگر پادشاهے عاملے ظالم را
بعمل فرستد و مهم رعیت بجبارے ستمگارے حواله کند علامت خیانت ست در حقِ رعیت چه ستمگار
را بر ضعفا و عجزه مستولی ساختن چنان باشد که شبانی گوسفندان بگرگ دادن مثنوی

ستمگاره گرگیست باد آرو سیر + رعیت همه گوسپندے حقیر + چو بسپرد این گوسپندان بگرگ + فتادند اندر بلاے بزرگ + و دیگر بملاحظهٔ دیانت لازم ست و دیانت محافظت امانتے ست که میانِ بنده و خدا باشد و کسے بر آن اطلاع نیابد مگر بعد از اظهار آن و صیانتِ قانون دیانت موجبِ سعادت هر دو سراے بلکه سبب حصولِ رضاے خداست **فرد**

در دیانت کوش تا دنیا و دین گیرد فروغ	بے دیانت را نه دنیا بر مرادست و نه دین

و همیشه مردم متدین مکرم باشند و نزد همه کس عزیز و محترم **آورده اند** که در اول زمانِ نوشیروان که هنوز رایتِ عدالت نیفراخته بود و از اشتغال بعیش و عشرت بکارِ رعیت نپرداخته در همسایگی او مردے بود بکرم مشهور و برعایتِ مهمانان و مراعاتِ ایشان موصوف و مذکور **بیت**

با حسانش فقیران شاد گشته	ز بندِ احتیاج آزاد گشته

بپیوسته خوانِ انعام بگسترد و خاص و عام را بمهمانی آوردے چون آوازهٔ او بمردمی بر آمد و صیتِ جوانمردی او در افواه و السنه افتاد نوشیروان بجهتِ امتحان لباسِ بازرگانان پوشیده بخانهٔ او رفت و میزبان او را نشناخته چنانچه عادت او بود طریقِ تکلف نگاه داشته و از دقائقِ مروت و لوازمِ ضیافت هیچ نکته فرو نگذاشت و او را در صیفه آورد که پنجرهٔ آن در باغ انگور بود و انگورهاے لطیف رسیده بر تاکها می نمود آنجا صحبت داشتند و میزبان چندان تکلف کرد که نوشیروان متعجب شد و در آخر مجلس گفت اے خواجه من مردی بازرگانم و بآوازهٔ فتوت و جوانمردی تو ترا تصدیع دادم آنچه درباره تو از کرم و احسان شنیده بودم **مصرع**

چون بدیدم هزار چندانی

اکنون میروم بر من حکمے فرماے که برائے تو چه تحفه فرستم و چه هدیه ترتیب نمایم میزبان گفت اے خواجه بدولتِ تو همه اسباب مهیاست چون پردهٔ حشمت از میان برخاست و رسمِ تکلف بر طرف شد میزبان گفت مرا میلِ انگور تازه است اگر شما را باغے بزنید براے شما بر سمِ تبرک بیارند قدرے براے من بفرستید نوشیروان گفت در باغ تو انگور بسیار دیدم چرا از آن نخوری گفت اے خواجه پادشاه ما مردے ظالم و غافل ست پرواے رعیت ندارد و انگورهاے مردم رسیده و کسے تعیین نمی کند که خرص گیرد مردم دیگر بے ملاحظهٔ خرص انگور میخورند و من محروم بجهت آنکه حقِ او درین باغ هست و هنوز خرص نکرده اند اگر انگور بخورم خیانت کرده باشم و در مذهب من خیانت و بے دیانتی حرامست چون غوره پیدا آید در باغ ببندم و مهر کنم و نگذارم که هیچ آفریده در انجا رود تا وقتیکه پادشاه عشرِ خود بگیرد آنگه من دست بانگور کنم نوشیروان که این حکایت شنید بگریست

وگفت که آن پادشاهِ ظالم وغافل منم و بسببِ دیانت تو از خواب غفلت بیدار شدم پس طریق عدل
پیش گرفت و آن مرد را معزز و معظم ساخت **قطعه** از دیانت کاری یابد نظام + وز امانت مرد کامل می شود
بے تکلف از تدیّن خلق را + دولتِ دارین حاصل می شود + **در اخبار آمده** که پسر امیر بلخ روزے بتماشا
بیرون آمده بود گذرش بر دیوار پستی افتاد نگاه کرد پیرے دید زنّارے بر میان بسته و بیلے در دست گرفته
درخت می نشاند امیرزاده گفت اے پیر درختے که از میوهٔ آن نخواهی خورد چرا می نشانی پیر گفت دیگران
کاشتند ما میخوریم ما نیز می کاریم تا دیگران بخورند و شاید که ما نیز بخوریم امیرزاده جوانے نورسیده و مغرور بود بطلاق
سوگند خورد که تو از میوهٔ این باغ نخواهی خورد این بگفت و بگذشت پیر پرسید که این چه کس بود گفتند پسر
امیرِ بلخ بعد از مدّتے امیرزاده بتماشا سوار شده با کوکبهٔ خود میراند بباغے رسید بغایت دلکشا و روضهٔ دید
بسیار خوش هوا **مثنوی** درختانش همه بالا کشیده + بر ایشان میوه های خوش رسیده + ز بالاے درختانِ سرافراز
نواخوان گشته مرغان خوش آواز + امیرزاده را آن باغ بسیار خوش آمد عنان باز کشید و از مرکب پیاده شد و در باغ
در آمد پیرے دید زنّار بند که دران باغ می گشت چون امیرزاده را دید نشناخت و امیرزاده نیز او را نشناخت
پیر طبقے از میوهاے چیدهٔ و لطیف پیش آورد امیرزاده آغاز خوردن کرد در اثناے میوه خوردن قدرے
بدستِ پیر داد که تو هم بخور و با ما اتفاق نماے پیر آن میوه را بیکے از ملازمان که ایستاده بودند داد
و گفت مرا ازین میوه نشاید خوردن امیرزاده پرسید که چرا گفت بجهت آنکه وقتے که من این درختان را
می نشاندم پسر امیرِ بلخ بدینجا رسید و مرا در نشاندنِ درخت سرزنش کرد که عمرے گذرانیدهٔ و لب بگور
رسیدهٔ چه املے دور و دراز داری که درین سن درخت می کاری که بعد از چند سال دیگر میوهٔ آن
خواهد رسید من سخنِ او را جواب گفتم و او بطلاق سوگند خورد که تو از میوهٔ این باغ نخوری من از
حرمتِ آنکه شاید زنده بود و کدخدا باشد میوهٔ این باغ نمی خورم تا طلاق واقع نشود و من از عهدهٔ
دیانت بیرون آمده باشم حیران گفت اے پیر آن امیرزاده منم و آن سوگند من خورده بودم
از بهر این دیانت که ورزیدی وزارتِ خود را بتو تفویض کردم و در هیچ مهم بے مشاورت تو شروع
نخواهم نمود پیر زمانے سر در پیش افگنده تاملے کرد پس از آن سر برآورد و گفت قبول کردم اما

پادشاه مسلمان و وزیر گبر دانا شد پس زنار ببرید و کلمهٔ شهادت بر زبان راند و ببرکت دیانت
بدولت اسلام رسید **بیت** گر علو قدر خواهی از دیانت رخ متاب با تو گفتم گفتنی والله اعلم بالصواب

باب بیست و چهارم در وفای عهد وفا کار جوانمردان صاحب کمال است و حسن عهد
از خصال بزرگان ستوده حال رخسارهٔ هر عهدی که آرایش از خال وفا یابد مرغ دل هیچکس گردن
از رشتهٔ دام محبت او برنتابد حق سبحانه و تعالی فرموده که یا ایها الذین آمنوا اوفوا بالعقود یعنی ای
مومنان وفا کنید بعهدها که با یکدیگر می بندید و جای دیگر میگوید قوله تعالی و اوفوا بعهدی اوف بعهدکم
یعنی وفا کنید بعهدی که با من بندید تا وفا کنم بعهد شما یعنی جزای خیر در عوض آن بشما دهم و در حدیث
آمده که لا دین لمن لا عهد له کمال دینداری نیست کسی را که رعایت عهد نکند **بیت** نیست بر مرد صاحب نظر
خدمتی از عهد پسندیده تر **روزی** حضرت اسمعیل علی نبینا و علیه السلام با دوستی همراه افتاد آن
دوست بدر خانهٔ خود رسید حضرت اسمعیل را گفت من همراهی ترا دوست میدارم وعده کن با من
که درین موضع بنشینی تا من بخانه درون روم و مهمی دارم بسازم و فی الحال بیرون آیم حضرت اسمعیل علیه السلام
وعده کرد و آنجا بنشست آن مرد چون بخانه در آمد او را مهمی کلی افتاد و از وعدهٔ خود و حضرت اسمعیل علیه السلام
فراموش کرده بچارهٔ کار خود مشغول شد و خانهٔ او راهی دیگر داشت از آنجا بیرون رفت بعد از سه روز
بدان موضع رسید حضرت اسمعیل را دید بر در خانه نشسته گفت ای ثمرهٔ شجرهٔ خلت و ای سپهر ملت
اینجا چه نشسته گفت از آن وقت که مرا بوعده اینجا نشانده نشسته دیدهٔ انتظار بر راه معاودت تو نهاده
گفت چون من نیامدم تو چرا نرفتی گفت وعده کرده بودم و ندانستم که خلاف کنم اگر مدتها تو نمی آمدی من اینجا
می نشستم و از سر این کوی نمی رفتم لاجرم حق سبحانه و تعالی در کلام خود او را بدین نوع صفت کرده انه کان
صادق الوعد یعنی او پیغام بری راست وعده و درست عهد بود **رباعی** از عهدهٔ عهد اگر برون آید مرد
از هر چه گمان بری فزون آید مرد ✦ آن را منگر که ذو فنون آید مرد ✦ در عهد وفا نگر که چون آید مرد ✦ بعد ازان که وفا بعهد
خلق پسندیده است هر آینه بعهد خدا پسندیده تر باشد **در حکایات الصالحین** آمده که خواجه غلامی
داشت پارسا و خداترس ناگاه این خواجه بیمار شد عهد کرد با خدای که اگر ازین بیماری خلاص شود این

غلام آزاد کند حق سبحانه و تعالے او را شفا داد خواجه دل در غلام بسته بود او را آزاد نکرد و دیگر باره بیمار
شد غلام را گفت برو و طبیب را بیار تا مرا علاج کند غلام بیرون رفت و در آمد خواجه گفت طبیب
کو غلام گفت طبیب میگوید که او مخالفت من میکند و بدانچه میگوید وفا نمیکند من او را علاج نمیکنم
خواجه متنبه شد و گفت اے غلام طبیب را بگوے که از مخالفت باز گشتم و از نقض عهد توبه کردم بعد ازین **مصرعه**
اگر سر برود از سر پیمان نروم - غلام گفت ای خواجه طبیب میگوید اگر تو صفت وفا پیش آری ما نیز شربت
شفا ارزانی داریم خواجه غلام را آزاد کرد و در حال شفا یافت **فرد** اگر بعهد محبت وفا کنی با حق
ز روی لطف و کرامت وفا کند با تو **آورده اند** که پادشاهے را مهمے صعب پیش آمد عهد کرد که اگر خدا مهم مرا بخوبی
من بسازد و هر نقدیکه در خزانه دارم بر فقرا و مساکین قسمت نمایم حق سبحانه و تعالے مهم او را بروی و خوبی
کفایت کرد پادشاه خواست که بعهد خود وفا کند خازن را طلبید و فرمود تا نقود خزانه را حساب کند بعد از حساب
مبلغے کلی بر آمد امرا و ارکان دولت گفتند اے ملک این مقدار مال بدرویشان نشاید داد که لشکر بے برگ
و نوا مانند پادشاه گفت که من عهد کرده ام که این همه باهل استحقاق رسانم ارکان دولت گفتند که علما
نیز بر بینند که ملازمان ملوک بحکم والعاملین علیها از جمله اهل استحقاق اند ملک درین قضیه متحیر شد بر غرفه
نشسته بود که ناگاه دیوانه در گذر آمد فرمود که آن دیوانه را طلبید تا درین باب با او مشاورت کنیم دیوانه را
آوازه دادند ملک گفت اے دیوانه من عهدے و شرطے با خداے عز و جل بسته بودم که چون مهم مرا بسازد
هر نقدے که دارم در راه او تصدق کنم این زمان مهم من کفایت شد مال و نقد بسیار است امرا باتفاق
آن راضی نمیشوند و علما سپاهیان را استحقاق ثابت میکنند تو چه میگوئی دیوانه گفت اے ملک در آن وقت
که این عهد کردی که مال بدرویشان دهم سپاهیان را در خاطر گذرانیدی گفت نه همین گدایان و محتاجان را
گذرانیده بودم گفت پس بدینها ده که در خاطر گذرانیده کی از امرا گفت اے دیوانه مال بسیار است و سپاهی
بے برگ و نوا دیوانه روے از آن کس بر تافت و گفت اے ملک تو دیگر با آن کس که نذر و عهد با او
کرده کار داری یا نے اگر دیگر بار با او کار خواهد بود بعهد خود وفا کن و اگر با او کار نداری و محتاج او نخواهی شد
هر چه خواهی بکن پادشاه بگریست و فرمود که همه اموال را بر فقرا و مساکین قسمت کردند **مثنوی**

چه محتاج خواهی شد آخر بدو. متاب از وفاداری خویش رو. کسانی که فرمان دا گشته اند مکرم ز حسنِ وفا گشته اند

وفاداری آئینِ شاهنشهیست. غمِ عهد خوردن کار آگهیست. و حسنِ عهد از هیچکس چنان خوب نمی نماید که از سلاطین

زیرا که سخنِ ایشان بمسامع همه کس میرسد و احوال ایشان در همه مجامع گفته میشود و مجموع خلق بر عهد و

پیمان ایشان اطلاع می یابند و چون عهد خود را بپایان نرسانند دوست و دشمن را بر ایشان اعتماد نماند

و در وصایای هوشنگ مذکورست که ای فرزند از نقضِ عهد و خلاف وعده اجتناب کن که شامت

آن بتو میرسد **بیت** دستِ وفا در کمرِ عهد کن. تا نشوی عهد شکن جهد کن. و ملوک را خود از عهدهٔ عهد

سلطنت بیرون آمدن از جملهٔ لوازم ست **آورده اند** که افراسیاب در تعرفِ احوالِ ظالم و تفحص حالات

مظلوم مبالغه بسیار میکرد و رنج بیحد می کشید روزی جمعی از ندما گفتند که درین باب مبالغه بسیار میفرمائی و از

خرمی و تماشا باز میمانی گفت وعدهٔ خود را خلاف نمی توانم کرد گفتند ما از تو هیچ وعده نشنوده ایم گفت پادشاهی

در حد ذات خود وعده ایست و در ذمهٔ پادشاه لازمست که بدین وعده وفا کند و فا آن ست که داد مظلوم

از ظالم بستاند و هر که بدین طریقه نرود خلاف وعده کرده باشد **مصرع** خلافِ وعده نباید اهلِ دین و دیانت

پادشاهی از حکیمی پرسید که مرد را کدام صفت عزیز میگرداند گفت بوعده وفا کردن و یکی از فضائل حسنِ عهد

آنست که بقای جهان بدان باز بسته است زیرا که مدارِ عالم بر سلطنت ست و مدار سلطنت بر لشکر و ملوک عالم تمرانِ

خود را بر حشم و لشکریان امید صرف میکنند که بهنگام خروج دشمن وفا نمایند اگر رسم وفا بر افتد بر هیچکس از

سپاهیان اعتماد نماند و ارکانِ ملک خلل پذیر شود و دیگر در سودا و معامله و زراعات و تجارات بسبب

عقود و عهود و واقعست که اگر بوفا نرسد فسق و نظام جهان محو و نابود گردد پس از طریقِ وفاداری نباید تافت

و به صحبتِ وفاداران باید شتافت **مثنوی** میلِ کسی کن که وفایت کند. جان هدفِ تیر بلایت کند

بهر چنین دوست که جانی بود. دوستیِ جان ز گرانی بود. جان که از و به بجهان یار نیست. هیچ نیرزد چو وفادار نیست

یار توان یافت بگیتی بسی. لیک وفادار نیابی کسی. صحبت آنکس که بصدق و صفاست. دامنِ او گیر که اهل وفاست

در تاریخ ولایتِ خراسان مذکورست که در آن وقت که یعقوب لیث به نیشاپور رسید محمد طاهر

حاکم نیشاپور بود با او باغی شد و او شهر را محاصره کرد ارکانِ دولتِ محمد طاهر همه به پنهانی کتابتها به یعقوب

فرستادند و در اظهار خلوص و هواداری مبالغها نمودند مگر ابراهیم حاجب که او هیچ کتابتی نکرد و کسی نفرستاد
و چون یعقوب نیشاپور را بگرفت و رعایا و حشم را در ضبط ایالت خود درآورد ابراهیم حاجب را طلبید و گفت
چه گونه بود که همه یاران تو بما کتابتها فرستادند و تو با ایشان موافقت نکردی ابراهیم گفت ای ملک مرا با تو
سابقهٔ معرفتی نبود که بتجدید آن عهد کردمی و از محمد طاهر نیز شکایتی نداشتم که طریق مخالفت او سپردمی
و از خود رخصت آن نیافتم که حق انعام و پرورش او را بشکستن عهد و پیمان بر طرف نهادمی **فرد**
من آنم که سر از خط وفا بر ندارم ٭ اگرچه سازند جدا چون قلم بند از بند ٭ یعقوب گفت تو لائق آنی که ترا تربیت کنند و مستحق آنکه
مهم ترا تمشیت دهند **مصرع** آفرین باد بر وفاداران ٭ پس او را از جملهٔ آن مردم بقبول و اقبال اختصاص
داد و آنها را که بنفاق جانب ولی نعمت خود را فروگذاشته بودند بانواع عقوبات و تعذیبات عرضهٔ تلف گردانید **قطعه**
کسیکه حق نشناسد از و امید مبر ٭ کسیکه نیست وفا نیستش مکن پیوند ٭ ز حسن عهد بعالم اگر علم گردی ٭ لوای رفعت تو بگذرد ز چرخ بلند

باب بیست و پنجم در صدق

راستی و راستکاری سبب ایمنی و رستگاری است **قطعه**
رستگان رسته اند روز شمار ٭ جهد کن تا از آن شمار شوی ٭ اندرین رسته راستکاری کن ٭ تا در آن رسته رستگار شوی
بزرگان گفته اند عرصهٔ سخن از آن فراخ تر است که گوینده را پای بیان در سنگ خلاف آید تا گل صدق
در چمن سخن بوی برخورداری میدهد نفس ناطقه را دستهٔ خار دروغ بر بستن نشاید **قطعه** زبان پاک آن حیف است بساید
که از لوث دروغ آلوده سازی ٭ اگر پا بر نداری از ره صدق ٭ سر از گردن گردان بفرازی ٭ یکی از بزرگان دین فرموده
که بر تقدیری که در دروغ گفتن خوف عقاب و در راستی امید ثواب نبودی بایستی که عاقل از دروغ احتراز
نمودی و بجانب راستی میل کردی از آنکه دروغ مرد را خوار و بیمقدار میگرداند **بیت**
از کجی افتی بکم و کاستی ٭ از همه غم رستی اگر راستی ٭ آورده اند که مسترشد خلیفه در وصیت نامهٔ پسر
خود نوشته بود که اگر خواهی که مردم از تو ترسند دروغ مگوی که مردم دروغگوی بی مهابت باشند اگرچه
هزار شمشیر برای محافظت او در گرد او باشد یعنی اگر هزار تیغ برهنه در کوکبهٔ دولت کسی می برند و شمشیر
زبانش جوهر صدق ندارد در نظر مردم هیچ شکوه نیارد **مثنوی** تو در کار خود راستی برگمار
که هم رسته گردی و هم رستگار ٭ بود گرچه مردم بسی کج خرام ٭ بآخر شود راستان را غلام ٭ اگرچند با شیکان سخت گیر

باخر تواضع کند پیش تر آورده اند که حجاج ظالم جمعی را سیاست میکرد چون نوبت بیکی از ایشان رسید گفت ای امیر مرا مکش که بر تو حقی ثابت کرده ام گفت ترا بر من چه حق ست گفت فلان دشمن تو ترا وقیعت میکرد و بنسبت تو سخنان فحش میگفت من او را منع کردم واز دشنام تو باز داشتم حجاج گفت برین معنی گواهی داری گفت دارم و به اسیرے دیگر اشارت کرد که او دران مجمع بود آن کس گفت آرے راست میگوید و من شنودم که او آن کس را از سیئت غیبت تو منع میکرد حجاج گفت تو چرا باو مشارکت نکردی و موافقت نمودی در منع دشمن من گفت من ترا دشمن میداشتم بر من لازم نبود که طرف تو رعایت کردمے حجاج فرمود تا هر دو را آزاد کردند یکے را بسبب حق وے و یکے را بجهت صدق وے واین مثل درمیان مردم پیدا شد که اِنْ کَانَ الْکِذْبُ یُنَجِّیْ فَالصِّدْقُ اَنْجٰی اگر دروغ کسے را میرهاند راست رهاننده تر ست **مثنوی**

راستی انجا که علم برزند ۔ یاری حق دست بهم برزند ۔ راستی خویش نهان کس نکرد ۔ بر سخن راست زیان کس نکرد ۔ راستی آور که شوی رستگار ۔ راستی از تو ظفر از کردگار ۔ چون بسخن راستی آری بجای ۔ ناصر گفتار تو باشد خدای ۔ و چنانچه کذب آبروے را می برد مزاح و هزل و طیبت و لهو و لعب نیز مسقط آبرو و حشمت خصوصاً از ارباب اختیار که بمزاح کردن ملازمان ایشان دلیر میشوند و او را وقعے در دل ایشان نمی ماند و بسا کسے مزاح کنند کینه در دل گیرد و بمرور زمان در قصد انتقام آید و ازان صورت فتنه ها زاید و در روشنائی نامه مذکور ست **مثنوی** کمن فحش و دروغ و هزل پیشه ۔ قرین برپاے خود زنهار تیشه ۔ که گر شاهی برد هزل آبرویت و گر ماهی کند چون خاک کویت ۔ دیگر غیبت کردن از ذوی الاقتدار مناسب نمی نماید چه ایشان را قدرت آن هست که بمواجهه هرچه خواهند و با هرکه خواهند بگویند پس خود را در حساب اهل غیبت نباید داشت و ملازمان را هم از غیبت دیگران منع باید کردن که شامت غیبت بسیار و مضرت آن در دنیا و آخرت بے شمار ست **مثنوی** غیبت کس تا بتوانی مگوی ۔ زانکه زغیبت برود آبروی

گوش منه بر لب غیبت گران ۔ تا تو هم انباز نباشی در آن

باب بست و ششم در انجاح حاجات

هرکه خواهد که حاجتهای او نزد خدا یتعالے روا شود باید که بداند که تواند حاجات خلق برآرد و در حدیث آمده که حق سبحانه و تعالے یاری میدهد بندهٔ خود را

تا دهم کرباری میدهد بندگان او را **فرد** اگر توقع بخشایش خدا داری - ز روی لطف و کرم بر شکستگان بخشا

و را اختیار وار دست که هر کرا انعام ربانی روی بوی آورد و افضال سبحانی در حق او بسیار شود

کثرت احتمال مؤنات محتاجان و ادای حقوق فرو ماندگان بروی لازم بود زیرا که وجوب سد فاقه

اهل احتیاج بر قدر نعمت ست هر چند نعمت اهل اختیار و اقتدار بیشتر باشد انجاح مرادات

فقرا و روا کردن حاجات ضعفا بیشتر باید پس صاحب سعادتی که دولت سلطنت بدو ارزانی

داشته باشد و لوای عظمت او را در عرصهٔ جهانداری و کامگاری برافراشته باید که مؤنت خلق را تحمل

نماید و در حالت قدرت قضای حاجت محتاجان را غنیمت شمرد و صورت مطلوب و چهرهٔ مقصود

هیچ مستحق را در نقاب تعویق و حجاب توقف روا ندارد و چون گل اقبال در باغ دولت شگفته می یابد

و شگوفهٔ مراد در چمن مملکت بر سر شاخسار نهایت جلوه گری بیند برآوردن مرادات درماندگان را غنیمت

بزرگ شمرد و روا کردن حاجات محرومان و بیچارگان را دست آویز شکر شناسد **قطعه**

امید خلق روا کن که کرامت توفیق مقرر است که با خود امیدها داری - بده مراد فقیران بلطف تا بدهند - مرادها که تو از حضرت خدا داری

و در حدیث آمده که شادی بدل مومنان رسانیدن برابر عمل آدمیان و پریان است پس شرط سلطنت

آن باشد که پیوسته منتظر حاجات محتاجان بود و دل ایشان را بروا کردن حاجات شاد سازد تا ثوابی

بدین عظمت از وی فوت نشود **اسکندر** ذوالقرنین روزی تا شب در مجلس حکومت نشسته بود

و هیچکس بدو رفع حاجتی نکرد چون وقت برخاستن شد ندمای خود را گفت که من امروز را از حساب عمر

نمی شمارم یکی از ندما گفت روزی که در صحت و فراغت گذرد و در سلامت و کرامت بشب رسد او را

بهیچ مرام و مهمات برادو کام فراغت خاطر میسر و محصل باشد و خزانه معمور و سپاه مکمل اگر ملک این روز

را از عمر حساب نکند پس کدام روز را در شمار عمر توان آورد گفت روزی که از پادشاه راحتی بمطلوبی

نرسد و حاجت محرومی روا نگردد چگونه عمر توان شمرد **قطعه** ز عمر آن قدر ست بس ناپدیدار

که در نفع خلق صرف گردد - وزان زندگانی چه حاصل بود - که در کار نفس و هوا بگذرد - آورده اند که پادشاه چین

از اسکندر پرسید که لذت سلطنت در چه چیز یافتی گفت در سه چیز اول دشمنان را

منکوب و مغلوب ساختن دوم دوستان و هواداران را سر برافراختن سوم حاجت محتاجان را روا کردن و بنواختن ایشان را و غیر ازین هر لذتے که باشد هیچ اعتبارے ندارد **مثنوی**

همین بس نشاهی و فرماندهی * که از دشمنان ملک سازد تهی * دوم دوستان را بود دلنواز * رعایائے خود را شود کارساز *

سوم حاجت هر امیدوار * بر آرد نگرداندش شرمسار * بسے پادشاهان گردن فراز * گذشتند ازین کارگاه مجاز *

ازیشان کسے گوی دولت ربود * که در بند آسایش خلق بود *

باب بست و هفتم در تانی و تامل

بحکم این خبر که اَلتَّانِّي مِنَ الرَّحْمٰنِ وَالْعَجَلَةُ مِنَ الشَّيْطَانِ نسبت تانی و تامل فرمودن در کارها بحضرت رحمن ست و انتساب تعجیل کردن و شتاب کاری نمودن در امور پیروی بشیطان تانی همه کارها را بیارایدو بسبب تعجیل بسے مهمات بزیان آید هر مهمیکه به تامل و آهستگی دران شروع نمایند غالب آنست که بر حسب دلخواه سر انجام یابد و هر کارے که بگرمی و سبکباری درو خوض کنند اکثر آن ست که بمراد از پیش نرود و شاید که سبب وبال عقبی و خجالت دنیا شود **مثنوی**

بآهستگی کار عالم بر آر * که در کار گرمی نیاید بکار * چراغ از بگرمی نیفروختے * نه خود را نه پروانه را سوختے *

شکیب آورندگان را کلید * شکیبنده را کس پشیمان ندید * **آورده اند** که پرویز پسر خود را وصیت میکرد که چون تو بر رعیت حاکمی عقل بر تو حاکمست چون رعایا را بفرمانبرداری خود میفرمائی تو هم از فرمان عقل بیرون مرو و در هر کارے که پیش آید دران تامل فرمائے و با حاکم عقل مشورت نمائے خصوصاً در مهمیکه ازان ضررے بنفس مردمان یا تلفے بمال ایشان میرسد **مثنوی** بے تامل مباش در همه حال

بگذر از طریق استعجال * هر که دارد تانی اندر کار * بر مرادات دل رسد ناچار * **در وصایای هوشنگ** مذکورست که در تمشیت امور سیاسی بر مقتضائے لَيْسَ مِنَ الْعَدْلِ سُرْعَةُ الْعَذْلِ شتاب زدگی نباید نمود و هنگام سورت خشم و حدت غضب زمام اختیار بدست نفس نه باید داد و از سر فکر نظر بر پایان کار باید انداخت مبادا که بعد از وقوع مهم پشیمانی روئے نماید و دران حال از ندامت هیچ فائده حاصل نیاید

مثنوی مکن در امور سیاسی شتاب * ز راه تانی عنان برمتاب * که صد خون بیکدم توان ریختن * ولے کشته نتوان بر انگیختن * سبکساری همچو تیریست که چون از کمان رفت باز نتوان آورد و آهستگی چون تیغیست

در دست اگر خواهد کار فرماید و اگر هیچ ضرر نکند و در هیچ وقتے خفت بر مزاج اهل حکومت غلبه نکند
چنانچه در وقت غضب پس لازم بود دران زمان عنان حکم باز کشیدن و صورت عاقبت آن مهم را
در آئینهٔ فکرت دیدن آورده اند که اردشیر بابک که از سلاطین روزگار و پادشاهان کامگار بود
بفرمود تا بر سه رقعه سه خط نوشتند و بیکے از غلامان خاصهٔ خود سپرد و گفت چون در مجلس حکم نشانهٔ تغیر
مزاج بر ناصیهٔ من ظاهر گردد و اثر خشم و غضب در چشم و روے من پدید آید پیش از انکه حکم کنم یک رقعه بر من
عرضه کن و اگر بینی که آتش خشم فرو ننشست [بجھا نہیں ۱۲] متعاقب آن رقعهٔ دوم را بمن عرض دست و اگر احتیاج افتد
رقعهٔ سوم را بنظر من در آر [پیش آر ۱۲] مضمون رقعهٔ اول این بود که تامل کن [سمجھے ۱۲] و عنان ارادت در قبضهٔ نفس اماره
منه که تو مخلوقی و عاجزی و خالقی قوی هست که ترا هست کرده و فحواے رقعهٔ دوم این که تلافی پیش
آر و بر زیردستان که ودیعت حضرت پروردگارند بشتاب کاری معامله مکن و بر ایشان که مغلوب تواند
رحم کن تا آنکه بر تو غالب است مکافات آن را بر تو رحمت کند و بر رقعهٔ سوم نوشته بود که درین حکم که خواهی کرد
از شرع تجاوز مکن و از انصاف در مگذر مثنوی توسن خود تند مساز آنچنان * کش نتوان باز کشیدن عنان *
حکم چنان کن که ز روے نسق [ترتیب ۱۲] * راست بود حکم تو با حکم حق * و در تواریخ مسطور است که چون احمد سامانی
وفات یافت پسر او نصر هشت ساله بود ارکان دولت سامانیه او را بر تخت نشاندند و خود از روے
عدالت حکم میراندند تا آن پسر بسر حد رشد رسید آغاز فرماندهی کرد و مملکت پدر را در حیز ضبط آورد و
انواع فضائل و اصناف مناقب [بزرگی ۱۲] او را حاصل بود اما از روے حداثت سن و عدم تجربه و غرور سلطنت
زود در خشم شدے و بے تامل حکم کردے [حکم دیتا ۱۲] و بگناه اندک عقوبت بسیار مقرر [پیدا ہونا ۱۲] ساختے روزے وزیر
خود را گفت در ظاهر من هیچ عیبے بینی تا به تدارک آن مشغول شوم وزیر گفت بحمد الله که ذات عالی
آراسته است بانواع معالی اے شاهزاده مائدهٔ پر فائده براے خاص و عام نهادهٔ و صلاے [آواز ۱۲] کرم
و مروت در دادهٔ و نعمتهاے لطیف و اباهاے ظریف مهیا شده اما بر سر این خوان نمک کمتر است
و بے نمک هیچ طعامے مزه ندارد نصر پرسید که نمک این خوان [آش ۱۲] چه تواند بود وزیر گفت نمک خوان حکومت
تانی و بردباریست و آنچه این خوان را بغارت دهد خشم و سبکساریست امیر نصر گفت دانستم و مرا هم معلوم بود

که این عیب دارم امّا چون عادت شده و طبیعت برین خوے گرفته چه تدبیر توان کرد وزیر فرمود که تو در نفسِ خود باید که بوقت حکم متامل باشی و شتاب کاری تمامی و در خدمتِ تو بزرگان پاکیزه اخلاق باشند که در وقت استیلاے غضب بر تو شفاعت توانند کرد تا این کار بقرار باز آید امیر بزرگانے را که اهلیت منادمت داشتند طلبیده بشرفِ تقرّب معزز ساخت و فرمود که هرکس را من سیاست فرمایم آن حکم را تا سه روز در توقف دارید و سه بار بر من عرضه کنید و هر کرا العقوبت حکم کنم از صد چوب کمتر نزنید و ندمارا گفت شما گناهگارانے را که مستحق عفو باشند بوجه احسن شفاعت کنید چون امورِ حکومت برین جمله تمهید پذیرفت اندک زمانے رادبدبهٔ عدالت و طنطنهٔ ایالت او در اطرافِ جهان منتشر گشت مثنوی

تو شاهی چو شاهین مشو تیز پر ٭ با هستگی کوش چون شیر نر ٭ عنان کش دوان اسپ اندیشه را ٭ که در ره خطرهاست این پیشه را

بکاریکه غم را دهی بستگی ٭ شتابندگی کن نه آهستگی ٭

باب بست و هشتم در مشاورت و تدبیر

حضرت حق سبحانه و تعالی حبیب خود را صلے اللہ علیه وسلم فرموده وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ یعنی مشاورت کن با صحاب خود در هر کاریکه واقع شود **بزرگان** گفته اند که حضرت پیغامبر صلے اللہ علیه وسلم با آنکه از همه خلق داناتر بود و بوحی الٰهی استظهار کلی داشت حق تعالی او را بمشاورت فرمود تا در میان امّت سنّتے شود بعد ازوے چه در مشاورت فوائد بسیار است یکے آنکه کارها را بصلاح و سداد نزدیک گرداند دیگر آنکه کسی که بے مشاورت کارے کند اگر نیکو نیاید زبانِ طعن بر و بکشایند و اگر بعد از مشورت آن کار را هیچ فائده و نتیجه نباشد باری او را معذور دارند دیگر آنکه ذهن شخصے واحد باطراف و جوانب مهم احاطه نمیتواند کرد چون جمعے باشند و ذهنها بر گمارند هر یک را چیزے دیگر بخاطر رسد و رائے که صواب باشد بر همه ظاهر گردد پس بر اهلِ اختیار لازم ست که بر مقتضاے لَا صَوَابَ مَعَ تَرْكِ الْمَشُوْرَةِ در کاریکه پیش آید و در هر مهمے که روی نماید بے مشورت عقلا شروع نکنند و مشورت را در حلّ مشکلات حاکم عدل و تمیز بحق شناسند و یقین دانند که تدبیر چندین عقل از تدبیر یک عقل صائب تر و پر فائده تر خواهد بود **قطعه** در مشورت را چرا بسته ٭ مگر مذهب عقل را جا چدی ٭ نخوانده باب حکمت چنین گفته اند ٭ که رایان خیر من الواحدے ٭ و چون در حدوث واقعات و وقوع حادثات از

مشاورت گزیر نیست باید که مشاورت با اهل حکمت و اصحاب تجربه و مردم دور اندیش و پیران عاقبت بین
واقع شود که تدبیر این طائفه صائب است و تتبع تدبیر صائب کردن واجب بهرام گور پسر خود را وصیت
کرد که در امور ملک مشاورت کن با خردمندان که تدبیر با صواب چون صید بست بدست یک کس نیاید
و اگر جمعی باشند از دست ایشان بیرون نرود و هر حادثهٔ صعب که پیش آید تا بتدبیر از پیش توان برد
بچیزی دیگر میل مکن که آنچه بتدبیر میسر شود به شمشیر و تیر میسر پذیر نباشد **فرد** کارها راست کند عاقل کامل بسخن
که بصد لشکر جرار میسر نشود آورده اند که سلطان روم را با عزیز مصر مخالفت افتاد و لشکر کشیده قصد
یکدیگر کردند و در لشکر رومیان کسی بود که هر صورت که حادث شدی عزیز مصر را از آن آگاه گردانیدی
و چون اخبار او همه راست بود عزیز بر وی اعتماد کردی این سخن را به قیصر رسانیدند مطلقاً بدان التفات
نکرد و بروی آن کس نیاورد تا مصاف نزدیک رسید قیصر او را بخواند و بمهمی در پیش خود مشغول ساخت
و در اثنای آن حال سران لشکر و امرای سپاه خود را طلبید و گفت امرای عزیز و خواص بارگاه او
بمن نوشته اند و سوگند خورده که چون صف مصاف راست شود عزیز را دست و گردن بسته پیش من آرند
شما دل فارغ دارید و بقوت تمام روی بکار آرید آن مرد چون این سخن بشنید متحیر شد چون از مجلس بیرون
آمد در حال این معنی را نوشته پیش عزیز فرستاد عزیز چون این حال معلوم کرد بترسید و توقف کردن مصلحت
ندید و مصاف ناکرده روی بگریز نهاد قیصر در عقب او لشکر فرستاد و بنه و اموال ایشان بدست آورد بدین
یک تدبیر سپاهی را منهزم ساخت **قطعه** هر که بی تدبیر گیرد ملک از دستش داد ملک میخواهی نباشی کار تدبیر
بهر تسخیر ممالک لشکر و خیل و حشم جمله در کارند لیکن زین همه تدبیر به یکی از ملوک حکیمی را پرسید که تدبیر بهتر است یا شجاعت
حکیم جواب داد که شجاعت بمثابه تیغ است و رای بمثابه دست قوی که آن را کار فرماید هر گاه دست بی تیغ
باشد کاری تواند کرد اما تیغ را اگر دست نباشد ضائع ماند و بزرگان درین باب گفته اند الرای قبل شجاعة
الشجعان عزیزی را پرسیدند که بهترین رایها و صائب ترین تدبیرها کدام است گفت آنکه فتنه را فرو نشاند
و بر ملوک لازم است که حسب المقدور در تسکین فتنه کوشش نمایند چنانچه ملک هیاطله را واقع شد و صورت
حال برین منوال بود که دشمن عظیم از خراسان قصد پادشاه هیاطله کرد او نیز لشکر عظیم ترتیب داده روی بدفع او

آورد ارکان دولت ملک ملاحظهٔ عاقبت خود کرده طریق پیش بینی پیش گرفته نامها بدشمن ملک نوشتند
و اخلاص و اختصاص ظاهر کردند و دشمن ملک را خوش آمد و همه مکاتیب ایشان در خریطه کرده مهربان
نهاده در خزانه سپرد و قضا را بوقتِ مصاف ملک هیا طله غالب آمد و دشمن روی بهزیمت
نهاد و خزانه و یراق او بدستِ ملک افتاد و آن خریطهٔ مکاتیب که ارکانِ دولت وی بدشمن نوشته بودند
در انجا بدست آمد ملک چون معلوم کرد که دران خریطه چیست سر باز نکرد و همچنان مُهر کرده بگذاشت و با
خود گفت اگر این مکاتیب را بخوانم بضرورت بارکان دولت خود بدشوم و ایشان که این حال معلوم
کنند از من هراسان گردند و برای دفع ضرر خود قصد من کنند و آتش فتنه بالا گیرد و تسکین آن
بغایت مشکل بود در حال خواص درگاه و مُقربان حضرت خود را بخواند و آن خریطه را بدیشان نمود
و گفت این نامهاست که بندگان لشکر ما از روی عاقبت اندیشی بخصم ما نوشته اند و او همه را
در خریطه جمع کرده و مهر بران نهاده و حالا هم بهمان مهر او ست خدای را بچ پیاده بر گردن من که اگر
سر گشاده باشم و خوانده و دانسته که درین نامها چیست و نویسندهٔ هر نامه کیست پس بفرمود تا آتش برافروختند
و آن مکاتیب را بسوختند چون ارکانِ دولت آن لطف و کرمت بدیدند همه رو بقرار خود بازآوردند و در
متابعتِ او یکدل شدند و بدین برای ستوده جمله را مطیع فرمان و رهین منت خود ساخت **مثنوی**
بتدبیر کاری توان ساختن ٭ که نتوان بر تیغ و سنان ساختن ٭ مکن تکیه بر گنج و تیغ و سپاه ٭ ز فرزانگان رای و تدبیر خواه
و گفته اند که با همه کس از ارکان دولت اکابر و اصاغر که امین و معتمد باشند مشاورت باید کرد شاید که خرد ان را
چیزی بخاطر رسد که بزرگان را در ضمیر نگذشته باشد و هیچکس در مشاورت زبان نکرده **حکایت**
یکی از علمای مرو دختری داشت بغایت جمیله و جمله معارف شهر در صدد خواستگاری او بودند
و آن عالم متحیر بود که او را بکدام یک دهد در همسایگی او گبری بود عالم او را طلبیده گفت مراد دختری ست
و خلقی او را خطبه میکنند من نمیدانم که او را بکدام دهم تو درین چه صواب می بینی گبر گفت من مردی ام از
دین اسلام بیگانه چه لائق مشورت شما ام که این سخن از من می پرسید عالم گفت اگرچه تو از دین اسلام بیگانه
اما مردی امینی و بزرگان مبالغه کرده اند که با مردم امین مشاورت باید کرد و در حدیث آمده المستشار مؤتمن

حالا هرچه تو خواهی گفت من در پے آن خواهم رفت گبر گفت در تزوج کفارت شرطست و کفارت در مذهب
مسلمانان بدین و ملت می باشد و در روش بالاصل و نسب و نزدیک اهل روزگار بمال و جاه اکنون
تامل فرمای اگر بدین خود میروی دین اختیار کن و اگر بر سنت اسلاف مائل میکنی نسب اعتبار
نمای و اگر بر عادت اهل زمان میروی مال و جاه طلب کن عالم را این سخن عظیم خوش آمد و گفت
دین بر همه غالب ست و را غلامی بود مبارک نام بغایت عالم و متدین گفت هیچکس را ازو دیندار تر
نمی بینم دختر را بدو داد و پس از مدتی خداوند تعالی او را فرزندے داد چون عبد الله مبارک که امام
اهل اسلام و زاهد زمانه و عارف یگانه بود **فرد** و هیچ از مشورت نیز اکابر ارباب خرد مشورت را پیشکار اهل دولت
گفته اند پس بر سلاطین لازم ست که هر عقده که پیش آید بسر انگشت تدبیر بکشایند و هر خللی که از حوادث ایام بر زاید
مشاورت و معاضدت رائے صائب تدارک تلافی آن نمایند **مثنوی** به رائے لشکرے را بشکنی پشت
بشمشیر از یکے تا صد توان کشت * مشو مغرور عقل و دانش خویش * بنه آئینه تدبیر در پیش * مرو خواه از خردمندان آگاه
که تا یابے سو مقصود خود راه * و هم درین باب گفته اند **قطعه** کارها بے مشاورت نه کنی

تا در آن سود بیکران بینی * هرچه آن نے مشاورت سازی * جز غم میدان گران زیان بینی *

باب بیست و نهم در حزم و دور اندیشی

حزم اندیشه کردنست در عاقبت امرے موهوم و متخیل
و احتراز نمودن بقدر امکان از خلل و زلل و این خصلت ارباب حکم و فرمان را خوبترین خصلت ست و از
کلمات افراسیاب ست که هر که زره حزم در پوشد از تیر کید دشمن ایمن باشد و حزم حقیقةً دور اندیشی و پیش بینی
است مرد عاقل چون علامت شر و فساد توهم کند فی الحال تدارک آن مشغول گردد و جاهل تا در ورطه
بلا نیفتد متنبه نگردد مثلاً چون خردمند بیند که کسے سنگ و آهن بر هم میزند تصور کند که آتشے ظاهر خواهد شد در اندیشه
تدارک آن افتد و نادان تا در میان آتش نماند از سوزش آن خبر نیابد **مصرع** پیش از وقوع واقعه فکر خویش باش *
بزرگے را پرسیدند که حزم چیست فرمود که اصل حزم بدگمانیست چنانچه در خبر آمده الحزم سوء الظن حکیمی فرموده **بیت** بنفس مباش و بدگمان باش * و از فتنه و مکر در امان باش * و در مثنوی معنوی مذکور
است **بیت** حزم آن باشد که ظن بد بری * تا گریزی و شوی از بد بری * بلکه گر بود این صفت غالب شد

هر آئنه براے موقع حوادث پیش از هجوم نوائب از فکر صائب سدے محکم کنند و راه آفات را قبل
از ظهور وقائع براے روشن در بندد و به مقتضاے وقت ابناے روزگار اعتماد نکنند و مرافقت و موافقت
اخوان زمان را زیاده وقعے ننهند و بر مافی الضمیر خود کسے را مجال اطلاع ندهند تا از شرارت مفسدان و وقیعت
حاسدان بسلامت بر هند **رباعی** هر کس که امان دین و دنیا طلبید + بے بدرقهٔ حزم بمنزل نرسید
آئینهٔ فکر را بران صیقل حزم + تا روی مراد اندران بتوان دید ابراهیم امام کرت اول که صاحب الدعوة ابو مسلم را
بخراسان میفرستاد وصیت آخرش این بود که اگر میخواهی که کلمهٔ دعوت متمشی شود و مهم تو بموجب دلخواه
از پیش رود هر که ترا فتنگی و تهمتے اندو بدل رسد در هلاک او سعی نماے که یکی از حزم سلاطین آنست
که بر هر که بدگمان شوند او را از پیش بردارند و درین باب گفته اند **فرد** از هر که دولت کرانه گیرد
او را سبک از میانه بردار **در تاریخ سلامی** مذکورست که اسفار بن شیرویه بر قصد رے بسمنان
نزول کرد و اعدا بران داشتند که ابو جعفر سمنانی را هلاک کند ابو جعفر خبر یافت بترسید و قلعهٔ محکم داشت
بدان قلعه متحصن شد چون اسفار ولایت رے را بحوزهٔ تسخیر در آورد دیلمی را با سپاه گران بدان قلعه فرستاد
هر چند خواستند که آن قلعه را بگیرند میسر نشد تا آخر دیلمی کسے را واسطه کرد که میان او و ابو جعفر طرح صلح
افگند و تاکید صلح را مصلحت دران دید که ابو جعفر دیلمی را بقلعه برد و مهمانداری کند ابو جعفر ضیافتے ترتیب
کرده دیلمی را طلبید دیلمی با سران سپاه و دلیران لشکر خود مواضعه کرد که چون با ایشان بقلعه در آیدهمه اتفاق
کرده ابو جعفر را بکشند چون دیلمی بدر حصار رسید ابو جعفر حکم کرد که دیلمی تنها بحصار در آید او تنها در آمد و مردم
او بیرون ماندند و ابو جعفر را عارضهٔ نقرس بود مجال حرکت نداشت بر غرفه نشسته بود که از دریچهاے
آن غرفه خندق و صحرا بنظر در آمدے دیلمی را آنجا طلبید و زمانے از هر نوع سخنان گفتند دیلمی در اثناے
آن حالت ابو جعفر را گفت خلوت کن تا سرے از اسرار مملکت با تو بگویم ابو جعفر فرمود تا جمله خدم از ان
غرفه برفتند جز غلامے خرد سال که حوائج ایشان مهیا کردے چون غرفه خلوت شد دیلمی در غرفه را
در بست و خنجر کشیده ابو جعفر را هلاک کرد و آن غلامک از ترس بیخود شده بود و مجال دم زدن نداشت
پس رسن باریک ابریشمین که در ساق موزه داشت بیرون کرد و در موضعے از ان دریچها محکم کرد و از غرفه

بلب خندق فرود آمد و باشتباه از خندق بگذشت و بلشکرگاه خود آمد اگر ابوجعفر حزم ورزیدے و باوے خلوت نکردے خصم را بر خود فرصت ندادے و در ورطهٔ هلاک نیفتادے و در اخبار و آثار ازین حکایات بسیار ست که بواسطهٔ ترک حزم سر بر باد داده اند و درهاے فتنه بر خود گشاده و اگر خردمند تامل کند داند که هیچ حصارے محکم تر از حزم و احتیاط نیست و هیچ مهلکه مخوف تر از غفلت و تهاون نه

قطعه

بحزم کوش که این ره پُر از خطر ست :: باحتیاط قدم نه که جای شور و شر ست
همین که ابر بیاید چنان تصور کن :: که سیل میرسد و خانهٔ تو بر گذر ست
مباش غافل و از حزم بر کرانه مشو :: که حزم تیر بلاے زمانه را سپر ست
کسیکه عاقبت اندیش و دور بین باشد :: مقرر ست که از خود همیشه با خبر ست
چو با خبر بود از خود بهان دولت او :: علی الدوام بباغ مراد بارور ست

باب سی ام در شجاعت

شجاعت از امهات فضائل ست و آن قوتیست متوسط میان جبن و تهور و بحکم اِنَّ اللّٰهَ یُحِبُّ الشُّجَاعَ حق سبحانه و تعالی مردم شجاع را دوست میدارد و در خبر آمده که تبرک جویند بدعاے مردم شجاع که ایشان بپروردگار خود گمان نیکو دارند و مردم بددل در کارزار اعتماد بر گریختن دارند و دلیران در ان ورطه تکیه بر فضل ذو المنن می کنند و حضرت رسالت پناه صلی اللّٰه علیه و آله و سلم بشجاعت نفس نفیس خود اشارت نموده آنجا که فرموده رِزْقِی تَحْتَ ظِلِّ رُمْحِی یعنی روزی من در زیر سایهٔ نیزهٔ من ست و درین سخن تحریضیست بر ارتکاب کارزار و استعمال آلات جنگ در وقت حرب و پیکار

قطعه

بشجاعت توان گرفت جهان :: هر که بددل بود چه کار کند
وانکه جرأت نمایاد اندر کار :: خویشتن را بزرگوار کند

خالد ولید که در لشکر اسلام بجرأت تمام معروف و موصوف بود در وقت رحلت ازین عالم اشک حسرت از دیده می بارید و میگفت وا حسرتاه که در چندین صف مصاف شجاعت نمودم و چندین الم ضرب و طعن را تحمل کردم و حالا بر روی فراش می میرم چنانچه پیرزنان میرند و چون از اجل چاره نیست بارے بایستی که جان در بهاے نیکنامی بدادمے و سعادت شهادت دریافتمے و هم سخن اوست که آنکه بددل حمایت جان در گریز می بیند خیال کج و تصور باطلست زیرا که قوت جمعیت و شوکت جلادت مرد دندان طمع دشمنان را بر می کند و ضعف ترس و سستی و بددلی خصم را برین کس دلیر میگرداند و از مثبت که بیشتر بددلان و ترسندگان علف شمشیر می شوند و دلیران

ومبارزان از ورطۂ تلف بیرون می آیند **مثنوی** هر که بدل تر بود در کارزار ✤ باشد ش جان بقرار در کارزار ✤
جرأتی کن بیش مردان بنبرد ✤ تا بر آید نامت از مردان مرد ✤ **یکی** از سلاطین در مصاف نعره میزد و امرای
سپاه خود را میگفت امروز روز امتحان ست و معرکۂ حرب کورۂ مردان ست و از کوره جز زر خالص بسلامت
بیرون نیاید و آنکه مغشوش باشد در درون کوره سالم نماند **فرد** خوش بود گر محک تجربه آید بمیان ✤
تا سیه روی شود هر که در و غش باشد ✤ مرد شجاع آنست که نفس را در ارتکاب امور عظام حریص گرداند و دل را بر تحمل
شدائد و آلام بجهت ترقی بر مدارج عظمت و احتشام ترغیب نماید تا صیت صولتش در همه آفاق منتشر گردد
و آوازۂ سطوت و شوکتش در اقطار عالم چون مثل سائر و دائر شود **مثنوی** مرا نام باید که گردد بلند ✤
که از نام گردد کسی ارجمند ✤ بمردی شود ذکر آزاده فاش ✤ چو نام نکو هست جان گو مباش ✤ **افراسیاب** لشکر خود را
میفرمود که بر مرگ حریص باشید تا زندگانی بیشتر یابید و مردان را آماده شوید تا سرمایۂ دولت و عزت بدست
آرید چه بزرگی در دو چیز ست یا بنام نیک مردن یا دوستکام زیستن **رباعی** مرگ در چشم هر که خوار بود ✤
در شجاعت بزرگوار بود ✤ هر که جان را عزیز میدارد ✤ با جهانداریش چه کار بود ✤ **مرتضی علی کرم الله وجهه**
بوقت کارزار خود را بر صف کفار زدی هر جا که لشکر دشمن بیشتر بودے روی بدانجا آوردے و دلیرانه
بمصاف در آمدے و ملاحظۂ حال خود نکردے یکے پرسید که اے امیر عجیب جرأتے مینمائی و از حفظ
احوال خود تغافل میفرمائی امیر گفت بیقین میدانم که اگر اجل رسیده است از قدر حذر سود ندارد و اگر حکم فوت
و فنا از دیوان قضا صادر نشده مرا این جرأت زیان نکند و درین باب فرموده اند **قطعه**
اَیَّ یَوْمَیَّ مِنَ الْمَوْتِ اَفِرّ ✤ یَوْمَ لَا یُقْدَرُ اَمْ یَوْمَ قُدِرْ ✤ یَوْمَ لَا یُقْدَرُ لَا اٰتِی الْقَضَا ✤ یَوْمَ قَدْ قُدِرَ لَا یُغْنِی الْحَذَرْ
و ترجمۂ این عربی بفارسی اینست **رباعی** دو روز حذر کردن از مرگ سزا نیست ✤ روزیکه قضا باشد و روزیکه قضا نیست ✤
روزیکه قضا باشد کوشش نکند سود ✤ روزیکه قضا نیست درو مرگ روا نیست ✤ و حقیقت آنست که تا کسے از سر جان بنخیزد در روز
مصاف کاریکه از ان بازتوان گفت از و توقع نتوان کرد **شعر** تا تو دل در بند جان داری و جان در بند تن ✤
کے مراد خویشتن یابی و رکنار خویشتن ✤ آورده اند که وقتے لشکر حبشه بر ولایت یمن مستولی شدند و سیف ذی الیزن بحضرت
جدا گشته پناه بانوشیروان برده از و مدد طلبید نوشیروان بفرمود تا جمعے را از دزدان و عیاران و اهل فتنه

که در زندان بودند سلاح داده همراه او ساختند و ایشان هزار و هشت صد تن بودند پس سیف ذی الیزن
با آن مردان در کشتی نشست چون بساحل رسید از کشتی بیرون آمد سیف بفرمود تا تمام کشتیها بشکستند
و مجموع طعامها بر ریختند و گفت اے یاران در مملکت یمن در آمدیم و با دشمنان حرب میباید کرد حالا شما
در میان دو کار افتاده اید نیک تامل کنید که درین اوقات غالب میباید شد یا کشته می باید گشت بضرورت
آن گروه دل از جان برگرفته مردانه بکار در آمدند و آن مردم اندک بر بسیارے از لشکر حبشه غلبه کردند پس
مرد کارزار باید که ترس را بخود راه ندهد که رستم دستان (نام پدر رستم) گفته است که اگر هزار زخم بر من آید دوست تر دارم
از آنکه بر بستر بیماری همچو پیرزنان بمیرم **بیت** بنام نکو گشته گردم روا ✦ مرا نام باید که تن مرگ راست
و هر کرا از سلاطین جرأت و شجاعت بیشتر بوده و در تحمل شدائد پایداری زیاده نموده زود تر بمنزل مقصود
رسیده و چهرهٔ مراد در آئینهٔ عزیمت خویش بموجب دلخواه دیده آورده اند که چون کار یعقوب لیث
بالا گرفت و داعیه (خواهش) کرد که خراسان بحوزهٔ (ناحیه) تصرف و تسخیر وے در آید روزے که بعزیمت حربے کرده بود و امراے
لشکر بر در بارگاه جمع شده یعقوب سلاح بر تمام پوشیده ببام بر آمد منجمان ارتفاع گرفتند و گفتند حالا طالع
وقت نحوست دارد سوار شدن در توقف دارید که هشت ساعت دیگر ساعت نیک میشود و طالع وقت
بحسب دلخواه میگردد یعقوب همچنان سلاح پوشیده در فصل تابستان بر بالاے بام در آفتاب تا هشت
ساعت بایستاد چنانچه ارکان دولت از مصابرت او عجب ماندند چون وقت رسید و طالع مسعود
گشت از بام فرود آمد و سوار شد جمعے پرسیدند که موجب ایستادن امیر در آفتاب چه بود گفت من کارے
بزرگ در پیش دارم و درین مهم که روے بدان آورده ام نازکی و کاهلی در حصول مقصود خلل عظیم
مے آرد من نفس خود را امتحان میکردم که در تاب آفتاب با سلاح گران طاقت دارد یا نه دیدم که طاقت
دارد بدانید که حصول مقصود روے خواهد نمود چون یعقوب در طلب دولت تا این غایت جهد نمود
رسید بدرجهٔ که رسید **قطعه** شاهد ملکت در عهد کسی گیرد که روے جهد ✦ دست در آغوش با شمشیر و خنجر می کند ✦ آنکه یارا بر سر ناز و تنعم می نهد ✦
گردگارش در جهان سوداے سر میکند ✦ پادشاهی چمن را داده‌اند گل را ازانکه گل ✦ با وجود نازکی از خار بستر میکند ✦ و هم از یعقوب لیث حکایت کنند
که وقتے جمعے از جوانان سیستان نشسته بودند و از ظرائف و لطائف چیزها باز میگفتند یعقوب نیز آنجا بود و هیچ سخن نه

بطلب ملک نپرداخته ورایت مردی و مردانگی برنیفراخته یکی گفت لطیف ترین لباسها اطلس ختائی
است دیگرے فرمود ظریف ترین تاجها طاقیهٔ رومی دیگرے وانمود کہ از منازل بوستانهاے پرگل وریحان
بهترست دیگرے تقریر کرد کہ از مشروبات جم صافی موافق ترست دیگرے چنین نمود کہ از سایها سایهٔ بید
سازگار ترست دیگرے عرض کرد کہ از نغمات سازها آواز عود ملائم ترست دیگرے بیان کرد کہ براے
ندیمی محافل جوانان خوبصورت زیبا سیرت لائق تر چون نوبت بہ یعقوب رسید گفتند تو هم سخن بگو گفت
خوبترین لباسها زره است و بهترین تاجها خود و خوشترین منزلها معرکهٔ حرب و زیباترین شرابها خون
دشمنان و لطیف ترین سایها سایهٔ نیزه و ظریف ترین آوازها صهیل اسپان تجمیم پوشیده و گرامی ترین ندیمان
مردان کاری و مبارزان کارزاری و در اشعار امیر المؤمنین علی رضی الله تعالے عنه آمده **قطعه**
السیف والخنجر ریحاننا :: اف علی النرجس والآس :: شرابنا من دم اعدائنا :: وکاسنا جمجمة الراس
و ترجمهٔ این دو بیت بفارسی اینست **قطعه** گل و ریحان ما تیغست و خنجر :: بکار ما نیاید نرگس و آس
شراب ماست خون دشمن ما :: اساس کلهٔ او بهترین کاس :: پس طالب ملک باید کہ نوک سنان آبدارش چون شبروان
براے جوهر جان نقب در خزانهٔ سینهٔ دشمن زند و شمشیر زهر بارش مانند سرهنگان عیار پیشه بقصد گوهر روح
مهر سراز درج بدن خصم بردارد و پادشاه کہ خود دلیر باشد لشکر او را جرأت بیفزاید و پادشاه بیدل را دولت
عالمگیری میسر نشود و در نصائح الملوک آورده اند هر پیرے کہ او را خرد نیست همچون چشمه ایست کہ آب ندارد
و جوانے کہ او را ادب نیست چون بوستانیست کہ گل ندارد و درویشے کہ او را معرفت نیست چون دیده ایست
کہ نور ندارد و عالمے کہ او را تقوے نیست چون اسپیست کہ لجام ندارد و توانگرے کہ او را احسان نیست چون
درختیست کہ میوه ندارد و صاحب جاهے کہ او را حیا نیست چون طعامیست کہ نمک ندارد و سلطانے کہ
او را عدل نیست چون ابریست کہ باران ندارد و عالمگیرے کہ او را شجاعت نیست چون بازرگانیست
کہ مایه ندارد آورده اند کہ یکے از سلاطین عرب را روزے با دشمنے اتفاق محاربت افتاد چون هردو لشکر
صف کشیدند امراے دولت ملک عرب را گفتند اے ملک خصم حرب از دو بیرون نیست یا نصرت ست یا
هزیمت اگر بحکم قضا و قدر شکستے بر لشکر ما افتد تراکجا جوئیم گفت اگر گریزیم هر کہ مرا جوید از رعایت پروردگار محروم باد

لیکن اگر غلبه خصم را باشد مرا در میدان ورزیدهٔ اسپان طلبید یعنی غالب می شوم یا کشته میگردم بیت
یا برآیم بچرخ گردنده :: یا شوم زیر پا سر افگنده :: آورده اند که دران حرب شمشیر میزد و بر لشکر خصم حمله میبرد
تا وقتیکه آفتاب بنصف النهار رسید و حرارت بر دل مبارزان غلبه کرد و لبها از تشنگی خشک شد و غبار
کارزار بر رخسارها نشست یکی از خواص غلامان سلطان عرب با ظرفی آب بر عقب ملک می تاخت تا
نزدیک وے رسید گفت یا ایها الملک تشنه شده باشی زمانے توقف فرماے تا قدرے آب بیاشامی
ملک گفت تیغ آبدار من از من تشنه ترست بخداے عز و جل که تا او از خون دشمنان سیراب نشود من نیز
تشنگی خود را تسکین ندهم و بواسطهٔ این عزیمت درست و جرأت تمام و شجاعت کامل حق سبحانه و تعالی
او را بر دشمن ظفر بخشید بیت کسے را که ایزد کند یاوری :: کم یارد که با وے کند داوری :: از سکندر ذوالقرنین پرسیدند
که نشان پادشاه دلیر چیست گفت آنکه نپرسد که دشمن چند ست بلکه تفحص کند که کجاست و هر آئینه چنین
سردارے **مثنوی** چو شمشیر هندی بگیرد بدست :: صف اعادی در آرد شکست :: بگرز گران سنگ و شمشیر تیز ::
روان در جهان افگند رستخیز :: نوشیروان از بوزرجمهر پرسید که شجاعت چیست گفت قوت دل گفت چرا
قوت دست نمی گوئی گفت اگر دل قوی نیست قوت در دست نماند من شنوده ام که یکے از مبارزان عرب
پیر شده بود و با وجود ضعف پیری قوت دل داشت روزے میخواست که سوار شود دو کس بازوے او
گرفتند تا سوار شد بے ادبی آغاز طعنه زدن کرد که ازین کس چه کار آید که دو کس باید که او را سوار کنند شجاعت
او چه خواهد بود پیر سخن او بشنود گفت آرے دو کس باید که او را سوار کنند اما هزار کس باید که او را فرود آرند
نوشیروان سخن حکیم را مسلم داشت و فرمود که راست گفتی قوت دست تابع قوت دل ست **فرد**
آدمی را قوت دست از دل ست :: هر که او را دل قوی بازو قوی :: در وقتیکه سکندر بعزیمت تسخیر اقالیم عالم سوار می شد
ارسطو را طلبید و گفت اے حکیم درین میدان که قدم نهاده ام و این مهم را که پیش گرفته ام هر آئینه مرا
دوستان و دشمنان پیدا آیند با هر یک از ایشان چگونه معاش کنم گفت اے ملک اصل آنست
که تا ممکن و مقدور باشد دشمن انگیزی نکنی و بر دوستان خواری روا نداری و اگر دشمنی پیدا شود او را باستمالت
و دلنوازی اختصاص دهی تا دوست شود و دوست را بعزت و حرمت خاص گردانی تا از دوستی بر نگردد

اسکندر فرمود که زیادت کن حکیم فرمود از کار دشمن غافل نشوی اگرچه اندک باشند و بر لشکر اعتماد مکنی اگرچه
بسیار باشند و تا مهم بسخن نرم و آهسته ساخته تواند شد کلام درشت بر زبان نرانی و کار تا بتازیانه بر آید شمشیر از
نیام بر نیاری اسکندر فرمود که شاید کار من با خصم بمحاربت انجامد دران بچه کیفیت مدخل توان کرد و بکدام
نوع اقدام توان نمود حکیم گفت که حال حرب از دو بیرون نیست یا تو بحرب کسی میروی یا کسی بحرب تو می آید اگر تو بحرب کسی قصد
کردهٔ ده شرط رعایت باید کرد اول باید که غرض از ان جنگ جز خیر محض نباشد و طلب دین حق و دفع
ظلم و فساد بود دوم توجه باید نمود بحضرت عزت تعالی شانه و از وی یاوری طلبیدن و در دعای خیر و صدقات
کوشیدن و از اهل قلوب و قبور استمداد همت فرمودن سوم شرائط حزم و دستور ظفر بتقدیم رسانیدن و منهیان
و جاسوسان برکار باید کردن و تفحص لشکر خصم و کیفیت احوال و کمیت رجال ایشان بواجبی باید نمودن
چهارم با لشکری توجه باید کرد که همه یکدل و یکزبان باشند که اتفاق سپاه با پادشاه موجب فتح و نصرت و سبب
ظفر و قوت ست چنانچه گفته اند **مثنوی** کسی را ظفر بر ظفر حاصلست ٭ که در پردلی لشکرش یکدلست ٭
سپه را که فیروزمندی رسد ٭ ز یاران یکدل بلندی رسد ٭ و موافقت اکابر و اتفاق بزرگان خصوصاً اقربا درین باب
ضرورتست پنجم لشکر را وعدهای نیکو دادن و بنویدهای بزرگ مستظهر گردانیدن و نیت باید کرد که آن
مواعید بوفا رسد ششم تا توان بنفس خود مباشر حرب نباید شد که اگر شکستی روی نماید آن را تدارک
توان نمود هفتم در تدبیر کار لشکرکشی و سپاه سالاری کسی را اختیار باید نمود که بسه صفت آراسته باشد اول
شجاع و قوی دل بود و بدان شهرت یافته باشد و نام و آوازه پیدا کرده تا از و ترس و هراس در دل دشمن
افتد دیگر رای صائب و تدبیر تمام داشته باشد و مداخل و مخارج جنگ را دانسته که جای باشد که رای
به از شجاعت بکار آید و انواع حیل و خداع بکار باید برد که خدعه در حرب مکروه نیست بلکه مستحسن ست چنانچه
در خبر واقع شده الحرب خدعة دیگر ممارست حروب کرده باشد و صاحب تجارب شده که فوائد تجربه بسیار ست
شرط هشتم آنست که چون کسی در اثنای حرب بمبارزت و شجاعت از اقران و اکفا ممتاز شود در عطا
و صلت و ثنا و محمدت او باید افزود و بلکه دران باب مبالغه باید نمود تا دیگران را نیز میل هواداری و جان سپاری
شود نهم در روز حرب از غفلت دور باید بود که بسیار بوده که ظفر نزدیک رسیده و یک نفس از جنگ غافل شده اند

وبدان غفلت کار دگرگون شده وهم اگر لشکر خصم شکسته گردد در پے ایشان نباید رفت وبزودی کس در عقب نباید فرستاد که چندین کرت واقع شده که لشکر بازگشته آن فرستادگان را زده اند وقوت باز یافته معاودت نموده اند ولشکر غالب را مغلوب ساخته واگر کسے بحرب تو مے آید وتو در صدد دفع اوئی از دو حال بیرون نیست یا ترا طاقت مقاومت او هست یا نه اگر هست اولی آنست که بهر نوع از انواع تدبیر که ممکن باشد او را از مقام دشمنی بباید گردانید واگر این صورت دست ندهد شرائط حرب انچه مذکور شد رعایت باید فرمود واگر طاقت مقاومت نیست جاسوسان و دیده بانان بر کار باید کرد ودر باب محافظت راهها ودربندها واستحکام قلعه ها وذخیرها نهادن تقصیر نباید نمود ودر طلب صلح بذل اموال واستعمال حیل ومکائد ضرورت ست واگر دشمن طلب صلح کند از صلح ابا نباید نمود واصلا ستیزه ولجاج پیش نباید گرفت چه لجاج مذموم ست وطالب صلح باخر مظفر ومنصور گردد **مثنوی**

ستیزه مکن زانکه باد ستیز ✤ کند باغ انصاف را برگ ریز ✤ ستیزه بجائے رساند سخن ✤ که ویران کند خان ومان کهن ✤ کند عاقل اندر ره صلح سیر ✤ تو این راه میرو که الصلح خیر ✤ اسکندر این سخنان را دستور العمل ساخته بنائے جنگ و صلح برین نهاد وچون صفت شجاعت مر اهل دولت را بهترین صفتیست سخن درین باب بسر حد اطناب رسید بحمد الله که شاهزادهٔ جوان بخت پر تدبیر **مثنوی** ابو المحسن آن شاه روشن ضمیر ✤ کزو تازگی یافت دوران پیر ✤ جهاندار شاهے که روز مصاف ✤ فرو ریزد از صولتش کوه قاف ✤ چو در معرکه بر کشد تیغ تیز ✤ بکوهے کند کوه را سنگ ریز ✤ بمعاضدت بازوے کامگار ومساعدت بخت بیدار هر طرف که روے رایت ظفر پیکرش متوجه گردد فتح ونصرت دو اسپه استقبال موکب همایون نمایند وبهر جانب که مقصد همت بلند ومطمح نظر نهمت ارجمند باشد اقبال وسعادت بطریق استعجال عزم مرافقت وموافقت حشم عالی فرمایند **قطعه**

هر کجا عزم جهانگیرش گران سازد رکاب ✤ فتح ونصرت را بدان جانب سبک گردد عنان ✤ ربع دولت پرورش را ملک وملت در بنا ✤ تیغ نصرت گسترش را دین ودولت در ضمان ✤ وعساکر نصرت مآثرش بروز کارزار چون آتش حمله گذارند ودر میدان جنگ از روی ثبات ودرنگ چون کوه البرز پایدار **مثنوی** یلا یک تیغ زن چون نرگس یار ✤ سراسر صف شکن چون زلف دلدار ✤ ولایت گیر چون حسن حبیبان ✤ غبار انگیز چون جور رقیبان ✤ همه چون شعلهای عشق جانسوز ✤ همه چون غمزهٔ دلبر جگر دوز ✤ همه چون چشم خوبان فتنه انگیز

همچنین هر چه از دو خونریز حق سبحانه و تعالی ظل ظلیل عاطفت آنحضرت را بر مفارق ملازمان مخلد و مستدام و ارادت خلص عباده الامجاد

باب سی و یکم در غیرت

غیرت نگاهداشت چیزیست که انسان را صیانت آن لازم باشد و در تدبیر مهمات و تاکید سیاسات سلاطین را ازین صفت چاره نیست هم در امور ملت و هم در مهام مملکت زیرا که غیرت دو نوعست غیرت دین و غیرت دنیا و رعایت هر دو نوع ضروریست اما غیرت دین آنست که در تمشیت امر معروف و نهی منکر سعی نماید و ملازمان حضرت در رعایای مملکت خود را بطاعت فرماید و از معاصی و مناهی منع کند و در حدیث آمده که هر که از شما منکری بیند یعنی آنچه مخالف شریعت باشد باید که آنرا تغییر دهد بدست یعنی ببرد یا به شمشیر چنانچه مقتضای شرع باشد و این مرتبه اهل اختیار و اقتدار است پس اگر بدست نتواند که دفع کند بزبان منع فرماید اول بنصیحت و اگر منزجر نشود بعنف و بسختی سخن گوید و این مرتبه اهل علم و ارباب زهد و ورع است و اگر بزبان منع میسر نشود بدل آنرا دشمن دارد و این مرتبه ضعیفانست از عوام الناس و بعضی از علما تتمه این حدیث برین وجه آورده اند که لیس وراء ذلک الاسلام یعنی هر که دست منع کردن بدست و زبان عاجز گردد و بدل آنرا دشمن ندارد آن کس را از مسلمانی نصیبی نیست **قطعه** نهی منکر بدست باید کرد ÷ ور میسر نباشدت این کار ÷ بزبان منع کن وگر نتوانی ÷ در دل خویش می کنش انکار ÷ و هر سلطانی که در اقامت حدود شرع و اجرای احکام دین کوشد نائب حق ظل الله باشد و چون پادشاه را بواسطه کثرت مهمات ملکی بجزئیات این امر رسیدن متعذر است هر آئینه محتسبان در مملکت خود نصب باید کرد و محتسب باید که در اسلام صلب بود و حمیت دین پروری بر و غالب باشد و بصفت عفت و پرهیزگاری و امانت و راستی و کم طمعی آراسته بود و هر چه کند برای تقویت دین کند و از غرض دریا دور و از دواعی نفس و هوا بر طرف تا قول وی در دلها تاثیر کند **فرد** سخن که آن ز غرض پاک و از طمع خالیست ÷ اگر بسنگ بگوئی دران اثر دارد ÷ **آورده اند** که شیخ ابو الحسن نوری قدس سره عادت داشت که هر گاه منکری دیدی از آن منع کردی اگر چه دران خوف قتل بودی روزی بر کنار دجله بجهت طهارت نماز میرفت زورقی دید سی خُم سر بمهر در وی نهاده بود و بر هر یک نوشته که لطیف شیخ ازان

عجب داشت چه در مبایعات و تجارات چیزے که لطیف نام داشته باشد نشنیده بود از ملاح سوال
کرد که درین خمها چیست ملاح گفت تو مرد درویشے با اینها چکار داری برو در پے مهم خود باش شفقت شیخ
بدانستن آن زیادت شد ملاح را گفت البته میخواهم که بدانم که درین خمها چیست و چه جنس ست ملاح گفت
اے درویش فضول درین خمها خمر ست و براے معتضد خلیفه آورده اند شیخ نگاه کرد چوبے گران در آن
زورق افتاده بود ملاح را گفت آن چوب را بدست من ده ملاح در خشم شد شاگرد خود را گفت آن چوب
را بدست او ده تا به بینم که چه خواهد کرد شاگرد چوب را بدست شیخ داد شیخ آن چوب را بدست مبارک گرفته
یک یک خم را می شکست و ملاح از ترس می لرزید و فریاد میکرد تا یونس افلح که شحنه بغداد بود با کسان
خود برسید و شیخ را گرفته نزد خلیفه برد و صورت حال تقریر کرد معتضد بغایت جباری غیور بود و ستمگاری بیشتر
سیاست شمشیر کردے اهل بغداد دیدند که شیخ را پیش معتضد می برند بغایت اندوهناک شدند و شک
نکردند در آن که فی الحال شیخ را شهید خواهد کرد اما چون شیخ را در آوردند معتضد بر کرسی آهنین نشسته بود و گرزے
هم از آهن بدست گرفته و جامه سرخ پوشیده و این علامت قهر و سیاست او بود بانگ بر شیخ زد که تو
کیستی که چنین گستاخی میکنی فرمود که من محتسبم گفت بامر که احتساب میکنی گفت بامر خدا و رسول گفت
ترا که محتسب ساخته گفت آنکه ترا پادشاهی داده مرا محتسبی داده معتضد ساعتے سر در پیش افگند
پس سر برآورد و گفت ترا چه بر آن داشت که این خمها را شکستی جواب داد که شفقت در حق تو و در
حق رعیت تو گفت در حق من چگونه شفقت کردی گفت چنانکه منکرے را که تو در ازاله آن تقصیر
روا داشتی آن را از تو منع کردم و ترا از گرفتاری قیامت خلاص دادم گفت در حق رعیت من
چگونه گفت چنانچه بارتکاب تو بر محرمات مردم بر معاصی دلیر میگردند چون از تو حرام باز ایستے
دیگران دلیری نتوانند کرد چه عامه خلق در صلاح و سداد تابع پادشاه اند اگر او را بر نهج صلاح بینند همه
طریق صلاح پیش گیرند و ثواب آن همه بدیوان وے راجع گردد و اگر از و فساد مشاهده نمایند
ایشان نیز در فسق و فجور کوشند و وزر و وبال آن همه بدو باز گردد پس هم در حق تو مهربانی کردم
و هم در حق رعیت تو و غرضے نداشتم درین عمل مگر خوشنودی حق عز و جل معتضد بگریه در آمد و گفت

این کار تراز بنده است بعد ازین هر منکرے که بینی تغییر کن و حکم کردم که هیچکس ترا منع نکند و از نخواے

این حدیث معلوم میشود که چون محتسب حقانی باشد هیچ آفتے بوے نرسد **مثنوی**

آن یکے با پیر خود گفتا که من ٭ نهی منکر مے کنم اندر زمن ٭ لیک می ترسم که از اهل حسد ٭ آفتے در روزگارم من رسد

گفت اگر این کار بهر حق کنی ٭ از بلاهاے دو عالم ایمنی ٭ امّا غیرت دنیا سه نوع ست اوّل نسبت با پادشاه

و اقران دوم نسبت با خاصهٔ خود سوم نسبت با عموم خلق امّا آنچه نسبت با امثال خود ست چنان باشد

که تفوق خواهد بر ایشان بمرتبه که هیچکدام را بر و سرفرازی نرسد و بحسب جاه و صولت و قدر و شوکت

و حشمت و عظمت و اقتدار و ابهت از همه بیش باشد و هر آینه از ظهور این غیرت و دو فور این حمیت

کارهاے کلی کشاید و مهمات حسب المراد بر آید و این از خصائص اهل همت ست و هر چند همت

بلند تر باشد غلبهٔ این غیرت بیشتر بود **آورده اند** که یکے از اولاد سلاطین حکیمی را پرسید که من خواهم

که از اخوان و اقران خود بر سر آیم و گوے دولت از میدان اختیار بچوگان اقتدار بربایم مرا از اسباب این

کار چه چیز بدست باید آورد حکیم گفت اے ملک زاده هیچ شے مر اکتساب دولت را به از همت و غیرت

نیست **مثنوی** کسے کو ز غیرت برافراخت تیغ ٭ سر تیغ را گنبد زند میغ ٭ ز غیرت بدست آیدش نام و ننگ

ز غیرت مراد خود آرد بچنگ ٭ چنین گفت آن مرد بیدار بخت ٭ که از غیرت آید بکف تاج و تخت ٭ امّا غیرتے که نسبت بخاصهٔ

خود ست همچنان باشد که خواص حرم خود را از چشم نامحرم پوشیده دارد و ایشان را در محافظت حدود

عصمت و عفت مبالغه نماید و هر چه رعایت آن شرعاً و عرفاً لازم باشد ایشان را بران معتاد سازد

تا برکت آن اهالی رعیت نیز بصلاح موصوف و از فساد دور باشند و بزرگی در وصیت یکے از بزرگان

حرم خود فرموده است **مثنوی** عصمتیان را بمقام جلال ٭ جلوه حرام ست مگر با حلال ٭ دیده بهر روے نباید گشاد

پاے بهر کوے نباید نهاد ٭ این همه آفت که بتن میرسد ٭ از نظر تو به شکن میرسد ٭ دیده فرو پوش چو دُر در صدف

تا نشوی تیر بلا را هدف ٭ هر که بحجب حلالت بود ٭ رخ منما در همه حالت بود ٭ امّا غیرت به نسبت عموم خلق

چنان ست که غیرتے که بر مخدرات حرم سلطنت دارد نسبت با حرم همه مسلمانان بجاے آرد و نگذارد که از ظلال

درگاه عالم پناه بدنامی بخاندان مردم با ناموس رسد و در استکشاف گناه مسلمانان سعی نماید و عیوب

رعایای مملکتِ خود بقدرِ امکان پوشیده دارد که در حدیث آمده که هر که عیبِ مسلمانی بپوشد خدای
عزّ و جلّ عیوبِ او را بپوشد و در روایتی هست که گناهان او را در دنیا و آخرت پوشیده دارد **فرد**
مثلی هست که استر ستر الله علیک: پردهٔ کس مدری کس ندرد پردهٔ تو :: و حمیّت همان غیرت ست در حمایتِ حالِ خود و کمالِ
غیرت آنست که چون کسی پناه بوی آرد و او را زینهار داده بحصنِ حمایتِ خود در آورد و تا ممکن باشد زینهار
دادهٔ خود را ضایع نگذارد و در عرب دستور بوده و حالا نیز در ولایتِ حجاز هست که چون کسی در سایهٔ دیوار یا ظلالِ
خیامِ ایشان در آمدی او را جوار دادندی بی آنکه بزبان زینهار خواستی و زینهاریِ خود را بدست کسی
باز ندادندی و بسیار مال درین کار صرف کردندی بلکه خونها ریخته شدی و از سرِ این کار درنگذشتندی
و بعضی جانوران را نیز که بخیمهٔ ایشان پناه بردی یا بچراگاهِ ایشان در آمدی حمایت کردندی آورده اند
که بهرام گور وقتی در دیارِ عرب با نعمان منذر می بود و نعمان او را بامرِ پدرش یزدجرد تربیت می فرمود روزی
در شکار قصدِ آهوی کرد و آهو از پیشِ او در رمیده هر طرف می گریخت و بهرام از عقبِ وی می تاخت هوا
گرم شد و آهو از تشنگی بی طاقت گشته بکنارِ قبیله رسید و بخیمهٔ اعرابی قبیصه نام در آمد اعرابی او را بگرفت و بر
پشت بست و متعاقبِ او بهرام بدرِ خیمه رسید تیر بکمان نهاده نعره زد که ای صاحب خانه شکارِ من اینجا آمد
بیرون آر قبیصه ندانست که او کیست گفت ای سوار زینهار دهی مروت نباشد که جانوری را که پناه
بدین خیمه آورده باشد بدست کسی باز دهم تا بکشد بهرام درشتی آغاز کرد قبیصه گفت سخن دراز مکن تا این
تیر که در کمان داری بر سینهٔ من نزنی و مرا نکشی دست تصرف تو بگردنِ این آهو نرسد و آن دم که مرا
بکشتی مردمِ قبیلهٔ من ترا بجست و جوی آهو نخواهند گذاشت بر جانِ خود رحم کن و از سرِ این آهو درگذر
و اگر توقعی داری این اسپ تازی نژاد را که بردرِ این خیمه بسته است با زین و لجام مطلّا بتو دادم سوار
شو و اسپِ خود را جنیبت ساز و بمقامِ خود بازگرد بهرام را این حمایت خوش آمد و باسپِ او التفات
ننموده عنان بگردانید بموکبِ خود پیوست و آن روز که تاجِ سلطنت بر فرقِ همت او نهادند و عجم
طوقِ فرمانِ او در گردنِ اطاعت افگندند بهرام قبیصه را طلبیده و تربیت کرد و او را در عرب مجیر الغزلان
لقب کردند یعنی زنهار دهندهٔ آهوان و حمایت کنندهٔ ایشان **مثنوی** کسی را که آهو زنهار خواست

نگهدار اندازهٔ کار خویشتن :: بمردی حمایت از دو امگیر :: بمردانگی کار او در پذیر :: یکی قطره از دو بدریا پناه
ز صدر صدف سازدش تکیه‌گاه :: بصد تربیت نامدارش کند :: یکی گوهر شاهوارش کند

باب سی و دوم در سیاست

و آن ضبط کردنست و بر نسق بداشتن و سیاست دو نوع ست یکی سیاست نفس خود و یکی سیاست غیر خود امّا سیاست نفس خود بر رفع اخلاق ذمیمه است و کسب اوصاف حمیده و سیاست غیر دو قسم ست یکی سیاست خواص بارگاه و مقربان درگاه و ضبط نسق ایشان دوم سیاست عوام و رعایا و قسم اول در باب چهلم مذکور خواهد شد امّا قسم دوم بر آن وجه است که بدان و بدفعلان را باید که پیوسته ترسان و هراسان دارد و نیکان و نیکوکاران را امیدوار سازد آورده‌اند که ابوذرجمهر را پرسیدند که کدام پادشاه بزرگوارتر است گفت آنکه بیگناهان از وی ایمن باشند و گناهکاران ترسان و خندهٔ تیغ برق نمایش با گریهٔ ستمگاران مقترن باشد و بارقهٔ نسیم فیض سانش با باران انعام بر درویشان مستحق مقارن بود نقل ست که هوشنگ ملک میگفته که رحمتی ام از خدای بر نیکان و مصلحان و خشم خدایم بر بدان و مفسدان نیش قهرم با نوش لطف در آمیخته است و زهر هیبتم با شکر رحمت تالیف شده **فرد** تریاق و زهر هر دو مرا در خزانه هست :: از بهر دوستان و هم از بهر دشمنان :: حکما گفته‌اند مدار آرد و سی عالم بر سیاست ست و اوراق انتظام جهان کون و فساد نا فرد کرده اند اگر ضبط سیاست نباشد مهمات جهان بر نسق نماند و اگر قانون تادیب و تعذیب نبود کارهای عالم روی بتباهی نهد **قطعه**
از سیاست نظام یابد ملک :: بی سیاست خلل پذیرد ملک :: نسق کارهای عالم را :: از سیاست نا گزیر بود
اگرچه عروس لا ملک الا بالعدل دلپذیر ست امّا او هم از پیرایهٔ لا عدل الا بالسیاسة چاره نیست هر پادشاه که از مقتضای آفة الریاسة ضعف السیاسة بیخبر بود بزودی ارکان مملکتش تزلزل پذیرد و اساس سلطنتش خلل یابد چه زینت ملک و دولت و مصلحت دین و دولت در سیاست ست **قطعه**
تیغ سیاست کند حصار ملک را :: سازد جهان فروزنده خشان چو آفتاب :: معماری سیاست اگر نی مدد کند :: گردد جهان بسیل جفا و ستم خراب
بی قاعدهٔ شریعت هیچ حق در مرکز خود قرار نگیرد و بی ضابطهٔ سیاست کار شرع و دین نظام نپذیرد و بس سیاست ملوک مقوی شرع باشد و احکام شرع مروج ملک **قطعه** سرسبزی نهال سعادت بباغ دهر

بے حشمت سیاست شرع مطہر طمع مدار :: لیکن الا آن چه شود این کشور دوان :: بے سایۂ سیاست شاہان کامگار :: وفی نفس الامر مدار ملت بر وجود
و قرار مملکت از وست **فرد** گر تیغ سیاست سلاطین نبود :: در عالم خاکی آب خوش کس نخورد :: در حدیث آمده که اگر پادشاه
نبودے بعضے آدمیان بعضے را بخوردندے یعنی ہلاک و نابود ساختندے مملکت را جز بسیاست ضبط
نتوان کرد و فتنہ را جز بسیاست سکون و آرام نتوان داد آوردہ اند کہ یکے از خلفا بمنبر برآمد تیغے کشیدہ
مصحفے بر دست گرفتہ پس در اثنائے خطبہ گفت اے مردمان نیکو شمارا این بس است یعنی مصحف
و بدان شما جز بدین راست نشوند یعنی شمشیر **قطعہ** سیاست آتشے باشد کہ از او :: زہر موسگالان بر فروزند
چو ایشان بفروزند آتش ظلم :: ہمان بہتر کہ ایشان را بسوزند **طمغاج خان** پادشاہے بودہ است بزرگ
سعار سیاستش عرصۂ مملکت را معمور ساختہ و شمشیر ہیبتش بنیاد بیدادی و ستمگاری از شہر و ولایت برانداختہ **قطعہ**
تاخت از بیم قہر او فتنہ :: زان سو نیستی بصد فرسنگ :: رفت از صیقل سیاست او :: زنگ ظلم از رخ جہان و ملک
روزے یکے از ندیمان او باش گلدستہ بخدمت او آورد سلطان بستید و گفت از کجا آوردہ گفت از گلزارہا
برچیدہ ام گفت گلزارہا ملک تو بودہ گفت نہ گفت از مالکش خریدہ گفت نے چرا کہ درین شہر گل نخرند
و بسیار بے قیمت باشد سلطان تامل فرمودہ گفت ہر کہ بے دستوری کسے در باغ او رود و گل بچیند میاید
نیز کہ بے اذن او میوہ باز کند و ازین علما صورتہائے دیگر نیز متصور است حکم کرد تا دستش ببرند اکابر
شفاعت کردند تا یک انگشتش ببریدند طمغاج خان پیوستہ رندان و بیباکان را میکشتے روزے این
جماعت بر دروازۂ شہر نوشتند کہ ما آن گیاہیم کہ ہر چند سر زنند بیشتر شویم این خبر بسلطان رسید فرمود تا
در پہلوے آن خط نوشتند کہ ما نیز باغبانیم منتظر ایستادہ کہ ہر چند سر برآرند بر کنیم **فرد**
ہر خار کہ سر برزند از گلشن ملک :: فی الحال سرش تیغ برباید داشت **گویند** کہ ہرمز بن نوشیروان عدل خود را با سیاست
اقتران دادہ بود و لطف خود را با قہر انضمام فرمودہ نیکان را بنواختے و بدان را رسوا ساختے **بیت**
زدہ سیاست او راہ کاروان ستم :: کشیدہ جیشش خوان عدل در عالم :: دستے بر کاہ امداد و باغے دید خوشۂ انگور اجابت
باغبان باز کرد باغبان عنان اسپ او بگرفت و گفت مرا خشنود کن و الا نزد شاہ ہرمز از دست تو
تظلم کنم غلام چیزے بوسے میداد و او راضی نمیشد القصہ ہزار دینار بہ او داد از ہیبت سیاست ہرمز

وحکما گفته اند سلطنت بمثابهٔ نهال ست و سیاست بمنزلهٔ آبیاری لازمست بیخ درخت سلطنت را
بآب سیاست تازه داشتن تا ثمرهٔ امن وامان حاصل آید **قطعه** خوش آن شهریاری که از روی دانش:
تأمل کند در کتاب سیاست:: سر تیغ او گلشن سلطنت را:: تر و تازه دارد بآب سیاست:: و بباید دانست که سیاست
بموقع آن ست که در بارهٔ جمعی واقع شود که استحقاق آن داشته باشند و آن گروهی اند از ریشه و بداندیشه
که چون مار و کژدم ضرر ایشان بخاص و عام و خرد و بزرگ میرسد یکی از سلاطین حکیمی را پرسید که از آدمیان
مستحق سیاست کیانند گفت هیچ آدمی استحقاق سیاست ندارد بلی سیاست بر سباع و هوام باید کرد
یعنی درندگان و گزندگان پادشاه گفت معنی این سخن را روشن گردان گفت ای ملک از مخلوقات
جمعی اند که خیر محض اند و محض خیر و از ایشان همه نفع رسد و ضرر نی و ایشان مانند ملائکه اند و بعضی
دیگر اند که ایشان محض شر اند و شر محض چون گرگ و پلنگ و مار و کژدم و از ایشان همه ضرر رسد و نفع نی
پس از آدمیان هر که بر خوی و خصلت فرشتگان ست افضل نوع انسان ست و هر که بر طبع و سیرت
سباع و هوام باشد بدترین درندگان و گزندگان ست و مستحق سیاست ایشانند نه آدمیان **مثنوی**
سیاست پسندیده باشد بسی:: ولیکن نگوییم که با هر کسی:: بخور مردم آزار را خون و مال:: که از مرغ بد کنده به پر و بال::
آورده اند که در عهد نوشیروان ظالمی ضعیفی را طپانچه زد و او پیش نوشیروان آمده تظلم نمود نوشیروان
فرمود تا ظالم را بسیاستگاه بردند و گردن زدند یکی از خواص گفت عجب داشتم از عدل ملک که آدمی را
بدین قدر جنایت بیجان ساخت نوشیروان گفت غلط کردی من آدمی را نکشتم بلکه سگ و گرگ را
بیجان کردم و مار و کژدم را هلاک گردانیده ام **بیت** کسی کو پیشه کرد آزار مردم:: یعنی بترست از مار و کژدم::
آورده اند که خسرو پرویز از بزرگی پرسید که از طبقات خلائق لائق سیاست کیست گفت ای
ملک خلائق پنج طبقه اند اول آنها که در ذات خود نیکند و از ایشان همه نیکی بخلق میرسد ایشان را تقویت باید کرد و با ایشان
صحبت باید داشت دوم جمعی که بخود نیکند اما اثر نیکی ایشان بکسی نمیرسد ایشان را عزیز باید داشت و بر خیر تحریص
باید کرد سوم گروهی که میانه حال باشند یعنی از ایشان نه خیر بمردم رسد و نه شر یعنی در ذات خود نه خیر باشند و نه شر ایشان
را بر خیر باید نمود و از شر تحذیر باید فرمود چهارم طائفه که ایشان بد باشند اما بکسی بدی نرسانند ایشان را خوار باید داشت

تا ترک بدی کنند پنجم فرقهٔ که هم بد باشند و هم بدی ایشان بمردم رسد ایشان را سیاست باید کرد بوعده و وعید تهدید

انگه ضرب پس حبس و آخر کار قتل **فرد** آتشی را که خلق از و سوزند * جز بکشتن علاج نتوان کرد * و یکی دیگر از فواید سیاست تسکین

فتنه است چه مردم فتان شور انگیز چون بینند که آتش سیاست تیز ست در گوشه گریزند و اگر اندک تهی در کار سیاست

مشاهده روند هزار فتنه برپا کنند و از هر جهتی شورشی بظهور رسانند **مثنوی** اگر سلطان نفرماید سیاست *

نزند هر ناکسی لاف ریاست * بلا برهم زنند روی زمین را * نه دولت را بقا باشد نه دین را * چو مردم ضبط در کشور نه بینند *

بجز فتنه ره دیگر نه بینند * و هم درین باب گفته اند **قطعه** اگر نه هیبت شمشیر پادشاه بود * چه شورها که بیکدم ز شهر بر خیزد *

کسیکه دست انچه پست است نشناسد * هزار فتنه چو دستش دهد بر انگیزد *

باب سی و سوم در تیقظ و خبرت

تیقظ بیداری باشد در کار مملکت و خبرت آگاهی از حال رعیت

و از ملوک عادل معهود و متعارف است که متجبران معتمد نصب فرمایند و متفحص آن امین را برگمارند به پنهانی

تا تجسس و تفحص حالات مملکت و مهمات رعیت نموده بموقف اخبار و اعلام رسانند و بعد از اطلاع بران

سعی نمایند تا هر خللی و زللی که در بنیاد معدلت ظاهر شده باشد مرمت یابد و اصلاح پذیرد پیش از ان که دست

تدارک بدامن تلافی آن نرسد **بیت** باول توان کرد اصلاح کار * از ان پیش کز کف رود اختیار *

و بسیار بوده که سلاطین در شب بلباس مجهول می گشته اند و تفحص احوال رعیت و مملکت میکرده چه بسیاری

اخبار باشد که مقربان درگاه سلطنت نشنوند و اگر بسمع ایشان رسد بحیثیت مصلحت خود یا ملاحظه وقت در زبان

بپادشاه نگویند یا نتوانند گفت و از حضرت داؤد علی نبینا و علیه السلام منقول ست که شبها جامه بدل کردی

و در شهر و بازار بگشتی بصورت مردم غریب بر آمده از هر کس خبری پرسیدی و گفتی که داؤد با شما چه نوع

معامله میکند و نوکران و کارکنان او بر چه وجه سلوک مینمایند پس اگر جایی دیدی که خللی پدید آمده بتلافی

آن مشغول گشتی و از سلطان محمود غازی نقل این صور تها بسیار منقول ست که شبها بیرون آمده بتجسس

احوال مردم مشغول گشتی و چون درین صورت که پادشاه خود بیرون آید و تفحص گردد امکان خطر ست

بزرگان وزیرکان دستوری نهاده اند که سلطان باید که منهی امین معتمد و دو تنخواه بغرض پاک اعتقاد

بلند همت تعیین نماید بر وجهی که کس بران وقوف نیابد و مرسوم او بدلخواه او مقرر سازد تا اگر کسی

بر احوالِ او واقف شود و او را نتواند که بزر فریب دهد و چنان کند که بهر وقت که خواهد پیش تواند رفت
شاید خبرے باشد که توقف بر تنبّه او چون حال برین منوال بود هر آینه سلطان بر جزئی و کلی صاحب
وقوف گردد و لیکن ارکان دولت و اعیان ولایت برین صورت که پادشاه بر احوال هر یک مطلع است
اطلاع یابند بے شبهه معاش ایشان بر وجهے باشد که باید و عملهای ناشایسته از ایشان در وجود نیاید مثنوی
چه نیکو متابعت کار آگهی ؛ کزین نقد عالم مبادا تهی ؛ ز عالم کسے سر بر آرد بلند ؛ که در کارِ عالم بود هوشمند ؛
آورده اند که در زمان گذشته پادشاهے عادل بود نقشِ التعظیم لامر الله بر صفحهٔ خاطر نگاشته و رایت الشفقة
علی خلق الله در میدانِ مرحمت افراشته قطعه ز عدلِ او شده بازِ سفید جفتِ کلنگ ؛ ز امنِ او شده شیرِ سیه رفیقِ شغال
نه آن فراز برد در هوا بدان چنگل ؛ نه این فراز کند در زمین بدین چنگال ؛ و در زمانِ او کسے را زهره نبود که آشکارا عملے ناپسندیده
از فسق و فجور تواند کرد دیگر یکے بود از امرا و اعیانِ دولتِ او که حقوقِ خدمتِ قدیمی داشت و در
بارگاه باختیار او کسے نبود که خود را بصورتِ صلاح بسلطان نمودے و در خفیه بخمر و زمر و انواعِ فسق و
فجور مشغول بودے و کسے زهره آن نداشت که از وے شکایت کند سلطان برین حال وقوف یافته
نخواست که مجاهره باو دران باب سخن گوید چه اظهارِ این نوع کلمات از اکابر رفعِ حجاب و احتشام کند
و آن مهابتِ سلطنت را مضرت است پس روزے از روزها آن امیر را طلبید و فرمود که مرا مرغے میباید
که منقارِ او سرخ باشد و سر و پاے بالِ او سیاه و باقی بال و سفید و خز تو کسے این نوع مرغ را پیدا
نتواند کرد امیر فرمود که بطلبِ آن اشتغال نمایم و بهر وجه که توانم پیدا سازم اما مرا سه روز مهلت باید داد سلطان
مهلت داد و امیر بجست و جوی آن مشغول گشت در شهر و نواحی چنین مرغے بدست نیامد امیر بعد از سه روز
بپایهٔ سریرِ سلطنت باز آمده مراسم اعتذار را تمهید داد که اے ملک بدان مقدار که مقدور داشتم جد و جهد
نمودم و در تفحصِ چنین مرغے سعی کردم پیدا نشد اشارتِ حضرتِ اعلی بهر چه صادر شود در عوض آن
تا مقدور مهیا گردانم سلطان فرمود که مطلوبِ من مثلِ این غیست از من اختیارِ شهر و ولایت بدست
تو داده ام و تو از تحصیلِ این مقدار چیز عاجزی چگونه است برو سه روزِ دیگر مهلت دادم و این نوبت
بے چنین مرغے باز نیائی دیگر باره امیر برفت و بعد از سه روز دست تهی باز آمد سلطان فرمود که

چنین خبر داری که چهار مرغ بدین شکل و هیئت در یک خانه هست و پیدا میتوانی کرد برو بر سر
چهار سوے شهر و از سر بازار شرقی گذر کن چون بدر فلان مسجد رسی محله ایست بر دست راست و در میان
محله کوچه ایست بدین نشان و در پیش آن کوچه خانه ایست درش جانب غرب بدان خانه در شے
و بصفه که در طرف جنوبست توجه کن بر دست چپ آن خانه ایست و در درون آن خانه خانه خرد ست
در آن خانه را بگشاے در انجا قفسیست نمد زرد بران پوشیده و دران قفس چهار مرغست بدان نوع
که من گفته ام بیار امیر حیران شده از نزد سلطان بیرون آمد و بدستورے که ملک نشان داده بود رفت
و قفس را با مرغان حاضر گردانید ملک فرمود که اهل حکومت باید که از شهر و ولایت خود چنین با خبر باشد
که من هستم امیر که این سخن بشنید با خود اندیشه کرد که پادشاهے که از بازار و کوچه و از خانه شهر چنین با خبر ست
امکان میدارد که بر اعمال پنهانی من هم وقوف داشته باشد من بعد معاش خود را تغییر میباید داد پس
از معاصی توبه کرد و براه راست باز آمد و ازین حکایت مفهوم میشود که اطلاع سلاطین بر احوال مردم
فوائد بسیار دارد **مثنوی** چنین گفت مرد سخن آفرین ❊ ز اخبار شاهان ایران زمین ❊ که هر فر هنگام نزع روان
بخسرو چنین گفت کاے نوجوان ❊ جهانے بذات تو وابسته اند ❊ بفرمان حکم تو پابسته اند ❊ بغفلت مکن خواب بیدار باش ❊
ز احوال گیتی خبردار باش ❊ چو در عهده تست عالم تمام ❊ مشو غافل از کار خود و السلام ❊ و در دفع غفلت به تعیین
صاحب خبر نست تا بر احوال هر ولایت اطلاع یابند منصور خلیفه گفتے من بسه کس محتاجم اول عاملے
که مال رعیت بمن نهد و مال من برعیت نگذارد دوم شخصے که داد مظلوم از ظالم بستاند و حکم بے طمع و خوف
کند پس آهے سرد برکشید و گفت اے دریغ از سوم پرسیدند که آن کیست گفت آن شخصے که صورت
احوال ایشان را چنانچه هست بمن باز نماید و الحق اگر پادشاه را چنین کسان بدست افتند پس صلاح
در میان خلق پدید آید **آورده اند** که اردشیر بابک از بسکه تفحص حال گماشتگان و نزدیکان دے
کار بدان کار رسیده بود که هر روز با امرا و وزرا و عمال و سائر ملازمان گفتے که دوش حال تو برین منوال بود
که چه خوردی و کجا خفتی و با که سخن کردی و چه گفتی مردم ازین سخن تعجب مینمودند و می گفتند و پرا فرشتگان
خبر میدهند و آن نبود الا باعلام صاحب خبران **باعی** صاحب خبران امین شاهان باشند ❊ مقبول دل جهان پناهان باشند

هم بر جگرِ ستمگران نیش زنند ؛ هم مرهمِ زخمِ دادخواهان باشند ؛ و اگر بی اعلامِ صاحب خبر مهمّی بموقفِ عرض رسد
شرطِ آگاهی نیست که زود رود و حکم فرمایند چه بزرگان گفته اند که حکمِ پادشاه بمنزلهٔ قضا و قدر میماند که چون
از عالمِ مشیت عزمِ عالمِ شهرت کند، دفع و منعِ آن بهیچ وجه میسّر نشود و احتراز و اجتناب ازان در حیزِ امکان
نگنجد **بیت** چو از کمانِ قضا و قدر رسد تیری ؛ یقین که بازنگردد بهیچ تدبیری ؛ پس شرطِ والیانِ خطّهٔ سلطنت
و حامیانِ حوزهٔ مملکت آنست که در امورِ مصالحِ جمهور بی حجتی قاطع و دلیلی ساطع و بی بینهٔ روشن
و برهانی واضح هیچ حکم بامضا نرسانند و بی تأمل و امعان و تدبیر و ایقان بهیچ وانه نهند که خردمندان
فرموده اند **قطعه** نباشد پسندیدهٔ شرع و عقل ؛ که بی نتیجه شاه فرمان دهد ؛ که همچون مضای قضا حکمِ او
کسی جان ستاند کسی جان دهد ؛ و شرطِ دیگر آنست که از روی گمان بیگناهان را در معرضِ ضرر و معرضِ خطر
نیفگنند که بیشتر گمانها وبال و بزه باز گردد چنانچه حق سبحانه و تعالی فرموده که اِنَّ بَعضَ الظَّنِّ اِثمٌ
و اگر کسی بمجرّد گمان بی تحقیق و ایقان در مهمی حکم فرماید و آن گمان خطا بیرون آید خود را محلِ سخط و
مظهرِ غضبِ آفریدگار ساخته باشد نعوذ بالله من ذالک **قطعه** مکن کس را به بندِ ظن پامال ؛
عقوبت تا پشیمانی نیارد ؛ که چون شک از یقین گر هویدا ؛ پشیمان گردی سودی ندارد ؛ **آورده اند** که در روزگارِ
قباد شهریار شخصی بویرانه درآمد یکی را دید افتاده نیک درنگریست سرش بریده بودند و کارد در سینه اش
نهاده آن کس از غایتِ تحیّر مبهوت و مدهوش گشت ع نی قوتِ استادن و نی قوتِ رفتن ؛ در همین حال یکی از ملازمانِ
حاکمِ آن ولایت بدانجا رسید آن صورت مشاهده کرد فی الحال او را دست و گردن بسته و کارد پرخون
از گردنش آویخته بدر خانهٔ حاکم آورد و واقعه را تقریر کرد حاکم بانگ برو زد که این کس را چرا کشتی گفت
ایها الملک من بدان ویرانه رسیدم و او را کشته دیدم متحیّر و متعجب گشتم در اثنای آن حال این کس مرا گرفته
نزد شما آورد و من نه از مقتول خبر دارم و نه از قاتل حاکم گفت گمانِ من آنست که تو او را کشته و بدین
سخنان میخواهی که از دستِ من بری بیچاره گفت ای ملک با من بگمان خود کار مکن که حق تعالی می فرماید
اِنَّ الظَّنَّ لَا یُغنِی مِنَ الحَقِّ شَیئًا گمان بجای یقین نمی نشیند حاکم گوش بسخنِ وی نکرد فرمود تا بردارش
کشند اما در محلی که رسن بگردن او کرده میخواستند که برکشند منادی میزدند که وی در فلان ویرانه کسی را

گشته است جوانی از نظارگیان پیش آمد و گفت ای جلاد چندان صبر کن که من پیش ملک درآیم و صورت
حال باز نمایم تعجیل منمای که این شخص بیگناه است و خون بیگناه ریختن عمل تباه میکنند جلاد توقف
کرد و او را پیش ملک بردند گفت ایها الملک خونی که در آن ویرانه واقع شده من کرده ام و آن کس
دشمن من بود فرصتی یافتم او را بکشتم و این جوان که او را سیاست فرموده از این حال بیخبر است ملک تامل
بسیار فرمود و نذر کرد که دیگر بمجرد گمان حکم نکند پس آن جوان را محبوس ساخته صورت حال پادشاه قباد
عرض کردند وی از علماء زمان پرسید گفتند او را نباید کشت زیرا که اگر یکی را کشته سبب حیات
دیگری شده است پس قباد آن را طلبید و صورت حال از وی پرسید و خلعت داده آزاد کرد و فرمود تا در
وصایای وی نوشتند که بر پادشاهان لازم است که خون مردمان بمجرد وهم و گمان نریزند **قطعه**
سیاستی بگمان رسم معدلت نبود :: که تا یقین نبود خون کس نشاید ریخت
بهر دیار که حکم از ره گمان باشد :: بزود زود بباید از آن دیار گریخت
آورده اند که یکی از ملوک بار عام داده بود و در روی وضیع و شریف گشاده اکابر و اصاغر بدیدار
همایونش تبرک می جستند و دیده بگوهر تاج و فروغ افسرش منور می ساختند **مصرع**
دیدن روی سلاطین دیده روشن میکند :: پیری از میان قوم سخن آغاز کرد و گفت هر که بلقای ملوک
مستسعد گردد هدیهٔ نفیس و تحفهٔ عزیز باید گذراند و دست امکان من بذخیره که از جنس زر و نقره باشد نمی رسد
اما از جواهر حکمت دری شاهوار دارم میخواهم که درین مجلس نثار کنم پادشاه فرمود که بضاعت سخن در روز بازار
لطف و کرم ما از جملهٔ بضاعتها رایج تر است بیار تا چه داری پیر فرمود که ای ملک میان شک و یقین چهار
انگشت بیش نیست هر چه بچشم بینند بیقین حق بود و آنچه بگوش شنوده شود در حقیت و بطلان او شک
و گمان مدخل دارد و شاید که باطل بوده باشد **ع** شنیده کی بود مانند دیده :: و چون فرمان شاه بهر چه باید
نافذ است پس در آنچه حکم شود باید که از روی یقین وجود گیرد نه از راه گمان که اگر ناگاه آن گمان
مرتفع شود و یقین بنوعی دگر روی نماید سبب بدنامی دنیا و وبال آخرت است ملک او را تحسین فرمود و این
سخن بقبول تلقی نمود **مثنوی**
هر حکم که از سر یقین است :: آرایش ملک و زیب دین است
حکمی که بناش بر گمان است :: آشوب دل و زیان جان است
از حکیمی پرسیدند که سبب غفلت بعضی از ملوک چیست گفت سه چیز است که پادشاه را

از مملکت و رعیت بیخبر میگرداند اول شهوت و متابعت هوای نفس که هر که بسودای نفس و آرزوی
زنی در ماند پروای هیچ کس و فراغت هیچ چیز ندارد **بیت** هر که از سودای شهوت مست شد
کار او یکبارگی از دست شد :: و مشهور است که شخصی اسکندر را گفت تو پادشاهی و بغایت بزرگی زنان
بسیار در عقد خود در آور تا فرزندان بسیار شوند و از تو یادگار مانند گفت یادگار من عدلست و نیکنامی و زشت
باشد که کسی بر مردان غالب آمده باشد و آخر زبون زنان گردد **فرد** برای یکدمه شهوت که خاک بر سر آن
زبون زنان شدن آئین شیر مردان نیست :: دوم از اسباب غفلت حرص باشد بر جمع مال و نهادن گنج و هیچ صفتی مر ملوک را
ناپسندیده تر از حرص مال جمع کردن نیست زیرا که حریص در جمع مال پروای حرام و حلال نکند و غم ملک
و رعیت نخورد بلکه نخواهد که غیر او را مال و متاعی بود همه خود را خواهد و با این همه هنوز سیر نشود **بیت**
کاسهٔ چشم حریصان پر نشد :: تا صدف قانع نشد پر در نشد **آورده اند** که زاهدی سلطانی را وصیت
میکرد و گفت ای ملک حال رعیت تو توانگر بود و تو پادشاه توانگرانی پس اگر مال از رعیت بستانی
محتاج شوند و آن زمان تو پادشاه محتاجان باشی حکیم فردوسی فرموده **مثنوی**
اگر پادشه را بود گنج آگنده :: دل زیردستان بود رنج آورد :: چو ناکام باید بدشمن سپرد :: پس آن رنج را باد باید شمرد ::
پادشاهی را گفتند مال از رعیت بستان و در خزانه نه گفت خزانه به از رعیت نیست هرگاه میخواهم مال
خود را از آن خزانه بر میدارم سوم از انها که غفلت آرد شراب خوردن است و بملاهی و ملاعب میل
کردن و پادشاه باید که از مستی بپرهیزد زیرا که چون مست شود از ملک و مال بیخبر گردد و ملازمان بجهت آنکه
او را غافل یافته اند هر چه خواهند با هر که خواهند بکنند **بیت** بیخرد آن مرد که چیزی چشید
کش قلم بیخردی در کشید :: و بسیار باشد که در مستی صورتی چند وجود گیرد و خللی چند وقوع یابد که در هشیاری
تدارک و تلافی آن نتوان کرد **قطعه** مست بودن نیست واجب شیوهٔ ارباب ملک :: شاه را در سلطنت آئین هشیاری خوشست
شاه باشد پاسبان ملک و مستی خواب خوش :: پاسبان را خواب لایق نیست بیداری خوشست :: والحمد لله الملک الوهاب که این شاهزاده کامیاب
دارای ممالک آرای فریدون بخت سکندر تخت خورشید طلعت جمشید صولت **قطعه**
ابوالمحسن آن خسرو نامدار :: که نازد بدو مسند سروری :: چو در معدلت ثانی سنجرست :: بدو داد حق مملکت سنجری

برمقتضاے فرمان لازم الاذعان توبوا الی الله توبة نصوحا قدم در عالم توبه نهاده در باب استغفار
بمفتاح و استغفر لذنبک کشاده مضمون انیبوا الی ربکم را بالقبول تلقی نموده و مانند لاله سیراب ساغر
شراب بر سنگ زده و چون سوسن آزاد بده زبان کلمهٔ استغفر الله خواندن آغاز کرده چهرهٔ مهارکش
که افروختهٔ جام مدام بوده سیماے تعبد آن گرفته و بر وعدهٔ وسقیهم ربهم شرابا طهورا از ارتکاب شراب
مجور که فی الحقیقه سراب غرورست در گذشته این زمان در مجلس همایون بجاے گلبانگ مغنیان
صداے دعاے دیندارانست و عوض هاے هوے مستان نغمهٔ تکبیر و تهلیل خدا پرستان **فرد**
بجای نغمهٔ نی صوت دلکش حفاظ ❊ بجای جرعهٔ می بادهٔ محبت دوست حق سبحانه و تعالی برکت توبه و انابت آن حضرت
را بروزگار کافهٔ انام واصل دارد و میمنت این حالت بایام دولت خجسته فرجام ایشان
متوصل باد بالنبی و آله الامجاد

باب سی و چهارم در فراست

و آن شرط کلی باشد در حکومت و براهل اختیار واجبست
که بعین بصیرت در سوابق و لواحق هر حادثه که واقع شود نظر کنند اگر آن واقعه بغایت روشن
و هویدا باشد بدانچه مقتضاے شرع و عدلست بدان حکم فرمایند و اگر سرّ آن نیک ظاهر نیست
بنور فراست درک آن باید کرد و اعتماد بر قول ناقلان نباید نمود و بزرگان گفته اند زیب حکومت
بزیور فراست در خبر آمده که دو ضعیفه بمحکمهٔ حضرت سلیمان علی نبینا و علیه السلام رفتند
و بر کودکے دعوی میکردند هر یک میگفت که این از آن منست و هر دو از اثبات عاجز بودند سلیمان
فرمود تا آن طفل را بشمشیر دو نیمه کنند و هر ضعیفه را نیمے بدهند چون شمشیر بر کشیدند یکے ازان دو ضعیفه
بیقرار شد و بگریست و گفت من از حق خود گذشتم او را مکشید و دران ضعیفهٔ دیگر هیچ اثر پدید نیامده
سلیمان فرمود تا طفل را بدان زن دادند که بکشتن او راضی نشد چه فراست اقتضاے آن میکند
که آن زن مادر وے بوده بجهت شفقتے که ازو ظاهر شد و فراست نوریست که حق سبحانه و تعالی
به بندهٔ مومن عطا فرموده چنانچه مضمون این حدیث که اتقوا فراسة المومن فانه ینظر بنور الله تعالی
دلالت میکند و معنی حدیث آنست که بترسید از فراست مومن که او بنور خداے در هر چیز

می نگرد پس ہیچ بر وے پوشیدہ نماند و مفسران درین آیت کہ اِنَّ فِیْ ذٰلِکَ لَاٰیٰتٍ لِّلْمُتَوَسِّمِیْنَ توسم را بر تفرس فرود آوردہ اند و فراست دو نوعست فراست شرعی و فراست حکمی فراست شرعی عبارت ازانکہ بواسطۂ تزکیۂ نفس و تصفیۂ قلب حجاب غفلت از عین بصیرت مرتفع شود تا مومن بنور یقین بینا گردد و ہر کہ نگرد بفراست حقیقی بر احوال او اطلاع یابد **بیت** بلکہ گر از دور نامت بشنوند بر ہمہ حالات تو واقف شوند ❊ در اخبار آمدہ کہ امام شافعی و امام محمد رحمہما اللہ در پیش حرم کعبہ نشستہ بودند مردے از در مسجد در آمد امام شافعی فرمود کہ این مرد درودگر مینماید امام محمد گفت آہنگر نظر من در می آید پس او را طلبیدند و از حرفۂ او پرسیدند گفت من قبل ازین آہنگری میکردم و حالا درودگری میکنم و ازینجا صحت فراست این دو بزرگ معلوم می شود **قطعہ** ہر دل کہ منظر نظر کبریا شود پیوستہ جلوہ گاہ کمال فراستست ❊ گو آینہ بصیقل تجرید پاک ساز ❊ آنرا کہ آرزوی جمال فراستست ❊ **آوردہ اند** کہ خواجۂ بزرگوار قطب الاخیار خواجہ عبد الخالق غجدوانی قدس سرہ روزے در معرفت سخن میگفتند کہ ناگاہ جوانے بمجلس شریف ایشان در آمد بصورت زاہدان خرقہ در بر و سجادہ بر دوش در گوشۂ نشست و بعد از زمانے برخاست و گفت حضرت رسالت پناہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ کہ اتقوا فراسۃ المؤمن فانہ ینظر بنور اللہ سر این حدیث چیست حضرت خواجہ فرمودند کہ سر این حدیث آنست کہ زنار ببری و ایمان آری جوان گفت نعوذ باللہ کہ مرا زنار باشد خواجہ بخادم اشارت فرمود تا خرقہ از سر آن جوان بر کشید و زنارے در زیر آن پدید آمد **بیت** ضمیر یکہ آن شستنست از غبار ❊ شود نقش غیبی درو آشکار ❊ جوان فی الحال زنار ببرید و ایمان آورد حضرت خواجہ فرمودند کہ اے یاران بیائید تا بموافقت این نو عہد کہ زنار ظاہر ببرید ما نیز زنارہاے باطن را قطع کنیم خروش از مجلسیان بر آمد و در قدم خواجہ افتادہ تجدید توبہ کردند **مثنوی** توبہ چون باشد پشیمان آمدن ❊ بر در حق نو مسلمان آمدن ❊ عام را توبہ ز کار بد بود ❊ خاص را توبہ ز دید خود بود ❊ گفت پیرے کاندرین چشم نیست ❊ توبہ کن از ہر چہ آن غیر خدا ست ❊ قسم دوم کہ فراست حکمیست چنان باشد کہ حکما بتجربہ آن را دریافتہ اند و دلیلہاے آن را از شکل و ہیأت مشاہدہ کردہ و اغلب آن راست آید و حکماے زمان نوشیروان جہت وے در فراست رسالۂ ساختہ بودند پیوستہ آنرا مطالعہ

گردے و از روے فراست حکم فرمودے آورده اند که روزے مردے کوتاه بالا بمجلس مظالم نوشیروان
در آمد و تظلم نمود که مردے ستم رسیده ام نوشیروان گفت دروغ میگوید جهت آنکه در علم فراست گفته اند
که هر که کوتاه قامت بود خیره و پر حیله و ستمگر باشد پس این مرد بیداد گر ست نه ستم یافته و چون تفحص کردند
آنچنان بود **بیت** فراست دیدهٔ دل بر گشاید هر آن حالے که باشد وا نماید در تواریخ مذکور ست
که نوبت دیگر هم مردے کوتاه قامت در پیش نوشیروان داد خواهی کرد و گفت کسے بر من ستم کرده است
نوشیروان فرمود که کسے بر مردم کوتاه بالا ستم نتواند کرد بلکه او ستم کند و تو کوتاه قدی گفت اے شاه
آن کس که بر من ستم کرده است بسیار از من کوتاه تر ست نوشیروان تبسم فرمود و داد او بداد و حضرت
مرشد صمدانی امیر سید علی همدانی قدس سره در کتاب ذخیرة الملوک فصلے از اقوال اهل حکمت
در باب دلائل فراست آورده بخاطر فاتر رسیده که تمام آن بهمان عبارت درین اوراق ثبت گردد
تا حضرات سلاطین را دستور العمل باشد و این کتاب نیز از برکت امام حقانی و علی ثانی زیب
و زینتے یابد **فرد** دستهٔ گل که برگیاه بندند زیور دیگرش بیفزاید بدان که حکما در مقالات
خود گفته اند که لون بیاض مفرط با کبودی و سبزی چشم دلیلست بر سخت روئی و بیشرمی و خیانت
و فسق و ضعف عقل و رکاکت راے و اگر با این علامات باریک زنخ باشد و کوسج و تیز نظر
و پهن پیشانی و بر سر موے بسیار دارد حکما میگویند که حذر کردن از چنین کس لازم تر ست که از مار
افعی بدتر ست و دلائل موے حکما گفته اند که موے درشت میگون معتدل نشان شجاعت و صحت
دماغست و موے نرم نشان بددلی و ترسندگی باشد و برودت دماغ و علت کم فهمی ست و بسیاری
موے بگتفها و اذن نشان جرأتست و حماقت و بسیار موے بر سینه و شکم نشان وحشت طبع و کند فهمی
و میل بجور ست زردی موے نشان حماقتست و تسلط و زود خشم گرفتن موے سیاه نشان عقل
و ادراک بود و دوست داشتن عقل موے متوسط میان سرخی و سیاهی نشان اعتدال صفات
بود و دلائل پیشانی حکما گفته اند که پیشانی فراخ که بروے خطوط و غصون یعنی چین و تشنج نباشد
نشان خصومت و بلاهت و شغف و لاف و گزاف بود و پیشانی باریک و نحیف نشان فرومایگی و حرص است

وعاجزی بود و پیشانی متوسط که بروی غضون باشد نشان صدق محبت و فهم و علم و هشیاری و تدبیر
بود دلائل گوش گوش بزرگ نشانِ جهلست لیکن صاحب آن از قوت حفظ باشد و تند خو بود در بعض
اوقات و گوش خرد نشانِ احمقی و دزدی بود و گوش معتدل نشان اعتدال احوال دلائلِ ابرو
ابروے بزرگ بسیار موے نشانِ درشتی بود در سخن و ابروے کشیده تا نزدیک صدغ نشان لاف
و تکبر بود و ابروے سیاه متوسط در کوتاهی و درازی نشان فهم و دیانت باشد دلائلِ چشم بدترین
چشمها ازرقست و چشم کلان تیز نظر نشان هسوهی و خائنی و بحیائی و کاهلی بود و جحوظت چشم و قلت
حرکت آن نشانِ نادانی و گنده فهمی بود و سرعت حرکتِ چشم و تیزی نظر نشان حیله و مکر و دزدی باشد
و سرخی چشم نشانِ شجاعت و دلیری بود و نقطهاے زرد برگرد حدقه نشان فتنه و شر انگیختن باشد
و چون چشم متوسط بود میان بزرگی و خردی و سیاهی و سرخی نشانِ فهم و هوشیاری و راستی و دیانت باشد
دلائل بینی باریک بینی نشانِ مداهنت و ملایمت و لینت باشد بینی کج نشانِ شجاعت بود و بینی پهن
نشانِ شهوت و دوستی بود و فراخی سوراخ بینی نشانِ غضب و حسودی باشد سطبری میان بینی یا
پهنی سر بینی نشانِ بسیار سختی و دروغگوئی بود و بینی متوسط در سطبری و باریکی و درازی و پهنی نشان فهم
و عقل بود دلائلِ لب دهن و دهن فراخ نشان راے صواب و شجاعت ست و سطبری لب نشانِ حماقت
و اعتدالِ لب با سرخی نشان راے صواب بود دلائلِ دندان دندانهاے کج و ناهموار نشانِ مکر و حیله
و خیانت بود و دندانهاے کشاده و هموار نشانِ عدالت و امانت و تدبیر بود دلائل رخسار رخساره پرگوشت
و منتفخ نشان جهل و درشت خوئی بود و نزاری و زردی رخساره بے علت نشان خبثِ باطن و قبح
سیرت بود و توسط این معانی نشانِ اعتدال بود دلائل آواز آواز بلند و سطبر نشانِ شجاعت بود و آواز نازک
باریک نشانِ بدگمانی و توهم آواز معتدل نشانِ حسن کفایت و تدبیر غنه در آواز نشان حماقت و کبر
و کم فهمی باشد دلائلِ سخن و قرار در سخن نشانه خوبیت و حرکت دست بوقتِ سخن گفتن نشانه زیرکی و تدبیر
بود دلائل گردن گردن کوتاه نشانِ مکر و خبث بود گردن دراز و باریک نشانِ بددلی و حماقت بود گردنِ
سطبر نشانِ جهل و پرخوردن بود گردن متوسط نشانِ صدق و عدل و تدبیر بود دلائل سینه و شکم شکم بزرگ

نشان جہل وخساست وحمق وجبن وفتنہ بود لطافت شکم وسینہ در اعتدال نشان حسن رای وصفای عقل بود دلائل کثّت وپشت عرض کتفین وپشت نشان شجاعت وخفت عقل بود نزاری کتفین نشان قبح سیرت بود وسوء مذہب دلائل کف وانگشتان کف وانگشتان دراز نشان زیرکی باشد وصفتہا وعلامتہای تدبیر کارہا دلائل ساق غلظ ساق نشان نادانی وسخت ردی باشد واعتدال آن نشان اعتدال حال بود این مقدار علامات فراست حکیم عاقل را در تفرس احوال خلق کفایت بود تا اینجا سخن صاحب ذخیرہ است ودرین باب نکتہ دانستنی ست وآن چنان باشد کہ اوصافی کہ حکما بدین دلائل ذکر کردہ اند برای عوام الناس وکسانیست کہ در تبدیل اخلاق نکوشیدہ باشند واز صفات سبعی وبہیمی نگذشتہ وبمرتبۂ انسانیت نرسیدہ واگر کسی اخلاق واوصاف خود را بسبب ریاضت وتلقین مشائخ یا تربیت وتقویت علما واطلاع براخبار وآثار قدما بصلاح آوردہ باشد باوجود دلائل شر حکم بر شرارت او نتوان کرد چنانچہ در اخبار یونانیان آمدہ است کہ حکیم الٰہی افلاطون بربالای کوہی مسکن داشت وآن کوہ را یک راہ بیش نبود وبر سر آن راہ نقاشی نشاندہ بود مقرر فرمودہ کہ ہرگاہ کسی خواہد کہ بصحبت من آید اول صورت او را بکش ونزد من آر تا از دلائل ہیئت او بر احوال او تفرس کنم اگر دانم کہ لائق مجالست من ست بطلبم والا ملتفت وی نشوم پس ہر کرا آرزوی ملازمت حکیم بودی آن مصور صورت او را کشیدہ نزد حکیم می بردی واو در آن صورت تامل کردہ او را می طلبید یا نادیدہ باز میگردانید روزی یکی از اکابر باید صورت او را بر حکیم عرضہ کردند فرمود کہ این کس لائق صحبت من نیست ہمین کہ این خبر بوی رسید پیغام نزد حکیم فرستاد کہ آنچہ از اخلاق من بحسب فراست فہم کردہ اید چنان بودہ اما من بریاضت ہمہ را علاج کردہ ام وتبدیل دادہ حکیم او را طلبیدہ بصحبت خود معزز گردانید پس بکلی بنای کار بر دلائل فراست نباید نہاد وذہن وذکای خود نیز تصرفات باید فرمود بفیض الہام الٰہی کہ ارباب الدول ملہمون مستظہر باید بود **قطعہ**

بر دل پاک اہل دولت ودین :: فیض الہام میرسد ز خدای

در رہ حق غلط نخواہد کرد :: ہر کرا نور اوست راہ نمای

باب سی وپنجم در کتمان اسرار یکی از آداب ملکداری پوشیدن اسرارست ودر افشای

امور ملکی خطرهاے بیشمارست در اخبار آمده است که حضرت رسالتپناه صلی الله علیه وسلم در بعضے
سفرهاے خود توریه فرمودے یعنی پوشیده داشتے بران وجهے که لفظی برزبان گوهرفشان راندے که هر
مستمع بطرفے از اطراف رفتے وآن حضرت بجانبے توجه نمودے که مخالف سخن وے بودے اکابر
سلف برین وجه سلوک مینموده اند خصوصاً در محاربات **مثنوی** چنین باید آئین کردار تو
اگر کس ره نیابد بر اسرار تو :: سکندر که با سر قبایان حرب داشت :: در خیمه گویند در غرب داشت :: درین کار کس با تو انباز نیست
بجز تو ترا محرم راز نیست :: اگر جز تو داند که راے تو چیست :: بران رای و دانش بباید گریست :: و سخنی مشهورست استر ذهبک
و ذهابک و مذهبک یعنی سه چیز خود را پوشیده باید داشت اول سفر را یعنی از مقصد و راه خود کسے را خبر نباید کرد
که دشمنان در کار رند دوم دین و معتقد خود را باکس در میان نباید آورد که عماران و حسودان بسیار اند سوم
مال خود را مستور باید داشت که اهل طمع بسیار اند بلکه هر سرے که داری مخفی بهترست زیرا که محرم اسرار در
عالم کمترست **مثنوی** منه سر خود با کسے در میان :: که محرم نه بینی زاهل جهان :: بگشتم در اطراف عالم بسے
ندیدم ز یاران محرم کسے :: **حکما فرموده اند** که ما فی الضمیر آدمی از دو بیرون نیست یا نشان نعمت
یا بیان محنت و این هر دو پنهان داشتنی ست اگر مواهب نعمت ست پنهان باید تا چشم حسودان برین
کار نکند و از آفت اهل طمع ایمن ماند و اگر نوائب محنت ست هم مخفی باید داشت تا دوستان را سبب ملال
نشود و دشمنان را موجب شماتت نگردد و درین معنی گفته اند **قطعه** تا توانی سر خود با کس مگوی
زانکه آن سر شادی آرد یا ملال :: گر غمے باشد شود دلها ملول :: ور بود شادی رسد عین الکمال :: هین درون خلوت اسرار خویش
هیچکس را ره مده در هیچ حال :: یکے از حکیمے پرسید که اگر مرا سرے در خاطر خلجان کند با که گویم گفت آنرا نگاه دار و فاش
نکند جواب داد که هر گاه سرے که ترا آن کار ست خود نگاه نتوانی داشت و ظاهر کنی کسے را که آن در کار نیست چرا
نگاهدارد و نگوید **بیت** چون تو نتوانی کشیدن بار خود :: یار اگر نکشد مرنج از یار خود :: **آورده اند** اسکندر سرے
از اسرار خود با یکے در میان آورده بوده در محافظت آن مبالغه کرده ناگاه آن سر از وے سر بر زد و بگوش
اسکندر رسید اسکندر با حکیم بلیناس گفت عقوبت کسے که سر کسے فاش کند چیست حکیم گفت روشن تر
ازین بفرماے اسکندر فرمود که من با فلان کس سرے در میان نهادم و او افشا کرد و من ازو رنجیده ام

ومیخواهم که اورا بسزای جزاے او رسانم حکیم گفت اے ملک ازوی مرنج و اورا عقوبت مکن که سرّ خود را خود افشا کرده با آنکه سرّ تو ترا مهم بود بار آن نتوانستی کشید اگر دیگرے تحمل آن بار نکند بعید نباشد اشعار

سرّ خود را هم تو محرم شو که محرم یافت نیست ٭ همدم خود باش خود زیرا که همدم یافت نیست ٭ دوستے یکروی و یکدل جستم از پیر خرد ٭ گفت بگذر کانچه میخواهی بعالم یافت نیست

باب سی و ششم در اغتنام فرصت و طلب نیکنامی

بر مرایاے ضمائر خورشید مآثر اهل فطنت و اصحاب خبرت ظاهر و واضح ست که عمر عزیز چون برق در گذرست و اوقات زندگانی چون موج بحار ناپایدار هر ساعتے که میگذرد جوهرے بدلست قیمت آن بباید شناخت و هر فرصتے که مرور میکند غنیمتے بی عوضست آنرا ضائع نتوان ساخت **فرد** دمیکه میگذرد فران نشامحو بے گر چرا که ایلچی عمر بے نشان گذرد از زندگانی انچه رفت باز آوردن آن از حیز امکان دورست وانچه مانده آن نیز در پردهٔ غیب مخفی و مستور میان ماضی و مستقبل وقتیست که آنرا حال گویند عمر خویش آن وقت را میباید دانست و کار خود را در ان حال میباید کرد **قطعه** فرصت غنیمت غنیمت شمار و زان پیش که برون رود ناگهان ٭ دل بر زمانه کی نهد آنکس که عاقلست دانا بعمر خود نکند تکیه بر جهان ٭ پس درچنین روزگارے گذرنده و اوقاتے ناپاینده صاحب دولت کسی ست که بانجاح آثار مکرمت و اجراے انهار مرحمت نام نیک و ذکر جمیل یادگار گذارد که حیات ثانیه عبارتست از نیکنامی **قطعه**

ای طالب خلود و بقا و دوام عمر ٭ باقی بذکر خیر بود نام آدمی ٭ هیچست قدر حشمت و مال و منال و جاه ٭ چون عاقبت فناست سرانجام آدمی ٭ هرچند فکر میکنم از هرچه در جهان ٭ نام نکوست حاصل ایام آدمی **آورده اند** که بزرگے را در مجلس پادشاهی تعریف بسیار کردند و از فصاحت و بلاغت و فضائل و معالی او بسے شرح دادند بمرتبهٔ که شوق پادشاه بلقاے او از سر حد بیان تجاوز کرده باحضار او مثالے عالی ارزانی فرمود آن عزیز که بمجلس در آمد بعد از اداے سلام گفت که پادشاه را هزار سال بقا باد پادشاه گفت اول بار سخنے محال گفتی و این از فضل تو عجیب بود و از مثل تو کسے غریب نمود جواب داد که حیات مردم نه همین در بقاے بدنست همه کس داند که نهایت بقاے آدمی بهزار سال نرسد اما چون نام نیکو بعد از وفات حیاتے دیگرست غرض من آن بود که رقم نیکنامی آن حضرت هزار سال بر صحیفهٔ روزگار باقی ماند **قطعه** کسے کو شد بنام نیک مشهور ٭ پس از مرگش بزرگان زنده دانند ٭ ولے آنرا که بد فعلست و بدنام ٭ اگرچه زنده باشد مرده خوانند ٭ و از همین مقوله است این بیت **فرد** سعدیا مرد نکونام نمیرد هرگز ٭ مرده آنست که نامش بنکوئی نبرند

یکے از بزرگان در رسالۂ خود آوردہ کہ ایوانِ نوشیروان و طاقِ کسریٰ اگرچہ رفعتے دارد و در اطرافِ عالم بلند آوازہ است اما استعجاب نہ در علو کنگرہ است و نہ در حسنِ غرفہ و پنجرہ چہ خشتے چند برہم نہادن و درے چند برہم کشادن چندان کارے نیست نظارہ گاہ عقل آنست کہ در زاویۂ تنگ آن پیرزن تامل کنند کہ در گوشۂ ایوانِ شاہی واقع شدہ بود و خبر آن چنانست کہ وقتیکہ ایوانِ کسریٰ تمام شد و عمارتِ کاخ و منظرہ اش سمتِ اتمام یافت نوشیروان جمعے از حکما و ندما را گفت نظر کنید کہ درین عمارت ہیچ عیبے و خللے ہست تا بتدارکِ آن امر کنم ایشان بعد از نظر در اطراف و جوانبِ آن بعرض رسانیدند کہ اے ملک این عمارت کہ دست ارتفاعش کمربند جوزا میکشاید و خیرفہ رفیعش پایۂ شرف بر سرِ ایوان کیوان مے نہد **قطعہ**

چنین بنا ہمایون فلک ندیدہ بچشم + چنین عمارتِ عالی جہان ندارد یاد
نخست بار کہ اقبال باز کرد درش + در خلد بروے جہانیان بگشاد

ہیچ خللے در ارکان این ایوان و ہیچ زللے در اطرافِ آن نیست الا آنکہ در گوشۂ ایوان خانۂ ایست مختصر و کلبۂ بس محقر و دودے از روزن آن ویرانہ برمی آید و دیوارہا را سیاہ و تیرہ میسازد اگر این صورت برطرف شود بغایت مناسب ست و چنین چشم زخمے ازین ایوان دفع کردن لازم و واجب نوشیروان گفت این خانۂ ملکِ پیرزنیست عمر گذرانیدہ و آفتابِ زندگانیش بسرحدِ غروب رسیدہ من در وقتیکہ اساسِ این ایوان می نہادم و معماران طرح آن میکشیدند این خانہ مانع بود ازانکہ سطح پیش ایوان ہموار باشد کسے پیش پیرزن فرستادم کہ این کلبہ را بہر بہائے کہ خواہی بفروش تا زر بدہم یا منزلے خوشتر ازین برائے تو مہیا سازم پیرزن پیغام فرستاد کہ اے ملک من درین خانہ متولد شدہ ام و بدین کلبہ مستانس گشتہ ہمہ عالم ملکِ تو میتوانم دید تو این آشیانۂ محقر و ویرانۂ مختصر برین گدائے بینوا نمیتوانی دید من ازین سخن متاثر شدہ دیگر ہیچ نگفتم تا وقتیکہ ایوان تمام شد ہر زمان کہ دودے از روزنۂ او بیرون می آمد و دیوارہا را تیرہ و دماغ عمارا خیرہ میساخت پیغام دادم کہ این دود چرا میکنی گفت برائے خود چیزے می پزم ہیچ نگفتم خوانے آراستہ با مرغے بریان برائے وے فرستادم و گفتم کہ اے مادر ہر شب خوانے بانواع اطعمہ برائے تو بفرستم تو درین کلبۂ تنگ آتش میفروز کہ از دود آن ایوانِ ما سیاہ شود جواب فرستاد کہ در عالم چندین گرسنہ و فاقہ زدہ با چشمِ گریان و دلِ بریان باشند و من مرغ بریان خورم کے روا بود من از آفریدگار خود میترسم

که بعد از هفتاد سال که جوینه و گشکینه حلال خورده باسم مرغ و لوزینه حرام خورم این کلبهٔ مرا بر قرار بگذار که زینت
ایوان عدالت تست امرا چون بینند که تو از کمال عدل روا نمیداری که کلبهٔ تاریک من از من بستانی
ایشان نیز دستِ تصرف باملاک رعایا دراز نکنند و دیگر آنکه ایوانِ تو دیر سال نخواهد ماند و قصهٔ خانهٔ
من مدتها بر صفحاتِ اوراق روزگار مرقوم و مسطور خواهد بود من این سخن از و پسندیدم و بهمسایگی او
راضی شدم آورده اند که پیرزن گاوکے لاغر داشت هر صباح از خانه بیرون کردے و بصحرا بردے و
شبانگاه از صحرا باز آوردے و درین دو وقت آن گاؤ بر روے فرشهاے ملون که در پیشِ ایوان ترتیب
و ترکیب یافته بود میگذشت روزے یکے از ندما گفت اے پیرزن این حرکت مکن که ناموس ملک را
می شکنی و اساس هیبتِ سلطنت را خراب میکنی عجوزه جواب داد که ناموس ملک بظلم می شکنند نه بعدل
و بناے سطوت پادشاهی بجهل خراب میشود نه بعقل آنچه میکنم براے نیکنامی پادشاه میکنم و خوب فرجامی
او میطلبم والحق راست گفته زیرا که ازین صورت هزار سال گذشته و حکایت کلبهٔ پیرزن و ایوانِ نوشیروان
هنوز در دفترها ثبت ست و بر زبانها جاری **فرد** جزای حسنِ عمل بین که روزگار هنوز + خراب می نکند کارگاهِ کسرے را +

در کلمات منوچهر آمده که دنیا اعتماد را نشاید عاقل آنست که بر اقبال عاریتی دل ننهد و بداند که هر کرا
خداے پادشاهی داد حق آن نعمت برو فرض گشت و حق آنچنان ست که میان مصالح معاش و معاد
جمع کند تا در دنیا نیکنام باشد و در عقبی خجسته فرجام **بیت** بافتوت همنشین شو بامروت یار باش +
وانگهی از تاج و تختِ خویشتن برخوردار باش + **آورده اند** که کیقباد مملکت خود را بقوت راے ثاقب ضبط کرد و نسقهاے نیکو نهاد
و از مآثر او یکے آن بود که شاعران و مداحان را دوست داشتے و گفتے نام بد و چیز باقی میماند یکے بمدح و
دیگرے بعمارت **قطعه** گر نبودے نظمِ فردوسی چه دانستی کسے + بزمِ کیکاؤس و رزمِ رستم و اسفندیار + گشت از نظم نظامی نامِ بهرامی بلند +
شد ز شعرِ انوری اوصافِ سنجر آشکار + **آورده اند** که سلطانِ محمود باغے ساخت چون روضهٔ رضوان
دلکشاے و مانند فردوس برین بهجت افزاے از نزهت و صفا چون بوستانِ بهشت تازه و خرم و از
غایتِ طراوت و نزاهت رشکِ گلستانِ ارم **مثنوی** بسے گل شگفته بر اطراف باغ + برافروخته هر یکے چون چراغ +
ریاحین دمیده بر اطرافِ جو + صبا عطر بیز و هوا مشکبو + درختش ز طوبے دلاویزتر + گیاهش ز سوسن زبان تیزتر +

و پدر خود ناصر الدین سبکتگین را ضیافتے کرد کہ خوان سالار فلک بہمہ بدان زیبائی ندیدہ بود و گوش
زبان سامعہ بدان آرایش نشنیدہ طعامہاے لذیذ کہ از موائد خلد برین نشان میداد حاضر کرد و شربتہاے
خوشگوار کہ از حلاوت ذوق شراب طہور حکایت میکرد بنظر آورد **مثنوی** ابا ہاے نوشین عنبر سرشت +
خبر دادہ از خوردہاے بہشت + ز مرغان فربہ تو گوئی بساط + بر آوردہ پر مرغوار از نشاط + ز لوزینہا و ز حلواے تر +
بتنگ آمدہ تنگہاے شکر + پس از فراغت طعام پسر از پدر پرسید کہ این باغ در نظر انور چہ نوع می نماید
ناصر الدولہ گفت جان پدر این باغ عظیم زیبا و روضۂ بغایت دلکشاست امّا از ارکان دولت و ملازمان
حضرت ما ہر کس خواہد مثل این باغ تواند ساخت پادشاہان را باید کہ باغ چنان سازند کہ دیگرے را
مثل آن ساختن میسر نشود و میوہاے آن در ہیچ بوستان بدست نیاید سلطان فرمود کہ آن کدام باغ
تواند بود جواب داد کہ آن نہال تربیت و احسان در بوستان فضلا و حکما و شعرا نشاندن تا ثمرۂ حاصل
کنی کہ سردی زمستان و گرمی تابستان دران تصرف نتوان کرد و درین باب نظامی عروضی گفتہ است **مثنوی**
عمارتہا عالی ساخت محمود + کہ ہر یک با سپہر چرخ برین بود + ہمی بینی ازان ہمہ یک خشت بر پاے + ثناے عنصری ماندست بر جاے
و ہم برین نمط قطعہ مشہورست **قطعہ** نوشیروان عمارت باغی خیال داشت + بوزر جمہر گفت کہ اے شاہ کامران +
آن بہ زمین مملکت اکنون بدست تست + باغی بساز بر طرف جویبار آن + بیخش نشان کہ دولت باقیت بر دہد + کین باغ عمر گاہ بہارست گہ خزان

باب سی و ہفتم در رعایت حقوق

اداے حقوق بر ذمت ہمت کافۂ بریت عموماً و ارباب جاہ
و اصحاب قدرت خصوصاً لازمست چہ ایمعنی بر طہارت ذات و لطافت صفات و علو نسب و سمو حسب
دلیلے ظاہر و حجتے باہرست و بعد از اداے حق نعمت الٰہی اداے حقوق شفقت والدین باید نمود کہ حق سبحانہ
و تعالی رضاے خود را برضاے ایشان باز بستہ چنانچہ در حدیث قدسی ہست کہ مَن رضی عنہ والدٰہ
فانا عنہ راض یعنی ہر کہ پدر و مادر ازو خشنود باشند من ازو خوشنود باشم و احسان کردن با ایشان بعبادت
خود قرین ساختہ است کہ وَقَضٰی رَبُّکَ اَلَّا تَعْبُدُوْٓا اِلَّآ اِیَّاہُ وَبِالْوَالِدَیْنِ اِحْسَانًا و حکم کرد پروردگار تو
کہ بپرستید مگر او را و نیکوئی کنید با پدر و مادر و مقررست کہ خشنودی پدر و مادر ہم در دنیا موجب دولتست
و ہم در آخرت سبب نجات و سعادت **مثنوی** چو ہرمز ز پرویز خشنود بود + بسے دولت و حشمتش رو نمود

پوشیرو به تعظیم خسرو نگرد از و باد نکبت بر آورد گرد آورده اند که مالک دینار رحمة الله سالی بحج رفته بود
چون مردم از عرفات باز گشتند شبانه مالک در خواب دید که دو فرشته از آسمان فرود آمدند یکی از ان دیگری
پرسید که امسال حج که پذیرفته شد جواب داد که حج همه حاجیان بدرجهٔ قبول رسید الا حج احمد بن محمد بلخی
که این همه راه آمده و مشقت سفر اختیار کرده و اورا از قبول حج محروم ساخته اند بیچاره کسی کوشد و از کوی تو محروم
مالک بیدار شد و از ان اندیشه تا روز خواب نکرد علی الصباح برفت و قافلهٔ خراسان را پیدا کرد و در میان
قافله میگردید و احمد بلخی را می طلبید ناگاه بخیمهٔ بزرگی رسید دید که دامن خیمه بر انداخته اند و جوانی زیبا روی
پلاسی پوشیده است و بندی بر پای و غلی بر گردن نهاده چون چشمش بر مالک افتاد سلام کرد و گفت
ای مالک آن جوانی که در خواب دیدی که حج او قبول نکرده اند منم و این پلاس و غل و بند نشانهٔ محرومی
منست مالک گوید متحیر شدم و گفتم الله اکبر ترا چنین ضمیر روشن و دل صافیست هیچ ندانسته که این محرومی
تو چراست گفت آری جهت آنکه پدر از من ناخشنود است گفتم پدر تو کجاست گفت درین قافله است
گفتم کسی با من بفرست تا نزد پدرت روم شاید که بشفاعت او را از تو خشنود گردانم کسی با من فرستاد تا
نزدیک وی رسیدم دیدم سایبانی زده و فرشهای ملوکانه انداخته و پیری خوش محاوره بر کرسی
نشسته و مردم بسیار در پیش وی صف کشیده فرا پیش رفتم و سلام کردم جواب داد و گفتم ای شیخ ترا هیچ
پسری هست گفت آری نا خلف که من از وی راضی نیستم گفتم ای پیر میدانی که امروز نه وقت آنست
که کسی آزار کسی در دل نگاهدارد امروز روز بخشیدن مظالمست و بحل کردن خصمان نشاید که تو فرزند خود را
بعذاب مبتلا سازی و من مالک دینارم دوش چنین بخواب دیده ام و نزد تو آمده خدا و رسول را
بشفاعت آورده ام تا از سر گناه وی در گذری و او را بحل کنی پیر چون این سخن بشنید برخاست و گفت
ای شیخ نیت نداشتم که هرگز از وی خشنود شوم اکنون تو مرد عزیز آمدی و شفیع بزرگ آوردی قبول کردم
و از سر گناه او در گذشتم و دلم با او خوش شد مالک گوید پیر را دعا و ثنا گفتم و روی بخیمهٔ جوان آوردم تا او را
بشارت دهم جوان را دیدم غل از گردن برداشته و بند از پای برگرفته و پلاس از بر بیرون کرده و جامهٔ
پاکیزه پوشیده از خیمه بیرون آمد چون چشمش بر من افتاد گفت ای مالک جزاک الله خیرا خدا ترا جزای خیر

دہاد کہ میانِ من و پدر صلح افگندی و ببرکتِ خشنودی پدر ج مارا نیز رقمِ قبول در کشیدند **مثنوی**
آنکہ تنت پارۂ از جانِ اوست + قطرۂ از چشمۂ حیوانِ اوست + خدمتِ او کن کہ بجائی رسی + برگِ دہش تا بنوائے رسی
و دعا و خشنودی مادر زیادہ از پدر نتیجہ میدہد و زود تر اثر میکند و در حدیث آمدہ کہ بہشت در زیر قدمہائے
مادر انست یعنی ہر کہ ایشان را خدمت کند و حق گزاری شفقتہائے ایشان بجا آرد بہ بہشت رسد **بیت**
جنت کہ رضای مادر انست + اندر تہ پائے مادر انست + و دیگر حقوق ذوی القربی رعایت باید کرد و صلۂ رحم
بجائے باید آورد و آن از جملۂ واجبات اسلام ست و صلۂ رحم در عمر بیفزاید و روزی را فراخ گرداند و در
احادیث قدسیہ ہست کہ من رحمانم و اشتقاقِ رحم از اسم منست ہر کہ آنرا پیوند کند من او را برحمتِ خود
واصل گردانم و ہر کہ آنرا ببرد از رحمتِ خودش منقطع سازم آوردہ اند کہ حق سبحانہ و تعالیٰ وحی کرد
بموسی علیٰ نبینا و علیہ السلام کہ با اقربائے خود نیکوئی کن موسیٰ علیہ السلام گفت الٰہی چہ کنم کہ موافقِ
رضائے تو باشد خطاب رسید کہ احسان نمائے با ایشان اگر غائبند بسلام و دعا و اگر حاضر اند با فقیران
بصلۂ رحم و عطا و با توانگران بزیارت و ثنا **بیت** بر خویش گشادہ کن رہِ صلت خویش + تا از ہمہ بیش باشی و از ہمہ بیش
و دیگر حقِ استاد و معلّم ست ہر کہ حقِ استاد و معلّم بداند و حرمتِ ایشان بجائے آرد در دنیا و عقبیٰ برخوردار
گردد گفتہ اند حرمتِ استاد سیرتِ اوتاد ست و اوتاد جمعے از اولیا باشند کہ قوامِ عالم ببرکتِ وجود
ایشان باز بستہ است **مثنوی** فرامش مکن حقِ استادِ علم + کہ برہمتِ اوست بنیادِ علم + اگر دولت مہر استاد نیست
بہشت امیدِ تو جز باد نیست + مر استاد را ہر کہ محکوم شد + بسے بر نیامد کہ مخدوم شد دیگر حقِ آنہا کہ قربِ جوار
ثابت دارند یعنی منازلِ ایشان در حوالی قصر و باغ و درگاہ و بارگاہ واقع شدہ و در حدیث آمدہ کہ ہر کہ بخدائے
و روزِ قیامت ایمان دارد گو ہمسایۂ خود را گرامی دار و گرامی داشتن آنست کہ بدان مقدار کہ مقدور
باشد نفع بہ و رسانند و ضررِ خود و ضررِ دیگران از و باز دارند و اگر درویش و بینوا بود پیوستہ از احوالِ وی
استفسار نمایند آوردہ اند کہ درویشے در ہمسائگی توانگرے خانہ داشت روزے کودکے از خانۂ توانگر
بخانۂ درویش آمد و دید کہ آن درویش با عیال و اطفالِ خود طعام میخورد آن کودک زمانے ایستاد و میل
طعام داشت کسے او را مردی نکرد و گریان گریان بازگشت و بخانۂ خود آمد پدر و مادر از گریۂ او متألم شدند

وسبب پرسیدند گفت بخانهٔ همسایه رفتم و ایشان طعام میخوردند و مرا ندادند پدرش فرمود تا طعامهای
گوناگون حاضر کردند و چنانچه طریقهٔ کودکان بدخو باشد میگریست و میگفت مرا از آن طعام که در خانهٔ همسایه
میخوردند میباید داد پدر درماند و بدر خانهٔ همسایه آمد و او را بیرون طلبید و گفت ای درویش چرا باید که از تو
بما رنجی رسد درویش گفت حاشا که از من رنجی بشما رسد توانگر گفت رنجی ازین بدتر چه باشد که پسر
من بخانهٔ تو آید و تو با کسان خود طعام خوری و او را ندهی تا گریه کنان بازگردد و حالا هیچ چیز آرام نمی گیرد و
طعام شما می طلبد درویش زمانی سر در پیش افگند و گفت ای خواجه در ضمن این سریست از من مپرس
که پردهٔ من دریده میشود **قطعه** ایکه بر مرکب تازنده سواری هشدار + که خر خارکش مسکین در آب و گلست + آتش از خانهٔ همسایهٔ درویش مخواه
کانچه بر روزن او میگذرد دود دلست + خواجه مبالغه کرد که سر خود را باز گوی درویش گفت بدانکه آن طعام که میخوردیم
بر ما حلال بود و بر پسر شما حرام نخواستیم که طعام حرام بدو دهیم خواجه گفت سبحان الله طعامی هست در
شرع که بر یکی حلال باشد و بر دیگری حرام درویش گفت که در قرآن نخوانده که فَمَنِ اضْطُرَّ فِي مَخْمَصَةٍ الخ
هر که درمانده بیچارگی و تنگدستی مردار برو حلال ست و بر آنکه درمانده نباشد حرام بدانکه سه روز بود که عیال
و اطفال من طعام نخورده بودند و بهیچ نوع چارهٔ آن نمی توانستم کرد من امروز در فلان ویرانه درازگوشی
مرده دیدم قدری گوشت از وی ببریدم و آوردم و طعامی پختم و میخوردم که کودک شما در آمد صورت حال
این بود که بسمع شما رسید **بیت** ترا شب بعیش و طرب میرود + چه دانی که بر ما چه شب میرود + خواجه چون این سخن بشنید
بسیار بگریست و گفت واویلاه اگر حضرت خداوند تعالی روز قیامت با من عتاب کند که در همسایگی
تو چنین صورتی بود و تو از حال همسایه بیخبر بودی چه جواب دهم پس دست درویش بگرفت و بخانهٔ خود آورد
و از نقد و متاع که داشت یک نیمه بوی داد شبانه حضرت رسالت پناه صلی الله علیه وسلم در واقعه
دید که او را می گویند ای خواجه بدان شفقت که با همسایهٔ خود کردی گناهانت آمرزیده شد و در مال و منال
تو برکت پدید آمد و فردا در بهشت همنشین من خواهی بود **شعر** دستگیری گر کنی همسایهٔ درویش را + با پیمبر در جنان همسایهٔ خواهی شد
چون دار السلطنت مر پادشاه را بمنزلهٔ خانه است پس هر بینوا و محتاجی که در آن شهر باشند ایشان را
حق جوار غایت ست و سلطان را از حال ایشان باخبر بودن واجب و این خبر مشهور ست

که حضرت یوسف علیٰ نبینا و علیه الصلوٰة والسلام در سالهاے قحط بوقت آنکه در مصر پادشاه بود هر روز
ضعیف تر و نزار تر شدے سبب این حال از وے پرسیدند جواب نداد بعد از آنکه بسیار الحاح کردند گفت
مرضی دارم نهانی حکما گفتند شما مرض را تقریر فرمایند تا به معالجه مشغول شویم گفت هفت سال ست
که بر مسند پادشاهی تمکن شده ام و زمام اختیار رعایاے مصر بدست تصرف من باز داده اند و درین
مدت نفس من در آرزوے آنست که او را از نانِ جو سیر گردانم و نگرده ام گفتند این همه مشقت چرا میکشی گفت
موافقتِ محتاجان و گرسنگان میکنم و میترسم که یک کس شبے در ولایتِ مصر گرسنه باشد و من آن شب سیر باشم
هر ابقیامت گرفتاری بود شیخ العالم در قحطِ بخارا فرموده **رباعی** ای کرده شکم سیر ز انواع طعام
یاد آر از ان گرسنه بے آرام + تو شب همه شب بخواب و او ناله کنان + خود گو که چنین روا بود در اسلام + گویند ملک صالح از ملوک شام
شبها با یک غلام بیرون آمدے و در مساجد و مقابر و مزارات بگشتے و احوال هر کس را تفحص نمودے شبے
در زمستان میگشت بمسجدے رسید درویشے را دید که از برهنگی می لرزید و میگفت الٰهی پادشاهانِ دنیا
نعمتِ ترا سرمایهٔ حظوظ نفس و هوا ساخته اند و از احوالِ ضعیفان و محتاجان غافل شده اگر ایشان فرداے
قیامت در بهشت خواهند بود بعزت و جلال تو که قدم در بهشت نخواهم نهاد ملک صالح این سخن را استماع
فرموده بمسجد در آمد و جامهٔ با بدرهٔ زر پیشِ درویش نهاده بگریست و گفت من شنیده ام که درویشان
پادشاهانِ بهشت خواهند بود امروز که ما پادشاهیم با شما از درِ صلح در آئیم فردا که شما پادشاه باشید در خصومت
بر ما مگشائید و نظرِ حمایت از ما باز مگیرید **مثنوی** من امروز کردم در صلح باز + تو فردا بروئیم مکن در فراز
من آن کس نیم کز غرور حشم + ز بیچارگان روے درهم کشم + تو هم با من از سر بنه خوی زشت + که نا سازگاری بود در بهشت
دیگر رعایتِ حقوقِ مهمانان لازم ست چه مهمان هدیه باشد از نزدیک خداے تعالیٰ و در حدیث آمده
که هر که بخداے ایمان دارد و بروزِ قیامت نیز گو مهمان را گرامی دارد و اکرامِ مهمان آنست که او را عزیز
دارند و با او بنوعے سلوک نمایند که سبب آبروے وے شود و هر چه توانند از تکلفات بنسبت وے
بجا آرند **قطعه** چون مشرف شوی بمهمانے + هر چه داری فداے مهمان کن + وز رهِ مردمی و دلداری
هر چه دلخواهِ او بود آن کن + حکما گفته اند در مهمان منگر که کیست در کرمِ خود نگر که مقتضی چیست **حکایت**

مشهورست که طلحة الطلحات را واقعه افتاد که تنها بقبیلهٔ بنی قیس نزول کرد سید قبیلهٔ مالک بن عوف
بود او را نشناخت و به بزرگی و شرف او اطلاع نیافت در مهمانداری و اکرام او تقصیر واقع شد
طلحه آن جام زهر مذلت را تجرع کرد و آن بار گران را بقوت کرم حلمی و عز نسب و حسب که داشت
تحمل نمود چون از آن قبیله رحلت کرد مالک را معلوم شد که مهمان چه کس بوده بغایت شرمنده شد و از روی
اعتذار بوی رقعه نوشت و از عقب فرستاد مضمونش آنکه شما را نشناختم و اسباب خدمتگاری بر وجهیکه
لائق خدام باشد مهیا نساختم این زمان دل ازین معامله ریش ست و سر ازین خجالت در پیش **فرد**
چگونه سر ز خجالت برآورم از پیش * که خدمتے بسزا بر نیامد از دستم * توقع آن دارم که از تقصیریکه واقع شده مرا معذور
داری و چون شیوهٔ کرم تو مقتضی قبول عذر خواهانست این خطا از من درگذاری **بیت**
اگر در خدمتت تقصیر دارم * بفضل شاملت امیدوارم * طلحه در جواب نوشت که آنچه بمن توقع کرده از قبول
عذر دغدغه مکن که مروت من اقتضاے آن میکند که هزار چندین گناه را بیک عذر خواهی درگذرانم **بیت**
چون تو عذر از افق روی نمود بها پیدا شد چو سایه هر جرم که بود * اما آن سخن که ترا نشناختم سخنے نا مستقیم ست و از شیوهٔ کرم
دور جهت آنکه در مهمانی رسوم اعزاز و اکرام باشراف و اعاظم مخصوص داشتن قضیهٔ مروت و شیمهٔ اهل فتوت
نیست شرط میزبانی آنست که چون آفتاب بر همه کس یکسان تابد و مانند باران بر همه جا بیک طریقه بارد
اگر مهمان مردے بزرگست حق بزرگی او بجاے آورده باشد و اگر فرومایه بود احسان و اکرام خود ظاهر
کرده چه تقصیر در خدمت بزرگان موجب ندامت و واسطهٔ خجالت ست و تفضیل درباره نامستحق سبب
بدنامی و پشیمانی نیست و در همین معنی گفته اند **قطعه** میهمان را عزیز باید داشت * از رهِ مردی و جوانمردی
گر بزرگست و لائقِ خدمت * بز حقِ او بجاے آوردی * ور بود سفله کس نخواهد گفت * که چرا باوے این کرم کردی
جمعے بزرگان بوده اند که درباره خصم خود رعایت مهمانداری نموده اند **چنانچه** در تواریخ مسطورست در
کرمان ملکے بود بغایت سخی و مهماندار پیوسته درِ مهمانخانهٔ او گشاده بودے و خوانِ احسان او براے
خاص و عام نهاده هر که بشهر او آمدے بر سفرهٔ کرم او نان خوردی و تا در آن شهر بودے وظیفهٔ چاشت
و راتبهٔ شام از ضیافت خانهٔ وے بردے وقتے عضد الدوله لشکر کشیده قصد تسخیر ولایت او کرد ملک

طاقتِ حربِ وی نداشت بحصار در آمد هر روز لشکرِ عضدالدوله بدر حصار آمدندی و جنگِ سخت کردندی
و چون شب شدی ملکِ کرمان آن مقدار طعام که لشکرِ عضد را کفایت بودی فرستادی عضد
پیغام داد که روز حرب کردن و شب نان دادن چه معنی دارد جواب فرستاد که جنگ کردن اظهار مردیست
و نان دادن وظیفهٔ مردمی ایشان اگرچه دشمن اند اما غریبِ شهر و ولایت من اند از مروت نباشد که ایشان در
منزل من باشند و نانِ خود خورند عضدالدوله بگریست و گفت کسی را که چندین مروت باشد با وی
حرب کردن از بی‌مروتیست لشکر باز گردانید و تعرض وی در باقی کرد **فرد** مردمی کن بجای دشمن و دوست
کز مروت زیان نکرد کسی موشرطی دیگر در مهمانداری آنست که اگر از مهمان جریمهٔ صادر شود یا قبل ازین خطائی
واقع گشته باشد چون از خوانِ احسان او نوالهٔ تناول نماید از سر آن گناه درگذرد چنانچه منقولست
که سی صد اسیر از دشمنانِ معن بن زائده نزدیکِ او آوردند و خواست که بسیاستِ ایشان حکم فرماید کودکی
از میانِ اسیران برخاست و گفت ای امیر بخدای سوگند بر تو که مرا آب دهی و تشنه نکشی معن فرمود
تا جام آب بدست آن کودک دادند دیگر گفت ای امیر قوم من تمام تشنه اند اگر من آب خورم و ایشان
نخورند از مروت دور باشد و اگر آب نخورم تشنه مانم البته چون سیاست خواهی کرد بارے همه را سیراب کن
بفرمود تا همه را آب دادند و چون همه آب آشامیدند کودک برخاست و گفت ای امیر ما همه مهمانِ تو
شدیم و اکرام ضیف واجبست و مهمان کشتن رسم اهلِ کرم نیست معن از فصاحتِ وی متعجب شد و همه
اسیران را آزاد کرد و هم بدین نوع حکایتی آورده اند که یکی از امرا مبلغی مالِ در ذمهٔ کسی داشت و آنکس
در اداے آن مماطلت مینمود او را بمحصّل سپرد که آن مال را از وی بستاند محصّل او را بخانهٔ خود برده تشدد
مینمود آن کس بتضرعی هرچه تمامتر التماس کرد که مرا نزد امیر بر که سخنی واجب العرض دارم بخدمتِ وی تقریر
کنم محصّل را بر وی رحم آمد و او را بخانهٔ امیر آورد قضارا خوان کشیده بودند محصّل بر سرِ خوان بنشست و آن مرد را
نیز با خود بر سرِ خوان نشانید چون طعام خورده شد امیر را چشم بر آن کس افتاد محصّل را گفت چون این مرد
مهمان باشد و از خوانِ ما نان تناول نمود او را رنجانیدن از مروت نباشد من آن مال را بوی بخشیدم وی را
بگذار تا برود **قطعه** اندر آئینِ میهمان داری حرمتِ میهمان بپایه داشت بر لبِ جوئبار مهمانی

جز نهال کرم نشاید گاشت ؛ دیگر رعایتِ حقِ سائلان از لوازم ست اگر بتعریض خواهند و اگر بتصریح و حرمانِ
ایشان بقول حق سبحانه تعالی که اَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ منهی عنه است و در حدیث آمده که لِلسَّائِلِ حَقٌّ
وَلَوْ جَاءَ عَلَى فَرَسٍ مر سائل را حقیست و اگر چند بر اسپے سوار باشد و این مبالغه براے آنست که تا حقِ
سوال ضائع نشود و در کلمات عیسوی سَلَامُ اللّٰهِ عَلَى مُقْتَدِيهَا آمده که هر که سائلے را نا امید گرداند یک
هفته فرشتگانِ رحمت در منزلِ وے نروند سلطان ابراهیم ادهم قدس سره در زمان سلطنتِ خود
می فرموده که نیکو دوستانند این سائلان که بدرهاے خانهٔ ما می آیند که هیچ دارید که با دهید تا براے
شما برداریم و بسراے آخرت بریم و آنجا ده برابر آن تسلیم شما شود **قطعه** گرت شادی هر دو کون آرزوست
باحسان دلِ سائلان شاد کن ؛ ور آزادیت باید از هر بلا ؛ فقیرے ز بندِ غم آزاد کن ؛ دیگر حق در خواستِ شفیعان
رعایت باید کرد چه مقررست که شفاعت سوالیست بزبانِ تضرع و البته تشفیع یکے از اشراف و اعیان
خواهد بود پس احترام کلام این نوع مردم فرمودن و سخنِ ایشان که در بارهٔ عفو و تجاوز
از گناهِ مجرمان گویند مسموع نمودن عادتِ اهلِ سعادت باشد آورده اند که یکے از اکابر در بابِ مجرمی
نزد معتضد خلیفه شفاعت کرد معتضد گفت این کس را گناه عظیم ست آن عزیز گفت من هم گناه عظیم
را در خواست میکنم چه از سر گناهان خرد بے شفاعت میتوان گذشت خلیفه را خوش آمد و شفاعت
او را قبول کرد و آن مجرم را بخشید و فرمود که اگر کسے شفاعت کند برین نوع باید کرد **بیت**
آنرا که چنین تشفیع باشد ؛ قدرش همه جا رفیع باشد ؛ در نگارستان آورده که خداوندان قدرت را عفو کردن
از خطاهاے زیر دستان نشانِ رفعتِ قدرست و علامتِ همتِ بلند و سخنِ تشفیع بهانه ایست
که سبب ظهورِ مرحمتِ ایشان گردد آورده اند که یکے را بخیانتے موسوم کردند قصه او را در محکمهٔ والی
ولایت بعرض رسانیدند بحبس او اشارت فرموده مدتے مدید ذکرِ آن محبوس از صفحاتِ ضمائر
محو شد و هیچکس از و یاد نکرد بزرگے دران روزگار که بمزید حق گذاری و فرطِ وفاداری مخصوص بود
و با محبوس محبتے داشت بوالی رقعهٔ نوشت مضمونِ آنکه در گذشتن از زلاتِ مجرمان و زلاتِ اقدام
ایشان از وظیفه بمراحم اهل اختیار و عواطف اربابِ اقتدار است و آن فقیر محبوس و بماند ایست

بالجمت گرفتار گشته و نزدیک بهلاکت رسیده و امیدوارم که کرم عمیم آنجناب در خلاصِ گرفتاران
بهانه جوسیت اگر دامنِ عصمت آن زندانی از لوثِ این جریمه پاک ست بخلاص و نجات او اشارت
عالی ارزانی باید داشت واگر غبارِ گناهی بر جبینِ طهارتِ او نشسته است باَبِ عفو و کرم بباید شست
واگر غیر ازین دو معنی صورتی دیگر هست گناه او را بشفیعان باید بخشید **قطعه** بجودِ شامل و انعامِ عام بر همه کس
تر است فیضلِ چو خورشید و فیض چون باران. نه در آتشِ اندیشه بیگناهان را ابِ عفو بشو نامهٔ گنهگاران دگر خزین دو صفت هست حالتی دیگر
بود برای چنین کس شفاعتِ یاران. چون رقعه بوالی رسید و بران لطف مقالت و حسن شفاعت اطلاع یافت در
جواب نوشت که **بیت** از انکه زروی لطف خواست کینے. کارش بصلاح آرمی راست کنے. بوساطتِ شفاعت آن عزیز
مشفق و شفیق صادق که از ریاضِ کلماتش روائح مهر و وفا میدمید و از مطالع مقالاتش لوامعِ صدق و صفا
میدرخشید از سرِ جرم کرده و ناکرده او در گذشتم و عنانِ انتقام از صوبِ گناه او معطوف ساخته از مهلکهٔ حبس آزاد
کردم **بیت** بفرمانت توان از جان گذشتن. ز جرمِ کس چرا نتوان گذشتن. مقرر ست که شفاعت را در
اجرای حدودِ شرعی مدخلی نیست بلکه شفاعت دران باب از اهلِ ایمان و امانت و اربابِ دین و دیانت
نیاید و در قرآنِ مجید آمده که وَلَا تَاْخُذْكُمْ بِهِمَا رَاْفَةٌ فِيْ دِيْنِ اللّٰهِ باید که در حدود الٰهی شفقت و مهربانی شمار او در نیاید
و در سیاستِ **طمغاج خانی** مذکورست که جوانی را بتهمت دزدی گرفته نزد وی آوردند بغایت
صاحبِ جمال و آراسته بزیبِ خط و خال لطف ابداع ربانی بصیقلِ صَوَّرَكُمْ فَاَحْسَنَ صُوَرَكُمْ آئینهٔ رویش
را جلا داده و مصورِ صنعِ الٰهی صفحهٔ رویش را بقلم زیبا رقمِ لَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ فِيْ اَحْسَنِ تَقْوِيْمٍ چهره‌کشائی کرده **فرد**
هر بر صفحهٔ اندیشه کشند کلکِ خیال. شکل مطبوع تو زیبا تر ازان ساخته اند. پادشاه فرمود تا بر سرِ چارسوی شهر دست او ببرند ارکانِ دولت
قفان در گرفتند و اعیانِ حضرت بیکبار عمامها از سر بر گرفتند که ای ملک از سرِ گناه این جوان در گذر
و سیاستِ او را بشفاعتِ ملازمانِ دیرینه موقوف فرمای ملک فرمود که مرا درین مهم مدخلی نیست ایزد تعالی
فرموده که دستِ دزد ببرند گفتند ای ملک چنان دستی که او دارد بریدن حیف ست و ما را بران دست
رحم می آید گفت شما را بر دستِ نازکِ دزد نباید گریست در دلِ پر خونِ صاحبِ کالا نظر باید کرد تا این
غم بر دلِ شما سهل گردد یکی دیگر رعایتِ حقِ کسی ست که اندک آشنائی داشته باشد یا روزی خدمت

ریزه کرده و اگرچه این وسیله بغایت اندک ست اما نظر کرم آن بزرگ می سازد تا بدان بهانه فقیری
را بنوازد آورده اند که شخصی خانهٔ کسی بکرایه ستانده بود و روزی چند آنجا بسر برده ناگاه ازان
خانه بیرون رفت و ازان شهر سفر کرده بولایت دیگر افتاد و آنجا بمنصب وزارت رسید آن فقیر
که خانه بدو بکرایه داده بود برخاست و روی بخدمت او نهاده چون بدان شهر رسید از گرد راه
روی ببارگاه وزیر آورد تا برسید خواست که ببارگاه درآید حاجبی ایستاده بود گفت چه کسی و بچه
جرأت بدین بارگاه در می آئی گفت آشنای وزیرم مرا آشنائی برین گستاخی میدارد حاجب پرسید
که چه آشنائی داری با وی گفت وقتی خانهٔ بکرایه بدو داده بودم حالا آمده ام تا نظری در کار من
کند و مرا از حضیض مذلت بذروهٔ عزت و حرمت برآرد حاجب بخندید و گفت ای بیچاره تو مرد
نادان بودهٔ این سهل وسیله ایست که خانه بکرایه داده بودم این را حقی تصور کردهٔ و آمده که حق گزاری
این را رعایتی یابی برو سر خویش گیر و مهمی دیگر در پیش قضا را وزیر از پس پرده این گفت و شنید استماع
مینمود حاجب را طلبیده گفت با که سخن میگفتی گفت مردی آمده که من آشنای وزیرم و وقتی خانهٔ
بکرایه بدو داده ام من ابتدا ملامت میکردم که این سخن مگوی و بچنین سهل وسیله قرب وزیر مجوی
و توقع التفات و انعام مدار وزیر گفت غلط کردی برو و او را بیار که آشنای قدیم منست و حقوق
خدمت دارد حاجب برفت و او را درآورد وزیر او را تعظیم بسیار کرد و دلنوازی بسیار بجای آورد
و احوال عیال و اطفال او پرسید و برای هر یک تحفه و تبرکی بزرگانه ترتیب داد و او را دستکام
و بامراد وی تمام بمنزل و مقام باز گردانید **مثنوی** نو کرده از مهر و وفا سینه را · سهل مدان صحبت دیرینه را
روی مگردان ز رفیقان خویش · یاد کن از خدمت یاران پیش آورده اند که عبد الله طاهر بار عام داده بود و
ارباب حاجات مرادات خود عرض میکردند و با حصول مراد مراجعت مینمودند شخصی درآمد که ای امیر مرا
بر تو هم حق نعمت ست و هم حق خدمت توقع دارم که هر دو حق را رعایت کنی و مرا از درکهٔ خمول بذروهٔ
قبول رسانی عبد الله طاهر گفت حق نعمت کدامست گفت فلان روز در بغداد با کوکبهٔ دولت
بر در خانهٔ من گذر میکردی من بدر خانهٔ خود آب زدم تا گرد بر جامهٔ تو ننشیند نعمت آن است

گر برای تو بر خاک ریخته ام و حق آن بخواهم **بیت** کسی کو بر تو دارد حق آبی — فراموشش مکن در هیچ بابی

عبد الله پرسید که حق خدمت کدام است گفت در آن محل که سوار میشدی من بدیدم و باز دوی ترا گرم

تا سوار شدی امیر گفت راست میگوئی هر دو حق تو ثابت است پس او را تربیت تمام داد **مثنوی**

بزرگانی که اهل اقتدار اند — همه مسکین نواز و حق گذار اند — ز جام جاه بیهوشی نه نیکوست — ز همراهان فراموشی نه نیکوست

اساس مکرمت بر حق شناسیست — بصورت ناشناسی ناسپاسیست — دیگر رعایت حق کرم بر ذمه اهل همم از قبیل فرائض است

یعنی بکرم خود نه کرم دیگری و این صورت چنان باشد که شخصی خواهد که با ایشان در اظهار حقی که ندارد

حیله پیش برد و از مهلکه خلاص یابد ایشان آن را دانند و بر روی وی نیاورند و رعایت حق کرم

کرده چنان فرا نمایند که آن فریب ندانسته اند و آن غرور را نشناخته و این غایت کرم و نهایت مروت است

آورده اند که یکی را نزد زیاد بصری آوردند و بقتل او اشارت فرمود جلاد تیغ برکشید و خواست که چشم

او را ببندد بیچاره دریای بلا را دید در شور آمده و نهنگ اجل دهن باز کرده تضرع و زاری آغاز کرد

مفید نیفتاد به توبه و استغفار اعتصام نمود سود نداشت گفت ای امیر میان ما و شما حرمت جوار است

و قرب دیار و همسایگی را در شرع مروت و مذهب فتوت اعتبار تمام است اگر در رعایت جانب من

تقصیری رود عیب جویان زبان طعن دراز کنند و خرده گیران در اعتراض بگشایند که امیر حق همسایگی

نگاه نداشت و همسایگان را پایمال جفا کرد امیر فکر فرماید که خون چون من ضعیفی ریختن و خود را نشانه تیر ملامت

گردانیدن از همچو توئی که در گلشن اخلاق تو خار آزار نرسته و بر دامن اوصاف تو غبار ستم ننشسته بدیع و بعید است

قطعه مرا مهلت از جان بس دست شستن — چه غم گر صد چو من نابوده گردد — چه خواهی گفت پیش نکته گیران

ترا گر آستین آلوده گردد — زیاد در فکر دور و دراز افتاد و بیک اندیشه را باطراف و جوانب فرستاد هیچ وجه

پی بسر کوی آشنائی نبرد گفت بیان کن تا همسایگی در کدام محله بوده و حق جوار در کدام دیار ثابت شده

گفت خانه پدر من در بصره با خانه امیر هم آستان و پدرم بیشتر وقت با ملازمان امیر هم داستان بوده

زیاد گفت پدر ترا چه نام بود گفت ای امیر از هول جان نام خود را فراموش کرده ام چه جای نام پدر است

زیاد بخندید و آن بیچاره را بخشید **فرد** لئیم نیم گنه با هزار عذر نبخشد — بیک لطیفه کریمان هزار جرم ببخشند

دیگر رعایت حقوق رعایا بعدل و احسان ست و حقوق اولاد و امرا و وزرا و ملازمان و سپاهیان
و خادمان در باب آخر سمت گزارش خواهد یافت انشاء الله تعالی

باب سی و هشتم در صحبت اخیار

مصاحبت نیکان و مجالست دانایان کیمیای سعادت
ابدیست و راهنمای دولت سرمدی **مثنوی** همرهان در میان جان نشان دل مده الا بجمعی خوشدلان
نار خندان باغ را خندان کند صحبت مردانت از مردان کند سنگ گر خارا و گر مرمر بود چون بصاحبدل رسد گوهر شود
ملوک فارس را قاعده آن بود که هرگز صحبت ایشان از حکما و فضلا خالی نبودی و هیچ حکم بی رای و
مشورت ایشان نکردندی و ازین جهت که بنای سلطنت بر عدالت و راستی نهاده بودند مملکت
ایشان چهار هزار سال و کسری در کشید و سلطان سنجر ماضی رحمة الله علیه حکیم عمر خیام را با خود بر تخت نشاندی
و خلفای عباسی با آنکه خود دانشمند بودند همه حل و عقد کار ایشان مبتنی بر کلام اهل علم و ورع بودی در
خلافت نامهٔ الهی مذکورست که پادشاه کسی را توان گفت که صاحب شوکت باشد و حکم او بر وفق حکمت
بود پس لازم ست خداوند قدرت کامله را متصف شدن بحکمت بالغه و این اتصاف برین وجه دست
دهد که چگونگی تدبیر و تصرف این جهان بیاموزد و بر وجه آموخته بکار برد برین تقدیر او را بمصاحبت
و مخالطت علما و فضلا و حکما و عرفا میل باید نمود و از جاهلان و غافلان و بدخویان احتراز باید فرمود

رباعی همنشین تو لطیف و کامل ست راحت روح ست و آرام دل ست + وانکه نادانی و غفلت وصف اوست
صحبتش مانند زهر قاتل ست + یونانیان را رسم آن بود که حاکم ایشان کسی باشد که علم و حکمت او از همه علما
و فضلای زمان بیشتر بود یا کسی که منظور نظر و محکوم حکم مردی علیم و حکیم باشد تا از اثر صحبت او انوار
فضیلت بر صفحات حال او لایح گردد که صحبت را اثر عظیم ست در خبر آمده که همنشین نیک مثل عطار
است که اگرچه از عطر خود چیزی بتو ندهد بارے از رائحهٔ او بهره مند گردی و مثل قرین بد مانند کوره
آهنگرست که اگر بآتش آن نسوزی الا از دود و بخار آن متاذی شوی **مثنوی** در گذر از کورهٔ آهنگران
کاتش و دودی رسد از هر کران رو بر عطار که پهلوی او جامه معطر شود از بوی او و از جملهٔ اهل علم و حکمت که
پادشاه را از ایشان ناگزیرست یکی فقیهی بود عالم عامل متدین که احکام شرع را نیک ضبط کرده باشد و مسائل

اصل و فرع را بتمام دانسته تا بوقتِ فرصت در مجلسِ همایون از حلال و حرام و حدود و احکامِ سخن در اندازد
و فرائض و واجب و آداب و سنن نماز و روزه و غسل و وضو را بعبارتِ روشن مسوّدے سازد تا برکتِ مسائلِ
فقه و فتوے بروزگارِ دولتِ سلطان وصول پذیرد **شعر** گر نباید نکتهائے از فقه و فتوی درمیان منهدم گردد اساسِ شرعِ ملت در جهان
و دیگر ناصحے امین و مرشدے صاحب یقین که امورِ اخروی را بیاد وے دهد و نصیحتِ دینی را از وے باز نگیرد
و بعباراتِ کافی و اشاراتِ وافی او را از افعالِ شنیعه و اقوالِ قبیحه باز دارد و از ارتکابِ منهیات و ارتکاب
محرمات منع کند و ناصح باید که در نصیحت و ارشاد طریقِ تلطف رعایت نماید و در صحبت و محفل نه ندهد بلکه
در خلوت و فرصتے که داند که سخن جاگیر است کلمه از روے ملامت بگوید چه درین زمان صلاحِ وقت
در نرم گوئی و خوشخوئی ست و خلفا و ملوک در قدیم الایام از علما و مشائخ سخنانِ تلخ می شنوده اند و از
روے اخلاص قبول میفرموده اند چنانچه در کتب مذکور ست که **هارون الرشید** شقیق بلخی قدس سره
گفت مرا پندے ده شیخ گفت اے خلیفه خدا اے را سرائیست که آن را دوزخ خوانند و ترا دربان آن
سرا کرده و سه چیز بتو ارزانی داشته تا بدان خلق را از دوزخ باز داری مال و شمشیر و تازیانه ببین باید که بمال
محتاجان را از فاقه خلاص کنی تا بواسطه ضرورات متوجه سیئات و محرمات نشوند و ظالمان را بشمشیر قتل
کنی تا مسلمانان از شر ایشان امین شوند و بتازیانه فاسقان را ادب نمائی تا از فجور و فسق باز آیند اگر چنین
کردی تو هم نجات یافتی و هم خلق را نجات دادی و اگر خلافِ این کردی پیش از همه بدوزخ میروی
و دیگران درپے تو هارون بگریست و دست شقیق را بوسید **قطعه** نصیحت کان ز روی صدق گویند
بگوشِ هر که آید در پذیرد چو جان دارد حدیثِ صاحبِ دل روان اندر دل و جان جا بگیرد دیگر طبیبے حاذق مشفق که قانون
علاج را دانسته و اغراضِ حکما را ذخیرهٔ خاطر داشته در شفای امراض و ازالهٔ اعراض حاوی کلیات
فن باشد و در افاضهٔ انفاسِ عیسوی ید بیضای موسوی نماید **بیت** تازه گردد جانِ بیمار از دمش
روح را راحت رسد از مقدمش ۰ تا همواره ملاحظهٔ مزاجِ مبارک نموده قاعدهٔ حفظِ صحت مرعی دارد و اگر عیاذاً بالله
علامتِ انحراف در طبعِ اشرف مشاهده نماید فی الحال بتدارکِ آن مشغول گردد و دیگر منجمے محقق مدقق که رموز
صحائفِ زیج و تقویم را حل کرده باشد و مفتاحِ کنوزِ علمِ هیأت و نجوم بدست آورده و در باب اختیارات ملاحظه

دقائق مشروطات و محذورات آن بدرجهٔ اعلی رسیده **فرد** دوائر کرهٔ مهر و نقش زیج سپهر
محاسب قلمش دو بیک ند تصویر - تا در طالع مبارک سلطان نظر فرموده و تسییرات او تا دو دلائل بتحقیق نموده از
مرور هر یک بجدود و اشعهٔ سعود و نحوس با خبر گردد و در وقت ظهور علامات دولت و شوکت سلطان را براه
شکرگزاری و سپاسداری دلالت کند تا بواسطهٔ آن صفت بحکم بالشکر تدوم النعم آن نعمت را دوام
و قوام پدید آید و در زمان مشاهدهٔ امارات خطر و محنت او را بر دعوات و صدقات و ازدیاد خیرات ترغیب
نماید تا بوسیلهٔ آن صورت بمضمون الصدقة ترد البلاء و تزید النعم آن بلیت مندفع و آن محنت مرتفع گردد
مثنوی ایکه خواهی کز بلا جان وا خری * جان خود را در تضرع آوری * پس باحسان برگشائی دست خویش
تا حجاب غصه برخیزد ز پیش * دیگر شاعرے شیرین زبان زیبابیان که در فصاحت گوے از میدان سخنگزاران
ربوده باشد و در بلاغت قصب السبق از سخنوران زمان برده **شعر** روز بازار فصاحت را رواج از نظم او
مسحن گلزار بلاغت را شعر رنگ و بوی * تا جواهر صفات سلطان در رشتهٔ نظم کشیده بر سر بازار اشتهار جلوه آرد و باشعار
آبدار نام ممدوح را بر صفحهٔ روزگار یادگار گذارد **قطعه** شاعران را عزیز باید داشت * که از ایشان بقا پذیرد نام
شعر سلمان نگر که تازه از وست * نام سلطان اویس در ایام - دیگر ندیمے تازه روی بذله گوی که نکتهاے رنگین
محافل را بیاراید و بلطیفهاے شیرین ابواب انبساط بر روی حاضران مجلس بگشاید **بیت**
طبع را لذت از ظرائف او * روح را بهجت از لطائف او * و بهترین جلیسے و خوشترین انیسے کتب و رسائل
بزرگان ست **ع** و خیر جلیس فی الزمان کتاب * نه ضمیر خواننده را از وی ملالیست و نه خاطر شنونده را کلال
کر بے مرسوم و وظیفه مصاحبت میکنند و بے ناز و کرشمه مجالست می نمایند **مثنوی** همنشینے به از کتاب مخواه
که مصاحب بود گه و بیگاه * بهجت افزای روح و راحت دل * هرچه دلخواه تست از و حاصل * اینچنین همدم لطیف که دید
کز نرنجیده و هم نرنجانید - بزرگان چنین فرموده اند که جمیع خلائق بعقل محتاجند و عقل بتجربه احتیاج دارد
چه گفته اند که تجربه آئینهٔ عقلست که در وصور مصالح مشاهده میکنند و تجارب را روزگارے ممتد و عمرے دراز
و فراغتے تمام می باید و چون حکما دیدند که مدت بقاے عمر مستعار بادراک این معنی وفا نمیکند چاره انگیختند
و از روے مهربانی تدبیرے ساختند که جبر این نقصان بکنند و بے مرور زمان تجربهاے کلی بدست آید

پس اخبار ملوک و سلاطین و احوال امرا و وزرا و کلمات علما و حکما را در کتب ثبت کردند و قصص و تواریخ گذشتگان را جهت حصص و حظوظ آیندگان در قید تعلق کشیدند تا اصحاب دولت و ارباب مکنت آن را دستور العمل خود سازند و هر یک بقدر استعداد و بمقدار همت خود از مطالعهٔ آن حکایات و ملاحظهٔ آن روایات استفاده و استفاضه نمایند تا بمضمون السعید من وعظ بغیره از تجربهٔ دیگران فائده گرفته باشند و بموعظهٔ دیگران پند پذیر گشته **مثنوی** حکایات و احوال شاهنشهان * روایات و اخبار کارآگهان * دل و دیده را روشنائی دهد * بعلم و خرد آشنائی دهد * ز هر گونه بابے سخن گفته اند * بالماس تحقیق در سفته اند * بدوران بسے تجربه کرده اند * بهر کار بس رنجها برده اند * همان به که بر قول ایشان رویم * سخنهای پیشینگان بشنویم * در خیره گر گشته اند در وزگار *

بسے آورد میوهٔ نغز بار * بیا تا بدان باغهاے بریم * دما دم ازان میوها برخوریم

باب سی و نهم در دفع اشرار

چنانچه میل بصحبت اخیار و ابرار و اجبت اجتناب و احتراز از مجالست اشرار و فجار هم لازم و لابدست چه صحبت بحسب خاصیت موثر میباشد پس چنانچه از همنشینی نیکان فوائد کلی بحصول می پیوندد از اختلاط با بدان نتائج نالائق ظهور می یابد و صحبت نیکان سبب مزید دولت و مسرت ست و مخالطت بدان موجب ملال و ندامت **مثنوی** با دولتیان نشین که خارے در صحبت گل شود بهارے * با هر که نه مقبلست منشین * کز سر گذشت کام شیرین * و اشرار دو قسم اند یکے واجب الدفع و دیگرے واجب المنع اما آنها که دفع ایشان سبب نفع مسلمانانست و صلاح کلی در نابودن ایشان سه گروه اند اول دزدان و دفع کردن ایشان بر ذمت همت ولاة الاسلام لازم ست و وصیت سوم هوشنگ این بود که اے فرزند باید که ارباب فسق را مالیده و مزجور داری و شریر و مفسد را منکوب و مقهور و ضرر دزد و راهزن و شتر قطاع جامه کن از سر راه گذریان دور سازی تا راهها ایمن گردد و تجار از اطراف و جوانب بولایت تو تردد توانند کرد و انواع امتعه مرغوب جهت خرید و فروخت پدید آید و بدینسبب رفاهیت خلق گردد **قطعه** تا نکوشی بمعدلت نشوی * هرگز از ملک و سلطنت شادان * راهها از دزد ایمن دار * گر تو خواهی ممالک آبادان

حکایت از امیر المومنین عمر رضی الله عنه در کتاب جواهر الامارة نقل کرده اند که ایشان گفتند وقتے در جاهلیت بتجارت جانب مداین سیر فتم و چهل جامه از برد یمانی با من بود چون بحوالی مداین رسیدم دزدان سر راه

برمن گرفتند و مرا غارت کرده بردهها را بردند و من بصد محنت خود را بدائن رسانیدم و بداد خواهی بدرگاه
نوشیروان رفتم چون صورت تظلم من بسمع نوشیروان رسید و بر کماهی حال من اطلاع یافت حاجبی
را فرستاد تا دست من گرفته مرا بوثاقی فرود آورد و گفت اینجا باش تا دزد را طلب کنند و بردهها را باز ستانند
من دران وثاق میبودم و هر روز از مطبخ خاص خوانچهٔ طعام ملوکانه می آوردند و پیش من می نهادند و من
هر روز بدرگاه کسری میرفتم و نظارهٔ مراسم مملکت داری و رعیت پروری میکردم تا بعد از چهل روز بدان
وثاق درآمدم جامههای مجرد را دیدم نهاده و دستی بریده آنجا افتاده و کاغذ چهل تنگه زر سرخ در روی
وبران کاغذ نوشته که چهل روز بایستادی تا دزد ترا بدست آوردند و رخت تو بتو رسید این چهل تنگه
مزد چهل روزهٔ انتظار تست چون بولایت خود رسی باید که از ما شکایت نکنی و ازین حکایت معلوم میشود
که ملوک رفیع المقدار را در باب دفع دزدان و راهزنان اهتمام بسیار بوده پس والی عادل باید که راههای
مسلمانان را از خوف دزدان و راهزنان بسطوت سیاست ایمن سازد و هر که در راهی بایذا و آزار متعرض
مسلمانی گردد او را بنکال و عقوبت دیگران گرداند **مثنوی** ببر دست دزد و ببر راهزن
که ایمن شود راه بر مرد و زن چو ره گشت ایمن شود کاروان ز بهر تجارت بهر سو دوان وزان سو بسی نفع یابند خلق
دمادم بسود آشنا بند خلق شود شهر معمور و ده نیز هم * ز آئینهٔ دل رود زنگ غم * دوم رنود و خونریز و اوباش
فتنه انگیز که در بلاد و قری بخیره روئی و تندخوئی دست تعرض بمال و فرزند مردم دراز کنند و کسی بجهت
حفظ حال خود متعرض ایشان نشود و جز حاکم صاحب قدرت را برایشان دست نباشد پس قمع و قلع
ایشان ضرورتست و در اخبار آمده که در شهر حلب رنود و اوباش بسیار شدند و مردم از ایشان تنگ
آمده نزد سلطان مصر داد خواهی کردند سلطان حاکمی مصلح نام فرستاد تا بدفع رنود و اوباش اشتغال
نماید مصلح بیامد و بعضی ازان مفسدان را سیاست کرد آن جماعت متفرق نشدند و از کاریکه میکردند باز نایستادند
حال بدان رسید و کار بدان انجامید که مصلح در جامع مسجد نماز گزاردی در پیش محراب وی نوشتند
که ای مصلح خود را مرنجان که ما ازان جمله ایم که اگر یک تن را بکشی ده دیگر سر برآرند و ما کشته شدن خود را
فخر میدانیم و ازان هیچ عار نداریم **اشعار** ما عاشقیم کشته شدن آئین ماست بر ما شمشیر عشق تیز و سنگ منع ارباب

بی رحم تیغ عشق ز عالم نبیره‌ایم * بیرون شدن ز معرکه بی زخم عار ماست * یکمن که تو از کشتن ما تنگ آئی و ما از کشتن خود تنگ
نیائیم مصلح که این خط بر خواند دانست که با ایشان از در حیله و تدبیر می باید در آمد بفرمود تا در زیر خط ایشان نوشتند
که ما مردانگی و فرزانگی شما را دانستیم و یکدلی و یکجهتی شما را با یکدیگر معلوم کردیم **فرد** در جگر داری و سربازی شما را فضل نیست
بهمچنین مردان بکمال آفرین و تحسین * حالا از هر چه رفت پشیمانیم و بمقام عذر خواهی در آمده در صدد تربیت و تقویت
ایشانیم والسلام حضار مجلس ازین سخن متعجب شدند و او در خلا و ملا بتعریف و توصیف یتیمان و رندان مشغول
شد و دست از حبس و قید و قتل ایشان کوتاه کرد و دیگر روز اعیان و اشراف شهر نزدیک وی آمده خواستند
که در باب اوباش سخن گویند او بر ایشان سبقت گرفته فرمود که ای عزیزان ما از کشتن آن جوانان پشیمانیم
و بغایت حیف ست مردم دلیر و چالاک را کشتن چه در هر قرنی ازین طایفه اندکی پیدا میشوند و من امروز
بر ایشان محتاجم که اهل قلعهٔ روم باغی شده اند و مرا در دفع ایشان مردان کاری میباید شما اگر هوادار منید
جماعتی را که پیشوا و سران این قوم اند بنزد من آرید تا بنظر تربیت ملحوظ و از فر تقویت محفوظ سازم **مثنوی**
ازین نامداران با هوش و هنگ * کسی را که بینم سزاوار جنگ * دهم مرکب و جوشن و مغفرش * بگردون گردان رسانم سرش
اکابر جلب گفتند که سردار و پیشکار ایشان پیریست با چهار پسر و حالا در پی کسب و کاری رفته اند و از سطوت
سیاست شما گوشه گرفته مصلح بفرمود تا ایشان را طلبیدند و تعظیم بسیار و تلطف بیشمار نموده جامه وارخی
بدان پیر داد و پیادلی بارگاه بفرزندان او ارزانی داشت و همه را خلعت داده بعنایت و عاطفت مستمال
گردانید بعد از چند روز که خاطر ایشان مطمئن و دل ایشان از جانب حاکم امین شد مصلح بفرمود که مرا بجمعی
مردان خونخوار عیار پیشه احتیاج ست تا ایشان را تربیت کنم شما این جماعت را می شناسید بهم گرد آنید
که از دست وی کاری می آید و معرکهٔ حرب را می شاید بیارید تا خلعت دهم و ایشان را بدلخواه ایشان
تقویت کنم پدر و فرزندان بغایت خوشدل و شادمان بیرون آمدند از اطراف و جوانب سی صد یتیم جرار و رند
خونخوار درهم کشیده تردد وی آوردند فرمود که ایشان را فردا بیارید که خلعتها مهیا شود و هم در زمان فرمود تا
خیاطان را طلبیده سی صد جامهٔ بتکلف بریدند و بدوختن مشغول گشتند ملازمان درگاه وی و اعیان شهر
و ولایت و رعایا همه درین کار حیران که او را سلطان مصر بدفع ایشان فرستاده و او بخلاف امر سلطانی

دستِ ایشان را قوی میدارد **بیت** بجاے بخار گلبن مے نشاند ❊ بجاے زہر شکر می چشاند
اما چون شب در آمد سی صد مردِ یگانۂ فرزانۂ مردانہ را مقرر گرد کہ سلاح پوشیدہ در جامہ خانہ مستعد
ایستادہ باشند کہ چون رنود بد انجا در آیند ہر یکے را بقتل رسانند دیگر روز کہ آن جماعت آمدند و دست بوس
کردند اشارت شد کہ بجامہ خانہ روند و خلعت پوشیدہ بیرون آیند و صفِ خدمت کشیدہ کمرِ ملازمت بمیان
ہوا داری بندند در آمدن بجامہ خانہ ہمان بود و بقتل رسیدن ہمان پیر را با چہار پسرش نیز کشتند
و سرہاے آن قومِ بے سر انجام را بر نیزہ کردہ گردِ شہر بگردانیدند و عرصۂ آن ولایت از شر و فسادِ
ایشان پاک شد **بیت** بد اندیش مردم سر افگندہ بہ ❊ درختِ بد از بیخ برکندہ بہ ❊ سوم ستمگاران و دل آزار کہ در
تیرگی اَلظُّلمُ ظُلُمَاتٌ یَّومَ القِیٰمَۃِ در ماندہ قصدِ مال و منالِ مسلمانان کنند و از تہدید اَلَا لَعنَۃُ اللّٰہِ عَلَی الظّٰلِمِین
نیندیشند و از عقوبتِ خدای تعالے نترسند و نہ از سیاستِ سلطان باک دارند دفعِ چنین کسان بر پادشاہ
واجب ست تا اثر شامتِ او بملکت نرسد و نتیجۂ و خامتِ عاقبتِ او در آن ولایت ظہور نکند کہ خامت ظلم
وخیم ست و جزاے ظالم عذابِ الیم **مثنوی** کارِ ظالم ملک ویران کردنست ❊ عالمے را دیدہ گریان کردنست
اے نہادہ تیرِ ظلم اندر کمان ❊ کے رہی از تیغِ بلاہای آن ❊ اما قسم دوم کہ واجب المنع اند طائفہ باشند بصفتہاے
ناستودہ معروف و بسیرتہاے ناپسندیدہ موصوف و ہر آئینہ ملاقات و مقالاتِ ایشان اہلِ دولت
را زیان دارد یکی از آنہا سخن چینانند کہ باخبارِ دروغ و راست میان جمعے گرد فتنہ برانگیزند و دوستان را
بایکدیگر دشمن سازند و در حدیث آمدہ کہ سخن چین در بہشت نرود و حق سبحانہ و تعالیٰ در توریت با حضرت
موسے علی نبینا و علیہ السلام گفت کہ اے موسے روزِ قیامت مردِ سخن چین را بینی بر پیشانی او نوشتہ
کہ اٰئِسٌ مِّن رَّحمَۃِ اللّٰہِ او نا امید ست و بے بہرہ از رحمتِ خدای تعالیٰ و خدا سخن چین را در قرآنِ مجید فاسق
خواندہ است آنجا کہ میفرماید اِن جَآءَکُم فَاسِقٌ بِنَبَاٍ و بزرگان گفتہ اند کہ چون کسے ترد تو خبر آرد
کہ ترا فلان چنین گفت یا بجاے تو چنین کرد بر تو شش چیز واجب شد اول آنکہ او را راست گوے
ندانی کہ حق سبحانہ و تعالیٰ او را فاسق گفتہ است و سخنِ فاسق راست نباشد دوم آنکہ او را منع کنی از
نمیمہ کہ آن منکر ست و نہی منکر واجب بود سوم آنکہ او را دشمن داری از بہر آنکہ خدای تعالیٰ او را دشمن میدارد

چنانچه در خبر آمده که دشمن ترین نمّامان نزد خداے تعالی آنها اند که بسخن چینی نفاق میانِ دوستان افگنند
چهارم بر برادر مومن گمانِ بد مبری که بعضے گمانها بوزر و وبال میکشد پنجم تجسس آن خبر نکنی که تجسس
منهی عنه است ششم آنکه هر چه سخن چین گوید چنان نکنی و اصل آنست که سخن چین را نزد خود راه ندهی و
مطلق سخنِ او را گوش نکنی **مثنوی** سخن چین را مده در نزد خود جاے ۔ که در یکدم کند صد فتنه بر پاے
سخن چین را مکن نزدیکِ خود رام ۔ که بد گوید ترا هم در سر انجام ۔ آورده اند که یکے از خواجگان اصفهان غلامے را
میخرید فروشنده گفت این غلام عیبے دارد که سخن چین ست خواجه گفت که سخن چینی غلام چه خواهد بود او را
بخرید چون روزے چند بر آمد این غلام کدبانو (خاتون خانه ۱۲) را گفت خواجه ترا دوست نمیدارد و زنے دیگر خواهد خواست
کدبانو ازین سخن متغیر و متاثر (اثر پذیر شده ۱۲) شد غلام دید که سخن او کارگر آمد و تیر تدبیر فاسد او بنشانه رسید گفت میخواهی که ترا
دوست دارد گفت آرے میخواهم غلام گفت من طلسمے میدانم و افسونے جهتِ محبت یاد دارم چون خواجه
بخسپد استرهٔ تیز بر دار و از موهاے که زیر محاسنِ اوست قدرے بدست آر و بمن ده تا افسون کنم
و محبتِ ترا در دلِ وے افگنم زن برین عزیمت (اراده ۱۲) راسخ (مضبوط ۱۲) شد و گفت البته امروز چنین خواهم کرد پس
غلام نزدیکِ خواجه آمد و گفت اے خواجه حق نان و نمک در میان ست و من خبرے شنیده ام ترا
آگاه میسازم تا از خود غافل نشوی خواجه گفت آن چه خبر ست غلام گفت زنِ تو دوستے دارد و قصدِ
هلاکِ تو کرده است اگر خواهی که راستی سخنِ من بدانی چون بخانه روی خود را بخواب سازی بنگر که چه می بینی
مرد بخانه رفت و طعام چاشت تناول نموده تکیه بگرفت و خود را بخواب ساخته دیدهٔ ترصد (انتظار ۱۲) بر گشاد زن
پنداشت که خواجه در خواب ست استره بدست گرفته بیامد و محاسن خواجه بالا گرفت تا موے چند بتراشد
خواجه دیده باز کرد و آن حال مشاهده نموده پنداشت که زن قصدِ کشتنِ او دارد برجست و دست زن محکم
بگرفت و استره از دستِ وے بستد و سرش ببرید آوَلیاے زن را خبر شد خواجه را بگرفتند و بقصاص (عوض خون ۱۲)
وے بکشتند و بشومی سخن چین خان و مانِ آن عزیز خراب شد **مثنوی** میانِ دو کس جنگ چون آتش است
سخن چین بدبخت هیزم کش ست ۔ سیه چاه مرد اندرون بسته پاے ۔ به از فتنه بردن ز جاے بجاے ۔ دیگر غمّازانند و دیدار ایشان
نادیدنی و گفتار ایشان ناشنیدنی نیست **فرد** ندیدم ز غمّاز سرگشته تر ۔ نگون طالع و بخت برگشته تر

در آثار آمده که غمّاز حلال زاده نباشد آورده اند که در بنی اسرائیل خشک سالے پدید آمد و آثار قحط ظاهر شد حضرت
موسیٰ علی نبینا و علیه السّلام با اشرافِ بنی اسرائیل باستسقا بیرون رفتند و چهار شبانه روز دعا کردند اثرِ
اجابت پدید نیامد موسیٰ علیه السّلام بنالید که الٰهی چهار شبانه روز است که دعا میکنم مستجاب نمیشود خطاب آمد
که اگر چهل شبانه روز دعا خواهی کرد با جابت نخواهد رسید زیرا که در قوم تو غمّازیست که شومی او نمیگذارد که دعا
بمحلّ اجابت رسد موسیٰ علیه السّلام فرمود که خدایا یا من بگوے که آن غمّاز کدامست تا او را توبه دهم ندا آمد
که من غمّاز را دشمنم چگونه غمّازی کنم تو تمام قوم خود را بگوے تا از غمّازی توبه کنند او نیز در آن توبه خواهد کرد موسیٰ
علیه السّلام بفرمود تا همه قوم توبه کردند حق تعالیٰ باران داد و سلاطین سرافراز مطلقاً گوش بسخن غمّاز
نکرده اند و این جماعت را دشمن داشته اند در حکایات آمده که پادشاهے یکے را تربیت میکرد
گفت اگر میخواهی که روز بروز کار تو بالا گیرد و ساعت بساعت مرتبهٔ تو بیفزاید و نزدِ من از همه ملازمان
مقرّب تر باشی باید که سه کار نکنی اوّل دروغ نگوئی که دروغگو در چشم مردم خوار و بیمقدار باشد دوّم مرا در پیشِ کسے
ستایش مکن که من خود را به از تو میدانم سوم سعایت منماے و از غمّازی بر حذر باشی و بدی سپاه و رعیّت
پیشِ من مگوے که چون من بدی ایشان بشنوم با ایشان بد شوم و خبر بدی من با سپاه و رعیّت چون ظاهر
گردد ترسان شوند التجا بدیگرے کنند و پادشاهِ دیگر طلبند و خلل کلّی ازین جهت بملکِ من راه یابد **مثنوی**
بر آید ز غمّاز عالم بهم خلل راه یابد بخیل و حشم ز غمّاز گردد جهان سرنگون که ناپاک جانست و تیره درون
چو غمّاز را دیدی اندر زمان بتیغ سیاست ببرّش زبان آورده اند که یکے از ملازمانِ نوشیروان شخصے را
پیشِ وے غمّازی کرد نوشیروان گفت من این سخن را تحقیق میکنم اگر راستست ترا بسبب غمّازی دشمن
خواهم گرفت و اگر دروغست ترا بجهتِ آن عقوبت خواهم کرد و اگر توبه میکنی از تو خواهم در گذرانید گفت
توبه کردم نوشیروان گفت من نیز عفو کردم **مثنوی** هر که غمّازی کند نزدیکِ شاه هم بنزدِ شاه گردد رو سیاه
عالمے در آتش و دود از و نے خداے خلق خوشنود از و آورده اند که یکے از روے غمز و سعایت قصّه
نوشت بمعتصم خلیفه که فلان کس از معارف وفات یافته و از و مالے خطیر مانده و یک پسر دارد طفل اگر فرمان
شود تا کفافِ طفل بگذارند و باقی برسم قرض بخزانه بسپارند تا چون یتیم بزرگ شود بدو تسلیم نمایند حالا اگر

را توفیری در رفتی باشد منقسم بر پشت رقعهٔ او نوشت بعربی که ترجمه اش اینست که متوفی را خدا بیامرزاد
و بر مال و میراث برکت کناد و یتیم را بنبات خیر پرورش دهاد و غماز را بلعنت خدا گرفتار باد **مثنوی**
مشو غماز کس نزدیک شاهان • تبرس آخر ز آهِ بیگناهان • که آهِ بیگناهان سخت گیرد • بسی کس را ز تخت و بخت گیرد
و دیگر گروه صاحب غرضند که در هر چه کنند و گویند غرضی داشته باشند و نه از روی اخلاص و هواداری
سخنی بعرض رسانند هوشنگ ملک در وصایا فرموده که از متابعت و موافقت اصحاب اغراض
دامن اعراض و احتراز در باید چید که صاحب غرضان از سر دعوی بمعنی لاف هواخواهی زنند و جواهر
حسنات را در رشتهٔ سیئات کشند و فعل جمیل و کردار نیکو را در کسوت قبیح و صورت زشت باز نمایند **مثنوی**
مدار ای صاحب غرض پیش خویش • ز صاحب غرض مشو دسینه ریش • که او جمله زر دید و مکر و فن ست • برون دوست دارد درون دشمن ست
و چون معلوم شد که غرض گویان تیز ویرے که تمهید نام کرده اند همی را به نیکوئی بر گذارند و خوبی را بزشتی
در شمار می آرند پس بے تحقیق سخن ایشان را حکم نباید فرمود و در تفحص کلام این جمع مبالغه تمام باید نمود
مثنوی چو ارباب غرض لب بر گشایند • نکوئی را بزشتی وا نمایند • بکلی تا سخن روشن نگردد
کسی باید که پیرامن نگردد • اسکندر را از ارسطو پرسید که ملازمت ملوک را کدام طائفه موافق اند و کدام فرقه
نالائق حکیم فرمود که لائق خدمت ملوک کسیست که امین باشد نه خائن زیرا که امانت سبب عزت ست
و خیانت موجب مذلت و اهانت و باید که قانع باشد نه طامع که قناعت گنجیست بیکران و طمع رنجیست بی پایان
مرد قانع بزرگوار بود • طامع البته خوار و زار بود • دیگر باید که نیکو گوی باشد نه عیب جوی که آدمی نیکو گوی
همه جا محبوب و مقبول و بعیب جوئی تر دِ همه کس مردود و مخذول باشد و باید که کار کننده باشد نه لاف زننده
که مرد مصاف محترم ست و صاحب لاف و گزاف متهم و باید که موافق باشد نه منافق که نتیجهٔ وفاق مهر و وفاست
و ثمرهٔ نفاق جور و جفا و بر طریق سنت باشد نه براه بدعت که تائید سنت آدمی را بروضهٔ جنت می رساند
و بدعت را بهاویه ضلالت و شناعت می افگند باید که ملوک هفت طائفه را در خدمت خود راه ندهند اول
حسود را که زهر حسد هیچ تریاکی علاج نمی پذیرد و رنج حسود هیچ دارو شفا نمی یابد و گفته اند **شعر**
حسد بخت سوزنده گر زو تهی بکان افتد • چه جا جان گر حسادا آتش در جهان افتد • و غائلهٔ حسد از جملهٔ مفاسد عادیه است از آن جهت

که نفس حسود بنهایت خبیث ست و اوهام اصحاب نفوس خبیثه را در زوال نعمت اثر تمام باشد و ازین سبب
حق سبحانه و تعالی فرمود که وَمِنْ شَرِّ حَاسِدٍ اِذَا حَسَدَ یعنی پناه آرید بخدای از ضرر حاسد و در حدیث آمده
که حسد حسنات بنده را بخورد یعنی ناچیز میگرداند چنانچه آتش هیزم را و فی نفس الامر حسد ذلیل ترین صفتی و
خوارترین خصلتیست و اصلا از دنائت همت و خساست طبیعت در وجود آید که نتائج جهل اند و ازین جاست
که اظهار این صفت بر نقصان عقل دلیل روشن ست نه بینی که حسود همیشه از راحت غیری در مشقت باشد
بیت درین غصه جان میدهد هر دمی + که بهر چه دارد وجود آن یکی + ازین نوع هر ساعتی هزار
شربت زهر آلود غم و غصه تجرع میکند و هر جا کسی پای نشاط بر زمین نهد او دست حسرت بر سر میزند
و مثلی مشهورست که کفی للحسود حسده **مثنوی** حسود را حسد او بس ست در عالم + که در بلا و غم و رنج دارد او دمادم
حسود بر دگران آتشی برافروزد + چو نیک درنگری خود درمیان بسوزد + و در باب هلاک حسود بحسد او حکایتی آورده اند که در
زمان اسکندر جانوری پدید آمد که هر کرا چشم بروی افتادی فی الحال هلاک گردیدی اسکندر
چندانکه از حکما چاره جوئی کرد هیچکس چاره آن ندانست و دفع این غائله بهیچ نوع نتوانست تا آخر
ارسطاطالیس بعد از تامل بسیار فرمود که من چاره انگیختم و تدبیری کردم که این بلا مندفع شود و این آفت
از خلق منقطع گردد پس بفرمود تا آئینه ساختند بمقداری که آدمی در پس آن مخفی تواند بود و گردونی ترتیب داد
و آئینه بر پیش گردون بست و خود در پس آئینه بر گردون نشست و گردون را روی بدان موضع کرد
که آن جانور بود جانور بوی آدمی شنید و بدان طرف متوجه شد و نظرش بر آئینه افتاد و صورت خود را
دید و چون بنزدیک گردون رسید بیفتاد و بمرد اسکندر را ازان حال آگاه کردند متعجب شد و از حکیم پرسید که
درین کار چه حکمت بود گفت ای ملک این جانور بعد چندین سال در عالم از قدرت الهی بواسطه بخارات
متعفنه که در زیر زمین محتبس بوده حالا بروی زمین پیدا شده و در چشم او زهر قاتل ست که نظرش بهر چه
افتد فی الحال هلاک شود من آئینه پیش وی بردم تا چون نظر وی بر آئینه افتد عکس آن نظر هم بوی
راجع شود و اثر آن در وی سرایت کند و بمیرد اسکندر حکیم را دعا گفت و این حکایت بعینه حال حسودست
که شر حسد او هم بدو راجع شود چنانچه بعربی آورده اَلنَّارُ تَأْكُلُ نَفْسَهَا اِنْ لَمْ تَجِدْ حَطَبًا تا کله یعنی آتش که هیزم

نیابد خود را میخورد تا هیچ نماند دوم از آنها که سزاوار خدمت ملوک نیستند کسانی اند که بخیل و ممسک باشند چه بخیل
مردود خلق و مبغوض ایشانست چنانچه سخا پوشندهٔ عیبهاست بخل پوشندهٔ هنرهاست و گفته اند **مثنوی**

مرد هر چند در هنر کوشد ✢ بخل آن جمله را فرو پوشد ✢ از لئیمان تیره دل بگریز ✢ در کریمان پاک جان آویز

در جامع الحکایات آورده اند که سلاطین را باید که مردم بخیل را ملازم خود نسازند که از ایشان خجالت رسد
چنانچه منقول است که عمرو بن لیث وکیلی داشت که مرد بخیل بود وقتی میوه ها را سرما برد عمرو گفت میوه ها که جا
یابید بخرید و بمصرف خرج کنید روزی عمرو جشنی ساخته بود و محفلی آراسته و رسولان که از اطراف و جوانب رسیده بودند
همه جمع آمدند و مجموع اسباب ضیافت مرتب و مهیا بود جز میوه که بسیار اندکی بنظر آمد عمرو وکیل خود را گفت میوه
بسیار بیاور او اندکی بنظر آورد عمرو را این حرکت بد آمد گفت برو میوه بیار گفت میوه متعفن و پوسیده مانده است
اگر گوئی بیاورم عمرو بغایت منفعل شده او را از وکالت عزل کرد و بارها میگفت که آن ممسک مرا انفعالی داد
که هرگز تدارک آن نمیتوانم کرد **بیت** نزدیک اکابر هنرور عیبی نبود ز بخل بدتر

سوم از آن جماعت که لائق ملازمت نیستند مردم دون همت و سفله باشند و چون همت سلاطین عالی
باید پس مردم دون و سفله در خدمت ایشان نشاید و گفته اند که سفله از بخیل و ممسک بدتر باشد زیرا که بخیل
آن باشد که کرم ندارد با کسی اما از مال خود بهره دارد و ممسک آنست که خود نخورد و با کسی کرم نکند و سفله خود
خورد و نه بکسی کرم کند و نخواهد که کسی بکسی کرم کند آورده اند که پادشاهی بود بغایت جوانمرد و بخشنده
روزی با یکی از نزدیکان خود فرمود که مرا آرزوست که هزار هزار درم بیکی بخشم تو چه میگوئی گفت این مقدار
مال بسیارست این مبلغ بصد کس بس است گفت اگر نصف از این عطا کنم چون باشد گفت هنوز بسیارست
گفت ثلثی توان بخشید گفت هنوز زیادتست گفت در ربع چه میگوئی گفت هنوز روی در کثرت دارد القصه
بر عشر قرار داد که صد هزار درم باشد گفت اگرچه بسیارست اما بیک کس نباید داد پادشاه فرمود که ای بی دولت من
میخواستم که این مبلغ بتو ارزانی کنم خود را محروم ساختی و مرا از سخاوت باز داشتی آن مرد بتضرع درآمد که ای ملک من
خطا کردم سلطان از کرم خود نگذرد سلطان فرمود تو سفله و لائق عقوبت نه قابل عطیت هم خود را زیان دادی
و هم مرا زیان من آنست که اگر آن مقدار مال تو بخشیدمی در سخاوت علم شدمی و تا انقراض ادوار صیت کرم

و مروتِ من باقی ماندے و زیانِ تو انیست که از چندین مال محروم شدی اکنون صد هزار درم که
بخشِ خود بر ان قرار دادی بستان و دیگر در مجلسِ ما چنین سفلگی مکن **مثنوی** سفله نخواهد دگرے را بکام
خس نگذارد کسے را بجام * سفله سیه رو بود و بد نهاد * خاکِ سیه بر سرِ هر سفله باد * چهارم از ان غیبت گرانند
که ذکرِ هر کس در میان آید خواهند که از مساوی آن چیزے باز گویند اگر آن بیانِ واقعست غیبت باشد
و اگر غیر واقعست هم بهتان باشد و هم غیبت **و در خبر آمده** که عقوبتِ غیبت از زنا سخت ترست
حق سبحانه و تعالے در قرآنِ مجید فرموده باید که بعضے از شما بعضے را غیبت نکنند آیا دوست دارد کسیکه
گوشت برادر مرده خود را بخورد و این غایت تهدید ست و از ینجا معلوم میشود که غیبت گویان مانند مردار خوار
باشند و هر که رائحهٔ انسانیت دارد از مرده بپرهیزد و از مردار بگریزد **بیت** از غیبتِ مردمان بپرهیز
و ز مردمِ عیب جوے بگریز * **آورده اند** که یکے از پیغمبران که غیر مرسل بود چیزها در خواب بدو می نمودند
و ندا ها مے شنید شبے در خواب دید که چون بامداد برخیزی در فلان صحرا گذر کن نخستین چیزے که ترا
پیش آید بخور و دوم چیز یکه بینی پنهان کن سوم چیزے که پیش رسد نگاهدار چهارم را نا امید مگردان
و پنجم چیز یکه در نظر در آید از و بگریز چون بامداد شد برخاست و بدان صحرا که مامور بود روان شد اول چیز یکه
پیش آمد کوهے بلند بزرگ و سیاه رنگ بود آن پیغمبر متحیر شد که این لقمه را چگونه توان خورد اما چون حکم
خداوندست ازان چاره ندارم بطرفِ کوه روان شد که کوه را بخورد چون نزدیک رسید دید که کوهے بدان
عظمت لقمهٔ خرد شده بود آنرا برداشت و بخورد شیرین تر از انگبین و خوشبو تر از مشک شکرِ خدا تعالے
بجاے آورد و از انجا پیش رفت طشتے دید زرین بر راه افگنده گفت مرا امر کرده اند که این را پنهان
کن پس در زیر زمین حفره کند و پنهان کرد و خاک بسیار بر بالاے او ریخت و بگذاشت و برفت هنوز
دو قدم نرفته بود که دید آن طشت بر روے زمین ست دیگر باره بیامد و حفره دور تر کند و پنهان ساخت
هنوز فارغ نشده بود که دیگر آن طشت بر روے زمین دید سوم بار در اخفاے آن مبالغه زیاده نمود بلند
ظاهر گردید پیغمبر با خود گفت مرا گفته بودند که پنهان کن من کارِ خود کردم و آنچه فرموده بودند بجاے آوردم
از انجا در گذشت مرغے دید که از بازے هراسان شده بشتاب می پرید چون نزدیکِ پیغمبر رسید گفت

یا نبی الله مرا نگاه دار که دشمن در قفای من ست پیغمبر او را در گریبانِ خود پنهان کرد فی الحال باز
خشم آلوده و گرسنه برسید گفت یا نبی الله امروز همه روز در طلب این صید بودم و صیدِ من پناه تو آورد
من بغایت گرسنه ام مرا ناامید مکن از روزیِ من پیغمبر با خود گفت بمن گفته اند که این را نگاه دارد
دیگر را ناامید مگذار اکنون حلقم کارد برکشید و قدری گوشت از رانِ خود برید و بسوی باز انداخت باز
گوشت را بر داشت و مرغ را بگذاشت آن پیغمبر متحیر شد مرداری دید افتاده و گنده شده از وی
بگریخت اما چون شب در آمد پیغمبر مناجات کرد الهی آنچه فرمودی بجای آوردم حکمت اینها مرا معلوم
گردان ندا رسید که آن کوهِ عظیم که دیدی و یک لقمه شد و بخوردی آن خشمست اول عظیم نماید و چون
بخوردی شیرین تر از همه شیرینهاست دوم آن طشت زرین که هر چند پنهان میکردی آشکار میشد خیرست
هر چند کسی خواهد که نیکی را مخفی بدارد البته ظاهر میشود و آن سوم را معنی آنست که هر که پناه تو آرد
در پناه گیری و هر کس ترا امین کند خیانت در امانت روا نداری معنی چهارم آنست که چون کسی
از تو چیزی طلبد جهد کن تا حاجتِ او را روا گردانی پنجم آن مردار گنده که دیدی غیبت بود زنهار
از غیبت بگریزی که غیبت کردارِ نیک را باطل کند **مثنوی** مران غیبتِ هیچکس بر زبان ٭
که طاعت ز غیبت فتد در زیان ٭ بهر غیبتی طاعتی کم شود ٭ ز غیبت گری کار برهم شود ٭ و صحبت ملوک باید که از
لوثِ غیبت گرد بهتان گوی پاک باشد و چنانچه گفتنِ غیبت حرام ست شنیدنِ آن نیز حرام ست و آلودگی
که عذابِ غیبت شنونده برابرست با عذابِ غیبت کننده **بیت** گوش و زبان در رهِ غیبت منه
از بدِ کس گوش و زبان پاک به ٭ و قبل ازین نکته در باب غیبت مذکور شده ششم از کسانیکه سزاوارِ درگاه ملوک
نباشند مردمِ ناحق شناس و غدار و ناسپاسند که حقوقِ ولی نعمت را نشناسند و شکرِ منعم را بکفران مبدل
سازند و همیشه این جماعت منکوب و مقهور باشند و از دلهای آشنا و بیگانه دور و نه بختِ ایشان
بیدار باشد و نه دولتِ ایشان پایدار **قطعه** کسی کو میکند نعمت فراموش ٭ از و کردن فراموشی صوابست
ازان کو حق نمی داند بهنجار ٭ که روح از صحبتِ او در عذابست ٭ **نقل است** که معتضد خلیفه گفته که هر تیغ زبان که در
شکرگزاری کند باشد او را بزبانِ تیغ تیز سزا باید داد **مثنوی** حقِ نان و نمک تبه کردن

بشکند مرد را سر و گردن + با ولی نعمت ار بر دن آید + گر سپهرست سرنگون آید + حق شناسی بزرگوار کند +
نا سپاسی ز پای در فگند + ششم دروغگو باشند و کذب پیش هیچکس پسندیده نیست و مرد دروغگوی
نزد سلاطین بی آبرو باشد در کتاب اخلاق رکنی آورده که در مجلس فضیل وزیر میان دو ندیم
او که یکی نصیر نام داشت و یکی ثاقب مباسطتی واقع شد قدم مزاح و مطایبه بر بساط انبساط
نهادند کار از مخاطبه بملاعبه انجامید و مهم از ملاعبه بمصارعه رسید چنانچه بصدمهٔ دست نصیر عمامه از سر
ثاقب جدا گشت ثاقب بغایت متغیر شده اثر غضب بر رخسارهٔ وی پدید آمد وزیر گفت از چه چیز
خشم گرفتی و میان ندما ازینها بسیار واقع میشود ثاقب گفت چگونه در غضب نباشم که آبروی من در
مجلس چون تویی ریخته شد فضیل گفت کار بر خود آسان گیر و این واقعه را بر دل خود سهل کن که آبروی
تو در پیش من آن روز ریخته شد که گفتی استر من مراد ریک شب از مرو به نیشاپور رسانید و در نیسابور
گفته اند **مثنوی** میفروز هرگز چراغ دروغ + چراغ دروغست بس بی فروغ + تو از کذب تعظیم و حرمت مجوی +
که زان آبرو میشود آبجوی + هفتم مردمان بسیار گوی پریشان سخن نیز لائق خدمت نیستند زیرا که هر که
بسیار کلام کند او را قدری نماند و در خبر آمده که در سخن بسیار غلط و سقط بسیار بود بزرجمهر گفته است
هر چون مرد به بسیار گفتن حریص بود متیقن باید شد بجنون او یعنی بیقین بدان که دیوانه است و در مثل آمده
که الاکثار مهذار ای بسیار گوی بیهوده گوی باشد منقولست که حواریان مر حضرت عیسی را علی نبینا
و علیه الصلوة والسلام میگفتند که ما را پندی ده که چون بدان کار کنیم بهشت رسیم فرمود که هرگز سخن
مگویید گفتند این صورت میسر نمیشود گفت هرگه که سخن گویید جز خیر مگویید زیرا که بسیار گفتن دل را تیره
سازد و دماغ را خیره **مثنوی** الهی از حرفهٔ زر میکنی + صرفهٔ گفتار کن ار میکنی +
چند زنی پاس درم اینهمه رنج + پاس سخن دار که اینست گنج + گفتن بیفایده ترک حیات + قول بوجه صفت انبیاست +
هر چه بهنگام نگوید کسی + خامشی از گفت نکوتر بسی + نی همه گفتار ز انسان خوش است + هر چه پسندیده بود آن خوشست +
آورده اند که سه پادشاه در مجلس نوشیروان حاضر شدند قیصر روم و خاقان چین و رای هند نوشیروان
فرمود که بسی فرصتها باید که تا چنین مجمعی دست دهد باید تا هر یک سخنی بگوییم که سخن پادشاهان پادشاه

سخنان بیاشد و دریغ بود که این اجتماع بتفرق انجامد و از ما اثرے بر صفحهٔ روزگار یادگار نماند فرو
درین سرا کهن ھو کن بگوش سخنی + که بهتر از سخن خوب یادگارے نیست + ایشان اشارت بکسرے کردند او
شما افتتاح فرمائید نوشیروان الادرج فکر جوهر آبدار و گوهر شاهوار بر طبق بیان نهاده گفت هرگز بر
سخن ناگفته پشیمان نبوده ام و بر بعضے سخنان که گفته شده بسیار ندامت خورده ام قیصر روم در
خزانهٔ خیال نظر فرموده این نقد تمام عیار نثار مجلس شهریار نمود که انچه نگفتم توانستم که بگویم وانچه گفتم بران
قادر نبودم یعنی هر تیر سخن که از شست بیان جدا نشده است قدرت آن دارم که هرگاه خواهم
بهدف رسانم اما چون از کمان تقریر بیرون شد باز نتوانم گردانید خاقانِ چین نافهٔ سر بمهر بیان
بکشاد و برائحهٔ این شمامه مشام حضار مجلسِ سلطنت را معطر ساخت که چون سخن نگفته ام او زیر دست
من ست و من برو غالبم و چون گفته شد من زیر دستِ اویم و او زبردست من ست و برو چیره
نتوانم شد یعنی تا عروس سخن در پس پردهٔ فکر تست مشاطهٔ مشیت را اختیار باقیست اگر خواهد برسم
نطقش جلوه دهد و اگر خواهد در نقاب عدمش بدارد اما چون از پس حجاب بیرون آمد و پرده از
جمال برداشت دیگرش بخلو تخانهٔ خفا نتوان فرستاد و رائے هند از ریاض گفتار خود این گل
خوشبو و این ریحان دلجو چیده بنزهتگاهِ فصاحت آورد که هر کلمه که بگفت در می آید یا بنهج صواب است
یا در معرض خطاست اگر صواب ست قائل در عهدهٔ آن سخن میماند تا از عهده بیرون تواند آمد یا نے
اگر خطاست هیچ فائده ندارد پس در هر دو حال خاموشی اولیٰ ست **قطعه** بپیرے رسیدم در اقصائے یونان +
بگفتم اے آنکه با عقل و هوشی + ز مردم چه بهتر بهر حال گفتا + خموشی خموشی خموشی خموشی + و حکمائے متاخرین گفته اند
خموشی به از سخن بد ست و سخن نیک به از خاموشیست **قطعه** نظر کردم بچشم عقل و دانش +
ندیدم به ز خاموشی خصالے + نگویم لب ببند و دیده بردوز + و لیکن هر مقامے را مقالے +

باب چهلم در تربیت خدم و حشم و آداب ایشان و این باب مشتمل بر دو قسم ست

قسم اول در تربیت ملوک مر متعلقان و ملازمان را قسم دوم آدابے که ملازمان سلاطین را رعایت
باید فرمود اما قسم اول آنکه حکما گفته اند که سلاطین را از ارکان دولت و اعیان حضرت و سائر

ملازمان و متعلقان گزیر نیست برای آنکه هر کس که بعضی از ممالک عرصهٔ زمین در قبضهٔ تسخیر وی
باشد و جمعی از آدمیان در قید تصرف او باشد مر او را ضرورتست که نظر در جزئیات و کلیات
مملکت خود بر قانون احتیاط بکند و از روی یقین بغور امور رعایا و زیردستان برسد و حال یک یک
از اعیان و اوساط مملکت خود کما حقه بداند و در تحقیق این امر دو گوش و دو چشم کفایت نیست بلکه
گوش بسیار و چشم بیشمار در کارست پس باید که جمعی مردم دانای هوشمند نیک سیرت بی طمع
بلند همت ملازم وی باشند تا او مالک گوشها و چشمهای همه باشد تا بگوش همه اخبار ممالک بشنود و بدیدهٔ
مجموع در حقائق مهمات نظر کند و هر آئینه این جمع را که در سماع اخبار متنوع و مشاهدهٔ اطوار گوناگون
بمثابهٔ سمع و بصر اند رعایت کلی باید کرد تا از کار خود باز نمانند و پیوسته بایصال اخبار و عرض کردن
احوال مشغول باشند که هیچ چیز ملک را زیان کارتر ازین نیست که اخبار اطراف ولایت و صورت
حال رعیت از سلطان منقطع گردد و در کتاب سراج الملوک آورده که **نوشیروان** از موبد موبدان
پرسید که زوال مملکت در چند چیز است گفت در سه چیز اول در پوشیدن خبرها از پادشاه دوم در
تربیت مردم فرومایه سوم در ظلم عمال نوشیروان گفت بچه دلیل این سخن میگوئی جواب داد که
چون خبر ولایت و رعیت از سلطان انقطاع یابد و از دوست و دشمن فارغ و غافل باشد
هر کس هر چه خواهد کند و چون او بیخبرست انواع فتنه از هر گوشه سر بر زند و مملکت در سر اهل فتنه
رود و دیگر دونان و اراذل چون تربیت یابند از دناءت همت بر جمع مال حریص باشند و بهر کس طمع
کنند و قدر اکابر و اشراف نشناسند و حرمت مردم بزرگ فرو گذارند و دلهای خلایق بسبب این
اخلاق رنجیده شود لاجرم همتها برگمارند تا از مربی و مربی خلاص روی نماید و ازینجا گفته اند زوال
الدولة بارتفاع السفلة چون سفله را ترقی دست دهد دولت روی بتنزل نهد که گفته اند **مثنوی**
گر سفله بجاه دست یابد * بازار ملک شکست یابد - دونان نه سزای جاه باشند * بل در خور بند و چاه باشند
و دیگر عمال چون بر رعیت ستم کنند نیتهای ایشان با پادشاه بد شود و از زراعت و عمارت ملول و
متنفر گردند و مداخل سلطان کم گردد و علوفهٔ لشکر کم رسد و چون لشکری علوفه نیابد سر از خدمت تابد

واگر دشمن پدید آید یار و مددگار اندک باشد بدین جهت ملک از دست برود و درین باب گفته اند مثنوی
ظلم عامل جهان خراب کند + دل مظلوم را کباب کند + اندر آرد بکار ملک شکست + دامن عافیت رود از دست
نوشیروان موبد را ثنا گفت و فرمود تا این کلمات را بآب زر نوشتند و دیگر گفته اند که قصر سلطنت
را چهار قائمه است که اگر یکی نباشد مهمات ملکی متمشی نگردد اول امیرے که اطراف مملکت را محافظت
کند و شر دشمنان را از شاه و رعیت باز دارد دوم وزیرے که مؤنات سلطان و ملازمان وے را انتظام
دهد و مال از جایگاه بستاند و بجایگاه خرج کند سوم حاکمے که از قبل سلطان تفحص احوال خلق نماید و داد
ضعیف از قوی بستاند و اهل فسق و فجور را مخذول و مقهور دارد چهارم صاحب خبرے امین که پیوسته
اخبار شهر و ولایت و حالات اعیان و رعیت بحضرت سلطان عرض نماید و فی الجمله جمعے که سلطان
را از ایشان چاره نیست یا ارباب سیف اند چون امرا و ایلچیان و سپاهیان و مانند آن یا اصحاب قلم اند
چون وزرا و مستوفیان و دبیران و عمال و تربیت مجموع اینها از روی اجمال آنست که همه را
بچشم شفقت و عین عاطفت ببیند و آنچه هر یک را ضرورت بود و بدان محتاج باشد از ایشان
باز ندارد و هر کدام از عهدهٔ مهمی که مفوض بدو باشد سالم برون آید و کار خود بر وجهیکه باید و شاید بسلک ف
او را نوازش فرماید و هر که در مهمے تهاون نماید و تغافل ورزد اول او را بنصیحت متنبه گرداند و اگر
متنبه نگردد به فضیحت گوشمال دهد و هرگز در پے اظهار معائب و مقابح ملازمان نباشد و بشادے
ایشان اظهار بهجت و مسرت نماید و بمصائب و آلام ایشان اندوه و ملال ظاهر گرداند و هر یک را
در تربیت و تقویت بمرتبهٔ خاص نگاهدارد که کسے با او در آن مرتبه شریک نباشد تا میان ملازمان
حقد و حسد پدید نگردد و اگر میان بعضے از ایشان بنزاع و جدال انجامد بزودی دفع نماید تا مادهٔ خصومت
قوی نگردد که از آن فسادات کلی روے نماید و بزرگان فرموده اند که انقطاع سررشتهٔ مملکت وابسته
بنزاع امرا و وزراست **مثنوی** چو یکدل نباشند اعیان شاه + شود کار شاه و رعیت تباه
ز ارکان دولت نزیبد نزاع + که استیزه آرد علی الانقطاع + ستیزه بجائے رساند سخن + که ویران کند خاندان کهن
بهمن از حکیمے پرسید که اساس تربیت ملازمان بر چه چیز باید نهاد جواب داد که بر دو چیز یکی لطف

ولیکن قهر باید که همیشه اثر قهر در نظر لطف سلطان بر خدم و حشم ظاهر باشد بقهر نگیرد تا دلیر نشوند و لطف
درگذارد تا نا امید نگردند در نگارستان آورده که طریق حکمت در تربیت آنست که بنرمی و آهستگی اگر
کاری میسر شود دران وقت تشدد و عنف نباید نمود و اگر بخشونت و سختی حاجت افتد رفق و نرمی
نباید فرمود که جراحت را تواند بود که به نیش احتیاج بیش افتد از آنکه بمرهم **قطعه** همیشه بلطف نتوان گرفت
درابرو فگن چین بهنگام خویش؛ نه بینی که مرهم نباید بکار؛ چو گردد جراحت سزاوار نیش؛ حکما فرموده اند که هر کرا سلطان
خواهد که تربیت کند تا بارها نقد حال وی را بر محک امتحان نزنند و عیار کار وی را بتمامی ندانند دیده تربیت
در وی نظر نکند که بسیار وقت بوده که نامستعدی را تربیت کرده اند و چون بر اخلاق و احوال وی
اطلاع حاصل شد بالضروره در همان وقت از نظر انداخته اند و برداشتن و زود بیفگندن سطوت سلطنت
را مضرست و درین باب گفته اند **قطعه** هر کرا میل تربیت داری؛ امتحان کرده بایدش یکچند
اگرش هست قابلیت آن؛ علم دولتش برآر بلند؛ ورنه قابل بود بلند مساز؛ تا بزودی نبایدش افگند
چنانچه برداشته را بزودی بیفگندن مناسب نیست بزودی خشنود شدن از کسیکه بروی خشم گرفته اند هم محمول
بر خفت است چه میان خشم و رضا باید که تاملی بگذرد تا عزم و ثبات پادشاه ظاهر گردد آورده اند
روزی یکی از خلفا با ندیمی سخن میگفت در اثنای مکالمه از وی کلمه شنید که مناسب نبود
فرمود تا او را از مجلس بیرون کردند آن بیچاره امید از زندگانی بریده در گوشه کاشانه نشست و بالم
شربت تلخ صبر و تحمل تجرع کرده با خود میگفت **شعر** دلا ز حال مخور غم جزع مکن زنهار؛ صبور باش که نیکو شود بآخر کار
اما چون مدت مهاجرت دیر کشید و کار بجان و کارد باستخوان رسید قصه خود را نوشته بیکی از محرمان
حرم خلافت داد تا بوقت فرصت بعرض رساند خلیفه بخندید و گفت او را چندان گناهی
نیست که موجب حرمان باشد گفت چون چنین است چه شود که آن بیچاره را در مجلس همایون راه دهند
خلیفه فرمود لکل اجل کتاب هر کاری بوقتی باز بسته است و هر مهمی بزمانی موقوف مانده که تا زمان
آن مهم در نیاید و وقت آن کار در نرسد جهد و کوشش فائده ندهد **شعر** تا در نرسد وعدهٔ هر کار که هست
سودی نکند یاری هر یار که هست؛ بعد از یکسال او را طلبید و خلعت داد گفته اند چون سلطان کسی را برنگ گرداند

بهمان نظرِ اول در دے بنگرد زیرا که چون مال و منال و اختیار و اقتدار یافت او را بدرجهٔ اول باز
نتوان برد و اگر خواهد که او را خرد گرداند بتدریج و تانی در پےِ آن کار باید رفت و اِلّا خللها پدید آید **بیت**
بر آنش میاور بیکبارگی ❊ که جان را بکوشد به بیچارگی ❊ نوشیروان از بزرجمهر پرسید که لائق تربیت کیست فرمود
کسے را تربیت باید کرد که ادب دارد یا نسب و هر که نسبے سافل دارد بحکم کُلُّ شَیْءٍ یَرْجِعُ اِلٰی اَصْلِہٖ رجوع باصلِ خود
میکند و در **حکایات آورده اند** که مردے بود زکی نام از خاندان بزرگ با نسبے عالی و او بکمال
کنیزکے رومی خرید نوشا نام بسیار بد خوے و بغایت بهانه جوے و ستیزه روے زکی بعلت عشق همین در
نوشا تصرف کرد پسرے ازو متولد شد روزے حکیمے در صحبتِ زکی نشسته بود فرزند زکی حاضر شد زکی
او را کارے فرمود آن پسر فی الحال برخاست و روان شد چون گامے چند برفت باز گشت و در مجلس
آمده نشست حاضران متعجب شده گفتند امتثال اول را چه سبب بود و اجتنابِ ثانی بچه جهت روی نمود
آن حکیم بخندید و گفت زکی خواست که فرمان برد نوشا نگذاشت اثرِ هر دو جوهر ظاهر شد چنانچه در سفیدی
و سیاهی فرزند بپدر و مادر مشابه میباشد در رذالت و نجابت نیز همان قیاس باید کرد و درین باب
حکیم فردوسی فرموده **نظم** درختیکه تلخست ویرا سرشت ❊ گرش در نشانی بباغ بهشت ❊ ور از جوی خلدش بهنگام آب ❊
بیخ انگبین ریزی و شهد ناب ❊ سر انجام گوهر بکار آورد ❊ همان میوهٔ تلخ بار آورد ❊ و گفته اند نفس خسیس را
پروردن آبروے خود بردن ست چه حرامست بر کسیکه از نطفهٔ خبیث در وجود آمده باشد که از دنیا
انتقال کند بدی ناکرده بجاے کسے که باوے نیکو کرده باشد **فرد** بداصل را چگونه کسے تربیت کند
در جیبِ خود چگونه کسی مار پرورد ❊ و نکتهٔ دیگر در تربیتِ ملازمان آنست که یک کس را دو عمل ندهد بلکه براے هر کسے
منصبے مقرر کند تا همه ملازمان امیدوار باشند و دو کس را یک عمل نیز نفرماید که چون شرکت پدید آید
عمل بر مراد ساخته و پرداخته نگردد **قطعه** ❊ یک کس تو اند که سازد دو کار ❊ که آنرا پسندند ارباب هوش ❊
دو کس نیز در یک عمل خوش نیند ❊ که دیگی بشرکت نیاید بجوش ❊ و چون از تربیتِ اجمال فراغتے روی نمود شمهٔ
از تفاصیلِ آن مرقوم میگردد و مقدم بر همه تربیتِ اولاد ست و در ذخیرة الملوک فرموده که فرزندان امانت
حق ست نزد والدین و در عرصهٔ محشر مطالبهٔ حقوقِ این امانت خواهد بود و چون این امانت آئینه ایست

که صورِ جمیع نفائس و کمالات را قابل ست و جوهرِ حقیقت او را بهر چه میل دهند مائل گردد پس بضرورت در
تربیتِ او سعی باید فرمود تا بصفتهای پسندیده متصف گردد و از خصلتهای نکوهیده منحرف شود اول
آنکه او را بنامِ نیک تسمیه باید کرد که اگر نامی ناموافق باشد مدة العمر در کراهت خواهد بود دیگر دایهٔ او بغایت
معتدل مزاج و خوش خوی و پاکیزه سرشت باید که در خبر آمده که شیر دادن طبائع را متغیر سازد و چون مدتِ
رضاع تمام شود مردم پاک دین و خوش خلق را بخدمت او نامزد باید کرد تا طبیعتِ او با وصافِ آن خادم
متانس گردد و چون طبع صبیان بلهو و لعب و اکل و شرب مائل ست در انها آیینِ اعتدال و قانون توسط
رعایت باید نمود و معلمِ پرهیزگار دیندار تعیین باید فرمود تا او را تعلیم قرآن دهد و احکام شرعی در آموزد و علمیکه
او را در دین و دنیا نافع باشد از وی باز ندارد و بهترین تادیبی آنست که او را از مخالطت جمعی که مفسد و
کج طبع باشند نگاه دارد و با مردم خوش ذهن لطیف طبع مصلح متقی مصاحب سازند و دائم در پیش وی علما
و عرفا و فضلا را مدح گویند تا محبت ایشان در دلِ وی راسخ گردد و اشرار و فجار و بد معاشران را مذمت
کنند تا کراهتی از ایشان در طبع وی پدید آید و چون بسنِ تمیز رسد مردی بزرگ عالی همت صاحب تجربه
را که خدمتِ ملوک کرده باشد مقرر کنند تا آدابِ نشست و برخاست و رفتن و آمدن بوی آموزد و در آن
کوشد که آثار ادب و حیا و علو همت و تخلق باخلاقِ ملوک از وی ظاهر گردد و چون وقت در آید سپاهیانِ
جگر دار و استادانِ کار دیده را امر کنند تا آیینِ سواری و سلاحداری و آنچه سلاطین را بکار آید بوی تعلیم
دهند و چون بزرگتر گردد بخدمتِ مشائخ و صحبتِ علما دلالت کنند تا از نظرِ بزرگانِ دین مستفیض گردد که همتها
را اثرهای کلی میباشد مثنوی هر که ز دولت اثری یافتست ÷ از دلِ صاحب نظری یافتست ÷ همتِ مردان چو در آید بکار ÷
برگِ گلِ تازه بر آید ز خار ÷ هر نظری کز رهِ صدق و صفاست ÷ چون بحقیقت نگری کیمیاست ÷ دیگر امرا و ندما که ایشان رکن
دولت و اساس مملکت اند در تربیتِ ایشان بران وجه شاید که وهنی بقواعد تعظیم ایشان راه نیابد و دست
ایشان در تصدی مهماتِ کلیهٔ ملکی و مالی قوی مطلق باشد و در جمیع اموری که بآن محتاج باشند ایشان را
مدخل دهند تا هیچ مهم بی رای و تدبیر ایشان ساخته نگردد و سخنی که در باب مصالحِ ملک و مال بموقفِ عرض
رسد بسمع قبول اصغا نمایند و در تقویت و تمشیت مهماتی که متعلق بدیشانست از امور تواجی و ایلچی و لشکریان

وملازمان شرف التفات دارند خصوصاً در مهم ایلچی که او زبان سلاطین باشد و حالت هر پادشاهی از
اطوار ایلچی او معلوم میتوان کرد پس ایلچی مردی حکیم سخنگوی نیکوروی صاحب جود بزرگ همت
باید تا آبروی فرستنده خود نریزد و بهر کس که رسولی فرستند مناسب آن کس باید فرستاد چنانچه حکیم
فرموده **بیت** رسول توانا توانا فرست ٭ بدانا هم از جنس دانا فرست آورده اند که چون مهلب
خوارج را هزیمت کرد و غنیمت بسیار بدست آورد رسولی مالک نام بنزد حجاج فرستاد حجاج پرسید مهلب را چون گذاشتی
گفت در حالیکه دوستان او مسرور اند و دشمنان او مقهور گفت شفقت او بر سپاه بچه اندازه است گفت
مانند شفقت پدر بر فرزندان گفت حال فرزندان او چونست گفت همه خوشند گفت که در رزم چونند
گفت جان را در پیش ایشان خطری نیست گفت در بزم چگونه اند گفت مال را در پیش ایشان قدری
نیست گفت در عقل و فضل چگونه اند گفت چون دائره که سر و پایش نتوان یافت و اول و آخرش نتوان دانست
حجاج گفت این مرد سخن را بحد کمال رسانید و مهلب را در دل ما وقعی و در چشم ما حشمتی حاصل شد و از آداب
رسول و عقل او استدلال کردیم بر ادب و عقل فرستنده او **قطعه** رسول ار فرستی حکیمی فرست
که کار ترا باشد از وی بهی ٭ شنیدی که آن مرد دانا چه گفت ٭ فارسل حکیما ولا توصه ٭ اما تربیت لشکریان از جمله
ضروریات است و فائده ایشان چهار چیز است اول قوت و هیبت پادشاه دوم دفع دشمنان سوم
ایمنی رعایا چهارم دفع دزدان و ایمنی راه ها و ایشان را چهار شرط بجا باید آورد اول آنکه از فرمان سلطان
بیرون نروند و جز بحکم او کار نکنند دوم آنکه با پادشاه یکدل و یک زبان باشند سوم آنکه با یکدیگر نیز متفق
باشند چهارم آنکه در کارزار مردانگی و فرزانگی رعایت نمایند و سلطان را هم با ایشان چهار کار باید کرد اول
آنکه سلاح و مرکب ایشان مهیا سازد دوم مرتبه هر یک بداند و او را در آن مرتبه نگاهدارد سوم مردان کار
را تربیت نیکو کند و در میان لشکریان سرافراز سازد چهارم از لشکر دشمن غنیمت که بدست آید ایشان را
بهره مند گرداند و از قباد منقول است که موبد را گفت که با لشکر چگونه معیشت کنم فرمود که بهر چند وقت
تفقد حال ایشان باید کرد چنانچه باغبان تفحص حال بوستان میکند و هر گیاهی که بکار نیاید و قوت از
دیگر گیاهها باز می ستاند آن را میبرد و دور سازد و هر چه از و نفعی متصور است نگاهدارد و تربیت میکند

ودرمیانِ لشکریان نیز جمعی باشند که از ایشان هیچ کار نیاید ایشان را علوفه دادن ضایع ست اسامی
آنها را از دیوان ارزاق محو باید ساخت و بتربیتِ مردم کاری باید پرداخت قباد پرسید که علوفهٔ ایشان
بر چه وجه باید داد گفت بطریقِ اعتدال چه اگر معیشتِ ایشان را تنگ گیری ملول و متفرق شوند و ممکن
که رجوع بجاے دیگر نمایند و اگر معیشت بر ایشان فراخ گردد مستغنی شوند و در ملازمت و خدمتگاری کاهلی
ورزند و همین معنی را حکیم نظامی آورده **مثنوی** سپه را باندازه ده پایگاه ÷ مده بیشتر مال از خرج راه
شکم بنده را چون شکم گشت سیر ÷ کند بد وے گرچه باشد دلیر ÷ نه سیری چنان ده که گردند مست ÷ نه بگذارشان در خورش تنگدست
سپاهی که خوشدل نباشد ز شاه ÷ ندارد حدودِ ولایت نگاه ÷ دیگر وزرا که ایشان پیرایهٔ ملک و خزانه و مال اند و اگر مهم
والی مملکت بے وزیرے متمشی گشتے حضرت موسی کلیم علی نبینا و علیه السلام از خدا درخواستے که برای
من وزیرے از اهلبیت من معین ساز و آن برادرم هارون ست و بدو پشت من قوی گردان ÷ پس
معلوم میشود که وزرا سببِ استحکام بنای سلطنت و انتظامِ امورِ مملکت اند وقتیکه مستجمع خصالِ رضیه
و اخلاق زکیه باشند **بیت** از وزیر نکو سیرت ÷ ملک را زیب و زینتِ دگر ست ÷ و تربیتِ ایشان آنست
که بشرفِ التفاتِ سلطانی معزز و بعزِّ عنایتِ خاقانی مشرف باشند تا در چشم خاص و عام مکرم
و معظم نمایند و قولِ ایشان را نفاذی و حکمِ ایشان را اعتبارے باشد و کسے در مهماتِ مالی بی استصواب
ایشان دخل نماید و تدبیر ایشان را در کارهاے عمده تمام و اصل کلی باید دانست چه ممکن ست
که بقلم کارها ساخته گردد که بشمشیر میسر نگردد **بیت** قلم رخت جائی تواند کشید ÷ که شمشیر نتواند آنجا رسید
آورده اند روزے در میانِ وزیرے و امیرے در تقدیم و تاخیر منازعت افتاد امیر گفت من
خداوندِ تیغ آبدارم و تو صاحبِ قلم نزار ملک را بشمشیر توان گرفت نه بقلم وزیر گفت کار ملک بقلم راست
شود نه بشمشیر این ماجرا بسمع سلطان رسید و هر دو را بخدمت طلبید وزیر را گفت همیشه اهل قلم خدمتگاران
اهل سیف بوده اند تو چرا اهل قلم را ترجیح میکنی گفت اے شهریارِ عالم شمشیر دشمنان را بکار آید نی دوستان را و
قلم هم برای نفع دوستان بکار آید و هم برای دفع دشمنان دیگر اصحابِ سیف را هوس ملک داری
پدید آید و بر ولی نعمت خود خروج کنند و از اهلِ قلم هرگز این حرکت هما در نشود دیگر اصحاب سیف خزانهٔ سلطانی

راخالی می سازند و اہلِ قلم پر میکنند و محلّ دخل عزیز تر از محلّ خرج باشد **قطعه** در خانهٔ وزیر بحرمت نگر آن
در جوئبار ملک نہالیست بیرہ و شخصے بموقع ست اگر تربیت کنند ÷ آن شاخ راکه میوهٔ او ہست مُثمر ÷ اما تربیت مقربان و ایلچیان
و محرمان خلوت آنست که ہر یکے را بمہم خاص نامزد فرماید و بمہمیکه منسوب بکسے باشد دیگرے را دخل
ندہد و قدر خدمت ہر کس بداند و فراخور آن دربارهٔ او عاطفت نماید و ایشان را بدان متاہیر
نگرداند که ہرچه خواہند کنند و گویند و حجاب سطوت و مہابت از میش برندارد و ہمه را در مقام ادب
و مرتبهٔ حیا متوقف سازد و اگر کسی از ایشان بے محل سخنے گوید آن سخن را اصغا نکند و تا کسے نیک امین
نباشد و چندین نوبت نیاز موده باشند معتمد نباید ساخت و سرِ خود را باوے درمیان نباید نہاد و چون
ملازمانِ ملوک را بر یکدیگر رشکے و غبطهٔ میباشد سخن ہیچکدام دربارهٔ یکدیگر استماع نباید فرمود و ہمه را بر
دوستی و موافقت بایکدیگر ترغیب باید کرد و از منازعت و مخالفت تحذیر باید نمود که مخالطت ایشان
در امور انتظام سلطانی دخلے تمام دارد و چنانچه شمهٔ ازین سابقاً ذکر یافت **قطعه**
ملازمان سلاطین چو بکجہت باشند ÷ مہم مملکت و مال بر قرار بود ÷ و گر نفاق نمایند و مکر و حیله کنند ÷ اساس جمله مہمات بے مدار بود
اما غلامان و بندگان درم خریده مر خداوند خود را بمنزلهٔ دست و پاے و سائر اعضااند چه کسیکه بجہت
غیرے تکفل امرے کند که باعانتِ دست دران حاجت افتد قائم مقام دستِ آن غیر بوده باشد
و کسیکه سعی کند در کاریکه قدم دران رنجه باید کرد مشقتِ قدم کفایت کرده باشد و کسیکه بچشم نگاه دارد
چیزے را که نظر دران صرف باید کرد زحمت از بصر باز داشته باشد و باقی برین قیاس پس بر وجود
این جماعت شکرگذاری باید کرد و انواع رفق و مدارا و لطف و مواسا دربارهٔ ایشان بکار باید برد
چه ایشان را نیز کلال و ملال و فتور و ماندگی در خدمت پیدا میشود پس در کار فرمودن ایشان انصاف
رعایت باید فرمود و چنان باید که بامورِ معیشتِ ایشان از خورش و پوشش خللے راه نیابد و اصل آنست
که ایشان را بنظرِ خاص مخصوص سازد که اقدام بر اعمالے که بایشان مفوضست از روی خوشدلی
و نشاط کنند نه از سر کاہلی و ملال و در کتب **حکمت** آورده اند که خواجه نشاید که بہر گناہے خادم را
براند زیرا که بنده وقتے شرط شفقت بجاے آرد و ہوا داری کند که خود را از مفارقتِ مخدوم امین داند

واگر بنده را بهر سهوے و خطائی برانند خود را در خدمت عاریتی شناسد و همچو رهگذریان و غریبان معاش
کند و نه در هیچکار اندیشه بکار برد و نه در هیچ مهم شرط شفقت نگاه دارد و اصل در بندگان صفتِ حیا
و زیرکیست و این از همه صفتها درکارترست و اگر از بنده اثر مکر و دزدی و حیله دریافته شود زود دفع
باید کرد و چون یکے از بندگان بجنایتے فاحش و گناهے زشت ملوث گردد و بتادیب و تهذیب قابل
اصلاح نباشد صلاح درانست که او را بزودی نفی کنند تا دیگر بندگان بمجاورت و مصاحبت او تباه نشوند
و فساد از و بدیگران نرسد **قطعه** صحبتِ مفسدان و بدفعلان ؛ مردمِ نیک را تباه کند ؛ هر که با دیگ همنشین گردد ؛
جامهٔ خویش را سیاه کند ؛ و اگر از بندگان یکے از اربابِ دولت که ملازمِ سلطان باشند شکایتے از
خواجهٔ خود نزد سلطان آید در چیزے که شرع را در ان مدخلے نبود زود منعِ او لازم ست چنانچه
در سیاساتِ سلطانِ محمود غزنوی آورده اند که روز آدینه سلطان بنماز میرفت غلامے ترک در غایتِ
حسن و جمال و نهایتِ غنج و دلال سرِ راه سلطان گرفته بود چون موکب شاهی رسید غلام زمینِ ادب
را بوسه داد سلطان از روے کرم عنانِ حشمت باز کشید و بزبانِ لطف و مرحمت پرسید که چه حاجت
داری گفت شاها بنده را آنکه از ترکستان می آورد در تمام راه میگفت ترا بخدمتِ سلطان مے برم
تا سایهٔ عنایت بر روزگارِ تو اندازد و من بامیدِ این بشارت و نویدِ این اشارت کربتِ غربت و خواری
بندگی تحمل میکردم و پیوسته بمضمونِ این بیت **بیت** گرم هزار غم از روزگار پیش آید ؛ چو روے شاه ببینم دلم بیاساید ؛
خوشدل میبودم اکنون که بدین شهر آمدیم خواجه حسن مرا دید و بهزار دینار بخرید و مدتیست که مرا در خانه
پنهان میدارد این ساعت فرصت یافتم و خود را بسرِ راه افگندم بخت یاری و سعادت مددگاری
کرد تا بدولتِ ملازمت رسیدم و امیدے که در دل داشتم بموقفِ عرض رسانیدم باقی سلطان حاکمست
سلطان فرمود تا غلام را ادبے بلیغ کردند و او را بکسے سپرد که این را پیش حسن برد و بگوید که هزار دینار بغلامے
میتوان داد چرا صد دینار بدربانے نمیدهی تا بر در خانه نشیند و نگذارد که غلامِ تو بے اجازت از خانه
بیرون رود یکے از خواص پرسید که غلام را عجب ادبے فرمودید سلطان فرمود اگر نه آن بودے که هزار دینار
حسن ضائع میشد بفرمودمے تا از میانش بدو نیم زنند چه اگر غلامان را فرصت دهند هر غلامے که از خواجه بحکم

همین شیوه پیش گیرد و شکایتی نا موجه بعرض رساند و مهم خواجگی و بندگی مختل و مهمل ماند **مثنوی**

چو از خواجه خود برنجد غلام ❊ بداد و دهد شرح با خاص و عام ❊ به بهتان و غیبت گشاید زبان ❊ که تا خواجه را افگند در زبان

غلامی کز بیسان بود خوی او ❊ مبیناد چشم کسی روی او

سعید محمد شاه ندوی

قسم دوم ازین باب در آداب جمعی که بدولت سلاطین تقرب جسته اند و سرفراز گشته از ارکان دولت و اعیان حضرت و خواص بارگاه و نواب و حجاب و سائر گماشتگان و متعلقان باید دانست که هر که در کار پادشاه شروع کند و در مهمات سلطانی خوض نماید باید که سیرت او بر قانونی باشد که سبب نیکنامی سلطان و آبادانی مملکت بود و این معنی وقتی میسر شود که رعایت چهار طرف بر خود لازم داند اول رعایت جانب حق دوم رعایت جانب پادشاه سوم رعایت جانب خود چهارم رعایت جانب رعیت اما در رعایت جانب حق پنج شرطست اول آنکه شکر نعمت الهی و فیض و فضل نا متناهی که درباره او واقع شده بجای آرد تا نعمت وی زیاده گردد **بیت**

شکر نعمت نعمت افزون میدهد ❊ مفلسان را گنج قارون میدهد ❊ دوم آنکه هر اسم طاعت فرو نگذارد بلکه آن را بر خدمت پادشاه مقدم دارد تا در همه چشمها عزیز گردد و در همه دلها مقبول بود آورده اند که ابو منصور وزیر سلطان طغرل مرد دانا و کافی بود و عادت داشتی که چون نماز بامداد گزاردی تا طلوع آفتاب اوراد خواندی بعد از ان بخدمت سلطان رفتی وقتی مهمی ضروری پیش آمد سلطان او را بتعجیل طلبید کسان پی در پی آمدند و او از سر سجاده بر نمی خاست حاسدان مجال غیبت یافتند و زبان وقیعت کشاده او را نزد سلطان به بدی یاد کردند که بسبب غفلت میکند و از سخن سلطان اعتباری نمیگیرد و مانند این کلمات درمیان آوردند بمرتبه که آثار تغیر مزاج در بشره پادشاه ظاهر شد اما چون خواجه از اوراد فارغ گشت بخدمت سلطان آمد سلطان از روی غضب بانگ بروی زد که چرا دیر آمدی گفت ای ملک من بنده خدا ام و چاکر تو تا از بندگی فارغ نشوم بچاکری نمیتوانم آمد سلطان بگریست و او را محمدت بسیار گفت **نظم** هر که رشته خدمت حق زند ❊ خداوند را بندگی گر کند ❊ بسر پادشاهان گردن فراز ❊ بدرگاه او بر زمین نیاز ❊ سوم آنکه رضای خدای را بر رضای پادشاه تقدیم کند که چون حق سبحانه و تعالی

از بنده خشنود بود خشم دیگران او را زیان ندارد و اگر عیاذاً بالله خداے تعالی بروے خشم گیرد خوشنودی
همه خلق او را سودے نرساند **فرد** چون خداوند از تو خشنود ست ٭ خشم دیگر کسان ضرر نکند ٭
مشهورست که بزرگے در مجلس یکے از خلفا بود وقت نماز تنگ شد و خلیفه بسببے اشتغال داشت و نماز
بر خاطر او فراموش شده بود آن بزرگ برخاست که نماز گزارد یکے گفت چرا صبر نمیکنی که خلیفه بنماز برخیزد
گفت حکم خداے را بر توقف حکم دیگرے نباید داشت گفت بنشین که خلیفه بر تو غضب خواهد کرد گفت چون
رضاے خالق حاصل شود از غضب مخلوق چه باک خلیفه که این بشنود آن بزرگ را بسیار بنواخت و آن
متعرض را از نظر تربیت بنیداخت چهارم آنکه از خداے بیش ترسد که از پادشاه در خبر آمده است که هر که
از خداے بترسد همه کس از و بترسند پنجم آن که بخداے امیدوار تر باشد که بپادشاه که هر چه میدهد او میدهد امید
در کرم کسی باید بست که هیچ امیدوار از در رحمت او باز نگردد **بیت** محالست گر سر برین در نهی ٭
که باز آیدت دست حاجت تهی ٭ اما رعایت جانب پادشاه را هیبت و پنج شرطست اول تذلل و تضرع و اظهار عجز
و خدمتگاری چه ملوک را همتهاے عظیم و حالتهاے بزرگست که بدان متفرد اند از غیر خویش و آن بدان سببست
که مظهر سلطنت الٰهی واقع شده اند و ازین جهت لقب ظل الله بر ایشان اطلاق میکنند پس بآن معنی که
این صورت در ایشان متحقق ست از همه خلق استخدام و تعبد خواهند و خود را سزاوار آن شناسند و در هر چه
کنند طریق استقلال و تفرد رعایت نمایند و هر چند اساس سلطنت بیشتر باشد ظهور این صفت زیادت بود
و برین تقدیر استغناے ایشان طالب آنست که مردم محتاجی و مسکنت خود بر ایشان عرض کنند **فرد**
چه آورم بتو چون جمله هر چه هست تو داری ٭ مگر شفاعت و عجز و نیازمندی و زاری ٭ دوم تحمل محنت و مشقت
و ریاضت کشیدن و بر مکاره صبر کردن چه خدمت ملوک مبنی بر زحمت باشد در کتب حکما آورده است
که ملازمت سلطان حائل ست میان مردم و آسایش و طلب راحت و لذت در خدمت ملوک از
قبیل محالات باید شناخت سوم آنکه هر چه اندیشد و کند و گوید باید که در آن مصلحت پادشاه را ملاحظه نماید
هم از جهت دنیا و هم از جانب آخرت و طرف آخرت را مقدم دارد چهارم بطریق ملائمت و تلطف ظلم
را در نظر او نکوهیده سازد و عدل را بتعریف و توصیف در دل او شیرین گرداند و بر وجهیکه مصلحت داند

اورا از ظلم باز دارد که اگر بظلم پادشاه راضی شود او نیز دران مظلمه شریک باشد و در عرصهٔ محشر که ندای
احشروا الذین ظلموا وازواجهم برآید او را نیز با ظلمه در معرض خطاب و عتاب در آرند در اخبار مذکورست
که یحیی واسطی خطاطی بغایت زیبا نویس بود و اولاد خلفا تردد او خطامی نوشتند و تعلیم می گرفتند
روزی نزد وزیری تعریف کردند که یحیی قلم را نیک می تراشد او را طلبید و فرمود تا قلمی برای وی بتراشد
یحیی قلمی باحتیاط تمام بتراشید و وزیر بدان قلم توقیعی نوشت خط او بهتر از پیشتر نمود یحیی را خلعت و هزار
دینار انعام فرمود یحیی خلعت پوشیده و زر بقبضهٔ تصرف در آورده از مجلس بیرون آمد و چون بدربارگاه
رسید فی الحال بازگشت و گفت ایها الوزیر یک صنعتی برین قلم فراموش کرده ام اگر اجازت باشد بجا
آرم وزیر قلم بدست وی داد و قلمتراش بکشید و سر قلم بیفگند و زر و خلعت پیش وزیر نهاد وزیر فرمود که ترا
چه شد گفت چون بدر سرا رسیدم این آیت بگوش دلم فرو خواندند که اُحشُروا الَّذِینَ ظَلَمُوا وَاَزواجَهُم یعنی حشر کنید
ظالمان را با شریکان و مددگاران ایشان ترسیدم اگر تو بدین قلم از روی ستم چیزی بر کسی نویسی و من که
قلم تراشیده ام دران شریک باشم و بعتاب الهی گرفتار گردم **بیت** یار ستمگار مشو ای عزیز
تا که از ان قوم نباشی تو نیز ❊ پنجم آنکه پادشاه را ابر خیر دارد و چنان کند که خیر او بهمه کس برسد چه بهترین انعام آنست
که عام باشد چون شعاع آفتاب که بر همه جای تابد و چون رشحات سحاب که بهمه زمینها میرسد از بزرگی
پرسیدند که خیر به چه درجه باید کرد و بهترین خیرها کدامست فرمود که خیر به عموم باید و بهترین آن بود که بروی
تازه باشد و منت با آن همراه نباشد آورده اند که معن بن زائده کرمی عام داشت و در وقت بخشش
بغایت خندان و تازه روی بودی عزیزی را پرسیدند که آیا ابر بارنده سخی ترست یا معن بخشنده جواب داد
که سخاوت معن از ابر بیشتر و بهترست گفتند بچه دلیل گفت بدان دلیل که هرچه ابر دهد گریان دهد و هرچه معن
بخشد خندان بخشد **قطعه** تازه روئی و انبساط و نشاط ❊ در سخاوت عظیم معتبرست ❊ هر که بخشنده را بوقت سخا
تازه روئی سخاوت دگرست ❊ ششم تا بر کسی وثوقی تمام نداشته باشد و بارها صفات او را نیازموده باشد
او را پیش پادشاه تعریف نکند و ستایش ننماید تا بوقت آزمایش شرمنده نشود آورده اند که زراقی نزدیک
یکی از نواب سلطان سنجر آمد گیسوها گذاشته و قدری جامهٔ کعبه آورده گفت من مردی ام از اهل بیت

حضرت رسالت پناه صلی الله علیه وسلم وامسال بحج رفته بودم وجهت سلطان حج گذارده ام
و بر سر روضهٔ مقدسهٔ حضرت رسالت پناه صلی الله علیه وآله وسلم برای شاه وارکان دولت او
بحضور قافلهٔ حجاج دعا کرده ام اگر مرا بخدمت سلطان سانی هر آئنه از تو منت دار شوم و بدین
بشارت که آورده ام مرا نیز نوازش فرماید آن نائب این صورت را تحقیق نکرده نزد سلطان آمد
و آن حاجی علوی را تعریف بسیار کرد چنانکه سلطان مشتاق شده باحضارا و فرمان داد چون آن
عزیز را حاضر گردانیدند سلطان را دست بوس کرده بر حاشیهٔ بساط بنشست سلطان پرسید
که او کجائی گفت از شهر اصفهان فرمود که کی حج کردی گفت امسال قضارا ایلچی از نزد حاکم اصفهان
در مجلس آمده بود چون نام اصفهان شنید و آنکس را دید گفت ای شاه من این کس را می شناسم
او سید نیست بلکه از نوالیان آن ولایت ست و بیشتر از ایشان موی بر سر دارند و من در همه این
سال وی را در صفاهان میدیدم و در روز عید اضحی بدر خانهٔ من آمده بود بطلب گوشت قربانی
سلطان بغایت متاثر شده روی بآن نائب کرد که نیک سید نامدار و حاجی بزرگوار را بخدمت
ما آورده آن نائب خجل زده و انفعال یافته از مجلس بیرون رفت و بقیة العمر بخدمت سلطان
نیارست آمد اگر در اول تحقیق حال او کردی و دران باب تفحص تمام بجا آوردی غبار خجلت
بر چهرهٔ حال او نه نشستی و از نظر چنان پادشاه محروم نگشتی **قطعه** مگو وصف کسی نزدیک شاهان
مگر وقتیکه او را نیک دانی ÷ که گر نبود بران وصفیکه گفتی ÷ بسی در انفعال آن کانی ÷ هفتم هر چه داند که پادشاه
را بدان میلیست از اسپ و نوکر و امتعه و ضیاع و مستغلات و غیر آن جهت خود نگاه ندارد بلکه بطریق
استدعا چنان کند که بنظر قبول سلطان رساند هشتم آنکه چون پادشاه با وی سخن گوید بدل و جان
و عقل و هوش و چشم و گوش و تمام جوارح و اعضا متوجه سخن وی باشد و چنان نکند که یک کلمه از و فوت
شود و هیچ فکر و عمل نیز از و و نظر بجانبی دیگر نیندازد و بسخن با کسی مشغول نشود هر چند سخن ضروری
باشد چه سلاطین بغایت غیور باشند چون بینند که کسی بوقت توجه ایشان بجای دیگر بنظر یا بسخن
میل کند از روی غیرت بروی کج نگرند و اگر دران محل ظاهر نکنند اثر آن بر و ظهور کند و خطرات

کلی بران مترتب شود نهم در مجلسِ ملوک باکسی سرگوشی نکنند یعنی سر نگوید که هر که بحضور او دو تن سر گویند
که او ندانند و نشنود و نفرموده باشند او را خیالاتِ بسیار رو دهد و انواع گمانها برد و اغلب هست که از ایشان
کینه گیرد و در صحبتِ سلاطین ملاحظهٔ این معنی بیشتر باید نمود و ممکن که حساد اهل فساد خاطر نشان پادشاه
کرده باشند که فلان و فلان را با شما دل راست نیست و در هوا خواهی ایشان خللے پدید آمده و در مقام
قصه میباشد چون سلطان بیند که با یکدیگر سر میگویند کلامِ صاحب غرضان موثر می افتد و هر دو تن در
معرضِ غضب ملک و در ورطهٔ هلاک می افتند **مثنوی** سخن پوشیده گفتن در محافل ٭ نباشد شیوهٔ دانا و عاقل ٭
که از طرز ادب بسیار دور ست ٭ نشانِ غفلت و مکر و غرور ست ٭ دهم باید که چون سلطان از کسے دیگر سوالے کند
او سبقت نکند و جواب ندهد تا آنکس که از و پرسیده جواب گوید زیرا که جواب دادنِ کسے از ان سوال که بدیگرے
متوجه است حمل بر سبکساری و بے وقاری او میکنند یکے از حکیمے پرسید که اگر من در مجلسِ پادشاهی باشم
و او از غیر من سوال کند روا باشد که من جواب دهم گفت نے تو جواب مده که آن نشانهٔ استخفافست هم بسائل
یعنی ندانستی که از که سوال باید کرد و هم بمسئول یعنی او استحقاق این سوال ندارد و درین باب مجددی
دیگر هست که اگر سلطان گوید که از تو می پرسم این را چه جواب توانی گفت و از انفعال این صورت
چگونه بیرون توانی آمد و اگر فرضاً از جماعتے پرسد که تو از ایشان باشی بجواب سبقت مکن که دیگران خصم تو
شوند و بر سخنِ تو عیب گیرند بلکه تاخیر کن تا دیگران گویند و عیب و هنر هر سخن بدانی پس آنچه تو دانی اگر
بهتر باشد عرض کن والا خاموش نشین **مثنوی** کم خفت اندر جوابِ سخن ٭ نگر در خطا و صوابِ سخن ٭
اگر نقدِ تو بے غش آید بکار ٭ کزان نقد افزوده گردد عیار ٭ وگرنه در اظهارِ عیبت مکوش ٭ مر آن را بستر خموشی بپوش ٭
یازدهم باید که تا سلطان چیزے نپرسد ابتداے سخن نکند و چون پرسد جواب بقدر کفایت گوید
و خاموش کند مگر وقتیکه پادشاه میل داشته باشد که سخن بیشتر و درازتر گوید دوازدهم آنکه اگر سلطان
او را بر چیزے وقوف ندهد مطلقاً تفحص آن نکند و در پے دانستنِ آن نرود چه اگر او را قابلیت و محرمیت
آن بودے با و گفتندے پس مبالغه در وقوف بران متضمن غضبِ سلطانست **قطعه** با تو سری گر نگویند از نامحرمیست
هر که نامحرم بود با سِرِ سلطانش چه کار ٭ چون کسی را در درونِ خانه رفتن راه نیست ٭ با تقاضاے درون بیتش در باختن چه کار ٭ سیزدهم باید که در هیچ تحفه و

وظیفه که نامزد وی شود استغنا نماید از پادشاه اگرچه محقر باشد زیرا که اندک سلطان بسیارست و استغنا فتانه خوار داشتن عنایت پادشاهیست و هیچ عاقل این نکند که فیضی از سایه الٰهی متوجه او گردد و او از خود رد کند

بیت

هرچه از پیش شه آید خوش بود ٭ اندک و بسیار او دلکش بود ٭ چهاردهم از طریق امانت قدم بیرون ننهد که امانت صفتیست که مردم خوار را عزیز گرداند و خیانت خصلتیست که مردم عزیز را خوار سازد و یکی از خلفا فرموده که من مردم امین را دوست میدارم هرچند سفله باشد و با کسی که خائن باشد دشمنی دارم اگرچه بزرگ و عالی باشد زیرا که امانت علامت ایمان است و در حدیث آمده که ایمان ندارد هر که امانت ندارد و حضرت حق سبحانه و تعالی خائن را از محبت خود بی بهره ساخته اِنَّ اللّٰهَ لَا یُحِبُّ کُلَّ خَوَّانٍ کَفُورٍ پانزدهم بدانچه از پادشاه بوی رسد قانع و راضی باشد و زیاده طلبی نکند و حرص ننماید که البته حرمان لازم حرص است

مثنوی

حرص و حرمان قرین یکدگرست ٭ حرص از جمله عیبها بترست ٭ مردم از وصف حرص خوار شوند ٭ وز قناعت بزرگوار شوند ٭ شانزدهم در حضور و غیبت سلطان بر ذکر محامد و نشر مکارم او مداومت نماید و اگر از کسی کلمه بشنود که مشتمل بر ترک ادب باشد بنسبت پادشاه او را بران ملامت و نصیحت کند و اگر متنبه نشود سخت گوید و جفا کند و اگر بدین نیز متیقظ نگردد و پند نپذیرد ترک مجالست و مخالطت و مصاحبت وی گیرد و با او هیچ وجه سخن نگوید هفدهم کاری که بدو مفوضست بران مداومت نماید و از مهمی که متکفل آنست غافل نشود و جهد کند که پیوسته حاضر باشد تا هرگاه که سلطان او را طلبد فی الحال بخدمت او رسد و از مواظبت بر حضور و از ملازمت دائمی که مودی بملالت باشد احتراز کند هیژدهم اعتماد وی بر محبت و رضای سلطان نکند و به بسیاری خدمت خود نیز واثق نبود چه غرور جاه خدمت را فراموش میگرداند و دیگر آنکه با سلطان اظهار نکند که مرا نزدیک تو حقیقت یا سابقه خدمتی و آدم بلکه بتجدید ملازمت و تاکید دعاگوئی و لواحق فرمانبرداری و سوابق حقوق را نزدیک وی تازه دارد بر وجهیکه اخر آن اول را احیا کند چه سلاطین حقی را که آخرش از اول منقطع بود فراموش کنند و از خدمت کسی منت دار نباشند چه ایشان خود را سزاوار خدمت می شناسند نوزدهم محل عرض حاجات نگهدارد که عرض کردن بلوک حکم نماز دارد چون نماز در وقت ادا کرده شود بقبول اقرب عرض حاجت نیز چون در محل اقتضای حاجت ادا کرده شود

حرامش بود بنعمت پادشاه ❋ که هنگام فرصت ندارد نگاه ❋ و باید که چندان حاجت عرض نکند که اثر ملال بر جبین
سلطان پیدا شود بستم اور اگر سلطان عزیز دارد باید که بر جمعی که نزدیک او مقرب اند یا خدمت قدیمی دارند
تقدیم بجوید و خود را از ایشان در پیش نفگند که ازین صورت بر سفاهت و خفت و کم خردی وی استدلال
توان کرد چه شاید که پادشاه را بآن کس که بر وی تقدم میجوید انسی و الفتی باشد یا خدمتی بشرط کرده باشد
که سلطان حق آن را ضایع نگرداند چون آن کس بدفع طالب تقدم برخیزد پادشاه جانب وی گیرد
و او را مغلوب سازد و او در انفعال و خجلت بماند **قطعه** بر آن کس که او خاص سلطان بود ❋ تقدم مجو گرچه باشی عزیز
اگرچه ترا عزتی شد پدید ❋ ز اعزاز او هم بر اندیش نیز ❋ بست و کم باید که از ستم سلطان نرنجد و غلظت و درشتی
ایشان را بدلجوئی و دلخوشی قبول کند چه گفته اند عزت پادشاهی و سطوت فرماندهی زبان را کشاده گرداند
باعراض مردمان بی سببی پس برین تقدیر با ایشان مواسا باید کرد و اگر از روی نازی که لازم سلطنت است
کسی را دشنام دهند باید که بدعا پردازد **مصرع** دشنام بگو دعاست اینها ❋ و اگر درشتی کنند آن را
بملائمت جواب نماید **مصرع** تاویل وفا کردم هرچند جفا دیدم ❋ بست و دوم آنکه اگر در معرض سخط و غضب و عتاب
سلطان افتد البته با هیچ آفریده شکایت نکند و عداوت و حقد در دل خود راه ندهد و چه گناه را با خود
گرداند **فرد** هرچند جفا کند شکایت نکنیم ❋ گوئیم که جرم از طرف ماست منو ❋ و بعد ازان اجتهاد کند و تلطف
نماید تا سببی که بدان ازاله خشم توان کرد مهیا سازد بست و سوم اگر سلطان بر یکی خشم گیرد یا تر د وی
متهم شود باید که ازان کس مجتنب نماید و با متهم زده اختلاط نکند و با ایشان در یک مجلس مجالست نماید
و ایشان را ثنا نگوید و تمهید عذر خواهی نکند تا وقتیکه غضب سلطانی به نسبت ایشان ساکن گردد و امید
عاطفت و رحمت و مهربانی پدید آید آنگاه بر وجهی لطیف اعتذار باید نمود تا رضای ایشان حاصل آید
بست و چهارم آنکه در پی رضای سلطان رود و چنان سازد که خوشنودی او حاصل کند و آن بچهار چیز
میسر است یکی آنکه هرچه پادشاه گوید تصدیق کند مگر چیزی که مخالف شرع و دین بود دوم رای و تدبیر او را
بستاید سوم محامد و مناقب ور ا اظهار گرداند چهارم مساوی و مقابح او را بپوشد بست و پنجم کتمان اسرار است
و این عمدهٔ همه شرطها و اصل همه ادبها باشد پس باید که در پوشیدن رازهای سلطان مبالغه بجای آورد

وطریق احتیاط درین باب آنست که اقوال ظاهر پادشاه را که همه ملازمان بران مطلع اند بقدر توانائی
پوشیده دارد تا بر صفت کتمان ملکه پدید آید آنگاه سر پوشیدن برو آسان شود چون سلطان بر حال این
کس اطلاع یابد اگر سرے فاش گردد تهمت بروے نیفتد چه سر مکتوم بے آنکه کسے فاش کند از احوال
ظاهر بفراست معلوم میتوان کرد و از بعضے استدلالات نیز مفهوم میشود و در اثناے این حال کسانیکه دران
سر محل اعتماد بوده اند همه متهم میشوند و گمانهاے بد بدیشان میبرند پس چون کسے بدین صفت مشهور شد
که محرم اسرار است و هیچ سرے ازو ترشح نمیکند ازین گمانها دور میباشد اگر عیاذاً بالله ما سکهٔ کسے ضعیف
بود و تحمل کتمان سر نمیتواند کرد سر او در معرض تلف است **بیت** چنین گفت آن حکیم مصلحت کوش ؛
که گر سر بایدت سر را فرو پوش ؛ آورده اند که پادشاهے بزرگوار از حکیمے عالی مقدار وصیتے طلبید حکیم فرمود
که اے ملک همه وصیتها درین دو کلمهٔ شریف مندرج است که التعظیم لامر الله والشفقة علی خلق الله فرمان
خداے را بزرگ دارد و شفقت با خلق خدا فرو نگذارد و درین باب گفته اند **رباعی** اے تازه جوان بشنو ازین پیر کهن ؛
یک نکته که هست بیگمان حاصل سخن ؛ با حق بادب باش و عبودیت ورز ؛ با خلق برفق باش و نیکی میکن ؛ پادشاه فرمود در سیاست
سخنے بگوے گفت در کشتن مردم سعی مکن که خرابی بدن انسان آسان کارے نیست مگر در کشتن سه کس که همه
دانایان ترا معذور خواهند داشت یکے جابرے که خرابی ملک همی جوید دوم عاملے که مال تو دزدد سوم خائنے
که سر تو آشکارا کند و در حکایات آمده که نوشیروان را گفتند که فلان کس سر تو آشکارا می کند فرمود که او را
در خاک پنهان کنید تا آن راز پنهان بماند **قطعه** هر که سازد سر سلطان آشکار ؛ زیر خاک تیره پنهان بهتر است ؛
سر نگهداری سرت ماند بجاے ؛ زانکه حفظ سر نگهبان سر است ؛ آورده اند که پادشاهے با یکے از ملازمان خود گفت
که سرے با تو میگویم باید که با کسے نگوئی گفت نگویم گفت من از برادر خود اندیشه ناکم و میترسم از آنکه ازو
قصدے ظاهر گردد و در صدد دفع او میباشم باید که پیوسته تو مرا محافظت کنی و از برادر من هر چه دریابی
خبر بمن رسانی آن کس قبول کرد و فرصتے طلبیده آن حال را با برادر او بگفت و آن برادر از وے
منت دار شد و گفت حقے بر من ثابت کردی که مرا خبردار ساختی او نیز خود را محافظت میکرد قضا را
برادرش وفات کرد و سلطنت بدو رسید فی الحال که بر تخت نشست نوکر برادر را طلبید و حکم کرد که سرش

بروارند گفت اے ملک گناهِ من چیست گفت آنکه سیر برادرم آشکارا کردی و با وجود آن همه انعام که در
حق تو فرموده و ترا محرم اسرار خود ساخته تو سر او را نگاه نداشتی مرا به تو هیچ اعتماد ے نماند پس او را بقتل
رسانید بسبب آنکه راز نپوشید در ورطهٔ هلاک افتاد **فرد** به پیر میکده گفتم که چیست راهِ نجات ؛ بخواست جامِ می گفت راز پوشیدن
اما در رعایت جانبِ خود هفت شرط مرعی باید داشت اول آنکه جائیکه چیزے نباید ستد نستاند و بجائیکه نباید داد
چیزے ندهد تا نه در دنیا بد نام و بی مقدار باشد و نه در آخرت رسوا و شرمسار دوم تا تواند دفع بدی کند از همه کس
و نیکی رساند بهمه سوم بلند همت باشد که اعتبار هر کس بقدرِ همت اوست **ع** باشد بقدرِ همت تو اعتبارِ تو
و هر که بصفتِ علوِ همت آراسته است هر آئنه نفس نفیس خود را الطمع مال و منالِ دنیا که بغایت خسیس ست
خوار نگرداند و باندک فائدهٔ جاهی و یا مالی عرضِ شریف خود را برباد ندهد که مال و جاه نماند و او در مقامِ
خست و خواری بماند چهارم آنکه نه بر خود سخت گیرد و نه بر خلق امام حجة الاسلام رحمه الله تعالے فرموده
که عجب بدبختی باشد که برائے رضائے مخلوق خود را بخشم خالق گرفتار گرداند و بجهت فراغتِ سلطان چندین
مظلمه بر گردنِ خود گیرد و نفسِ عزیزِ خود را هیمهٔ آتش دوزخ سازد و بخود نپردازد **قطعه**
از برائے رضائے خلق مکن ؛ خویش را مستحقِ خشمِ خدا ؛ حیف کز بهرِ راحت دگران ؛ تو در افتادهٔ برنج و عنا
پنجم قدرِ اختیار بداند و قیمتِ اقتدار بشناسد و چنان سازد که پیش از صدماتِ زلزالِ فوات و قبل از هجوم هادمِ اللذات **بیت** زان پیشتر که مرگ بناگه فرا رسد ؛ خورشیدِ عمر بر سرِ کوهِ فنا رسد ؛ ذکرِ جمیل و اثرِ خوب از و یادگار
بماند ششم باختیار و جاهِ خود مغرور نگردد و تکیه بر عزت و احترام نکند که دهرِ غدار و سپهرِ ناسازگار بجفا جوئی
تند خوئی معروف ست اندک زمانے را عهد نامهٔ دولت کَطَیِّ السِّجِلِّ لِلْکُتُبِ در نوردیده میشود و رقمِ ناامیدی
بر صفحهٔ بختیاری و کامگاری کشیده میگردد **مثنوی** مشو مغرور بر مال و جاه و دینار ؛ که دنیا یاد دارد چون تو بسیار
دهادم بگذری و واگذاری ؛ بدشمن هر چه داری و اسپاری ؛ هفتم بدان مقدار که ممکن ست با مردم نکوئی کند که فائدهٔ
تقرب ملوک و اقتدار بر درگاهِ سلاطین آنست که فوائدِ احسان بعام و خاص رساند و خرد و بزرگ را
از مائدهٔ جاهِ خود نواله فیض چشاند و یقین بداند که هر نیکی میکند با خود میکند چنانچه از کابرِ دین فرموده که من در همه
عمرِ خود با کسے نیکی نکرده ام ملازمے پرسید که علی الدوام فیض و احسان و انعامِ شما عام ست و بیشتر اهلِ این شهر

مشمولِ نعم و محظوظِ کرمِ شما اند معنی این که میفرمائید که من با هیچکس نیکی نکرده ام روشن سازید فرمود که راست
گفتم حق سبحانه و تعالی در کلامِ معجز نظامِ خود برین وجه گفته که اِنْ اَحْسَنْتُمْ اَحْسَنْتُمْ لِاَنْفُسِكُمْ اگر نیکوئی کنید
نیکوئی کرده باشید بانفسهای خود پس چون خاصیتِ احسان راجع بالنفسِ من ست پس نیکوئی با خود
کرده باشم و در جانبِ بدی نیز همچنین ست که وَاِنْ اَسَأْتُمْ فَلَهَا و اگر بدی کنید هم بانفسهای خود کنید
چه عقوبتِ آنهم بشما باز میگردد **مثنوی** نکوئی کن چو اکنون میدهد دست ٭ بدی بگذار اگرچه قدرت هست
که نیکوئی نکوئی آورد پیش ٭ دگر بد میکنی بد آیدت پیش ٭ اما رعایت طرفِ رعیت باید دانست که غرض اصلی
از جاه و دولت نه استرضای پادشاه و متعلقانِ او ست بلکه مقصدِ اقصی رعایتِ عباد و عمارتِ بلاد ست
پس جانبِ رعایا مرعی داشتن اهم مهمات باشد و آن رعایت بدو شرط تواند بود اول آنکه در محافظت
حالِ ایشان غایت اهتمام بجای آورد و با مداد و اسعاد چنان سازد که از کارِ خود باز نمانند و از جای
خود جدا نشوند دوم شرِ ظلمه را از ایشان مندفع سازد که بزرگان گفته اند که رعیت بر مثالِ گوسفند ست
و اهلِ اختیار بر مثالِ شبان و پادشاه مالکِ گوسفند همچنانکه مالک اغنام را بشبان سپرده تا از دد و هوام
زیان کار نگاه دارد و در چراگاهِ خوش ایشان را فربه کند و نتایج ثمرهٔ آن حاصل آید همچنین
ارکانِ دولت باید که رعایا را از چنین های ضرر کننده و گرگانِ ستمگار نگاه دارند و آنچه صلاحِ دین و
دنیای ایشان در آن باشد بر آن دارند و از منافع و مکاسب ایشان خبرے بپادشاه رسانند
نه آنکه از حالِ ایشان غافل شوند تا ظلمه هرچه خواهند با ایشان کنند **مثنوی** تو ای راعی اینم غنیمت بیار
غنم را ز گرگِ ستم باز دار ٭ نیاید ز تدبیرِ دانا پسند ٭ شبان خفته و گرگ در گوسفند ٭ چون کلمهٔ چند از ادب
اجمالی ارکانِ دولت گفته شد دو سه نکته از ادب امرا و وزرا و اهلِ قلم و ندما مذکور میشود اما امرا را باید
که دوازده قاعده نگاه دارند اول فرمانبرداری حق سبحانه و تعالی و بدان قدر که خواهد که خلق خدمتِ وے
کنند نخواهد که خدمتِ خدای کم از آن کند پس زشت باشد که استحقاقِ مخدومی خود با خلق بیش از آن خواهد
که استحقاقِ مخدومی حق با خود نعوذ بالله منه **بیت** گر جانبِ حق نگاه داری ٭ حق نیز ترا نگاه دارد
دوم حفظِ حقوقِ نعمت ست باید که حقِ ولی نعمت خود فرو نگذارند و طریقِ خلاف پیش نگیرند که کفرانِ نعمت

نتیجه های بد دارد از جمله آنکه هیچکس را از ملوک بر ایشان اعتماد نماند و در نظر همه کس بی اعتبار باشند
و هیچ ناسپاس کافر نعمت بمراد نرسیده و بعاقبت به نکبت (بدبختی) و خذلان گرفتار شده **مثنوی**
حق نعمت نگاه باید داشت ✝ حرمت پادشاه باید داشت ✝ هر که رو تابد از ولی نعمت ✝ بخت از وی روی تابد و دولت ✝
و گفته اند علامت مردی آنست که اگر از ولی نعمت مکروهی و مضرتی رسد آن را در مقابله فائده و منفعتی
که از وی گرفته محو و ناچیز گرداند تا شکر نعمت بجای آورده باشد **شعر** نخواهم از سر کویت (بعید) چندین جفا رفتن ✝
نشاید مرد از زخمی ز بهر جا رفتن ✝ **آورده اند** که خواجه غلامی داشت کافی و خردمند روزی آن مرد با آن
غلام بباغی رفت و در اثنای تماشای باغ بپالیزی رسید و خیاری (ککڑی) باز کرده بدست غلام
داد که بخور غلام پوست باز کرده برغبت تمام تناول می نمود چنانچه خواجه هوس کرد مقداری از آن
طلبید تا بخورد همین که بچشید بغایت تلخ بود گفت ای غلام خیاری بدین تلخی چگونه به نشاط میخوری
گفت ای خواجه این خیار تو بمن دادی و از دست تو بسیار چرب و شیرین خورده ام شرم داشتم که یک
لقمه تلخ رو می ترش کنم **فرد** از دست تو صد شربت شیرین بچشیدم ✝ یک شربت تلخ ار بچشم باک نباشد ✝
خواجه را خوش آمد و گفت چون شکر نعمت من ادا کردی ترا در بندگی نگذارم آزادش کرد و انعام بسیار
فرمود سوم از آداب امرا آنست که جهد نمایند که از جاه تحصیل مال کنند نه از شاه یعنی چون قدرت دارند
بخود سعی نمایند و مال بدست آرند و بمال پادشاه طمع نکنند که مال محبوب هر کس ست و هر کسیکه طمع در محبوب
کسی کند در معرض عداوت افتد و حکما گفته اند از سلاطین اسباب منافع باید طلبید نه نفس منافع
مثلاً عملی طلب کند که موجب حصول اموال باشد تا هم از سوال فارغ باشد و هم منفعت رسد چه نفع بکلی
باید جست نه از ملوک چهارم باید که غرض وی از همه اسباب مالی و جاهی زینت پادشاه و آراستگی سپاه
و بارگاه باشد نه تجمل نفس خود چه این نوع بادب نزدیک ترست و بحق شناسی لائق تر بلکه استیفای (پورا لینا)
آن اسباب درین صورت متصور نیست هم حذر کنند از تشبه نمودن بپادشاه در چیزی که او بدان متفرد
باشد از منازل (مکانات) و ملابس (پوشاکین) و مآکل (کھانے) و مشارب (پینے) و مراکب (سواریان) یا چیزی که لائق ملوک بود و بس چه این معنی
محمول بر ترک ادب باشد و ممکن که آن چیز در معرض فوت (جانا) یا تلف بود و او بسبب آن در ورطه هلاک افتد

ششم باید که هر کارے که از سلطان صادر شود که نه مخالف شرع بود او را مدح گوید و آن کار را بخوبے ستایش کند **بیت** اگر شه روز را گوید شب است این ٭ بباید گفت اینک ماه و پروین ٭ و تمه عقلا را معلوم ست که هیچ کار نبود در دنیا که آن را دو وجه نباشد یکے جمیل و یکے قبیح پس وجه جمیل هر کارے طلب کند و آن را حواله بپادشاه نماید و اگر آن کار مصلحت نباشد بعد از آن بتدبیرات حکیمانه خاطر نشان کند هفتم اگر سلطان رای زند که مخالف نفس او باشد یا سخنے گوید که مکروه طبع او بود با او موافقت باید کرد و تنزل باید نمود و بحقیقت باید دانست که او سلطان است و این کس چاکر پس چاکر باید که متابعت سلطان کند نه آنکه از وے مساعدت و مطاوعت خود طلبد هشتم باید که بجاه و تقرب خود مغرور نگردد و باعزاز و اکرام پادشاه قدم از حد خود فراتر ننهد و در آداب ابن المقفع مذکور است که اگر سلطان ترا برادر گرداند تو او را خداوند دان و اگر نام فرزندی بر تو نهد تو خود را خادم شناس هر چند او در تعظیم تو افزاید تو در خدمتگاری و تواضع افزاے **بیت** شاه اگر لطف بیعد راند ٭ بنده باید که قدر خود داند ٭ و هم باید دانست که اگر از امیرے که در غایت اختیار و نهایت اقتدار باشد صورتے در وجود آید که شبیه باشد بفرمان گزاری سلطان و سیاست وے البته مکروه طبع اشرف پادشاه خواهد بود اگرچه ظاهر نکند در خاطر نگاه خواهد داشت **بیت** لکن در ملک سلطان هر چه خواهے ٭ که شرکت بر نتابد پادشاهے **آورده اند** که برادر سلطان محمود غازی غلامے را از بندگان درم خریده که از وے گناهے عظیم در وجود آمده بود بفرمود تا فرو کشیدند و در پیش وے و چوب زدند غلام به تظلم پیش سلطان آمد سلطان در حال امر کرد تا طبل و نقاره و کوس و علم و اسپان نوبت و تمامی اسباب سلطنت را بدر خانهٔ برادرش بردند برادرش چون آن حال مشاهده نمود از غایت خوف و اضطراب بے توقف بدرگاه سلطان آمد و سر نیاز بر زمین خضوع نهاد و گفت از بنده چه گناه صادر شده و کدام جریمه واقع گشته که موجب آن باشد که اسباب سلطنت بدر خانهٔ بنده فرستند سلطان فرمود که اگر سلطنت حق نیست تو با فرو کشیدن و چوب زدن غلامان چه کار داری بایستے که آن حالت بعرض من رسیدے تا تفحص کردمے و نگذاشتمے که از مالکے بر مملوک حیفے رسد و نه از مملوک بر مالک و حق سبحانه و تعالے که بندگان بمن سپرده جواب آن مرا باید گفت نه ترا بعد از آن شفاعت

بسیار گناه او را عفو فرمود **مثنوی** سیاست نشاید زکار آگهان * که آن خاص باشد بشاهنشهان
دلیری مکن بر در شهریار * مهمات شاهان بشاهان گذار ¶ نهم چون امور سپاهیان مفوض بامراست باید که
امیر سلطان را بر آن دارد که پیوسته لشکر او آراسته باشد و برای حرب مهیا و آماده گشته چه عالم
محل حوادث است و کس نداند که حادثه در چه وقت زاید و فتنه از کدام طرف آید اگر سلطان بجمع
مال مشغول گردد و رجال جمع نکند بوقت ضرورت فرو ماند چه جمع رجال بمال میسر گردد و اطراف
ممالک برجال مسخر شود لا ملک الا بالرجال ولا رجال الا بالمال **بیت**
بلشکر شود ملک عالم مسخر * بمال است ترتیب لشکر میسر ¶ آورده اند که یکی از سلاطین با امیری از امرای
خود مشاورت کرد که من در قضیه مال و لشکر متحیرم اگر مال جمع کنم لشکر متفرق شود و اگر لشکر تربیت
کنم مال در دست نماند امیر گفت مال جمع کن سلطان گفت لشکر پریشان شوند گفت اگر رجال
بروند وقتیکه بدیشان محتاج شوی مال بر ایشان عرض کن تا باز آیند گفت برین صورت
هیچ دلیلی داری گفت آری درین خانه خالی هیچ مگس نیست بفرمای تا ظرفی از عسل بیارند چون
عسل حاضر شد مگس بسیار جمع آمدند گفت اینک نمونه از آنچه میگفتم ظاهر شد سلطان را خوش آمد و
تحسین کرد و این سخن با امیری دیگر در میان آورد گفت لشکر تربیت کن و ایشان را از خود مران
زیرا که شاید در وقتیکه خواهی جمع شوند یا نشوند گفت برین معنی هیچ دلیلی داری گفت دارم و امشب
بعرض رسانم چون شب در آمد بفرمود تا ظرفی عسل آوردند یک مگس پیدا نشد گفت دلها که از کسی
متنفر شدند و در تاریکی نفرت افتادند هر چند مال بر ایشان عرضه دهند پیرامون آن کس نگردند
و من درین باب حکایتی یاد دارم ملک فرمود که باز گوی امیر گفت سلطانی در مصر بوده که در
جمع مال می کوشید و بفقر حال لشکریان نمیرسید هر مالی که بدست می آورد در صندوقها می نهاد
و بجد محافظت میکرد قضارا امیر شام لشکری جمع نمود تا بداعیه حرب او متوجه مصر شود این خبر بمصر
رسید یکی از ارکان دولت سلطان مصر باوی گفت که امیر شام لشکر جمع میکند تا بحرب تو آید مال
بسیار ده و لشکر بساز مردان تو کو و لشکر تو کجاست پادشاه اشارت بصندوقها کرد گفت مردان

من در همیا نها اند و لشکرِ من در صندوقها هرگاه خواهم بیرون آیند در اثنای این حال امیر شام
تاختنی کرد و بر وی غالب آمد صندوقها در تصرف آورد و گفت اگر او بدین مال مردانِ کاری و مبارزان
کارزاری جمع کردی این تفرقه بدو نرسیدی **بیت** مال دهی مرد بدست آیدت
ورنه دهی زود شکست آیدت + دهم برای صلاح ملک پیوسته باید که منهیان و جاسوسان برگمارند تا از
جوانب و اطراف خبرها بوی آرند و از هرگوشه که فتنه سر بر زند در تدارک آن کوشش نمایند آورده اند
که صاحب ابن عباد ملازم فخر الدوله دیلمی بود و اکثر اوقات در شیراز نشستندی اتفاق افتاد که
سه روز پیش وی نرفت صباح چهارم که بملازمت رسید فخر الدوله پرسید که سبب تخلف سه روزه
چه بود صاحب گفت که پریروز منهی ما از طرف مملکت خطا آمد و تقریر کرد که خانِ خطا بوقتِ آنکه
بفراشخانهٔ خود میرفت با یکی از ارکانِ دولتِ خود بمشاورت سخنی گفت سه روزست که دران
فکر مانده بودم که چه گفته باشد و تفحصِ لشکر میکردم و در دفعِ تعرضِ او چارها می ساختم تا امروز صباح
قاصدی دیگر رسید که او تهیهٔ لشکری میکرد و بیکی از اطرافِ مملکتِ خود می فرستاد خاطر جمع کردم
و بملازمت آمدم امرا و وزرا را نظر به تفحص احوالِ سلاطین تا این غایت بوده با وجود اینکه خطا کجا و
شیراز کجا و قبل ازین در باب منهیان و اربابِ اخبار و اعلام دو سه کلمه گذشته **قطعه**
چو ضبطِ ملک مفوض بتست جهد نمای + که از جوانب و اطراف با خبر باشی + به تیغ قهر سرِ فتنه جوی برداری
بدفعِ تیرِ بلا خلق را سپر باشی + یازدهم باید که وسیلهٔ آن شود که فقیران را بسلطان رسانند و واسطه
آن گردد که مظلومان و داد خواهان را پیش پادشاه در آرد تا در دل خود پیش طبیب از الشفای عدالت
تقریر کرده شربتِ شفای مراد نوش کنند و هر امیری که رعایا از خوفِ او بخدمتِ سلطان نتوانند رسید
بر مثال آفتست که جوی آب صافی باشد و نهنگی دران آب جای گرفته و لب تشنگان بدان آب
محتاج باشند و از هیبتِ او گردِ آن نتوانند گشت **قطعه** چو داری اختیاری آنچنان کن
که درویشان ز تو آسوده گردند + مباش آن نوع کز دستِ جفایت + بزیر پای غم فرسوده گردند +
دوازدهم باید که با زیردستان چنان زندگانی کند که خواهد که زبردستان با وی همچنان معاش کنند و در

حدیثِ صحیح آمده است که مَنْ لَایَرْحَمُ لَایُرْحَمُ هر که رحم نکند بر و رحمت نکنند یعنی کسے که بر خلق نبخشاید
برو نبخشایند و در خبر آمده بخشائید بر کسیکه از شما فروتر ست تا رحم کند بر شما کسے که از شما برتر ست

مثنوی

غم زیر دستان بخور زینهار + بترس از زبر دستی روزگار
سلوک آنچنان کن بخلقِ جهان + که خواهی که با تو کنند آنچنان

اما آداب وزرا

زیاده از همه ارکانِ دولت باید زیرا که هیچ کارے بر درگاهِ سلاطین از وزارت صعب ترنیست
چه بروے حسد بسیار میبرند و حسودانِ او بیشتر ملازمانِ پادشاه اند خصوصاً جمعے که در مناصب و
مداخل با او مساہم و مشارک باشند لاجرم پیوسته طمع در منصبِ او می بندند و دامهاے مکر و حیله باز کشیده
مترصد آنند که او را در دامے افگنند که روے خلاصی نه بیند درین تقدیر او را هیچ تدبیرے به از راستی
و کم طمعی نیست باید که دقیقه در بابِ آداب و شرطِ وزارت فرو نگذارد تا انگشت بر حرفِ او ننهند
و بزرگان گفته اند که چون کسے مهم خود را بپاکی گذارد عیب جویان را در وے مجالِ دخل نماند

فرد

گرا رسد که کند عیب دامنِ پاکت + که همچو قطره که بر برگِ گل چکد پاکے + اگر در جمهور پرسیدند که لائقِ وزارت
کیست گفت آنکه او را چهار و سه و دو و یکے باشد گفتند بتفصیل بیان کن گفت یکے از چهار هشیارے
که سر انجامِ کارها بداند دوم بیدارے که خود را پیش از وقت در مهالک نیندازد سوم دلیری در ساختن
کارهاے بزرگ چهارم جوانمردی اما آن سه یکے آنست که چون از خدمتگاران خدمتِ نیکو بیند زود در
مکافاتِ آن او را دلنوازی نماید دوم جمعے که از فرمان او سر کشند مالش دهد سوم حوادثِ روزگار را
آماده باشد و آن دو یکے آنست که جانبِ پادشاه را رعایت کند و دیگر از جانبِ رعیت غافل نگردد
و یکے آنست که در هیچ کار از حق سبحانه و تعالیٰ فراموش نکند و در حدیث آمده که چون خدا تعالیٰ
با امیرے یعنی بکسے که صاحبِ امر و خداوندِ فرمان باشد نیکوئی خواهد او را وزیرے راست کار و
درست گفتار بدهد تا اگر نکته از قواعدِ معدلت فراموش کند آن وزیر یادش بدهد و اگر یادش بود
وزیر او را مددگاری نماید و اگر حق سبحانه و تعالیٰ بدان امیر غیر این خواهد او را وزیرے بدکردار عروم آزار
بدهد که اگر دقائقِ عدل فراموش کند با یادش ندهد و اگر بر یادش بود او را بران اعانت و امداد نکند